# Udvikling

af

# de christelige Hovedlærdomme.

Af

Dr. Henrik Nikolai Clausen.

Anden Udgave.

TILHØRENDE HERLUFSHOLMS BIBLIOTHEK

Kjøbenhavn, 1845.

Paa Universitetsboghandler C. A. Reitzels Forlag.

Trykt hos J. C. Scharling.

der en anden Autoritet end Universitetet. Alligevel maa den theologiske Videnskab i sin Indflydelse paa det religiøse og kirkelige Liv see sit høieste og sidste Formaal, saavist som Theologiens Kald er dette, ved Tankens Kraft at opklare og begrunde, hvad der er Indholdet i al christelig Bevidsthed og Tro; og det er derfor en naturlig Trang, der bringer den theologiske Videnskabs Lærer til, for sin egen Person at søge en Forbindelse knyttet med Menigheden, at føre Videnskabens Resultater ind i det større, modnere Liv. Det er Bevidstheden herom, der tidligere har bragt mig til, i en Række af Aar (fra 1830 til 1835), efter som Tid og Leilighed dertil gaves, at forbinde Prædikestolen med Kathedret. Men Prædikanten uden bestemt Menighed, til hvilken han har at henvende Ordet, befinder sig i en skjev Stilling; der bliver noget Hospiterende, Usammenhængende i denne enkelte, vilkaarlige Optræden nu og da, som i Længden ikke lader ham finde Tilfredsstillelse. Denne har jeg derimod fundet i rigt Maal, ved at udvide mit Foredrag over religiøse Gjenstande, særligt afpasset efter denne Bestemmelse, til en større Kreds af Tilhørere og Tilhørerinder. I Efteraaret 1836 holdt jeg Foredrag af denne Art over Reformationen; til dem slutte de foranførte Foredrag sig; og Udgivelsen af disse er Fortsættelse af min Virksomhed i denne Retning. De Timer, jeg har tilbragt i hine Kredse, som med velvilligt Sind og Øre sluttede sig omkring mig, høre til mit Livs bedste og rigeste; og Beskjeftigelsen med hine Foredrags Udarbeidelse til Trykken har ladet mig gjennemleve dem paa ny.

Hvor en Drift og Tilbøielighed til at vende sig hen til Videnskabens praktiske, for Livet frugtbare Side er grundet i den aandelige Eiendommelighed, der vil den Behandlingsmaade, som fra den speculativ-theologiske Skole i Tydskland udbreder sig mere og mere, naturligen tjene til at udvikle denne Retning. Man kan være gjennemtrængt af Erkjendelsen af den Gjenfødelse, hvorved Theologien har i de sidste Aarti arbeidet sig frem til et nyt aandeligt Liv; man kan erkjende, at det er det frie og skarpe Tankeliv, der er udgaaet fra den philosophiske



Speculation og dens store Organer, denne Gjenfødelse skyldes, kan vide at vurdere den Nyhed i Synspunkter, den Fristhed i Behandling, den Skarphed i Begrebsudvikling, som udmærker den moderne Scholastik, ja selv lade den Kunst, hvormed man forstaaer at fremstille som Useet og Uhørt, hvad dog kun i Tilberedning og Sammenstilling er nyt, vederfares dens Ret — og dog mene, at den videnskabelige Theologie staaer i Begreb med at slaae ind paa en Afvei. Naar Speculationen fører os, ved Behandlingen af de religiøse Ideer, ud i Abstractionens lufttyndeste Regioner, og her giver sig Mine af at have det sikkreste Fodfæste, med fuldkommen Rolighed lægger sine Materialier tilrette, og skrider til at opføre sin Tankebygning høiere og altid høiere: da kunne vi med logisk Interesse forfølge dette Bygningsarbeide, beundre Selvtilliden paa de svimlende Høider, Kunstfærdigheden, der veed at indpasse og sammenføie de til alle Sider spidst og skarpt tildannede Begrebsformer, indtil de afslutte sig til et velafrundet Heelt. Men, vil man derefter forsøge at føre disse Resultater, til hvilke man synes at være dreven frem ved Dialektikens strengeste Nødvendighed, prøvende tilbage til den religiøse Bevidsthed, — skulde det da ikke mangengang gaae Andre som mig, at de forgjeves søge en Plads, et Tilknytningspunkt for dem her, hvor de dog netop maatte have deres naturlige Hjemsted? Men den sindrigste Tanke-Combination, den meest overraskende Slutnings-Række bliver paa Theologiens Enemærker uden Betydning, dersom det religiøse Gemyt ikke vedkjender sig den, dersom den ikke formaaer at gjøre sig gjældende udenfor Speculationens Region, ikke let og naturligt føier sig ind og fæster Rod i den religiøse Verdensanskuelse og det religiøse Liv. Skulde denne Erfaring, jeg her har antydet, være en almindelig Erfaring, da turde det tjene til Beviis for, at megen dialektisk Ballast er i Begreb med at samle sig, der vil vise sig at være til ikke ringere Hinder for en frugtbar, levende og indtrængende Behandling af Theologien, end den historiske Fyldning, som efterhaanden er kastet overbord, og en Udrensning til denne Side vil atter blive fornøden,

forend Theologien skal kunne tilfulde lykønske sig til det Forbund, der er indgaaet med Philosophien.

For at stille Læseren paa det Standpunkt, hvorfra nærværende Skrift maa ønske og bede sig betragtet, skal jeg tillade mig her at gjentage et tidligere Ord. Ved den Udvikling, her er givet af de christelige Troeslærdomme, er Hensigten den, at komme Dem imøde, som, uden theologisk Dannelse, men med alvorlig christelig Sands, føle Trang til en Erkjendelse af Troens Indhold og Grund ad Eftertænkningens og Prøvelsens Vei, at veilede til en Orientering i den store Mangfoldighed af Meninger, ved at lade de aandelige Hovedretninger, i hvilke den hele Mangfoldighed samler sig, træde frem i muligste Klarhed, og at føre al Undersøgelse tilbage til de store Grundpunkter i den christelige Bevidsthed, for saaledes at give Troen den fastere og bredere Grundvold, hvortil den trænger i Anfægtningens Tid. En saadan Tid er den nærværende: hvor skarpe og skærende Modsætninger angaaende religiøse og kirkelige Gjenstande møde hverandre, og det ikke, som mangengang ellers, ved enkelte Punkter af ringere og speciellere Interesse, men ved selve Grundlaget for al Religion, Middelpunktet af den christelige Tro, — og hvor Striden føres ikke, som i ældre Dage, mellem og for de Lærde, men i Menighedens Paasyn, og paa en Maade, hvorved Mange herfra maae blive dragne ind med i de Stridendes Kreds. En saadan Udvidelse af den religiøse Prøvelses og Undersøgelses Grændser er i sig selv et naturligt Led af den aandelige Udvikling, som man ikke kan tænke paa at ville hæmme, og den hører saa aldeles hjemme i en evangelisk-protestantisk Kirke, at et Klagemaal her vilde være ilde anbragt. Men desto mere ligger der i den Retning, som denne Bevægelse hos Mange har taget, en naturlig Opfordring for Lærere og Ordførere i Kirken, til ikke at fortrøste sig alene til den i Kirken anordnede Virksomhed, som under sædvanlige Forhold kan være nogenlunde tilstrækkelig, men til at søge, i tilsvarende Forhold, Grændsen udvidet for en aandelig Virken i Christendommens Tjeneste.



Ved et Skrift, som vender sig til Læsere paa meget forskjelligt Dannelsespunkt, er det at forudsee, hvor lidet det ved sin Form vil kunne tilfredsstille Alle. Nogle ville finde Tonen stemt for høit, Andre for lavt; Nogle vil Undersøgelsen forekomme at gaae for dybt, eller at omfatte for Meget, medens Andre ville mene, at den burde gaae dybere og strække sig videre. Nogle ville saaledes søge i Bogen, uden at finde, Andre derimod finde, hvad de ikke have søgt. Men det er en trøstende Kjendsgjerning, at Forskjellighed i den almindeligviis saakaldte Dannelse har langt ringere Indflydelse paa den religiøse Modtagelighed end det skulde synes, naar Undersøgelsen selv ikke falder ud af den religiøse Charakteer. Jeg har i denne Henseende en Erfaring for mig, som er mig af stor Betydning. — Ved Angivelse af Litteratur har jeg, paa enkelte Undtagelser nær, troet at burde indskrænke mig til Det, der er tilgængeligt, som Original eller som Oversættelse, i det danske Sprog. Luthers Værker ere citeerte efter Walch's Udgave.

Angaaende den theologiske Charakteer henviser jeg helst til Bogen selv. Om det Uundgaaelige og det Gavnlige i religiøse Forskjelligheder har jeg der havt Leilighed til at yttre mig, saavelsom om den aandelige Eenhed, der kan ligge til Grund selv for store Forskjelligheder. Til denne grundchristelige Eenhed har jeg stræbt at føre enhver Undersøgelse tilbage, og saaledes er, synes mig, her en Grund beredet, hvor selv lidet sympathiserende Aander kunne samdrægteligen mødes.

**Kjøbenhavn,** den 18de December 1848.

*Forfatteren.*

# Forord til anden Udgave.

Den nærværende Udgave — hvortil der viste sig Trang inden Udsalget af det Aar, hvori Bogen var udkommet — ligger i Tiden for nær den første, til at jeg har kunnet finde Anledning til at foretage nogen Forandring af Betydenhed, — saameget mindre, som ingen kritisk Anmeldelse er kommet mig for Øie, der kunde give Tilskyndelse og yde Bidrag dertil. Imidlertid troer jeg allerede at have opnaaet den Fordeel at kunne betragte, prøve og dreie mit eget tidligere Ord som et fremmed Ord; og, naar den sammenlignende Læser herigjennem vil opdage Spor af en omhyggeligt foretagen Gjennemarbeidelse, vil det forøgede Sidetal tillige vise, at det ikke blot er en formel Fuldkommengjørelse, der er bleven tilsigtet, men at ikke faa Tilføielser ere skete, dels ved nærmere Udvikling, dels ved litterairе Anførelser og Henvisninger. Jeg har ved denne Forøgelse af Arbeidet ønsket at udtrykke den Tilfredsstillelse, jeg føler ved anden Gang at kunne udsende en Bog i Verden, til hvilken jeg ikke kan forøge en vis faderlig Forkjærlighed.

**Kjøbenhavn**, den 17de Mai 1845.

Forfatteren.

# Indhold.


I.

Side.

**Christendommen som Historie** . . . . . 1.

Omtale af de historiske Forhold i den jødiske Verden, under hvilke Christendommen er fremstaaet, og af Jesu Liv Historie. Undersøgelse af Evangelieberetningens historiske Sandhed: uden som Vortefortklaring af det Underfulde, eller som Optegning i religiøse Myther. Vurdering af denne Behandlingsmaade, og Begrundelse af den evangeliske Histories Sandhed.

II.

**Christendommen som historisk Religion** . . . 20.

Christendommens Forhold til Jødedom og til Hedenskab, — imod de tvende Modsætninger: Sammensmeltning med det Jødiske, der miskjender Christendommens religiøse Eiendommelighed, og absolut Modsætning til det Hedenske, der miskjender det aandelige Slægtskab af alle Religioner.

III.

**Christendommen som guddommelig Aabenbaring.** 51.

Adskillelse af naturlig, oprindelig Aabenbaring, der omfatter alle Former af den religiøse Bevidsthed, og historisk, positiv Aabenbaring, der foregaaer ved enkelte udvalgte Guds-Organer. Godtgjørelsen af en Aabenbarings Sandhed: dens indre Væsen, Indhold og Kraft, og det Underfulde i den ydre Fremtræden. Udvikling af Underets Begreb.

IV.

**Christendommen som Aabenbaringens Fuldendelse.** 77.

De forskjellige Religionsformer som Udvikling, i gradvis opstigende Linie, af den religiøse Idee til større Renhed og Klarhed. Opfatning af denne Række ved Christendommen, som Sandhedens

Side.


XI.

Om høiere Aander. . . . . 224.

Det Nye Testaments Vidnesbyrd om Engle, deres historiske Forhold til de jødiske Forestillinger, og deres Tilstrækkelighed til at begrunde en Lære om eller en Paakaldelse af disse Væsener. — Det samme Forhold imellem de senere jødiske Forestillinger om onde, falske Aander, og Vidnesbyrdene i det Nye Testament, og det Usikre og Usammenhængende i de forskjellige Vidnesbyrd. Navnlig Opfattelse af Djævelens Væsen: det Ondes Magt i sin Hælhed som Verdensmagt.

XII.

Menneskets som Guds Billede. . . . . 248.

Begrebet af Menneskets aandelige Ligeartethed med Gud. Denne Guds-Lighed, som Menneskets oprindelige Natur, ikke at sige i noget historisk Aftnit af at Menneskets, men udenfor Tiden, i Menneskehedens Idee, i Mennesket betragtet alene i dets Forhold til den guddommelige Skaber (Beskrivningen af den bibelske Fortælling om det første Menneskepar); — som udviklende Menneskenaturens indre Væsen, afvekslende og uforstyrrelig. Den praktiske Bestemning af denne Lære.

XIII.

Menneskets Udødelighed. . . . . 265.

Udødelighedslærens Almindelighed. Modsætning til denne Lære, hvor Aand og Materie stilles i fuldkommen Modsætning til hinanden: hvor Døden betragtes enten som Ophør af Livet, som Følge af den legemlige Organismes Nedbrydelse, eller som den ubrudte Aands Tilbagestyden i den almindelige Verdensaand. Den christelige Udødelighedslære omfatter Sjælen og dens legemlige Organ, er Lære om Menneskets Nedværen som personligt Individ, som legemligt virkende Personlighed (Legemets Opstandelse). Udødelighedstroens Udvikling ved Udvikling af det personlige, selvbevidste Liv.

XIV.

Den menneskelige Synd. . . . . 289.

Dybden og Omfanget af Christendommens Lære om Sydens Væsen: i den enkelte Handling, i Livets Hælhed, som Menneskets Selvforgudelse. Forklaring af den christelige Lære Fuldstændighed i hvende ensidige Retninger: Betragtning af Synden enten alene som Individets egen Skyld (Pelagius), eller alene som arvelig Natur-Onde (Augustinus). Fortsættelse af samme Ensidighed i den katholske Kirkes Overhelighed og i Protestantismens Adskillelse i pietistisk Sygelighed.

XV.

Jesu Menneskelighed. . . . . 313.

Betydningen af Jesu Personlighed i Christendommen: Forening af guddommelig og menneskelig Natur. Jesus, som det sande Menneske, ogsaa det fuldendte Menneske, det historiske Menneske-Ideal, ophøjet over Sydens Magt. Udvikling af Begrebet om Jesu Syndfrihed, dens Retfærdiggjørelse og sædelige Betydning. Det Underfulde i Jesu Fødsel, efter sin religiøse Betydning.

XVI.

Jesu Guddommelighed . . . . . 335.

Den forskjellige Opfattelse af Jesu guddommelige Natur hos Hedningen (som Gud, med blot tilfældeladende Menneskelighed), og hos Jøderne (som Menneske, Profet, med blot tilfældeladende Guddommelighed). Kirkens Opgave: at føre begge Sider sammen til lige Ret. Blik paa den virkelige Læres Udviklingsgang, og paa den nyeste Speculation, der stiller Menneskehedens Idee istedetfor den historiske Christus. Læren om Jesu Gud-Menneskelighed har sin Kreaning i Læren om Væsens-Lighedden imellem Gud og Menneske, og betegner Fuldendelsen af Guds Aabenbarelse i Verden: Gud som Menneske.

XVII.

Jesus som Forløser. . . . . 353.

Formaalet for Jesu Komme til Verden: Stiftelse og Begrundelse af Guds-Rige blandt Menneskene. Dette Begreb forberedt ved den jødiske Forventning om Messias, i aandelig Retning optaget i Jesu Plan. Guds-Rige i det enkelte Menneske omfatter Gjenfødelsen og Helliggjørelsen, der har sit foreløbige Udtryk i Christi Efterfølgelse. Christi forløsende Virksomhed ved Ord og ved Liv, godtgjort ved Historiens Vidnesbyrd.




Side.


apostolske Menighed. Dyrkelsen af den christelige Læres Fuldstændighed i hvende ensidige Retninger: Betragtning af Synden enten alene som Individets egen Skyld (Pelagius), eller alene som arvelig Natur-Onde (Augustinus). Fortsættelse af samme Ensidighed i den katholske Kirkes Overhelighed og i Protestantismens Adskillelse i pietistisk Sygelighed.

XV.

Jesu Menneskelighed. . . . . 313.

Betydningen af Jesu Personlighed i Christendommen: Forening af guddommelig og menneskelig Natur. Jesus, som det sande Menneske, ogsaa det fuldendte Menneske, det historiske Menneske-Ideal, ophøjet over Sydens Magt. Udvikling af Begrebet om Jesu Syndfrihed, dens Retfærdiggjørelse og sædelige Betydning. Det Underfulde i Jesu Fødsel, efter sin religiøse Betydning.

XVI.

Jesu Guddommelighed . . . . . 335.

Den forskjellige Opfattelse af Jesu guddommelige Natur hos Hedningen (som Gud, med blot tilfældeladende Menneskelighed), og hos Jøderne (som Menneske, Profet, med blot tilfældeladende Guddommelighed). Kirkens Opgave: at føre begge Sider sammen til lige Ret. Blik paa den virkelige Læres Udviklingsgang, og paa den nyeste Speculation, der stiller Menneskehedens Idee istedetfor den historiske Christus. Læren om Jesu Gud-Menneskelighed har sin Kreaning i Læren om Væsens-Lighedden imellem Gud og Menneske, og betegner Fuldendelsen af Guds Aabenbarelse i Verden: Gud som Menneske.

XVII.

Jesus som Forløser. . . . . 353.

Formaalet for Jesu Komme til Verden: Stiftelse og Begrundelse af Guds-Rige blandt Menneskene. Dette Begreb forberedt ved den jødiske Forventning om Messias, i aandelig Retning optaget i Jesu Plan. Guds-Rige i det enkelte Menneske omfatter Gjenfødelsen og Helliggjørelsen, der har sit foreløbige Udtryk i Christi Efterfølgelse. Christi forløsende Virksomhed ved Ord og ved Liv, godtgjort ved Historiens Vidnesbyrd.

Side.

## XVIII.

**Jesus som Forsoner.** . . . . . 375.

Trangen til Forsoning i Bevidstheden om tidligere, nasvendelig Syndeskyld. Den gamle Verdens Forsoning: Offer og Bod for at gjøre Gud Fyldest; den samme Retning i den katholske Kirkes Anviisning paa Gjerningers Fortjenstlighed. Den christelige Forsoningslære udviklet i Kirken i dobbelt Retning: som umiddelbar Virkning af Jesu Lidelse og Offerdød i Menneskets Sted, til Fyldestgjørelse af den guddommelige Retfærdighed (det Anselmske System), og som bevirket af Mennesket selv ved Anger og Omvendelse. Skriftens Lære grundet i Begrebet om Guds Væsen som Kjærlighed: Gud forsonet Menneskene med sig ved Jesus, navnlig ved Jesu Død. Udvikling af denne Lære, i Modsætning til den pietistiske Eensidighed.

## XIX.

**Retfærdiggjørelse af Tro.** . . . . . 400.

Udvikling af Retfærdiggjørelsens Begreb, af den retfærdiggjørende Troes Væsen, og af Gjerningernes Forhold til Troen. Den katholske og den protestantiske Kirkes Charakteer-Forskjellighed i denne Lære: fremadstræbende og udadvendt — tilbagesluende og indadvendt. Misforstaaelse af vor Kirkes Lære ved Indskrænkning af Troens Begreb.

## XX.

**Troen ved Naaden.** . . . . . 424.

Ved Spørgsmaalet om Troens Udspring, eller om Forholdet imellem Naade og Frihed, dobbelt Eensidighed: enten en Skiften og Delen imellem Gud og Mennesket (pelagiansk), eller en Forudbestemmelse af Gud, som ophæver al menneskelig Frihed (Augustinus) og selv fører Synden og Forhærdelsen tilbage til Gud (Calvins Naadevalg). Udsoningen at søge i det christelige Begreb af Guds Almagt som Kjærlighed, ved Udvidelse af Blikket til Naadens Førelse udenfor Grændsen af den jordiske Tilværelse.

## XXI.

**Det kirkelige Samfund.** . . . . . 446.

Religionens Kraft til at drage Menneskene sammen til det religiøse Livs Fremme. Udvikling af det kirkelige Samfunds Væsen,



Side.

betragtet som Guds-Rige, i Modsætning til den dobbelte Eensidighed, der enten vil have den uundværlige legemlige Form fjernet fra Kirken (sværmeriske Partier i ældre og nyere Tid), eller vil have Kirken bundet til ydre, historiske Former, som dens uforanderlige Væsen (den katholske Kirke). Den protestantiske Kirkes Idee som den rette Midte. Charakteristisk Forskjellighed i den katholske og den protestantiske Kirkes hele Virksomhed.

## XXII.

**Den kirkelige Cultus.** . . . . . 426.

Gudsdyrkelsens oprindelige Væsen, dens særegne Charakteer i Hedenskab og Jødedom, ifølge den religiøse Eiendommelighed. Den christelige Cultus efter sin Idee, sin ældste Form, sine Hovedbestanddele: Ord (Bøn og Tale), Tone, Handling. Kirkelig Bygningskunst, og de afbildende Kunster i Kirkens Tjeneste.

## XXIII.

**Sacramenterne.** . . . . . 500.

Den religiøse Symbolik i de gudstjenstlige Handlinger; dens forskjellige Anvendelse i den katholske og den protestantiske Cultus. Sacramentets Eiendommelighed i Væsen og Virksomhed. Daabens Sacrament; dens Forhold til Troen. Barnedaabens Retfærdiggjørelse. Nadverens Sacrament. De tre Hovedanskuelser, i den katholske, den reformerte, den lutherske Kirke. Den kirkelige Betydning af Forskjellen imellem Luthers og Calvins Lære. Absolutionens Betydning i den katholske og den protestantiske Kirke.

## XXIV.

**Kirkens Fuldendelse.** . . . . . 532.

Kirkens Udvikling til Fuldendelse af det timelig Ufuldkomne: en Sammenfatning af det Dennesidige og det Hinsidige som Enhed. Den tilkommende almindelige Opstandelse, hvorledes at tænke? Naar Mellemstanden imellem Døden og Opstandelsen ikke tør tænkes som Afbrydelse af Livet, som Sjelesøvn, heller ikke som reen aandelig, ulegemlig Virken, — er en Indtrædelse betegnet af en ny og høiere Tingenes Orden, et nyt og høiere Samfundsliv. Forestillingen om evig Forhærdelse og evig Ufalighed opløst i Begre-

Side.

bet om Christi aandelige Seier over sine Fjender og Tilbagegiven af Alle til Gud. Udvikling og Retfærdiggjørelse af denne Lære.

XXV.

Treenigheden. . . . . 558.

Tydning af Skriftens Treenighed: Gud i sit Aabenbaringsforhold til Verden, i Verdens Skabelse som den første Aabenbaringsact, og i Guds Menneseforbindelse i Christus som Aabenbaringens Fuldendelse. Blik paa den kirkelige Læres Udvikling, paa Indvendingerne mod samme, og paa de forskjellige spekulative Udhydninger. Treenighedens Tilbagevisen til det christelige Grundbegreb om Gud som den personlige, den levende Gud, hvis Væsen er evig indre Virken, afspeilende sig i al ydre Aabenbaring.

# I.

## Christendommen som Historie.

Naar Christendom, christelig Religion, christelig Kirke nævnes i en christelig Forsamling, da er herved nævnet noget Andet, noget Større og Høiere end en Lære, en Bekjendelse, et Samfund, der er tilstede udenfor os, og som ydre Gjenstand stiller sig hen for os til Betragtning og Hylding. Vi vises ved disse Navne tilbage i vort eget Inderste; thi finde vi ikke her Christentro og Christenhaab som Grundlag for vor aandelige Tilværelse, som Støttepunkt og Kilde for enhver aandelig Livsyttring? For saavidt staaer Christendommen for den enkelte Christen som noget oprindeligt Givet, der fra først af modtager, bærer og opretholder Menneskет, ligesom Fordbunden, hvoraf vi drage vor Næring, som Luften, der opholder Livsaanderne i os. Men med alt Dette er Christendommen dog ikke anderledes given, end at den endnu bestandigt danner et adskillende Mærke for en Deel af den menneskelige Slægt, stiller en Christenhed, en christelig Verden imod en ikke-christelig. Og naar nu denne Modsætning er til en vis Tid opstaaet og indkommen i Verden, da føres Tanken uvilkaarligt fra det nærværende Givne tilbage til det engang Skete, fra den Magt og Myndighed, hvormed Christendommen nu staaer paa Jorden, omskabende og styrende en Verden, til dens Fødsel — til den ringe og ubetydelige Stiftelse, hvori Christendommen først er fremtraadt paa et

vist Sted og en vis Tid, som historisk Kjendsgjerning, der har feiet sig ind i Begivenhedernes store Række.

**Christendommen som Historie** bliver saaledes naturligen den første Gjenstand for vor Betragtning. Og hvilke ere da de store Hovedpunkter, som denne Betragtning stiller hen for vor Tanke?

Vor Tanke føres hen til **Stedet**, der var Christendommens Vugge; og vi finde her et **Land**, der efter sin geographiske Beliggenhed var Forbindelsesleddet imellem den østlige og vestlige da bekjendte Verden, til den ene Side landfast med det indre Asien, Religionens, Culturens, Videnskabens og de historiske Traditioners Moderland, til den anden Side aabent ud imod Havet, der forbinder Europas herligste Lande Grækenland, Italien og de vestligere Riger, med Asien og med Nordafrikas Kyst. — Vi finde et **Folk**, der paa mærkværdig Maade — ligesom Landet, det beboede — har forbundet Orient og Occident, formende i sig, hvad der synes gjensidigt at udelukke hinanden: den stærke, legemligt skabende, formende, udmalende Indbildningskraft, forenet med en reflecterende Ro, en ædruelig Sky for det yppigt, vildt udsvævende Phantasispil. Klarest træder denne Jødefolkets Eiendommelighed frem paa Religionens Enemærker. Thi det er i dette Folk, at **Læren om og Troen paa den ene sande Gud** har sin oprindelige Jordbund, og har slaaet sin dybe, uoprykkelige Rod. Vidunder var det i menneskelig Indskrænkethed, at Jehovahs Væsen blev opfattet, og Forholdet imellem ham og Menneskene fremstilledes som Forholdet imellem den mægtige Hersker og hans Undersaatter. Men hvor mærkeligt er dog dette Phænomen! I de øvrige Dele af Orienten, i de Egne, der pristes i Oldtiden for deres Visdom i guddommelige og menneskelige Ting, i Indien og Ægypten,



træder den mest brogede Mangfoldighed os imøde af æventyrlige Gudeskikkelser, hvor Phantasien har udtømt sig i bizarre Sammensætninger og Sammenslyngninger, med Motiver hentede fra Menneske- Dyre- og Plantevæsenet; og det lille Jødefolk, til alle Sider omgivet af Gudebilleder og Altere, har fundet Tilfredsstillelse i Tilbedelsen af den ene, den usynlige Gud, Himlens og Jordens Skaber, den mægtige Herre og retfærdige Dommer! Denne Lære havde sin historiske Grundfæstelse ved Moseloven, hvori Troen paa den ene sande Gud er det første og største Bud; den er indflettet i den hele jødiske Livsanskuelse, er Grundtonen i den hele historiske Udvikling. Thi under alle Afguderiets Forlokkelser og Anfægtelser, der bragte enkelte Dele af Folket for en Tid til Frafald, under alle Trængsler og Lidelser, der beiede Folket — det af Jehovah udvalgte Folk — under det ydmygende Aag af afgudiske Nationer, finde vi dette at være bleven den endelige Virkning, at den monotheistiske Tro udviklede sig til altid større Renhed og Fasthed. Og af denne Tro udsprang fremdeles Begrebet og Forventningen om en tilkommende Frelsens Tid, hvor Jehovah, hans Herlighed og Naade, skulde i rigere Fylde vorde aabenbar for Israels Folk. Ogsaa denne Tanke var ved de profhetiske Forjættelser og Skildringer lidt efter lidt gaaet over i Folketroen, og den havde efterhaanden klaret og udviklet sig til Forestillingen om **Messias**, som Gjenopretter af det aandelige Samfund med Jehovah ved Forsoning og Forløsning — paa den ene Side udrustet med Guds Aand, ja en guddommelig Person, den synlige Aabenbarelse af den usynlige Gud, paa den anden Side virkende for Menneskene paa menneskelig Viis: lærende, lidende og stridende for dem. — Vor Tanke føres fremdeles hen til **Tiden**, da Christendommen indtraadte i Verden; og hvad vi her finde,

er en Tilstand, der kun kan betegnes som Selvoverlevelse og Forfald af Det, som hidtil havde bestaaet, uden Evne og Dygtighed til at frembringe noget Nyt og Bedre. Den herlige Periode af det græske Liv, som en skabende Aand har foreviget i Philosophiens, Poesiens og Kunstens efterladte Mesterværker, var for længe siden afsluttet. Vel gaves der endnu Visdomsskoler, som aabnede sig prangende med Stifternes og Forgængernes berømte Navne; thi endnu bestandigt vilde Grækerne have Ord for at "søge Visdom"*); men Sandhedsdriften og Visdoms-Aanden var for længe siden bortvegen fra dem. Det var ikke længere en skift og fri og aandstyrkende Granskning, der havde sit Hjem inden disse Mure; men hver ikke en bundløs Lovlesyge havde taget Sæde, henviste man til en forfinet Nydelses Rigdom som Lese-Visdommens høieste Opgave, eller man søgte at skjule Aandens Armod under et Væv af Sophismer og Spidsfindigheder, der kun tjente til at sløve Følelsen for det Sande og Rette; det var, som Paulus siger,**) "for ideel Visdom at Verden ikke erkjendte Gud i hans Visdom". Og ikke anderledes vare de aandelige Vilkaar hos Jøderne. Det prophetiske Ord var forstummet; den høie Begeistring og den dybe Alvor havde maattet vige for en Klogt, der kun evede sig paa Lovens Bud for at vise en forfængelig Skarpsindighed i at tyde dens Bogstav; og efter det Exempel, der blev givet af de Skriftkloge, havde hos Folket Bogstav, Ceremonie og ydre Form mere og mere gjort sig gjældende, og en Række af mechaniske Andagtsøvelser, en tankeløs Ceremonitjeneste var traadt i den levende Gudfrygtigheds Sted. Men paa den anden Side gaaer der igjennem hiin Tidsalders Historie en mere eller

*) 1 Cor. 1, 22. **) 1 Cor. 1, 21.



mindre klar Bevidsthed om egen aandelig Afmagt, en almindelig Trang til veiledende Lys og Støtte i den raadvilde, hjælpeløse Tilstand. Philosopherne vovede ikke længere at fortrøste sig til Tankens egen Kraft, men søgte Styrke for deres Svaghed i Autoriteten; de vendte sig til Fortidens store Lærere, Plato og Aristoteles, som guddommelige Orakler, og mente at skulle udfinde Sandhedens Sum ved at sammenstille Hovedsætningerne af deres Systemer, og ud af dem at bringe et kunstigt sammensat Heelt tilveie. Og ligesaa lidt fandt Folkene sig tilfredsstillede ved de nationale Guder, under hvis Værktægt Fædrene havde fundet Tryghed og Fred; hvor en ny Guddom nævnedes, en ubekjendt Dyrkelse omtaltes fra fjerne Lande, grebes den med Begjerlighed, og Athen og Rom bleve Samlingssteder for Guder og Gudsdyrkelser fra de forskjelligste Egne, om hvilke man flokkedes i ængstelig Frygt for at skulle tilsidesætte og ved Tilsidesættelsen fortørne himmelske Magter, man ikke kjendte. Selv "for den ubekjendte Gud" fandt Paulus et Alter opreist i Athen.*) Men ved denne religiøse Forbindelse og indbyrdes Tilnærmelse var den tidligere Adskillelses Kløft imellem de forskjellige Lande efterhaanden udfyldt, og ogsaa ved de ydre Forhold vare disse bragte hverandre nærmere. Det romerske Herredømme havde tilveiebragt en statsborgerlig Enhed, som Verden hidtil ikke havde seet. Den romerske Keiser strakte sit Scepter fra Atlasbjergene til de skotske Høilande, fra det vestlige Ocean til Euphrat og Tiger, i en Længde af 600, og en Bredde af 300 Mile; saaledes vare ikke blot Culturens Hovedlande samlede til Eet; men et Baand sammenslyngede Orient og Occident, Asien, Afrika og Europa. I denne store Enhed var ogsaa det

*) Ap. G. 17, 23.

jødiske Folk optaget, og naar dette Folk ved tidligere Omvæltninger havde været draget med Østen, havde havt sine Herskere ved Euphrats Bredder, mødte det nu sine Statholdere fra Tiberens Bred. Denne Stats-Enhed befordrede atter Sprogets Enhed, og det græske Sprog udbredte sig til alle Sider, blev forstaaet og brugt i Tale og Skrift i Italien saavelsom i Palæstina og i Ægypten. Dette er i Religionshistorien, som i Culturhistorien overhovedet, et Moment af den allerstørste Betydning; thi ved den borgerlige Samfærsel, som fandt Sted imellem alle Dele af det romerske Rige, var Veien aabnet og banet for enhver aandelig Indvirken, der forhen havde været indskrænket og bunden til en snevrere Kreds.*)

Samle vi de her antydede Træk under Ét, da give de os Billedet af et Tidspunkt, der med Føie kunde benævnes med det betydningsfulde Navn som "Tidens Fylde", d. v. s.

*) Allerede i den gamle Kirke har Man været opmærksom paa det Betydningsfulde deri, at Christendommens Fremkomst falder samtidigt med det romerske Monarchies Stiftelse. Origenes fra Alexandrien, den berømteste Lærer i Christenhedens første Aarhundrede, og Christendommens skarpsindige Forsvarer imod den hedenske Philosoph Celsus († 253), bemærker saaledes i sit Skrift mod Denne (2den Bog K. 30): "Det er vitterligt, at Jesus er født under Augustus, som havde forbundet en stor Mængde Folk, der ere udspredte over Jordens Kreds, til ét Rige. Denne Mængde af Riger vilde have været til Hinder for, at Jesu Lære kunde vorde udbredt over den hele Jord; thi derved skulde denne fredelige Lære, som ei engang tillader at hævne Fjendens Fornærmelser, have kunnet faae Magt, dersom ikke ved Jesu Komme Hedningerne havde været forsonede, og Fiendskaberne stillede over den ganske Jord?" Den samme Bemærkning er gjort af Kirkehistoriens Fader, den berømte Biskop Eusebius i Cæsarea († 340) i hans demonstratio evangelica (evangelisk Udvikling), 3die B. S. 140 (Köln 1688).



som en Tid, der, efter indre og ydre Vilkaar, var forberedet og modnet til Indtrædelse af en ny Tingenes Orden ved Afløsning af de gamle Former for det aandelige Liv, som havde opfyldt deres Bestemmelse, og nu stode i Begreb med, i Opløsnings-Tilstand at falde fra hverandre. Det er ikke alene indenfor Kirkens Grændse at denne Tidsalder, efter Apostelens Exempel (Gal. 4, 1), bliver saaledes fremstillet. Ogsaa til det hedenske Rom var Nygtet trængt om Forventningen af store Ting, der skulde komme. "I det hele Østerland var den gamle og faste Tro udbredt, at det stod skrevet i Skjebnens Bog, hvorledes paa den Tid De skulde udgaae fra Judeland, som skulde faae Magten over Verden"; — saaledes berette navnkundige romerske Historieskrivere.*) Men hvor dybt og fast maa ikke Grunden være lagt til en Forventning, som har formaaet at brede sig saa vidt!

I dette Land altsaa, i dette Folks Midte, paa denne Tid fødes Jesus Christus i Bethlehem. Om hans Barndom haves kun legendagtige Fortællinger i de saakaldte apokryphiske Evangelier; vore hellige Bøger lade ham, med Undtagelse af ganske enkelte Notitser, først fremtræde fra den Tid af, da hans Liv og Virken, indviet ved Johannes Døberens Daab, tilhørte Verden. Ved sin Lære og sine Gjerninger maatte han snart blive Gjenstand for almindelig Opmærksomhed; talrige Klynger fulgte ham fra Sted til Sted, og iblandt Dem, der sluttede sig til ham efter et indre Kald, udvalgte han Enkelte til sin fortrolige Omgivelse. Med Disse drog han om, forkyndte det nye Guds-Rige, der ved ham skulde

*) Suetonius, i hans Keiserbeskrivelse af Keiser Vespasian, 4de Cap. Tacitus, i hans romerske Historie, 5te B. 13de Cap. Jos. Josephus's Skrivelse om den jødiske Krig, 6te B. 5te Cap. 4de Sect.

stiftes paa Jorden, helbredede og gjorde vel. Men hans Lære var en Opfordring imod de Skriftlærde, der sadde paa Mose Stol og i Folkets Naah, imod al den religiøse Forvanskning og sædelige Fordærvelse, som udgik fra dem. Disse mægtige Fiender maatte han snart væbne mod sig; Sammenstødet blev, ved hans gjentagne Ophold i Jerusalem, altid stærkere, og efter saa Aars Virken faldt han som Offer i den ulige Kamp. Med saa faa og saa simple Træk er et Omrids givet af Jesu ydre Liv; det falder omtrent sammen med Skizzen af de mange ældre og nyere Sandheds-Martyrers Liv, Historien har at fremvise. Men dette er kun den ene, den **menneskelige** Side af Beretningen, som er efterladt os i vore hellige Bøger. De berette ogsaa om den Myndighed, hvormed han fremstod som Guds Riges Stifter paa Jorden, om det store Vidnesbyrd, han afsagde om sin Natur og om sit Forhold til Faderen og til Menneskene, som Guds Søn og som Menneskets Søn; de berette om mægtige Gjerninger, der godtgjorde hans Vidnesbyrds Sandhed, hvorsomhelst han kom frem, om en underfuld Glands, der omstraalede ham bebudende og ledsagende hans Fødsel og ethvert Hovedoptrin i hans Liv, om den Magt, hvormed han tog Livet tilbage, og fremgik af Graven, beseglende sit guddommelige Kald og beskæmmende sine Fienders tilsyneladende Triumph, om et kort og hemmelighedsfuldt Samliv med Disciplene efter Opstandelsen og en overnaturlig Bortgang fra det jordiske Liv, — endelig om hans Apostles Fortsættelse af den begyndte Virksomhed i hans Navn og med Aandens Kraft, og om Kirkens Grundfæstelse og Udbredelse, som varslede om den nye Verdensmagt, der var indtraadt i Menneskeslægtens Historie. Dette er den anden, den **guddommelige** Side af Jesu Livshistorie.



Hvad have vi nu i disse Beretninger? have vi en virkelig Historie? eller skal der for den Uhyste og Fordomsfrie ikke blive Andet og Mere i dem at see, end en from Digtning, hvor det Aandelige er legemliggjort, hver Idee er stillet hen til Beskuen, i den sandselige Form af historisk virkende og handlende Personers Liv?

I forgangne Tider vilde et saadant Spørgsmaal kun have vakt almindelig Studsen, eller det vilde være bleven afvist som bespotteligt Vanvid, og man vilde uden Tvivl have meent at træde Christendommens Ære for nær, ved at tage Sagen alvorligt, og indlade sig paa Prøvelse og Bevisførelse. Thi vel hende vi lignende Angreb paa den historiske Charakteer af Jesu Liv og Gjerninger saa gamle som Christendommen — dens ældste Modstandere blandt Hedninge og Jøder fremstille ofte Jesus som Gjøgler og Folkebedrager, og de underfulde Momenter i hans Liv, hans Fødsel, Daab og Opstandelse som opspundne Fabler for den lettroende Mængde, der skulde være opfundne og dannede i Lighed med de mythologiske Sagn*) —, og de ere ofteres vendte tilbage under en eller anden Form. I en senere Periode, paa Reformationens Tid — om der end er gjort Pave Leo den 10de Uret ved det Udsagn, der almindeligen er bleven tillagt ham: om den store Fordeel, "Fabelen om Christus" i saamange Aarhundreder har bragt Paver og Cardinaler,**) — saa er i alle Tilfælde Opfindelsen, som har lagt Christendommens Fader disse Ord i Munden, træffende til at charakterisere en Tids-

*) Iblandt de gamle Kirkefædre, som paatoge sig Christendommens Forsvar (Apologeter) er del især Justinus Martyr, Origenes, Eusebius, Arnobius, som have opbevaret os disse Bestyldninger.

**) Bower, Hist. der Päbste, X. S. 90 f.

alder, hvor "det hørte til den gode Selskabstone, at tale mod Christendommens Grundsætninger, hvor man ved det pavelige Hof kun talte spottende om den katholske Kirkes Lærdomme og den hellige Skrifts Ytringer, og foragtede Troens Hemmeligheder",*) hvor man fandt, at den platoniske Philosophie burde, ligesaavel som det Nye Testament, forelæses og forklares ved Gudstjenesten.**) Og dette aabenlyse Affald fra Christendommen, som betegnede de skjønne Aander i Italien før og under Reformationen, var endnu kun Forspil for en Aandsretning, som to Aarhundreder senere blev herskende i England, Frankrig og Tydskland — det attende Aarhundredes Fritænkerie —, da intet Vid og ingen Klogt blev forsmaaet for at fremstille det Historiske i Christendommen som Præstebedrag. Bekjendtest i denne Retning ere de "wolfenbüttelske Fragmenter" (af Reimarus, udgivne af den berømte Lessing, Bibliothekar i Wolfenbüttel), navnlig "vom Zwecke Jesu und seiner Jünger" (1778), og den saakaldte "natürliche Geschichte des großen Propheten von Nazareth" (af Venturini, 1800), hvor den evangeliske Historie er formelig travesteret, omstøbt i en letfærdig Roman. Men til et ulige høiere Trin er det bleven forbeholdt vor Tid at stige op. Den har udklækket og fostret det litteraire Broderskab, som i senere Aar har erholdt en egen Celebritet under Navn af "det unge Tydskland", og er optraadt med Ungdommens hele Mod og Overmod, med hensynsløs Brug af rige Aandsevner: glimrende og yppig i sine Livsbilleder, vittig som frivol i sine Udtalelser, genialsk som gemytlos i sin Ironie, sin Bespottelse af Livets

*) Ranke, die römischen Päbste, I S. 74 f.

**) Marsilius Ficinus (offentlig Lærer i Florents, begeistret Tilhænger af Plato, og fortrolig Ven af Lorenzo af Medicis, † 1499), i hans 8te Bero.



Alvor og Aandens Mysterier. I dens Stræben efter at forynge Tydskland eller — hvad der i ungdommelige Tydskeres Øine ikke sjeldent er det Samme — den hele dannede Verden, blev det en Hovedopgave, at udløse Menneskene af det saakaldte Sædelighets-Aag, som Christendommen skal have paabyrdet dem, af den Selvfornægtelse og Selvopoffrelse, der gjælder som Dyd i den christne Verden, og gjeninddrætte Sandseligheden i dens hele, ubestaarne Ret; og at fremstille de historiske Kjendsgjerninger, der danne Christendommens Grundvold og Middelpunkt, som Sammenspind i den fletteste Legende-Smag, blev et Hovedmiddel til at godtgjøre den Usurpation, hvorved Christendommen skulde have forsyndet sig imod Menneskeslægtens naturlige Frihed og Ret.

Anfægtelser af denne Natur røbe imidlertid uforsagt deres Ophav af et fra Christendom og fra Religion overhovedet bortvendt Sind, og Vaabnene, som tages til Hjælp, ere, om end blændende, dog lette og luftige. Det er en ungdommelig Rasen, som man vel ikke tør tænke paa at standse midt i dens Stormløb, men som man roligt vilde kunne lade udtømme sig, overladende dens Helbredelse til den aandelige Tugt i Livets alvorvækkende Skole, dersom ikke Sagen fik en større Betydning derved, at det er lykkedes Letfærdigheden at finde en tilfredsstillende Undskyldning i Videnskaben. Men netop fra denne Side er det, at det alvorlige Kampskrift bliver givet nutildags. Den Paastand, som her nedlægges og bliver udført i videnskabelige Skrifter og i fordringsfuld videnskabelig Form, gaaer ikke ud paa Mindre, end at det skal ligge i Religionens og Christendommens egen velforstaaede Interesse, at give Slip paa den historiske Virkelighed af de Begivenheder, der udgjøre Indholdet af den hellige Historie, at det kun er under denne Betingelse, at Noget af Christendommen

kan staae til at redde for Videnskabens Dom. Naar der gives Sagen denne Vending, og man dertil gaaer frem i Undersøgelsens og Prøvelsens udvortes rolige Skridtgang, da gaaer det ikke længere an, enten at ignorere eller at afvise Modsigelsen; heller ikke kan denne Sag betragtes som et theologisk Anliggende, hvor det skulde være overladt til de Lærde alene at bringe Alt i Rigtighed. Det gjælder her om Det, der til alle Tider har gjældt, og fremdeles vil for enhver uhildet Betragtning gjælde, som Christendommens inderste Væsen; Kampen for dette tilhører det hele christne Folk, og det er allerede draget ind i den, og vil blive det altid mere. Enhver Christen, for hvem Christendommen er Mere end et Bekjendelsens Navn, bliver det derfor Trang at vide og at kunne gjøre sig Regnskab for, om og hvorledes Christendommens Historie kan, ligesom al anden Historie, retfærdiggjøre sig imod Indsigelser og Modgrunde, ofte indklædte i Spottens og Haanets mest saarende Form.

Det første Spørgsmaal bliver nu upaatvivleligt dette: hvorvidt de Skrifter selv, af hvilke Beretningen om Jesu Liv og Virken nærmest er hentet — vore Evangelier altsaa, kunne gjælde for paalidelige og fuldgyldige Vidner, hvorvidt vi tør antage dem, først virkelig at være skrevne af Herrens Disciple, hvis Navn de bære, dernæst at slaae til Troende som historiske Beretninger. Det kunde synes rimeligt, at det isærdeleshed maatte være denne Side, Angrebene henvendte sig til; thi Enhver begriber, hvor høist vanskeligt, ja umuligt det maa være, at føre et juridisk afgjørende Bevis for Forfatterskabet af Skrifter, som ligge atten Aarhundreder tilbage i Tiden. Ligevel er det ikke heri, at Skepticismen har sin egentlige Rod og Grund; thi — hvad der iøvrigt vil blive forbeholdt i et følgende Afsnit (det sjette) at udvikle — en uhildet Undersøgelse vil føre til det Resultat, baade at Ægtheden af vore Evangelier er saa vel begrundet, som det er Tilfældet ved saa Skrifter fra Oldtiden, og at den Samstemmen, som finder Sted baade mellem Evangelierne indbyrdes, naar man ikke utilbørligt dvæler ved undersøgte Enkeltheder, og mellem dem og andre historiske Kilder, giver al den Vished, som efter Sagens Natur kan erholdes, og som overalt ellers tages for Fyldest, som Borgen for Sandheden og Troværdigheden af en historisk Beretning.



Men det er selve den eiendommelige Beskaffenhed af den evangeliske Historie, hvorfra Hovedvaabnene hentes til Angreb; der er det Overnaturlige i Begivenhederne, som udgjøre Evangeliernes Indhold, der giver Tvivl og Indvendinger deres Betydning og Styrke. Ved enhver anden Beretning, hedder det, om Begivenheder, som skulle være foregaaede, er der givet os en Maalestok, hvorefter vi uvilkaarligt bedømme dens Troværdighed: hvorvidt den nemlig stemmer overeens med al anden bekjendt og bitterlig, ved Erfaring og Eftertanke prøvet og befæstet Sandhed. Og netop den større eller ringere Fasthed og Consequents, hvormed denne Regel anvendes i alle paakommende Tilfælde, er det, der adskiller den høiere og den lavere Oplysning og Dannelse. Der er en Tid i Individets som i Slægtens Liv, hvor det endnu koster ringe Møie at skaffe det Ubegribelige Indgang som Troesfætning; men efterhaanden som Aanden kommer til Bevidsthed om sin Ret, om Forholdet, hvori dens Love staae til Naturens Love, bortstøder den det Ubegribelige som usandt og opdigtet, og overalt gjælder det som ufornuftigt, at antage den historiske Sandhed af Det, der erkjendes at være uforeneligt med Erfaringens og Tænkningens Resultater, saalænge som nogen anden Udvei til Forklaring staaer aaben. Men nu er det ikke nogen ringere For-

dring, den evangeliske Historie giør til os i sine Beretninger, fra Jesu Fødsel af og indtil hans Himmelfart; og hvorledes skulde vi da vel kunne lade en saadan Fordring gjælde, uden aabenbar Inconsequents, uden Forsyndelse mod Fornuftens Love, som ere Guddommens Love? Meget mere maa den Slutning slaae fast, at "det Guddommelige ikke kan være skeet saaledes som den evangeliske Historie beretter, og at det saaledes Skete ikke kan have været guddommeligt."*) Det skal følgelig være til Veiledning for Christendommen, for at frelse dens guddommelige Charakteer i høiere, aandelig Betydning, at der maa forsøges en Tydning af de evangeliske Beretninger, hvorved det Historiske kan ligesom bringes i flydende og derefter i fordunstende Tilstand.

Man gaaer, ved denne hele Indsigelse, ud fra den Sætning, som øverste og nomsidelig Grundsætning: at ikkun det Forklarlige, Det, hvortil den almindelige Erfaring i Naturen og Menneskelivet har Sidestykker at fremvise, skal kunne gjælde som Sandt og Sandsynligt. Og efter denne Forudsætning vil der vise sig en dobbelt Maade, hvorpaa Arbeidet med at bringe den evangeliske Historie i fornuftig Samklang med Fornuftens Fordringer kan gribes an.

Den ene Tydnings-Methode gaaer ud paa at omsætte **det Overnaturlige i det Naturliges Form.** Det bliver nemlig forud indrømmet, at Jesu Livshistorie virkelig indeholder en Række af historiske Kjendsgjerninger, men, vel at mærke, ikke saadanne, ikke saaledes foregaaede, som det er beretttet; thi det Underfulde og Overnaturlige skal alene have sit Udspring fra Misforstaaelse. Og hvor let og naturligt, hedder det, lader ikke en saadan Misforstaaelse af det

*) Strauß, das Leben Jesu, I. S. 2.



virkelige Historiske sig forklare! Thi vel foregik hine Begivenheder for Disciplenes Øine; men disse Disciple vare Mænd uden aandelig Uddannelse, ikke i Stand til at opfatte, samle og fastholde de store Begivenheder, hvortil de vare Vidner, efter deres sande Væsen og Forbindelse; som Østerlændere og endnu mere som Disciple af den store Mester, for hvem Ærefrygt og Beundring opfyldte deres Sjel, maatte de være tilbøielige til at see Tegn og Undere i alle hans Gjerninger; og ligesaa lidt kunne vi antage, at de, selv hvor de saae Begivenhederne i det rette Lys, vare i Stand til at gjøre Rede for deres Erfaringer, til at aflægge Beretning om det Seete og Hørte med den Fuldstændighed og Nøiagtighed, som er nødvendig for at føre senere Læsere til den rette Forstaaelse af det skrevne Ord. Af disse Forudsætninger sluttes nu, at, ligesom Evangelisterne ofte have misforstaaet, hvad de oplevede, saaledes have de ogsaa ofte, ved en tvetydig eller dunkel Fremstilling, givet Anledning til at misforstaae, hvad de selv have forstaaet rigtigt, men hvorom de ikke have vidst at forklare sig med fornøden Tydelighed; og den historiske Sandhed i Jesu Liv vilde altsaa, paastaaes der, blive forfeilet, dersom man blev staaende ved simpel Forklaring af deres Ord. Først og fornemmelig skal nu Dette gjælde om det Overnaturlige. Hvorsomhelst en klar og naturlig Forbindelse mangler imellem Aarsag og Virkning, der skal det gjælde som Regel: at det Underfulde antages at være grundet enten i en urigtig Opfatning af de hellige Forfattere eller i en ubegvem Maade at udtrykke sig paa, hvorved Fortællingen skal have faaet Udseende af at sige, hvad det aldeles ikke skal have været Hensigten at sige. For altsaa i saadanne Tilfælde at komme paa det rette Spor og udfinde den historiske Sandhed, skal Opgaven være den: at gjøre sig den fortalte

Begivenhed ret levende og nærværende, at sætte sig ind i de talende og handlende Personers Sted, og fatte alle Omstændigheder ret skarpt i Øie, for herved at ledes til at berigtige og udfylde, hvad der i Fortællingen enten kan mangle eller kan være skjevt udtrykt, til at skimte den halvt tilhyllede Sandhed bag Ordene, og lidt efter lidt at drage Sløret saaledes tilside, at det virkelige Faktum træder frem i sin Reenhed, frigjort fra den udsmykkende og skussende Indklædning. Denne naturaliserende Fortolkningsmaade af den hellige Historie har nogle Aar tilbage i Tiden spillet en betydelig Rolle, og stor Lærdom og Skarpsindighed er bleven anvendt paa det Arbeide, at reducere den hellige Historie til en simpel Hverdagshistorie*). Men vi kunne her overlade det til Texten selv at træde frem som Klager, og at nedlægge Protest imod det Ubeføiede og Retstridige i en saadan Behandling. Intet er vissere, end at Apostlene have været gjennemtrængte af den Overbeviisning, at det er guddommelige Kræfter, der efter høiere Virkelove have aabenbaret sig i Herrens hele Liv. Det er som Følge af denne Overbeviisning, at deres Fremstilling bevæger sig heelt igjennem paa det Underfuldes Jordbund; og Enhver indseer, hvor haandgribelig en Overlast der maa anvendes, hvorledes Ordene maae skrues og tvinges, førend det skal kunne lykkes at skaffe det Overnaturlige til Side, for hvilke Vilkaarligheder, hvilke lustige Hypotheser, kunstlede Sammenstillinger og romanagtige Digtninger, i historisk Henseende ligesaa usandsynlige som smagløse i æsthetisk Henseende, Døren er aabnet, naar man vil lægge an paa at construere en saakaldet naturlig

*) Tvende, ved Lærdom og Skarpsindighed udmærkede, Theologer, Eichhorn i Gøttingen, og Paulus (endnu levende i Heidelberg) ere at ansee som Repræsentanter for denne Retning.



Historie udaf en Text, hvis Characteer strider saa øiensynligt imod *).

Denne hele Bestræbelse er nu ogsaa at ansee som forældet, og navnlig er det den moderne speculative Skole, der seer ned paa den med ubeskrivelig Ringeagt — ikke som om den skulde misbillige Maalet, hvortil der er stræbt hen; thi i Grundsætningen, at det Underfulde er fornuftstridigt, og at derfor Alt maa snarere forsøges og gives Medhold, end at den historiske Sandhed af det Underfulde skulde indrømmes, er den aldeles enig. Men hvad den fra sit formeentlig høiere Standpunkt finder ynkværdigt, er, at man overhovedet kan sætte Priis paa en ydre, historisk Virkelighed, og, for at redde et historisk Gehalt i Jesu Liv, tager sin Tilflugt til smaalige Undersøgelser og jammerlige Qvælerier, istedenfor at have Mod til at svinge sig op i den rene Tænknings-Sphære, hvor man kun lever i Ideer og af Ideer, som det ene Sande og det ene Fornødne. Hermed have vi betegnet Charakteren af den saakaldte speculative Behandling af den evangeliske Historie. Denne er iøvrigt, naar man seer hen til Tendentsen i dens Almindelighed, ingenlunde ny. Allerede i Christen-

*) Til Prøve paa denne Fortolkningsmaade kan følgende Exempel tjene. I Math. 17, 27 befaler Jesus Peder at skaffe Penge tilveie til Templets Skat, som var bleven afforderet ham, med disse Ord: "gak til Søen, udkast en Krog, og tag den første Fisk, som kommer op; og naar du har aabnet dens Mund, vil du finde en Mynt; tag den, og giv dem den for mig og for dig". Disse Ord blive nu saaledes udlagte, som om Det, Evangelisten har villet berette, skal have været det: at Jesus har paalagt Peder at fortsætte Fiskeriet, indtil de fornødne Fiske vare fangne, derefter at løse Fangsten fra Krogen, og derpaa sælge den for en Mynt, som kunde være tilstrækkelig til at udrede Afgiften. (Paulus, Comm. über das N. T. II S. 671.)

hedens første Aarhundreder maatte Kirken værge sig imod Lærere, som vistnok bleve drevne af Trang til en dybere Indsigt i de guddommelige Ting, men mente, at der ikke var Tilfredsstillelse af denne Trang at vente, uden ved at hæve sig ud over Begrændsningen af alle sandselige Former; de mente at forherlige Christus, ved at erklære det Menneskelige og Jordiske ved ham for et blot skuffende Skin, at forherlige Skriften ved at agte dens Bogstav ringe, forkaste den Mening, som er ligefrem given i Ordene og deres Sammenhang, og stille en anden kunstigt selvdannet Mening i dens Sted, at forherlige den evangeliske Historie ved at fremstille det Historiske som noget Ligegyldigt, som en blot Indklædning for en eller anden aandelig Sandhed, der blev betragtet som Fortællingens egentlige Væsen og Kjerne. Om dette Parti, som spiller en Hovedrolle i den gamle Kirkes Historie — de kaldte sig Gnostikere, af det græske Ord Gnosis (Indsigt) — ville vi nedenfor ofte faae Leilighed til at handle. Selv stode de tildeels udenfor den christelige Kirke; men den indbildte Visdom, at den christelige Aand og Sandhed skulde gribes ved en Løsriven fra dens Bogstav, en Nedbrydelse af dens Form, fandt Indgang hos mange af Kirkens udmærkede Lærere. I Alexandrien, som i de nærmeste Aarhundreder før Christus var bleven Hovedsædet for den græske Visdom, fremblomstrede ogsaa en Skole for christelig Videnskab, som blev det skjønneste Lyspunkt i den christelige Oldtid, men ikke blev fri for den her antydede gnostiske Eensidighed: at betragte enhver ydre Form — Materie, Legeme, Bogstav, Historie — som fiendtlig Modsætning til Aanden og Aandens Liv. Efter denne Anskuelse skulde da ogsaa den hellige Skrift først blive til et i Sandhed levende og levendegjørende Ord ved en ubunden og teilelös Allegoriseren, der, ubekymret om den historiske



Mening, forbeholdt sig Ret til at lægge Speculationens Resultater ind i Skriften; og for en ligesaa vilkaarlig Behandling maatte det Historiske i Christendommen, Kjendsgjerningerne i Jesu Liv være udsatte.

Men denne Opløsning og Forflygtigelse af det Historiske i Christendommen, som tidligere selv har været flygtig og løs, er først i den nyeste Tid fremtraadt i Forbund med et speculativt System, og med uforbeholden Consequents fremstillet i det bekjendte Værk af Strauß om Jesu Liv, og senere af flere Efterfølgere i samme Spor. Det skal nemlig med den evangeliske Historie have samme Beskaffenhed som med de digteriske Sagn, der tabe sig i den fjerneste Oldtid. Naar Oldtidens Mennesker fremstillede de usynlige Kræfter, der ligge til Grund for alt Liv og al Virken i Naturens og i Aandens Rige, som handlende Personer, som Guder og Gudinder med forskjellig Charakter og forskjellig Magt: da maae vi ikke tænke os dette som en Digtform, beregnet og anlagt med kunstneriske Snille. Det var en Naturdrift, der bragte de Gamle til at forme Indholdet af deres Tanker til en Historie; thi de kunde ikke paa anden Maade blive Herrer over det rige Stof, ikke tydeliggjøre sig den eiendommelige Natur og Virkekreds af de forskjellige Kræfter, uden ved at lade dem træde frem som historiske Skikkelser, ikke klare sig det særegne Forhold imellem disse Kræfter, uden ved at stille dem sammen som handlende Magter, snart i Venskab snart i Fjendskab, snart forbundne snart adskilte. Dette er Myther: legemlige Indklædninger af Aandens Tankeliv, fremstaaede saaledes ifølge en aandelig Naturlov, som gjentager sig allevegne i Menneskeslegtens Barndoms-Periode; det indre Liv kunde ikke blive Gjenstand for Bevidstheden, uden

ved at træde ud og forme sig beskueligt som et ydre Liv; Ideen kunde ikke blive fattet i sin Dybde og sit Omfang, uden ved at udfolde sig i en Række af historiske Momenter, der laae udenfor hverandre i Tid og Rum. En saadan Historie-Digtning vil naturligvis ogsaa i senere Tider af Dem, der befinde sig paa det samme Dannelsestrin, blive betragtet som virkelig foregaaet Historie; hvorimod de høiere Staaende deri ville erkjende en Form for den religiøse Idee, som vistnok har sin Sandhed, men en ganske anden end den historiske Virkelighed, der af den store Mængde tillægges den. Og saaledes skal nu ogsaa Jesu Liv, medens det for det christelige Folk gjælder som det virkelige Liv af en virkelig historisk Personlighed, have en ganske anden Betydning for den tænkende Christen: den skal for ham hverken være Mere eller Mindre, end en indholdsrig symbolsk Betegnelse af Menneskehedens Livs-Udvikling. Thi — saaledes omtrent lyder det moderne Evangelium —: det sande Gudmenneske, som paa engang er Aandens og Naturens Barn, er netop Mennesket — ikke naturligvis tænkt som dette eller hint enkelte Individ, men tænkt i fuldkommen Reenhed og Almindelighed som Menneske. Den sande Undergjører er atter Mennesket, som altid fuldstændigere tilkæmper sig Herredømme over Naturen. Og Mennesket, i denne Betydning af Ordet, er fremdeles syndfrit; thi al Syndens Smitte klæber kun ved de enkelte Individer; Slægtens Udviklingsgang er reen og fast som Solens Vei over Firmamentet. Og den evangeliske Fortælling endelig om Død, Opstandelse, Himmelfart har ligeledes sin skjønne og sande Betydning, naar den overføres paa Menneskeslægten: den nemlig, at, hvad der i den menneskelige Aand tilhører den jordiske, nationale og personlige Begrændsning, maa efterhaanden bortdøe og gaae til Grunde, for at Aanden kan opstaae til sit rette Liv, sin Eenhed med den uendelige Aand.*)



Dette er den Regle, der bliver tilbudt og anpriist os, ja paanødet som eneste Middel, naar den hellige Historie skal kunne give et Udbytte, der kan have Betydning og Værd for tænkende Christne. Og dog — i saa voldsom en Fart jages den menneskelige Aand fra Trin til Trin, naar den først har naaet derhen, hvor den vil være sig selv Gud og Alt — ogsaa paa dette Standpunkt bliver der allerede seet tilbage, som paa et overvundet og utilfredsstillende. Thi i den Strauß'ske Behandling af den evangeliske Historie lader endnu en vis Pietets-Charakteer sig ikke miskjende: en Sky for at krænke den christelige Helligdom i dens Allerhelligste, en Anerkjendelse af den religiøse Fornødenhed, og en Bestræbelse efter at tilfredsstille den, ved at redde et vist christeligt Gehalt. Men netop Dette bliver, fra den radicale Side af den speculative Skole, i de stærkeste Udtryk forekastet denne Forfatter, som en Levning af aandelig Trældom, en uvidenskabelig Halvhed, en unaturlig Mægling imellem modsatte Principer; og sig selv forbeholde de derfor Ære af den fuldkommen consequente Gjennemførelse af en Kritik, der har gjort sig los fra enhver religiøs Begrændsning, og ikke tager i Betænkning, at stille den evangeliske Historie derhen, hvor den skal have sit rette Sted: i Digtningernes og Fablernes Række.**)

---

*) S. Strauß, das Leben Jesu, II. S. 740.

**) Hovedorganet for denne antichristelige Speculation var et Tidsskrift: "Hallische (senere deutsche) Jahrbücher", hvis Udgivelse omsider blev forbudt i Tydskland. Som Fortsættelse er imidlertid senere udkommet en Samling af Afhandlinger i samme Aand og af samme Forfattere: "Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie

Tilvisse er det et alvorligt — det kunde vel ogsaa synes, et foruroligende — Tidens Tegn, naar vi see Mænd, som vi hverken kunne nægte rig aandelig Begavelse eller, i andre Retninger, en høiere Livsanskuelse, ikke alene vindes for en saadan Betragtning af Christendommen, men endogsaa vedkjende sig det som Livsopgave, at arbeide paa at fortrænge den historiske Christus fra den Plads, han indtager i den christelige Verden. Det maa imidlertid ikke oversees, at for en ikke ringe Deel finder dette Phænomen sin Forklaring i den Maade, hvorpaa tidligere den fromme Nidkjærhed har troet, fra sin Side at maatte forsægte den evangeliske Histories Sandhed. Der er nemlig en, vidt udbredt, Anskuelse, hvorefter den christelige Fromhed ikke skal kunne finde sig tilfredsstillet, med mindre den kritiske Undersøgen og Prøven, der overalt andensteds bliver erkjendt som uundværlig, bliver aldeles bortviist fra den evangeliske Historie. Paa disse Enemærker vil man, at Alt skal holdes fast som historisk Virkelighed, hvormange uafviselige Grunde der end stille sig derimod; med ængstelig Heftighed klæber man sig her fast til Ord og Bogstav, og forsmaaer intet Kunstgreb, ingen Udflugt, frygter ingen, selv den haandgribeligste, Modsigelse heller end at opgive noget Træk som uhistorisk, det være nok saa ubetydeligt, nok saa ligegyldigt for den retforstaaede religiøse Interesse. Men det gaaer kun til en vis Tid an, at ville gjøre gjældende i Religionen, hvad man paa ethvert andet Enemærke er enig i at erklære for ugyldigt. Her som overalt udrettes Intet ved at ville for Meget. Extremet bærer ogsaa her Spiren til sin Modsætning i sig selv, og forbereder det voldsomme Omslag til den anden Yderlighed.

und Publicistik", 1843. De vigtigste Medarbeidere i denne Retning ere: B. Bauer, Brødrene L. og F. Feuerbach, Nauwerck, Ruge o. F.



Det lader sig saaledes begribe — paa en Tid, da blind Autoritetstro paa alle Punkter maa vige for et friere Aandeliv, der besjelende gjennemtrænger den menneskelige Stræben paa alle dens Veie — at Mange, bortskræmmede af en ligesaa uhistorisk som aand- og ideeløs Behandling af den hellige Historie, kunne finde sig tiltalte ved den genialske Dristighed, der opfordrer til at give Afkald paa det historiske Indhold, men byder et Vederlag derfor ved Optagelse i en høiere Region, hvor den rene Idee-Føde skal yde Tilfredsstillelse af Aandens sande Fornødenheder.

Men det ene Extrem kan forklare det andet, det retfærdiggjør det ikke. Det er visselig en Yderlighed, som fører til Fordærvelse, naar den hellige Historie udpilles til et tørt Skelet, hvor Aanden er vegen bort, der alene levendegjør Historiens Legeme; og kun altfor ofte er det Historiske i Christendommen saaledes bleven behandlet som dødt og livløst Stof, uden sand og levende Betydning for Religionen. Dette gjælder nemlig overalt, hvor Evangeliernes Indhold bliver opfattet og behandlet som simpel Historie, saa at det alene er den historiske Virkelighed og Rigtighed af de enkelte Begivenheder, hvorpaa der lægges Vægt, — ikke derimod som hellig Historie, som Legemliggjørelse i Tid og Rum af den evige, religiøse og sædelige Sandhed; først saaledes opfattet bliver Christi Historie Gjenstand ikke blot for en historisk Tro, en villig, troende Antagelse af det Fortalte som sandt, men ogsaa for en religiøs Tro, idet Sjelen griber det Historiske og bliver greben af det, som Aabenbarelse, synlig Fremstilling af det Usynlige. Men paa den anden Side bliver det Historiske ikke mindre dødt og livløst, naar det ihjelslaaes som Historie, som virkelig foregaaet, sandfærdigt berettet Kjendsgjerning; — det er ikke mindre en falsk og fordærvelig Yderlighed, at ville nedbryde det Legeme,

i hvilket Aanden er fremtraadt som i et adelt, opløftende Tempel. Det tusttomme Rum er ligesaa lidt stikket for den menneskelige Lunge som en Atmosphære, opfyldt med urene Dunster; thi Mennesket, selv paa Aandelighedens høieste Punkt, er Jordbeboer, i hvem Sandselov og Aandsliv udvikles som Eenhed, er en Deel af Menneskeslægtens store Hele, og derfor er og bliver Forbindelse med dette Hele nødvendig til al sund og sund Udvikling. Det er derfor kun en uhyre Illusion, en hovmodig Selvforglemmelse, naar Mennesket kan mene, saaledes at have Nok i sig selv og sit Tankeliv, at han skulde kunne undvære ydre Aabenbarelse og Stadfæstelse af Sandheden, han bærer i sit Indre, naar det kan overseet, hvorledes Christendommen just derved er bleven skuffede Tilfredsstillelse af Menneskets aandelige Trang, at det Guddommeliges Idee ikke længere staaer blot som Gjenstand for Tanken, men at det er indtraadt i Historien som virkelig, levende Skikkelse, indvirkende paa Menneskets Væsen med sin fulde Virksomhed, som det historiske, legemliggjorte Ideal.

Imidlertid er denne Overligheds Grændse engang naaet i vor Tid. Opløsnings-Processen af Christendommen som Historie drives for Alles Øine med ivrige Kræfter, og dens seirrige Udgang bebudes allerede i hoverende Triumph-Sprog. Tør vi fortrøste os til, at ogsaa dette Angreb vil vorde bestammet, at Christendommen ogsaa her vil godtgjøre sin Magt til atter at drage til sig, hvad der vender sig fra den med forsmaaende Hulde? Hvor skal Fortrøstningen finde sin Ankergrund, naar ufortrødne Arbeidere kun søge at udhule Vunden, paa samme Tid som veldsomme Kæstevinde føre ud paa Dybet? Vi svare: Just derpaa skal Fortrøstningen bygges, at det er klart og vitterligt, at det er en gjennemgribende Eensidighed og Skjevhed i den hele aandelige Retning, der ligger til Grund for denne Bestræbelse at opløse den evangeliske Historie i speculative Ideer, — den Eensidighed, hvorefter Mennesket, istedenfor at slutte sig altid nærmere og inderligere til Naturlivets og Menneskelivets uudtømmelige Rigdom, og derfra hente Stof og befrugtende Indvirkning for sin Aand, vil drage sig ud af denne Berøring, og indslutte sig med sin Tanke, som om i den var givet Indbegrebet af al Sandhed, der skulde gjøre Livets Belæring overflødig. Thi ved Menneskets egen Natur og naturlige Trang, ved de Baand, der holde det enkelte Menneske fastknyttet til Livets Hoelhed, ved de utallige Kilder, der udenfra føre Næring til hans aandelige Liv, er der tilstrækkeligt sørget for, at den menneskelige Aand ikke kan vedblive at gaae frem i en isolerende Retning, der omsider kun fører til en aandelig Udhungren, en udmattende og fortærende Indspinden i egne Tankesvøb.



Noget nærmere kunne vi imidlertid — uden derfor at gaae ind i Undersøgelsens Enkeltheder — tydeliggjøre os, hvilken uhyre Vilkaarlighed der ligger til Grund for denne hele Fremgangsmaade, for de Forudsætninger, til hvilke den støtter sig med Ubedragelighedens tilforladeligste Mine. Thi Hvad er vilkaarligere, end at danne sig et saadant Begreb om det Overnaturlige og Overfornuftige, som om det skulde være ensbetydigt med det Unaturlige og Fornuftstridige, og som saadant skulde berettige og opfordre den menneskelige Fornuft til at forkaste det som usandt? Hvad er vilkaarligere, end, fordi en historisk Begivenhed kan betragtes som synlig Fremstilling af en eller anden høiere Sandhed, deraf at ville slutte, at Begivenheden ikke skal have Ret til at gjælde som historisk Virkelighed, men at den skal lade sig behandle som rent Product af den skabende Phantasie, som en Digtning, der paa sindrig Maade giver

en legemlig Betegnelse af denne Sandhed i historisk Form? Thi det gjælder jo dog om al menneskelig Historie, at den ikke er at tænke som et usammenhængende Spil af tilfældige Sammenstød og Løsninger af disse, men som en Udfoldning og Afspeiling af menneskelige Kræfter under høiere Ledning, hvor Fornuft-Ideer træde med deres Magt virkende og styrende ind i Menneskelivet. Men saa er det da ogsaa en Selvfølge, at Historien, ligesom Naturen, maa vise sig for det dybere Blik som en Symbolisering af det aandelige Livs Love og dets Kræfter, og at denne Symbolik isærdeleshed maa træde frem i udmærkede Personligheders Liv. Der gives derfor ikke nogen bedre praktisk Gjendrivelse af hiin Tilintetgjørelse af den evangeliske Historie, end at henvise til den Anvendelse, som conseqvent vilde følge paa alle betydningsfulde Momenter i Historien, i hvilke Ideen kan siges at have aabenbaret sin verdensbeherskende Magt. Der er saaledes gjort opmærksom paa, hvorledes med selvsamme Ret Historien om Helten fra Corsica — ligesom fremstegen af Havet at bringe de oprørte, gjærende Kræfter til Ro, stolt skridende frem paa sin straalende Seiersbane, indtil han berørtes af Dødskuldens iisnende Haand i det kolde Norden, for omsider at kastes tilbage i det sydlige Ocean, bunden til den fjerne Klippeøe — kunde, dersom vi her ikke havde selvoplevede Tildragelser for os, friste til at betragte den historiske Virkelighed som en Romandigtning. Eller et Liv som Luthers — med saa tankerige Momenter som Sprængningen af Klosterbaandet, Udæskningen af den pavelige Verdensmagt, Toget til Worms, den pludselige Forsvinden til Klippeborgen, og den ligesaa pludselige Fremtræden til fornyet Kamp — hvor let vilde det ikke, ved nogen Efterhjælpen, som den man saa ubunden



tillader sig ved vore Evangelier, lade sig omsætte i en Række af blotte Idee-Symboler?*)

Men fastere endnu er vor Fortrøstning bygget derpaa, at Jesu Liv ikke er, som saamangt et andet Liv, et afsluttet Factum, der, uden at efterlade bestemte Spor, er sunket tilbage i den fjerne Tid, hvori det er fremstaaet. Jesu Liv har sit Vidne i det største Phænomen, Historien har at fremvise: i Kirken, der bærer hans Navn, og bæres af dette Navn. I denne Kirke fornyes Jesu Liv atter og atter; thi det er dette Liv, hans Virken og Liden, hans Død og Opstandelse, som fra Kirkens Stiftelse indtil nu har været dens Grundvold, Foreningspunktet for den christelige Bekjendelse i Lære og Cultus. At benægte Historiens Virkelighed af dette Liv bliver derfor uden al Betydning, bliver en Paastand, der kun kan overraske ved sin Forvovenhed, saalænge Beviset ikke er ført, hvorledes det da skal være muligt at forklare Kirkens Tilbliven og Bestaaen. Thi Kirken vilde da ikke være bygget paa en Sandheds Klippe, men paa Misforstaaelsens løseste Sandgrund; en aldeles ubegribelig Forverling af Idee og historisk Virkelighed maatte have fundet Sted i selve den Generation, som havde modtaget Læren af Apostlene selv, som stod Christus nær baade i Tid og Rum; og ligesaa ubegribeligt er det dog vel, at den historiske Virkelighed er forbleven uomtvivlet af den nye Læres Tilhængere og uansægtet af de Modstandere, der omgave dem fra alle Sider, og benyttede ethvert Vaaben imod dem, — forbleven den Grund, hvorpaa Kirken har

*) Det grændseløs Villaarlige og Principløse i den Kritik, der under Videnskabeligheds Skin træder op imod den evangeliske Historie, er blottet med slaaende Ironie i Ebrard's wissenschaftl. Kritik der evang. Geschichte (1842), hvoraf et Parti er meddeelt i Tidsskrift f. udenl. theol. Litt. XII. S. 637—701.

staaet fast og urokket igjennem Aarhundreder. Vi kunne saaledes med al Rolighed lade det komme an derpaa, om det skal kunne lykkes en Speculation, som gaaer ud fra den sienspunligste Miskjendelse af den menneskelige Trang og Tarv, at udtrænge Ham af Historien, hvis Navn er bleven Historiens Udgangs- og Endepunkt *).

*) Iblandt de talrige Skrifter, som ere blevne fremkaldte ved Strauß's Behandling af den evangeliske Historie, ville vi her indskrænke os til at nævne: Tholuck, die Glaubwürdigkeit der evang. Geschichte, 1837, og Neander: Das Leben Jesu Christi, 1837. Af begge Skrifter ere Prøver meddelte i "Tidsskrift for udenlandsk theol. Litteratur." V S. 107—179, 501—561.



# II.

## Christendommen som historisk Religion.

Ligesom det enkelte Menneske er for sig bestaaende Individ, i sig afsluttet Personlighed derved, at det almindelige Menneskelige er i ham kommet til Aabenbarelse under bestemt, særegen Form, der meddeler hans indre og ydre Væsen det eiendommelige Præg, men dog ikke anderledes, end at det Oprindelige og Eiendommelige bliver i sin Udvikling afhængigt af de mange og mangeslags Forhold, under hvilke Udviklingen foregaaer — af Tidsalderen, hvori hans Liv indfalder, Nationen, hvortil han hører, de Betingelser, der i fjernere eller nærmere Berøring snart virke befordrende snart hæmmende paa det aandelige Væsen: saaledes er ogsaa enhver aandelig Frembringelse, et videnskabeligt Værk, et Digtværk eller Kunstværk, at betragte som et sammensat Product. Det har sin Rod umiddelbart i Individets Grundvæsen, den aandelige Eiendommelighed, der adskiller denne Personlighed fra enhver anden, men middelbart tillige i den hele historiske Forbindelse, hvori og hvorunder det er gaaet frem; og til en fuldstændig historisk Betragtning af det enkelte Phænomen hører derfor nødvendig en Forbindelse af begge Synspunkter. Dette gjælder ikke mindst om de forskjellige Religioner, som, enhver med sin særegne Charakteer, indtage deres bestemte Plads i den menneskelige Aands Historie: at de nemlig i en vis Betydning kunne anses som Nationens, Slægtens, Tidsalderens Værk; og paa jo lavere et Trin en Religionslære staaer, jo mindre Ideen endnu i den er kommen til sit rene, aandelige

Udtryk, desto mere træder denne Naturside frem, denne Forbindelse med de ydre, tilfældigen givne Betingelser, der give Religionen Udseende af et Naturproduct. Religioner som den skandinaviske og den ægyptiske kunne ikke tænkes at ombytte Jordbund og Himmelegn, saa lidt som Mahomets Religion vilde kunne være fremstaaet under vesterlandsk Klima.

Ogsaa Christendommen er et historisk Phænomen. Den er fremtraadt paa bestemt Tidspunkt og bestemt Sted, har sit Fædreland og sit Fødselsaar; og naar vi — som i det Foregaaende er viist — ikke tør heri see nogen Tilfældighed, ikke kunne antage, at Christendommen ligesaa vel kunde være fremstaaet paa hvilkensomhelst anden Tid og andet Sted, saa er allerede herved forudsat en vis Indflydelse af de ydre Forhold paa Christendommen, som opfordrer til nærmere Undersøgelse. Og saaledes forholder det sig virkelig. Thi Christendommen viser sig for den historiske Betragtning som undergiven den almindelige Lov for de endelige Tings Tilbliven og Tilværelse, hvorefter Alt staaer i et saadant Forhold til det Forbigangne og det Nærværende, at det i den ydre Skikkelse, hvori det træder frem, er afhængigt deraf og betinget derved. Og just til at erkjende den Stilling, Christendommen indtager i Verdenshistorien, ville vi bane os Veien paa naturlig Maade, ved foreløbig at tydeliggjøre os denne — **den menneskelige og historisk betingede Side af Christendommen.**

Nærmest er nu Christendommen naturligviis bleven betinget ved den historiske Samtid, i hvis Midte den er traadt ind: altsaa ved det jødiske Folks aandelige Vilkaar paa den Tid, Christendommen fremstod. Thi disse Vilkaar udgjorde det Mellemled, igjennem hvilket Christendommen var anviist til at gribe ind i den menneskelige Udviklings Gang; Formerne vare her givne, som maatte benyttes til Sandhedens Indklædning og Begrundelse. Fremstaaet til anden Tid eller i et andet Folks Midte, maatte Christendommen nødvendigviis i mange Dele være fremstaaet i anden Form. Ikke alene var herved givet en bestemt sproglig Form, i hvilken Evangeliets Lære maatte føie sig ind; thi det hebraiske Sprog var henimod Christi Tid deels udartet ved Sammenblanding med andre beslægtede østerlandske Sprog (Syrochaldæisk), deels fortrængt af et ureent Græsk, en selsom Blandingsdialekt, hvor hebraiske Udtryksmaader vare indtvungne i græske Ordformer (det saakaldte Hellenistiske, i Modsætning til det virkelig Helleniske). Men selve Charakteren af den religiøse Tænkning og Fremstilling, som Jøderne for en Deel havde tilfælleds med de øvrige østerlandske Folk, for en Deel særegen for sig, havde mere og mere antaget en faststaaende Form; de religiøse Ideer havde dannet sig visse Forestillingsformer, disse atter visse Fremstillingsformer: en vis Kreds af Betegnelser for det Aandelige, meest i Lignelser og billedlige Udtryk, i hvilke Tale og Skrift uvilkaarligt bevægede sig, en vis Maade at bevise og begrunde den aandelige Sandhed, navnlig ved Henviisning til de prophetiske Orakler i det Gamle Testament. Ud af denne Kreds kunde Jesus og Apostlene ikke træde, naar de som Folkelærere vilde forstaaes af Folket; og Enhver, som henvender nogen Opmærksomhed paa Sammenligning af det Gamle og det Nye Testaments Bøger, vil overtyde sig om det historiske Slægtskab i Tanke og Tankens Udtryk.

Men denne Samtid peger tilbage til en Fortid. Thi den hele Eiendommelighed af det aandelige Liv hos Jøderne, hvilket atter gik op i det religiøse Liv, havde sin historiske Grund — og havde igjennem en lang Række af Aarhundreder havt den — i den mosaiske Lære og Forfatning. I steersidig Dannelse, i Opdyrkning af Videnskabens Enemærker, i kunstnerisk

Drift og Frembringelse staaer det jødiske Folk tilbage for mange andre Oldtidsfolk; men den religiøse Alvor og Dybhed, den Magt, hvormed Ideen af den allestedsnærværende, Alt skuende og Alt beherskende Jehovah har gjennemtrængt Livet i alle dets Retninger og Skikkelser, giver dette Folk i aandelig Henseende noget særegent Tiltrækkende og Imponerende. Konger og Dommere vare Jehovahs Sønner, der regjerede og dømte i Hans Navn, Præster og Profeter Hans Organer, der talede og handlede efter Hans Aands Indskydelse; Litteraturen dreiede sig om Hans Villies Udtydning, som den var givet i Mose Lov, om Hans Navns Forherligelse i Naturen og Historien, om Opfordring til Bod og Tilbedelse af den Hellige og Retfærdige. Men hermed er Christendommens historiske Stilling til Fortiden ikke udmaalt; den strækker sig vidt ud over Jødedommens snevre Grændse. Udenfor denne Grændse staaer det store og vide Indbegreb af Religionsformer, vi sammenfatte under Navnet Hedenskab, med alle dets rige Forgreninger. Igjennem disse har den hele Oldtids Aand og Livsanskuelse afspæget sig; den menneskelige Aands Udviklingshistorie har i dem sine Hovedpunkter, sine store Afsnit; og hvorledes skulde da vel Christendommens historiske Forhold til Fortiden blive fuldstændigt opfattet, dersom den hele Række af Oldtidsreligioner lodes udenfor Betragtningen?

Men naar saaledes Spørgsmaalet er, at bestemme det Forhold, som finder Sted imellem Christendommen og de ældre Oldtids-Religioner, da kan Sandheden forfeiles i tvende, hinanden modsatte, men lige ensidige, Retninger. Enten nemlig kan Christendommen blive rykket de andre Religioner saa nær, at Afstanden imellem dem saa godt som forsvinder; hvad Christendommen har fælleds med sine Forgængere, kan blive saaledes fremhævet, det Eiendommelige derimod saaledes blive trængt i Baggrunden, at der ikke synes at blive synderlig Andet tilbage, hvorved Christendommen adskiller sig fra de øvrige Religioner end et særeget Ydre, en klarere, renere, fuldstændigere Form. Eller ogsaa kan Christendommen blive saaledes fremstillet som noget absolut Nyt, at den rives ud af sin historiske Forbindelse med de tidligere Religioner; det Eiendommelige bliver her saaledes udhævet paa Bekostning af Det, der er fælleds for alle, at det Christelige synes at træde i fuldkommen Modsætning til alt Ikke-Christeligt, som den ene Sandhed til mangehaande Vildfarelser, under hvilke idel Løgn og Bedrag skal være skjult.

Begge disse Ensidigheder kunne vi forfølge i Christendommens Historie gaaende jevnsides med hinanden, men saaledes, at det i Almindelighed viser sig at være den jødiske Religion, med hvilken Christendommen har staaet Fare for at sammensmeltes, medens Man ofte har været utilbøielig til at indrømme noget andet Forhold til Hedenskabet end et rent Modsætnings-Forhold.

Hvad altsaa for det Første Jødedommen angaaer, da har Man vel ingenlunde til alle Tider været enig i Opfattelse og Angivelse af det aandelige Forhold, hvori den staaer til Christendommen. Allerede hos Apostlene falder en Forskjellighed i Anskuelse i denne Henseende i Øinene. Nogle af Disse finde vi ved stærkere Baand knyttede til den Lære, hvori de vare opfostrede, og derfor ogsaa bestræbende sig for at forene det Nye med det Gamle, at indklæde de christelige Ideer i jødiske Former, og med Forkjærlighed at opsøge og dvæle ved Forbillederne for Christi Lære og Liv i det Gl. Testamente — som Exempel herpaa Matthæi Evangelium, Peders og Jakobs Taler og Breve, og Brevet til Hebræerne —; medens den

friere Retning har sin Repræsentant i Paulus, for hvem Jødedommen vel er noget Ærværdigt og Helligt, men dog altid den ringe Begyndelse, beregnet paa den menneskelige Barndomsalder, som nu er afløst af den modne Manddoms-Tid; derfor har Paulus, mere end nogen anden Apostel, losgjort sig fra de jødiske Former, og de dybe Lære-Udviklinger af denne første christelige Theolog ere Vidnesbyrd om Evangeliets Kraft til at skabe sig nye Former for sit nye Indhold. Denne Nidkjærhed, hvormed den christelige Friheds Apostel har modsat sig enhver Indpoden af Christendommen paa Jødedommen, er endogsaa i den gamle Kirke hos Enkelte slaaet over til en fuldkommen Miskjendelse af det gjensidige Slægtskab, en radikal Opposition imod det Gamle Testamente og imod Alt, hvad der røbede jødisk Herkomst. Vi have allerede (S. 17) nævnet de saakaldte gnostiske Partier, som higede efter en Sandhed, der skulde gjøre Erfaring og Historie overflødig, efter en Helligbed, som skulde være hævet ophøiet over Pligtlærens enkelte Bud og Sædelighedens Former. En saadan Aandsretning kunde ikke finde nogen Interesse ved at betragte Christendommen fra dens historiske Side; og fra Jødedommen navnlig, med den sandselige Indklædning af de religiøse Ideer, den ceremonielle Gudsdyrkelse, den smaalige Aspalen af Livets Virksomhed paa dets forskjellige Enemærker, følte de sig frastødte med afgjort Modbydelighed. De forkastede derfor Forestillingen om ethvert Slægtskab imellem det Christelige og det Jødiske, og mente, ikke bedre at kunne stille Christendommens Sandhed i Lys, end ved at stille den i Modsætning til Jødedommen i alle Hovedpunkter: Faderens uendelige Kjærlighed i Modsætning til Jehovahs afsluttede Strenghed, Aandens Frihed til Lovbogslavens Trældom, den aandelige Frelser og Forløser til den politiske Messias. Denne



Oppositions-Retning — der har sin Grund i Misskjendelse af den nødvendige Sammenhøren af Aand og Form, som naturligen til forskjellig Tid maa danne sig paa forskjellig Maade — drager sig, igjennem forskjellige kirkelige Partier, langt ned i Middelalderens Aarhundreder, og Nedsættelse af den jødiske Religion og dens hellige Bøger er hos alle disse et staaende Træk. — Men denne Anskuelse af Forholdet hører til Undtagelserne, og den er i Kirken altid bleven betragtet som ubegrundet og feilagtig. Saameget tilbøieligere har Man derimod været til at henfalde til den anden Yderlighed: at betragte Christeligt og Jødisk som i det Væsentlige Eet. Ligesom det Gamle og det Nye Testament udgjøre de tvende sammenhørende Dele af Bibelen, og sædvanligen ere samlede til Eet, saaledes er det almindeligt at betegne den mosaiske Lære og Forfatning, ligesaavelsom Christendommen, som Guds Ord, Guds Lov, Guds Pagt, det Gamle Testamente Forfattere som Mænd, der kun have skrevet efter Guds Aands Indgivelse; — og hvor let førte ikke allerede Dette til at overse den væsentlige Forskjel imellem begge Religioner! Naar, i den gamle Kirke, Jøder gik over til Christendommen, var det hos mange en almindelig Forestilling, at de dermed ikke traadte ud af det fædrene Religions-Samfund; thi Christendommen betragtedes af Disse ikke som selvstændig Religion, men som Tilbageføren til den oprindelige Mose-Religion, som Gjenfødelsen af denne fra den Udartning, hvori de indbildte sig, at den var nedsunken i Tidernes Løb. Og selv Kirkens Lærere bestyrkede ikke sjeldent denne Anskuelse. Saaledes var det almindeligt, at føre Bevis for Christendommens høie Ælde, ved at vise hen til Moses som dens første Stifter, ja endog ved at regne Patriarcher og Propheter som Christne før Christus. Og ved denne Betragtningsmaade er Man i det Væsentlige

bleven staaende indtil de nyere Tider. Det Gamle og det Nye Testamente er, som Kundskabskilde og som Leveregel, sædvanligen bleven betragtet som Enhed; den christelige Sædelæres hele Fylde har skullet tvinges ind i de ti Bud paa Lovens Tavler; Affait af Propheterne saavelsom af Apostlene ere benyttede som lige sikre Grundlag for det christelige Foredrag ved Gudsdyrkelsen, og ved Udvikling og Begrundelse af de christelige Lærdomme, ved Ordning og Indretning af de christelige Forhold ere Beviisstederne ligesaa fuldt hentede fra det Gamle som fra det Nye Testament.

Men det er stærke og klare Ord, vi have af Jesus selv om Uforeneligheden af den gamle og den nye Lære (den nye Indsalvning i den gamle Kjortel), om den forestaaende Undergang af Tempeltjenesten og den nødvendige Fuldkommengjørelse af Loven, som først Evangeliet har bragt;*) og Alt, hvad der ligger i disse Ytringer, er bleven yderligere udviklet af Paulus. Det er hos ham et Hovedthema om Christus som Lovens Ende, som Den, der har udløst os fra Tugtemesteren og hans Forskrifter om Spise og Drikke og udvortes Helligheds-Øvelser, der fylde Sjelen med qvælende Trældoms-Frygt, og drive den udad til tom Værdighed.**) Thi "heri viser Afstanden sig imellem det Gl. og det Nye Testamente, at Loven hist indskrives paa Tavler, her i Hjerterne, at, hvad der hist indjager Skræk udenfra, det vækker her Velbehag indenfra, hist bringer Fordærvelse ved det dræbende Bogstav, her Kjærlighed ved den levendegjørende Aand."***) Men hvorledes

*) Matth. 9, 16 f. Joh. 4, 21. Matth. 5, 21—48.

**) Rom. 10, 4, 8, 15. Gal. 3, 25, 5, 13. Eph. 2, 15. Col. 2, 14, 23 o. s. St.

***) Augustin, de spir. et litt. (om Aand og Bogstav) c. 25.



bliver denne Affland ikke overset, naar det Jødiske ofte i Gjerningen stilles lige med det Christelige! Og Følgerne af denne Sammenblanding ligge kun altfor klart for Dagen. Thi hvad enten vi se hen til den historiske Udvikling af den christelige Lære og Gudsdyrkelse, af det sædelige Livs Charakter, eller af de kirkelige Forfatnings-Former, da støde vi overalt paa fremmedartede Bestanddele, som have trængt sig saaledes ind, at det først synt, og kun med Møie og Besvær, er lykkedes at faae dem trængte tilbage. De rene christelige Begreber om Guds aandelige Væsen, om Sjelens Natur, om det tilkommende Liv ere blevne forvanskede indtil Ukjendelighed ved de grove sandselige Forestillinger; en overlæsset Ceremonietjeneste, hvis enkelte Dele gruppere sig om et formeligt Forsoningsoffer (Messeofferet), er tidligt bleven indført i Kirken; et Hierarchie — en Præstestand, der indtager sin gamle Plads som forsonende Mellemled imellem Gud og Menneskene — har dannet sig i den katholske Kirke, fuldstændigere og kunstigere sammensat end i den forchristelige Tid; og den Aand, ved hvilken det hele Bodsvæsen, Alt henhørende til Fromheds- og Helligheds-Øvelser er bleven bragt i System i Kirken lige til Reformationen, har en aabenbar pharisæisk, udvortes og lovsyg, Charakteer. Disse Forestillinger og Foranstaltninger have den christelige Sandhedsregel ligesaa aabenbar imod sig, som de finde Medhold i den jødiske Religionsform, og det vilde være uforklarligt, hvorledes de skulde have formaaet med saadan Magt at fæste Rod i Kirken, dersom ikke Forestillingen om Enheden af det Christelige og det Jødiske tidligt var bleven almindelig, og havde forskaffet en jødiskartet Aand Magt i det Kirkelige; thi det Christelige lod sig lettere drage ned fra sin Høide, end det Jødiske lod sig oplofte til den. Først Reformationen gjorde ogsaa i denne Henseende den

christelige Sandheds Ret gjældende; hvad der var bleven udtalt af enkelte, dybere seende og friere sindede, Lærere i den gamle Kirke: at "det Gl. Testament vel skal holdes i Ære som Ammen, ved hvem vi ere blevne opfødte, men at vi som Børne ikke længere trænge til hendes Melk" (Theodoret, Biskop i Syrien i det 5te Aarhundrede), maatte af Reformatorerne gjøres til ledende Grundsætning, naar det skulde have Fremgang med Kirkens og Kirkelærens Udrensning fra de mange urene Tilsætninger, der søde sig forsvare ved Jødedommens Autoritet. "Moses" — siger Luther, som den anden Paulus — "er ikke givet os, men alene det jødiske Folk til Lærer; Moses er kun en Skolemester, og lærer om udvortes Gudstjeneste, at Man skal føre sit Liv paa det Strengeste; men disse Gjerninger gjøre ikke levende eller salig; — derfor gaaer han os ikke an, uden forsaavidt som han stemmer med den naturlige Lov. Jeg holder de Bud, som Moses har givet, ikke fordi Moses har budet dem, men fordi de ere indplantede mig af Naturen. De falske Propheter fare vel frem, og sige: kjære Folk! det er Guds Ord. Ja, det er sandt; vi kunne ikke nægte det; men vi ere ikke det Guds-Folk, til hvilket dette Ord er talet. Altsaa skal du svare dem: lad Moses og hans Folk blive hos hinanden; han vedkommer ikke mig, jeg hører Ordet, som angaaer mig; jeg hører hen til Evangeliet og det Nye Testament. Den Forskjel skulle Præsterne, som have at lære andre Folk, vel mærke, fatte og tage til Hjerte, — ja, alle Christne; thi der ligger stor Magt derpaa."*) Endnu i vore Dage er en saadan Paamindelse ikke overflødig. Saaledes kan det rette Forhold imellem det Gamle og det Nye Testamente vist ikke siges at være iagttaget,

*) Walch's Udg. III. S. 11. 14. 15. 18. 1243. VII. S. 1943.



naar det af Bibelselskaberne, i deres udstrakte Virksomhed for at befordre christelig Bibellæsning, er opstillet som Regel, at det Gl. Testament, ligesaavel som det Nye, kun tør udgives i fuldkommen, ubeskaaren Skikkelse, uden Udtog og Udvalg. Thi naar det er uimodsigelig Sandhed, at det Gamle Testament ikke i samme Betydning som det Nye Testament kan gjælde som de Christnes Bibel, at det indeholder Meget, der er os som Christne aldeles uvedkommende, Meget, der maa berigtiges efter Evangeliets Sandhed: da kan det umuligt være Forgribelse paa det Hellige, naar Man, veiledet ved christelig Indsigts Lys, foretager sig at udskille i det Gl. Testament de Dele, der have Betydning og Gyldighed for de Christne. —

I en ganske anden Tankeretning finde vi os førte ind, naar vi herefter vende os til den Forandring, der er bleven **Hedenskabet** til Deel i den christelige Verden, og den Stilling, som er bleven anvist Christendommen til denne Side af Oldtidens religiøse Liv. Jesus selv kunde — efter den Grændse, der var draget for hans første personlige Virksomhed — ikke træde i umiddelbar Berøring med de hedenske Nabofolk, som til alle Sider omgave Judeland. Og hvor Apostlene yttre sig om Hedenskabet, ere de ikke gaaede ud over den Skikkelse, hvori det hedenske Liv kom dem imøde i den aldeles udlevede og udartede Tid, da ethvert Glimt fra den lyse, skjønne, blomst- og frugtrige Fortid var udslukket, da de mythiske Sagn og Digtninger havde tabt den symbolske Betydning, der gjorde dem til Grundlag for Religion og Gudsdyrkelse, og stode tilbage i den anstødelige Nøgenhed, hvor de bare Vidnesbyrd imod sig selv ved gudstjenstlige Ceremonier og Optog, i hvilke de vildeste Udsvævelser traadte i Religionens Tjeneste, og ved et Liv, hvor alle Sædelighedens Baand vare løste. Saaledes har det Billede, Apostlene udkaste af den hedenske Verden, sin fulde Rel-

færdiggjørelse: naar de betegne den som et Djævelens Rige, givet til Priis for en bundløs Fordærvelse, naar de betegne Afgudsdyrkelsen som eenstydig med Summen af alle Vederstyggeligheder, Afgudsofferingerne som Ofsere, der bringes de onde Aander som Hylding.*) Denne stærke Afsky for Hedenskabet gik over til de første Christne; de heftige Forfølgelser forøgede den, og det blev i den christelige Verden, ligesom tidligere i den jødiske, fastslaaende, at samle alt Hedenskt under Blindhedens, Forstokkelsens og Fordømmelsens Begreb. De hedenske Religioner, den hele hedenske Gudsdyrkelse med Alt, hvad dermed stod i nogen Forbindelse, blev ligefrem betragtet som Djævelens Værk, Affødning af ideel Vanvid og Ugudelighed, og De, som fra Hedenskabet gik over til Christendommen, maatte derfor i Daaben høitideligt afsværge "Djævelen, hans Pragt og alle hans Gjerninger"; — en Formel, som, hvor lidet den end passer ind i aldeles forandrede ydre og indre Forhold, ved Daaben af christne Forældres Børn, har vedligeholdt sig lige indtil vore Dage.

Vel manglede det ikke hos Enkelte paa et friere Blik og en billigere Bedømmelse. Blandt Kirkens ældste Lærere vare Flere, som før deres Overgang til Christendommen havde dyrket den græske, især den platoniske Philosophie, og Disse bevarede, ogsaa som Christne, en Erkjendelse af dens Værd, en Pietetsfølelse med de fordums Lærere. For denne Følelse blev det en Trang, at se Oldtidens Vise undtagne fra den haarde Fordømmelsesdom, og hos de philosophisk dannede Kirkelærere, især de alexandrinske, blev saaledes den skjønne og beroligende Forestilling almindelig: at den

*) Ryg. 28, 18. Rom. 1, 21—32. 1 Cor. 5, 5. 10, 20. Eph. 5, 6 o. a. St.



guddommelige Tanke og Fornuft (Logos) — den samme, som var kommen til sin fulde Aabenbarelse i Christus — havde været virksom i Sokrates, Plato og de andre Hoveder for den græske Visdom, og udstrøet Sandhedens gyldne Korn i deres Sjele. Navnlig var Platos Anskuelse saa fastbegrundet, og det aandelige Slægtskab imellem ham og Christus i mange Punkter saa øiensynligt, at Man fandt det betænkeligt i Christendommens egen Interesse, at bryde Staven over ham; ja, det blev endogsaa et meget anvendt Middel til at skaffe de christelige Lærdomme Indgang iblandt Hedningene, at paavise den mærkelige Overensstemmelse med Platos berømte Lære. Men for ikke at indrømme den hedenske Philoph Ære for denne Overensstemmelse, vilde Man have udfundet, at Plato skulde have det Gl. Testamente at takke for sin Visdom; "den attiske Moses" er i den gamle Kirke et almindeligt Tilnavn for Plato, — ikke alene som Hædersnavn; men dermed sattes et Sagn i Forbindelse, som iøvrigt er blottet for al indre og ydre Sandsynlighed: at Plato skulde paa Reiser til Ægypten have studeret sig ind i Mose og Propheternes Skrifter, og derfra have hentet de store Grundtræk af sit System. Men efterhaanden som Begrebet uddannede sig om Christendommen, om den christelige Tro og Daab som ene saliggjørende, i Modsætning til enhver anden Religion, laae der en naturlig Opfordring til at søge Forsvar for denne Haardhed i Forestillingen om Hedenskabet som Løgnens og Ugudelighedens Værke, hvor Dyderne, der blev anpriste, skulde, efter et bekjendt Udsagn af Augustinus, ikke være Andet end glimrende Laster; ogsaa maatte jo Christendommens Lys straale i saameget stærkere Glands, jo mere Hedenskabets Grund, der hentede sin Føde, blev holdt i fuldkommen Sorthed. Vel var der senere hen enkelte Tidsrum — en philosophisk Periode

i Middelalderen, i Frankerig og Tydskland, den saakaldte scholastiske, og den mediceiske Periode i Italien henimod Reformationen —, hvor Plato og Aristoteles bleve Gjenstand for et begeistret Studium; men Kirke og Videnskab holdtes dengang saaledes adskilte, at den videnskabelige Interesse og Anerkjendelse ikke kunde faae Indflydelse paa den christelige og kirkelige Stemme. Scholastikerne indgik en Slags Capitulation med Kirken, sikrede sig en vis uforstyrret Frihed til Speculation, ved i al Ydmyghed at underkaste sig den kirkelige Magt, og indrømme, at det philosophisk Sande, som var Tænkningens Resultat, kunde være theologisk falsk, og altsaa maatte, uden at møde Indsigelse fra deres Side, finde sig i at fordømmes af Kirken som Vranglære. De senere italienske Lærde derimod stode udenfor al religiøs og christelige Interesse, og gave deres Studier en Retning, hvorved enhver Berøring med Kirken blev undgaaet. Selv Reformationen tilveiebragte ingen Forandring i Stemningen mod den hedenske Fortid. Christendom og Hedenskab tænktes endnu stedse i samme skarpe og uforsonlige Modsætning til hinanden; og lige indtil den nyere Tid har man maattet være beredt paa at vække Mistanke til Reenheden af sin christelige Tro, naar man dristede sig til at erkjende en Sandhed og et sædeligt Værd i den hedenske Verden. Endnu i Midten af det 18de Aarhundrede vakte det almindelig Forargelse, da Marmontel i sin Fortælling "Belisarius" valgte en af Oldtidens store Charakterer til Fremstilling af et Exempel paa menneskelig Høimodighed og Dyd, der maatte have Adkomst til Guds Velbehag og Naade. En Mængde heftige Stridsskrifter udkom imod ham, og Pariser-Universitetet fordømte Bogen offentligt, og udgav "37 Sandheder i Modsætning til 37 Ugudeligheder i Belisarius". I Tydskland blev Striden overført ved et Skrift, som i sin



Tid (1772) vakte almindelig Sensation, af Præsten Eberhard i Berlin, hvori han, under Titel af "Ny Apologie af Sokrates", vovede at angribe Læren om Hedningenes almindelige Fordømmelse.

Ville vi nu engang sætte den Forestilling nærmere i Øie, at det iblandt Oldtidens Religioner skulde alene og udelukkende være Jødedommen, ved hvilken Veien er bleven beredt for Christus, — da maa vel allerede foreløbigen det Spørgsmaal paatrænge sig: hvorledes det er tænkeligt, at en Religion, som er bestemt til Verdensreligion, skulde have at søge sin Forberedelse i en eneste enkeltstaaende Religion, som tilmed var indskrænket inden de snevre Grændser af et ille afsondret Folk, og neie tillempet efter dette Folks Tarv? Og ikke mindre nær ligger det Spørgsmaal, hvorledes det kan bestaae med den christelige Anskuelse, at Gud skulde have undraget sit Væsens og sin Villies Aabenbarelse for Jordens Folkeslag udenfor hine Grændser, og dermed givet dem umuligt til Priis for Vildfarelsens og Syndens Magt. Men Historien er ogsaa her den paalidelige Fører til Sandhed. Thi der behøves ikke videre end et uhildet Blik i Historiens aabne Bog, for at ledes til en ganske anden Opfatning af Forholdet imellem Christendommens Lære og de hedenske Religioner. Det jødiske Folk i de nærmeste Aarhundreder før Christus stod nemlig, i aandelig og religiøs Henseende, ikke længere saaledes afsluttet mod Hedenskabet, som det i ældre Tid havde været Tilfældet. Det halvfjerdsindstyveaarige Ophold under det babyloniske Fangenskab ved Euphrat havde bragt Jøderne i Berøring med den persiske Religion; og senere, især efter Alexanders den Stores Tid, bleve mange Jøder som Nybyggere omspredte i forskjellige græsktalende Lande, især Ægypten og ved Alexandrien, som dengang var Hovedsæde for græsk Cultur og

Videnskabelighed. Mod disse aandelige Indvirkninger fra Øst og Vest kunde Jøderne ikke værge sig; mange Bestanddele baade af den persiske Religionslære og af den græske Philosophie gik over i den jødiske Religion og Cultus, og det er for en Del netop saadanne, af hedenske og jødiske Bestanddele sammensatte, Forestillinger, der staae den christelige Sandhed nærmest. Navnlig er det fra de hedenske Religioner, at et levende Udødelighedshaab, Troen paa en Fortsættelse hinsides af et bevidst, personligt Liv, paa en hinsidig Gjengjældelses-Tilstand er gaaet over til det jødiske Folk. Saaledes staaer den senere Jødedom netop, paa mærkværdig Maade, som det historiske Mellemled, der har forbundet Hedenskab med Christendom. Historien lærer fremdeles, hvad allerede Paulus fremhæver med saa stærkt et Eftertryk, at Evangeliet, medens det forkastedes af Jøderne, blev begjærligt søgt og modtaget af Hedningene; men ligger da ikke heri et Vidnesbyrd, som ikke kan miskjendes, om en forberedende Kraft i de hedenske Religioner, ved hvilken Gemytterne ere blevne stemte og tildannede til at modtage den sande Lære? Og endelig — naar det allerede ligger i Sagens Natur, at ingen Religion kan mangle alt Sandheds-Gehalt, fordi den da aldeles ikke vilde være Religion, ikke vilde være Udtryk af en Bevidsthed, som fører Sind og Tanke opad og udover det Forgængeliges Verden, eller være i Stand til at yde den fromme Trang nogen Tilfredsstillelse: da vil ogsaa, ved nærmere Betragtning, Grundeenheden ikke kunne overses, de store Grundtræk, som ere fælleds for alle Religioner, under den store Mangfoldighed af Former. Thi de bevæge sig alle om et oprindeligt Afhængigheds-Forhold, hvori det Endelige staaer til det Uendelige, om et oprindeligt Forbund imellem Guddommen og Mennesket, om en Forstyrrelse, som er indtraadt



af dette Forhold ved Villiens Frafald, Synd og Gjenstridighed, og om Gjenoprettelsen deraf ved Udsoning af Synden. Jo mere det lykkes at trænge ind i de billedrige Former, i hvilke en phantasirig Oldtid har dannet sig Udtryk for sine Tanker, Længsler og Forhaabninger, at oplukke den hemmelighedsfulde Symbolik, desto klarere træder den religiøse Enhed frem, som forbinder selv den ufuldkomneste Religion med den fuldkomneste, Begyndelsen med Fuldendelsen, og Modsætningen, hvori Man har villet stille det Hedenske til det Jødiske, falder hen af sig selv.

Men fordi vi saaledes paa den ene Side maae holde fast derved, at Christendom er i Væsen forskjellig ikke alene fra Hedenskab, men ogsaa fra Jødedom, paa den anden Side ikke mindre holde fast derved, at et Slægtskabsforhold forbinder den christelige Religion ikke alene med den jødiske, men ogsaa med de hedenske Religioner, følger ingenlunde — hvad der kun vilde være en ny Overdrivelse —, at Hedenskabet skulde staae i det samme religiøse Forhold til Christendommen som Jødedommen. Allerede Paulus minder her om den store Forskjel: medens saavel Jøder som Hedninger staae udenfor Christi Rige, ere de Første, siger han, "nære" dets Grændser, medens de Sidste ere "langt bortfjernede" derfra.*) Betydningen af denne Adstillelse forklarer han saaledes: at, medens Hedningene kun kjende Gud, som han kan kjendes af sin Aabenbarelse i den synlige Verden og i Menneskets Indre, ere Jøderne oplærte og dannede ved den guddommelige Lovs Aabenbaring, veiledede ved Prophetiers og Forjættelsers Lys**), saa at derfor Frelsen kunde udgaae fra dette Folk***). En

*) Eph. 2, 17.
**) Rom. 1, 19. 20. 2, 12. 17—24. 3, 1, 2. 9, 4. 5.
***) Joh. 4, 22.

frugtbar og indholdsrig Anlydning er her givet af det Karakteristiske, der adskiller Hedenskab og Jødedom.

Hedenskabet omslutter en Gruppe af mangfoldige, heist forskjellige Religionsformer. Men een Grundkarakter, eet Hovedthema gaaer, i bestandig varieret Form, igjennem dem alle; de dreie sig alle om en Modsætning af Lys og Mørke, Kjærlighed og Fjendskab, Fraslødning og Tiltrækning, Seier og Nederlag, Liv og Død; og dette samme Slægtsmærke peger umiskjendeligt hen paa et Udspring, der er saaledes for dem alle. Barnet, og saaledes ogsaa Slægten i den aandelige Barndomsalder, henter sin Kreds af Forestillinger fra sandselige Indtryk, fra Jagttagelse af Det, der foregaaer i den legemlige Verden; og saaledes ere ogsaa de hedenske Religioner, som Udtryk af den menneskelige Barndoms- og første Ungdoms-Verdsthed, udsprungne af Betragtning af Naturen og det vexelrige — det gjærende og spirende, gjennem en Række af modstridende Forhold sig udfoldende, og endsider i sig selv tilbagevendende — Naturliv. Af denne Betragtning fremsted den talrige Gudeslægt, Guder og Gudinder i nedstigende Linie, alle indbyrdes beslægtede, men snart forbundne snart fjendtligt adskilte; det er personlige Fremstillinger af Elementer, Naturkræfter, Himmellegemer eller mægtige Gjenstande paa Jorden, saaledes som de vise sig for Jagttagelsen fra forskjellige Sider, under forskjellige Forhold. Sporent af denne Herkomst ere overalt synlige i den hedenske Gudelære. Thi, som Hedenskabets Religion er en Naturforgudelse, saaledes klæde de hedenske Guder ved Materien, hvoraf de ere udsprungne; de ere, ligesom Naturlingene, begrændsede i deres Kraft og Virken, sammenholdte ved en høiere Styrelses Lov, undergivne en stærkere, ubevidst Nødvendigheds Magt, og den hele Mythologie, med alle disse Fortællinger om indbyrdes Forbindelser og Adskillelser, Venskaber og Fjendskaber i Gudeverdenen, er i den første Oprindelse, før Tilsætningen af de senere dramatiske Udsmykninger, hverken Mere eller Mindre end symbolsk Fremstilling af Naturlivet, saaledes som man tænkte sig, at det havde ordnet sig i Tidernes Begyndelse ud af de gjærende Masser ved Kræfternes Samvirken og Modvirken, og saaledes som det udfolder sig for det menneskelige Øie i det aarlige Kredsløb. Man seer, hvor vidt et Spillerum der var aabnet i disse Religioner for den opfindende, skabende og componerende Phantasie; men derimod maatte det sædelige Moment blive tilbagetrængt og forsømt, hvor den physiske Naturside var ene gjældende. Et menneskeligt Liv, indrettet efter de mythologiske Guders, vilde have været et vedvarende Brud paa Sædelighedens Love — thi det var ikke den sædelige Idee, hvoraf Mythologien var gaaet frem, — og det var naturligt, at Gudsdyrkelsen antog samme Karakter, at Man mente at hylde og dyrke disse Naturguddomme ved prægtfulde Optog og vildsværmende Forlystelser, at forsøne dem ved Gaver, Offringer eller ogsaa ved legemlige Selvpinsler.



Her træder nu den eiendommelige Forskjellighed af den jødiske Religion frem i klarende Klarhed. Istedetfor en Flerehed af Guder med indskrænket Evne og Magt, der paa menneskelig Vis bevæge sig i uroligt Liv imellem hverandre, ofte ogsaa udstrække deres Anslag og Efterstræbelser til Menneskenes Børn, troner her den ene usynlige Gud i sin Majestæt, ligesaa ildt fremgaaet af Materien som udviklende den af sig eller afhængig deraf, men ophøiet over Verden som Skaber og Behersker ved sin Tankes og sin Villies almægtige Kraft. Og istedetfor Det, der i Hedenskabets Religioner udgjør Hovedindholdet — en Gudehistorie, som under den brogede Dragt skjuler Speculationer, der ofte tilhøre Phy-

siken mere end Religionen, om Verdens Tilbliven, om Naturens Orden, om en forestaaende Forvandling — blive vi her henviste atter og atter til det Religiøses og Sædeliges egne Enemærker. Det er Forholdet imellem Guds Lov og Menneskets Gjerninger, imellem den guddommelige Hellighed og Retfærdighed og den menneskelige Syndighed, Begreberne om oprindelig Uskyldighed efter Guds Billede, om Syndens Væsen og Magt, om Bod og Omvendelse, Forsoning og Benaadning, der udgjør det aldrig udtømte Indhold af Jødernes hellige Bøger. Thi det er ikke den physiske Verden, men Menneskets aandelige Væsen, ingen Naturbetragtning, men en Selvbeskuelse, hvorfra den jødiske Religion gaaer ud; og saaledes fører den ogsaa Sind og Tanke i samme Retning; dens Indholds Kreds er anviist den i disse Lærdomme, der have deres Rod i Bevidsthedens Dyb, have umiddelbar Betydning for ethvert enkelt Menneskes Liv.

Saa mærkværdigt er Forholdet imellem Jødedommens Religion paa den ene, og Hedenskabets Religioner paa den anden Side; og et lignende Exempel kan paavises i Hedenskabets egen Midte, i den græske Philosophies Historie. Det er Sokrates, der — halvsemtehundrede Aar før Christus — betegner et Vendepunkt i den menneskelige Aands Udvikling, fra hvem Stødet og Kraften er udgaaet til en ny Retning. De græske Vise før Sokrates gjorde deels Naturtingene i Himlen og paa Jorden til Gjenstand for deres Grublen, og opstillede forskjellige Theorier om Verdens Oprindelse og Dannelse, deels behandlede de (de saakaldte Sophister) Disputerekunsten som Viisdommens Høieste: en Færdighed i at opløse og sammensætte Begreber, fremstille Grunde — lige meget om sande eller tilsyneladende — for og imod enhver Sætning. Sokrates's Viisdom derimod er charakteriseret ved



det bekjendte Ord: at det var ham, der først førte Philosophien fra Himlen ned paa Jorden, ind i Menneskenes Huse og det daglige Liv, — og ikke mindre ved det betydningsfulde Valgsprog over Indgangen til hans Skole: "Kjend dig selv." Mennesket selv, dets Natur og Bestemmelse skulde være Granskningens Gjenstand, Philosophiens Middelpunkt; Mennesket skulde kalde Blik og Tanke fra Tingene uden omkring sig, for at stige, forskende og prøvende, ned i sig selv, skulde lære Ydmyghed og Selvbeskæmmelse ved at erkjende sin Daarlighed og Slethed, men tillige ad denne Vei vinde Kraft til at bringe sit indre Væsen og sit hele Liv i Overeensstemmelse med det Godes og Skjønnes evige Lov. Saaledes kunne vi sige, at den sokratiske Philosophie — naar vi see hen til Endemaalet og den hele praktiske, sædelig-religiøse Retning — indtager en lignende Plads i Oldtidens Philosophie, som den jødiske Religion i Rækken af Oldtidens Religioner; og det er ved denne Retning, at den jødiske Religion er i høiere og særegen Betydning bleven Forbereder, den nærmeste og umiddelbare Forbereder for Christendommen.

Saaledes erkjende vi Sandheden af Apostelens Ord: at Jøderne, sammenholdte med Hedningene, staae Guds Rige "nær"; men derfor tør det ikke oversees, at de staae "udenfor" dette Riges Grændser, at Christendommen adskiller sig bestemt fra Jødedom ligesaavel som fra Hedenskab. Det er endnu i urene og mangelfulde Udtryk, at den sædelig-religiøse Idee her er kommen til Aabenbaring; vi behøve kun at minde os om, hvorledes Jehovah i sin Himmel staaer som Verdensregent assondret fra sin Verden, og er Jødernes Gud i en ganske anden Betydning end Hedningenes, hvorledes Gudsdyrkelsen og det hele religiøse Liv er bundet til stive, hæmmende Former. Det Aandeliges Udløsning af disse

Vaand, for at komme til fri og fuld Udvikling, staaer saaledes endnu tilbage: et Begreb om Guds Væsen og Forhold til Verden, frigjort fra enhver partikularistisk Skranke, en Guds-Aabenbaring til Menneskene, ikke blot som Meddelelse af den guddommelige Villie i Lovens indskrænkede Form, en Gudsdyrkelse, ikke bunden til ydre Skik og Ceremonie, en Forsoning, ikke stiftet ved menneskelig Fortjeneste eller blodige Offere, en Helliggjørelse i Aand og Villie, ikke ved den positive Lovs Opfyldelse. Tanken føres da fra dette Punkt videre fremad: til en Aabenbaring, hvori det Bundne er løst, det Begrændsede udvidet, det Begyndte fuldendt. Selv Aand og Tone i det Gl. Testament, den stærke Følelse af Utilfredsstillelse ved det Nærværende, den urolige Længsel og Higen, den begeistrede Udmaling af et tilkommende Høiere — med ett Ord den prophetiske Charakteer — peger hen til Fuldendelsen, hvor der først skulde være Klarhed, Fred og Hvile at finde for den søgende Sjel.

Den hele Betragtning af Christendommen som historisk Religion samler sig saaledes i Begrebet om en forudgaaet aandelig Forberedelse af Menneskeslægten, i hvilken de ældre Religioner have hver sin Andeel til Tid og Sted, men saaledes, at den jødiske Religion atter udskiller sig af det store Antal, som det historisk nærmeste og det vigtigste Middel, hvorved Evangeliets Sandhed er bleven indledet, dets Indførelse i Verden befordret, dets Virksomhed ogsaa i de følgende Tider understøttet.



# III.

## Christendommen som guddommelig Aabenbaring.

For her at gaae ud fra et ganske almindeligt Begreb, som er givet baade i Ordet selv og i Sprogbrugen, — forstaae vi ved **Aabenbaring**: en Meddelelse af Gud til Menneskene, hvorved det Skjulte bliver aabnet og tilgængeligt, bliver Gjenstand for menneskelig Erkjendelse. Det er altsaa det særegne Forhold, hvori Christendommen staaer til Gud, som her bliver det egentlige Hovedpunkt; og hvorledes — dette bliver det første Spørgsmaal — finde vi dette Forhold af Jesus og hans Lære til Gud betegnet i den hellige Skrift selv, i Jesu og Apostlenes egne Ytringer? Jesus er — saaledes vidner han om sig — "nedstegen fra Himlen, sendt af Faderen; hans Lære er ikke hans egen, men Faderens, som sendte ham; Faderen har givet ham Befaling, hvad han skal tale, og viser ham, hvad han skal gjøre; og saaledes taler han i Faderens Navn, hvad han har seet og hørt hos Faderen, og Gjerningerne virker Faderen selv i ham.*) Saaledes ogsaa Apostlene: "Faderen har udsendt Sønnen, og i ham aabenbaret Guds Riges Hemmeligheder, som vare forborgne før Verdens Begyndelse."**)

*) Joh. 3, 13. 16. 17. 5, 36. 37. 6, 38. 8, 28. 42. 10, 37. 38. 14, 10 ff. 24. 17, 3 o. fl. St.

**) Gal. 4, 4. Eph. 3, 5. 10 f. o. fl. St.

I hvilken Betydning bliver det nu — naar vi følge den Veiledning som er givet i disse Ytringer —, at vi kalde Christendommen guddommelig Aabenbaring, fra Gud aabenbaret Lære?

Vi kunne ikke nævne Aabenbaringens Navn, uden at Modsætningen rinder os i Tanke, der er ligesom hæftet til vore første Religionsbegreber: mellem **naturlig og aabenbaret Religion.** Men skulde der være givet nogen Modsætning imellem det Naturlige og det Aabenbarede overhovedet, da maatte jo det Naturlige blive at tænke som et absolut Oprindeligt, som Noget, der saaledes bestod i og ved og for sig selv, at dets Udspring ikke skulde være at søge i Gud. Men nu er det Hovedsummen af al Religion, der findes udtrykt i Apostelordet, og har sin fulde Gjenklang i Enhvers Bevidsthed: at det er Gud, af hvem vi have "Liv og Aande og Alt, i hvem vi leve, røres og ere til," at Mennesket har Intet af sig, men at Alt er annammet.*) Hvorledes skulde da det Naturlige ikke være annammet, eller nogen Kundskab kunne kaldes "naturlig" i den Forstand, at den ikke tilsidst maatte siges at være meddelt ovenfra? hvorledes skulde Forholdet imellem Gud og Verden kunne tænkes anderledes end som et levende og uafbrudt, saa at Gud aabenbarer sig, meddeler sit Væsen og sin Villie i Alt og til Alle, for det legemlige Øie i den legemlige Verdens umaalelige Rum, for Aandens Øie i den aandelige Verdens uudtømmelige Dyb? Naar Mennesket, nu som i Tidernes første Begyndelse, ved at see Naturens Kræfter omkring sig i Oprør, ved at høre Tordenen gaae hen over sit Hoved, gribes af den stærke Følelse af sin Afmagt, og denne Følelse bøier ham i Støvet for den usyn-

*) Apg. 17, 25. 28. 1 Cor. 4, 7.



lige Magt, hvis Nærhed han fornemmer, da er her Stadfæstelse af Psalmens Ord: at "Himlene fortælle Guds Ære, den udstrakte Befæstning forkynder hans Hænders Værk";*) og naar den opgaaende Sol og Velsignelsen, den bringer, gyder Klarhed og Livsglæde i Sjelen, og opløfter den til Ham, der lader sin Sol opgaae over Onde og Gode, regne over Retfærdige og Uretfærdige, da have vi Stadfæstelse af Apostelens Ord: at "Gud ikke lader sig uden Vidnesbyrd, men giver Regn og frugtbare Tider fra Himlen."**) Naar Forkrænkeligheden og Forgængeligheden af Alt, hvad der omgiver os, stiller os et forfærdende Billede af Tomhed hen for Sjelen, men just denne Tomheds-Følelse bringer os til at søge Hvile og Tilfredsstillelse, hvor den er at finde, i et høiere Evigt og Uforgængeligt, da er det Guds Røst, som her tilraaber Støvet: at, om end Himmel og Jord forgaaer, er der et Guds-Ord som ikke forgaaer.***) Og naar Mennesket, hensat midt i en sandselig Verden, bestormet af lokkende og fristende Indtryk, ikke formaaer at undertrykke Stemmen i sit Indre, der træder op med Myndighed og Majestæt imod Sandsernes Lyst, ikke formaaer at stille den indre, fortærende Uro, idet han maa vidne mod sig selv, at Aanden har hengivet sin Adel under Kjødets Trældom: da er her Vidnesbyrd om en høiere Magt, der giver Mennesket Love og dømmer efter disse Love, — derom, at, naar Sjelens Tanker vidne for eller imod,†) det ikke er Mennesket selv, men Gud, der gaaer i Rette med ham. Og endelig, naar vor Gransken over Livet udenfor os og i os intetsteds finder Hvilepunkt, førend Tankerækken er ført tilbage til alle Tings Grund, der ogsaa

*) Ps. 19, 2. **) Apg. 14, 17.
***) Matth. 24, 35. †) Rom. 2, 15.

er sit eget Væsens Grund, og en dyb, en aldrig stillet Trang driver Mennesket til at tydeliggjøre sig dette Forhold ved Forsøg, atter og atter gjentagne ad alle Tankens Veie: da er ogsaa her et Vidne om, hvorledes "Guds Aand vidner med Menneskets Aand,"*) fører og drager den til sig ved dens Væsens hemmeligste og stærkeste Baand.

Saaledes er al **Gudsbevidsthed**, efter sit Udspring og i sin Grund **Nttring af en oprindelig og uophørlig Meddelelse af Gud til Mennesket.** Og forholdt det sig anderledes, var ikke Religionens Kilde og Udspring at søge i Gud selv: da vilde den være uden al Begrundelse, uden al Kraft til at bringe Forvisning, Fasthed og Ro i vort Væsen. Derfor fæste vi Lid til vor Erkjendelse af Tingene omkring os, fordi de selv igjennem vore Sandser aabenbare os deres Natur og Væsen; og dersom vor Erkjendelse om de guddommelige Ting ikke paa lige Maade var grundet i Aabenbarelse af Gud til os igjennem det aandelige Organ: Hvad vilde den vel være Andet, end en Tænken over det Guddommelige uden Erkjendelse, en Søgen uden Finden, en from Digten, uden at der var nogen Borgen for dens Sandhed, en Flagren med Vingerne uden Evne til at løfte sig ud over Jegets Skranke? Dog, just Dette er det, der i vore Dage — fra en Side, som gjør Paastand paa at indtage Visdommens høieste Trin — bliver forkyndt som det sande Evangelium: at en Gud over Verden som Skaber og Herre, en Gud, i hvis Billede Mennesket skulde være skabt, er intet Videre end et Tankebillede, der stilles hen til Hylding og Tilbedelse, ligesom de synlige Afgudsbilleder fordum, uden større Sandhed og Virkelighed end disse. Det vilde — hedder det i denne nye

*) Rom. 8, 16.



Visdomslære — være en Ulykke, en martrende Angstelse for Mennesket, at vide Gud som høiere, overmægtigt Væsen, dersom denne Gud var i Væsen noget Andet end Mennesket selv. Og netop heri skal da det store Fingerpeg være givet til Sandhedens Erkjendelse for Den, der har Mod og Styrke til at gaae Sandheden under Øinene. Thi den menneskelige Aand skal være Indbegreb af alt Aandevæsen og Aandeliv, det menneskelige Væsen skal være det sande Væsen, det sande og virkelige Uendelige — vistnok ikke det menneskelige Væsen, saaledes som det, ufuldstændigt og afmægtigt, kommer til Syne i de enkelte Menneskeexemplarer, men Mennesket i sin rette Skikkelse, Menneskenaturen, som den er i sig selv, ren og stærk og fri, Verdens Herre og Mester. Idet nu Mennesket gjør dette sit eget Væsen til Gjenstand for sin Betragtning, skal dette Væsen — man ved ikke, hvorledes — stille sig hen, som om det var et fremmed, udenfor Mennesket bestaaende, Væsen; og ved en selsom Illusion skal det komme dertil, at Mennesket vender sig med Bøn og Paakaldelse til dette Væsen, uagtet det i Virkeligheden ikke er Andet end Menneskevæsenet selv, han tænker, troer, elsker og tilbeder i dette Speilbillede. Saaledes bliver altsaa Bevidstheden om Gud i Virkeligheden ikke Andet end Selvbevidsthed, og al sand Selverkjendelse skal gaae ud paa at føre Gud (som falder sammen med Menneskets eget Væsen) tilbage i ham selv, og at lade ham finde Gud i sig selv, erkjende som noget Menneskeligt, hvad der hidtil er bleven anskuet og tilbedt som Gud. Det er Speculationen, som det skal være forbeholdt at gjennemskue dette Religionens forborgne Væsen, at opdage, hvorledes den hele Modsætning imellem Gud og Mennesket kun er et Blendværk, og saaledes at bringe Mennesket ud af den phantaserende Tilstand, og opreise Majestætens Throne der,

hvor Guddommen alene har sit Sæde: i Menneskets eget Indre. Saaledes bliver da Mennesket selv sin Gud, al menneskelig Viden om Gud kun Viden om det menneskelige Væsens egen Natur.*)

Men det er Religionens Grundvæsen, at gaae ud fra en Tohed, en Modsætning af det Endelige og det Uendelige, Verden og Gud, og at føre til Ophævelse af denne Modsætning, formedelst det Endeliges uindskrænkede Afhængighed af det Uendelige: til Forsoning og Enhed. En Anskuelse altsaa, der forkaster denne Modsætning som Indbildningens Foster, der vil gjøre det menneskelige Jeg til det eneste Virkelige, den menneskelige Tanke til Skaber og Forsoner, forkynder al Religion, i Ordets rette Betydning, Krig paa Liv og Død. Ein Retfærdiggjørelse søger den imidlertid i den menneskelige Bevidsthed selv. Den spørger: Hvad vi da vel vide om Det, der skal være til udenfor Mennesket og over Mennesket, uden forsaavidtsom vi tænke det, — om da ikke herved Tænkningen er sat som det Første, det ene Oprindelige, — om det ikke er ved et utilladeligt Spring, at vi lade Det gjælde som virkelig tilværende, der alene er til i og for vor Tanke, — om det ikke meget mere er det eneste Consequente, at blive staaende ved Erkjendelse og Hyldning af Tankens Skaberkraft og Majestæt. Herom altsaa bliver tilsidst Spørgsmaalet: naar der paastaaes, at Troen paa et Hinsidigt, der ligger ud over det Timeliges Grændse, paa en Gud udenfor og over Mennesket, er en uværdig, menneskeforædlende Spøgelsetro,

*) Dette er det System, som hører til den saakaldte yngre (rationale Side) af den Hegelske Skole, og som navnlig findes udviklet i tvende Skrifter af Brødrene L. og B. Feuerbach: "das Wesen des Christenthums" (1841) og "die Religion der Zukunft" (1843), foruden i en Mængde Artikler i det forhen anførte Tidsskrift: Hallische el. Deutsche Jahrbücher.



at meget mere Forholdet maa vendes om, saa at det Uendelige skal søges i det Endelige, Gud i Mennesket, og al Tilværelse være sammentrængt i Tænkningen som dens Grund — om vi i dette System have at see Visdommens Fuldendelse, eller meget mere maae deri see en Udskriven af den endelige Tilværelse fra dens naturlige Rod. Det er til vor egen Bevidsthed, vi maae vende os med dette Spørgsmaal — thi Enhver maae her hente Svaret hos sig selv; og vi spørge: om ikke al Selvbedskuelse, al Eftertanke over sig selv fører og driver Mennesket med uvilkaarlig Magt ud over sit eget Jeg. Thi vi kunne ikke blive os bevidste som sandsende og tænkende, som følende og villende Væsener, uden tillige at blive os bevidste som Væsener, der staae i Forhold baade til en ydre Verden, som Grund til Fornemmelser og Forestillinger, som Gjenstand for Attraaer og Bestræbelser, og til en høiere Verden, som Grund til Ideer, Følelser, sædelig Villen. Virkeligheden af dette Forhold paanøder sig paa ethvert Punkt af Tilværelsen, og det viser sig som unaturlig Fornægtelse og Forstokkelse mod den hele Tilværelses Vidnesbyrd, at ville afvise denne Afhængighed som indbildt, og blive staaende ved sin egen Tænkning, som om den sandselige og oversandselige Verden havde sin Grund i den.

Det er saaledes Dette, hvortil vi her komme tilbage: at den religiøse Bevidsthed, den religiøse Tro og det religiøse Sind ikke kan modtage Beviset for sin Sandhed udenfra, men har det i sig selv; det vil sige: den religiøse Idee viser sig saaledes indfletiet i den hele menneskelige Organisme, at den træder uvilkaarligt frem og udvikler sig ved enhver aandelig Bevægning med Livet, ved enhver fortsat Tænkning over eget Jeg og over Forholdet, hvori dette Jeg staaer til Verden; og jo fuldstændigere Naturudviklingen foregaaer i et Menneske,

jo rigere Livets Indhold er, og med jo fuldere Bevidsthed det føres, desto fyldigere, renere og klarere vil det religiøse Forhold udvikle sig. Og kommer endnu dertil Bevidstheden om, hvorledes, med hvor stærk og veldædig en Magt, det Forhold, hvori den Religiøse finder sig til Gud, virker tilbage paa det aandelige Væsen, hvorledes dette Forhold, og det alene, formaaer at opløse Livets Dissonantser, at give Tilværelsen Klarhed og Fred, Virksomheden under alle Vilkaar Fasthed og Sikkerhed: da ligger deri en umiddelbar Forvisning om, at det er Livets og Tilværelsens Herre selv, som har ordnet Forholdet imellem det indre og ydre Liv saaledes, at al Udvikling peger hen til dette Endemaal, at det er Aandernes Fader, som ved Aandens Magt fører og drager Menneskets Aand til sit Væsens Erkjendelse. Men for denne Betragtning bliver saaledes **den hele Tilværelse en stor Guds-Aabenbaring**, og en Adskillelse af naturlig og aabenbaret Religion bliver i denne Forstand et Ord uden Betydning.

Derimod fører Aabenbaringsbegrebet, saaledes som det her er bleven antydet, til en anden Adskillelse: af **oprindelig, naturlig** — og **historisk, positiv Aabenbaring**, ikke forskjellige i Væsen og Natur, men i Formen, hvori den fremtræder, og i Virksomhedens Grad og Art. Naar Guds Aand uden Ophør og ad utallige Veie indvirker, opvækkende og oplysende, tilskyndende og tilbageholdende, mindende og ledende, paa Menneskets Sjel, da er denne Aabenbaring saaledes for Alle; den foregaaer igjennem det store Verdenssalt, af hvilket ethvert Menneske udgjør et Led, igjennem den hele Række af særegne Tilskikkelser, som give Betingelserne for det enkelte Menneskes Livsudvikling. For saavidt kan den religiøse Bevidsthed, udviklet paa denne Maade, kaldes en Naturvirkning, hvori et Almindeligt og Fælleds danner sig i utallige Særegenheder. Men paa den anden Side følger det ogsaa, at Det, der er den Enkeltes personligste Eiendom, hvori Individets Charakteer allertydeligst afspræger sig, ogsaa i sin Helhed kun har Gyldighed for ham; saaledes staaer Enhver altsaa endnu afsluttet for sig, uden at forlange og uden at vente, at Det, der ydre ham selv Tilfredsstillelse, ogsaa skal finde Anerkjendelse hos Andre. Og hvor uhyre stor er ikke Forskjel og Afstand imellem de forskjellige Former af den religiøse Tænkning og det religiøse Liv: imellem de udviklede Spirer eller de mange Misfostre af en plat, af Sandselighed beherskket Tænkning, eller af en opbidset, sygelig overspændt Phantasie, og de rene, harmoniske Tanke-Udformninger af de religiøse Ideer! Forfølge vi nu denne Forskjelligheds opad, da føres vor Tanke uvilkaarligt til det høiere Trin, hvor **den Enkelte** træder frem, paa mienfynlig, Beundring og Ærefrygt vækkende, Maade hævet ud over sin Slægt. Vi tænke os et Menneske, i hvem det guddommelige Billede er givet i usædvanlig Renhed og Skjønhed, hvis Aand, i samme Forhold som den er nærmere beslægtet med den guddommelige, ogsaa er modtagelig for en rigere og fuldere Indvirken af den, som saaledes er indviet til at være det Guddommeliges Organ iblandt Menneskene, med renere Indsigt i de guddommelige Ting og med større Evne til at meddele sig derom. Naar nu denne Meddelelse danner sig til en Lære om Gud, hans Væsen og hans Forhold til Verden, da vil denne vistnok, efter sin ydre Form, ikke fornægte den naturlige, historiske Forbindelse med andre givne Vilkaar; men dens egentlige Væsen, dens indre Gehalt har ikke sin tilfredsstillende Forklaring i disse Vilkaar, men kun i et særeget, et synligt og dog hemmelighedsfuldt, Forhold af den menneskelige Aand til den guddommelige. Dette giver Begrebet af en **særegen, historisk Aabenbaring**; og fordi her er

Mere end det almindelig Menneskelige, kan en saadan Lære være ophøiet over den sædvanlige Ensidigheds Præg; den vil derfor kunne blive erkjendt og holdt af Mange som Udtryk for fælleds Overbeviisning, som Støttepunkt for fælleds Trang, og derved vil den atter kunne blive Middelpunkt for et, større eller mindre, religiøst Samfund, og for en rigere og fuldkommere Udvikling af det religiøse Lys, saaledes som den kun kan opnaaes i et Samfund af Mange.

Imod en saadan Fremstilling af Aabenbaringsbegrebet, hvorved den guddommelige Indvirken og Meddelelse tænkes ligesom sammentrængt i de Ypperste og høiest Begavede i Slægten, vil der neppe i sig selv findes Noget at indvende; men hvad der vel kan spørges om, er Dette: om der, ved nærmere Betragtning, vil kunne opstilles tilstrækkelige Kjendemærker, der kunne tjene til Veiledning ved en Prøvelse og Begrundelse af vor Dom, at vi ikke skulle være udsatte for Selvbedrag, naar en Lære anmelder sig selv som Guds-Aabenbaring i særegen, høiere Betydning.

Hvor nu denne Prøvesteen først og fornemmelig maa være at søge, falder vel af sig selv. "Dersom Nogen", siger Jesus, "vil gjøre Guds Villie, da skal han kjende, om Lærdommen er af Gud, eller jeg taler af mig selv"; — Hvo som følger mig, skal ikke vandre i Mørket, men have Livets Lys; — I skulle kjende Sandheden, og Sandheden skal gjøre Eder frie."*) Det er Lærens eget Væsen og indre Beskaffenhed, dens Sandhed og dens Kraft, hvortil vi her finde os henviste, for at vinde en sikker Overbeviisning om, hvad der er fra Gud. Thi Guds Aand kan kun aabenbare sig for Menneskets Aand, kun aabenbare sig i Sandhed og Sandhedens

*) Joh. 7, 17. 8, 12. 32.



Kraft. Men — naar nu al Sandhed, alt aandeligt Liv overhovedet er at anse som meddelt af Gud, da kunde det synes at maatte være en ganske særegen Art af Sandhed, der skulde berettige til at antage en særegen, høiere Indvirken fra Guds Side. Og ved første Øiekast kunde da her Intet synes at ligge nærmere, end at der i en Lære, der skulde have Adkomst til at gjælde som guddommelig Aabenbaring, maatte søges og ventes noget absolut Nyt, Meddelelse af **uudgrundelige Mysterier.** Thi saaledes vilde jo, saa synes det, den Erkjendelse ligefrem maatte paanøde sig, at der her var Mere end menneskelig Indsigt og menneskelig Viisdom. Men spørge vi videre: hvorledes vel slige Sætninger maatte være beskaffne, for at den Paastand kunde have nogen Grund, at de ikke skulde kunne tænkes udsprungne af menneskelig Tænkning, da vil Svaret ikke kunne blive andet end dette: at de maae erkjendes at staae udenfor al Forbindelse med Tænkningens Love og anden erkjendt Sandhed. Men i dette Tilfælde ville de ufeilbarlig, ogsaa efter den skete Meddelelse, forblive utilgangelige for vor Tanke; thi derved at de meddeles, skifte de jo ikke Væsen; der vil altsaa nu saa lidt som før gives nogen Side, hvorfra vi skulde være istand til at tilegne os dem, at indlemme dem i vor Tænknings Kreds. Men i dette Tilfælde blev jo Intet os aabenbaret, og saaledes vilde vi standse ved den Modsigelse, at Det skulde antages som meddelt af Gud, der forfeilede al Meddelelses Hensigt: at blive forstaaet, opfattet og bragt i Anvendelse. Vilde man derimod indskrænke Mysteriets Begreb saaledes, at det vel, efter at være meddelt, skulde kunne være Gjenstand for menneskelig Erkjendelse, men uden at det skulde kunne være udtænkt og udsprunget af menneskelig Tanke: da er dette en Abstraktion, som i Virkeligheden ikke lader sig holde fast. Thi

kan en Lære, en Sætning virkelig forstaaes, efter at være fremsat og udviklet, er Tanken i Stand til at gjennemtrænge den, fatte dens Betydning og dens Forhold til andre Dele af Erkjendelsen: da er hermed givet, at den ligger indenfor Tænkningens Sphære. Det kan da vistnok indrømmes, at Menneskene til en vis Tid, paa et vist Trin af Dannelse, ikke vilde være i Stand til at finde, udvikle og fremsætte denne Sandhed; men umuligt kan det benægtes, at den menneskelige Aand jo, stredet videre frem paa Udviklingens Vei, visse kunne frembringe af sit Eget, hvad den nu har formaaet at optage i sig, fordi den vedkjender sig det som stemmende med den indre Sandhedsregel. Men overhovedet har hele denne Forestilling, at det skulde være ved det Nye, det Ubekjendte, det Ubegribelige, at Sandheden af en Aabenbaring maatte godtgjøres — kun sin Grund i feilagtig Opfattelse af Religionens Væsen. Saa lidt som Aandens Rigdom er at søge alene i Kundskabens Omfang og Mangfoldighed, saa lidt som det religiøse Liv bestaaer alene i Viden om de guddommelige Ting: saa lidt er Religionens Væsen at sætte i et Antal af Læresætninger. Dens Væsen og Bestemmelse er ikke indskrænket til Udvidelse af Kundskabens Grændser, til Tilfredsstillelse af den menneskelige Videbegjerlighed, ved at tilføre nyt og ubekjendt Stof; men den skal vække, hvad der henligger slummrende og dødt i Menneskets Indre, opklare det Dunkle, besæste det Vaklende, føre det Vildledte tilbage, udvikle og befrugte de aandelige Livskræfter. Og naar derfor en Lære fremstaaer midt i en sunkende Slægt som aandeligt Lys- og Støttepunkt; naar den er mægtig til, ved egen indre Kraft at samle og sammenholde Menneskene i et høiere Samliv; naar de religiøse og sædelige Ideer, ved den eiendommelige Form, hvori de her træde frem, erholde en hidtil ukjendt



Magt og Indflydelse, til at danne det faste Grundlag for Livet, for al Tanken og Virken: da sige vi med Sandhed, at den guddommelige Aand her, igjennem den menneskelige Aand som sit Organ, har sat sig i et særeget, nærmere og inderligere Forhold til Menneskene, til deres aandelige Livs Udvikling.

Saaledes maa altsaa ogsaa ved den christelige Aabenbaring Beviisførelsen gaae ud fra Middelpunktet, det indre Væsen og Indhold. For enhver ubildet Sands vil det vise sig som unaturligt, om Ordenen blev vendt om, og Det, der ligger i Omkredsen, de historiske Forhold, der ved dyre Forbindelse ere knyttede til Læren, stilledes i Spidsen; thi den hele historiske Omgivelse henter netop sin Betydning fra Forbindelsen med Middelpunktet, og de ville derfor først da kunne retteligt vurderes, naar Aabenbaringens Indhold er bleven erkjendt i sin sande Betydning. Vilde man saaledes for Exempel mene, at det egentlige Hovedbevis maatte være at søge i Tegn og Undergjerninger, da forsyner Koranen, Mahomedanernes Bibel, med Mirakler i langt større Antal og langt mere skikkede til at vække Undren og Studsen, end de, der berettes i det Nye Testamente; de ere tilmed paa det Udtrykkeligste stadfæstede af historiske Personer som Øievidner, hvorved det ikke kan overses, at Talen her er om Begivenheder, som ligge vor Tid 600 Aar nærmere, end den evangeliske Historie. Eller vilde vi søge Beviisstyrken i Lærens mægtige og seierrige Udbredelse blandt Folkene, da møder her den Kjendsgjerning os, at Islam ikke alene har grebet om sig med forbausende Hurtighed, men ogsaa paa Christendommens Bekostning, idet Halvmaanen har fortrængt Korset fra Egne, hvor blomstrende Menigheder, Bispedømmer og Klostre havde været grundede igjennem Aarhundreder: fra hele Forasien, Ægypten og den

nordafrikanske Kyst. Et advarende Exempel paa, til hvilket Resultat man vilde komme, ved at lægge Hovedvægten paa det historiske Ydre!

Men paa den anden Side vilde det være et, ikke meget ringere, Misgreb, om man overſaae det Betydningsfulde i de historiske Forhold, der have ledsaget Christendommen ved dens Fremtræden og dens Fremgang. Og hvorledes skulde vel det Indre her kunne udløses og skilles fra sin ydre Omgivelse! Hvad der gjælder om Menneskets Legem, at det er "den Hellige Aands Tempel" *), gjælder i høiere Betydning om den legemlige Verden i Almindelighed: "Himlen er Guds Throne, Jorden hans Fodskammel". **) Og skulde da ikke den fulde Aabenbaring af Guds Væsens Eenhed maatte træde ligeligt til Syne gjennem den aandelige og den legemlige Verden? Naar Sjelens Aandevirksomhed er Billede af den guddommelige Viden, Samvittighedens Stemme Gjenlyd af den hellige Villie, de varme og milde Følelser i Menneskets Bryst Aftræk af den evige Kjærlighed, da er den synlige Pragt og Storhed og Eenheden i den uendelige Mangfoldighed Magtens og Visdommens Aabenbaring. Og Mennesket selv, som tilhører begge Verdener, med Foden bunden til Jorden, med Øiet søgende det fjerne Uendelige, hvis Væsen bliver ligt halveret ved ensidig Tilbagetrædning fra det Synlige og ved ensidig Fordybelse deri, vilde savne den fulde, paa Menneskenaturen beregnede, Tilfredsstillelse, hvor den ene Aabenbarings-Form var udelukkende tilstede: hvor Sandhedens og Helligheds Aabenbaring manglede en Omgivelse, der tjente den til synlig Stadfæstelse og Forherligelse.

*) 1 Cor. 6, 19. **) Esa. 66, 1.



Denne historiske Side af Aabenbaringen kan betragtes fra dobbelt Side: i dens Forhold til **Rummet** og til **Tiden**; eller med andre Ord: **dels** kunne de historiske Kjendsgjerninger, som ledsage Læren, sammenholdes med den bekjendte Naturſammenhæng, med Tingenes Orden og indbyrdes Forbindelse, saaledes som den er Gjenstand for vor Erfaring; **dels** kan Aabenbaringen betragtes i sit Forhold til den fremskridende Verdensudvikling, til de historiske Begivenheder før og efter dens Fremtræden. Den første Betragtning fører til Begrebet af det Underfulde og Overnaturlige, den sidste til den Maade, hvorpaa Historien viser os Aabenbaringen at være forberedet i tidligere Tider, og senere selv at have udfoldet og udstrakt sin Virksomhed.

Ordet "**Undergjerning, Mirakel**" hører til dem, der ikke kunne nævnes uvenstunder, uden at maatte være beredt paa at møde en tvivlende, mistroisk Stemning. En Mængde Indvendinger, om end ofte kun halv bevidst, stille sig frem for Aanden; ja, man kan vel sige, at, ligesom der var en Tid, da Bevisskraften af de christelige Undergjerninger er bleven meget overvurderet, saaledes er en Stemning af Antipathie traadt i Stedet, en Tilbøielighed til at skrive det hele Bevis paa Overtroens og Fordommenes Regning. Det er ikke alene engelske og franske Fritænkere i det syttende og attende Aarhundrede — de saakaldte Naturalister eller Deister, Hobbes, Woolston, Collins, Bolingbroke o. F. i England, Voltaire, Helvetius o. F. i Frankerig —, som have angrebet Underet, bestridt dets Mulighed og Virkelighed med forskjellige Vaaben, for dermed tillige at vinde en Net til at bryde Staven over den christelige og over al historisk Aabenbaring: naar tolv Mænd, sagde Voltaire, havde været tilstrækkelige til at udbrede Christendommen i Verden, skulde han levere Beviset for,

at een Mand vär nok til at nedbryde den.*) Mangfoldige med levende religiös Følelse, som med Rousseau have delt Begeistringen for Christendommens Sædelære og det historiske Ideal, der er givet i Jesu Person, have ogsaa delt med ham den ubetingede Forkastelse af det historiske Underfulde i Jesu Liv. Og selv hos Mænd, i hvem Kirken har sine ypperste Troes-Helte, støde vi paa skarpe Ytringer i samme Retning. Allerede den fromme Chrysostomus, Patriarch i Constantinopel i det femte Aarhundrede, siger: **) "den hellhjertede og vise Mand trænger ikke til Undertegn; thi salige ere De, som ikke see og dog troe"; og den troesstærke Luthers Ord ere bekjendte: "Gud har maattet give Hedningerne udvortes Tegn, som man kunde see for Øinene og gribe med Hænderne, maattet drage dem, der tilforn intet vidste om Gud, til sig ved ydre Tegn, ligesom maattet kaste Æbler og Pærer for Børn. Men at Christus uden Ophør virker i Christenheden ved sin guddommelige, almægtige Kraft, det er i Sandhed at udrive Djævelen, forjage Slanger, og tale med nye Tunger for de Troende. Hine synlige Gjerninger ere Tegn for den uforstandige, vantroe Flok; men vi, som allerede vide Saadant og troe Evangeliet, hvortil skulde vi have dem behov?" ***) Og synes ikke endelig slige Domme at finde det bestemteste Medhold i Ytringer af Jesus selv, naar han lægger Jøderne, "den onde og affaldne Slægt" det til Last, at de fordre Tegn fra Himlen for at troe?****)

Saameget lader sig nu heraf upaatvivleligt slutte forelobigen, at der er en Maade at forestille sig det Underfulde

*) Condorcet: vie de Voltaire. t. 70 p. 119.
**) Homilie over den 111te Psalme.
***) IX. S. 1339—41.
****) Matth. 12, 38. Joh. 4, 48 o. a. St.



paa, som ikke kan bestaae for den renere Tænkning, som ikke destomindre er meget almindeligt udbredt, og som for en stor Deel bærer Skylden for den Miscredit, hvori det hele Begreb er kommet. Desto vigtigere bliver det, at søge Forestillingen renset fra den misforstaaede Form.

Hvorledes altsaa forestiller man sig i Almindelighed Undergjerningen, den mirakulose Begivenhed? Det er en Forestilling som er gaaet i Arv fra gammel Tid og har vedligeholdt sig indtil den meste: at det Underfulde skal ligge **udenfor Naturkræfternes Raaderum**, altsaa skal tænkes bevirket ved en **umiddelbar Indvirken af Guds Haand**, der for en Tidkang sætter Naturen, det hele Indbegreb af Kræfter, virkende efter engang bestaaende Love, i Stilstand. Men det Første, der maatte forlanges af en Forestilling, som er beregnet paa at skulle anvendes til at styrke Overbevisningen om Aabenbaringens Sandhed, bliver unægtelig Dette, at den virkelig lader sig **anvende**. Man forudsætter altsaa, at det Naturlige og det Overnaturlige, følgelig guddommelig Virkede, som stilles imod hinanden, kan adskilles ved bestemte Skjelnemærker, eller at det med Bestemthed kan angives, Hvad og Hvormeget der kan virkes ved Naturens Kræfter, og Hvad derimod ligger udenfor disses Grændse. Men hvor selsom en Miskjendelse af Menneskets Stilling og Evne ligger dog her til Grund! Skulde man ikke troe, at Talen var om et Væsen, der stod udenfor og over Universet, i Stand til med et Blik at omfatte og udmaale det Skabtes Kreds, at gjennemskue Naturens Rige, Himmel og Jord, og det hele System af Kræfter og Love, der aabenbare sig i den mindste som i den største Naturvirkning? Men Naturen i sin Hellhed staaer for os, som den stod for Oldtidens Mennesker: som tilsløret Skikkelse. Vistnok bliver et altid

større Antal af Phænomener draget ind under Betragtningen; ved at sammenholde disse indbyrdes, lykkes det ogsaa mere og mere at komme den ledende Regel paa Spor, at samle Naturvirkninger, der synes at staae langt fra hverandre, som ligeartede under de samme store Grundkræfter; men disse Kræfters Omfang udmaaler Ingen, og Den, der seer dybest i Naturens Liv, ved ogsaa bedst at angive Forholdet imellem det Lidet, der ligger aabent og klart for hans Blik, og det store undgrundelige Mysterium. Den fordringsfulde Modsætning af det Naturlige og det Overnaturlige opløser sig saaledes i en beskeden Adskillelse af bekjendte Naturvirkninger, som falde ind under Det, der forhen er oplevet og iagttaget, og af ubekjendte, som ligge udenfor Erfaringens Kreds. Men med denne Adskillelse er her Intet udrettet, fordi Det, der ligger paa den ene og paa den anden Side af Kundskabens Grændse, gaaer umærkeligt over i hinanden. Vi kalde det Forstnævnte, det tidligere Bekjendte **forklarligt**; men vide vi da virkelig at forklare os det, naar herved skal forstaaes, at gjøre os dets Grund og Oprindelse klar, og Forholdet, hvori det staaer til det hele Natursystem? Vi kjende de forskjellige Apparater, som udfordres til at fremkalde de elektriske Phænomener, kunne forudsige, beregne og styre dem; vi vide, under hvilke Betingelser i Jord, Luft og Vand Spiren kommer til Udvikling og Modenhed, og kunne fremskynde eller tilbageholde denne Udvikling; vi ere os bevidste, hvorledes Sjelen formaaer, ved Villens blotte Magt at sætte Legemet og dets enkelte Lemmer i Bevægelse. Men hvad er dermed forklaret om Kraften selv, om Forbindelsen imellem Kraft og Virkning? "Guds store Undergjerninger", siger Luther, "ere komne i Foragt hos os, fordi de ere saa almindelige, og ske næsten daglig; — thi at Kornet voxer hvert Aar, og at hver Tings Art, Dyr og Væxter blive opholdte, er ligesaa stort et Undergjerning, som det, at i Ørken de saa Brød bleve til mange; men vi ere døve og blinde og forstokkede, og undre os ikke over Andet end Det, der har et eget Udseende og Skin".*) — Og hvad der nu paa den anden Side stilles hen som **uforklarligt** — hvor svævende og vaklende er ikke dette Begreb! thi det er jo ikke Andet end den menneskelige Kundskab til Naturen, som her ligger til Grund; denne er, som enhver Kundskab, forskjellig hos forskjellige Folk, forskjellige Individer, til forskjellige Tider; men kun for Den, der ikke selv er sig de snevre Grændser for sin egen og for al menneskelig Kundskab bevidst, kan det Uforklarlige gjælde som guddommeligt Tegn. Den Lynild og Torden, Spanierne førte med sig i deres Kanoner, bragte Mexikanerne til at hylde dem som overmenneskelige Væsener; og havde Negen dengang forstaaet at svinge sig op over Skyerne i sit Luftskib, eller at give Skibet Fart uden Vind eller at styre dets Fart hen over Havet imod Vinden, vilde han have fundet samme Hylding.

Ikke ringere er den Modstand, der reiser sig imod den her anførte Foreskilling om det Underfulde, naar vi betragte den fra **den religiøse** Side, tydeliggjøre os, i hvilket Forhold Verden her sættes til Gud. Det er Forholdet imellem den menneskelige Kunstner og hans Kunstværk, der uforandret her lægges til Grund: Verden udrustet med det bestikkede Maal af Kræfter, med disse ligesom løsladt fra Guds Haand og overladt til sig selv, for at fuldføre sit maskinmæssige Løb indenfor den anviste Bane, i en vis Orden og Følge, bestemt ved den forud beregnede Indgriben af de enkelte Kræfter i hverandre til Tid og Sted; medens Gud tænkes staaende

*) 1. S. 2060.

udenfor Verden med den forbeholdte Deel af sin Guddomskraft, for med den fra Tid til Tid at gribe ind i Verdenshjulene, standse deres Gang, og indskyde et eller andet Led, som ikke vilde have kunnet udvikle sig ad den naturlige Vei. Det er altsaa en ligefrem Ophævelse af Naturens Lov og Orden, der efter denne Forestillingsmaade er det Væsenlige i Underet; hvor Gud virker, hører Naturen op; hvor Undertroen begynder, hører Naturbetragtningen op. Men det er ikke et saadant, afmaalt og begrændset, Forhold imellem Gud og Verden, der er givet i Christendommen, og retfærdiggjør sig for den religiøse Tankning, men et levende og uafbrudt. Er Gud i Sandhed "Alt i Alt" — "ikke langt borte fra Nogen af os, men Den, i hvem vi leve, røres og ere til"*), da maae vi sige, at Verden, medens den i Væsen er forskjellig og adskilt fra Gud, i Væren og Virken gaaer op i Gud, som Aabenbarelsen i Tid og Rum af Guds hele Kraft og Væsens Fylde. Ligesom altsaa Alt, hvad der skeer i Verden, virkes af Gud og ved Gud gjennem Naturens Kræfter og efter dens Love, saaledes maa atter Alt, hvad der virkes af Gud, tankes som fremtrædende og udviklende sig som Led i Naturens altomfattende Kjæde.

Saaledes svinder ogsaa fra denne Side Modsætningen, der syntes given som saa oplysende og haandgribelig, imellem det Naturlige og det Overnaturlige, os ud af Hænderne, og vi overbevises om det Misforstaaede i, at ville søge det Underfuldes Væsen **udelukkende i den physiske Beskaffenhed** af Underet. Jesus selv indrømmer, at der iblandt Jøderne foretoges Gjerninger, der for det udvortes Øie viste sig som Udbrydelse af onde Aander, Tegn og Undergjerninger, og som

*) 1 Cor. 15, 28. Apg. 17. 28.



for saavidt kunde gjøre Fordring paa at stilles i Klasse med hans egne Undere*); de gamle Kirkefædre indrømmede ligeledes, at uforklarlige Gjerninger ligesaavel lode sig paavise blandt Jøder og Hedninge som iblandt de Christne, Gjerninger, som en ydre Betragtning ikke kunde nægte Navn af Undergjerninger. Til den pragtfulde Række af Mahomets Undergjerninger have vi allerede henvist; og ved Canoniseringen i den katholske Kirke, saaledes som den endnu stedse bliver udført, forlanges det fuldstændigste Bevis for, at Enhver, som bliver indskreven i Helgenernes Række, har i levende Live udført mirakuløse Gjerninger; alle en retlig Undersøgelses Former blive iagttagne; og først naar denne fører til et fyldestgjørende Resultat, støttet paa Vidnernes Beretning og Sagkyndiges Betænkning, bliver Canonisationen bevilget. Og for at anføre historiske Exempler — hvilken Hovedrolle have ikke Mirakler, mirakuløse Helbredelser spillet i den heftige Partikamp, som i et helt Aarhundrede har sat den katholske Kirke, navnlig i Frankerig, i Bevægelse: mellem Jesuiterne og Jansenisterne! I Midten af det 17de Aarhundrede (1656) udbredtes Rygtet om en vidunderlig Helbredelse i den jansenistiske Klosterkirke Port-Royal udenfor Paris ved en Reliquie, en Torn af Christi Tornekrone; Sagen blev undersøgt af Læger og Chirurger, som erklærede Underets Virkelighed; og selv den berømte Pascal tog ikke i Betænkning at erkjende Guds Finger i det store Tegn. Til langtfraliggende Egne bleve Klæder forsendte, som havde berørt Reliquien, og — den helbredende Kraft viste sig allevegne lige virksom.**) Henimod firesindstyve Aar senere (1730) gjentog det

*) Matth. 12, 27. 24, 24.

**) Reuchlin: Pascals Leben. 1840. (Tidsskr. f. udenl. theol. Lit. X. S. 682 ff.)

samme Øjeblik sig midt i Paris. Syge og Krøblinge bleve helbredte paa en hellig Mands Grav (Abbed Paris); Underet foregik i Tusinders Nærværelse, under Øjnevidners Tilsyn, uden at noget Bedragerie lod sig opdage, og en bitter Modstander af det Parti, hvortil den formeentlige Helgen havde hørt (Grev Montgeron), blev anvendt ved at være Vidne til disse Mirakler, og fremstod selv i en udførlig Beretning som deres Talsmand. Ved slige Exempler maa det vel blive indlysende, hvor ilde Christendommens Interesse vilde varetages, dersom Christi Undere bleve betragtede alene fra deres Naturside, hvorledes de derved vilde synke ned iblandt en Række af Begivenheder som de her anførte, der, med al deres Uforklarlighed, alligevel ere og blive Gjenstand for ligegyldig og vantro Betragtning.

Men paa den anden Side kan Dette ikke være at forstaae, som om det physiske Moment skulde kunne overseés. Det bliver ved Underet — som Navnet selv tilkjendegiver — altid det Første, at det vækker **Forundring og Studsen**, og en uforklarlig, mysterios Beskaffenhed kunne vi saaledes ikke tænke borte som første, foreløbigt Kjendetegn. Men for at dette Kjendetegn skal kunne føre os videre, blive tvende forskjellige Arter af det Uforklarlige, det Studsen Opvækkende vel at adskille. For faa Decennier siden gjaldt det for utroligt, at en Seilads skulde kunne ske uafhængig af Vinden, ja til Trods for den. Hvor stor Forbauselse vakte ikke den Opdagelse, at det kan overlades til Lyset selv, uden Kunstens Medvirken, at præge Afbildninger af de behøjte Gjenstande paa Metalpladen! Og det er for os ikke mindre uforklarligt og ubegribeligt, hvorledes, ved hvilke Midlers Hjælp man nogensinde skulde blive i Stand til at undersøge Himmellegemernes Natur og indre Oekonomie, end det var for ældre Slægter, hvorledes



man skulde formaae at udregne deres Baner eller at forudsige Phænomenerne paa Himlen. Men vi befinde os her i **Opdagelsernes og Opfindelsernes Rige**, og i dette Rige — hvor uberegneligt dets Omfang end er, kunne vi dog endnu forfølge Sporet af ethvert Skridt fremad. Det er endnu her bestandig Materien og dens Kræfter, som blive den virkende Grund derved, at de ledes af Aandens beregnende Øjegt; og hvor stor end Overraskelsen er, saa er det dog kun den nye Form, der overrasker; vor Studsen opløser sig i Glæde over den nyerhvervede Indsigt i Naturens Kræfter og i Beundring af den menneskelige Opfindsomhed, af Skarpheden og Sikkerheden i det aandige Blik, af Sindrigheden i at besejre Vanskeligheder, og ved nye Forbindelser af Naturkræfterne at bringe nye Virkninger for Dagen. Men der er en Art af det Uforklarlige og Forbausende, som virker ganske anderledes paa Sjelen: Gjerninger, hvori Aanden paa **umiddelbar** Maade kundgjør sin Magt, hvor **Villiens Kraft** træder i Stedet for de sædvanlige Midlemidler, og ved sig selv alene sammentrænger i et Øieblik — ligesom ved en fremskyndet Naturproces — en Virkning, der ellers udvikler sig gjennem en Række af Tidsdele, ved en Række af beregnede og anvendte Midler. Til saadanne Gjerninger vilde vi ikke kunne blive Vidner, uden at føle os hemmelighedsfuldt berørte af Guds egen Nærhed; thi naar Sygdomme helbredes, naar Livet vender tilbage ved det blotte Ords Kraft, da træder her det Aandeliges Herredømme over Materien os umiddelbart imøde; Guds egen Skaberkraft, som "talede, og det skete, som bød og det stod der"*) — aabenbarer sig her for os i det menneskelige Afbillede, og gjennem Aandens mægtige Gjerning er det, som om

*) Ps. 33, 9.

den øverste Verdenslov, det høieste Formaal for den hele Verdensstyrelse lyste os imod.

Men saaledes, med opbyggende, opløftende Kraft vil den underfulde Begivenhed ikke formaae at indvirke paa det religiøse og dannede Sind, med mindre den aandelige, sædelige Side af Undergjerningen føier sig til den ydre. Thi det er dog ikke det physisk Store og Mægtige, hvori Aandens Væsen nærmest aabenbarer sig; ikke alene som Magt, men ogsaa og væsentligst aabenbarer den sig som Helligheds og Naade. Nedbrydende, ødelæggende, fordærvelige Gjerninger, eller Gjerninger, der traadte frem med forfængelig brammende Glands uden sædelig Betydning, vilde med al deres Glimmer virke fraastødende paa den religiøse Sands, kun føre Tanken hen til onde og forlokkende dæmoniske Magter. Just saadanne Gjerninger er det, hvortil Opfordringen er lagt Fristeren i Munden i den evangeliske Fortælling *); og naar vi læse de eventyrlige Udsmykninger af Jesu Liv i de ægte (apokryphiske) Evangelier — hvorledes i hans Fødselstime den hele Skabning standsede sit Løb, Fuglene under Himlen og Hjorderne paa Marken bævede i tilbedende Ærefrygt, eller hvorledes Jesusbarnet i sin Leg dannede Fugle af Ler og gav dem Flyvekraft, — naar vi læse Beskrivelsen af Mahomets Mirakler, hvorledes han gjennemfoer alle syv Himle og indviedes i deres Mysterier, hvorledes han stevnede Træer hen til sig, kaldte Maanen ned fra Himlen o. s. v.: da bliver Afstanden os indlysende mellem det blotte, paa Stubsen beregnede, Tegn og det religiøse Under. Hvor fordringsfri er ikke den Simpelhed, hvormed, i Modsætning til hine, Jesu Gjerninger træde frem, saaledes at den physiske Side af sig

*) Matth. 3, 3. 5.



selv underordner sig den sædelig-religiøse! Selv det største blandt det N. Testaments Undere, Lazarus's Opvækkelse — hvor let lader det sig ikke tænke udført paa en Maade, som i langt anden Grad vilde have sat Sandser og Phantasie i Bevægelse! Dersom f. Ex., istedetfor den Døde, som blev fremkaldt af Graven, de omsvøbte Dødningebeen havde paa Herrens Bud samlet sig til et Legeme, og dette i Alles Paasyn var bleven beklædt og levendegjort (saaledes som det beskrives i Ezechiels prophetiske Syn, Cap. 37), vil Ingen nægte, at Gjerningen ville have vundet i vidunderligt Ydre. Men i den sande Under-Charakter vilde den have tabt; thi Sandserne kunne berøres paa en Maade, hvorved Aanden kun overvældes og bedøves. Derimod — hvor Det, som i physisk Henseende er uforklarligt, viser sig i aandelig Henseende som Aabenbarelse af Helligheds og Kjærligheds Lov, viser sig som det eneste Middel til at vække og danne Menneskene til Sandheds Erkjendelse og til et høiere sædeligt Liv, hvor saaledes det Physiske og det Aandelige slutter sig sammen i en Eenhed: der er det, som om den guddommelige Styrelse — der ofte undrager sig for det dødelige Øie, og mere maa anes og troes end sees — træder synlig frem, og forunder Mennesket, til Bestyrkelse af hans Tro, et Indblik i Verdensordenens store Harmonie.

Naar vi saaledes betænke, at det Underfulde, for at være virksomt i Religionens Tjeneste, maa opfattes ikke alene med den ydre, men ogsaa med den indre Sands, forstaae vi Jesu Ytringer, som ved første Øiekast kunde synes at stemme lidet med hverandre: hvorledes han kunde paa engang dadle det undersøge Sind, der mentte, først ved Undergjerninger at skulle bringes til Tro, og tillige kunde henvise til sine Gjerninger, som det store Vidnesbyrd om Faderen, der virkede i ham.

Men den historiske Betragtning af en Aabenbaring er endnu ikke udtømt ved at agte paa de Begivenheder og Gjerninger, der træde frem som Lærens Ledsagere og Sandhedens Vidner. Vi maae ikke mindre søge den styrende Guds-Finger i den Plads, der er anvist den aabenbarede Lære i det aandelige Livs Historie, i den Maade, hvorpaa den er indordnet i Rækken af de store Udviklingsacter: paa den ene Side forberedet ved tidligere Religionsformer, paa den anden Side kraftigt indgribende i det religiøse Livs videre Udvikling. Dette er det Mærkværdige og Underfulde, der udfolder sig i Tiden for det betragtende Blik, og først ved at udvide Synskredsen hertil, vil den historiske Betragtning af Christendommen som guddommelig Aabenbaring være fuldstændigt afsluttet.



# IV.

## Christendommen som Aabenbaringens Fuldendelse.

Saaledes som Begrebet af historisk Aabenbaring er bleven udviklet i det Foregaaende, har det endnu et stort Omfang, kan indbefatte Religionsformer af meget blandet Indhold og meget forskjelligt Værd. Og saaledes er ogsaa i den christne Verden Loven paa Sinai, den jødiske Religion og Forfatning til alle Tider bleven erkjendt og hyldet som Aabenbaring fra Gud; det hedder om Moses i det Gl. Testament — med Udtryk lignende dem, der i det N. Testament betegne Jesu Forhold til Faderen —: at han fremstod ikke af egen Drift, men sendt af Jehovah, som Mellemled imellem ham og Folket, at han havde modtaget Loven af Gud, havde skuet hans Herlighed og var rigelig begavet med Guds Aand; og over Propheterne, som fortsatte det af Moses begyndte Værk, hvilede Guds Aand; den fyldte dem med Lys og Kraft, og oplod deres Læber i begeistret Tale. Men Moses og Propheterne staae ikke alene. For den sande religiøse Opfattelse af Historien samler det hele Antal af Religionsformer sig i en fortløbende Række af Bestræbelser for at bringe de religiøse Ideer til Liv og Udtryk; og disse Former, der staae som sandsynligt epochegjørende i den menneskelige Aands Historie, som kraftig Udtalelse af den religiøse Sandhed, som virksomt Middel til at fremme Gudserkjendelsen iblandt Mennesker, og føre den ind i Menneskelivet som Lov og Regel, kunne vi efter det Foregaaende ikke andet end betragte som en Fleerhed

af Guds Aabenbaringer, der staae ikke blot udenfor hverandre i Tiden, men tillige i et vist indre Forhold til hverandre, som en fortløbende Række af Guds Aands Aabelser af Menneskets Aand. "Gud har givet enhver Tid sin Lærer",*) siger Luther; og saaledes maae Mænd som Zoroaster, Confutse, Sokrates erkjendes som det Guddommeliges Aabenbarere og Forkyndere paa Jorden.

Det Forhold, hvori den christelige Religion staaer til de øvrige Religioner, kan ikke træde i det rette Lys, uden et Overblik over disse Religioners indbyrdes Forbindelse. Det vil saaledes vise sig, hvor sandt det er, at Religionernes Historie er Menneskehedens Historie, at enhver af dem er Mindesmærke om det Punkt, Menneskeaanden til en vis Tid har naaet, og tillige er bleven Middelet for den til at indtage det næste høiere Trin. Menneskehedens Barndomsalder er, ligesom det enkelte Menneskes, et Sandsekiv: Mennesket finder sig ligeoverfor Naturen, omgivet af Naturting, der ligesom tilbyde ham deres Tjeneste eller sætte deres Kraft imod hans, enten voldsdigt lette, sikre og forskjønne ham Livet, eller hæmme hans Virksomhed, true hans Liv; høiere Magter, gode og onde, synes saaledes at virke i og gjennem disse Naturting; Træ og Kilde, Bjerg og Hav, Luft og Ild blive ham beslægtede Gjenstande eller Boliger for mægtigere Væsener, Gjenstand for Dyrkelse eller for Bestræbelse efter at tilvende sig deres Gunst. Dette er den første, barnligste Skikkelse af den religiøse Tro — den saakaldte Fetichisme.**) Men Mennesket lærer snart at skjelne mellem de lavere og de høiere Trin af Naturlivet, og Dyreverdenen bliver Mennesket Gjenstand for en særegen Jagttagelse.

*) III. S. 1248.

**) af "fetisso" (eg. en Trækiste), et Ord, hvormed de afrikanske Negerfolk betegne deres Guddom.



Disse nedsatte mægtige Kræfter og stærke Vaaben, disse kunstfulde Drifter, denne uforanderlige Charakteer, der er udpræget i de forskjelligste menneskelignende Egenskaber, denne bestemte Virksomhed, hvormed enhver Dyreart, fra Krybdyret til Ornen, fra Insektet til Verkens Mesdyr, griber ind i den store Naturens Husholdning, træder Mennesket imøde som en stum, men synlig og betydningsfuld Aabenbarelse af et aandeligt Væsen, forskjelligt fra den menneskelige, af den store Naturmagt, under hvilken Mennesket maa bøie sig med sine Medskabninger. Saaledes opstaaer Dyredyrkelsen, som vi finde den især udbredt hos de gamle Ægyptere. Men fremfor nogen anden Cultus-Form havde Stjernedyrkelsen (Sabæismen) sit Hjem i det gamle Østerland. Det er Menneskets naturlige Skikkelse selv, der lader Blikket søge opad fra Jorden, og i Nomadeteltet blev den funklende Hvælving i de klare Dage og de lyse Nætter, paa de vidtstrakte Sletter, Gjenstand for stille Beundring og tankefuld Betragtning. Ikke blot det rene oplivende Lys, den stærke velgjørende Straalemagt, der gav Spiren Liv og Frugten Modenhed, ogsaa dette uophørlig vexlende Liv og denne urokkelige Regel i al Afvexling, som tidligt fængslede Opmærksomheden og fostrede den beregnende Evne, blev Gjenstand for Tilbedelse, Bevinge og Dffringer. Solens periodiske Liv igjennem Jevndøgns- og Solhvervs-Stationerne er Hovedindholdet af de gamle Religioner; det vender tilbage i alle disse Myther om en mægtigt kæmpende Hevs, som, forbeviget ved en Række af glimrende Bedrifter, omsider ældes, sygner og gaaer sin Død imøde, men opstaaer forynget til et nyt og herligere Liv; og ikke mindre udbredt var Troen paa en hemmelighedsfuld Forbindelse mellem Himmel og Jord, paa varslende Tegn i Stjernernes indbyrdes Stilling, der bebudede de store, følgerige Begivenheder paa Jorden. — Saa-

ledes havde Naturdyrkelsen hævet sig til et Punkt, hvor ikke længere de enkelte Naturting, iblandt hvilke Menneskene særdedes paa Jorden, men Naturens store Underværker og gjennem dem de store Grundkræfter vare Gjenstand for ydmyg og taknemmelig Tilbedelse; og hermed var Man kommen nær til det Trin, hvor den sandselige Betragtning viger tilbage for **Phantasiens** skabende Evne. Aanden standsede ikke længere ved Legemverdenen, paa Jorden eller i Himlen, men igjennem denne søgte den tilbage til Det, der ligger bag og under Skabningens Hele og alle dens enkelte Dele: det uendelige Naturliv, det uudtømmelige, overalt fremsprudlende Væld af Kraft og Skjønhed, hvoraf Alt fremgaaer, for atter engang at vende tilbage til sit Udspring. Dette er **Hindus-Religionens** Idee, og en ligesaa yppig og dristig som sindrig og opfindsom Phantasie laante den sin Tjeneste, for at gjøre denne ene, store Naturaand beskuelig under dens forskjellige Forhold, i Gudebilleder, som paa den selsomste Maade ere sammensatte af de forskjelligste Bestanddele fra Menneske- Dyr- og Planteverdenen. Viet flyer tilbage for disse modbydelige Uhyrer; men Tanken forsoner sig med dem, naar den lærer at trænge ind i den rige symbolske Betydning; thi det er netop den udelukkende Henvendelse af Interessen til det aandelig Betydningsfulde, som har bragt ethvert Hensyn til Formens Ziirlighed og Skjønhed til at vige. — Selv her endnu befinde vi os imidlertid paa den sandselige Naturs Enemærker; men paa dette Trin er Overgangen fra denne Billedverden til det Aandeliges Enemærker nær. Thi Lys og Mørke, og overhovedet den hele Dagside og Natside i Naturens Liv — paa den ene Side Fred, Harmonie, Frugtbarhed, paa den anden Side Forstyrrelse, Elementers Oprør, Kræfternes indbyrdes Splid — er det naturlige Billede paa det sædelige Gode og Onde, Retfærdighed og Synd. Denne sædelige Side af det religiøse Liv fremdæmrer først i den **persiske Religion**, hvor det Legemlige og det Aandelige, det Physiske og det Moralske er paa særegen Maade blandet imellem hinanden; et godt og et ondt Princip staaer her overfor hinanden, og Ormuzd er ligesaavel Personification af det sædelig Gode som af den altoplivende Sol, Ahriman ligesaavel af det sædelig Onde som af det skumle, altilslørende Mørke. Kampen imellem disse Kræfter, og Lysets og Sandhedens endelige Seier er denne Religions Indhold. — Guddommens rette Billede, **den menneskelige Personlighed**, er i alle disse Religioner endnu lidet fremtrædende; — den sandselige Betragtning søger udad, og Phantasien finder sin Næring overalt i Himmel og paa Jord. Det er først i Reflexionens rolige Periode, at Mennesket føres til at søge det Guddommelige i sig selv; og dette er det store Skridt fremad, som betegner de **vesterlandske Religioner**: den **skandinaviske**, den **græske** og den **romerske**. Et ordnet Familieliv og Statssamfund af Guder og Gudinder kommer os her imøde, overordnede og underordnede, nærforbundne og hverandre modstridende. Vel er det ogsaa her Naturlivet, fra dets forskjellige Sider og i dets forskjellige Udviklings-Epocher, der ligger til Grund for den hele Mythologie, der er ligesom opløst og fordeelt imellem disse symbolske Gestalter, som have hver sin Deel af Verdensregimentet; i den skandinaviske Gudelære skinner denne oprindelige Betydning af de religiøse Myther klarest igjennem. Men mandlige og qvindelige Guddomme fremtræde her som bestemte menneskelige Personligheder, Enhver med sin eiendommelige Charakteer, formet efter den menneskelige Verdens Forbillede, og tillige saaledes, at den nationale Grundcharakteer øiensynligt er bleven overført paa Gudeverdenen. I den skandinaviske Mythologie er den humoristisk

naive, tenfolde, trohjertige Ærefrygt ligesaa charakteristisk, som i den græske Mythologie den fine Sands for Skjønhed og Harmonie, der skyer enhver Uverlighed, afrunder og formilder, og kun giver den majestætiske Høihed Plads, forsaavidtsom den lader sig fremstille i tiltalende og tiltrækkende Form; medens i Rom, hvor Statens, Verdensherredømmets Idee var den herskende, Guder og Herrer optræde med dictatorisk Strenghed og krigersk Alvor. — Men disse Guder gjøre kun Fordring paa at gjælde som menneskelige Væsener af høiere Rang; saa lidet fornægte de den menneskelige Herkomst, at de bevæges hid og did af menneskelige Attraaer og Lidenskaber, Glæder og Smerter, og tillige selv ere underkastede en høiere, uundgaaelig Skjebnes Lov. Det sted tilbage, at hæve Guddommen ud over den forgængelige, forkrænkelige, omskiftende Verden, og dette Punkt er naaet i Jødedommen, hvor Jehovah throner i Himlen, høit ophøiet over Verden, som det personlige Væsen, som Skaber, Konge og Dommer, viis i Tanke, mægtig i Villie, retfærdig i Dom.

Men, ligesom det er Ufuldkommenheden og Eensidigheden, der paa ethvert af de forgaaende Trin har drevet Aanden videre frem paa dens Vei, saaledes er det endelige Hvilepunkt ikke endnu fundet. Thi Guds Throne var i den jødiske Religion rykket langt bort fra den menneskelige Verden, og den majestætiske Høihed var tilkjøbt med Opoffrelse af den guddommelige Nærhed. Medens Hedningen havde sine Guder overalt i Naturen, og følte sig tillidsfuldt hendraget til Væsener, der selv kjendte menneskelig Svaghed og kunde sympathisere med den, saae Jøden med sky Ærefrygt op til den himmelske Regent, og kunde kun ved Bønner og Gaver og kostbige Offere finde Adgang til Naaden. Det var derfor ikke



uden Grund, at Propheterne udtalte Haabet og Længselen efter en Tidens Fylde, der skulde bringe Menneskene deres Fred og Forsoning. Thi hvad der endnu bestandig savnedes og hvad der alene var i Stand til at bringe Tilfredsstillelsen, var en Tilbageføren af Gud til Verden, uden at det guddommelige Væsen derved tabte i aandelig Renhed, — ved Aabenbarelsen af den uendelige Magt og Hellighed som den evige Kjærlighed, Aabenbarelsen af Menneskets Væsensslægtskab med Gud.

Hermed ere vi komne til det Punkt, hvor Christendommen træder ind i den ærværdige Række, — men endnu ikke videre, end at den i denne Række indtager sin Plads, ligesom enhver af de øvrige Religionsformer. Og skulde da ikke ogsaa det Samme gjælde om den som om dens Forgængere: at et bestemt Tidsrum er anvist den, hvori den skal have Gyldighed og Magt, men at den, naar en vis Tidsgrændse er naaet, er bestemt til at afløses af en renere og fuldkommere Sandhedsform? Dette er netop den Paastand, der nedlægges af en Deel af den moderne Speculations Ordførere. Thi Man er hjemmevant nok til at betragte Christendommen — omtrent som Protestanten betragter Middelalderens Katholicisme — som en interessant og ærværdig Reliquie, der har sin umiskjendelige historiske Betydning, forsaavidtsom den er den Form, hvori Sandheden til en vis Tid nødvendigen maatte fremstilles for at blive fattet og frugtbargjort. Men det skal være Misforstaaelse, at ville holde den fast, efterat den menneskelige Aand er udviklet til den Selvstændighed, hvor den kan undvære sin Støtte; ligesom Jødedommen havde udlevet ved Christendommens Fremtræden, ligesom Reformationen lærte Verden, at Hierarchiets Tid var omme, saaledes — heder det — er Tiden kommen, da det christelige System

maa gaae under, for at den moderne Dannelse, Humanismen, Philosophien kan feire sin Triumph. Den nye Verdens Brud med Christendommen skal være indtraadt; Mennesket skal staae i Begreb med at afslutte sin Regning med det Forbigangne, for, med den udeelte Kraft af sin frigjorte Selvbevidsthed, at opføre sig en egen aandelig Bolig til usortabelig Eie.

Saameget er nu for det Første vist, at det er en ganske anden Plads og Rang, paa hvilken Christendommen gjør Fordring end den, at være en midlertidig gjældende Religionsform, et Gjennemgangspunkt for den menneskelige Aand. Vi kunne ikke forfølge den fortløbende Række, den opadgaaende Trinfølge af Religioner, hvor det Ufuldkomnere har beredet Veien for det Fuldkomnere, uden at Tanken søger og higer hen til en endelig Afslutning af Rækken, et høieste Trin, hvor Sandheden, der hidtil har maattet nøies med eensidige og ufuldstændige Former, kommer til sit fulde Gjennembrud, og den hele Mangfoldighed af Religioner, som hidtil have suppleret og berigtiget hverandre, gaaer op i en Eenhed, der omfatter dem alle, idet den optager i sig og samler i et lysende og varmende Brændpunkt, hvad der findes af Sandhed, søage Omrids og urene Skikkelser, i de tidligere Religioner. Det er denne Plads, paa hvilken Christendommen gjør Fordring. Thi Christus betegner sig og betegnes af Apostlene ikke som en Guds Tjener iblandt mange Andre, men som "Guds Søn, og hans eenbaarne Søn", som den guddommelige Tanke og Fornuft, der "er bleven Kjød", er fremstaaet i menneskelig Skikkelse,*) — ikke som Den, der har den levendegjørende Sandhed, men som Den, der selv er "Veien, Sandheden og Livet"**) — ikke som Den, der har sin til-

*) Joh. 1, 14. 28. 1 Joh. 4, 9. Hebr. 2, 5. 6. **) Joh. 14, 6.



maalte Deel af Aandens Gaver, men som Den, i hvem "Guddommelighedens Fylde boer legemlig", i sin hele Virkelighed.*) Christi Lære betegnes som Guds Ord ikke til enkelt Folk eller Slægt, men som Ordet til Verdens Frelse, selv Gjenstand for Englenes Attraa;*) hans Komme til Verden er Anbrud af den nye Tingenes Orden, Stiftelse af et synligt Guds-Rige paa Jorden, der omfatter Alt og staaer urokkeligt, hvori Christus hersker som aandelig Konge, og skal underlægge Alt under sine Fødder, indtil al fjendtlig Magt er overvunden, og Riget skal gives Faderen tilbage.*)

Saaledes bliver Christendommen hævet ud over alle andre Religioner, der hidtil syntes at være sideordnede den, som Aabenbaringens Fuldendelse, som den absolute, den fuldkomne Religion. Men hvorledes skal dette Begreb retfærdiggjøres? hvorpaa skal den Tro støtte sig, at Christendommen skal være undtaget fra den almindelige historiske Afløsnings-Lov? hvori skulle vi overhovedet sætte Begrebet af den fuldkomne Guds-Aabenbaring til Menneskene? Besvarelsen af disse Spørgsmaal fører ind paa Forholdet imellem Aabenbaringen og den menneskelige Tænkning, — et Forhold, som baade i ældre og nyere Tider er opfattet paa den meest forskjellige Maade.

Paa den ene Side har man nemlig meent, at maatte søge Beviset for Christendommens Fuldkommenhed i en fuldkommen Overlegenhed over den menneskelige Tænkning. Jo dybere Man nedtrykte den menneskelige Natur, jo mere Man tænkte sig den gjennemtrængt af Mørke og Fordærvelse, desto nærmere laae den Forestilling, at det Fuldkomne maatte

*) Col. 2, 9. **) Joh. 3, 16. 1 Joh. 2, 2. 1 Ped. 1, 11.
***) Matth. 16, 18. 1 Cor. 15, 24. 25. Hebr. 12, 28. Phil. 2, 10. 11.

staae aldeles afsluttet og uklsgængeligt for den menneskelige Fornuft. Men Man gik endnu et Skridt videre. Da nemlig Det, der erklæres for fornuftstridigt, dermed tillige er erklæret, ikke at kunne have sin Rod i Fornuftens Virksomhed, saa kunde det selv komme til at gjælde som Bevis for guddommeligt Udspring, naar en Lære befandtes stridende mod Tænkningens Regler og Resultater. Saaledes begriber Man det ulyre Paradox af en berømt Kirkelærer i de første Aarhundreder (Tertullian fra Carthago, i Midten af det andet Aarhundrede): at netop Absurditeten af en Sætning er en Grund til at troe den; og hvor stærkt end den naturlige Sands finder sig oprørt ved den Sætning, at det Fornuftstridige og det Sande skal kunne være eensbydigt paa Troens Enemærker, saa har dog denne Sætning, i hvilken den kraase Supernaturalisme har sit Udtryk, ikke manglet Forsvarere i Kirken. Der hører en vis heroisk Selvopofrelse til, saaledes i Aandens vigtigste Anliggender at henkaste sig selv, at give Afkald paa Ret og Adkomst til at skjelne Sandt og Falsk, og at søge Trøst og Frelse i en ubetinget Hengivelse under Drakels Autoritet. Denne Selvopofrelse er ofte bleven forvexlet med den sande religiose Ydmyghed, og saaledes er det ikke sjeldent bleven anset som Fromhedens rette Kjendemærke, at betragte Tro og Erkjendelse som modsatte Poler, Tænkning og Philosophie som Troens naturlige Fjender. I den middelalderlige Scholastik var det en almindelig antaget Sætning, der for os klinger som Ironie: at Noget kunde være sandt i Philosophien og falsk i Theologien; og selv Reformatorerne, navnlig Luther — saa lydeligt som de prise Fornuftens Ypperlighed i de menneskelige Ting, saa stærkt udtale de den Fordring, at Religionens Enemærker skulle erkjendes ophøiede over dens Synskreds. I de guddommelige Ting, hedder det, er Fornuften blind, og Intet farligere, end at betroe sig til den; men til Guds Ord skal Man holde sig, uden at spørge eller bekymre sig om, hvorledes det lader sig forene med Fornuften. Saaledes blev det til Fromhedens Symbolum: at tage Fornuften fangen under Troens Lydighed.



Det mangler nu ikke paa enkelte Ytringer i den hellige Skrift, ved hvilke en saadan Hylding af Christendommen, som ubetinget Underkastelse fra Menneskets Side, kunde synes at være anbefalet. Vi finde Anpriisning af "de Enfoldige", hvem Evangeliet er aabenbaret, medens det er forblevet skjult for "de Vise og Forstandige", samt Advarsler imod "Visdommen, der opblæser", der kun er "Daarskab for Gud", imod "Philosophien, der kun er tomt Bedrag".*) Men vi behøve blot, paa den anden Side, at agte paa, hvorledes Skriften ytrer sig om Dem, der ere blinde paa Sjelen, slove paa Ørent, der see, uden dog at see, høre, uden dog at høre**) — hvorledes Jesus og Apostlene opfordre til at ransage Skrifterne, at prøve Læren for at erkjende Sandheden, og regne Visdoms og Forstands Aand og Sjelens oplyste Øie blandt de ypperste Naadegaver,***) for at overtydes om, at det kun er den falske, besnærende Skinvisdom, som hine Advarsler gjælde. Der gives ingen større Miskjendelse af Christendommens inderste Væsen, end at tænke den som en Magt, der skulde lynslaae Sjelens Øie og lamme Tankens Liv. Christus er Verdens Lys; men som Solen vilde lyse forgjeves uden Legemets Øie, saaledes vilde det aandelige Lys være forgjeves oprundet, naar det ikke kunde optages af Sje-

*) Luk. 10, 21. 1 Cor. 1, 19 ff. 8, 1. Col. 2, 8 o. f. St.

**) Matth. 13, 13. Joh. 12, 40. Hebr. 5, 11.

***) Joh. 5, 39. 7, 17. 8, 32. Eph. 1, 17. 19. 1 Thess. 5, 21 o. f. St.

lens Syn; og det er Billeder, rige paa Betydning og Dybfordring, naar Christendommen stilles i Modsætning til Jødedommen, som Manddommens Alder til Barndommen, som Frihed til Trældom, som Virkelighed til Skyggebillede. Derfor hedder det: "vogt Dig, at ikke Lyset, som er i Dig, skal vorde Mørke".*) Og naar det er Troen, hvorved Menneskét kommer i det helliggjørende og saliggjørende Samfund med Christus, — hvorledes kan da dette Samfund blive stiftet uden Aandens selvbevidste Virksomhed? Ligesom selv de sundeste Fødemidler kun give Legemet Næring og Styrke, naar Legemets Organer have Kraft til at modtage og bearbeide dem, tilegne sig dem som Bestanddele af Legemet, saaledes er det kun ved Optagelse af de aandelige Lærdomme, ved deres Indlemmelse i Menneskets Væsen selv, at det aandelige Liv kan fremmes. Kun ved Indvirken paa Menneskets Tænkning kan han blive udfriet af Vankundighedens og Overtroens Mørke, kun ved Indvirken paa Viljen udfriet af det sædelige Onde. Men saaledes bliver det saa langt fra, at Fuldkommenhedens Begreb skulde være at søge i en imponerende Autoritet, ligeoverfor hvilken Mennesket maatte forstumme og føle sig overvældet, at den meget mere maa søges deri, at Religionen træder i et ret indre og levende Forhold til Mennesket, at den gaaer over i hans egen Bevidstheds Liv, og saaledes virker — ikke udenfra indad, men indenfra udad — modnende og befrugtende paa de aandelige Livskræfter.

Men bestaaer et saadant aandeligt Forhold imellem Christendommen og den menneskelige Aand, og kunne vi ikke tænke dette Forhold anderledes, naar Christendommen skal

*) Luk. 11, 36.



gjælde som den fuldendte Sandheds-Meddelelse til Menneskene, saa følger endvidere heraf, at de enkelte christelige Lærdomme maae kunne retfærdiggjøre sig for den menneskelige Fornuft. Fremsat i sin Almindelighed, vil nu en Slutning som denne synes heel ubetænkelig; hvorom synes Man lettere at maatte enes end derom, at Christendom og Fornuft i Virkeligheden udgjøre en Eenhed, at Christendommen selv maa tænkes som den høieste Fornuft? Men i desto vanskeligere Forhold og misligere Collisioner føres vi ind, naar det gjælder Virkeligheden, gjælder Maaden, hvorpaa de christelige Lærdomme blive at retfærdiggjøre ved menneskelig Tænkning.

Thi denne Fornuft, med hvilken Christendommen skal være Eet, hvor findes vel den i sin Reenhed? hvor skulle vi søge den menneskelige Tænkning i dens Fuldkommenhed, som det rene Afbillede af den guddommelige Tænkning? Vi finde os her henviste til de forskjellige Tanke-Systemer, de forskjellige Philosophier; og navnlig er det ingen ringere Plads, den nyeste Philosophie anviser sig selv. Med samme Nødvendighed som Solen beskriver sin Bue, skal Begrebet her beskrive sin Bane; ligesom de ældre Religioners Række har fundet sin Afslutning i Christendommen, saaledes skal hele Rækken af ældre Viisdoms-Systemer være afsluttet i det Hegelske System, som det rette evige Evangelium, med hvis Indtrædelse i Verden det Gamle skal være forsvundet, og Alt være bleven nyt. Hvor nu en saadan Selvanpriisning ikke vækker Mistro, der vil Man mene at have den faste og paalidelige Sandhedsregel til Prøvelse af Christendommens Indhold. Men vi have her et Phænomen, som er oplevet mange Gange tilforn. Beskedenhed hører ikke blandt de philosophiske Dyder; det speculative Regimente fører et alvorligt Sprog til begge

Sider; sine Egne anviser det Thronen for at dømme Folkene, men de udenfor Staaende vises ud i det yderste Mørke. Og medens Historien lærer, at i den forgængelige Verden Lidet er forgængeligere end Skolesystemer, have dog de fleste havt en Tid, hvor de ere blevne hyldede som uforgængelige.

Hvor der nu gaaes ud fra en eller anden saadan Philosophie som den rene Fornuft, som Sandhedens Hovedsum og Indbegreb, følgelig ogsaa som den justerede Maalestok for Christendommens Sandhed: der bliver det ikke vanskeligt at forudsee, hvilken Vending Sagen vil tage, og hvorledes den vil udvikle sig fra Trin til Trin. Saalænge nemlig som Christendommen endnu bliver anerkjendt som aabenbaret Lære, vil Man uden Videre forudsætte, at de christelige Lærdomme, rigtigt forstaaede og udlagte, maae falde fuldkommen sammen med det paagjældende System. I det Ydre bliver saaledes Skrifttexten bevaret, men desuagtet paa den sande Christenlæres Bekostning; thi det er unægtagtigt, at jo det Christelige vil blive omstødt i fremmede Skikkelser, til Gunst for den engang forudfattede Mening. Længe vil imidlertid Illusionen her ikke kunne vedligeholdes. Den indre Forskjelligbed bliver efterhaanden for mærkelig, og Arbeidet med at omtyde de christelige Lærdomme og fremkunstle Overensstemmelsen for brydsomt og besværligt. Saaledes vil, efter Tingenes naturlige Gang, den gode Forstaaelse afløses af en aaben Kamp, og Christendommen blive opfordret til at vige Pladsen for Philosophien, som Morgenstjernen for Solen, Dæmringslyset for den klare Dag. Hvor langt end i den gamle Kirke de gnostiske Partiers phantaserende Lærdomme fjernede sig fra Evangeliet, vilde de dog paa ingen Maade indrømme, at ikke den ægte og rene Christendom just var at søge i disse Speculationer, hvad kun derfor skulde være skjult for Mængden,



fordi den ikke var i Besiddelse af den rette Fortolkningsnøgle til det aabenbarede Ord, ikke vovede, som de, at føie til, tage fra og rive sig løs fra Bogstavens Form. Dette var det første Trin. Men et andet Parti i Midten af det andet Aarhundrede (Montanisterne i Phrygien) gik det næste Skridt. Ligesom Moselovens Periode — lærte de — var Menneskehedens Barndomstid, saaledes er Christendommen dens Ungdomstid; den tredie Periode, den modne Manddomsalder, var endnu forestaaende, hvor Sandheden, som i Christendommen endnu var tilsløret, skulde træde frem uden Dække og Billede; med Partiets egen Stifter skulde denne Periode have taget sin Begyndelse. Man seer, at det er ganske den samme Scene, som — ikkun i stærkere Træk — gjentager sig i vore Dage. Paa Decennier tilbage var endnu den saakaldte Nationalisme herskende. Man søgte Indbegrebet af al Sandhed i visse Fornuft-Sætninger, som nærmest stammede fra den Kantiske Skole, men vare tillempede efter den saakaldte sunde Menneskeforstand, og nærmest beregnede paa praktisk-sædelig Virksomhed; hvad der laae udenfor denne snevre Grændse, blev forkastet som ufornuftigt, falskt og phantastisk; men det blev tillige paastaaet, at den retforstaaede Christendom indeholdt hverken Mere eller Mindre end netop denne forstandige Quintessents; og virkelig vidste man, ved forskjellige kunstige Operationer at beskære og tildanne den christelige Tro saaledes, at den syntes ikke ilde at passe ind i den forud opstillede Model. Denne Retning er for Alden afløst af en Speculation, som vil have fundet Sandhedens Fuldendelse i det Hegelske System. Ogsaa her er nu den samme Kunstpræstation gjentaget. Et System, for hvilket Modsætningen imellem det Dennesidige og det Hinsidige, Menneske og Gud gjælder for al Usandheds Kilde, maatte,

saa synes det, selv vedgaae sin Uforeneelighed med Christendommen, der netop gaaer ud fra denne Modsætning. Ligevel er det Utroligt bleven udført; for en Tid har Man virkelig meent at finde en fuldkommen Overensstemmelse, og den Ære skulde, saa paastod man, være forbeholdt denne Skole, at føre til den fulde Forstaaelse af de christelige Lærdomme, ved at udlede deres indre Nødvendighed af rene Fornuftprincipier. Men udenfor Skolen reistes snart den Klage, at det var et forfængeligt og troløst Spilfægteri med Ord og Phraser, hvorpaa den hele Procedure hvilede, og indenfor samme fandt Man det efterhaanden lidet værdigt for Speculationen, at skulle ligesom tilkjøbe sig sin Existents ved en ængstelig Mæglen og Tingen med Christendommen. Saaledes blev der afgjørende Skridt besluttet; Man rev sig løs fra den Autoritet, hvis Gunst Man tidligere havde holdt fast til enhver Priis, og forbulgte nu ikke længere, at der var en uopløselig Modstrid imellem den speculative Sandhed og Christendommen. Løsenet blev nu: Philosophie eller Christendom, og De, der ad den her beskrevne Vei havde arbeidet sig frem til at erkjende Modsætningen, kunde ikke være tvivlsomme om Valget. De kunde ikke have andet Vidnesbyrd behov for Christendommens Usandhed, end denne Uforeneelighed med den rene Begrebs-Speculation, og de kunde kun handle consequent ved at bortkaste dens Støttestav, eller overlade den til de aandelige Krøblinge, "de Troende" nemlig, med hvilke "de Vidende" ikke skulle have noget aandeligt Vexlingspunkt. Fra Begrebets rene Himmel ser Disse ned paa den taage- og dunstfulde Atmosphære, som er nødvendig for Hine til et kummerligt Livs Ophold.

Istedetfor den forsættede Retfærdiggjørelse af Christendommen som Aabenbaringens Fuldendelse, er saaledes et uforbeholdent Affald fra den christelige Tro blevet det Punkt, hvortil denne Speculation har ført; "en Sauls-Forfølgelse af Herren" — for at bruge et Udtryk af en tydsk Theolog (Jul. Müller) — "er traadt istedenfor Judaskysset", en aabenbar Fornægtelse istedetfor en troløs Mishandling, som under Vrefrygtens og Ydmyghedens Kaabe indsmuglede i de christelige Lærdommes Sted Speculationer af aldeles forskjellig Charakteer. Og i denne Forvandling er der i sig selv intet Paafaldende. Thi naar Man fra først af lægger en eller anden Visdomslære til Grund, og fordrer en fuldkommen Overensstemmelse af Christendommens Lære med dette System anerkjendt som Sandhedens Betingelse: hvad er dette vel Andet, end ligefrem at erklære den saakaldte Aabenbaring underordnet den menneskelige Fornuft? Og naar nu tillige den Philosophie, der sættes paa Dommerstædet, forkynder dette som Indbegrebet af al Sandhed, at den menneskelige Aand er Eet med den guddommelige, at Menneskets Viden om Gud er Guds Viden om sig selv; naar den saaledes benægter Virkeligheden af den Tohed, som bliver forudsat i Christendommen og i al Aabenbaring — paa den ene Side en personlig Gud udenfor og over Verden, paa den anden Side en selvstændig, men derhos begrændset Menneskelighed —: da vil Dommen tilsidst ikke kunne gaae ud paa Andet end en Forkastelse af Christendommen som Aabenbaring fra den uendelige Aand til den endelige. Thi naar Mennesket, efter dette System, har Alt i sig, og gjenfinder sig selv i Alt, da kan Christendommen heller ikke gjælde for Andet end et Spil af den menneskelige Tanke med sig selv; Jesus burde — som en genialsk Forfatter (Gustav Schwab) har bemærket — ikke egentlig have sagt: "Hvo som seer mig, seer Faderen", men: Hvo som seer sig selv; og Christendommen kan, som menne-

ſkeligt Tanke-Product, ikke undrage ſig den ſpeculative Tankes Værnething. Aabenbaringen maa i denne Henſeende finde ſig i at dele Lod og Skjebne med al anden Virkelighed; thi Lovene for den menneſkelige Tænkning ſkulle tillige være Love for den hele Virkelighed; Mennesket — ſaaledes lyder det ſtolte Ord — bærer den hele Virkelighed i ſig. "Hvorledes ſkulde vel Aanden kunne give Afkald paa ſin Ret til at dømme, hvad den erkjender at være ſat af den ſelv? Endog om Det, den har ſkabt ſom bevidſtløs Naturaand, hvorledes den har ordnet Stjernernes Løb, indrettet Planternes og Dyrenes organiſke Bygning, har Aanden ikke ſaaledes tabt Erindringen, at den jo ved Granſken og Eftertanken formaaer altid mere at oplive den, og at erkjende Læren paa disſe Enemærker; og af Det, den ſelv, ſom bevidſt Menneskeaand, har frembragt, ſkulde Noget, efter at være traadt ud af den, have ſaaledes fortabt ſig, at den ved Eftertanke ikke ſkulde være i Stand til at gjennemtrænge det"? *)

Men naar det paa den ene Side er vist, at Troen paa Chriſtendommen ſom Aabenbaringens Fuldendelſe, efter hvilken ingen høiere er at vente, maa have ſin Grund i levende Bevidſthed om, hvorledes al den Sandhedsfylde og Sandhedskraft, ſom det menneſkelige Væſen kan rumme og hvortil det har Trang, er indſluttet i Evangeliet og meddeler ſig i rige Strømme til Enhver, ſom aandelig ſlutter ſig til det: ſaa er det paa den anden Side en Selefølge, at Chriſtendommen maa gjøre Indſigelſe mod at prøves og bedømmes af en Aandsretning, ſom gaaer ud fra ganſke modſatte Principer. Skal Chriſtendommen retfærdiggjøre ſig for den menneſkelige Aand ſom Viisdom fra Gud, da maa naturligviis en Retning i Tankningen være forudſat, for hvilken der overhovedet kan være Tale om Meddelelſe fra Gud til Mennesket, — en religiøs Tænkning, ſom ikke gjør Mennesket til Virkelighedens Middelpunkt, men ſom indrømmer en Virkelighed baade udenfor og over Mennesket, af hvilken Mennesket er afhængigt, ſom ikke anlægger et afſluttet og færdigt Tankeſyſtem ſom Maalestok for det Sande og Virkelige, men, kommende ſin Tankes ſom ſin Villies Begrændsning ihu, ſøger Sandheden, og under denne Søgen erkjender ſin Trang til høiere Belæring og Veiledning. Der var en Tid, da en ſaakaldet Philoſophie over Naturen var paa Veien til at fortrænge den videnſkabelige Jagttagelſe af Naturen; Man mente, at det paa Speculationens Vei maatte lade ſig af rene Fornuftbegreber udfinde, hvorledes Naturens indre Oekonomie er beſkaffen, uden at det ſkulde være fornødent, ved ſmaalig og bevaarlig Obſerveren og Experimenteren at underſøge og efterſpøre, hvorvidt Virkeligheden ſvarer til disſe Tanke-Conſtructioner. Men Tænkningen er her bleven ført tilbage i det rette Spor, og det erkjendes klarere end nogenſinde, at den hele Virkelighed, ſom den udfolder ſig i Naturens Phænomener fra det ſtørſte til det mindſte, maa ranſages og kjendes i ſine Enkelthedder, for at kunne erkjendes og forſtaaes i ſin Helhed, ſom Syſtem af Aarſager og Virkninger. Men til den hiſtoriſke Virkelighed hører ogſaa Chriſtendommen, og det er en Miskjendelſe af al Virkelighedens naturlige Ret, en Miskjendelſe af Tankens Forhold til Virkeligheden, naar Man tiltager ſig at ville fremſpeculere de chriſtelige Lærdomme, at ville, ved at ſlutte ſig frem efter visſe forud opſtillede Grundſætninger, afgjøre, Hvad der ſkal være chriſteligt og Hvad ikke-chriſteligt. Den ſande Chriſtendoms-Philoſophie bliver derimod den, der gaaer ud fra Chriſtendommen ſelv, ſaa-

*) Strauß, chriſtliche Glaubenslehre 1 S. 350. f.

ledes som den er historisk given, fremstiller den i størst-mulig Fuldstændighed og Nøiagtighed, og derefter fører den tilbage til den religiøse Bevidsthed, gjør den til Gjenstand for Betragtning, Eftertanke og indre Prøvelse. Ved denne Fremgangsmaade vil den christelige Lærds Selvretfærdiggjørelse ikke udeblive.

En berømt Kirkelærer fra Middelalderen, Anselmus, Erkebiskop i Canterbury († 1109), har opstillet den Grundsætning: "jeg forstaaer ikke for at troe, men jeg troer for at forstaae", og vor Tids største Theolog, Schleiermacher, har stillet denne Sætning foran sin Udvikling af den christelige Troeslære. En anden, ikke mindre navnkundig, theologisk Lærer, Abeilard († 1142), har derimod sagt: "at Intet bør troes, førend det er forstaaet". Begge Sætninger slutte sig sammen i een, og saaledes forenede ville de betegne den menneskelige Erkjendelses Natur. Troen nemlig er det Første; thi ved al Tanken og Erkjenden er noget oprindelig Givet forudsat: en virkelig tilværende Gjenstand for den sandsende og tænkende Virksomhed, der maa tages og fasholdes umiddelbart, saaledes som den er givet. Men fordi Grunden til dette Første og Oprindelige ligger ud over vor Erkjendelses Grændse, maa det Givne selv ligefuldt kunne forstaaes; Tanken maa være i Stand til at undersøge det, til at tydeliggjøre sig dets Natur fra forskjellige Sider og dets Forhold til den menneskelige Aands Væsen, og først ved denne Bearbeidelse af det Givne vinder hiin, halv ubevidste, troende Antagelse Klarhed og Lie. I det samme dobbelte Forhold træder Christendommen til den menneskelige Aand. Forsaavidt som Christendommen i sin Hellighed selv er Udtryk af den religiøse Bevidsthed, af Det, der ligger dybest og rører sig stærkest i Menneskets Indre, bliver en troende Tilslutten til Christendommen



det Første, den umiddelbare Virkning af det Christeliges Sammensmeltten til Eet med det Indre i Mennesket selv. Uden en saadan troende Stemning, en foreløbig Tro bliver Christendommen, med al aandelig Dannelse i anden Retning, uforstaaet i sit egentlige Væsen, fordi Tanken ikke har taget Feste i Middelpunktet, hvorfra det Enkelte maa betragtes, for at sees i den rette Stilkelse og det rette Lys. Men atter er det først ved den prøvende Betragtning, den bevidste Tilegnelse, at det Troede oplader sig mere og mere for det aandelige Blik, aabner et stedse dybere og rigere Indhold, jo sundere og skarpere Blikket er, og saaledes er det Erkjendelsen, som, medens den fremgaaer af Troen og dens Forudsætning, netop atter bliver Troens Retfærdiggjørelse og dens Fuldendelse.

# V.

## Christendommen som den absolute Religion.

Vi have i det Foregaaende seet, at Christendommen annelder sig selv som Aabenbaringens Fuldendelse — ikke blot i sammenlignende Betydning, forsaavidt som den har sluttet sig til Aabenbaringernes Række som det sidste og nyeste Led, men ogsaa i og for sig, saaledes at med dette Led Rækken er afsluttet, Enden er naaet, det Fuldkomne givet, Guds Væsen aabenbaret i sit sande, levende, kraftige Udtryk, saaledes som det kan fattes og tilegnes af Mennesker. Det er Dette, der betegnes, ved at nævne Christendommen som den absolute, i sig fuldendte Religion. Spørges der nu om Grund og Berettigelse til saaledes at hæve Christendommen ud over det Forandrliges og Forgængeliges Kreds, da have vi endvidere seet, at vistnok en religiøs Grundstemning, en Samstemmen med den christelige Grundanskuelse om Guds Væsen og Forhold til Verden nødvendigen maa forudsættes fra Menneskets Side, men at, hvor denne Betingelse er givet, Bevisførelsen vil lede til Overbevisningens Fasthed.

Det er dette Spor, vi her skulle forfølge. Og, for at vor Gang ikke skal skee med vaklende og famlende Skridt —, hvori have vi overhovedet at søge **Religionens Fuldkommenhed**? Hvad er det, der maa fordres af Christendommen, for at vi skulle kunne betragte den som den endelige Afslutning af Guds Aabenbaring til Menneskene? Dette, svare vi, maa fordres: at den Forening, som er al Religions Opgave, som er Menneskelivets sidste Formaal: **Foreningen imellem Gud og Mennesket**, her er bevirket paa saadan Maade, at den religiøse Trang ikke finder noget Høiere, hvortil den skulde vende sig hen som noget endnu Tilbagestaaende, der skulde søge sin Fuldkommenelse. Men denne Forening er en dobbelt, efter som den gaaer ud fra Gud eller fra Mennesket: Gud forener sig med Mennesket, ved at aabenbare sig i sit Væsens Fylde og Hellighed i den menneskelige Aand, og Mennesket forenes med Gud, ved at søge tilbage til Gud som Den, af hvem, ved hvem og til hvem Alting er, ved at give sig ind under den guddommelige Naade, lade sin Villie gaae op i den guddommelige Villie. Det er altsaa Fuldstændigheden og Reenheden af Guds Aabenbarelse for Mennesket, Fuldstændigheden og Reenheden af Menneskets Forsoning med Gud og Helliggjørelse i Gud, hvorefter at Religions Fuldkommenhed bliver at bedømme. Hvor Gud træder frem, beskuelig alene fra en enkelt Side af sit Væsen, som den Mægtige og Altopholdende eller som den Hellige og Retfærdige, eller hvor Mennesket henvises til ydre Gjerninger og Bodsøvelser, for ved dem at erhverve sig Guds Naade, ved dem at søge Lighed med Gud, der er Religionen endnu behæftet med Ufuldkommenhed. Idealet er endnu ikke givet, hvori Tanken kan finde sin Hvile, Sjelen sin Fred, og Livet sin Reenhed. **Først da** er Guds Aabenbarelse for Mennesket fuldendt, naar den er en Aabenbarelse i Mennesket selv, naar det fuldkomne Billede af Guds Væsen træder synligt frem i det fuldkomne Menneske. Men Menneskets aandelige Væsen er Enhed af Tænkning og fri, sig selv bestemmende, Villie; Tænkningens og Frihedens Fuldendelse er derfor Menneskenaturens Fuldendelse, og saaledes maa Guds Aabenbarelse tænkes som Sandheden og som Helligheden i en menneskelig Personlighed,

for at Fuldendelsen skal være naaet. Og Mennesket er først da i Sandhed forsonet med Gud, saa at Sjelens Frimodighed ikke nødsages ved Tanken om Gud, naar det ikke er Mennesket, der selv ved sin Gjerning skal erhverve Naaden, men naar Guds Helligbed og Retfærdighed tillige er aabenbaret som Kjærligheden, der er Naade og Barmhjertighed. Menneskets Forening med Gud i Helligbed er først da sand og virkelig, naar Livet ikke bliver opløst i Efterlevelsen af en Mangfoldighed af Bud og Forskrifter, men naar det udvikler sig som Enhed af det indre Troes- og Kjærlighedsliv. Men disse Punkter kunne her kun foreløbigen paapeges og antydes. Hvorvidt de gjælde om Christendommen, kan først vise sig efter en Udvikling af Lærens hele Indhold, og det er derfor til denne der maa henvises, for at Christendommen skal kunne retfærdiggjøre sig som den absolute, den fuldkomne, evig gyldige Religion.

Der er imidlertid visse almindelige Synspunkter, som kaste Lys over Aabenbaringens Form og Charakteer og Stilling til det menneskelige Liv overhovedet. Disse ville passende her kunne betragtes for sig.

Legemverdenen er Aandens Tjener, og saaledes har Aanden mange forskjellige Organer og mange forskjellige Veie i den legemlige Verden, der føre den aandelige Sandhed til og ud iblandt Menneskene; men Veiene føre ikke alle lige nær, heller ikke lige langt frem, og Midlerne ere høist ulige i Bequemhed, efter som deres Natur staaer den aandelige Verden mere eller mindre nær. For Oldtidens Religioner er det eiendommeligt, at de tye til billedlige Tegn for at fremstille de himmelske Ting, Gudernes Væsen og deres Forhold til Menneskene. Den religiøse Undervisning var her overladt dels til legemlige Afbildninger dels til Ceremonier, som paa sindbilledlig Maade skulde sandseliggjøre de guddommelige Mysterier; Ordet blev kun taget til Hjælp som Ledsager og Tjener af Billedet, for i fortællende Form at udtyde de billedlige Fremstillinger af Gudeslægterne i deres Oprindelse, deres Liv og Bedrifter, eller for at understøtte Ceremonien, som hellige Formler ved Paakaldelsen af de himmelske Magter eller ved Offerets Indvielse; til en egentlig Lære om de høie Sandheder og deres Frugt for Livet kjendte man ikke. Anderledes i den jødiske Religion. Her er en hellig Lov, givet i Jehovahs Navn, som Udtryk af hans Villie, ledsaget af Forjættelse og Trusel. Men paa den ene Side overskrider denne Lov langt den religiøse Grandselinie; den stiger ned i de smaaligste Forhold af det borgerlige og det hjemlige Liv, anordner hver ydre Stik og Form, Klædedragt og Levemaade, Spise og Drikke i den Høiestes Navn; — og derimod, naar henses til Religionens egentlige og virkelige Krav, hvor fattig og ringe er ikke denne Form af Ordet, hvor det fremtræder alene som Lov! Thi det bydende Ord er indskrænket til det Enkelte, der kan bydes og forbydes, og det angaaer derfor alene Handlingen, det ydreste synlige Endepunkt af Aandens Virksomhed. At foreskrive denne Handlen i dens enkelte Dele, at tyde Loven, hvor den var dunkel eller ubestemt, at udfylde den, hvor en eller anden Anordning fattedes, udgjorde de jødiske Præsters egentlige Kald, medens Ordets Brug til Belæring, Paamindelse og Trøst var overladt til Folkelærere og Propheter, som fremstode efter det frie indre Kald. Først i Christendommen er Ordet kommet til sin hele og fulde Ret — ikke blot som Lov, men som Lære til Kundskab og Overbeviisning. I Christus selv staaer Ordet i sin hele stærke og velsignede Magt ved Siden af den ydre Ringhed i Livets Vilkaar, medens den mægtige Gjerning kun nu og da er traadt bestyrkende og

beseglende til; og saaledes var det ogsaa den apostoliske Prædiken, Ordet om den Korsfæstede og Opstandne, som grundlagde Kirken, og førte Tusinder til den christne Daab*). Det gjælder derfor som ubedrageligt Tegn paa Forvildelse fra den christelige Aand, naar ydre Skik og Ceremonie faaer Magt til at overvælde og forduukle Ordet, og just derved har Reformationen gedtgjort sig som Kirkens Gjenfødelse, at Ordet under alle Former, i Tale og Skrift, i Kirke og Skole, er igjen bleven indsat paa den Plads, hvorfra det i de mørke Aarhundreder var bleven trængt ud. Og Hvad ligger ikke Alt i denne Betegnelse af Christendommen som Ordets Religion! Thi Ordet er den legemliggjorte Tanke. Hvor stærk end den Magt er, hvormed Kunstens Genius kan give Ideerne Skikkelse i klare Omrids og levende Fylde, eller den Magt, der er givet Tonesarmonierne over det menneskelige Indre, saa er det dog Ordet, der er Aandens og Aandelivets fuldeste Aabenbarer; det er kun Ordet, der kan udfolde Billedet af den hele indre, gradvis fremskridende, til alle Sider sig udskydende Virksomhed, af de fine Tanketraade, de lette Svingninger i den bevægelige Følelse, de dunkle Anelser, der hvile i det sjælelige Livs Baggrund; og ligesom Tanken, for at meddeles ved Ordet, maa allerede være udtannet til klar og bestemt Skikkelse, saaledes er det atter ved den gjensidige Meddelelse af Ordet at der først bringes den fulde Klarhed i Erkjendelsen, som formaaer at lægge den faste Grundvold for et religiøst og sædeligt Liv. Og ogsaa dette er Ordets velsignede Kraft, at denne Grundvold kan ved Ordet danne sig allevegne; thi Ordet kan til samme Tid, ved gjennemskuelig Klarhed og malende Varme, blive forstaae-

*) Apg. 2, 41. 3, 4. 4, 31. 33. 6, 7.



ligt for den Enfoldigste, som det ved sin Dybde og sit Indholds Rigdom kan give den Viseste Næring. Saaledes er det samme christelige Guds-Ord Aarhundreder igjennem blevet Opbyggelsens og Trøstens Kilde i Menighedernes simpleste og laveste Kredse, og Gjenstand for de dybsindigste Tænkeres Granskeu, Grundlag for en christelig Philosophie, Middelpunkt for en heel videnskabelig Literatur. Saa Meget ligger deri, at Christendommen fortrinsviis er Ordets Religion.

Men, er saaledes Ordet den egentlige og umiddelbare Aabenbarelse af Tankelivet, saa er der en anden Form, hvortil vi maae søge hen, naar vi ville have Viished om Tankens Magt over Menneskets Villie: dens Frugt i det sædelige Liv. Det er en naturlig Sandhedsregel, som bringer os til at vente og forlange, hos det guddommelige Ords Forkynder at finde Livet, hvad dets Hovedretning og Grundcharakteer angaaer, i Samklang med Læren, hvis Forkynder han er. Thi, ligesom Ordet vil mangle Selvoverbeviisningens Kraft og Varme, dersom det gaaer over Læben uden at være udgaaet af Sjelens Indre, saaledes ligger der et vigtigt Vidnesbyrd imod dette Ords Magt over Sjelen, dersom Forkynderens egen Villie viser sig uberørt deraf. Stifterens Personlighed er derfor stedse bleven betragtet som Eet med Læren selv, som Aabenbarelse af den samme aandelige Sandhed under anden og forskjellig Form. Saaledes staaer Moses som historisk Personificering af den selvsamme hensynsløs strenge Retfærdigheds-Idee, der er Grundstenen i hans Lov; den aandelige Ligevægt, den harmoniske Sammenstemmen af alle Sjelens Anlæg, som efter Sokrates's Lære er Sædelighedens Indbegreb og Fylde, træder synlig og handlende frem i hans Person; og den samme Blanding af religiøst Sværmerie med glødende

Sandseligheds, der betegner Mahomets Lære, er ogsaa Grundtonen i hans Liv. En Aabenbaring vilde derfor ikke være den fuldkomne, den absolut sande, naar ikke den religiøse Idee kom tilsyne i Stifterens Personlighed som det sædelige Ideal, naar den ikke her var givet til Beskuelse i sin Skjønhed, som den i Læren er givet i sin Sandhed. Dette Ideal, hvori det Deelvise og Stykkevise gaaer op i det Altomfattende, Maadehold, Retfærdighed og alle enkelte Dyder i den pletfrie Helligheds, er først givet i Jesus som Eet med Faderen, som Gudmenneskets, den synlige Forening af det Guddommelige og det Menneskelige; — og saaledes er Christendommen ikke blot Ordets, men ogsaa **Livets Religion**, er, som Luther siger, "ikke Lære, men Liv, ikke Ord, men Væsenet selv, ikke Legn men Fylden selv". Denne historiske Fremtræden af det sædelige Ideal (hvorom nærmere bliver at handle nedenfor, i det følgende Afsnit), denne Fremstraalen af Sandhedens og Helligheds rene Lys i en formørket og forbærvet Verden — er det høieste og største Under, med hvilket de enkelte Gjerninger, der staae som Yttringer af hemmelighedsfulde, uforklarligt virkende Kræfter, tabe sig, ligesom Stjernelysene blegne hen for Solens Lys.

Men det sædelig Gode kan vise sig for os i lidende Skikkelse, afmagtigt og uden Kraft til at gjøre sig gjældende i Livet. Heller ikke saaledes vilde endnu det Høieste være naaet; et Endeligt som Sokrates's, en tragisk Underliggen af den høiere Retfærdighed og Sandhed, er oplysende for den sædelige Følelse, som holder sig til Opofrelsens eget Værd; men hvor savnende er det ikke for den religiøse Betragtning, der søger den endelige Afslutning, den tilfredsstillende Opløsning af Livets Gaader! Fuldendt er saaledes Aabenbaringen først der, hvor det Gode træder frem som **seirende Magt**, som



Vidnesbyrd om den øverste Styrelse, der fører Udviklingen af det hele Verdensløb til et Endemaal, hvor de modstræbende Kræfter selv maae tjene til Forherligelse af Sandhedens Magt. Ogsaa her er det først Christi Liv — Seiren efter Kampen, Ophøielsen efter Fornedrelsen —, som giver den sande Fyldestgjørelse. Men det er ikke til Religionsstifterens Person og personlige Liv alene, at den seierrige, triumpherende Magt maa tænkes indskrænket. Religionsstifteren nedlægger sit aandelige Væsen i Religionen, han forkynder; i den og gjennem den er han tilstede, levende og virksom, i sine Bekjenderes Indre, i deres Samfunds Midte, meddeler af sin Aand til Alle, og fuldfører sin Gjerning i Tidernes Løb. Og saaledes staaer Christendommen, som Livets Religion, ogsaa i Historien som **Kraftens Religion**. Thi Liv føder Liv; hvor Sandheden, Helligheden er aabenbaret i et personligt Liv, maa der ogsaa være Kraft til at meddele Livet udenfor Sandhedens og Helligheds Præg. "Christus tier vel nu", har en gammel Kirkelærer (Origenes) sagt, "og svarer ikke med egen Stemme; men sit Forsvar har han i sine ægte Bekjenderes Liv; — hvorledes skulde et Menneskes Natur, som ikke har noget Fortrinligere end sig selv, kunne omdanne den hele Mængdes Gemytter? men efterdi Christus var paa engang Guds Kraft og Faderens Visdom, har han udført alt Dette, og udfører det endnu bestandigt" *).

Det er egen indre Erfaring, til hvilken vi her finde os henviste. Hvor denne Erfaring tier, hvor Mennesket, ved at ransage sit indre Liv, Intet finder at vidne for sig selv om Christendommens Kraft i enhver Retning: til at saare og læge, bringe Uro i Sjelen og atter stille dens Uro, ydmyge og

*) med Celsus, I. 2. II. 79.

gjenopreise, luttre og befrugte,— der vil det synes som anmassende Tale, naar Jesus selv (Joh. 7. 17.) anviser denne Selvprøvelsens og Sjele-Erfaringens Vei, for at vinde Overbeviisning om, at hans Lære er fra Gud. Men Hvo som staaer udenfor ethvert aandeligt Samfund med Evangeliet, har heller ikke Begreb eller Dom om dets sande Væsen. Hoor derimod et christeligt Liv blot har taget sin Begyndelse — med sin Smerte og sin Glæde, sin Møie og sin Lon, sin Strid og sin Seier —, der bliver det altid mere og altid klarere forstaaet, hvad der ligger i det Ord, at "Aanden selv vidner med vor Aand"*). De Gamle kaldte denne indre, aandelige Vevliisforelse for Christendommens Guddommelighed "den Hellige Aands Vidnesbyrd", for at betegne en Overbeviisning, som ikke styrtes udenfra hentede Grunde, historiske Undersøgelser eller Autoriteters Vægt, men som oprinder af sig selv i ethvert Menneskes Sjel, der ligesom berøres af Guds Sandheds-Aand, og som udvikler sig altid fuldere og stærkere, jo mere denne Aand fæster Bolig i Mennesket.

Men dette Vidnesbyrd om Christendommens gienfødende og helliggjørende Kraft kan ikke indskrænkes til den snevre Kreds af det enkelte Menneskes Indre. Kirken er, efter Skriftens Ord, Christi Legeme, og det bliver saaledes i den i Christenhedens Hoethed, at det fuldt tilsvarende Udtryk er at søge af Christi personlige Væsen. Er Christendommen virkelig — ikke dette eller hint Folks, men Verdens Religion, da maa den ogsaa have historisk godtgjort sin Kraft til at overskride ethvert Grændseskjel, og samle Folkeslag, vidt fjernede fra hverandre i Rum, i national Charakteer og i aandelig Cultur, til et Samfund i religiøs Enhed; og er Christi Aand

*) Rom. 8, 16.



virkelig Sandhedens, Frihedens og Helligheden Aand, da maa ogsaa Kirkens Liv føre Billedet frem for os af et Liv i Sandheden til sædelig Forløsning og Helliggjørelse.

Hvorvidt giver nu Historien, naar vi see tilbage til Kirkens første Tider, en Stadfæstelse af denne Forventning? Den viser os, hvor hurtigt Evangeliets Udbredelse til alle Sider blev den levende Forklaring af Frelserens Lignelse om det ringe Sennepskorn, der skulde vexe op til det mægtigskyggende Træ, hvorledes Hedninge og Jøder samledes i den ene Bekjendelse, Afguderne fortrængtes, Templer og Synagoger forvandledes til christne Helligdomme, og det foragtede og forhaanede Navn blev, inden tre Aarhundreders Forløb, seierrigt og herskende i det romerske Rige. Og om Evangeliets Magt over det indre Menneske haves i Skriften selv ikke alene det ene store og mærkelige Vidnesbyrd i Pauli Historie; men Apostlene tilhøre vare fødte og opvoxte midt i de fordømte og urene Forestillinger, som fordærvede Livet i dets Rod, og ud af den svære aandelige Strid og Kjæring, som de havde at gjennemgaae, fremgik de som Troens stærke Helte, indviede til et selvopofrende Liv for Evangeliet. Og i de christelige Menigheder er det ikke blot de glimrende Exempler, der her komme i Betragtning, af Standhaftighed i Trængsler, af heimedig Foragt for Død og Pinsler under Evangeliets Forfølgelser, men det hele Antal af stille, fordringsløse Dyder, der fremblomstrede som lysende Punkter midt i den almindelige Fordærvelse. "Giv mig — siger en af den gamle Kirkes Lærere (Lactantius, † 325)*) — en Mand, som er vredagtig, teilelos; jeg skal ved Guds Ord snart gjøre ham from som et Lam. Giv mig en Mand, begjerlig, gierrig, karrig; jeg skal give ham tilbage, gavmild

*) Institutiones divinæ (guddommelig Underviisning) 3, 26.

og rede til at bortgive sine Penge med fulde Hænder. Giv mig en Mand, som frygter Død og Smerte; snart skal han foragte Kors og Baal. Saa stor er den guddommelige Viisdoms Magt, at den, indgydt i Menneskets Bryst, uddriver Daarskaben, som er Moder til alle Feil, og det uden Betaling og uden Bøger eller lærde Grublerier."

Men det kan ikke nægtes, at Kirkens Historie ogsaa frembyder Scener af ganske anden Art. Allerede naar vi følge de Spor, ad hvilke Evangeliet er draget sin Vei med de forskjellige Himmelstrøg og har fæstet Rod under de forskjellige Zoner, standse vi ved Grændser, som Christendommen ikke endnu har formaaet at overskride; — efter atten Aarhundreders Forløb er det dog kun de to niende Dele af Jordens Beboere, der bekjende Christus, medens Mahomets Lære har vundet ikke Mindre end en ellevte Deel af dens Befolkning.*) Og naar vi glæde os ved Christendommens sædelige Virkninger, da kunne vi paa den anden Side ikke overse, til hvormange bittre Stridigheder, hadefulde Forfølgelser, blodige Krige Sæden er bleven udstrøet tilligemed Evangeliets Ord, og hvormange sygelige Udartninger af Fromheds-Livet der ved Christendommen have faaet ny Næring: intolerant Iveren for Bogstav og ydre Skik, overtroisk Selvqvælerie, ufrugtbar Svælgen i dunkle Følelser. Vi kunne ikke overse, at Middelalderens Kirke og Geistlighed giver et Billede af aandeligt Mørke, sædelig Fordærvelse og Aands-Undertrykkelse, paa hvilket de fleste af de Træk kunne overføres, med hvilke Paulus har beskrevet Hedenskabet og Jødedommen i den værste

*) Af de 1135 Millioner, til hvilke Jordens Befolkning anslaaes, regnes 260 Millioner Christne, 260 Hedninger (iblandt hvilke 200 Millioner Buddhaister og 60 Millioner Brahmadyrkere), 110 Millioner Mahomedanere, 5 Millioner Jøder.



Udartning. Og selv i den ved Reformationen gjenfødte Kirke see vi paa den ene Side den kirkelige Underkuelse afløst af en sønderrevet Tilstand ved Secter og Partier, som bestrede, forhjættede, fordømte hverandre indbyrdes, medens, paa den anden Side, den frie Tænken her har ført til et Fritænkerie, der ikke er standset, førend det er kommet til aabenbar Fornægtelse af ethvert Samfund med Christus.

Saa store Skyggepartier frembyder nu virkelig Kirkens Historie; og tilvisse maa det herefter indrømmes, at der gives en overspændt Forestilling om Christendommens Guddomsmagt, som paa utgjendrivelig Maade modsiges ved Kirkens Historie. Men heri vilde først da ligge en Indvending imod Troen paa Christendommen som aandelig Magt, naar vi kunde glemme, at Christendommen er indtraadt i Verdenshistorien som virkende paa menneskelig Viis, følgelig ikke kan være undtagen fra de almindelige Vilkaar, under hvilke de aandelige Kræfter virke. Christendommen har sine aandelige Modstandere, ligesom Christus selv havde dem, talrige, ivrige og stærke, og det ligger i Tingenes Natur, at det Uchristelige af enhver Art netop ved Christendommen finder sig opfordret til at opbyde Kræfterne, ligesom det skete ved Christus selv. Det kan selv ikke undre os, om denne Modstand kan til en Tid synes overmægtig, ligesom det ogsaa synes at være Tilfælde ved Herrens Liv, — ja, om Ytringer af det christelige Liv mangengang kunde synes at forene sig og gjøre fælles Sag med det Uchristelige. Thi Christendommen maatte ikke virke saa dybt indtrængende, saa stærkt bevægende paa den menneskelige Aand og det menneskelige Gemyt, dersom ikke Svingninger bleve fremkaldte, Overspændinger og Forvildelser, som ikke sjeldent have berørt Yderlighedernes Grændse, dersom ikke de religiøse Kræfter ofte traadte op i heftig Modsætning til hverandre. Men over denne

menneskelige Side, som Kirken har tilfælleds med sin Herre og Mester, og fra hvilken den synes ringe og afmægtig, vil man kun ved overfladisk Betragtning kunne overse den guddommelige Side, der viser den som mægtig og stærk. Thi hvorfra er Kraften udgaaet til atter at forene de indbyrdes modstridende Retninger, til at bringe den aandelige Ligevægt paa ny tilveie, til at reise Christenheden af dens Fornedrelses-Stand, uden fra Kirken selv? Idet Christi Aand har ikke ladet sig uden Vidnesbyrd, men har dannet sig sine Organer med Dygtighed og Mod til at udsagte dens Sag, og at udrense den fordærvede Masse. Og ikke Dette alene; men der kan ikke nævnes nogen Side, nogen Retning af det aandelige Liv, hvori jo Historien vidner, at et nyt Tilværelses-Trin er indtraadt med Christendommen. Det er ikke blot den religiøse Tro og Gudsdyrkelse, som ved den er bleven gjenført til et høiere Liv; men det har ligesaavel sin Sandhed, naar der nævnes christelig Stat og Lovgivning, christelig Videnskab og Kunst, christeligt Huus- og Familieliv. Ligesom den jødiske Religion har sit alvorlig strenge, den mahomedanske sit yppig sandselige Præg, hiin er beregnet paa Hjerternes Haardhed, paa at bryde Villiens Selvraadighed, og bøie den under en høiere Lov, denne beregnet paa at frembringe en hvilende Resignation og en fatalistisk Heroisme ved Troen paa den forudbestemte, uafvendelige Skjebne og en Udmalen af de sandselige Nydelser i Paradis, som skal holde skadesløs for enhver Opoffrelse paa Jorden, — saaledes er Christendommens Symbolum: Tro og Kjærlighed. Og hermed er som Christeligt betegnet, Hvad der vender sig tigeligt til Menneskets hele aandelige Væsen som tænkende og villende: det Sande og Skjønne, det Stærke og Milde, Det, som frigjør og adler Tanke og Villie.



For den rette, overskuende Betragtning vil saaledes Christi Kirkes Historie vise sig som Historien af Menneskeslægtens Frigjørelse og Forædling; og heri ligger Fortrøstningen til den Magt, hvormed det store Forsonings- og Forløsnings-Værk vil vorde ført til sin Fuldendelse. Det er en Beviisførelse, som i Tidernes Gang faaer altid større Vægt, efter som enhver Slægt faaer nye Dokumenter at føie til de ældre. "Vidnerne paa Christi Tid", siger den dybsindige Lessing, "havde kun Grundvolden for sig, paa hvilken de, i Overbeviisning om dens Sikkerhed, vovede at opføre en stor Bygning; vi derimod have denne store Bygning selv for os; at Grundvolden er god, ved jeg nu, da Huset har staaet saa længe, med fastere Overbeviisning, end De kunde vide det, der saae Grundstenen lægges!"*) Der er imidlertid et dunkelt Punkt i Christendommens Historie — allerede antydet i det Foregaaende (S. 63) —, som synes at indeholde en stærk Indvending imod Christendommens Værdighed som Verdensreligion. Vi kunne begribe, at en Religion ikke kan ligesom med et Slag tilvinde sig Seier, ikke heller til alle Tider kan yttre sin Virksomhed med lige Styrke; men naar den fortrænges fra sine Enemærker ved en anden, senere opstaaet Religion, synes ikke Dette uimodsigeligt at tyde hen paa en overlegen Kraft, et Fuldkommere, for hvilket det Første er bestemt til at vige Pladsen? Derfor synes det en Gaade, hvorledes Islams seierrige Fremtrængen, Christendommens fuldkomne Udryddelse i saamange Egne, uden at det senere har kunnet lykkes den at vinde sine gamle Grændser tilbage, skal være at forene med Troen paa Christendommen som den Religion, der afslutter Rækken, uden selv at skulle vente sin Afløsning. Men det Gaadefulde i denne Tingenes

*) Schriften V. S. 164.

Vending vil tabe sig ved nærmere Betragtning af den mahomedanske Lære, naar vi betænke, at den i det Væsentlige kun er sammenstykket af sine Forgængere, af Jødernes og de Christnes hellige Bøger, og at det Nye og Eiendommelige indskrænker sig til en broget Udsmykning, en phantastisk Billedpragt, en omhyggelig Tilpasning efter østerlandsk Tænkning og Smag. Hvad der saaledes snarest kan siges her at være bevist, er netop den religiøse Productivitets Ophør i den efterchristelige Tid, den religiøse Sandheds Udtømmelse i den christelige Lære. Islamismens rivende Fremskridt, som skyldes den Klogskab, hvormed Stifteren har vidst at føre sig Folkecharakteren til Nytte, udelukker derfor ogsaa en videre Udbredelse til saadanne Folkeslag, som i aandelig Henseende ere anderledes organiserte. Og hvad dens tilsyneladende Seier over Christendommen angaaer, da taber Indvendingen sin Betydning, naar det betænkes, at Mahomet fremstod paa en Tid, da Kirken og dens Lære var i dybeste Forfald, da Lærere og Menigheder vare absplittede ved en lang Række af Stridigheder i simdtlige Modpartier, og Paakaldelsen af Maria og den hele Hærskare af Helgener syntes at have gjort det christne Folk fra Bekjendere af den ene sande Gud og Den, han udsendte, til Dyrkere af talløse Afguder. I alt Fald vilde vi her — ligesom senere, i de Lande hvor Reformationen (f. Ex. i Böhmen) er bleven aldeles tilbagetrængt af en kvas Katholicisme — have en alvorlig Mindelse om, hvorledes en ydre Bekjendelse har at betyde i det Aandelige, naar den indre Tilegnelse og Evnen dertil fattes. Hvad derfor ved et Frafald som det, vi her have for Øie, kan siges at være godtgjort, er Dette: at Overgangen, som i sin Tid er skeet til Christendommen, er foregaaet for tidligt, har været for lidet forberedt, for svagt begrundet. Men hvor saaledes den



aandelige Sandhed kun tilsyneladende har fæstet Rod, kan den ogsaa kun siges at være tilsyneladende udryddet. Tilbagegangen bliver her at betragte, ligesom de ældre Religionsperioder for Christus, som Indskrænken af det forhen Forsømte, som fortsat Forberedelse til et fremtidigt Tidspunkt, da de for en Tid fraskilte Dele ville — i Sandhed, og derfor med Varighed — kunne paa ny indlemmes i den christne Verden.

Altsaa — dette er den christelige, paa Indtrængen i dens Væsens Indre som paa Betragtning af dens ydre Historie støttede, Tro: at Christendommen ikke er et forbigaaende Phænomen i den religiøse Verden, ikke et Overgangs-Trin, et Gjennemgangspunkt, men at den er den absolute, i sin Fuldkommenhed afsluttede, Religion, som indeholder Det, der vil yde alle Tider og alle Slægter fuld aandelig Tilfredsstillelse. Men følger da ikke heraf, at Christendommen maa tænkes som aldeles uforanderlig ikke blot i sit Grundvæsen, i de Lærdomme, der udgjøre dens eiendommelige Indhold, men ogsaa i sin Form, i den hele Fremstilling, hvori Lærdommene ere givne, at enhver Tanke om og Bestræbelse efter en Fuldkommengjørelse af den christelige Lære (dens Perfectibilitet) maa afvises som en skjult Fornægtelse af dens Guddommelighed? Det kan ikke undre os at høre dette paastaaes af fromme Christne, som om det maatte være en ligefrem Følge af sand christelig Tro, naar vi betænke, hvilken Række af de vilkaarligste Omstødninger den christelige Lære har maattet gjennemgaae, Alt under Navn af Midtjærhed for at føre den en større Fuldkommenhed imøde. Men desuagtet — hvorledes skulde det aandelig Fuldkomne kunne tænkes i den menneskelige Verden som stillestaaende Uforanderlighed, som Det, der udelukker enhver Aandens Indvirken fra menneskelig Side?

Og naar vi have i det Foregaaende overbydet os om, at det nødvendigviis maatte for en Deel være afhængigt af ydre Forhold, baade Hvad og hvorledes der kunde læres af Jesus og Apostlene; naar vi høre Jesu Ord som det Meget, han havde at sige Disciplene, men som de ikke vare i Stand til at bære, og hvorledes han fortrøster dem til en kommende Tid, da Aanden skulde føre dem til al Sandhed*); naar vi see Apostlene trinvis kæmpe sig fremad til renere Indsigt, og omhyggeligen tillempe deres Undervisning efter de Svageres Fattevne, for iblandt de Mange at vinde Nogle**): da paaseer den Erkjendelse sig os, at der er en Fremskriden af den christelige Være til Fuldkommenhed, som, begyndt fra Apostlenes Tid, fortsættes indtil nu og skal fuldkommes i Tidernes Løb mere og mere, — en altid klarere Udskillen af de christelige Ideer fra den ostest sandselige Form, i hvilken de maatte klæde sig, et altid renere og mere tilsvarende Udtryk af det oversandselige Indhold, en altid fastere Sammenarbeiden af Lærens forskjellige Dele, som først, bragte i saadan Enhed, tilfulde belyse og understøtte hverandre indbyrdes. Vistnok kan nu dette Arbeide kun fremmes ad menneskelig Vei, ved Menneskers Tjeneste; men derfor skulle vi ikke mene, at Arbeidet er overladt til Menneskene; ogsaa her er det Christi Aand, der har Magten til at lede og styre. Saaledes bliver da Dette den væsentlige Forskjel: at det Svage overlever sig selv, det Stærke forynger sig selv, at, medens Hint maa hjælpes tilrette, bødes og udfoldes udenfra, indtil dets Tid er omme, har dette Kraft til, indenfra at vore ud, udvikle og udfolde sig. Og heri altsaa have vi at sætte Christendommens Fuldkommenhed: at, ligesom den har Kraft

*) Joh. 14, 26. 16, 12. 13. **) Cor. 9, 19-22.



til at udskille fra sig de fremmedartede Stoffer af antik eller modern Menneskelærdom, som paatrængende Hænder ville paasøde den, saaledes er dens indre organiske Dannelseskraft ikke ringere til selv at fuldkommengjøre sin Form, at føre sine Ideer frem i altid renere, ædlere, frugtbarere Udtryk, som Ideens uforanderlige Enhed i Formens skiftende Mangfoldighed.

# VI.

## Den hellige Skrift.

Efter sædvanlig Sprogbrug betegner den hellige Skrift "den ganske hellige Skrift" d. e. det Gamle og det Nye Testament, de prophetiske og de apostoliske Skrifter sammensattede i Eet. Men allerede ved den blot historiske Betragtning opløser denne Enhed sig for os i to store Helheder. Hovedbøgerne i det Gamle Testament nemlig, hvis Affattelsestid lader sig bestemme — Davids, Salomos og Propheternes Skrifter — bære, ogsaa efter Aarenes Antal, med Ret Navn af de gamle. Ikke mindre end 600 til 1000 Aar ligge mellem deres Tid og den apostoliske, og det er et indholdsrigt Tidsrum, der saaledes afskiller det Gamle og det Nye Testamente; indenfor dets Grændser ligge de store Punkter af den jødiske Nations Liv: hinsides og dennesides det 70aarige Fangenskab i Babylon. Medens saaledes de digteriske og prophetiske Skrifter i det Gamle Testamente, navnlig de ældre blandt dem, betegne Hovedpunkterne af Nationens politiske Anseelse og aandelige Udvikling (den davidiske og salomoniske Tidsalder), og ere Mindesmærker om det religiøse Livs Eiendommelighed hos det mærkværdige Folk, høre derimod de apostoliske Skrifter hen til det samme Folks affaldige Alderdoms-Tid, og bære Vidnesbyrd om den aandelige Selvoverlevelse, da det Nye maatte træde i det Gamles Sted, for at Aandens Liv kunde erholde sit Udgangspunkt. Endnu bestemtere træde disse tvende Hoveddele ud fra hinanden, naar vi se hen til **Indholdets Beskaffenhed.** Det Gamle Testamente er for



en stor Deel af historisk-politisk Indhold: Patriarchernes Liv, Udfrielsen af Ægypten, Lovgivningen paa Sinai, Nedsættelsen i Palæstina under længe fortsat Kamp med de ældre Beboere, Oprettelse af Kongedømmet, Statens Deling i tvende Riger, deres gradvise Hensygnen, Opløsning og Gjenfødelse til en svag og afhængig Tilværelse. Den første Deel (i første Mosebog) er rig paa idyllisk skjønne Livsbilleder med den indtagende, uforlignelige Kraft, som den naturtroe Sandhed og Simpelhed giver; den senere er ikke mindre rig paa lærerige Charakteerskildringer, paa styrkende og advarende Exempler, og alle de historiske Enkeltheder samle sig i det klare Billede af den guddommelige Styrelse af de menneskelige Ting, som Fuldbyrdelse af den retfærdige Gjengjeldelses-Lov, hvorved Veien maatte beredes for Naadens Forelser. Men det er dog altid det ene Folk, der sætte sig selv som Middelpunkt for den guddommelige Verdensbetragtelse, om hvilket den hele Beskrivelse dreier sig, og mangfoldige Dele af denne ere af den Art, at de alene have Interesse for dette Folk selv og for Dem, der gjøre dets Historie til Gjenstand for et nærmere Studium. — Men en anden og større Deel af det Gamle Testamente, de poetiske og prophetiske Bøger, er af reen religiøst og sædeligt Indhold; og den høie religiøse Lyrik i Hymnen, de dybe Klagetoner i den elegiske Digtning, den klare Forstandighed og kraftige Fyndighed i Tankesproget og Leveregelen, den ansesfulde Begeistring, det rige Billedsprog, hvori de religiøse Ideer træde frem i Prophetien, ere Former af det religiøse Liv, som have Betydning og Gyldighed overalt, og hvis bedste Deel er gaaet over i den christelige Psalme og den christelige Opbyggelses-Tale.*) Men ogsaa her vil det

*) Dybere er det Gl. Testamente religiøse Skjønhed neppe bleven følt end af Luther, og neppe nogensinde mere træffende skildret, end i følgende Ord: "Ein menschlich Herz ist wie ein Schiff auf einem

dog paatrænge sig den christelige Læser, hvis religiøse Sands er uddannet ved Evangeliet, hvorledes den religiøse Betragtning bevæger sig inden en snever Kreds, hvorledes det Gud-

---

wilden Meere, welches die Sturmwinde von den vier Oertern der Welt treiben. Hier bläset her Furcht und Sorge vor zukünftigem Unfall; dort jähret Grämen her und Traurigkeit vom gegenwärtigem Uebel. Hier wehet Hoffnung und Vermessenheit vom zukünftigen Glücke; dort bläset her Sicherheit und Freude in gegenwärtigen Gütern. Solche Sturmwinde aber lehren mit Ernst reden, und das Herz öffnen, und den Grund herausschütten. Denn wer in Furcht und Noth steckt, redet viel anders vom Unfall, denn der in Freuden schwebet, und wer in Freuden schwebet, redet und singet viel anders von Freuden, denn der in der Furcht steckt. Es geht nicht von Herzen, wenn ein Traurtger lachen und ein Fröhlicher weinen soll, d. i. seines Herzens Grund stehet nicht offen, und ist Nichts heraus. Was ist aber das Meiste im Psalter, denn solch ernstlich Reden in allerlei solchen Sturmwinden? Wo findet man feinere Worte von Freuden, denn die Lobpsalmen haben? Da siehst du allen Heiligen ins Herz, wie in schöne, lustige Gärten, ja wie in den Himmel, wie feine, herzliche, lustige Blumen darinnen aufgehen, von allerlei schönen, fröhlichen Gedanken gegen Gott und seine Wohlthat. Wiederum, wo findest du tiefere, kläglichere, jämmerlichere Worte von Traurigkeit, denn die Klagepsalmen haben? Da siehst du abermal allen Heiligen ins Herz wie in den Tod, ja wie in die Hölle; wie finster und dunkel ist's da von allerlei betrübtem Anblicke des Zorns Gottes! Also auch, wo sie von Furcht und Hoffnung reden, brauchen sie solche Worte, daß kein Mahler also könnte die Furcht und Hoffnung abmahlen, und kein Cicero und Redekundiger also vorbilden. Denn wo man sonst gegen Menschen in solchen Sachen redet, geht es nicht so stark von Herzen, brennet, lebet und dringet nicht so fest. Daher kömmt es auch, daß der Psalter aller Heiligen Büchlein ist, ein Jeglicher, in waserlei Sachen er ist, Psalmen und Worte darinnen findet, die sich auf seine Sachen reimen, und ihm so eben sind, als wären sie allein um seinetwillen also gesetzet, daß er sie auch selbst nicht besser setzen noch finden kann noch wünschen mag." XIV. S. 25 f.



dommelige er bundet til ufuldkomne faststobte Former, i hvilke den opvækkende og opvarmende Kraft ofte virker paa den aandelige Renheds og Frihedsbekostning. Saaledes maa da Christenheden vel holde det Gamle Testament i Agt og Ære: ikke alene for, hvad det har været, for den Tjeneste, det har ydet Christendommen ved dens Indtræden i Verden — "saa tidt som det Nye Testamentes Grundlag og Bevis er at agte ringe, siger Luther, saa dyrebart maa det Gamle Testament agtes; . . her finder du Svøbet i Krybben, hvori Christus ligger, hvertil Engelen viser Hyrderne hen" —; thi endnu bestandigt er det, som Paulus betegner det: "nyttigt til Lærdom, til Overbevisning, til Rettelse, til Optugtelse i Retfærdighed".*) Men derfor ere vi ligefuldt bestemte til at sige med Luther: at "Man maa handle og fare varlig med Skriften: ikke alene see efter, om det er Guds Ord, men ogsaa, til Hvem det er talet; men vi ere ikke det Folk, til hvem Herren har talet det . . . Altsaa bliver det Gamle Testament rettelig forstaaet, naar vi fastholde de skjønne Sprog om Christus og Propheterne, vel fatte og mærke os de skjønne Exempler, og bruge Lovene efter vort Velbehag, og føre os dem til Nytte".**) Vi maae saaledes, som Christne, have os forbeholdt, at bedømme, vurdere og bruge det Gamle Testaments Ord efter det Guds-Ord, som er vort eget, er talet til os, hvori den Sandhed, der er indeholdt i den gamle Pagt, er optaget og gjengivet, men i den Renhed, Fuldstændighed, Almindelighed, som endnu manglede hist. Det er altsaa det Nye Testament, de Christnes Bibel i nærmere og egentlig Betydning, som her alene skal bestjæftige os.

---

*) 2 Tim. 3, 16. **) III. S. 14. 18.

De Betragtninger, vi i det foregaaende Afsnit have anstillet, forudsætte Indholdet af en christelig Lære og en christelig Historie som bekjendt. Men hvorfra stammer da tilsidst denne Kundskab? hvortil støtter den sig, denne Forvisning, at Evangeliet, der forkyndes iblandt os, er det samme, som udgik over Palæstinas Lande for 1800 Aar siden? Dette Spørgsmaal fører os tilbage til den hele Række af historiske Vidnesbyrd, gjennem hvilke fra Slægt til Slægt det selvsamme Indhold af Historie og Lære er overleveret som Troens Grundvold, indtil vi standse ved det første, det oprindelige Vidnesbyrd af Jesu egne Disciple om hans Liv og Lære, hans Kirkes Stiftelse og Grundfæstelse. — Ogsaa i denne Samling af Bøger falder Indholdet i en historisk, fortællende, og en didaktisk, belærende Deel, men saaledes, at ikke enhver Deel staaer afsluttet for sig, men at begge Arter af Indhold ere ligeligt fordeelte mellem de enkelte Bøger. Ligesom Jesu Lære, fremsat i sammenhængende Taler eller sammentrængt i enkelte Fyndsprog og Lignelser, Parabler og Billeder, findes indflettet i Evangeliernes Historie, saaledes indeholde de apostoliske Breve, ved Siden af en sammenhængende Udvikling af Læren, mange Bidrag baade til Forfatternes og til de ældste christne Menigheders Historie.

Men oprindeligt have vi kaldt dette Vidnesbyrd, som er indeholdt i de apostoliske Skrifter. Med hvilken Ret? thi oprindeligt vilde det dog kun være, dersom det var Jesu eget Ord, vi her havde for os, nedskrevet af ham selv eller dog udtrykkeligt beseglet af ham selv. Men er da ikke dette en mangelfuld Form, naar saaledes det aabenbarede Ord først igjennem Vidners Mund er kommet til os? er ikke Trangen til den størstmulige Vished saaledes urilfredsstillet? og hvormangen Strid i Kirken, hvormange sørgelige Virkninger af den



vilde ikke, som det synes, være blevne forebyggede, om vi havde, istedetfor de forskjellige Disciple, Herren selv, istedetfor de forskjellige Opfattelser og Udviklinger, hans eget, det ene, i sig afsluttede Ord til Dommer og Voldgiftsmand? Vistnok synes det saaledes, og Tanke og Ønske ligger her saa nær, at vi have Møie med at trænge begge tilbage. Men vi skulle betænke, at, saa umundvarligt som Ordet og Bogstavet er — Formen, der først giver det Aandelige Holdning og Fasthed —, saa stor er den Ulempe og Fare, som er forbundet med Ordets Brug, og Faren vorer i samme Forhold som Ordets Myndighed og Anseelse. Det er et alvorligt Paamindelsesord, der er givet om "Bogstavet, der ihjelslaaer", og kun alt for tit har det kirkelige Bogstav været brugt til at ihjelslaae Tankens Liv, hæmme dens frie Gang, dens naturlige Udvikling. Ikke alene det efterladte Apostel-Ord i de hellige Bøger er mangengang bleven hyldet med en Frygt og Bæven, som grændsede nær til overtroisk Reliquie-Dyrkelse, men selv det simple Menneskeord af Skriftens Udlæggere, af kirkelige Lærere og kirkelige Magthavere, har ofte, for kortere eller længere Tid, virket med lignende, bindende og forkvælende Magt. Men hvilken Bogstav-Forgudelse, hvilket Ord-Despotie vilde da ikke have opreist sin Throne i Kirken, om vi havde Ordene tilveiede af Christus selv! Hvor viseligt er det ikke beregnet efter Menneskets Tarv, at Herren taler til os igjennem Disciplenes Mund og Pen, at den ene Sandhed saaledes er kommen til os i en Forskjelligheb af Former, hvor Forskjelligheden selv paanøder os den Indsigt, at vi ikke, "pinligt hængende os i Ordene, tør mene, at Sandheden er bunden til Bogstav-Tøiler"*).

*) Augustin: de consensu evangelistarum (om Evangelisternes Samstemmen) II. 128.

Ligesom nu de hellige Bøger i den hele ydre Skikkelsesform ikke adskille sig — hvad heller ikke lader sig tænke — fra enhver anden Bog, saaledes maae naturligen de samme historiske Spørgsmaal opstaae angaaende disse Bøger, som angaaende andre Skrifter fra Oldtiden. Bliver et Værk fremlagt for os af en græsk eller romersk Forfatter omtrent fra Christi Tid, af en Historieskriver, en Philosoph, en Digter, da vil enhver eftertænksom Læser opkaste sig det Spørgsmaal: hvoraf det da vides, at her virkelig forelægger et Værk af denne Forfatter. Thi hvor ofte skeer det ikke, at et berømt Navn bliver benyttet af Uvedkommende, for at forskaffe deres Beretning eller Fremstilling lettere Indgang og større Vægt? Hvad borger da for, at Dette ikke netop her er Tilfældet? Thi den Tanke maatte vel ligge Forfattere i den christelige Oldtid nær, at skyde sig ind under Apostlenes eller deres Disciples Autoritet; og hvor undskyldeligt kunde ikke et saadant Kunstgreb synes, naar Hensigten dermed ikke var nogen anden, end at tilvende det christelige Sandheds-Ord en Tillid og Anseelse, som Forfatteren vel mente at det fortjente, men som han mistvivlede om, at det vilde finde ved sig selv! Han vil fremdeles spørge: hvoraf det kan vides med Tilforladelighed, at dette Skrift ligger for os og lyder for os, saaledes som det er gaaet ud fra Forfatterens Pen. Thi betænkes det, hvorledes selv det trykte Ord, uagtet al anvendt Flid og Omhu, er udsat for Feil og Forvanskning; betænkes det, at Man i henved 15 Aarhundreder efter Christus endnu ikke havde andet Middel til at bringe Skrifter i Omløb, end Afskrivning, hvor Ordet var betroet til enkelt Afskrivers Nøiagtighed og Nøiagtighed: hvad Sikkerhed haves da vel for, at vi ikke nu læse noget ganske Andet, end hvad der oprindeligt har været skrevet? Det kunde maaskee synes, som om en saadan Sikkerhed



maatte være givet i den Ærefrygt, hvormed Apostelskrifterne blevne hyldede som Sandhedens Grund og Regel. Men kan ikke netop heri tænkes at have ligget en stærk Fristelse til at forgribe sig paa det hellige Ord: dels af misforstaaet Nidkjærhed, der troede sig kaldet til, for Skriftens Ære Skyld at forandre, hvad der i en eller anden Henseende syntes at kunne volde Anstød, enten paa Indholdets eller paa Udtrykkets Vegne, dels, og vel endnu mere, af egoistiske Partihensyn? Thi, naar det, under de hyppige Stridigheder om Læren, maatte være enhver Part af Vigtighed, at have Skriften paa sin Side, Hvad laae da nærmere, end i Stilhed at opnaae hvad Man ønskede, ved at tillempe Skriftens Ord, ved at tage fra eller at føie til? Denne Skjebne har Skriften heller ikke undgaaet. Allerede fra de ældste Aarhundreder lyde Klager til os over "den store Forskjelligheb i Afskrifterne, dels formedelst Afskrivernes Skjødesløshed, dels formedelst skammelig Formastelighed hos Nogle i at ville rette det Skrevne, dels ved Saadanne, som tilføiede eller borttoge, hvad de fandt for godt"*). Og vi have selv Syn for Sagn. Efterat Opmærksomheden er bleven henvendt paa disse Undersøgelser om Textens Paalidelighed i det Nye Testament, har Man med stor Flid i Klostere og Biblioteker opsøgt gamle Afskrifter af de hellige Bøger, og paa det Omhyggeligste sammenholdt disse med hverandre, og denne Sammenligning har givet et Udbytte af et meget stort Antal af forskjellige Læsemaader — man tæller ikke færre end 50-60,000 —, hvilke dog næsten alle angaae enkelte Bogstaver eller enkelte Smaaord, som er udeladte eller tilsatte eller ombyttede, uden væsentlig Indflydelse

*) Origenes fra Alexandrien, den største Lærer i den gamle græske Kirke († 253), i hans Commentar over Matth., 15de Afsnit.

paa Meningen, og i alt Fald uden nogen Betydning i religiös Henseende.

Saaledes ere her Spørgsmaal, som fordre Besvarelse — Tvivl, som maae søges hævede. Men den fornødne Oplysning og Beroligelse beroer paa en Række af historiske Undersøgelser, som her naturligen maae ligge udenfor Betragtningen. Alkun Retningen, hvori disse Undersøgelser føres, deres Indhold og Omfang i Almindelighed kan her angives.*) Naar der da for det Første spørges om Grunde for, at vore Evangelier kunne anses skrevne af Matthæus, Markus, Lukas og Johannes, de apostoliske Breve af Paulus, Petrus, Jakob, Johannes og Judas, da maa Svaret — ligesom ved Spørgsmaal om Ægtheden af ethvert andet Skrift — søges hos Dem, der vare i Stand til at give Svar, altsaa hos andre Forfattere, der have levet saa nær henimod Apostlenes Tid, at de maatte kunne have Kundskab om deres Skrifter. Til slige Vidnesbyrd finde vi os saaledes nærmest henviste, og disse maae atter understøttes ved prøvende Betragtning af Skrifterne selv: om disse, efter Indhold saavelsom efter Udtryksmaade, ikke indeholde Andet, end hvad der kan antages svarende til den apostoliske Tid, og til Det, der er bekjendt om den enkelte Forfatters Charakteer og Dannelse, og om de Livsforhold, i hvilke han har levet og virket. Naar der videre spørges om, med hvad Ret vi antage de hellige Bøger at være i alt Væsentligt komne uforvanskede til os, da maae vi sammenholde Skriften, som den nu læses, med de Haandskrifter, som ere levnede fra den christelige Oldtid, eller med de talrige Oversættelser, som allerede i de første Aarhundreder forplantede Skriften i en Mængde forskjellige Sprog, og saaledes overtyde os om, hvori de indbyrdes Afvigelser bestaae, og hvorledes disse aldeles ikke angaae Overensstemmelsen i det Væsentlige. Denne hele, vigtige og vidtomfattende, Undersøgelse om Ægtheden af det Nye Testaments Bøger har i den protestantiske Kirke sit egentlige Hjem; den er her bleven ført med den fuldkommneste Frihed, med Anvendelse af stor Lærdom og stor Skarpsindighed, men ofte vistnok ogsaa med stor Letsindighed, med en forfængelig Jagen efter nye Meninger, løse Tvivlsgrunde, spidsfindige Beviser, hvorved denne Deel af de theologiske Undersøgelser er bleven bragt i et ikke ganske uforskyldt Vanrygte. Men derfor bliver det ligefuldt en stor Misforstaaelse og et stort Misgreb, naar Man yttrer sig, som om slige Undersøgelser burde være bandlyste, for ikke at vække Tvivl og skjule Forargelse. Overalt hvor Tvivl er reist, maa den mødes med Grunde; og saaledes bliver, her som everalt, den grundige Videnskabelighed det eneste rette Værge med den letfærdige Brug af Videnskabens Baaben.

Som Hoved-Resultat nu af denne kritisk-videnskabelige Undersøgelse kan Følgende gjælde, — og til Dette maae vi her indskrænke os: Det er ikke ved alle Bøger i det Nye Testamente lige sikkert, at de ere skrevne af de Forfattere, som de tillægges — allerede i den gamle Kirke tvivledes der navnlig om Brevet til Hebræerne, om Peders andet Brev og om Johannes's Aabenbaring, tildeels ogsaa om Jakobs, Judas's og Johannes's tvende mindre Breve —; men de Bøger, som den gamle Kirke eenstemmig har antaget for Apostelskrifter, maae, med al den Visshed, som om saadanne Gjenstande kan haves, eller dog saaledes som Matthæus-

*) En udbyggelig og almeenfattelig Fremstilling af disse Undersøgelser findes i Prof. Scharling's Skrift: Hvad er Hensigten, Betydningen og Resultatene af Theologernes videnskabelige Undersøgelse om det Nye Testamente Skrifter. 1833.

Evangeliet*), Brevene til Timotheus og Titus) med overveiende Sandsynlighed gjælde som ægte Skrifter, og de, som i denne Henseende have været og ere underkastede Tvivl, maae i ethvert Tilfælde antages skrevne af Apostlenes Disciple, saa at de, i videre Betydning, ere at anse som apostolske, ligesom de ogsaa med Føie, paa Grund af det apostoliske Præg og Stempel, ere blevne indlemmede i den apostolske Samling. Det vilde fremdeles, hvad angaaer Texten i de hellige Bøger, være urimeligt at antage, at den ikke i bibse, ligesom i alle andre Skrifter, skulde være undergaaet Forandringer, saaledes at der gives en stor Mængde forskjellige Læsemaader, uden at det altid er muligt at bestemme, hvilken der maa anses for den rette; men det er historisk godtgjort, at den Forskjellighed og Uvished, som i denne Henseende finder Sted, ikke har den ringeste Indflydelse paa Historien eller paa Læren, saa at det, i høiere religiøs Betydning, er ligegyldigt, om iblandt flere Læsemaader den ene eller den anden bliver foretrukken.

Imidlertid viser dog denne hele historiske Undersøgelse sig endnu kun som **forelobig og forberedende.** Thi der kunde spørges: vi indrømme, at der ingen egentlig Grund er til at tvivle om Ægtheden af Skrifterne i det Nye Testamente eller

*) Angaaende Matthæi Evangelium, som, ifølge gammel Overlevering i Kirken, oprindelige har været skrevet paa Hebraisk og derefter, uvist af hvem, er bleven overført paa Græsk, er det ved de nyeste Undersøgelser, navnlig af Schleiermacher, gjort høist sandsynligt, at Jesu Taler, som udgjøre Evangeliets eiendommelige Hovedbestanddeel (Bjergprædikenen, Cap. 5-7 — Talen til Apostlene, Cap. 10 — Parabelsamlingen, Cap. 13 — Talen imod de Skriftlærde, Cap. 23 — de profetiske Taler, Cap. 24, 25) hidrøre fra Matthæus selv, men at den historiske Del skyldes Den eller Dem, som ved Overførselen have tilføiet de historiske Partier, for at de forskjellige Dele kunde samle sig til et Hele.



om Textens væsentlig uforvanskede Renhed, at der meget mere gives saa Oldtidsskrifter, for hvilke et saa tilfredsstillende Bevis kan føres, saa at Den, der her er tvivlende, maatte, for at være consequent, være Tvivler overalt; men vi behøve her en Vished, som ikke er os forundeu ved noget andet, historisk eller philosophisk, Skrift, og fuld Vished vilde dog, maa man tilstaae, kun haves, dersom vi havde Apostlenes egen Haandskrift for os, bekræftet ved gyldige Ritterlighedsvidner. Alt Dette lader sig ikke nægte; thi det ligger i den historiske Erindringsforsels Natur, at den ikke kan bringe videre, end til en større eller ringere Grad af Sandsynlighed. Skal altsaa en Vished blive opnaaet, en Troens Forvisning, da maa Betragtningen søge hen til et høiere Standpunkt: til det **Forhold, hvori Skriften staaer til selve den christelige Aabenbaring;** og det er dette Spor, vi nu skulle følge.

Det er den menneskelige Personlighed, i hvilken den personlige Gud har sin sande og fulde Aabenbarelse, og Personligheden aabenbarer atter sit Væsen, sin Tanke og Villie, i Ordet. Men det mundtlige Ord er et flygtigt Element, en forbifarende Lyd, der ikke erstatter det virkelige Væsen, naar dette drager sig bort. Skal derfor Personligheden forblive, levende og virksom, i Menneskets Midte, da maa det ske gjennem en Form, der er igaar og idag og til enhver Tid den samme. En saadan Form er det skrevne Ord; kun dette staaer fast; kun dette — fordi vi i Ordet have Den selv, fra hvem Ordet stammer — er derfor i Stand til at betrygge Aabenbaringen imod falske Meninger, imod Indtrængen af fremmede Lærdomme eller egenmægtige Forvanskninger. Hvor derfor Religionens Indhold er udviklet indtil en vis Grad, der er det almindeligt, at finde det aandelige Element heftet til en skriftlig Ordform, der gjaldt dens Bekjendere som hellig Skrift: Hinduerne havde

deres Vendidad, Perserne deres Zend-Avesta; den skandinaviske Gudelære er opbevaret i Edda; hos Grækerne traadte de ældste Digtere: Homer, Hesiodus, Orpheus, som havde overleveret Sagnene om Gudernes Oprindelse og Bedrifter, i hellige Forfatteres Sted; — i den efterchristelige Tid er Rækken af hellige Bøger forøget med Koranen. Og navnlig er der i Kirkens Historie tvende Epocher, i hvilke Uundværligheden af det skrevne Guds-Ord traadte ret indlysende frem. Den ene er Christendommens Fødselstid, da Evangeliet havde ikke alene den aabne Kamp at bestaae med Modstandere, som angrebe og bespottede den, men ogsaa den fjultre, farligere Kamp med jødiskartede Fordomme og hedenskartede Lærdomme og Systemer, der søgte at sætte sig i Forbindelse med Evangeliets Lære, og at skaffe sig Indgang ved opdigtede Evangelier og Apostelhistorier. Vi kunne vanskeligt forstaae, hvorledes Christendommen skulde have formaaet at holde sig ren og fri for dette forvanskende Samfund, dersom ikke den faste, paavilkelige Sandheds-Regel havde været givet i det skrevne apostolske Ord. Og endnu større var Nøden paa Kirkens Gjenfødelses-Tid, ved Reformationen; thi det var Kirkens Lærere og Ledere selv, som holdt Folket paa det dybe Fornedrelses-Trin, og klogeligen havde vidst at drage den hellige Skrift ud af Folkets Hænder. Det var en Tid, da Bibelen var bleven saa fremmed en Bog, at Luther første Gang som Munk i Erfurt fik den i sine Hænder, og Carlstadt, senere en af hans ivrigste Medhjælpere, blev Doctor i Theologien, uden at have læst Bibelen*). Ogsaa her maae vi vel spørge: hvorledes det skulde være bleven muligt at sprænge de Baand, med hvilke det christne Folk var tøet om-

*) Marheineke, Geschichte der Reform. I. S. 5. 36.



snøret, dersom der ikke havde været et skrevet Ord, som Modstanderne "maatte lade staae", et Ord, som kunde gives alt Folket i Hænderne, og kunde sætte Enhver i Stand til at dømme Paven og Luther imellem.

Men naar Skriften saaledes erkjendes som det Organ, igjennem hvilket den personlige Christus er endnu bestandigt tilstede iblandt os, vedbliver at tale til os, som han talede til sine første Disciple, som det uundværlige Middel til den christelige Sandheds Bevæggelse i farefulde, truende Tider: da er Skriften herved indlemmet i Aabenbaringens Charakter, og Troen paa denne omfatter tillige Troen paa Skriften. Thi Enhver seer den aabenbare Modsigelse i at antage Christendommen for guddommelig Aabenbaring til Verdens Oplysning og Helliggjørelse, og tillige at mene, at der ikke skulde ved tilstrækkelig Foranstaltning være sørget for dens Bevarelse. Men der vilde ikke være tilstrækkeligt sørget herfor, dersom Skriften, som er Christendommens Overbringer til de følgende Slægter, ikke stammede fra Dem, der havde modtaget Læren af Jesu egen Mund, eller dersom den i Tidernes Løb var undergaaet Forandringer, som havde Indflydelse paa dens Indhold, gjorde den uskikket til at forplante Kundskaben til Evangeliets rene Lære.

Det er denne særegne Forbindelse med den christelige Aabenbaring, der gjør Skriften til hellig Skrift. Først naar vi holde dette Synspunkt fast, ville vi lede til et sikkert Svar paa de Spørgsmaal, der kunne opkastes om Skriftens ydre Beskaffenhed og dens historiske Skjebne; og endnu vigtigere vil det vise sig, at dette Forhold bliver fastholdt, naar vi fatte Skriftens indre Beskaffenhed i Øie

Det er først her, at Begrebet af hellig Skrift faaer sin fulde Anvendelse.

Altsaa — naar vi kalde Skriften "hellig Skrift": hvilken Beskaffenhed ville vi have tillagt den ved dette Navn? Hvori have vi at søge den hellige, gudommelige Charakteer? Man har ment — og dette har til sin Tid været den almindelige Mening —, at Benævnelsen af Skriften som hellig Skrift iikun da vilde have Sandhed og virkelig Betydning, naar Skriften var i Besiddelse af en uindskrænket Fuldkommenhed, som hævede den ud over alle Menneskelighedens Vilkaar, en Fuldkommenhed i Fremstilling, i Udtryksmaade, i Sprog; og man har ikke taget i Betænkning at paastaae, som ligefrem og nødvendig Følge, at enhver historisk Urigtighed, enhver sproglig Unøiagtighed og Ucorrecthed maatte være udelukket, som aldeles uforenelig med Charakteren af hellig Skrift. Men ligesom de Lærde forlængst have overtydet sig om — ved at sammenligne det Græske i det Nye Testamente med Sproget hos Grækernes classiske Forfattere —, at Apostlenes Græsk er et senere, urent Dialektsprog, en egen Blanding af Hebraisk og Græsk, saaledes som den var naturlig hos græsktalende Jøder: saaledes vil Enhver kunne overtyde sig om, at Udtrykket, ved Siden af den indtrængende Simpelhed, den gribende Klarhed og Styrke, ofte er ufuldkomment i grammatikalsk Henseende; og Enhver begriber, at Mænd af Folkets Midte, der havde levet som Fiskere eller Toldere, ikke kunde bruge Pennen som videnskabeligt dannede Forfattere; "de havde" — som Erasmus af Rotterdam siger — "ikke lært deres Græsk af Demosthenes's Taler, men af Folkets Talebrug; deres Tale svarede til deres Dragt, deres Levemaade, deres hele Liv, og den Fromme kan ikke stødes mere ved deres udannede Sprog, end ved deres



udannede Legem og deres plebejiske Dragt"*). Fremdeles finde vi, ved at sammenholde Evangelierne indbyrdes, at Herrens Død, der dog kun kunne være sagte paa een Maade, ofte ere i de forskjellige Evangelier anførte paa forskjellig Maade — man sammenligne f. Ex. Begyndelsen af Bjergprædikenen hos Matth. 5, 3. 6 og hos Luk. 6, 20. 21, eller Matth. 11, 12 med Luk. 16, 16, Matth. 12, 40 med Luk. 11, 30, Matth. 23, 25 med Luk. 11, 39. Vi finde, at de historiske Fortællinger afvige fra hverandre, med Hensyn til enkelte Dele, til Tid, Sted eller Personers Antal: Vexlerernes og de Handlendes Udrivelse af Templet, som i de tre første Evangelier (Matth. 21, 12 ff. Mark. 11, 15 ff. Luk. 19, 45 ff.) henlægges til Jesu sidste Dage, er, efter Johannes (2, 15 ff.), foregaaet ved Jesu første Nærværelse ved Paaskefesten i Jerusalem; Maries Salving af Jesus, som af Markus (14, 1. 3) henføres til anden Dag før Paaske er, efter Johannes (12, 1), foregaaet sex Dage før Paaske; det sidste Maaltid med Disciplene, ved hvilket den hellige Nadvere blev indstiftet, falder i de tre første Evangelier (Matth. 26, 27. Mark. 14, 12. Luk. 22, 7) sammen i Tid med det jødiske Paaskemaaltid, Aftenen før Paaskedag, hvorimod det, efter Johannes (13, 2, jvf. 18, 5. 19, 14. 31), er holdt anden Aften før Paaskefesten; Markus (15, 25) lader Jesus blive korsfæstet i den tredie Time af Dagen (d: Kl. 9 om Morgenen), hvorimod Johannes beretter (19, 14), at Dødsdommen først er bleven afsagt ved den sjette Time (d: Kl. 12 Middag). Paa samme Maade forholder det sig med den ene og de tvende Dæmoniske, den ene og de tvende Blinde, den ene Engel og de tvende Engle, som nævnes paa de tilsvarende Steder i de forskjellige Evangelier (Matth. 8, 28 og Mark. 5, 2. Luk. 8,

*) Anm. til Rpg. 10, 38.

27 — Matth. 20, 30 og Mark. 10, 46. Luk. 18, 35 — Matth. 28, 2, Mark. 15, 5 og Luk. 24, 4. Joh. 20, 12). O. s. v. Vi finde endelig, at Evangelisterne, ved at anføre Steder af det Gamle Testament, have nu og da forvexlet historiske Personers Navne: Matth. 23, 35, hvor Zacharias Barachiæ Søn (Propheten) er forvexlet med Zacharias, Jojadas Søn, — Matth. 27, 9, hvor et Sted af Propheten Zacharias er tillagt Jeremias, — Mark. 1, 2, hvor et Sted af Propheten Malachias er tillagt Jesaias.

Alt dette er haandgribelige Virkeligheder, om hvilke der ikke kan tvistes eller strides, og det er kun et Vidnesbyrd mere paa den mærkværdige Magt, den forudfattede Mening kan udøve over Menneskenes Sind, paa hvorledes Aanden i misforstaaet „Retning kan, istedetfor at klare det aandelige Syn, holde Øinene tillukkede, at Man saalænge har haardnakket vægret sig ved at indrømme, hvad det simple Skriftord lærer. Men paa den anden Side kan det heller ikke oversees, hvorledes denne urokkelige Fasthold ved Skriftens Fuldkommenhed, uanset Alt, hvad Skriftord og Erfaring synes at vidne derimod, er talende Vidnesbyrd for, hvor nær og nøie denne Lære er forbunden med den religiøse Interesse, hvor dybt og rigtigt det er blevet følt, at Skriften — det vil sige: Skriftens guddommelige Charakteer — ikke kan opgives, og Christendommen desuagtet holdes ved Magt som guddommelig Aabenbaring. Men vistnok er det rette Spor ved Opfattelse og Fremstilling af dette Forhold forfeilet, naar man mener, at Skriften, som hellig Skrift, ikke skulde have sin menneskelige Side ved Siden af den guddommelige, medens det jo dog er vist, at det netop er Foreningen af det Guddommelige og det Menneskelige, der giver baade Christus og Christi Kirke den eiendommelige Charakteer. Man tænkte sig nemlig en Inspiration, en Besaanden og Indvirken af Guds Aand, hvorved denne traadte adskilt i den menneskelige Aands Sted, saa at Tankerne skulde være gaaede gjennem Apostlenes Sjel, Ordene være skjødte ud af deres Pen, uden nogen bevidst Villie og Virksomhed fra deres Side.

Allerede i den forchristelige Tid var dette en almindelig Forestilling. De græske Orakler tænktes som Gudernes Ord igjennem menneskelig Mund; Pythia paa den delphiske Trefod var greben og opfyldt af Spaadommens Gud, Apollo, og i ubevidst Henrykkelse fremstammede hun, som man troede, hvad Guden lagde hende paa Tungen. Om deres Profeter lærte Jøderne: at "Sjelen drager ud, naar den guddommelige Aand drager ind, og først vender tilbage, naar denne viger bort; thi den udødelige Aand kan ikke boe sammen med den dødelige"*), og om den gamle græske Oversættelse af det Gl. Testament var det bekjendte Sagn, at 70 Oversættere havde, indsluttede hver i sin Celle, udført det selskammine Arbeide, og at samtlige Oversættelser bleve, som Følge af den Hellige Aands Indgivelse, befundne stemmende indtil det mindste Ord. Den samme Forestilling blev nu almindelig i den christelige Kirke. De gamle Kirkelærere pleie at sammenligne Profeter og Apostle med musikalske Instrumenter, med Citharen og Fløiten: de skulde nemlig ikke være Videre end Stedet, hvorfra de hellige Ord lød, medens Ordene i Virkeligheden tilhørte den guddommelige Aand, der rørte Strengene og indaandede Tonen. Og efterat Reformationen havde givet Skriften den Anseelse tilbage, som den i Mid-

*) Philo: Hvo der er Arving til de guddommelige Ting. S. 318 (Paris 1640).

delalderen havde savnet, søgte de protestantiske Theologer at forherlige den, ved i de allerstærkeste Udtryk at fraskrive de hellige Forfattere enhver selvbevidst, selvstændig Andeel i Arbeidet: den Hellige Aand, lærte man, havde indgivet dem, baade Hvad der skulde skrives og hvorledes der skulde skrives, Ordene og Ordenes Sammenhæng og Stilling.

Det er nu netop denne Forestilling, der — som det ovenfor er vist — fører ind i uopløselige Vanskeligheder, gjør det umuligt at forklare Skriftens Beskaffenhed, saadan som den øiensynligt ligger for os, med menneskelige Mangler i Form, i Fremstilling og Udtryk, og saaledes nøder til at lukke Øiet for uimodsigelig Sandhed. Det er tillige en Forestilling, som gjendrives ved den personlige, individuelle Forskjelighed, der kommer os imøde i de forskjellige Apostles Skrifter, og ved den Maade, hvorpaa Apostlene selv ytre sig om deres Virksomhed som Skribenter. Naar Lukas, i Indledningen til sit Evangelium, vil godtgjøre sin Adkomst til at "forfatte en Historie om de Ting, som ere fuldbyrdede blandt os", da skyder han sig ikke ind under den guddommelige Aands Dictat, men han beraaber sig paa egen anvendt Omhyggelighed: hvorledes han "selv har udforsket Alt forfra". Paa lignende Maade er en menneskelig Bekræftelse medgivet Johannes's Evangelium: "Denne er den Discipel, som vidner om disse Ting, og haver skrevet dette; og vi vide, at hans Vidnesbyrd er sandt"*); og naar Paulus omtaler, hvorledes han "ikke ved", hvorvidt Dette eller Hint forholder sig saaledes eller anderledes**); naar han gjør Rede for de Hensyn, efter hvilke han tilrettelægger og nedstemmer sin Behandling af

*) Joh. 21, 24. **) 1 Cor. 1, 16. 2 Cor. 12, 2.



Læren*): da hører der en mærkelig Kunstgreen i forudfattet Mening til at mistænde, at de hellige Forfattere have havt fuld og klar menneskelig Bevidsthed af deres Kald til at skrive, at de have regnet dette Kald paa menneskelig Viis, ved at søge, prøve og veie.

Og endelig er det øiensynligt, hvorledes den egentlig religiøse Grund for denne hele Forestilling bliver at søge i et saadant Begreb om Forholdet imellem den guddommelige og den menneskelige Aand, hvorefter den ene tænkes nødvendigen at maatte udelukke den anden. Men dette er netop et Begreb, som er forvist og i Gjerning gjendrevet ved Christus og hans Lære. Thi, er Gud, efter Evangeliet, den uendelige Personlighed, og er Mennesket skabt i Guds Billede, just som det personlige, det selvbevidste, tænkende og fridømmende Væsen: hvorledes skal da Guds Aand, ved at indvirke paa Menneskets Aand, kunne tænkes at virke til at forstyrre denne Personlighed, istedetfor at ophøie den paa et høiere Trin af Klarhed over sig selv, sin Villen og Handlen? Og idet Foreningen er givet i Christi Person af det Guddommelige og det Menneskelige, er den Forestilling gjendreven ved historisk Virkelighed, at Guddommeligt og Menneskeligt skulde være hinanden modsat. Saaledes fører Christendommen til at tænke Inspirationen ikke paa en udvortes, mechanisk, men paa en indre, aandelig Maade: som lysnende og ophlarende, udvidende og befæstende Erkjendelsen og Evnen til Meddelelse, som lærende, paamindende, veiledende til Sandhed, varslende og begeistrende**), — ikke nedbrydende men forhøiende, udviklende og styrkende den menneskelige Individualitet. Og mødes ikke her christelig Lære med

*) 1 Cor. 3, 2. 9, 19. 22 f.
**) Joh. 14, 26. 16, 12. 13. Luk. 12, 11 f.

vor egen Livserfaring? Det er en ædel Tanke, der er udtalt i et bekjendt Ord af Cicero*): at "ingen stor Mand nogensinde har været til uden en vis guddommelig Begavning". Og er det ikke sandfærdigt ved udmærkede Personligheder, ved Digtere og Kunstnere, hvorledes den menneskelige Virken i sin sædvanlige Gang, som forud beregnende, anlæggende, ordnende, træder tilbage, og en høiere Genius griber, ligesom instinktmæssigt, skabende og bannende ind? Gives der ikke Momenter i det religiøse Livs Historie, som leves i Menneskets Indre, hvor vi ligesom fornemme den gribende, opvækkende, af Frygt og Mistvivl forlesende Magt af en høiere Aand, "høre ligesom dens Susen, uden at vide, hvorfra den kommer eller hvor den farer hen"?**) Vi finde os her paa et Sted, som vi kun behøve at forfølge videre, for at komme til det Punkt, hvorpaa vi maae tænke os de Mænd at have staaet, der vare kaldte med det hellige Kald, at skulle vidne for Jordens Slægter om Frelserens Liv og Lære.

Naar vi paa denne Maade opfatte Forholdet af de menneskelige Forfattere til den guddommelige Sandheds-Aand, da vil det Hele udvikle sig paa fri og naturlig Maade. Der bliver ikke længere Tale om at paatvinge Skriften en Fuldkommenhed, som den selv vidner imod. Thi til det egentlige Guds-Ord eller til det Indhold i Skriften, der gjør den til hellig Skrift, hører ikke alt Det, der findes indenfor dens-Bogers Grændse. Der gives Dele af Skriften, der ligge ligesom i den yderste Omkreds af det Christelige, udvortes Vidensandigheder, som berøre Jesu Lære ganske middelbart og i lang Fraastand — saaledes er det i christelig Henseende ligegyldigt, om Jesus har nydt det sidste Maaltid med sine Disciple den ene eller

*) Om Gudernes Natur. II. 66. **) Joh. 3, 8.



den anden Aften, om han er forsaget nogle Timer tidligere eller senere, om det er een Syg eller tvende Syge, der paa given Tid og Sted ere helbredede af Jesus, om et prophetisk Ord af det Gl. Testament findes hos den Ene eller den Anden af Prophæterne —; og der gives ligeledes Dele, som ligge aldeles udenfor denne Kreds, angaae Ting, der i ingen Henseende vedkomme christelig eller religiøs Sandhed. Naar saaledes i Talens Løb en Yttring forekommer om Solen som op- og nedgaaende*), da er Intet længere fra Jesu eller Apostelens Tanke, end her at ville meddele en Kundskab om Solens rette Forhold og Stilling til Jorden; Udtrykket er kun hentet fra dette Forhold, for at oplyse en aandelig Sandhed ved et Billede fra Sandse-Erfaringens Verden. Det er altsaa kun Misforstaaelse, at ville søge en ufeilbar Autoritet i Skriften om deslige Ting i Himlen og paa Jorden, eller at mene, at Skriftens Helligbed staaer Fare, naar der indrømmes Urigtigheder af saadan Art. "Den guddommelige Aand" — siger Erasmus af Rotterdam**) — "som har styret Apostlenes Sjele, har tilstaaet sine Redskaber at være uvidende om Noget, stundom at feile og fare vild enten i Omstomme eller Sindsbeskaffenhed, men uden Ulempe for Evangeliet". I samme Forhold derimod som Indholdet ligger Middelpunktet af den christelige Historie og Lære nærmere, følger det af Skriftens Bestemmelse, at dens Ord erholder større Betydning og Vægt. Thi heri bestaaer Skriftens Fuldkommenhed, som vi ikke kunne opgive, fordi Troen

*) Matth. 5, 45. "thi han lader sin Sol opgaae over Onde og Gode". Eph. 4, 26. "lad Solen ikke gaae ned over eders Vrede".

**) Annotationer til Matth. 2, 6.

paa den er uadskillelig fra Troen paa den christelige Aabenbaring: at den saaledes er i Stand til at fortsætte Jesu lærende og levende Virksomhed, at reen, fuldstændig og frugtbar Sandhed om Jesu Lære og Liv, om Evangeliets Væsen, Indhold og Kraft er ved den tilgængelig for Alle og sikret for alle Tider.



# VII.

## Skriften i Kirken.

Naar der — i Henhold til den foregaaende Udvikling — gaaes ud derfra, at vi have i Skriften den første og oprindelige Meddelelse af den christelige Historie og Lære, i Vidnesbyrd og Udviklinger af Dem, som stode Herren nærmest, som vare Gjenstand for hans personlige Indvirken, af ham selv vare udsete og dannede til at fortsætte hans Virksomhed: da kan der ikke være nogen sikrere Vei til levende Samfund med Christus, i Sandheds Erkjendelse og Helliggjørelse, end inderlig Tilslutning til det aandelige Liv, som kommer os imøde, belærende og opvækkende, fra dette hellige Ord. Hermed er den Plads anvist, der tilkommer Skriften i Kirken. Men jo høiere det Sted er, som christelig Tro anviser den hellige Skrift, desto nærmere ligger Spørgsmaalet, hvorvidt her en tilsvarende historisk Virkelighed lader sig paavise, — altsaa: om Skriften virkelig har indtaget denne Plads i Kirken, om Skriften virkelig har været og har ydet det christelige Samfund i Aarenes lange Række, hvad her forudsættes, virkelig havt saa væsentlig en Andeel i Kirkens Udvikling. Et Blik paa Kirkens Historie, med Hensyn til kirkeligt Liv, kirkelig Gudstjeneste, kirkelig Videnskab, vil give Svaret paa disse Spørgsmaal.

Efterhaanden som de Mænd bortdøde, der havde seet Herren Ansigt til Ansigt, og kunde forkynde, hvad de selv havde modtaget af hans Mund, maatte det skriftlige Efterladenskab fra deres Haand naturligen vinde i Værd og Betydning. De Menigheder, som vare i Besiddelse af evangeliske

Beretninger eller af Apostelbreve, meddelte dem til andre, for at der kunde tages Afskrifter af dem. Saaledes bleve disse Bøger efterhaanden udbredte; mindre Samlinger kom i Stand; disse bleve lidt efter lidt fuldstændigere; og hvorsomhelst den evangeliske Lære fæstede Rod, derhen fulgte snart de hellige Skrifter i Oversættelse i forskjellige asiatiske, afrikanske og vesterlandske Sprog, som vi endnu have tilbage. "Dersom Apostlene" — siger en af Kirkens ældste Lærere fra det andet Aarhundrede — "ikke havde efterladt os Skrifterne, da maatte vi følge den mundtlige Overlevering; — men Apostlene, som først lærte mundtligt, overgave derpaa, efter Guds Villie, Skrifterne til at være Grundlag og Støtte for vor Tro."*) Og saameget mere lærte Man at sætte Pris paa de ægte Apostelskrifter, som snart en Mængde opdigtede Skrifter, tildels under Apostlenes Navn, kom i Omløb, der søgte at forvanske den hellige Historie ved smagløse Fabler, og Læren ved phantastiske Lærdomme. Sit faste Sted fik Skriften allerede tidligt i de kirkelige Forsamlinger, som den offentlige Gudstjenestes Midtpunkt og Grundvolden for det kirkelige Foredrag; thi den Anordning, som har vedligeholdt sig i Kirken indtil vore Dage, af en fastsluttende Række af Evangelie- og Epistel-Afsnit som Prædikenens Text, rækker op indtil Kirkens ældste Tider; Forbilledet var givet i de jødiske Synagoger, hvor Mose og Profeternes Skrifter bleve benyttede paa samme Maade. Ikke mindre var det en Hovedgjenstand for fromme og nidkjære Læreres Bestræbelser, at forskaffe de hellige Bøger Indgang i det christelige Huusliv, som det ypperste Middel

*) Irenæus: adversus hæreses (Mod Kjætterierne) III, 1, 4. Han havde endnu modtaget Undervisning af Polykarp, Apostelen Johannes's Discipel. Han var født Græker, men blev Biskop i Lyon, og døde 202.



til at fremme Andagt og venere Gudskundskab; vi kunne i denne Henseende henvise til en af de ædleste Personligheder i den gamle Kirke, hvis Navn er bleven Symbol paa præselig Fromhed — Johannes Chrysostomus, Patriarch (Erkebiskop) i Constantinopel: "Vent ikke", siger han, "paa andre Lærere; du har Guds Ord. Intet kan lære dig saaledes som dette; den menneskelige Lærer forholder dig ofte Meget af Forfængelighed eller af Misundelse; — men Læsning i den hellige Skrift er Omgang med Gud. Lader os altsaa beskjæftige os med den hellige Skrift, ikke blot i Gudstjenestens enkelte Timer, men bestandigt. Og er det ikke synderligt, at enhver Læge ved nøie at gjøre Rede for sin Kunst, enhver Haandværker for sin Haandtering, men at Den, der kalder sig Christen, ikke kan aflægge Regnskab for sin Tro?"*) See vi endelig hen til den christelige Oldenskab, da har Flid og Granskning tidligt samlet sig om disse Bøger. Fra det tredie Aarhundrede af have vi en Række af Skrifter, hvortil ingen anden Litteratur har noget Lignende at opvise, som i Form af Prædiken eller af Fortolkning tyder og udlægger det rige Indhold af det apostoliske Ord; og i alle de Undersøgelser og Stridigheder om Læren, som have sat det kirkelige Liv i Bevægelse, har Man fra alle Sider henvist til og paaberaabt

*) Johannes, som af sin Veltalenhed erholdt Tilnavnet Chrysostomus (o: Guldenmund) er den berømteste kirkelige Taler i den christelige Oldtid. En stor Mængde Homilier og populaire Skriftfortolkninger have vi tilbage af ham. Hans Liv indfaldt i en høist urolig og fordærvet Tid, og, som Offer for Hofsets Forfølgelser, døde han i Landflygtighed A. 407. En Biographie af ham, med meget interessante Udtog af hans Skrifter, haves af den berømte Kirkehistoriker Neander: det hell. Joh. Chrysostomus und die Kirche, besonders des Orients, in dessen Zeitalter. 2D. 1821. De ovenfor anførte Steder findes hos Neander: I. S. 188. 198. 345.

sig dette Ord som øverste Regel for Sandheden. Selv i **Middelalderen**, hvor sjæg end, i dens fleste Perioder, den aandelige Drift og Dygtighed var, øvede den hellige Skrift den samme tiltrækkende Kraft. Vidunderlige Fortolkninger haves fra disse Aarhundreder; men Kundskaben manglede, og Friheden manglede; og Arbeidet maatte derfor drives paa aandløs, mechanisk Maade, ved Udskriven og Sammenskriven af de ældre Læreres Værker. Fra samme Periode haves ogsaa Oversættelser af det Nye Testament i forskjellige nyere europæiske Sprog — det franske, italienske, tydske, engelske*) —; disse har Man imidlertid ikke været i Stand til at forfatte efter den græske Original; den latinske Kirke-Oversættelse er traadt i dens Sted. Men det er først ved **Reformationen**, at Skriften er bleven gjeninsat paa den Plads, som den indtog i den gamle Kirke, og i den protestantiske Kirke har der dannet sig en Bibellitteratur, baade i videnskabelig og populair Form, der er sige omfangsrig og indholdsrig. Nærmest er det **Luthers Oversættelse**, som i denne Henseende har gjort Epoche. Ved den er den hellige Skrift, forstaaelig og tiltrækkende, bleven indført i Menighedens Liv, og den er bleven Stammemønder til de talrige Oversættelser i de øvrige protestantiske Landes Sprog.**) Betænker man de utallige Udgaver og Oplag af dette Arbeide — alene fra en enkelt Bibelanstalt, den Canstein'ske i Halle***), ere udgaaede

*) Ogsaa i det danske Sprog haves en for-lutherst Oversættelse ("den ældste danske Bibeloversættelse", udg. efter et Haandskrift i det store kgl. Bibliothek, af Molbech, 1828); men denne omfatter alene en Deel af det Gl. Testament.

**) Jvf. mine "Danmarks Foredrag over Reformationen", S. 134-140.

***) grundet af Baron Canstein, en fortrolig Ven af den berømte Spener, Stifter af den pietistiske Skole. Fra dens Presser udgaar daglig 12,000 Ex.



omtrent halvtredie Million Exemplarer af den hele Bibel og formodl halvanden Million Exemplarer af det N. Testament —, da vil Man kunne danne sig en Forestilling om den Indflydelse, hvorfra er udøvet paa den almindelige Christendomskundskab; og det er bleven vor Tid forbeholdt, at se Luthers Forehavende fremmet ved det mest storartede Institut, Historiens Aarbøger have at fremvise — Bibelselskaberne, til hvilke Grunden er lagt i England i Aaret 1804. Den Tanke, som ligger til Grund for disse Samfund, er: at gjøre Bibelen til religiøst Dannelsesmiddel ikke for enkelt Folk eller Land, men for Menneskeslægten overhovedet, og til den Ende at befordre dens Udbredelse i alle Lande, ikke blot christelige, men ogsaa mahomedanske og hedenske. Til den Ende er den hellige Skrift foranstaltet oversat i over halvandethundrede forskjellige Sprog og Dialekter: asiatiske, afrikanske amerikanske og australiske, og Antallet af de hidtil udbredte Bibel-Exemplarer lader sig anslaae til over fire Millioner. Saaledes ere de christne Folk rykkede det Tidspunkt nær, der er ligesom profetisk betegnet af Reformationens store Forgjænger,*) "da Korset kan ønskes til Lykke, ved at forherliges i alle Tungemaal af alle Slags Mennesker: da Pleugmanden ved sin Pleug kan synge de hellige Psalmer, da Væveren ved sin Væv kan lette sig Arbeidet ved at synge af Evangeliebogen, da Styrmanden, bunden til sit Ror, kan nynne sin Sang, og Konen ved sin Rok kan høre forelæse af Slægtning eller Veninde."

Men dette Historiens Blad kan ogsaa vendes om, og det omvendte Blad giver et Billede med ganske andre Træk, der synes at stille det i Dvivl, om det nylig udkastede Billede er Mere end

*) Erasmus af Rotterdam: Fortaler til hans Omskrivning af Evangelierne.

et smukt og indtagende Skin. Hvad Menigheden angaaer, da ligger det i Forholdenes Natur, at i den gamle Kirke — da ikke alene det skriftlige Ord udbredtes langsomt, og ikke altid var let at overkomme, men det heller ikke var hver Mands Sag at læse, endnu mindre at samle og fatte det Læste — det mundtlige Ord maatte være det almindelige og det vigtigste Middel til Underviisning. Og herom haves Vidnesbyrd til Overflod. Den samme Chrysostomus, som saa indtrængende opfordrer til Bibelens flittige Brug, klager bitterlig over det Frugtesløse i sine Formaninger: hvorledes de forskjelligste Undskyldningsgrunde og Udflugter blive benyttede, snart Mangel paa Penge, snart paa Tid, snart paa Evne til at forstaae; "Terninger hedder det, finde vi hos de Fleste, men Bibelen ingensteds eller hos ganske Faa, og Disse handle dermed, som om de ingen havde;.. jeg hører Folk gjøre sig til af, ikke at de kunne Bibelen udenad, men at de have en Bibel, skreven med gyldne Bogstaver"; han anfører ogsaa, hvorledes "Qvinder og smaa Børn bære Evangeliebøger som Amuleter om Halsen."*) Naar saadanne Klager synes at vidne om, hvor langt det er fra, at det skrevne Ord er i den kirkelige Oldtid bleven agtet og benyttet som Kundskabskilde eller Troesgrund, da gjælder Dette endnu i ganske anden Grad om de følgende Aarhundreder, i hvilke der, ved det hele kirkelige Livs Anordning, blev systematiskt arbeidet paa at bringe det christne Folk ind under det geistlige Formynderskab. Det kirkelige Ord fortrængte derfor mere og mere Skriften, indtil der i mange Egne ikke var Mere tilbage end et dunkelt Sagn om, at slige Bøger vare til, hvilke dog — saa sagdes der — skulde alene være forstaaelige for de Lærde. Vistnok

*) S. Neander: der heil. Chrysostomus, I. S. 190-95. 344 f.



maa det nu indrømmes, at der ved Reformationen er indtraadt en Hovedforandring i denne Henseende; ikke alene i de evangeliske Lande er Skriften aaben og let tilgængelig for Alle og Enhver, udlægges i Kirker og Skoler, og uddeles til Læsning i Huse og Hytter; men ogsaa i flere Dele af den katholske Verden, navnlig i Tydskland, har dette Exempel fremkaldt lignende Begjerlighed efter Guds Ord og lignende Bestræbelser for at fremme dets Udbredelse i Folket. Men der kunde endnu altid spørges, om ikke en stor Deel af den vakte Interesse skulde være at skrive paa den blotte Nyheds Regning; og endnu alvorligere kunde der spørges — som der ogsaa fra katholsk Side ofte nok er bleven spurgt —: om virkelig saa glædelige Følger ere at spore af denne utrættelige Arbeiden paa at bringe Bibelen i Hvermands Hænder, om det ikke er den naturlige Virkning, hvor Alle ville være Bibellæsere og Bibeludlæggere, at en hovmodig Selvraadigheds-Aand saaer Overhaand, som ikke erkjender nogen aandelig Autoritet, og saaledes bringe Forstyrrelse og Ufred ind i enhver Samfundsorden, om det ikke er denne Aand, der har splittet den protestantiske Kirke i en Mangfoldighed af Partier og Secter, hvor Almuesmanden har Bibelsprog tilrede til at forsvare enhver Misforstaaelse, og Mange gaae til Grunde i sigselvfortærende Grublerier, i apokalyptiske Drømme og sygelige Sværmerier. Og selv med Hensyn til den paaberaabte Kjendsgjerning, at Bibelen dog nu, fremfor nogensinde før, har fundet et Hjem i hver Mands Huus som Andagts- og Opbyggelsesbog, kan det Spørgsmaal reises: om ikke dette er et Skin snarere end en Virkelighed, om Sandheden ikke snarere er den — hvad ogsaa synes ganske naturligt, eftersom enhver Tidsalder har sin egen Form og sit eget Sprog, hvori de høiere Sandheder klæde sig —, at Fromheden hellere søger hen til saadan christelig Udvikling i belærende

og opbyggende Tale, som efter den hele Behandlingsmaade staaer vor Tids Tarv og Dannelse nærmere. Dg — for at fuldføre den skriftlige Indsigelse — naar Skriften bliver, paa Kirkens og Videnskabens Enemærker, hyldet som Sandhedens Regel og Dommer, skulde da Dette, nærmere betragtet, være synderlig Mere end en symbolsk Vresplads? Thi til ingen Tid har det jo derved kunnet forhindres, at jo Prædikenen er, som Udtryk af Individets egne Anskuelser, gaaet sine egne Veie, mangengang i skarp Modsætning til det selvsamme Bibelord, som ved Prædikenen skulde være udviklet og bestyrket; og det Samme gjælder om den videnskabelige Brug af Skriften, hvor det selv er blevet til Mundheld, at Bibelen er fremfor nogen anden bleven den Vog, i hvilken Enhver først indlægger efter Behag sine egne Meninger, for ad denne Omvei atter at kunne efter Behag tage dem frem til Tid og Sted som Skriftens egen Autoritet.

Det kunde derfor synes, som om den katholske Kirke har ikke har saa synderlig Uret ligeoverfor den protestantiske. Modsætningen er bekjendt, og den er saa skarp som vel muligt. Medens denne paa alle Maader henviser og fører Folket hen til Selvbeskjæftigelse med det hellige Ord, er den katholske Kirke skredet frem lige indtil formeligt Forbud imod den frie Læsning af Skriften. Allerede i det trettende Aarhundrede (1229) har en Kirkeforsamling i Toulouse forbudt paa det Strengeste, at Lægfolk maae have de hellige Bøger oversatte i Modersmaalet; og dette Forbud er bleven gjentaget efter Reformationen, ved de pavelige Regler (A. 1564), der have draget den bestemmende Grændse mellem tilladte og forbudte Bøger. Til disse ere nemlig henregnede alle Bibeloversættelser i levende Sprog, som ikke ere approberte af Paven; og selv disse tør ikke læses af Enhver, uden høiere kirkelig Tilladelse: "efterdom



det ved Erfaring er godtgjort, at, naar Bibelen tilstedes Enhver uden Forskjel til Læsning, der da, formedelst Menneskenes Uforstand, opstaaer deraf større Skade end Gavn." Bibelselskaberne have derfor maattet vække Pavens høieste Uvillie; og forskjellige Paver — Pius 7 i A. 1816, Leo 12 i A. 1824, Pius 8 i A. 1829, Gregor 16 i A. 1833 — have udtalt denne i alvorlige Paamindelsesskrivelser, hvor de opfordre til Forholdsregler imod denne "Pestilents", paa det at "ikke Christi Evangelium skal ved Oversættelserne vorde forvreiet til et Djævelens Evangelium."

Den Modsætning, der i dette Stykke træder frem i det kirkelige Liv, har sin Grund i en meget forskjellig Betragtning af Skriftens Bestemmelse og Betydning. Naar Luther, paa Rigsdagen i Worms, ikkun da erklærede sig beredt til at kalde tilbage, hvad han havde lært, dersom Modstanderne kunde overbevise ham "ved Vidnesbyrd af den hellige Skrift eller ved aabenbare, klare og tydelige Grunde"; naar de evangeliske Stænder og Fyrster, paa Rigsdagen i Speyer 1529, imod deres Modstanderes Fordring, at de skulde bøie sig under Majoritetens Beslutning, nedlagde den høitidelige Protest: "at blive, i Prædiken og Lære, alene ved Guds Ord, og der at forklare og udlægge een Text i den hellige Skrift ved den anden": da er her den protestantiske Kirkes store Grundsætning udtalt: at "den hellige Skrift er den eneste Dommer, Regel og Rettesnor, efter hvilken alle Lærdomme ere at prøve og bedømme, om de ere fromme eller ufromme, sande eller falske",*) — at "ingen sand Christen trænger til anden Regel eller Lov til Retvished og Salighed, end Jesu Christi

*) Concordieformelen, den nyeste symbolske Bog i den lutherske Kirke (fra Aaret 1580), som dog kun er gjældende i nogle Lande, saaledes ikke i Danmark.

Lære, som er den hellige Skrift, uforvanskет ved menneskelige Fortolkninger, Tilsætninger eller Opdigtelser";*) thi "Skriften indeholder Alt, hvad der er nødvendigt til Frelse, saaledes at Det, som hverken læses i den eller kan godtgjøres af den, ikke tør fordres af Nogen som Troesartikel."**) — Ganske anderledes den katholske Kirke. Skriften — saaledes slutter det — kan kun da udlægges rettelig, naar den bliver fortolket af den samme Hellige Aand, som har affattet den; men denne er, i sin Sandhed og Fuldstændighed, kun at finde i Kirken, det vil sige: i det hele Samfund af Biskopper, Kirkens øverste Styrere, under Pavens Forsæde; følgelig er det "Kirken, som det alene tilkommer at dømme om de hellige Skrifters sande Mening og Fortolkning, og Ingen maa fordriste sig til at fortolke Skriften imod den Mening, som Kirken, den hellige Moder, har vedkjendt og vedkjender sig." Saaledes lyder Bestemmelsen i den sidste almindelige Kirkeforsamling, i Trident (A. 1545—1563), hvor, i Anledning af Reformationen, den katholske Kirkes Lære og Anordning er bleven undergivet omhyggelig Prøvelse.

Men ogsaa i vor Kirkes Midte lader en lignende Retning sig paavise, med Hensyn til Forholdet, hvori Skriften skal stilles til Kirken og dens Lære. Det er ikke sjeldent at høre Ytringer, som staae i besynderligt Forhold til den Ærefrygt og Fortrøstning, hvormed vor Kirkes Grundere have stottet sig til den hellige Skrift. Man synes at lade haant om den, som et dødt og dødende Ord, og man henviser derimod til, hvad man kalder det levende Kirkeord, den kirkelige Troesbekjendelse som den rette og virksomme Sandhedsregel. Der var en Tid, da der ikke vilde have behøvedes Mere, end at gjøre opmærksom paa den Tilnærmelse til Katholicismen, der aabenbart her udtaler sig, for at vække den kirkelige Ivær imod den; det var den Tid, da man betragtede den katholske Kirke som saaledes hensunken i Vildfarelse og den protestantiske Kirke som saaledes i Besiddelse af Sandheden fuld og færdig, at man mente ikke at kunne gjøre bedre, end i Ett og Alt at holde sig i den skarpeste Modsætning til den katholske Lære. Nuomstunder kunne vi tykkes os til at være komne saa vidt, at Man ikke miskjender Vigtigheden af, ogsaa paa de kirkelige Enemærker at have Modstandere, for at kunne lære af dem; og en Prøvelse af Grundene fra begge Sider, anstillet med fordomsfrit og uhildet Sind, vil her, som i de fleste Tilfælde, føre til den Erkjendelse: at, om end Sandheden er paa den protestantiske Side, trænger den dog til nærmere og nøiere Bestemmelse, naar den ikke skal føre til overspændte Paastande, der maae fremkalde velgrundet Modsigelse, og at den katholske Kirke, om den end miskjender Skriftens sande Betydning og saaledes er fejlende i sin Hovedretning, dog fortjener Opmærksomhed i sine Indsigelser imod vor Kirke, fordi de gjøre opmærksom paa mangen Ensidighed og Overdrivelse, hvorfra Man fra protestantisk Side ikke altid har vidst at holde sig fri.

Disse Ensidigheder og Overdrivelser samle sig i den Misforstaaelse: at, hvad der læres om Skriftens Klarhed og Fatteligheд og Tilgængelighed for Alle, skulde være at forstaae saaledes, som om man blot behøvede at gaae lige til, hvor det gjælder om at udlægge Skriften i dens Sandhed og udvikle christelig Lære af dens Ord, idet al dybere Grun-

*) "De kjøbenhavnske Artikler", der bleve fremlagte, ved Reformationens Indførelse i Danmark, paa Herredagen i Kjøbenhavn, i Juli 1530. Jfr. mine "populaire Foredrag over Reformationen", S. 122 ff.

**) De 39 engelske Artikler, den eng. Kirkes Troesbekjendelse.

sken og alle videnskabelige Hjælpemidler skulde anses som unødvendige til dette Arbeide. Historien viser, til hvilke Forkerthed og Urimeligheder en saadan Mening fører. Skriftens Ord: hvorledes Evangeliet er "skjult for de Vise og Forstandige og aabenbaret for de Umyndige"*), ere blevne benyttede paa den selsomste Maade. En Mand som Carlstadt, i den første Tid en af Luthers hengivneste og nidkjæreste Medarbeidere, erklærede Videnskaben ligefrem for skadelig til Skriftens Fortolkning, aflagde sin theologiske Doctordragt, og raadførte sig med Haandværkere og Bønder om den rette Maade at tyde Skriften paa**); og er det ikke den selvsamme Forestillingsmaade, der dagligt kommer til Syne, naar vi see Almuesmanden træde, selvklog og fordringsfuld, op i religiøse Stridigheder med et eller andet Bibelsprog, uden Anelse om, at noget Andet og Mere end det blotte Bogstav her skulde være fornødent? Men hvorledes — maae vi vel spørge — er det dog tænkeligt, at Skriften, i hvilken det høieste Indhold er fremstillet i menneskeligt Ords Form, ikke ogsaa, til den rette Opfattelse af dette Indhold, skulde gjøre Fordring paa de høieste menneskelige Evner, den høieste menneskelige Dannelse? Vel er det saa, at Guds Ord i Skriften har en Klarhed, en Varme, en Myndighed, der virker paa Sjelen anderledes end ethvert menneskeligt Ord. Thi dette Ords Indhold angaaer ikke Noget, der ligger udenfor Mennesket, skal læres og optages udenfra, ikke Noget, der vedrører Denne eller Hin i Besynderlighed; det udtaler, hvad Sjelen gjenkjender som sit Eget, hvortil Alle have lige Fornødenhed og Trang, blive hendragne ved

*) Matth. 11, 25.

**) Seckendorff: Historia Lutheranismi (Lutherdommens Historie), S. 198.



den samme Aandens Drift. Og hvorledes er ikke, ved den hele Form, hvori dette Indhold er behandlet, den sjerstaalige Virksomhed paa den menneskelige Sjel betrygget? De religiøse og sædelige Ideer træde her frem i historiske, levende og handlende, Skikkelser; de høieste Sandheder ere her udtrykte ikke i Begrebets strenge Form, i Skolesprogets Tørhed, men saaledes som de ere optagne af det troende Gemyt, og her have dannet sig selv deres Udtryk, i disse varme, gribende Ord, disse talende, evig friske Billeder, der stille os midt ind i Livets forskjellige Forhold; og det er ikke Udviklinger af Læren i en eller anden enkelt Retning, der her foresindes, saaledes som de senere ere fremkaldte ved forskjellige kirkelige Stridigheder, rettede mod en eller anden Ensidighed, og derfor atter selv behæftede med Ensidighed; men det er de store religiøse Grundaccorder, som her ere anslaaede, de fulde Harmonier, der endnu omfatte alle enkelte Aandsretninger, og derfor finde Gjenklang hos de forskjelligste Individualiteter. Saaledes gives der da vistnok en Læsning til Andagt og Opbyggelse, hvortil ikke fordres anden Betingelse end sund Tanke og aaben Sands, gudfrygtig Stemning og alvorligt Sind; — og var det ikke saaledes, da vilde et stort Ansvar hvile paa enhver Bestræbelse for at fremme og udbrede Bibelens Læsning. Men naar derimod Talen er om nærmere Forklaring, om bestemtere Udvikling af Skriftordet til at begrunde Læren, danne de religiøse Begreber, og forbinde dem til den rette Eenhed, da gjælder Platos Ord (i Phædon): at Skriftet i sig selv er stumt, hverken kan afgive Forklaring, naar det adspørges, eller forsvare sig, naar det angribes, men altid trænger til Faderens Bistand, — gjælder her mere end ved Ordet i Almindelighed. Thi jo høiere den Verden ligger, hvortil dets Indhold hører hen, desto større er Afstanden fra den

Kreds, de saudselige Enemærker, hvorfra Ordene jo have maattet hentes. Det ligger saaledes i Sagens Natur, at Udtrykket maa være uegentligt, billedligt, tankesprogligt; hvortil endnu kommer, at den hele Udtryksmaade har hjemme i en fjerntliggende Oldtid, saa forskjellig i den hele Anskuelse, Opsattelse og Betegnelse fra vor Tidsalder, og desforuden har maattet afpasses efter mange særegne Forhold og Omstændigheder, som ere os kun ufuldstændigt bekjendte. Og endelig er det en Følge af Skriftens nærmeste Bestemmelse, at Lærdommene meest ere behandlede fra den praktisk anvendelige Side; paa Modsætningerne, som ligge indsluttede i den vide Form, og som ved nærmere Eftertanke nødvendigen maae træde frem, er der ikke gaaet ind; ikkun ved enkelte Vink og Fingerpeg er der henviist til de forskjellige Retninger, som skulle sammenarbeides i Eenhed. Men heri ligger da den øiensynlige Nødvendighed af dyberegaaende Udvikling af Skriftens Indhold, for at det Billedlige, Figurlige, Ordsproglige kan blive tydet, det Leilighedsvise blive almindeliggjort, det Omspredte samlet; og hvorledes skulde til dette Arbeide det Omblik, den Modenhed i Tænkning og Omdømme kunne undværes, som er Frugten af den ægte videnskabelige Dannelse! Man har derfor ogsaa, fra den anden Side, seet sig nødsaget til at at tage sin Tilflugt til det Uforklarlige: til en umiddelbar Naadevirkning, et guddommeligt Lys, som skulde oprinde i den Frommes Sjel, og erstatte al anden aandelig Mangel. "En Bondemand, som er ukyndig i menneskelig Lærdom, ja, ei engang kjender dens første Begyndelsesgrund, kan, naar han hører Skriften forelæse, ved den guddommelige Aand forstaae og, om det behøves, fortolke den"*); — dette er Grundsætning hos Qvækere, Anabaptister og lignende Partier, som derfor først og sidst formane og opfordre til, i Stilhed at bie paa Aanden, der visselig vil komme, og med den al fornøden Indsigt og Forstand. Men saa sandt som Dette er, rigtigt forstaaet — thi al aandelig Evne og Dygtighed er Aandens Gave —, saa er det ikke mindre sandt, at den guddommelige Aand virker paa Mennesket ad menneskelige Veie, at den ikke indskyder i Sjelen, hvad der ikke har sin naturlige Rod i dens personlige Væsen, dens Tænkning og Dannelse: "Lad Aand være længe nok Aand"!, siger Luther*); "jeg har ogsaa været i Aanden, har ogsaa seet Aander, og veed vel, hvorledes det er Aanden, som alene gjør Alting; men altigevel vilde jeg være kommen til kort, dersom Sprogene ikke havde hjulpet mig, havde gjort mig fast og sikker paa Skriften."

Altsaa: **Skriften kan, for at bruges og anvendes rettelig, ikke undvære menneskelig Videnskab.** Forsømmes denne, da kan Skriften vistnok blive et farligt Vaaben, et Middel for Alle til Alt. Der ligger en betydningsfuld Advarsel i Evangeliets Fortælling om Jesu Fristelse i Ørken: hvorledes den onde Aand indleder enhver Fristelse ved et Bibelsprog. Vi mindes herved om Ordsproget: hvor Gud har opreist sit Tempel, der bygger Djævelen sig et Capel ved Siden, — mindes om, hvor let det Hellige, behandlet med plumpe Hænder, bliver til en vanhellig Caricatur. Skriftens Fortolkning kan ikke undvære Kundskab til den hele Eiendommelighed af de Sprog, i hvilke det hellige Ord er talt og skrevet — de ere, som Luther siger**), "Skeden for Aandens Sværd, Skrinet, hvori Klenodiet findes; og derfor maa Sprogkunsten

*) Barklay, Qvækernes første og fornemste Theolog, som levede i den sidste Deel af det 17de Aarhundrede: Apologie for den sande christl. Theol, 10de Thes. § 19.

*) X S. 553 f. **) X S. 548.

være tilstede, dersom man skal dømme om Skriften; ellers er det ude". Ligesaa lidt kan den undvære Kundskab til de mange forskjellige historiske Forhold, til hvilke der er taget og har maattet tages Hensyn i det skrevne Ord. Men fremfor Alt beroer den rette Behandling af Skriften paa Indsigt og aandelig Hjemmevaren i de christelige Ideer; thi først saaledes kan Bogstavet finde sin Forklaring i Aanden, det Enkelte opfattes i Samklang med Skriftens Helhed. "Det er ikke" — at vi atter skulle tale med Luther*) — "den rette Maade at forstaae og udlægge den hellige Skrift, naar man sammenplukker forskjellige Ord fra forskjellige Steder, uden at see paa Sammenhæng eller Sammenligning; ja, dette er netop den sædvanlige Vei til at fare vild i Skriften; men dette er en Egenskab ved den hele h. Skrift, at den udlægger sig selv, ved allevegne sammenholdte Steder og Sprog, og alene vil være forstaaet ved sin Troesregel". Til at forstaae Skriften rettelig — pleie Reformatorerne at sige — hører Christi Aand; og hvor denne ene Fordring bliver udtalt med fuld Bevidsthed, der er enhver anden Betingelse indbefattet i denne ene**).

Men, naar nu saaledes Skriften ikke kan undvære Videnskaben, vil da ikke Sagen i Virkeligheden stille sig saaledes, at Skriften er givet Videnskabsmændene til Priis, at den er udsat for den enkelte Lærdes, den enkelte Theologs vilkaarlige Behandling? og er det Andet end reen Illusion, naar det desuagtet hedder, at det ikke er os, der skulle styre Guds Ord, men at vi skulle lade os styre deraf? Denne Indvending vilde have nogen Grund, dersom Meningen var den, at

*) XV S. 1266. III S. 2042.

**) Jvf. min "Det Nye Testamentes Hermeneutik", S. 32—77, 269 f.



Skriftens Udlægning skulde være udelukkende forbeholdt de Lærde af Faget. Men allerede Videnskabelighed i Almindelighed er, i Ordets rette Betydning, noget ganske Andet end Belæsthed, Samling af mange og mangfoldige Kundskaber; Lærdom og Belæsthed er kun Middel — og ikke det eneste Middel — til at erhverve den Sundhed, Renhed og Klarhed i Tænkningen, som er det rette videnskabelige Mærke. Denne har nu vistnok sit naturlige og nødvendige Støttepunkt i den lærde Stand; men ved indbyrdes aandeligt Samliv, ved gjensidig Meddelelse om de aandelige Gjenstande kan en videnskabelig Sands og Retning efterhaanden blive Eiendom for Flere og Flere, dens Frugter efterhaanden blive synlige i altid videre Kreds, uden at de Enkelte skulle behøve at gaae den samme møisommelige Vei af Studium og Efterforsken. Og af ganske særdeles Betydning bliver dette aandelige Samliv for Religionsvidenskaben, fordi Indholdet af denne Videnskab mere end af nogen anden er Alles Sag. Det bliver ikke mindre til Fordervelse for den videnskabelige Theologie, dersom den drager sig i lærd Fornemhed tilbage fra det hele christelige Samfundsliv, end det vil være for dette, dersom det vil undrage sig Videnskabens Ledning. Den christelige Religionsvidenskab fører meget mere Tanken hen til det hele Samfund af Christne, saamange som der føre deres Liv med Bevidsthed, hvis Tro er bygget paa tænksom Prøvelse og levende Overbevisning; og saaledes — naar Skriften ikke kan undvære Videnskaben, da kan Videnskaben, den theologiske Videnskab, heller ikke undvære det kirkelige Samfund. Ligesom Skriften vedkommer Alle, saaledes er dens Udlægning at betragte som Alles Gjerning, hvori Enhver kan og bør have sin Andeel — vistnok ikke i samme Form, med samme Kunst og Lærdom, eller med samme umiddelbare Deeltagelse i Fortolkers

Arbeidet, men i samme Aand, snart med nærmere Hensyn til Videnskaben, snart til Livet, i videre eller i snevrere Kreds. Den Enkelte vil kun i samme Forhold være i Stand til at udvikle Skriftens Indhold i dets Renhed og dets Helhed, som han ikke, i Retningen af sin Tænkning og aandelige Anskuelse, staaer udenfor Samfundet, afslutter sig i sig selv og sit eget Tankesystem, men ligesom granster og arbeider med Alle i Alles Sted, har optaget i sig den Aand og Indsigt, som ikke udvikler sig hvel hos nogen Enkelt, men opnaaes ved Vexelvirken af de forskjellige Evner og Kræfter. Og er det ikke saa, at de almindelige Grundsætninger, som danne Grundvolden for den sande Fortolkning, blive hyldede og anvendte, med mere eller mindre klar Bevidsthed, af enhver tænksom og dannet Læser af Skriften? Det bliver jo dog almindeligt erkjendt, hvorledes det kun røber Misforstaaelse af Ordets Natur og Beskaffenhed, at ville prøve ethvert Udtryk i den hellige Skrift, eller letsindigt at rive det ud af den fulde Sammenhæng, hvori det læses, og hvorledes al Fortolkningskunst tilsidst beroer derpaa, som Luther siger *), at „leve sig ind med Propheterne, med Jesus og Apostlene".

Dette nu, at det først er i det christelige Samfunds Midte, ved de aandelige Kræfters forenede Liv og Virksomhed, at den hellige Skrift bliver talende og udfolder sin hele Rigdom — er Noget, hvorom der ikke er Uenighed imellem Katholiker og Protestanter. Men ved nærmere Indgaaen paa Sagen, naar Spørgsmaalet bliver om Beskaffenheden af dette Liv og denne Virksomhed fra Kirkens Side, udvikler sig en mærkværdig Forskjellighed, som paa det Tydeligste betegner begge Kirkers eiendommelige Charakterer.

*) XXII. 17.



Naar det nemlig hedder og maa hedde: at den hellige Skrift maa fortolkes i og af den samme Aand, af hvilken den er udgaaet: da vil den katholske Kirke have Dette forstaaet paa aldeles egenlig og historisk Maade. Ligesom Skriften ligger for os som et afsluttet Hele, med guddommelig Autoritet, saaledes skal ogsaa en fuldstændig Fortolkningsregel være givet, med lige guddommelig Autoritet, — en mundtlig Lære nemlig (Tradition), som, ved Siden af Skriften, skal være overleveret fra Jesus og Apostlene, for at udfylde, hvad der kunde mangle, udtyde, hvad der kunde være dunkelt eller tvivlsomt i det skrevne Ord, og som skal være nedlagt og uforandret bevaret i Kirkens Skjød, ved den Hellige Aand, som opfylder og styrer Kirken. Men hvorledes kommer denne hemmelige Lære til Orde, saaledes at den kan blive modtaget med fuld Fortrøstning til dens Ægthed? Igjennem Kirkens Fædre og Styrere — er Svaret —, de hellige Biskopper. I Rækken af Disse skulle Apostlene selv have været de første; af dem skulle Efterfølgerne være blevne indviede ved den hellige Ordination, som meddeler hemmelighedsfulde Gaver, og ved en lignende Indvielse skal den samme aandelige Skat være forplantet indtil de seneste Tider, saa at Biskopperne endnu den Dag idag skulde være forbundne med Apostlene ved en uafbrudt opstigende Række af Mellemled. Og ligesom der læres, at Petrus var Apostlenes Hoved og Fyrste, og derhos tillige den første Biskop i Rom, saaledes skal Apostelfyrstens Værdighed og Ufeilbarhed være gaaet i Arv til enhver af de følgende Paver, som Christenhedens Fader og synlige Herre, der indtager den usynlige Herres Sted. Hvor nu — saa læres der fremdeles — Biskopperne ere forsamlede i Kirkemøde (Concilium, Synode) under Pavens Forsæde, eller hvor Paven, i hvem al biskoppelig Fylde og Høihed er sammen-

trængt, lærer og anordner paa sit Embeds Vegne, der er det Christus selv eller den Hellige Aand, som taler og byder, det er den hellige Overlevering, som her bliver meddelt og udtydet, til ubedragelig Forvisning for enhver rettroende Christen.

Saaledes vil Alt befindes ordnet med den største Grundighed; og hvor blot Troen paa Kirken som det vedvarende Organ for den Hellige Aand er tilstede, fast og uden Tvivl, der maa man tilstaae, at der er sørget for, i ethvert enkelt Tilfælde at give Visshed om de hellige Ting, baade saa fuldstændigt og saa bequemt, som det kan tænkes og ønskes. Men med denne Tro paa den kirkelige Inspiration vil det have sin overvindelige Vanskelighed allevegne, hvor der forlanges Grunde for Troen. Thi hvad der bliver fremsat som simpel og virkelig Historie, maa unegteligt ogsaa kunne godtgjøre sin Sandhed paa historisk Maade, ved historiske Vidnesbyrd. Men nu staaer det hele System ikke alene uden historisk Bevis — thi den uafbrudte Række af Biskopper, navnlig af Paver, hvorpaa det Hele beroer, kan ikke bevises, og ligesaa lidt den underfulde Virkning af Ordinationen —; men det finder endog sin ligefremme Gjendrivelse i Historien. Thi denne beretter baade om Paver, hos hvem Kirkeforsamlingerne have fundet hjetterske Vildfarelser, og om Paver, som samtidigt (under det saakaldte avignonske Fangenskab i det 14de Aarhundrede, da een Pave residerede i Rom, en anden i Avignon) have forkjættret og bandlyst hinanden. Saaledes er det katholske Kirkesystem vistnok en dristigt udtænkt og kunstfuldt sammentømret Bygning; men den hviler paa svigefuld Grund, som ikke taaler Kritikens Sonde *).

*) Den nærmere Udvikling af de her anbydede Momenter findes i min "Katholicismen og Protestantismen", S. 10—68.



Med alt Dette vil, naar Ideen holdes tilbørligt adskilt fra Formen, en dyb og følgerig Sandhed erkjendes at ligge til Grund for dette Kirke-System. Det Forfeilede er at søge deri, at det aandelig Frie og Flydende er ligesom forknet, er — tvertimod den naturlige Lov for alt aandeligt Liv — bundet til en stiv ydre Form. At løsne og udfrie den aandelige Sandhed af den bundne Tilstand, er den protestantiske Kirkes Opgave.

Saa fast nemlig som vor Tro er paa Christendommen som den sande Guds-Aabenbaring til Menneskehedens Helliggjørelse og Frelse, saa fast vil ogsaa den Tro være, at Lyset, som tændtes i Verden ved Christi Komme, er bevaret igjennem alle, selv de mørkeste Tider, at der paa ethvert Punkt af Kirkens Historie maa kunne paavises en urokket christelig Grundvold, en Hovedsum af evangelisk Lære om Guds Naades Aabenbarelse i Christus, at der ved denne Lære er bleven dannet og opholdt en christelig Almeenaand, en Eenhed i Troen og Haabet, som er forplantet fra Slægt til Slægt, meddelt og overleveret igjennem Opdragelse, Undervisning, Indretninger i det kirkelige og i det borgerlige Liv, og, om end paa meget forskjellig Maade og i meget forskjellig Grad, har virket med oplysende og helliggjørende, frelsstiftende og forligende Kraft. En christelig Sandhedsmagt altsaa har ingensinde manglet i Kirken, men vistnok tilstede og virkende paa ganske anden Maade, end Sagen fremstilles i den katholske Kirke: ikke bunden til Biskopper, ikke nedarvet ved en ydre, magisk-virkende Kirkestik, ikke autoriseret ved kirkelige Forsamlinger, men gjennemstrømmende og sammenholdende det hele Samfund, levende og virkende gjennem utallige, hver paa sin Viis virkende, Organer. I denne fælleds Christentro har det religiøse Liv hos enhver Enkelt sit Middelpunkt og sin Styrer, al

Undersøgelse og Granskeu over Læren sin Regel og sidste Dommer; og det Samme gjælder om Skriftens Fortolkning. Jo mere det lykkes, ligesom at tage Plads og Sæde i det Grundchristeliges Midtpunkt, at lutre og udfylde det Individuelle ved Det, der altid og allevegne har været Grundvolden og Hovedsummen af den christelige Tro, har givet Livet det christelige Præg, deste fuldkommnere vil Skriften blive forstaaet; fra dette Middelpunkt vil Lyset af sig selv brede sig over hver enkelt Deel. Hvo som derimod staaer udenfor de christelige Ideers Kreds — en oprigtig Bekjender f. Ex. af den jødiske, den mahomedanske Religion — vil kunne forklare Skriften som historisk Bog med al Lærdom, Skarpsindighed, Nøiagtighed, men det egentlige, religiøse Indhold vil være tillukket for ham.

Men spørges nu atter: hvorved denne christelige Indsigt er bleven næret, bevaret og beskjermet under alle de Omvæltinger og Omvalgninger, Tiden har bragt over Christi Kirke, — da føres vi netop tilbage til den hellige Skrift som det første og vigtigste Middel. Vel er det saa, at Skriftens Indhold er efterhaanden sammensmeltet med vort eget Væsen, gaaet, under mange forskjellige Former, over og ind i det hele Liv, saa at dens umiddelbare Indflydelse ikke længere med Bestemthed kan lade sig udskille fra al anden aandelig Indvirkning. Det vilde fremdeles være reen Misforstaaelse, at mene, at Intet skulde have Ret og Adkomst til at gaae og gjælde som christelig Sandhed, uden hvad der lader sig paavise ordlydende i Skriften og træder frem i dens egne Udtryk, at Skriften skulde gjøre andre Skrifter til christelig Belæring og Opbyggelse overflødige, eller at det, ved enhver Udvikling af de christelige Lærdomme, skulde være fornødent, bestandig paa ny at søge tilbage til Skriftens Udsagn; — fra en saadan ængstelig Hængen og Klæben ved Ord og Bogstav udløser netop Skriften, idet den giver den christelige Bevidsthed Klarhed og Sikkerhed til at bevage sig i egne Former. Men hvad vi mene og holde fast, er Dette: at det er det store, uvurderlige Fortrin ved den hellige Skrift fremfor ethvert andet Skrift af christeligt Indhold — være sig theologiske Systemer eller Andagts- og Opbyggelsesbøger —, at den er Udtryk af de christelige Ideer, førend disse endnu ere traadte ud i Kamp med Modsætninger, og derved ere blevne opløste i Bestemmelser, som ere beregnede paa at skulle være Dæmninger imod en eller anden enkelt Opfatning af Læren. Den hellige Skrift bliver staaende ved de christelige Ideer i deres storartede Helhed, deres Betydning for det hele, samlede Liv. Derfor har dette Ord lige Sandhed og Gyldighed for Alle; og medens ethvert andet Skrift bærer sin bestemte Farve, og derved frastøder den Ene, medens det tiltrækker den Anden, ofte adskiller ligesaameget som det forbinder, virker Skriften kun udsonende, som Fredens Baand til at vedligeholde Troens Enhed i broderligt Samfund. Og saaledes er det da at forstaae, naar vi sige, at det er Skriften selv, som tilsidst bevirker og betrygger den rette Fortolkning og Anvendelse af sit eget Ord, fordi der nemlig til enhver Tid udgaaer fra den en Kraft til at nære den sande christelige Aand, opklare og styrke Indsigten i det rette Fornødne. Om derfor end det Samme maa indrømmes at gjælde om Skriften, som gjælder om den borgerlige Lovgivning: at det ikke er under Livets rolige, jevne Gang, men i enkelte kritiske Perioder, at dens Myndighed viser sig i sin hele Vigtighed og Uundværlighed, — saa kan dog en sikkrere Vei ikke gives til at betrygge med religiøse Ydertigheder, til at bevare Læren reen og Livet sundt, end den, som vor Kirke anviser: at tye tilbage til Skrifterne,

hvor Christus træder os imøde i sin Klarhed, Apostlene i deres Begeistring, hvor Livets Ord er givet i sin oprindelige Renhed, og har historisk godtgjort sin Kraft til at omdanne og uddanne Livet indenfra. "Ligesom Regn og Dug gjør Engene lysteligt og grønne, saa at Blomster og Græs spirer frem og voxer efter Ønske og Begjær, saaledes qvæger Guds Ord Hjerter og Samvittigheder; og hvor denne Regn falder af det guddommelige Ord, der bliver det ikke uden Forbedring og Frugt." *)

Ganske anderledes lyder nu vistnok det Vidnesbyrd, som gives vore hellige Bøger af Dem, der ville gjælde som de nyeste "Fuldendere" af Christendommen. "Man kan ikke holde den Tanke ude" — siger Schelling **) — "hvilken Hindring de saakaldte bibelske Bøger have været for Christendommens Fuldendelse (!). . . Egentlig er det disse Bøger . ., som bestandig paa ny have sat den empiriske Christendom i Ideens Sted, hvilken kan bestaae uafhængig af dem, og bliver lodeligere forkyndt igjennem hele den nye Verdens Historie i Sammenligning med den gamle Verden, end igjennem hine Bøger, hvor den endnu laae meget indviklet". Hegel ***) er af samme Mening: "Den bibelske Text beskriver den Maade, hvorvaa Christendommen først er kommen til Syne; og herved kan endnu ikke Det være indeholdt paa synderlig eftertrykkelig Maade, hvad der ligger i Christendommens Princip, men svarere kun Ruelsen derom . . . Man kan næsten sige, at Christendommen, naar den føres tilbage til sin første Fremtrædelses-Form, bliver bragt paa Aandløshedens Standpunkt" (!). Og Strauß †)

*) Luther, III. S. 2743.

**) Ueber die Methode des akadem. Studiums, S. 198.

***) Gesch. der Philosophie, III. S. 111.

†) Christl. Glaubenslehre, I. S. 172.



finder det "ligesaa forkert, at ville gjøre disse Bøger til Regel for det Christelige, som at ville søge Idealet af den menneskelige Skabning i Barnets Former." Herved er kun dette Ene at erindre: at disse Ytringer og Paastande ville befindes at være fuldkomment i deres gode Ret, naar det betænkes, hvad den saakaldte Fuldendelse af Christendommen vil sige — hverken Mere eller Mindre nemlig end Ophævelse af Christendommen, saaledes som den er historisk indkommen og historisk gjældende i Verden, med Undtagelse af visse almindelige religiøse Ideer i de christelige Kjendsgjerningers Sted. For denne Operation maa det erkjendes, at det skrevne Ord er en meget ubequem Hindring; og vi ville derfor, fra vort Standpunkt, i hine Beklagelser netop have det stærkeste Vidnesbyrd om Skriftens store Betydning i og for Kirken: hvorledes den ogsaa i vor Tid, ligesom i Fortiden og i vore Fædres Tid, er den faste og stærke Klippe, mod hvilken uchristelige Strømninger bryde sig.

# VIII.

## Guds Væsen og Egenskaber.

Naar al Religion har sit Middelpunkt i Forholdet imellem Gud og Verden — dels saaledes som dette Forhold er givet oprindeligt, dels saaledes som det først skal frembringes og dannes ved Livets Virksomhed —, saa vil det Eiendommelige og Charakteristiske i en vis bestemt Religion ikke kunne træde klarere tilsyne, end ved at agte paa den Fremstilling og Udvikling, som deri er givet af Guds Natur og Væsen. Vi have i det Foregaaende (S. 78–82) betragtet Rækken af de forskjellige Oldtids-Religioner som ligesaamange fremadskridende Forsøg paa at udløse Begrebet om det guddommelige Væsen af den bundne Tilstand, hvori det maatte befinde sig — som naturlig Eftervirkning deraf, at Begrebet selv oprindeligt har udviklet sig af Naturlivets Betragtning; vi have seet, hvorledes Religionen er gaaet ud fra Forestillingen om en overlegen, usynlig Magt, hvorledes denne Forestilling efterhaanden er løftet høiere op fra Trin til Trin, indtil Magten omsider indgaaer Forening med Viisdom og Godhed, og Udviklingen naaer sin Fuldendelse i Begrebet om den hellige og retfærdige Gud, som det naadefulde og alkjærlige Væsen. Man behøver kun at tydeliggjøre sig Forskjellen imellem de hedenske Guddomme, der endnu ere stillede under Endelighedens forskjellige Indskrænkninger og Modsætninger, saavel i Hensende til Magt og Styrke som til aandelig Fuldkommenhed, og Israels Jehovah, den Almægtige og Hellige, eller atter imellem Dennes strenge, afsluttede Retfærdighed og den christelige Gud, hvis Væsen er Kjærlighed, for at falde, hvor forskjellig en Livsanskuelse herved er givet, hvor forskjellig en Charakteer Livet maa antage, hvor det styres af et saa forskjelligt Gudsbegreb. Og den hele Mangfoldighed af Former, som vi see det religiøse Liv antage, alle de forskjellige Udartninger — fra den urolig travle Værkhelligbed til den uafsigtsomt rugende Selvbeskuelse, fra det strange Vodsliv til den fanatiske Forfølgelses-Iver — har det sidste Udspring paa intet andet Punkt end i de tilsvarende Forestillinger om Guds Væsen og Villie.

Dette Forhold imellem Gud og Verden, navnlig den menneskelige Verden, om hvilket den religiøse Lære og det religiøse Liv bevæger sig, er Forholdet af **en Afhængighed, der omfatter Menneskets hele Væsen og Væren**, Livets Udspring, dets Nutid, dets Fremtid, og saaledes paa engang begrunder Menneskets Tro og Haab, bestemmer hans Stræben og Virken. Hermed ville nu de **tvende Hovedmomenter** af Gudsbegrebet være givne. Thi det Væsen, som er Tilværelsens og Livets Grund, maa paa engang tænkes **ophøiet over** den hele Tilværelse, og atter **uadskillelig fra** alt det Tilværende. Paa det første Led beroer Begrebets Nemhed og Aandighed, paa det andet dets Indhold, Liv og Frugtbarhed. Og heraf fremgaaer da videre, ved Udviklingen af Begrebet om Gud, en **dobbelt Retning**, som lader sig paavise gjennem den hele Religions-Historie, og hvis Forening er Opgave for al religiøs Tænkning. Thi det falder af sig selv i Øinene, hvad Følgen maa blive, naar Bestræbelsen bliver **ensidigen** henvendt paa enten at høve Gud ud over Verden, eller at forene Gud med Verden; paa den ene Side nemlig en **Fjernelse** af Gud fra Mennesket, der vil berøve Religionen dens praktiske Betydning og sædelige Indflydelse,

paa den anden Side en **Tilnærmelse**, hvor den praktiske Virksomhed af Troen vil blive tilkjøbt paa Renhedens Bekostning, og saaledes nødvendigen selv maa blive uren, henvendt paa et sædeligt Skin i den sædelige Virkelighedens Sted. Og ikke mindre er det grundet i Sagens Natur, at den førstnævnte Retning er bleven den herskende i de historisk givne Religioner og i de religiøse Folkeforestillinger — thi disse gaae nærmest ud paa umiddelbar Tilfredsstillelse af den religiøse Trang, og maae altsaa lade Mennesket finde, hvad han søger og ikke kan undvære: en bestemt og ret nær liggende Gjenstand for Paakaldelse, Tilbedelse og Fortrøstning —, den anden derimod i de theologiske Skoler, hvis naturlige Kald det er at vaage over, at de religiøse Begreber ikke dragés fra deres Høide ned i en Sphære, hvor den aandelige Renhed gaar tabt.

Se vi saaledes, paa den ene Side, hen til de polytheistiske Religioner, da have vi her en **Fordeling og Udstykning** af Magtens og af den aandelige Fuldkommenheds Enhed. Enhver af de mange Guder og Gudinder har sin særegne Charakteer og sin Myndighed inden visse tilmaalte Enemærker. Paa denne Maade er der tilstrækkeligt sørget for Tilgængeligheden fra Menneskenes Side; Enhver ved, til hvilken Guddom han har at henvende sig, som Hjælper og Beskytter, i de forskjellige Anliggender og Fornødenheder, og hvorledes enhver af disse Guddomme maa tiltales og behandles efter sin Charakteer-Eiendommelighed. Men en lignende Deling, ihvorvel paa anden Maade, kan selv paavises i den jødiske Monotheisme. Vel er her den barnlige Forestilling om en Flerhed af Guder overvunden: "der er ingen Gud uden Een"; men i denne ene Gud kan Væsenet selv siges at være delt, idet det er undergivet en bestandig



Vexlen af aandelige Stemninger. Herved, ved denne Foranderlighed i Sindelag, er det Samme opnaaet som hist ved de forskjellige Guddomme: at Adgangen til den guddommelige Majestæt blev ligesom gjort Mennesket lettere; thi en Judvirken, efter en vis foreskreven Regel, paa det guddommelige Væsen, til at formilde, bøie og forsone, blev saaledes mulig, medens derimod Begrebet om den Uendelige og Ufuldkomne var udelukket. Og endelig gjælder noget Lignende selv om de christelige Forestillinger, saaledes som disse i Almindelighed foresindes. Saalænge nemlig som de forskjellige Egenskaber, der tillægges Gud, tænkes ligesom staaende udenfor hverandre, begrændsende hverandre indbyrdes, saa at den ene skal betegne en Fuldkommenhed, der skal ligge aldeles udenfor den anden, saaledes som f. Ex. den guddommelige Kjærlighed tænkes i Modsætning til den guddommelige Retfærdighed, og denne til hiin, — saa længe er i Virkeligheden en Deling lagt ind i Guds Væsen, som ophæver dets Enhed og Fuldkommenhed.

I Forestillinger af denne Beskaffenhed vil man nu indrømme, at der er givet stærk Opfordring til **kritisk Rensning**, og rigeligt Stof for samme. Men naar Talen saaledes er om at berigtige, klare og udrense Begrebet om Gud, da er det herved forudsat, at Mennesket overhovedet er i Stand til at **kjende og erkjende** det guddommelige Væsen. Forholder Dette sig saaledes i Sandhed? eller skulde det ikke komme Sandheden nærmere, at bekjende vor Afmagt til at fatte Gud, at tilbede ham som den Ubekjendte, den Unævnelige og Ubegribelige, og at afvise enhver nærmere Betegnelse som Forgriben paa det hellige Mysterium? Saaledes har Man allerede i Oldtiden forestillet sig den menneskelige Tankes Forhold til det guddommelige Væsen. Det er en bekjendt

Fortælling om en af Grækenlands gamle Vise, Simonides, hvorledes han, opfordret til at give Forklaring om Guds Væsen, udbad sig Betænkningstid, hvorledes han rykkede den længere ud fra Dag til Dag, og omsider endte med den Erklæring: at, jo mere han eftertænkte over denne Gjenstand, desto dunklere viste den sig for ham.*) Lignende er et navnkundigt Udsagn af Plato: at "det er vanskeligt at finde Gud, og, naar man har fundet ham, umuligt at udtale ham for Alle."**) Og i Kirken selv drager sig, fra gamle Tider indtil de nyeste, en Række af christelige Tænkere, henhørende til de mystiske og speculative Skoler, som have paa det Stærkeste udtalt sig imod det Begreb, der ligger til Grund for al Tænkning over Gud: **Gud som personligt Væsen.** Thi hvori — hedder det — er et Væsens Personlighed at sætte? hvorfor tillægge vi Mennesket Personlighed, Dyret derimod ikke? Fordi Mennesket er sig selv bevidst, det vil sige: kan gjøre sit Jeg til Gjenstand for sin Tænkning, kan foretage en Opløsning, give en Beskrivelse af sit eget Væsen, gjøre Rede for sin Villies Bevægelse og Retning. Men idet Mennesket saaledes sætter sig selv som et personligt Jeg, sætter han sig jo tillige i Modsætning til Noget udenfor sig, som han klart og bestemt adskiller fra sit eget Jeg, stiller han som Gjenstand for sin Tænken og sin Virken. Maa det da ikke synes, som om det selvbevidste Liv, der er Personlighedens Væsen og Mærke, indeholder en Begrændsning i Tilværelsen? saaledes som det udtrylles i et bekjendt Ord: "Uden et Du intet Jeg", — det vil sige: kun forsaavidt som jeg kan adskille mig selv fra enhver Anden, er jeg et personligt, ser sig bestaaende, mig selv bestemmende Væsen. Og hvorledes kan

*) Cicero: om Gudernes Natur, I. 25.
**) Timæus, S. 313 (Olyent. Udg.)



Man da tænke sig en personlig Gud, uden derved tillige at gjøre ham til et begrændset Væsen, rykke ham ned i Endelighedens og Modsætningernes Verden? Saaledes sluttede man da: at, saavist som Guds Væsen er det Uendelige, Ufuldkomne, Absolute, saa vist maa Begrebet om "Gud", give Plads for Begrebet om et vist "guddommeligt Noget", man tænke sig nu Dette som Kraft, Liv, Aand, Tanke, kun ikke som personligt Væsen. Og man gik et Skridt videre. Saa ofte som vi — saaledes sluttede man — ville bestemme, udsige Noget om Gud, tillægge Gud nogen Egenskab, overbevise vi os tilsidst om, at vi ogsaa herved gjøre os skyldige i en Begrændsning, en Endeliggjørelse af det guddommelige Væsen; thi enhver enkelt Egenskab faaer jo kun derved Betydning, at den bliver stillet imod alle andre Egenskaber, at Det, som bliver betegnet ved den ene Bestemmelse, bliver holdt udenfor, udelukket fra enhver anden Bestemmelse. Men naar der saaledes ved enhver Bestemmelse om Gud bringes en Modsætning ind i det guddommelige Væsen, maa da Dette ikke gjælde som Bevis for, at de saakaldte guddommelige Egenskaber ikke have Noget i Gud selv, som svarer til deres Navn, men at de alene skyldes den menneskelige Jagttagelse over de forskjellige Forhold, under hvilke vi tænke os selv til Gud, eller under hvilke Guds Virken fremstiller sig for os? ligesom vi jagttage, at Solskjet smelter Voxet og hærder Leret, mørkner Huden og bleger Linnedet, medens det er den selvsamme Lyskraft, der synes at virke modsatte Ting. Saaledes kom Man da, ved denne Omsorg for at holde Begrebet rent og purt, frit for enhver menneskelig Tanke-Tilsætning, til de paradoxe Sætninger, i hvilke de mystiske Theologer i Middelalderen fandt saa stort Behag: at Gud ikke er Noget, at han er Intet — at Den netop seer Gud, som i Alt seer Intet — at det at nægte

Gud, er at prise ham — at Gud ikke selv veed, hvad han er, fordi han ikke er Noget*).

Men til det samme trøstesløse Resultat have ogsaa skarpe og strenge Tænkere ført. Efter Kant's System er vistnok Tilværelsen af en Gud, der har indrettet Alt og styrer Alt til sædelige Formaals Fremme, umiddelbar vis, fordi vi ellers finde os i uopløselig Modsigelse med den sædelige Lov i vort Indre, der byder med uafviselig Myndighed, at det Gode skal gjøres, og følgelig forudsætter, at det kan bringes til Virkelighed, — hvad ikke vilde være muligt, dersom ikke det hele Verdensløb var anlagt og blev styret til det sædelige Godes Opnaaelse. Men det guddommelige Væsen selv skal være et tillukket Mysterium; Alt, hvad vi formene os at vide derom, skal være reen Illusion, og ved nærmere Betragtning befindes at lide saaledes af indre Modsigelser, at det ophæver sig selv. Endnu videre gik Fichte, der, som bekjendt, paadrog sig Beskyldning for Atheisme, idet han lærte, at enhver Bestemmelse om Gud er en Overførelse af Menneskets endelige Væsen paa den Uendelige, uden al Sandhed og Gyldighed, at Guds Begreb maa frigjøres fra al Sandselighed og al sandselig Tilsætning, og at Man derfor ei engang kan tillægge ham Tilværelse, fordi ogsaa dette Begreb hører til den sandselige Kreds**). Saaledes ere vi førte til et Punkt, hvor Begrebet

*) De berømteste Lærere, som repræsentere den christelige Mystik, levede i det 14de og 15de Aarhundrede i Tydskland, navnlig i Rhinlandene og Belgien, saasom Mester Eckart, Joh. Tauler, Joh. Ruysbroeck, Henrik Suso. (Jvf. Martensen: Mester Eckart, 1840. Schmidt: Joh. Tauler, 1844, i Tidskr. f. udenl. theol. Litt. IX. S. 648-681). Til dem sluttede sig, i det 17de Aarhundrede, Angelus Silesius o. Fl.

**) Ueber den Grund unsers Glaubens an eine göttliche Weltregierung. 1798. Verantwortungsschreiben gegen die Anklage des Atheismus. 1798.



om Gud er udhulet og udmarvet indtil en indholdsløs Form; det er den blotte Navnelyd, der er tilbage, og en Bekjenden af dette Navn kan Intet have tilfælleds med en sand Guds-Tilbedelse, en virkelig Guds-Paakaldelse; thi den levende Gjenstand er bortdisputeret: et Væsen, der skulde kunne være Gjenstand for Tanke, Erkjendelse og Andagt. Imod denne Sammensynken af Troens Bygning tilligemed dens Grund lover nu den moderne Speculation al fornøden Hjælp. De gamle Mystikere, for hvem Religion var Livs- og Hjertes-Sag, havde søgt denne Hjælp paa deres Maade. Imedens de nemlig gjorde Gud ufattelig for Tanken og unævnelig for Ordet, søgte de Erstatning for Tomheden ved en Nedsænken af Gemyttet i Gud, ved en aandelig Beruusning i Beskuelsen af det guddommelige Lys. I en saadan Tilstand, lærte de, blev Guds Erkjenden af sig selv tillige Menneskets Erkjendelse; og, da denne Erkjendelse just er Guds egenlige Væsen, saa var derved al Forskjel bortfalden imellem Gud og Mennesket. "Jeg haaber ikke — saaledes lyder den mystiske Tale — elsker ikke, troer ikke, beder og tilbeder ikke; thi jeg giver Gud intet Fortrin for mig; der er kun een Gud; med ham er jeg Eet, den samme Ene, som han selv er; med ham har jeg skabt alle Ting; uden mig er han Intet"*). Saaledes berøre ogsaa her Extremerne hinanden; Andagten slaaer, i bacchantisk Ekstase-Sprog, over i himmelstormende Formastelse. Men istedetfor denne sværmeriske Sammensmelten af Gud og Menneske, der i alt Fald kun fuldbyrdes i enkelte, Andagtens høieste, Momenter, gaaer den nyeste Speculation ud fra Begrebet om den væsenlige Eenhed af Gud og Menneske, som Grundvold for og Indbegreb af al Sandhed. Tilvisse —

*) Ord af Ruysbroeck, s. Martensen: Mester Eckart, S. 83.

siger Man — har Mennesket en Erkjendelse af Gud, og det en aldeles sand og udtømmende; at nægte eller omtvivle Dette, er den første Vildfarelse, den største Miskjendelse og Fornedrelse af Menneskets Natur. Thi denne Erkjendelse er ikke egentlig Menneskets Viden om Gud, men den er Guds Viden om sig selv; denne Guds Viden er ogsaa Menneskets Viden, fordi det er i den menneskelige Aand, at den guddommelige Aand — i sin Udviklings-Proces, som foregaaer i det hele Verdensløb — kommer til Bevidsthed om sig selv*). — Men naar Dette bliver det forjættede Sandheds-Udbytte, at Gud ikke skal være at tænke som et Væsen udenfor og ud over vor Bevidsthed, men at Guds Væsen er Tænkningen selv, saaledes som den fuldkommes i det menneskelige Begreb om Gud, da ligger unægteligt Intet nærmere, end at vende Forholdet om: at gjøre den menneskelige Tænkning til det Første og Oprindelige, og herfra udlede Religionens Oprindelse. Saaledes følger da, ved naturlig Udviklingsgang — som vi ovenfor have seet, S. 55 f. — at den hele Bevidsthed om Gud bliver opløst i den selsomste Illusion, der skal bringe Mennesket til at betragte sin egen Aands Værk og Skabning som et for sig bestaaende, høieste Væsen, Ophav til den endelige Verden. Den Hegel'ske Sætning: at "Gud og Mennesket er Eet", har saaledes allerede nogattet lade sig afløse af denne: at "Mennesket er Gud", eller at Gud er personligt Væsen, forsaavidtsom han er menneskeligt Væsen; og Menneskets Viden om Gud, der, efter Hegel, skulde være at betragte som "Guds Viden om sig selv", er nu bleven "Menneskets Viden om sig selv". Dette er det yderste og sidste Punkt, hvortil Specula-

*) Saaledes Schelling: von der Weltseele — og Hegel: Relig. Philos. II S. 398. 496.



tionen for Tiden har drevet det. Det tør maaskee haabes, at Anstuelser som de, der findes udtrykte i de efterfølgende Ytringer af "Hallische Jahrbücher, 1841" og Feuerbach's "die Religion der Zukunft"), snart ville kunne betragtes som lykkeligt overvundne; men som historiske Vidnesbyrd om en Aand, der med sine Omvendelsestaler har villet paanøde Verden sit Evangelium, ville de her passende have deres Sted: "Ingen sand Philosophie vil betjene sig af Udtrykket "Gud". Thi dette er i den christelige Verden kun bekjendt i Betydningen af et personligt Væsen udenfor og over Verden, evigt, fuldkommet, saligt, som ikke trænger til Verden, men skaber den af ren Kjærlighed, og styrer den efter vise og uudgrundelige Planer. Tilstaaer det dog endelig: eders Gud er ikke den theologiske, den christelige Gud, og hører altsaa, for dog engang at gjøre en Ende paa den usalige Kiv, op med at betjene Eder af Navnet "Gud"! Thi de Prædicater, som I forbinde med Ordet Gud, passe ikke til det Subject, som Theologerne og de Troende have fast i Tanken ved dette Ord. For Philosophen er Verden, Universet, en altomfattende Organisme det høiste, alene sande og virkelige Princip; han kjender Intet, der skulde være hinsides Verden, da Universet netop er Alt. Theologie er Aandens Selvmord — en Tankemaade, hvormed den nærværende Tid er bleven færdig til Bunds". "Frihed — hedder det videre — er uforenelig med Gudsfrygt, thi denne er Underkastelse under et modsat Selv; at lyde Gud mere end Mennesker, er et ufrit Ord; thi der gives kun een Lydighed: mod den ene Fornuft". "Mennesket alene er og være vor Gud, vor Fader, vor Dommer, vor Forløser, vor sande Tilflugt, vor Lov og Regel, Alpha og Omega i vort statsborgerlige, vort offentlige Liv! Ingen Frelse udenfor Mennesket!"

Saa dvolte altsaa ere de Veie, ad hvilke den menneskelige Aand har søgt at besvare sig Grundspørgsmaalet i al Religion: om Guds Væsen og Forhold til den menneskelige Aand; saa vidt fra hverandre liggende, ja polarisk modsatte ere de Punkter, hvor den grublende Sjel har søgt sin Ankergrund: paa den ene Side et sandseligt, endeligt, trangende, af Menneskene paaviekeligt Væsen, paa den anden Side en blot Tankegud, som i Virkeligheden falder sammen med Menneskets eget Væsen. Men det er ikke muligt, at følge Tænkningens Gang ad disse labyrinthiske Veie, at agte paa denne usikre Famlen, denne Overspringen fra et Yderpunkt til et andet, som gjentager sig under forskjellige Skikkelser, uden at den Erkjendelse paatrænger sig stærk og levende: hvorledes den menneskelige Aand dog, ved sin Søgen paa de oversandselige Enemærker, har en Ledestjerne behov, — har den netop saameget mere behov, jo længere den er fra at føle sin Trang til dens Veiledning.

Og hvilken er da **Christendommens Lære**? hvilke ere de faste Punkter, der ere givne os som ledende Lys i Guds aabenbarede Ord?

Paa den **ene Side** er Dette vor christelige Lære: at Gud er Gjenstand for Menneskets Erkjendelse, Tilbedelse og Efterligning. Han er aabenbaret allerede i den physiske Natur; thi "hans usynlige Væsen, hans evige Kraft og Guddommelighed beskues fra Verdens Skabelse af, og forstaaes af hans Gjerninger"; han "har ikke ladet sig uden Vidnesbyrd, idet han gjør os godt, sender Regn og frugtbare Tider fra Himlen, fylder os med Føde og vore Hjerter med Glæde", og selv Himlens Fugle og Lilierne paa Marken vidne om hans Magt og hans Godhed.*) Men "Naturen

*) Rom 1, 20. Apg. 14, 17. Matth. 6, 25. 28.



angiver endnu kun de stumme Vogstaver; det er Menneskene, som udgjøre de hellige Bokstaver, uden hvilke dens Skrift ikke kan læses";*) thi om Mennesket alene gjælder det, at det er skabt i Guds Billede, er "Guds Slegt", og bærer Guds Lov "skreven i sit Hjerte".**) Fuldendt er derfor Guds Væsens Aabenbarelse først der, hvor den menneskelige Natur er givet i sin Fuldendelse: Christus er Faderens "udtrykte Billede", er "Et med Faderen", saa at "Hvo som seer ham, har seet Faderen".***) Saaledes er der altsaa (jvf. S. 54. 57 f.) et bestandigt Aabenbarelses-Forhold imellem Aandernes Fader og de endelige Aanders Rige. Menneskets er sig bevidst, hvorledes hans Væsen har sin Rod i dette Forhold, hvorledes det hele Liv tjener til at udvikle denne Bevidsthed, og al Viden først har sin Gyldighed under Forudsætning af dens Sandhed. Derfor er det en Selvmodsigelse, en Tilintetgjørelse af al Virkelighed, at tænke denne Tilværelsens Grundvold manglende Sandhed og Fasthed.

Men paa den **anden Side** er Gud, efter Evangeliets Lære, et **Mysterium** for den menneskelige Aand. "Ingen veed Det, som er i Gud, uden Guds Aand, som ransager alle Ting, ogsaa Guds Dybheder".†) Thi "Gud boer i et Lys, som Ingen kan komme til"; hans "Domme ere uransagelige, og hans Veie uspørgelige"; vi kjende kun "Stykkevis", see som "ved et Speil, i Dunkelhed"; vi "vandre i Tro, ikke i Bestuelse"; og det er først i en høiere, himmelsk Tilværelse, at "vi skulle see Gud, som han er".††) Saaledes tilbageviser

*) Jacobi: Werke, 3. S. 327.

**) Jak. 3, 9. Apg. 17, 28. Rom. 2, 15.

***) Hebr. 1, 3. Joh. 10, 30. 12, 45. 14, 9.

†) 1 Cor. 2, 10. 11.

††) 1 Tim. 6, 16. Rom. 11, 33. 1 Cor. 13, 12. 2 Cor. 5, 7. 1 Joh. 3, 2.

Christendommen da som Anmasselse og Menneskeforgudelse enhver Paastand om Gjennemskuen af det guddommelige Væsens Grund, som om Menneskets Viden om Gud skulde falde sammen med Guds Viden om sig selv, Guds Væsen gaar aldeles op i Menneskets Begreb. Men — indvendes der fra deres Side, for hvem Læren om den væsentlige Enhed af Gud og Menneske er Sandhedens Første og Sidste —: naar Dette skal gjælde ogsaa om de Christne, at deres Tro ikke er Vished, deres Erkjendelse kun er Stykkeværk, da er jo Intet bleven aabenbaret ved Christus; hvad Betydning bliver da tilbage i det betydningsfulde Ord: at "Ingen kjender Faderen, uden Sønnen og hvem Sønnen vil aabenbare det", at "hvad intet Øie har seet, intet Øre har hørt, og hvad ikke er opkommet i noget Menneskes Hjerte, har Gud aabenbaret os formedelst sin Aand"?*) Svaret paa dette Spørgsmaal ligger dog nær ved Haanden. Thi det følger af sig selv, at den naturlige og nødvendige Grundsø for Aabenbaringen maa være givet i det Væsens Natur, til hvilket Aabenbaringen bliver meddelt. Det bestaaer da fuldkommen vel med hinanden, at Gud er aabenbaret for Menneskene, uden at han derfor er bleven eller kan blive aabenbar for dem, — at Gud altsaa kan kjendes og erkjendes af Mennesket, naar derved forstaaes en Indsigt i det guddommelige Væsen, som bestemmer Forholdet, hvori Gud staaer til Verden og Verden til Gud, men uden at derfor Tanken formaaer at udmaale, omfatte og gjennemtrænge dette Væsen indtil dets inderste Dyb. Menneskets Erkjendelse af Gud kan være Sandhed, uden at være Sandheden, den hele fuldstændige Sandhed. Og saaledes giver Christendommen paa engang en Begrundelse og en Be-

*) Luk. 10, 22. 1 Cor. 2, 9 10.



grændsning af den menneskelige Viden om Gud, lærer paa engang at fortrøste sig til denne Videns Vished og Gyldighed, og i Ydmyghed at erkjende dens Ufuldkommenhed.

Hvad er da Gud, efter den christelige Lære? Svaret ligger allerede i det Foregaaende. Thi hvad den synlige Verden — dens Enhed i Mangfoldigheden, dens Skjønhed i Enkelthederne som i Helheden — fører Sjelen tilbage til, er en altomfattende, altgjennemtrængende Tanke, en skabende, altstyrende Villie, som samler sig i Begrebet om Gud som det aandelige Uvæsen. Det er dette selvbevidste Tankens og Villiens Liv, der ogsaa udgjør Menneskets Væsen i dets eiendommelige Natur; og naar denne Natur er i sin Fuldendelse aabenbaret i Jesus, da er det just Tænkningens og Villiens Fuldendelse, som hermed er betegnet (f. S. 103 f.) Saaledes er det christelige Begreb om Gud givet i Ordet: "Gud er Aand,"*) er "Aandernes Fader,"**) det oprindelige, rene, uendelige Aandevæsen.

Og hvad er da det Begrebs Indhold, som er indsluttet i dette Ord? Aand er modsat Materie; og saaledes kunne vi da ikke bekjende Gud som Aand, uden at vi derved sammenfatte alle saadanne Bestemmelser, som fjerne enhver Indskrænkning, der følger med Legemligheden: Gud, som er Aand, er dermed tillige den Usynlige, den Uendelige, Den, som er uden for og over Tid og Rum (den Evige og Allestedsnærværende), Den, som er sig selv sit Væsens og sin Tilværelses Grund, den Uafhængige og Uforanderlige. Her er altsaa Regelen given, hvorefter saadanne menneskeartede (anthropomorphistiske) Forestillinger maae berigtiges og forædles, som ville overføre paa det Uendelige, hvad der netop betegner den

*) Joh. 4, 24. **) Hebr. 12, 9.

endelige Natur som endelig, underkastet Verden og Omskiften. Men med hine Bestemmelser er et virkeligt, foldigt Indhold af Begrebet om Gud endnu ikke givet; de danne kun Formen, ligesom Indsætningen af dette Indhold. Men Aandens Væsen er, som allerede anført, Tænkning og Tankens Kraft til at bestemme Villien; og det er dette Tankens og Villiens selvbevidste og selvstændige Liv, der udgjør det personlige Væsen. Gud altsaa — som det Væsen, i hvem der ikke er Aand, men som selv er Aand — er den fuldkomne, uendelige Personlighed, i hvem den tænkende og villende Virken er en uopløselig Enhed, er ophøiet over enhver Deelthed, Indstrænkning og Modsætning. Men det er, som vi nylig saae, netop dette Begreb om Gud som personligt Væsen, man vil have bortvidst og trængt tilbage, som ufuldkomment og urent, fordi det personlige Liv skal forudsætte et Andet, fra dette Væsen Forskjelligt, ligesom et Contrapunkt, hvorimod Tanken maa slaae an, for ved denne Adskillelse og Modsætning at blive sig Selvstændigheden af sit eget Jeg bevidst. Og vistnok — ville vi erfarer, hvorledes det personlige Liv i os er bleven vakt, Bevidstheden om vor Personlighed bleven levende, da bliver Svaret: derved, at den ydre Verden indvirker paa os med al denne Rigdom af Indtryk, der give os paa eengang Erkjendelsen baade af Tingenes Tilværelse udenfor os og af den Stilling, vi selv indtage i Verden, som modtagende og virkende, sandsende og tænkende Væsener. Men naar man nu vil overføre denne selvsamme Livslov paa det guddommelige Væsen, og derfor kun vil lade os Valget imellem en uendelig, men da ogsaa upersonlig, og en personlig, men da ogsaa endelig, Gud, — da bliver atter Svaret fra vor Side dette: at Intet berettiger til at overføre den begrændsende Regel, som gjælder for det personlige Liv i de endelige Væsener, til det uendelige



Væsens Personlighed. Just fordi Mennesket tilhører Endelighedens Verden, er det personlige, selvbevidste Liv et opstaaende, vordende, som lidt efter lidt kommer til Udvikling ved det gjensidige Forhold imellem Mennesket og Tingene i Verden. Men just fordi Gud ikke er endelig, kan Livet i Gud ikke tænkes bundet til Endelighedens Form; det personlige Liv er her ikke et saadant, som først skal blive til, men som er, som har sin Grund i Guds eget Væsen, sin Gjenstand i sit eget Tankeliv. Den hele Indvending har derfor kun Gyldighed, naar Hovedlæren i den moderne Speculation — den væsenlige Eenhed af Gud og Menneske — bliver forudsat som gyldig; men dette er netop en Lære, som har Christendommen saaledes imod sig, at den for den Christne kun kan gjælde som Vildfarelse.

Aandens Væsen altsaa er selvbevidst Liv og Virken, og just saaledes, som "den sande og levende, den altid virkende", fremtræder Gud i Evangeliet. I det uendelige Væsen, som har sin Værens Grund og Lov i sig selv, kan denne Leven og Virken kun tænkes som reent Udtryk og Aabenbarelse af dette Væsen selv. Men denne Selvaabenbarelse kan træde ud under forskjellige Former, og det er disse, der ligge til Grund for de guddommelige Egenskaber, uden hvilke Guds Væsen endnu bestandigt forbliver tillukket og utilgængeligt. De have altsaa deres Sandhed og Virkelighed, ikke vistnok som Adskillelser i Guds Væsen selv, der er Eenhed uden Deling — og enhver Egenskab maa derfor, ved fuldstændig Udvikling, føre til alle øvrige —, men som Forskjelligheder i den Maade, hvorpaa det guddommelige Væsen træder virkende ud i sine Værker. Ved denne Bestræbelse efter at tyde og udvikle os Guds Væsen af hans Aabenbarelser i Aandens og Naturens Liv, undgaaes det vanskeligt, at jo

urene Bestanddele indblande sig og sætte sig fast, og det kritiske Rensnings-Arbeide tør derfor aldrig hvile. Men naar vi, ved vor Tænken over Gud, lægge det menneskelige Væsen til Grund, udsige, bekjende og tilbede ham som den Alvidende og Alvise, den Hellige, Retfærdige og Algode, da skulle vi ikke lade os skræmme ved den Indvending, at vi jo saaledes, ved menneskelige Betegnelser, drage Gud ned i den menneskelige Verden. Det er et Ord (af Jacobi), som finder sin Gjenklang i Menneskets Inderste, fordi det udtaler den sidste Grund til vor religiøse Fortrøstning: at, naar Gud har skabt Mennesket i sit Billede (theomorphiseret Mennesket), tør Mennesket ogsaa tænke sig Gud i sin Lignelse (anthropomorphisere Gud). Gud-Lighed hos Mennesket er Menneske-Lighed hos Gud, ligesom den fuldendte Menneskelighed i Christus var det fuldkomne Billede af Gud.

Men hvori have vi vel nu at søge Fuldendelsen af det menneskelige Liv? Deri, svare vi, at Mennesket lever paa eengang som personligt Individ og som Deel og Led af den hele Menneskehed, — deri, at det eiendommelige Sjeleliv i det enkelte Menneske udvider sig til og omfatter det Hele, og dette Hele atter er ligesom sammenfattet og optaget i den Enkelte, — i et Liv altsaa, hvor det Individuelle og det reen Menneskelige yttrer og aabenbarer sig i lige Klarhed og Styrke, idet den Enkelte har ligesom optaget det Heles Vel og Vee i sig, som Gjenstand for Tanke, Interesse og Stræben. Men hvad Andet er vel herved betegnet, end Kjærlighedens Væsen, i dens Modsætning til Egoismen i Sind og Liv? eller hvori skulle vi sætte Kjærligheds-Livet, uden i denne Leven i og med og for den Anden, i den bestandige Overførelse af vort eget Væsens Liv paa Denne som vort andet Jeg, i en bestandig Selvmeddelelse for at fremme den Elskedes Vel, hvor Denne



ikke længere staaer udenfor, adskilt fra vort aandelige Væsen, men er Eet med dette? Og atter her finde vi os staaende ved det christelige Gudsbegreb, ved dets sidste og endelige Udvikling. Thi Evangeliet tillægger Gud forskjellige Egenskaber, til at betegne Tænkningens og Villiens uindskrænkede Fuldkommenhed; men om Kjærligheden alene hedder det: at "Gud er Kjærlighed".*) Kjærlighed er saaledes Eenheden og Fylden af Guds Væsen, og hvad der udsiges om Gud, er udsagt om den guddommelige Kjærlighed: Guds Kjærlighed er altsaa evig, uendelig og uforanderlig; den omfatter Alt og Alle, selv de Frafaldne og Gjenstridige. Og Guds Væsens Aabenbarelse i Christus er derfor ogsaa Kjærlighedens Aabenbarelse; eller er der nogen sandere Betegnelse af Jesu Liv, end Aabenbarelse af Kjærligheden til Menneskene, af hans Virken, end Kjærlighedens Kalden og Dragen af Alle til Sandhed, Fred og Salighed? Og saaledes er det ogsaa først Christendommen, der har opklaret Synet til at opfatte den hele Menneske-Historie som den evige Kjærligheds Førelse af Menneskeslægten fra den bundne Tilstand til den sande Frihed, til Samfund med sig ved Udvikling af det Guddommelige i Mennesket.

Er nu saaledes Kjærlighedens Begreb Hovedsummen af den christelige Lære om Guds Væsen**), da maa ogsaa enhver anden Egenskab modtage sin Fuldendelse af den. Og Hvad er Magt uden Kjærlighed andet end Vilkaarlighed, Viisdom uden Kjærlighed andet end uvirksom Contemplation? er ikke Helligheden uden Kjærlighed afsluttet i sig selv, uden Bevægelse og Liv? Retfærdigheden uden Kjærlighed, hensynsløs

*) 1 Joh. 4, 8.

**) E. Sartorius: die Lehre von der heiligen Liebe. 1840. (s. Tidsskr. f. udenl. theol. Litt. IX. S. 428-510).

Strenghed, kun Gjenstand for Frygt og Ræbsel? Omvendt derimod, ville vi finde alle guddommelige Egenskaber indbegrebne i Kjærligheden. Thi de ere alle enkelte Betegnelser af den guddommelige Tænknings og den guddommelige Villies Fuldkommenhed; men Kjærligheden, hvis Væsen er Selvmeddelelse og Sammensluttelse i den inderligste Forening, forudsætter netop Tanke om og Erkjendelse af sin Gjenstand. I den fuldkomne Kjærlighed er derfor den fuldkomne Eenhed given af Tanke og Villie; og netop denne Eenhed er det, der opløfter det uendelige Væsen over det endelige, fordi Tanken her endnu kan ligesom staae udenfor Villien, kan forblive uden bestemmende Indflydelse og uden tilsvarende Virkelighed.

Og ligesom vi fra først af have bemærket, at det er Begrebet om Guds Væsen, der giver Religionen dens eiendommelige Charakteer, saaledes gives der ingen sandere Charakteristik af Christendommen, end at betegne den som **Kjærlighedens Religion**, — og ingen betydningsfuldere; thi den er dermed betegnet som Fredens, Forsoningens, Foreningens Religion. Derfor kan der heller ikke gives nogen sikkrere Prøvesteen for det sande christelige Liv, end Troens Virksomhed i Kjærlighed; thi "Kjærligheden er af Gud, og hver Den, som elsker, er født af Gud, og kjender Gud; men Hvo som ikke elsker, kjender ikke Gud; — dersom vi elske hverandre, bliver Gud i os, og hans Kjærlighed er fuldkommet i os"*). Og ikke mindre er her Vurderingsregelen givet, hvorefter den christelige Charakteer af al videnskabelig Theologie tilsidst maa bestemmes. Hver det religiøse Liv bliver ensidigt ført hen til en eller anden enkelt Deel af den aandelige Virken — til Tænkningen over de guddommelige Tings Væsen, eller til Følelsens indsluttede Fromhedsliv eller til Villiens udadvendte Stræben —, og den religiøse Fuldendelse bliver ligesaa ensidigt søgt paa det ene eller det andet af disse Enemærker: der kunne vi ikke andet end finde et Sidespor indslaaet, som, jo længere det forfølges, vil føre desto længere bort fra den sande christelige Retning. Denne er, i Videnskaben som i Livet, kun der tilstede, hvor det hele aandelige Liv bliver omfattet og sammenfattet til Eenhed — til den Eenhed, som er givet i den sande Kjærlighed, der forbinder Tankens Klarhed med Følelsens Varme og Villiens Styrke.

Men hertil komme vi atter og atter tilbage, at det hele Begreb om Guds Kjærlighed og om Gjenkjærlighed til Gud staaer og falder med Begrebet om Gud som det personlige Væsen; og saaledes er det dette Begreb om **Guds Personlighed**, vi have at fasthalde som den sidste Grundvold for christelig Lære og christeligt Liv.

*) 1 Joh. 4, 7. 8. 12.

# IX.

## Gud som Skaber.

Gud er "den levende Gud", Faderen, som virker altid *), den uendelige Personlighed, hvis Tanke er skabende, hos hvem Tænken, Villen og Virken er uadskillelig Enhed. Dette Væsen kan altsaa ikke tænkes uden synlig Aabenbarelse, hvori dette indre Liv og dets Virken træder frem. Det christelige Begreb om Gud fører saaledes umiddelbart til Begrebet om en **Verden**; og vi kunne i denne Betydning sige, at Gud uden Verden ikke vilde være den Samme; d. v. s. kunde det tænkes, at Verden ikke var til, da blev Guds Væsen at tænke som et ganske andet; det hørte da ikke til hans Natur, at aabenbare sig selv, meddele af sit Væsens Fylde; han var da den tause, forborgne, i sig selv hvilende og indsluttede Gud. Men saaledes maae vi da ogsaa finde os henviste til den synlige Verden, for af den at lære Guds Væsen at kjende. Thi er end Bevidstheden om Gud oprindelig i Mennesket, saa hviler den, som det hele aandelige Væsens Grund, i Sjelens Dyb. Den maa derfra drages frem for Dagen, og det er Menneskets Sammenstød med Verden udenom ham, som først vækker det slummrende Liv, og dermed ogsaa Bevidstheden om en Magt, som er stærkere end han selv; den maa udfolde sig, klares og modnes, og det er atter den opmærksomme Beskuen af den hele Tilværelse, Sjelens Indtrængen i den hele Organisme af Legemets som af Aandens Verden, i de aandelige Verdens-

*) Joh. 5, 17.



love, der bestaae uryklede, medens Formerne skifte mellem hverandre, som lidt efter lidt udvikler vore Begreber om Gud, giver dem Indhold og Fylde. Men ligesom saaledes Veien til det Uendelige gaaer for Mennesket igjennem det Endelige, vil atter den bestuende og fyldende Virken, der har den endelige Verden til Gjenstand, først finde sin Afslutning og Fuldendelse i Bevidstheden om den Uendelige som Endelighedens Grund. Først for det troende Blik, der holder fast ved den Ene, af hvem, ved hvem og til hvem Alting er, udfolder Verden sig fra en uordnet Masse til et organisk Hele, Verdenslivet fra en i sig selv tilbagevendende Labyrinth til et Løb, der finder sin Udvikling inden, og vor egen Virken erholder sit Stottepunkt og sit Endemaal, uden hvilket den vil være og blive en løs og ustadig Flagren til alle Sider.

**Verden**, i sit Forhold til Gud, bliver saaledes det **andet** Hovedpunkt for den religiøse Tankebetragtning. Men dette Forhold er endnu lidet bestemt derved, at det betegnes i sin Almindelighed som et Afhængighedsforhold. Og til den christelige Lære om dette Forholds særegne Natur og Beskaffenhed vil Veien ogsaa her blive naturligen beredet, naar vi først kaste et Blik paa de Ydertigheder, der til begge Sider danne Modsætning til Christendommens Lære. En Modsætning møder os her, som i tidligere Dage var lidet bekjendt og paagtet udenfor den videnskabelige Verden, nu derimod er mere og mere gaaet over i den almindelige christelige Forestilling. Saameget stærkere er Opfordringen til at søge en klar Forestilling om denne Modsætnings Indhold og Betydning.

Paa den **ene** Side nemlig — jo mere Vægten lægges derpaa, at det er Verden, hvori Gud aabenbarer sig, Verden, der lærer Mennesket at kjende Gud, desto mere bliver det af Vigtighed for den religiøse Interesse, at Virkeligheden af

Verden, dens Selvstændighed i Væren og Virken ligeoverfor Gud bliver bevaret. Dette synes nu paa den simpleste Maade opnaaet derved, at Verdens Afhængighed af Gud tænkes mere eller mindre indskrænket og betinget, at visse Grændser blive satte fra Verdens Side for Indvirkningen af den guddommelige Magt. Det er en Skiften imellem Begge, hvorpaa der lægges an, en Bestræbelse efter at see Kræftens Momenter ligeligt fordelte, saavidt muligt, til begge Sider. Dette er den materialistiske eller deistiske Retning, i hvilken der kan gives mange Gradationer, efter som der bliver tillagt Materien eller Verdens Grundstof en større eller en ringere Selvstændighed, og efter som, i samme Forhold, Gud bliver mere eller mindre begrændset. Paa det yderste Punkt, hvor Materien gjælder som sig selv tilstrækkelig, som den, der har sin Tilværelses og sin Virksomheds Grund i sig selv, fører den ligefrem til Fornægtelse af Gud udenfor Materien — Atheisme. I dens formildede Form derimod nøies man med at gjøre Verden ikkun indtil en vis Grad uafhængig af Gud, saa at der skjelnes imellem Det, der har sin Grund i Gud, i den guddommelige Villie og Anordning, og Det, der har sin Grund i Verden, i dens eget oprindelige Væsen. Men ogsaa saaledes bliver dog bestandig Det, der tillægges Verden, taget fra Gud, og Modsætningen til Religionens Idee bliver den samme, om den end træder mindre aabenlyst frem. Thi, medens Religionen gaaer ud fra den uendelige Enhed, og fører den hele Tilværelses Mangfoldighed tilbage til den, lades vi her svævende mellem en Tohed af lige oprindelige og lige evige Magter, som deler Sjelen i dens Tænken og Virken: virker pinligt forstyrrende ind paa den hele Betragtning af Verdens Løb, og holder Livets Virksomhed delt imellem Gud og Verden, Aanden og Materien.



Naar det nu erkjendes, at enhver saadan Deling, paa hvilket Punkt den end foretages, har Religionens Væsen imod sig, at den religiøse Idees Opgave her lades uløst, den religiøse Trang utilfredsstillet, da bliver Interessen naturligen ført i den modsatte Retning: til at stille Verden i den størstmulige Afhængighed af Gud. Men der synes ingen sikkrere Maade at udelukke og forebygge enhver Udskillelse af Gud og Verden, end en Sammensmeltning af Begge —, saaledes at Gud og Verden opfattes som Eet: Gud nemlig som det eene Værende og Virkelige, Verden som den synlige, den flygtige og forbigaaende Form, hvori det Uendelige giver sig selv endelig Tilværelse. Og her staae vi da ved det andet Extrem, ved Pantheismen (et græsk Ord): at Gud er Alt, er det gjennemstrømmende Liv, den sammenholdende Kraft, den beaandende Sjel — Det altsaa, der er Tingenes sande og virkelige Væsen. Det er her en dyb Religiositets-Aand, der kommer os imøde, — en Aand, som i Alt seer Gud og Intet uden Gud —, og den finder derfor sympathiserende Gjenklang i den fromme Følelse, den gemytlig digteriske Natur-Anskuelse. Thi ogsaa i Andagtens Øieblikke, hvor det egne Jeg svinder hen i den umiddelbare Bevidsthed af Guds altopfyldende Nærhed, synes enhver Udskillelse af Gud og Noget udenfor Gud at forsvinde, Verden og Alt i den at tabe sig i Gud. Uvilkaarligt fremtrænge derfor Ytringer sig i Andagtens Sprog, i Bønnen, den religiøse Hymne, som have et pantheistisk Anstrøg, idet de lade alt det Tilværende synke hen i det guddommelige Livsvæld; og selv i det Nye Testamente forekomme Ytringer af den inderligste Religiositet, som unægteligt klinge pantheistisk, naar de løses ud af Forbindelsen med den christelige Læres Helhed; saaledes, naar det hedder hos Paulus: at "vi leve, og røres og ere til i Gud", eller at Gud er

"Alt i Alt"*). Men saalidt som der kan være at indvende mod slige Ytringer, hvor det mere er Udtrykkets Fylde, dets Varme og Styrke, hvorpaa det kommer an, end Nøiagtighed og Fuldstændighed i Formen, saa meget vil den christelige Sandhed blive forfeilet, dersom slige Ytringer blive betragtede som egentlige Lærebetegnelser, som Grundlag, paa hvilke der skal bygges videre frem. Men saaledes er det netop, at Pantheismens Sætninger i den nyeste Tid blive benyttede; og just fordi de let indsnigre sig hos den fromme Følelse, opfordre de til nøiere Prøvelse: til Prøvelse nemlig af, hvorledes denne Forestilling af en Eenhed af Gud og Verden maa virke tilbage paa selve Begrebet om Guds Væsen, og paa den hele Livsanskuelse, den hele Livsvirksomhed. Og paa den ene Side er det da klart, at den Sætning, at Alt er Gud, staaer i uforligelig Modsætning til den christelige Hovedlære om Guds personlige Væsen; thi, er Verden at tænke — ikke som Aabenbarelse af Guds Væsen, men som dette Væsen selv i dets Virkelighed, da komme vi ikke videre end til en Kraftens, en Lovens og Regelens Eenhed, et uendeligt Fornuftliv, som ligger til Grund for og kommer til Udtryk i den hele Udviklingsgang; men et høieste Væsen, uafhængigt af Verden, Verdens og Menneskelivets faderlige Styrer med Selvbevidsthed og Frihed, en hellig, hærlig og retfærdig Gud er herved udelukket, tilbagevist som en menneskelig, en barnlig Forestilling. Og betragte vi Sagen fra den anden, fra Verdens og Menneskets Side, da kunne vi ikke sige: Gud er Alt, der er intet Liv og ingen Virksomhed, der har Sandhed udenfor Gud, — uden at dermed Verden synker sammen for os som et Skyggebillede. Denne spøgelseagtige

*) Apg. 17, 26. 1 Cor. 15, 28.



Skintilværelse maa udstrækkes til Alt i Verden, det menneskelige Væsen selv ikke undtaget, og saaledes ville de menneskelige Individer, ligesom enhver anden Enkelthed i Verden, ikke blive Andet end øieblikkelig tilsynekommende Former for det uendelige Væsen, der stifte og forspinde som opdukkende Bølger, som forskjelligfarvede Skumbobler. Bevidstheden i os om fri Bestemmelses-Evne, Forpligtelsen i os til selvstændig Stræben og Virken, Tilregnelsen og Dommen i vor Samvittighed kan for denne Betragtning ikke gjælde for Andet end en forfængelig Illusion; Verdenshistorien selv bliver Guds eget Livs Historie; hvad der viser sig som Menneskeslægtens Udvikling, er den fremskridende Udvikling i Guds egen Selvbevidsthed. Saaledes maa Alt antages at udspinde sig efter evig Nødvendigheds Lov; alt det Virkelige maa som saadant ogsaa være godt, og Maalet for Menneskets Stræben kan fornuftigviis alene være en Resignation, der gjør sig løs fra den egoistiske Indbildning om Drift og Kald og Evne til fri Selvvirksomhed, eller — paa et høiere Trin — en Nedsænken i Bestuelsen af den guddommelige Eenhed og Alhed, hvori Mennesket bortdøer fra sig selv og fra Verden, for at gaae op i aandelig Eenhed med Gud.

Af saa gjennemgribende Indflydelse paa det hele religiøse Liv ere disse tvende Extremer, det deistiske og det pantheistiske. De vende tilbage under mange forskjellige Former i gamle og nye Systemer, og vi ville oftere faae Leilighed til at dvæle ved dem. Men Saameget er allerede heraf indlysende, at det sande religiøse Forhold imellem Gud og Verden kun er det, hvor begge hine Extremer ere udelukkede, medens det Sande i ethvert enkelt er optaget: en Bestaaen altsaa og Tilværelse af Verden for sig, en Virken af de frie Kræfter for sig, men saaledes, at Verden ikke tænkes skilt fra

Gud, bestaaende uden Gud, idet den har ikke alene sin Tilværelses, men ogsaa sin Virksomheds Grund alene i Gud. Dette er Christendommens Lære. Paa den ene Side fremstilles den hele Verden som den synlige Aabenbarelse af Guds usynlige Væsen og Alt, selv de frie Handlinger føres tilbage til Gud som Den, der virker Alt i Alle*); Intet altsaa kan nævnes, som skulde være uafhængigt af Gud. Men paa den anden Side —, hvorledes kan en Sammensmeltning af Gud og Verden tænkes paa utydeligere og bestemtere Maade udelukket, end naar Verden og Menneskeslægten og hvert enkelt Individ bliver fremstillet som Gjenstand for Guds Kjærlighed, for Jesu Sendelse og Virksomhed, naar Menneskene opfordres til selv at slutte sig i Tro og Erkjendelse til den aabenbarede Sandhed, og til at betænke Timen til Regnskabets Aflæggelse? —

Gaae vi nu, efter denne almindelige Orientering, nærmere ind paa det religiøse Forhold imellem Gud og Verden, da kunne vi ikke standse ved det Nærværende: ved Gjenstandene, saaledes som de nu ligge for os, og aabenbare os deres Natur i deres Virksomheds Gang og Orden. Det hele værende Liv, den hele Liden og Virken, der foregaaer for vore Øine, er Udvikling af et oprindelig Givet, af Anlæg og Kræfter, der pege tilbage paa en sidste Grund. Hvor bliver da denne at søge?

Modsætningen af de tvende nys anførte Extremer træder her paa det Mensynligste frem; vi finde Hedenskabets Religioner og philosophiske Systemer dreiede imellem dem.

Den græske Philosophie kunde ikke rive sig løs fra den legemlige Materie. Ved al Grunden og Grublen over

*) Rom. 1, 20. 2 Cor. 3, 5. Phil. 2, 13.



Tingenes Oprindelse blev her det Princip lagt til Grund: "af Intet bliver Intet"; og saavist nu som Noget er til, sluttede Man, at et Noget maatte fra Evighed af have været til. En Skabelse altsaa, i Ordets rene og strenge Betydning, som Frembringelse af Grundstof og Grundkræfter, maatte synes selvmodsigende. I dens Sted traadte en Ordnen, Udformen, Udvikling; og Beskaffenheden af hiint oprindelige Stof, der ved den ordnende Magt skulde være bleven Spire til den hele Tilværelse, blev Gjenstand for grublende Eftertanke. Man saae, hvorledes Vandet er det befugtende, altnærende Element for det organiske Liv; og saaledes mente da Nogle — saasom Thales, en af de syv Vise —, at Vandet var det Første og Oprindelige. Andre — og dette blev den almindelige Forestillingsmaade — tænkte sig et Chaos, en formløs, uordnet Masse, i hvilken Spirer og Elementer til Alt laae i raa Tilstand imellem hverandre. Selv Plato kunde ikke undvære et saadant Grundlag for sin Verden. Men den religiøse Aand, der beseelede hans hele Tænkning, bragte ham til at betegne denne oprindelige Materie saaledes, at den kom til at mangle all Indhold, egentlig altsaa blev et Intet. Den skulde være usynlig, uden al Form, al Beskaffenhed og Egenskab, for at saaledes ingen Hindring fra Materiens Side skulde kunne tænkes at være traadt den guddommelige Ordner i Veien, men at han havde samme Raadighed over denne saakaldte Materie, som om den var fremstaaet ved hans Skaberord. Derimod træder det materialistiske System hos andre Philosopher (Demokrit og Epikur) frem i sin sande Skikkelse. Istedetfor den chaotiske Masse satte Disse som det Oprindelige uendelig smaae, udelelige Partikler uden nogen materiel Egenskab (Atomer), men i evig Bevægelse. Ved denne Bevægelse, enten tilfældig eller styret ved

en mechanisk Grundlov, skulde utallige Sammenstød have fundet Sted, ved disse mindre, og lidt efter lidt større Sammenhobninger være frembragte; og, som det sidste Resultat af disse utallige Forsøg i det Blinde, skulde omsider Verden være fremstaaet, med den hele Uendelighed af forskjelligartede, forskjelligformede og forskjelligvirkende Væsener og Ting. Det Irreligiøse i denne hele Løsningsmaade træder mest aabenlyst frem i den sidstanførte Form; thi det er her det blinde Tilfælde eller den fornuftløse Naturkraft, der træder i den guddommelige Tankes og Villies Sted. Men ogsaa under enhver anden Form maa den religiøse Bevidsthed reise sig imod denne Forestilling. Thi det legemlig Tilværende, hvor vidt man end fortsætter Opløsningen eller hvor langt man end fører det tilbage til en spirende Begyndelse, kan ligesaa lidt tænkes uden visse Egenskaber og Beskaffenheder som uden en vis Udstrækning og Stikkelse. Sættes nu dette Legemlige som evigt, som bestaaende af og ved sig selv, ikke frembragt af Gud, da kan den guddommelige Magt og Visdom vel tænkes indtil en vis Grad, ved at udvikle, ordne og sammensætte, at bøde paa det Ufuldkomne, at bringe Materien i et tjenende Forhold til Aanden, og sikkre sig en Indflydelse paa Verdens Løb; men den guddommelige Ordner træder dog i Klasse med den menneskelige Kunstner. Det Oprindelige, Grundstoffet selv staaer udenfor hans Kræfters Raadighed, begrændser hans Virksomhed; der kan ingen Forvisning gives om, at Verdens-Udviklingen skulde falde sammen med den guddommelige Villie, og selv Menneskets Lod og Skjebne staaer tilsidst under en høiere Grundlov end denne Villie, under en oprindelig Naturnødvendighed.

Fra et ganske andet Punkt og i en ganske anden Retning er Løsningen givet i de **østerlandske, pantheistiske**



**Religioner.** Heller ikke her kunde der — ligesaa lidt som hist — blive Tale om Skabelse, egentlig Frembringelse af Verden, men af modsat Grund: hist ikke, fordi Materien agtedes som den rette, og derfor som den evige, Virkelighed, — her ikke, fordi Materien betragtedes som det Ufande, som et Blendværk, der manglede virkelig Tilværelse. Men efter den Maade, hvorpaa det Physiske og det Aandelige, det Guddommelige og det Menneskelige uophørligt spiller over i hinanden for den østerlandske, phantasifulde Betragtning, tænkte man sig alt Tilværende udenfor Gud som udrundet, udspringet, udstraalet fra Gud som Livets og Lysets evige, uudtømmelige Kilde, for efter en kort Stin-Tilværelse atter at vende tilbage i det store Livsvæld. Den større eller ringere Fuldkommenhed betegnede den Orden, hvori de enkelte Ting skulde være fremgaaede. Ikkun det Fuldkomneste og Reneste, den aandelige Verden, skulde nemlig være fremgaaet umiddelbart af det guddommelige Væsen selv; de øvrige Ting dannede en nedstigende Række, hvor ethvert Led tænktes at være nærmest udgaaet fra det allerede tidligere Tilværende, og saaledes kun middelbart at have sit Udspring fra Gud. Denne Forestillingsmaade om Tingenes **Emanation** (d: Udstraaling) fra Gud, som ret sienfynligt bærer den østerlandske Phantasidigtnings Præg, har naturligvis ikke kunnet gaae over i den nyere Speculation. Men det er alene den billedlige Form, der er afklædt; Grundtanken er forbleven den samme. Det er nemlig betegnende for den moderne Speculation og dens Stilling til Christendommen, at der ikke er nogen Lære, som er bleven bestemtere og stærkere forkastet, end Læren om en Skabelse, en Frembringelse af Gud. Denne Lære er, paastaaer den berømte **Fichte**, "Grundvildfarelsen i al falsk Philosophie og Religion", idet den fører Gud frem som vir-

kende i Tiden, paa endelig og tilfældig Maade, hvorimod Gud og Verden maae tænkes ligesaa uadskillelige, som Cirkelens Middelpunkt og Omkreds ere uadskillelige, altsaa ogsaa lige evige. I det Hegelske System er vel ikke Tale — saaledes som efter den billedlige Forestillingsmaade i Oldtiden — om en Frembgaaen af Verden ud af Guds Væsen, men derimod om **en Udvikling af det guddommelige Væsen** selv, hvorved Verden skal være den Form, hvori det Uendelige selv træder frem. Naar nemlig, efter dette System, det guddommelige Væsen er den rene Tænkning, saa følger deraf, at der ikke kan blive Tale om guddommelig **Virken**, som Tankens Udtraadelse i Virkelighed ved Villiens Kraft; men hvad der i Christendommen og i al Religion bliver opfattet og fremstillet som det personlige Væsens Virken, skal for den sande Tænkning vise sig blot som den rene **Begrebs-Udvikling**, saaledes som den fuldbyrder sin Gang efter en nødvendig Tankelov, den samme, som ligger til Grund for al menneskelig Tænkning. Alt bevidst Tankeliv viser nemlig tilbage til en Selvbetragtning, et Spil af en indre Tankebevægelse, hvor Jeget ligesom fordobler sig selv, og det tænkte Jeg bliver stillet hen som noget Andet, for sig Bestaaende, medens det i sig selv er Eet med det tænkende Jeg. Dette af Gud Tænkte, denne Gjenstand for den guddommelige Selvbetragtning, som synes at være noget Virkeligt, for sig Tilværende, men i sig selv er Eet med Gud, — er nu netop Verden; og naar det i Religionens Sprog hedder, at Verden er skabt af Gud, da skal Sandheden simpelthen være den: at det er Gud selv, som træder ud i Endelighedens Form. — Ogsaa her vil Speculationen have Udseende af at have holdt fast ved Evangeliets Lære; Forskjelligheden skal alene angaae Formen, saaledes nemlig at den



sandselige Foreſtillingsform ſkal være renſet og klaret til at blive Udtryk for det rene, aandige Begreb. Men der behøves kun et sundt christeligt Blik for at skjønne, at Forskjellen ligger langt dybere, at den christelige Lære og den speculative Udvikling angaaende Verdens Oprindelse gaaer ud fra og fører tilbage til **et ganske forskjelligt Begreb om Guds Væsen.** Efter det speculative System nemlig skal Verden være frembgaaet ifølge en indre Livsudvikling hos Gud, en Tankebevægelse, der skrider frem efter en aandelig Lov, med samme Nødvendighed som den, hvorefter Spiren bryder frem af Frøkornets Svøb, og fuldender sin Udvikling igjennem de enkelte Trin i den engang fastsatte Naturorden. Verden har saaledes vel sin **Grund** i Gud, nemlig i den guddommelige Tænknings Natur; men Gud er ikke Verdens **Aarsag** — ikke det Væsen, som ved Villiens Kraft har kaldt det Ikke-Tilværende til Liv og Tilværelse. Men dette og ingen anden er Evangeliets Lære. Efter den er Skabelsen en **Handling**, der har sin Grund i Guds frie Villie, medens den hist blot er en **Begivenhed**, et Moment i det guddommelige Tankes Udviklings-Proces. Med et Ord altsaa: **den christelige Lære om Verdens-Skabelse gaaer ud fra Begrebet om Gud som det personlige, villende og handlende, Væsen**, og denne Lære kan derfor kun finde sit Sted, hvor Begrebet om Guds Personlighed staaer ved Magt. Hvor dette derfor — saaledes som i den moderne Speculation — er Gjenstand for medynksom Betragtning, som Levning af urene Troes-Forestillinger, der er det kun forsængeligt Ordspil, desuagtet at tale om Skaber og Skabelse. Det virkende Villiesvæs Enemærker ere her opgivne, og ombyttede med reen logiske, hvor en reen Udvikling af

Begrebet som aandeligt Naturproduct træder i den frie Handlings Sted. —

Vende vi nu herfra vort Blik til Christendommens nærmeste Forgænger, den jødiske Religion, da er her et Punkt, hvor denne Religion træder frem i sin hele imponerende Høihed. "Gud skabte Himmel og Jord — han talede, og det skete; han bød, saa stod det der". En uovergaaelig Majestæt ligger i disse simple Ord, — og hvilken Reenhed i selve Tanken! Det er fra den menneskelige Personlighed, at Analogien er hentet: Mennesket undfanger Tanken, udvikler og modner den til Beslutning, og lader den ved sin Villies Kraft træde frem som Gjerning. Hvor skulde vel en renere Tankeform være givet, under hvilken Guds skabende Virken kan opfattes, end i det Væsen, der er skabt i Guds Billede? — men da ogsaa i dette Væsens Hellighed, hvor Villens Liv og Kraft kommer ligesaavel til sin Ret som Tænkningens.

Dette Begreb er ogsaa det christelige. Men hvad ovenfor (S. 37 f.) er bleven bemærket i Anledningen af det Gamle Testaments Indflydelse paa de christelige Forestillinger, finder navnlig Anvendelse her, idet det sande Gehalt af Christendommens Lære om Gud som Skaber er bleven forduklet og forvanskет ved allehaande Forestillinger, som have deres Rod i den Mening, at det Gl. Testaments Forestillinger skulde have Ret og Adkomst til at indlemmes i Evangeliets Lærdomme. Første Mosebog begynder med en Fremstilling i fortællende Form af Verdens Skabelse i sex Dage. Gamle Kirkelærere toge ikke i Betænkning at indrømme, at denne Fortælling var at forstaae paa billedlig Maade. Men i senere Tider, og selv i den protestantiske Kirke, mente Man, at Bibelens Anseelse skulde fordre, at en Aabenbaring af historisk Sandhed antoges at være indeholdt i denne Fremstilling. Man indrømmede i alt Fald, at de sex Dage kunde være at forstaae som sex større Tidsrum af ubestemt Udstrækning, saa at altsaa Fortællingens egentlige Indhold blev den efterhaanden foregaaende Udvikling og Ordning af Verdenselementerne fra den oprindelige raae og uformede Tilstand; men saameget stærkere paastod Man, at uvurderlige Oplysninger vare indeholdte i denne Fremstilling om Det, der gaaer forud for al menneskelig Historie, og at alle naturvidenskabelige Undersøgelser heri havde deres Regel given, og kun turde gjælde for sande, forsaavidtsom de førte til Resultater, stemmende med den Gang og Orden, her var betegnet. Man betænkte ikke, at dette er en Paastand, som alene hviler paa forudfattet Mening, ikke paa nogen egentlig Grund. Thi Fortællingen selv anmelder sig aldeles ikke som meddeelt paa overnaturlig Maade, og ligesaa lidt forekommer der andetsteds i det Gamle Testament eller nogetsteds i det Nye nogen Ytring, som skulde besøie til at tillægge den guddommelig Autoritet. Det behøver derfor ingen Retfærdiggjørelse — fordi det netop er det Modsatte, der maatte trænge til Bevis —, naar vi i denne Fremstilling af Det, der ifølge sin Natur ikke kan være Gjenstand for menneskelig Erfaring, see et menneskeligt, et fordringsløst, men i al sin Fordringsløshed høist adelt og sindrigt, Forsøg paa at bringe Mysteriet om Tingenes første Tilblivelse nærmere til Menneskets Tanke. Man betænkte fremdeles ikke, i hvilke Vanskeligheder man indvikler sig, for hvilke Anfægtelser og Indvendinger Døren aabnes, naar man vil tvinge en virkelig foregaaet Historie ind i denne Forestilling. Thi

— for ikke at udvikle Træk som dette, at det bliver Dag og Nat, førend endnu Solen er sat paa Himlen — med al den ophøiede Ro og Simpelhed, hvori den hele Fremstilling er holdt, er der dog sienspuligt, at det samme indstrænkede Begreb af Verden ligger til Grund, som var det almindelige i Oldtiden. Istedetfor et Verdensalt, hvori Jorden er kun et Sivogran, hvor Mangfoldigheden og Forskjelligheden af Skabningerne paa Jorden kun er Billede paa Verdenernes Mangfoldighed og Forskjelligheden, der aabenbare sig for Diet i det umaalelige Rum, og hvor Enhedsloven, som gaaer igjennem de forskjelige Skabningers Mængde, er Billede paa Enheden, der sammenholder Verdener og Verdenssystemer, — traadte Jorden her frem som den hele Verdens Middelpunkt. I sem Dage vedbliver den af Mennesker beboede Klode at være Gjenstand for den guddommelige Skabervirksomhed, medens de øvrige Himmellegemer alle tilsammen afværdiges paa een Dag. Og Jorden selv er fremstillet som en Flade, omgrændset af den store Flod, dækket af det udspændte Firmament, hvor de større og de mindre Lys ere hensatte, og hvor Regnens Vande holdes i Forvaring, for til sine Tider at udgydes igjennem de aabnede Sluser.

Den christelige Lære altsaa — naar den holdes rein for det digteriske-skjønne, men Læren uvedkommende Element — er denne: at "Alt er af Gud"*). Og dette, endnu ubestemte og flertydige, Udtryk har sin nærmere Forklaring saaledes: at det ikke er nogen uvilkaarlig, naturnødvendig Fremgaaen af Verden, enten physisk eller ved en aandelig Udviklings-

*) Rom. 11, 36. 1 Cor. 8, 6.



Proces, hermed er meent, men Frembringelse ved en personlig Villesact. Thi, hedder det videre, Gud har skabt Himmel og Jord og Alt hvad deri er, skabt Alt af Inter, — d. e. uden noget foreliggende Stof, uden noget hjælpende og hjælpende Middel —, skabt det ved sit Ord, det er: ved sin villende Tanke, sin mægtige, livfrembringende Villie*), Og spørges der videre: hvorledes denne Villie og dens Grund er at tænke, da kan den christelige Besvarelse af dette Spørgsmaal ikke være tvivlsom. Thi, som Christendommen lærer os Guds Væsen at kjende, maa al menneskeagtig Vilkaarlighed holdes ude og fiern fra den guddommelige Villie; og ligesaa lidt kan Skabelsens Grund være at søge i nogen Naturnødvendighed i Guds Væsen, som om det først var derved at Gud skulde komme til fuld selvbevidst Tilværelse. Men naar Guds Væsen og Villie er Kjærlighed, hvor skulde Skabelsens Grund og Formaal da være at søge uden i den guddommelige Kjærlighed? og naar Kjærlighedens Natur og Væsen er Selvaabenbarelse og Selvmeddelelse, hvorledes skulde Verdens Frembringelse være at tænke, uden som Selvtilfredsstillelse af Guds Kjærligheds Væsen? Verden er saaledes Guds Væsens Aabenbarelse: Aabenbarelsen af den uendelige Enhed i den uendelige Mangfoldighed**), af den evige Væren i den evindelige Verden, hvori Gud kan ligesom bespeile sig selv og kan beskues af ethvert Væsen, som han i Fornuftens Evne har paatrykt sit Væsens aandelige Billede.

*) Ryg. 17, 24. Rom. 1, 25. Hebr. 3, 4. 11, 3. 2 Pet. 3, 5. Apok. 4, 11. 10, 6. 14, 7.

**) Rom. 1, 19. 20.

Men et Spørgsmaal staaer endnu tilbage, som til alle Tider har sysselsat den menneskelige Tankning. Naar nemlig Verden er frembragt ved Guds Ville, altsaa ikke er lige evig med Gud: hvorledes kan det da undgaaes, at tænke denne Frembringelse, uden at dermed en Forandring sattes i Guds Væsen selv? thi have vi ikke saaledes en Overgang fra Ikke-Virken til Virken, eller, hvad der er det Samme, fra Intet til Noget? Allerede Plato har her skjelnet imellem en Tankeverden og en Sandseverden; i den guddommelige Tanke, lærte han, har Verden som Idee været evig til, men Udformningen af denne Idee i de synlige Ting er forgaaet i Tiden. Og vi erkjende her et Glimt af christeligt Sandheds-Lys. Thi Christendommens Lære fører nødvendigen til Begrebet af en evig indre Virken i Gud, der kan træde ud som ydre og synlig, uden at dens egentlige Væsen derved bliver forandret; det er kun Aabenbaringsmaaden, som her er forskjellig; og forsaavidt altsaa som Verden tænkes ikke som den synlig tilværende Virkelighed, men som værende i Guds Tanke, kan den siges at være evig som Gud er det.

Iøvrigt hører Artiklen om Verdens Skabelse til dem, der have været Tummelplads for den menneskelige Disputerelyst og Disputerekunst i Tider, da man med Forkjærlighed opsøgte saadanne Problemer, paa hvilke Skarpsindigheden kunde øve sig, uden at noget religiøst Udbytte derved blev enten eftertragtet eller opnaaet. "Mange selsomme og utallige Spørgsmaal" ere her blevne opkastede, med hvilke allerede Luther har advaret; men Det, som har Betydning i religiøs Henseende, er — som han videre erindrer — sammentrængt i den Lære: "at Verden har havt en Begyndelse, og er skabt af Gud af Intet". Denne Lære har høi og væsentlig



Betydning; thi den er, som vi have seet, kun videre Udvikling af Christendommens Lære om Gud som det personlige, over Alt ophøiede Væsen, og om al Tilværelses fuldkomne og ubetingede Afhængighed af Gud; og selv om Gud ikke fandtes udtrykkeligt nævnet og fremstillet som Skaber, maatte enhver christelig Tankning nødvendigen føre til den Sætning: at Alt er "af Gud", ligesom Alt bestaaer ved ham.

# X.

## Det guddommelige Forsyn.

Betragtningen af Verden har ført vor Tanke fra det Nærværende tilbage til Tingenes Oprindelse og Tilblivelse; men den fører ikke mindre vor Tanke udad, fra Enkelthederne til Helheden, som omfatter dem, og indad, fra Det, der spiller paa Overfladen, til Tingenes indre Natur. Verden falder ud for os i en uoverseelig Mangfoldighed af Enkeltheder, — hvoraf ingen er saaledes som den anden, enhver har sit eiendommelige Præg og Mærke —, men som atter samle sig i Helheder, der selv ordne sig ind under større Helheder, indtil Tanken udvider sig til Ideen om et Verdensalt, en Verdens-Orden og Verdens-Enhed. Og i modsat Retning — hvilken Rigdom af Forskjelligheder udfolder sig ikke i enhver enkelt Gjenstand! thi Tilværelsen er ingen Hvile, men et spillende Liv, hvor Alt er paa eengang bevægende og bevæget. Hvad der er til, bliver bestandig til, idet det gjennemløber sin Udviklingsbane igjennem en Række af forskjellige Tilstande; og saaledes har Mennesket og den organiske Skabning, har alt det Enkelte, der opfylder Jorden, har Jordkloden selv, Verdens-Systemerne, det hele Universum sin indholdsrige, veirlerige Historie. Hvor er Grunden til dette Liv og denne Virken, denne Verden og denne Faststaaen i alt det Verdende? hvad er Maalet for den ustandselige Fart, hvorved alt Tilværende føres fremad? Det er denne Undersøgelse, der først afslutter Forholdet imellem Gud og Verden.



Det kan ikke være andet, end at den selvsamme Tanke-Modsætning, som mødte os ved Spørgsmaalet om Verdens Oprindelse, ogsaa maa gjentage sig her, og give os Nøglen til at forstaae den forskjellige Maade, hvorpaa dette Forhold er bleven opfattet og fremstillet.

Thi paa den ene Side — naar Gud tænkes i Væsen selv uadskillelig fra Verden, Eet med Verden, tænkes ikke anderledes end som den Alt gjennemtrængende Grundtanke, der er Princippet for alt Liv og al Bevægelse, den evige Naturens Grundlov, som sammenholder, former og ordner Alt (Pantheismen, s. S. 187): da bliver en Styrelse af Tingenes Gang, et Verdensregimente ligesaavel Ord uden Betydning, som en Skabelse og Frembringelse. Thi, skal Talen om disse Ting være Mere end et forfængeligt Spil med Ord, da er jo dog ved Forsynstyrelsen betegnet en Virken, grundet i den fornuftige, den frie Villie; hvorimod, hvor Gud og Verden er Eet, det Hele opløser sig i et Udviklingsløb efter en uforanderlig mechanisk eller aandelig Nødvendighedslov. Saaledes var, efter Naturporten i den gamle Hindus-Religion, Alt i Verden opfyldt og svangert med det Guddommelige; Naturlivet var Guds eget Liv, og i Naturtingene tilbøies Former af det guddommelige Væsen selv. Under en eller anden Skikkelse kommer dette Resultat frem i alle pantheistiske Systemer. Den dybsindige Spinoza, en berømt jødisk Philosoph i det 17de Aarhundrede, hvis System har havt ikke ringe Indflydelse paa den christelige Theologie, tænkte sig Verden, det hele Indbegreb af legemlige og aandelige Væsener som Former af det guddommelige Væsen, i hvilke dette Væsen først kommer til virkelig Tilværelse; og i den hegelske Philosophie falder den guddommelige Virken sammen med Indbegrebet af alle endelige Kræfters Virksomhed; Verdenshistorien er Guds

Livs Historie, Menneskenes Fremskriden i Bevidsthed om Gud er Fremskriden i Guds egen Selvbevidsthed (jvf. S. 181).

I denne Alt-Enhedslære (hvor det Ene eller Gud er det Samme som Verden, og Alt eller Verden er det Samme som Gud) falder saaledes Begrebet om et guddommeligt Forsyn, en opholdende og styrende Gud, bort tilligemed Begrebet om den personlige, levende og virkende Gud. Men til et lignende Resultat kan ogsaa den aldeles modsatte Betragtningsmaade føre: hvor Gud og Verden holdes saaledes adskilte, at Gud tænkes staaende udenfor Verden, i samme Forhold til den som det, hvori Kunstneren staaer til sine Haanders Gjerning. Vi have i det Foregaaende (S. 191 f.) nævnet nogle Philosopher i den græske Oldtid, som mente at kunne forklare sig Verdens Oprindelse ved Sammenstød af utallige, uendelig smaae materielle Dele. Hvad der paa saadan Maade havde dannet sig, maatte paa lignende Maade kunne bestaae og indvirke det Ene paa det Andet, saa at en guddommelig Opholdelse og Bestyrelse blev overflødig; og naar Man nu derhos, saaledes som Epikur, satte det høieste Gode i uforstyrret Ro, Frihed for Smerte og varigt Velvære, syntes der ikke bedre at kunne sørges for Gudernes Salighed, end ved at fritage dem for alt Samliv med Verden, al Bekymring for at holde i Orden og styre til Rette.

Saaledes er her en aaben, uforbeholden Fornægtelse af det guddommelige Forsyn. Dette er imidlertid ikke den nødvendige Følge deraf, at Gud og Verden saaledes holdes strengt adskilte. Man kunde netop tænke sig den, udenfor Verden staaende, Gud at indvirke paa Verden med en saa overvældende Magt, at derved enhver endelig Kraft blev tilintetgjort som selvstændigt virkende; saaledes Mahomet, naar han lærer, at enhver Begivenhed, Udfaldet af enhver Bestræbelse er forud



bestemt af Allah, uden at det skal have den ringeste Indflydelse, f. Ex. paa Udbredelsen af en smitsom Syge, af en udbrudt Ild, om Mennesket enten opbyder alle Kræfter til Modstand, eller han heller med Hænderne i Skjødet (Fatalisme). Men den almindeligste Forestilling er den, at der søges en Fordeling truffen imellem Gud og Verden, saaledes at Begivenhederne skulle for en vis Deel have deres Grund i Naturens Kræfter i sig selv, for en vis Deel derimod i en Indvirken fra Guds Side. Oftere, end vi selv ere os det tydeligt bevidste, slaar vi os til Ro ved en saadan Deling. Eller hvad er almindeligere, end at tænke sig Verden som et kunstfuldt indrettet Værk, udrustet af den guddommelige Skaber med visse Kræfter, der, overladte til sig selv, ere beregnede paa, at et vist foresat Maal kan opnaaes, medens Gud stilles udenfor Verden som Overherre og Tilsynsmand, for med den tilbageholdte Magt at gribe ind, hjælpe tilrette og fremskynde, efter som det gjøres behov? Det er saaledes — som vi det Foregaaende have seet (S. 67) — at man i Almindelighed tænker sig Underet, som Virkning af en udenfra indgribende Guds-Kraft. Og hvor ganske anderledes end det nu er Tilfældet, hvor langt klarere og fastere vilde ikke vort indre Liv danne sig, dersom vor Tro paa det guddommelige Forsyn virkelig var saadan, at Alt blev betragtet som Tilskikkelse og Prøvelse fra det guddommelige Forsyn, dersom der ikke uvilkaarligt indsnege sig i vor Forestilling en Adskillelse af Det, der skal have sin Grund i Gud, og Det, der skal ligge udenfor den guddommelige Villie! Men Dette, at den samme Gud, som holder Verdener i sin Haand og styrer deres Lød, har talt vore Hovedhaar og bestemmer Time og Tid for den Enkelte, er overvældende for den menneskelige Tanke; og selv Den, der tilbedende erkjender Guds Forsyns Haand i Natur-

omskiftningernes Regel, i de store Optrin i Naturens og i Menneskenes Liv, kan ofte mene, at det vilde være en Forsynelse, om ikke Det, der synes os smaat og ringe, specielt eller tilfældigt, blev holdt udenfor den guddommelige Virken og skrevet paa Naturtingenes og Naturkræfternes egen Regning. Saaledes kan Forsyns-Troen, i denne Almindelighed og med alle de Undtagelser, hvortil den fører, blive uden sand Frugt for Livet; og heraf denne Mistvivl og Forsagen, netop hvor vi mangengang trængte mest til dens Trøst, som om vor Tilstand var gudforladt, Gud var langt borte fra os.

Denne Forestilling, der stander ved Forholdet imellem Gud og Verden som et ydre og mechanisk afmaalt, er endnu det Standpunkt, hvorpaa den jødiske Religion er bleven staaende. Det er Ord, rige paa Høihed og Skjønhed, i hvilke det Gl. Testamente skildrer den Magt og Visdom og Godhed, hvormed Jehovah opholder og styrer Alt: „Han har grundfæstet Jorden og anvist Vandene deres Grændser, som de ikke tør overskride, og hans Herredømme varer fra Slægt til Slægt; hans Aand fornyer al Skabningen; drager han den til sig, da falder Alt tilbage til Støv; han seer til Jorden, og den bæver, han rører ved Bjergene, og de ryge; han bruger Vinden som Sendebud, Ildslue som Tjenere. Men han oplader ogsaa sin Haand, og mætter Alt, hvad som lever, med Velsignelse; han lader Kilder udgyde sig i Dalke, og vander Bjergene fra de høie Sale; han lader Græs gro for Qvæget og Urter til Menneskenes Tjeneste; han frembringer Brød, som giver Styrke, Vin, som glæder Menneskets Hjerte, Olie, som forfrisker hans Aasyn*). Og Gud tæller Menneskets Dage, forend nogen af dem er til;**) han bestemmer

*) Ps. 104. **) Ps. 139, 16. Job. 14, 5.



Time og Tid, afsætter og indsætter Konger;*) han er nær hos alle Dem, der paakalde ham i Sandhed; han skaffer de Undertrykte Ret, løslader de Bundne, oprejser de Nedbøiede; Faderløse og Enker beskytter han, men han forvender de Ugudeliges Vei;**) Mennesket udtænker sin Vei, men Gud styrer hans Skridt; Kongens Hjerte er i Guds Haand; han leder det som Vandbække“***). — Men, hvor høit end denne Forsynslære staaer, hvor Guds Virken ikke er som en ubestemt og upersonlig Krafts Virken, men som den mægtige, hellige og vise Verdensregents, hvem Alt er underlagt, og hvis Magt og Miskundhed afspræger sig i Alt, hvad der er, og Alt, hvad der sker: saa er dog Dette det **Ufuldkomne** heri, at Begrebet om den personlige, **over Verden ophøiede** Gud indskrænker og tilbagetrænger Begrebet om den levende, i Alt **nærværende og virkende** Gud. Indenfor en vis Grændse nemlig træder Verden frem som uafhængig af Jehovah; Forsynet er ikke en Virken i Verden, men en Indvirken paa den, og denne Virken opløser sig derfor ogsaa i forskjellige Arter og Grader. Den jødiske Religion stiftet imellem en **middelbar** Styrelse — gjennem Kræfterne, som engang ere nedlagte i Skabningernes Natur, og som virke selvstændigt for sig efter den engang givne Naturlov —, og den **umiddelbare**, hvor Guds Aand og Magt selv skrider virkende ind. Ligesom Jehovah i den ældste Tid tænktes nu og da at stige ned fra sit himmelske Høisæde til Jorden, for paa Negntvüs personlig at overtyde sig om Tingenes Tilstand og Menneskenes Idrætter****), saaledes vedblev han ogsaa i senere Tid ved enkelt Leilighed at gribe ind ved overnaturlige Gjerninger;

*) Dan. 2, 21. **) Ps. 145. 146.
***) Ordspr. 16, 9. 21, 1. ****) Første Mosb. 3, 8. 11, 5.

hans Aand sænkede sig i Prophetens Bryst, fyldte ham med Viisdoms Gave, og aabnede hans Læber til begeistret Tale; og hvor en saadan guddommelig Indvirken fandt Sted, blev det en Selvfølge, at Naturens Love og det menneskelige Væsens Personlighed maatte tænkes for en Deel ophævede. Der skjelnes fremdeles imellem en høiere og en ringere Grad af Forsorg; det udvalgte Folk er trygt under Jehovahs Vinger, kan kun for en Tid forskydes fra hans Aasyn; de øvrige Folk derimod staae fjernt fra den guddommelige Naade; det jødiske Folks Fjender ere Jehovahs Fjender: opbevarede til den strenge Gjengjeldelsesdom — en Forestilling, der først seent er bleven renset og udvidet til Ideen af et Forsyn, som omfatter Alle med Kjærlighed, og vil føre Alle til Sandhed og Gudsfrygt. Der skjelnes endelig imellem en **belønnende** og en **straffende** Gjengjeldelse, som antages at følge umiddelbart paa den enkelte gode eller onde Gjerning, — en Forestilling, som maatte blive en rig Kilde til sædelig Fordærvelse; thi, ligesom den Lykkelige derved fristedes til hovmodig Selvforblindelse angaaende sit sædelige Værd, og hos Andre blev Gjenstand for ufortjent Beundring, saaledes maatte de onde Dage og Livets Hjemsøgelser enten — som Jobs Exempel viser — vække Forbittrelse over formeentlig Forurettelse, eller ogsaa, hvor der var Bevidsthed om egen Brøde, sønderknusende Fortvivlelse; og fra Næstens Side maatte Foragt og Haardhed blive den Medfart, som den Lidende havde at vente sig.

Saaledes staaer Fuldendelsens Trin af Forsyns-Læren endnu tilbage. Dette Trin er først naaet i den Lære, hvor Gud bekjendes som Den, der ikke alene er **over** Alt, men ogsaa er **i** Alt. Og herved er **den christelige Forsyns-Lære** betegnet. Thi efter den er Gud ikke alene Den,



"ved hvem Alt bestaaer",*) Den, der føder Fuglene under Himlen og klæder Blomsterne paa Marken,**) Den, der "giver Alle rigeligt", mætter vore Hjerter med Føde og Glæde"***) — alt Dette kunde ogsaa siges, og er tildeels sagt i det Gl. Testament —, men ogsaa Den, der "er i Alle og gjennem Alle", "i hvem vi leve, røres og ere til",****) ved hvis Alt gjennemtrængende og Alt oplivende Aand enhver Gjenstand, enhver Kraft bæres og opholdes. Gud er ikke alene den levende og virkende Gud, der har talt Haarene paa vort Hoved,†) "Barmhjertighedens Fader og Trøstens Gud",††) som tilveier Enhver Fristelsen efter hans Evne til at bære den, tilskikker Enhver Tugtelsen, som han behøver;†††) men Han er ogsaa Den, der begynder og fuldfører det Gode i Mennesket, "virker baade at ville og at udrette".††††) — Og ikke alene ved Ord, men ogsaa og fornemmelig ved historisk Virkelighed er dette Guds Forhold til Verden og Menneskene bleven anskueliggjort i Christendommen. Thi Jesus, i hvem Guddommelighedens Fylde boede, i hvem Faderen selv talede og virkede, var tillige det sande Menneske, den Førstefødte blandt sine Brødre; saaledes er da, i Lighed med ham, Guds Aand ogsaa i os; det er den, der vidner med os, virker Sandheds Erkjendelse, Tro og Troens Frugt, og meddeler sine Naadegaver til Alle og Enhver især.†††††)

Dette altsaa er den christelige Opfattelse af det guddommelige Forsyn, **ikke blot som et Verdensregimente, men som en Ideen og Gjennemtrængen af Guds Aand.**

*) Rom. 11, 36. Col. 1, 17. **) Matth. 26, 6. 28.
***) 1 Tim. 6, 17. Apg. 14, 17. ****) Eph. 4, 6. Rom. 17, 28.
†) Matth. 10, 30. ††) 2 Cor. 1, 4. †††) 1 Cor. 10, 13. Hebr. 12, 5 ff.
††††) Phil. 1, 6. 2, 13. †††††) Rom. 8, 14. 16. 1 Cor. 12.

Men synes ikke heraf ligefrem at følge, at det fuldkomne Aftryk og Gjenbillede af den guddommelige Hellighed, Viisdom og Godhed maa kunne paavises overalt i Verden, at, hvilketsomhelst Punkt der end tages ud af Verdenshistorien og af det enkelte Menneskes Historie, hint Ord maatte kunne gientages: "jer, det er Altsammen saare godt"? Det er en dobbelt Vanskelighed, der her møder — og møder med sin hele Vægt. Først nemlig — naar Alt har sin Grund i den guddommelige Villie, er da ikke dermed den menneskelige Villies Frihed opgivet uden Redning? thi, bliver der indrømmet denne endogsaa kun den ringeste Evne til egen Selvbestemmelse, da er jo den guddommelige Villie ikke længere den ene og Alt bestemmende. Og fremdeles — naar Alt har sin Grund i Guds Villie, hvorledes blive vi i Stand til, hermed at forene Virkeligheden af det Onde i Verden? thi, dersom der virkelig findes en Modsætning imellem Godt og Ondt i Verden, da synes det unndgaaeligt, at antage en tilsvarende Modsætning, en Dobbelthed og Deling enten i den guddommelige Villie selv eller i den verdensstyrende Magt, mellem tvende lige mægtige Væsener, et godt og et ondt.

Vanskeligheden er her fra enhver af de tvende Sider stor og truende, og vi begribe, hvorledes Løsningen af dette Problem — bekjendt under Navn af Theodicee eller Retfærdiggjørelse af Gud — har fremfor noget maattet opfordre christelige Tænkeres Grublen i ældre og nyere Tider. Thi kun een Vei af tvende synes her at staae os aaben: enten at holde fast ved Virkeligheden af den menneskelige Frihed og Virkeligheden af det Onde i Verden, saaledes som uimodsigelig Erfaring bekræfter det, men hvorved da Læren om et altstyrende guddommeligt Forsyn synes opgivet, — eller omvendt at gaae ud fra Begrebet af det guddommelige Forsyn



som Alts og enevirkende, og i Henhold dertil at benægte baade Menneskets Frihed og Virkeligheden af det Onde.

Men, hvad enten vi forfølge det ene eller det andet af disse Spor, vil Modsigelsen, der reiser sig i vor Bevidsthed, Forstyrrelsen, der bringes ind i vor Tro og vor hele Virken, snart overtyde os om, at vi befinde os paa Vildspor. I det ene Tilfælde nemlig maatte det hedde: Intet er visstere, end at Bevidstheden har Ret, naar den siger os, at Grunden til den menneskelige Handling ligger i Mennesket selv som frit Væsen, og Erfaringen har ikke mindre Ret, naar den fører frem for os saamangen Brug af denne Frihed, som vi maae kalde Morkets onde Færd, Affald fra Gud, Gjenstridighed imod den Helliges Villie. Dette Frie nu og denne Misbrug af Friheden falder ikke ind under den guddommelige Villie; kun Dette kan i alt Fald siges, at Gud tilsteder, at han ikke forhindrer denne Misbrug af Villien til det Onde; og hermed, med denne Adskillelse af Det, der virkes af Gud, og Det, der alene tilstedes af ham, skulde da det guddommelige Forsyn være retfærdiggjort. Men er hermed virkelig Noget retfærdiggjort? Mennesket vistnok, med sin indskrænkede Magt, maa finde sig i det Onde, som det ikke staaer i hans Magt at forebygge; og han staaer da brødefri. Men for Gud gjælder ingen Nødvendighed uden den, der er givet i hans eget Væsen; en Tilsteden — hvorved vi altid maae tænke os en Indskrænkning i Villien, et afsvødet Samtykke — er altsaa her et Ord uden Betydning. Skal nu denne Klippe undgaaes, og altsaa den guddommelige Villies Hellighed og Magt haandhæves som det første Fornødne, da synes det kun opnaaeligt derved, at paa den anden Side Friheden af vor Villie bringes som Offer, betragtes som Blendværk, idet Villien maatte, uden at vi selv vide det, i ethvert enkelt Til-

falde være nødvendig bestemt ved forud givne Grunde. I Lighed hermed maatte da ogsaa Begrebet af det Onde i Verden saa længe bearbeides, indtil det lykkedes deraf at udskyde, hvad der modstrider det Helliges Væsen. Altsaa: Hvad er vel det Onde? spørger man. Alt hvad der virkelig og i Sandhed er til, maa være samstemmende med sig selv, maa være godt; kun det Gode altsaa er virkelig til, og det Virkelige alene er til for Gud. Det Onde derimod kan ikke tænkes anderledes, end som en Benægten, en Vortebæren af det Gode; det er altsaa i sig selv et Intet, og det skal derfor være uden Betydning, naar der spørges, om Gud vil eller ikke vil det Onde. Eller ogsaa — med mindre Spidsfindighed: man indrømmer det Ondes Tilværelse, kun ikke som egentlig Ondt. Det Onde — hedder det — er Ytring af den mislede, udartede Kraft, een Ytring iblandt utallige andre; og saaledes har det sin berettigede Plads i den fuldkomne Verden. Thi til Fuldkommenheden hører Fuldstændighed i alle det aandelige Livs Skatteringer; men Synden er i Livet, hvad Skyggen er i Maleriet eller den pikante Characteertegning i Digtningen — Afbrydelse af den qvælende Ensformighed; den tjener ikke blot Dyden til Folie, men den opfordrer den sædelige Kraft til Modværge, øver og styrker den i Striden. Og saaledes ogsaa, hver det Onde træder ud i Menneskets Gjerning. Thi under alle Betingelser — hedder det videre — er Livet mere værdt end det Livløse, Ubevægelige, Dorske; det er i det Mindste en Stræben efter Selvstændighed, — vistnok, fra een Side betragtet, trodsende Egoisme, hovmodig Modstrid imod den guddommelige Villie; men som en Overgang, bestemt til at ophæves, kan man heri see en Opvaagnen af det personlige Bevidsthedsliv, som er den første Betingelse for al sædelig Stræben og Virken.



Upaatvivleligt er der Sandhed i enhver af disse Sætninger, naar den tages ene for sig. Men ikkedestomindre — Spørgsmaalet er her et saadant, hvorpaa Enhver maa have Svaret i sit eget Bryst, thi Kundskab til Synden er en bitter Frugt, der i Livet bliver Enhver til Deel —; og ville vi da spørge os selv, om vi virkelig briste os til at bekjende os en saadan Betegnelse af Syndens Væsen, hvorefter den ikke skulde være Andet end Livets Skyggeparti eller den naturnødvendige Udtræden fra det upersonlige, ubevidste til det personlige Bevidsthedsliv: da er det visselig kun i saadanne Timer, da Sjelen er bortvendt fra al Alvor, at vi ville vove at besvare dette Spørgsmaal med Ja.

Det vil ikke være vanskeligt, ved nøiere Betragtning her at gjenkjende de selvsamme tvende Spor i modsat Retning, som i det Foregaaende ere paaviste. Hver man nemlig tager sin Tilflugt til Skjelnen imellem en guddommelig Virken og en guddommelig Tilstedeen, der have vi en aabenbar, deistisk, Deling imellem den guddommelige og den menneskelige Villie; og derimod — hvor Gaaden skal løses ved at gjøre det Onde til noget Uvilkaarligt eller noget Ufrit, have vi en ikke mindre aabenbar, pantheistisk, Fornægtelse af den menneskelige Personlighed og Villiefrihed. Men hvorledes — maae vi vel spørge — skal da nogen tredie Udvei være tænkelig? Thi enten maa jo dog Alt uden Undtagelse være bevirket af Gud, følgelig ogsaa Alt være saaledes beskaffent, at det kan tænkes som Værk af Gud, med andre Ord: der er intet virkeligt Ondt; eller ogsaa maa der være Noget, som saaledes er Menneskets Værk, at det ikke tillige er Guds, — med andre Ord: den guddommelige Virken er endelig og begrændset. Forholder nu Sagen sig saaledes, hvad upaatvivleligt maa indrømmes, da følger heraf, at Sandheden

ikke kan være at søge paa et nyt og tredie Spor, men ved at forsøge en **Forening** af hine tvende, ved at hæve den Modsætning, der synes at adskille dem. Det Feilagtige maa altsaa søges i den **udelukkende** Retning enten til den ene eller til den anden Side, hvorved enten Troen paa det altstyrende Forsyn eller Bevidstheden om vor Villies Frihed bliver bragt som Offer. Hvor den religiøse Tro og den sædelige Selvbevidsthed er lige stærk og levende, der maa det forud gjælde som en Sandhed, der er umiddelbar vis — saa vis som vor egen Tilværelse: at begge Begreber, om Forsynet og om Friheden, kunne bestaae med hinanden. Derfor kan heller ikke Tanken tage sig Hvile, førend det lykkes at bringe en saadan Forening tilveie.

Altsaa — **skulde virkelig Læren om et altstyrende Forsyn gjøre Menneskene til villieløse Redskaber?** er den menneskelige Frihed uforenelig med denne Lære? — Vistnok vilde det være saa, dersom der ved Friheden skulde forstaaes Evne og Magt til at fare frem paa alle Veie, til at gjøre ethvert Godtbefindende til sin Lov, stille egen Villie mod den guddommelige, og holde den opreist og uovervunden i denne Kamp. Hermed vilde en Indgriben være givet i den guddommelige Styrelse, en Krydsen af dens Veie og Planer, hvorved Strid og Opløsning vilde træde i Stedet for den Enhed, hvortil den religiøse Idee peger hen. Men skulde en saadan Magt og Evne virkelig være Frihed? skulde Frihedens Væsen ikke være noget Andet og Større end vild, ubunden Vilkaarlighed, uden Formaal og Regel? Vi behøve kun at spørge os selv, hvori vi sætte den **Tilstand**, der med Sandhed kan kaldes fri. Ufeilbarlig ville vi svare: Det Menneske kalde vi frit, der ikke er underkastet **fremmed Villies Lov**, ikke ved dens **Magt tvinges** til



at afvige fra den Virksomhed, som stemmer med hans **egen Natur**, hvortil han føres ved den Villie, der er **hans eget Væsens Uderyk**. Ufri er altsaa Den, der maa virke og handle mod egen Villie, og saaledes træder i unaturlig Modstrid imod sit eget Væsen. Men Dette gjælder først og fornemmelig om Den, som, efter Evangeliets Ord, er "Syndens Træl";*) thi om ham gjælder, hvad Paulus siger: at han ikke gjør, hvad han vil, men at han gjør, hvad han ikke vil**). Ufri er derfor Enhver, som føres og drives af den sandselige Begjering, den vilde Lyst, det uforstandige Lune; thi Intet af dette udgjør Menneskets Væsen. Er det end indre Magter, der her raade over Mennesket, saa ere de dog fremmede for Menneskets egentlige Jeg; de hente deres Styrke fra Tingene udenfor, og vende den imod Mennesket, for at drage ham bort fra den Vei, der er foreskrevet ved hans sande Væsens Lov. **Denne Lov er Aandens Lov**, den sædelige Lov, Guds Stemme i Mennesket; og, som det er Aanden, dens Kraft og Liv, der begrunder Menneskets Væsen og Værdighed som Guds Slægt og Billede, saaledes staaer Mennesket da først som **frit Væsen**, uafhængigt af enhver tvingende Magt, ophøiet over Det, der er udenfor hans aandelige Jeg, naar Fornuftens Lov har Kraft i sig til at tilbagevise fremmedartede, forlokkende Indvirkninger, og saaledes bliver Villiens og Virksomhedens Styrer. Altsaa: naar vi tale om Frihed som **Evne og Kraft** hos Mennesket, hvori skulle vi da sætte dens Væsen? Det er **ikke** den blotte Evne til at træffe et **Valg** imellem mangfoldige forskjellige Handlemaader, til at bestemme os til den ene eller til den anden Side, ligemeget om efter eller tvertimod Fornuften, til hver Time at

*) Joh. 8, 34. **) Rom. 7, 15.

skifte Sind og Villiesretning, — vi vilde netop i en saadan, sig selv modstridende og unyttig fortærende, Kraft savne al Fornuftigheds Præg —; men det er **Evnen** hos Mennesket **til at gjøre sig fri**, til at afryste, om end kun for en Tid og ved Anstrengelse, de Baand, hvori Sandseligheden har indsnøret ham, til at give Aandens Kraft det saakkede Herredømme tilbage, og saaledes arbeide sig henimod det rette Frihedes-, Uafhængighedes-, Fornuftigheds-Maal.

Frie Væsener nu i denne Betydning — Væsener, udrustede med Evne til at stræbe hen dertil, at deres Villie gaaer op i Eet med den guddommelige Villie — ophave ingenlunde Begrebet om et altstyrende Forsyn. Meget mere er det christelige Begreb selv om Guds Væsen den stærkeste Støtte for Bevidstheden om Menneskets sædelige Frihed. Gud, hedder det hos Apostelen, "giver Alle rigelig, og forholder Ingen".*) Dette er kun eet Udtryk iblandt mange for det guddommelige Væsen, som er Kjærlighed, og som, efter sin Kjærligheds-Natur, udgyder, meddeler, aabenbarer sig af sin Fyldes Uendelighed i utallige Skikkelser. Men denne Selvmeddelelse og Selvaabenbarelse vilde savne sit Hovedstykke, sin Fuldendelses-Krone, dersom den var indskrænket til Skabninger, som vel bare Præg af den guddommelige Magt, Viisdom og Godhed, men intet Vidnesbyrd afgave om Helligheden, der har sin Villies Grund og Lov i sig selv, ligesaa lidt kan fristes som friste. For at altsaa **den guddommelige Kjærlighed kunde fyldestgjøre sig selv**, lade sit Billede træde frem i Renhed og Fylde, maatte Gud — for at tale paa menneskelig Viis — ligesom ved en **Selvbegrændsning** aabenbare sig i Væsener, der have Evne til at kjende Sandheden og **bestemme sig selv** til at følge den, Evne til at virke med Selvstændighed i en videre Kreds, fra hvilken Gud — atter menneskeligt talt — ligesom holder sin Haand tilbage. Og et saadant Forhold er netop det, der ligger til Grund for Begrebet af Forsyn. Thi "Forsyn" betegner jo ikke en **umiddelbar Styren**, Indretning, Ordnen, men en **middelbar Virken**, som Forsorg, Ledning, Tilrettefæren; den forudsætter just Kræfter, forskjellige fra Den, fra hvem den forsørgende Omhu udgaaer, Kræfter, som skulle — ikke paa ydre Maade bøies, men ved aandelig Foranstaltelen og Indvirken ledes til Maalet, bringes til selv at søge og stræbe derhen. Derfor har den christelige Forsynslære først sin Fuldendelse i Læren om **Forløsningen**, hvorved det Gode bliver den seirende Magt, og om **Dommen**, der er den synlige Forherligelse af den sædelige Verdensorden. Men hvilken Betydning vilde Forløsningens Navn have, uden frie Væsener, som kunne lade sig lede ved de guddommelige Forelser til Frihed og Frelse? hvilken Betydning vilde Dommen have, uden frie Væsener, som kunne kaldes til Regnskabs-Aflæggelse for deres Liv? — Holde vi nu fast ved denne Tanke: at Grunden til de frie Væseners Natur er at søge i en **fri Selvbegrændsning af den guddommelige Magt**, — da bortfalder derved Forestillingen om en Virken fra Menneskets Side, der skulde kunne betragtes som **Indgreb** i Forsynets Styrelse. Christendommen giver os Begrebet om Guds Faderlighed, for at tydeliggjøre os Guds Forhold til Verden. Men den menneskelige Fader bortgiver ikke sin Magt og Myndighed, fordi han indrømmer Barnet den frie Brug af dets Evner indenfor en afmaalt Grændse, forbeholdende sig selv det overordnede Tilsyn. Og, naar alligevel i den menneskelige Verden Hensigten vistnok kan forfølges, da er Grunden netop at søge deri, at

*) Jak. 1, 15.

den menneskelige Fader er indskrænket til Opsyn og Tilsyn med allerede givne Evner, over hvilke hans Magt ikke strækker sig. Men den Evige, som er Aandernes Fader, enhver aandelig Krafts og Evnes Udspring og Kilde, er ophøiet over enhver Modsætning og Modstræben; det er hans Viisdom, som har tilmaalt Friheden dens Maal og Grændse, og de frie Kræfters Spillerum er saaledes taget i Beregning i den guddommelige, altomfattende Verdensplan.

Men endnu staaer det Onde tilbage som uløst Gaade, som tilsyneladende Gjendrivelse af, hvad her er sagt; thi hvorledes skal dog det Onde kunne betragtes anderledes, end som virkeligt Indgreb i Forsynets Villie og Verdensplan? Vistnok maa det nu indrømmes, at det Onde lader sig tænke saaledes, saa fuldstændigt og ublandet, saa overmægtigt og herskende i Verden, at det, dersom det i denne Skikkelse og Styrke fandtes i Virkeligheden, vilde omstøde Troen paa et altstyrende Forsyn, vilde drive os tilbage til det Punkt, hvorpaa Oldtidens Folk befandt sig, naar de tænkte sig Verdensherredømmet delt imellem tvende Væsner, et godt og et ondt. Det bliver saaledes nødvendigt, at søge en vis Formildelse, en vis Begrændsning af det Ondes Begreb, dersom det skal være forenteligt med den christelige Forsynslære; men denne Formildelse maa intet have tilfælles med en Slappelse af Sædelighedens Lov, hvorefter Godt og Ondt er stillet imod hinanden i uforligelig Modsætning.

Det er en dobbelt Side, hvorfra det Onde stiller sig hen for vor Betragtning. **Den sædelige Vurdering** standser ved den onde Handling, ved Forholdet, hvori den staaer til den sædelige Lov paa den ene, til den menneskelige Villie paa den anden Side. Og saaledes viser det Onde sig som Brud paa Loven, der af Mennesket selv erkjendes som hellig og



ubrydelig, som Ulydighed imod Lovgiveren, hvis Villie er aabenbaret i denne Lov, som en Løsriven af Mennesket fra sit Væsens Ophav, idet han trodsende sætter sin egen Villie imod det guddommelige, — og, paa Syndens første Udviklingstrin, som Forhærdelse i det Onde, som Fiendskab imod Gud. Dette er det mørke Billede, Samvittigheden forholder det syndige Menneske, og den forholder ham det som **hans eget Værk**; saavist som den menneskelige Villie er fri og utvungen, saavist er den onde Handling **Menneskets egen Gjerning**, og enhver Bestræbelse, der søger at afvælte Skylden, bliver kun en Forsøgelse af denne Skyld.

Men ved denne Betragtning, hvor sand og gyldig den end er, kunne vi ikke blive staaende. Har det Onde sin Plads i Verden, da maa det nødvendigviis ogsaa staae i et vist Forhold til det hele Verdensliv, som i sin Heelhed er Aabenbarelse af Guds Væsen, af den guddommelige Magt, Viisdom og Godhed; og navnlig, som fremgaaet af den menneskelige Villie, viser det tilbage til et vist Forhold til den menneskelige Natur i Almindelighed, og igjennem denne til Ham, der har dannet det menneskelige Væsen, og i det har aabenbaret sit eget. Dette er **den religiøse Betragtning**, fra hvilken ingen Virkelighed i Verden kan være undtaget.

Denne Betragtning leder os for det Første til at **skjelne** i selve den syndige Handling mellem Det, der gjør den til Synd — Hensigten, hvori den oves, Retningen, hvori Villien stræber ud —, og Det, der betegner den blot som Virkning af aandelig Kraft. Det Onde nemlig har, ligesom det Gode, sin sidste Grund i høiere, aandelige Anlæg. Thi Lovens Overtrædelse forudsætter ogsaa Kraft til at adlyde den; Frafald fra Gud kan kun nævnes der, hvor der ogsaa er Evne til at bevare Samfund med Gud, Fiendskab imod Gud kun

der, hvor Gud kan være Gjenstand for Kjærlighed. Saaledes vidner Synden vel imod Mennesket som personligt Individ; men den vidner tillige om og for de ædle Kræfter, der ere nedlagte i den menneskelige Natur; og just fordi den er Vidnesbyrd om disse, og dermed ogsaa om den unaturlige Fordreining og Forvanskning af dem, er den saa stærk en Anklage mod Mennesket. Hvor ofte er det ikke Tilfældet, at vi i den syndige Gjerning, der fylder os med Afsky og oprører vort Inderste, maar lade ikke alene den kloge beregnende Forstandighed, men ogsaa Villiens Dygtighed, dens Energie og Udholdenhed vederfares Ret! Men, er nu det Onde saaledes i sit Væsen at betragte som Unatur, som voldsom Udrykken af de aandelige Evner fra det ved Naturen selv anviste Spor, da kan det ikke tænkes som reent og ublandet Ondt; det er som et fremmedartet Sygdomsstof, der vel kan angribe Legemet og forderve dets Safter, men imod hvilket Organismen ikke undlader at værge sig, som den stræber af al Magt at udstøde igjen. Af en saadan Kamp, imellem det indre Væsen og det udenfra indbrydende Onde, bærer ethvert syndigt Liv og enhver Deel deraf mere eller mindre tydelige Spor. Hvor Synden først er kommen til Modenhed, virker den vistnok kun frastødende; men hvor tiltrækkende og hvor lærerigt kan ikke Indblikket være i Syndens grødvise Fremskriden og Udvikling fordi den viser os denne Kamp imellem de modsatte Magter, mellem Aand og Kjød, ihvorvel under høist ulige Forhold! Men fremdeles: Hvad der saaledes er fjendtligt indtrængt, kan — om det end for en Tid er i Stand til at tilvende sig Magten, ikke tænkes at beholde denne Magt; meget mere vil det, tvertimod sin Hensigt, blive tjenende Middel til sin egen Undergang. Og er det ikke eiendommeligt, hvorledes Verdenslivet er ordnet paa saadan Maade, at det



Onde under alle Skikkelser vækker og reiser Kræfter imod sig, fremkalder Smerter og Lidelser, Forvikling og nagende Ufred, som snart gjør Mennesket den Erkjendelse klar, at det Onde kun fortærer og opriver sig selv, nedbryder sit eget Værk, og bereder det Godes Seier? En Henvisning til denne religiøse Side, som ikke tør overses ved Betragtning af det Onde i Verden, er allerede givet i den første apostoliske Prædiken, hvor der mindes om, hvorledes det syndigt Tænkte og Gjorte bliver ved den guddommelige Viisdom ledet hen til det Godes Forherligelse: "I fornægtede — saaledes tiltaler Peder Jøderne — den Hellige og Retfærdige, og bade, at en Morder maatte skjenkes Eder, og den Livets Fyrste sloge I ihjel. Men Gud haver opreist ham af de Døde — og saaledes fuldbyrdet, hvad han forud forkyndte ved alle Propheters Mund, at Christus skulde lide"*). Dette er Troens Standpunkt, der lader os see den hele Mangfoldighed af modstridende Kræfter og Retninger samle sig tilsidst, første ved den styrende Haand, i det Godes Enhed; og til dette Standpunkt maae vi ophøfte Betragtningen, ved det maae vi holde fast, naar Troen paa det guddommelige Forsyn skal være betrygget imod den Anfægtelse, som udgaaer fra Syndens tilsyneladende Magt paa Jorden. Ikkun et Spørgsmaal kunde her endnu staae tilbage: hvorfor vel Gud overhovedet har skabt en endelig Verden, i hvilken det Evige ikke kan komme til Aabenbarelse uden i Aidens Form, og Kræfterne kun kunne udvikle sig igjennem en Række af Modsætninger. Men dette Spørgsmaal hører til dem, paa hvilke Skabningen maa svare sig selv med Apostelens Ord: "Hvo er du, o Menneske! at du vil gaae i Rette med Gud? mon Noget, som er

*) Apg. 3, 14. 15. 18.

dannet, kan sige til Den, som dannede det: hvi gjorde du mig saaledes"?*)

Men, idet den dybere Betragtning saaledes giver os en ledende Traad i Hænderne, skulle vi dog ikke forvolge os selv, at Troen paa det guddommelige Forsyn kan stilles paa haarde Prøver i Livet, og at det er et smalt og vanskeligt Spor, Tanken har at holde, for at Sjelen skal kunne finde Fasthed og Ro, uden at falde hen til den ene eller til den anden af de Yderligheder, der i det Foregaaende ere paapegede. Hvor dette skeer, vil altid noget Falskt indsnige sig i Troen, som, i Begyndelsen maaskee uformærkt, senere hen vil bringe Skjevhed i vor Fortrøstning og vor Stræben. Men just ved den umiddelbare og mægtige Indflydelse, som Forsyns-Troen udøver paa Sjelens Stemning og det hele aandelige Liv, er en ubedragelig Prøve givet os paa det christelige Sandheds-Præg af vore Forestillinger. "Waager og beder"!**) — i disse tvende Træk sammentrænger Evangeliet Virkningen af den sande christelige Forsyns-Tro paa Sind og Levnet. Og altsaa — hvor Troen paa Guds Forsyn vel stemmer til ydmyg Bøden, til Henflyen og Fortrøsten til Gud, men saaledes, at den vil gjøre egen Aarvaagenhed, ufortrøden Arbeiden aarle og silde overflødig, der er den christelige Sandhed ligesaa vist forfeilet, som den er det i den Tro, der vel spænder og anspører Menneskets egne Kræfter, men agter Bønnen ringe, fordi Mennesket vises hen til sig selv, som om han bar den guddommelige Krafts Fylde i eget Bryst. Det menneskelige Hjerte er — som Luther betegner det — "ein trotzig und verzagt Ding", lige tilbøieligt til hovmodig Selvtillid i de gode Dage og til klynkende Forsagthed i de onde; og paa

*) Rom. 9, 20. **) Matth. 26, 41.



denne holdningsløse Svaghed er det, at den sande Forsyns-Tro viser sin Magt, til at gjøre den stærk imod Fristelse til den ene og til den anden Side. Hvor Mennesket føler sig saaledes baaret og opretholdt af det guddommelige Forsyn, at den samme Tro giver Taalmod i Ulykke, Styrke til at kæmpe, Mod og Drift til at arbeide, der, og først der, er Aandens Vidnesbyrd tilstede om en Tro, som ikke bærer Christi og hans Evangeliums Navn med Uret.

# XI.

## Om høiere Aander.

Forholdet imellem Gud og Verden, saaledes som det udgjør Religionens Indhold, sammendrager sig om Kredsen af de fornuftige Væsener. Thi aabenbarer Gud sig end i den hele Skabning, saa er det dog det fornuftige Væsen alene, for hvilket Gud kan blive aabenbaret i sit Væsen og sin Villie; og er end den hele Skabning Gjenstand for den guddommelige Forsorg, saa er det dog det frie Væsen alene, som er Gjenstand for Guds Aands Paavirken og Ledning. Men Mennesket seer sig kun omgivet af underordnede Skabninger, seer disse i bestemt Trinfølge, fra Slægt til Slægt, fra Art til Art, synke dybere ned, indtil det Punkt, hvor Overgangen umærkeligt sker til den lavere Klasse. Efter en naturlig Tankeforbindelse føres vi til at forsøge en **Opadstigen** i lignende Trinfølge, og saaledes træde Væsener frem for Tanken, paa et høiere Tilværelsens Trin, i hvilke en fuldere Aabenbarelse tænkes givet af den uendelige Fuldkommenhed, og rigere og renere Kræfter til at fremme Guds Riges Udvikling. Jo mere, paa den ene Side, Blikket udvides og skærpes til at skue ind i Skabningens umaalelige Omfang, opdage nye Verdener i Rummet, der omslutter vor Klode, og jo mere vi, paa den anden Side, blive os bevidste det Trin, Mennesket indtager i Verden, Afstanden imellem vore Idealer og vore Kræfter til at bringe til Virkelighed, hvad der forespøger Tanken, Aanden og Ønsket: desto mere Magt og desto større Visshed



faaer denne Tanke om **høiere aandelige Væsener**; thi den har sin religiøse Betydning, som fuldere og klarere Indblik i Guds store Husholdning, i det hele System af samvirkende personlige Kræfter i Guds Riges Tjeneste.

I de **hedenske** Religioner gaaer endnu Gude- og Menneske-Verden over i hinanden. Der skjelnes imellem Guder af ældre og af yngre Byrd, af høiere og af lavere Rang, og til Disse slutte sig Heroer og Halvguder, beskyttende Husguder (Romernes Larer og Penater), Genier og Ånder, — forskjellige Arter af Blandings-Væsener: Guddomme, hvis Magt og Virksomhed er indskrænket til en enkelt Naturting, (Skov eller Have, Vind eller Flod, Blomst eller Frugt), eller Mennesker, som ere blevne ophøiede til Gude-Rang. Saameget skarpere er derimod i den **jødiske** Religion Grændselinien draget imellem det Guddommelige og det Menneskelige; og istedetfor den hele brogede Skare af de hedenske Overgangs-Væsener, træde her **Englene**, der blive betegnede som Lysets Aander, af finere, mere ætherisk Natur, med høiere Visdom og Fromhed, der staar om Guds Throne som Sendebud, rede til at udføre hans Villie.*) De vaage over de Fromme, leire sig om den Retfærdige, og bringe Menneskets Bønner til Gud; de have ogsaa det Hverv, som Skytsaander at vaage over enkelt bestemt Land og Folk eller over enkelt Menneske, og stundom aflægge de den blendende Herlighed, og vise sig for Menneskene i menneskelig Skikkelse og Dragt.

Det er saaledes mønsynligt — og det er Dette, som især fortjener Opmærksomhed, — at Englene ikke ere tænkte som Væsener, der skulde udgjøre noget selvstændigt Samfund,

*) Det græske Ord (angelos), som, igjennem det latinske, er gaaet over i de nyere Sprog (angelo, angel, ange — Engel), har egentlig Bemærkelsen af "Sendebud".

indtage deres bestemte Sted i Verdens-Systemet, og der virke for sig, i Lighed med Menneskene, men med fuldkommnere Kræfter. De træde derimod frem — saaledes som allerede Navnet giver tilkjende — som synlige Fremstillere og Aabenbarere af Jehovahs Herlighed, for ligesom at bringe den usynlige, fjernstaaende Majestæt nærmere til Mennesket, og derhos som Redskaber for det guddommelige Forsyn, som Forbindelsesled imellem Himmel og Jord, der gjøre Guds Væretægt anskuelig, saaledes som den strækker sig vaagende og beskjærmende over Alle. Det fulgte tillige af Oldtidens indskrænkede Forestilling om Verden, om Jorden og den menneskelige Slægt som Verdens Middelpunkt, at deres vigtigste Dont maatte blive den, at tjene Menneskene, og befordre deres Vel, i det Timelige som i det Aandelige.

Paa samme Punkt finde vi Forestillingen om Engle holdt i det Nye Testament. Der kan ikke paavises noget Træk Englene angaaende i de evangeliske og apostoliske Skrifter, som jo viser tilbage til herskende Forestillinger hos den jødiske Samtid. De nævnes som tjenende Aander, der staae for Guds Aasyn, som Skytsaander, der bringe Menneskenes Bønner til Gud;*) man søger forgjeves noget Spor til selvstændig Bearbeidelse, Berigtigelse eller Udvidelse, og ligesaa lidt er nogen praktisk Anvendelse givet af disse Forestillinger, nogen Henvisning til Englene som Forbillede i sædelig Fuldkommenhed. Ved forskjellige Leiligheder indføres de i Jesu Liv som talende og handlende Personer, især ved dog i saadanne Fortællinger, hvor Evangelisterne have fortalt ikke som Øievidner, men efter Andres Beretning, og hvor tildeels den digteriske Indklædning, efter Forbilleder i det Gamle

*) Hebr. 1, 14. Luk. 1, 19. Matth. 18, 10. Apok. 8, 2 ff.



Testament, ikke lader sig miskjende, saaledes i Fortællingen om Johannes Døberens og Jesu Fødsel, om Jesu Fristelse i Ørken, om Jesu Bøn i Gethsemane, (hvor Disciplene, hvilket vare nedsunkne i Søvn),*) om Jesu Opstandelse, hvor de vise sig — ikke for Apostlene, men for Kvinderne ved Graven.**) Saaledes er det ogsaa, efter Fortællingen i Apostlenes Gjerninger, en Engel, som forkynder Disciplene Herrens Optagelse i Himlen, en Engel, som udfrier Apostlene af Fængslet, en Engel, som paalægger Cornelius, den første Hedning der døbtes, at søge Peters Veiledning, en Engel, som slog Kong Herodes med dødelig Sygdom,***) og Engle skulle omgive Christus ved hans Gjenkomst til Verdens Dom.†) Allerede her ligger det nær, at forstaae denne Nævnelse af Guds Engle som Betegnelse af den virkende, naadefulde Forsynsmagt, hvor den paa ret sandsynlig Maade griber ind i det menneskelige Liv. Og agte vi dernæst paa de forekommende Ytringer, hvor nogen nærmere Oplysning skulde være at søge om disse høiere Aanders Personlighed, da omtales de vel paa den ene Side som Væsener af fuldkommnere aandelig Organisation: som hellige, udvalgte, større i Magt og Kraft, som de, vi først i et høiere Liv skulle vorde lig;††) men paa den anden Side nævnes de atter som underordnede Menneskene: som tjenende Aander, der "udsendes til Hjælp for Dem, som skulle arve Salighed", ja, som De, der skulle dømmes af de Christne.†††)

*) Luk. 22, 43. 45.
**) Matth. 28, 5. Mark. 16, 5. Luk. 24, 4. 12. 22. 23.
***) Apg. 1, 10. 11. 5, 20. 10, 4. 5. 12, 7. 23.
†) Matth. 13, 41. 24, 31. 25, 31. 1 Thess. 4, 16. 2 Thess. 1, 7.
††) Matth. 22, 30. 25, 31. Luk. 20, 36. 2 Tim. 5, 21. 2 Pet. 2, 11
†††) Hebr. 1, 14. 1 Cor. 6, 3.

Saa meget vil heraf være klart, at de enkelte Træk, som findes i det Nye Testaments Skrifter — omspredte, og aldeles leilighedsvis anbragte, uden nogen Hensigt at gjøre Englenes Natur og deres Forhold til Menneskene til Gjenstand for Belæring — ikke lade sig saaledes forbinde, at de kunne danne en nogenlunde færdig og afsluttet Forestilling om de høiere Aander. Thi hverken om den Plads, der er anvist dem i Skabningernes Række, eller om deres Egenskaber, deres Væsens Forhold til det menneskelige, eller om deres Virksomheds Natur og Omfang er givet nogen Oplysning eller noget ledende Vink. Ikkun fra een Side kan der tillægges disse Forestillinger en, baade klar og frugtbar, religiøs Betydning: forsaavidt nemlig som her er givet en historisk, personlig Betegnelse af Guds levende Væren og Virken i Verden. Denne Betydning skyldes ogsaa den hyppige Anvendelse, der er givet af Englene i christelig Poesie og Kunst; — hvor dog atter netop det Svævende og Ubestemte i Forestillingen træder frem paa ret sindrig Maade, idet Man til alle Tider har vaklet imellem en dobbelt Fremstillingsform: snart som uskyldige, spøgende og spillende Genier, snart som fuldbyrdne Personer, men uden Præg af individuel Charakteer, holdte midt imellem mandlig Alvor og qvindelig Blødhed.

Til en christelig Lære om Englene mangle saaledes de fornødne Materialier; thi hertil vilde udfordres, at de enkelte Dele af Forestillingerne kunde slutte sig sammen i en Heelhed, til et fastslaaende Begreb. Det er derfor heller ikke tilfældigt, at der i ingen christelig Bekjendelse findes nogen herhenhørende Artikel optaget. I den katholske Liturgie indtage vel Englene deres Sted ved Siden af Jomfru Maria og de Hellige, og de paakaldes som Forbedere for Menneskene; men dette er



fra protestantisk Side med Føie bleven forkastet, med den Erindring, at Bøn og Paakaldelse bliver uden Betydning og Kraft, hvor klar og velgrundet Tro maa fattes paa Den, til hvem Bønnen er henvendt. Endnu mere er det at betragte — og er altid bleven betragtet — som Bevis paa aandelig Sygelighed og overspændt Phantasie, hvor Man har udmalet sig et nærmere Forhold, et personligt Samqvem imellem den menneskelige Verden og Englene. Mærkværdige Exempler paa denne Aandssforvildelse haves i Swedenborg, og i mildere Form i Jung-Stilling.*) —

En ganske anden Interesse har Forestillingen om høiere

*) Svenskeren Immanuel Swedenborg, født i Stockholm 1689, død 1772, var en ivrig Dyrker af Mathematik og Naturvidenskab, derhos baade en flink Verdensmand og en dygtig Praktiker, bekjendt af videnskabelige Skrifter og af nyttige Opfindelser. Men han forbandt hermed selsomme Spekulationer over Aanderverdenen, hvilke han paastod at skylde sin Omgang med Englene, d. v. s. Aander af afdøde Mennesker. Med disse Aander fra alle Fortidens Aarhundreder erklærede han, at han stod i den nøieste Forbindelse, saa at han, ved Sammenkomst og Samtale med dem, mødte Aabenbaringer saavel om det tilkommende Liv Beskaffenhed, hvorom han meddelte de nøiagtigste Oplysninger, som overhovedet om de guddommelige Ting; ad denne Vei vilde han nemlig anses at være bleven indviet i den hemmelige Viisdom, som i Oldtiden skulde have været udbredt i Orienten, men senere var gaaet tabt. Den sande Kirke, som han kaldte "det nye Jerusalem", skal, efter hans Profhetie, først danne sig, naar Ordets aandelige Betydning bliver fuldelig erkjendt; og denne Epoche skal have sin Forberedelse ved de forskjellige Menigheder, som bekjende sig til Swedenborgs Lære. Saadanne bestaae i Sverrig, England og Nordamerika. — Ogsaa Jung-Stilling (født 1740, død 1817) — hvis "Ungdoms- og Vandrings-Aar" giver et heelt tiltrækkende Billede af barnlig Fromhed, klippefast Tro og opofrende Menneskekjærlighed — beskjæftigede sig ivrigt med Theorier om Aanderverdenen og Beskrivelser af visse andre Tilstande.

Væsener, forsaavidtsom de staae i modstrævende Stilling til Gud, som frafaldne og gjenstridige Aander, og til Menneskene som **efterstræbende og skadelystne Væsener**, ligesom ogsaa denne Forestilling har i Religionshistorien spillet en langt betydeligere Rolle. Her forsvinder den karakteerløse Uvæsenthed; levende og virkende Personligheder føres frem paa Scenen, og deres mystiske Natur og Virksomhed sætter Tanke og Phantasie i Bevægelse. Allerede i de Skikkelser, der komme til Syne i den menneskelige Verden, har det Onde — som ovenfor bemærket (S. 220) — med alt Frastødende og Gru Opvækkende, dog, som Phænomener af mærkværdig Unatur, noget særlig Tiltrækkende for den psychologiske Betragtning; det er derhos den bestandige Gjenstand for Menneskets Modkampen, ligesom Hvæsfestenen for Aandens Vaaben; og i sin Oprindelse og sit indre Væsen er det Onde, i Nutidens Philosophie, som den var i Oldtidens Religion, Opgave for en utrættelig Grublen. Men hvor det Onde tænkes som en Magt, der har grebet og bemægtiget sig et Samfund af høiere begavede og mere formaarende Væsener, saa at det fra dem udbreder sig til den lavere staaende Verden, ere nye Opgaver stillede, nye Udsigter aabnede. Vigtige Oplysninger synes her at maatte kunne hentes angaaende de dunkle Spørgsmaal om det Ondes Natur og første Udspring; og desuden — skal det lykkes Mennesket, at gjøre en overmægtig, fristende og truende, Fjende Modstand, da maa vel Dette være det Første, at lære at kjende hans Kræfter, hans Magt, hans Virksomheds Form og Maade. Saaledes maa der indrømmes en Undersøgelse om onde Aander, om Djævelen og hans Engle, baade theoretisk og praktisk Betydning.

Forestillinger og Sagn om Mørkets Magter, som ad



skjulte Veie indvicke, fristende, efterstræbende og fordærvende, paa den menneskelige Verden, høre til dem, der findes videst udbredte og dybest rodfæstede hos Oldtidens Folkeslag, navnlig der østerlandske og nordiske. I den ægyptiske og den persiske Religion staaer saaledes det Ondes Magt, i Stikkelse af en personlig Guddom — hist som Typhon, her som Ahriman —, modstrævende og kæmpende over for den gode Gud: Osiris og Ormuzd. Den skandinaviske Eddalære bevæger sig om en uophørligt formet Kamp imellem de lyse Asaguder og Mørkets underfundige Aand, Loke, der understøttes i sine Idrætter af Jetter og Trolde. Selv Grækere og Romere — hvor overveiende end Naturens og Livets Lysside her træder frem, med en afgjort Antipathie mod alle Afsindninger af en vildtskydende Phantasie — have Sagnene om Titaner og Giganter, der i trodsende Overmod ville storme Olympen, om Harpyer og Sirener, hvis Glæde det er at fortrædige og skade Menneskene, om onde Genier (Ulykkedæmoner), som paaføre de Dødelige onde Skjebner. Det er de gaadefulde Phænomener i Naturen og i det sjælelige Liv — allerede tidligt Gjenstand for grublende og tvivlende Betragtning —, hvoraf denne Forestilling har havt sit Udspring. Man saae Giften lure under det forføreriske Dække, Dyrearterne forsøge hverandres Kræfter i evig Krig, med Rov og Mord, saae Elementerne i vilde Udbrud rase mod hverandre, Smittestoffet drage hærjende frem igjennem Landene, og Naturen som en Saturnus fortære sine egne Børn, tilintetgjøre sit eget Fjenne, langsomt udklækkede og modnede Værk: hvilken uforsonlig Modstrid syntes der ikke given, som tydede hen paa uhyrlige Magter, kæmpende mod hinanden paa Liv og Død! Derfor have disse Oldtids-Sagn om den dæmoniske Verden hos

Folkeslag, som ere hensatte i vilde Fjeldegne eller i de glødende Zoner, udsatte for voldsomme Natur-Udbrud og ødelæggende Omvæltninger, en mørkere Charakteer og en barok eventyrlig Udsmykning, medens de hos Slætteboerne under tempereret Himmel bære Præget af den samme idyllisk-fredelige Charakteer, som betegner den hele Natur-Omgivelse. Men hertil kom endnu lignende Jagttagelser af det sædelige Liv, af mærkelige psychologiske Særsyn, af vilde Tanker og Begjerninger, som springe frem i Sjelen, uden at Mennesket væd at vedkjende sig dem som sine egne, som indjage ham selv uvilkaarlig Gysen, — og dog staae de der paa eengang i fuldbaaren Skikkelse, som Virkning uden Aarsag. Det er som Gift-korn, kastede ind i Sjelen af en usynlig Haand, men som, engang kastede ind, udklækkes til unaturlig Frugt; Villien synes henreven, med hemmelighedsfuld Magt, til Gjerninger, der ligesom vise ud over den Grændse, der er sat for den menneskelige Syndevne, og Mennesket viger ræd tilbage for det uforklarlige Brud paa den sædelige Naturorden.

Det hører derfor til de stærkeste Vidnesbyrd om den Reenhed og Strenghed, hvormed i Jødedommen Ideen er bleven haandhævet om den ene, altvirkende Gud, at denne vidtudbredte Forestilling om onde Aander, med hvilke Jehovah maatte ligesom dele Verdensherredømmet, ikke har kunnet finde noget Sted i den jødiske Lære eller Tro, før efter det babylonske Fangenskabs Tider, hvilket i flere Hensender blev et Vendepunkt i Jødernes aandelige Liv, ved den umiddelbare Berøring, hvori de, under deres Udlændigheds-Tid, bleve bragte med andre østerlandske Folk. Paa Spørgsmaalet: hvorfra da alt Det har sit Udspring, der bringer tusindfold Nød, Elendighed og Smerte over Menneskene — havde Israeliten kun det ene Svar: fra Jehovah, som, efter sin Retfærdighed, maa gjengjelde Ondt med Ondt, som hjemsøger Misgjerninger selv paa Børnene i tredie og fjerde Led. Og det samme Svar blev given uden Betænkning, naar der spurgtes om den sidste Grund til den onde Gjerning, den Gud mishagelige Tanke. Det var Jehovah selv, som "forhærdede Pharaos Hjerte, saa at han ikke hørte Moses og Aaron", da Disse, i Jehovahs Navn, forlangte Tilladelse til at udføre Folket af Ægyptens Land; og dog var det til Straf for denne Vægring, at Jehovah paasendte Kongen og hans Folk de forfærdelige Plager. Det var "en ond Aand fra Herren, som angstede Saul", og vakte hans Mistænkelighed og Forfølgelse mod David. Det var Jehovah selv, som, da "hans Vrede antændtes imod Israeliterne, tilskyndte David til at lade Folket tælle", og dog hedder det, efterat Dette var fuldført, at "Davids Samvittighed slog ham, og han tilstod for Herren: jeg har meget forsyndet mig i Det, jeg har gjort", og som Straf for denne Synd, sendte Herren Pest over Landet, ved hvilken 70,000 af Indbyggerne omkom*). Anderledes derimod efter Fangenskabets Tid. Den persiske Lære om Verdenskampen imellem Lysets og Mørkets Aand (Ormuzd og Ahriman) syntes saa vel skikket til at løse Gaaden om det Ondes Magt i Verden, at den snart bandede sig Vei ind i den jødiske Folketro, uden at Man betænkte det Brud, der herved blev gjort paa den mosaiske Læres Grundidee. Saaledes udviklede denne Forestilling sig om Djævelen (Satan, Beelzebub), som mægtig Hersker i sit Rige, bestaaet af Aander, der have samme Lyst og Villie som deres Hersker, Menneskeslægtens Arvefiende, ved hvis Forførelse af de første Forældre Døden er indkommen i Verden, som forlokker Menneskene til Afguderie og alle Arter af Synd, og er deres Anklager for Gud. Dæmonerne øve deres Magt

*) 2 Mosb. 9, 12. 1 Sam. 16, 14. 2 Sam. 24, 1 ff.

i den legemlige Verden; de besætte de menneskelige Legemer, og Sygdomme, som viste sig paa uforklarlig Maade forstyrrende for Legemets eller Sjelens Organisme (krampagtige Sygdomme, Stumhed og Døvhed, Vanvid og Tungsindighed), anloges at hidrøre fra Dæmoner, som havde taget Bolig i Mennesket paa legemlig Maade. Større vilde endnu Elendigheden være, dersom der ikke gaves visse hemmelighedsfulde Midler — hvilke især saaledes anloges at stamme fra Salomo, den vise, i Naturens Mysterier indviede, Konge —, ved hvis Hjælp det skulde være muligt at udrive Dæmonerne af de besatte Legemer. Som et slaaende Exempel paa den Forandring, der i dette Tidsrum er foregaaet i den hele Betragtning af Livet og dets Tilstødelser, kunne vi henvise til en Beretning om den ovenfor anførte Folketælling ved David, som findes i en senere historisk Bog, den første Krønikernes Bog. Hvad der nemlig i den ældre Fortælling blev tillagt Jehovah's egen Tilskyndelse, er her tilskrevet Djævelens Indskydelse: "Og Satan stod op — hedder det — imod Israeliterne, og tilskyndte David til at lade dem tælle."*)

Hvad der nu ved **Christendommen** er tilveiebragt i denne Henseende, er en **bestemt Begrændsning** af de jødiske Forestillinger, et Værn imod den skadelige og ængstende Indskydelse af samme. Thi den christelige Lære ophæver paa det Bestemteste enhver egentlig **Modsætning imellem Gud og de onde Aander**: Djævelen er en falden Aand, som "ikke bestod i Sandheden"**), et endeligt Væsen, underlagt Gud, begrændset i sin Magt; og denne Magt er brudt ved Christus***). Djævelen kan derfor kun bringe Mennesket til

*) 1 Krøn. 21, 1. **) Joh. 8, 44. 1 Tim. 3, 6.
***) Joh. 12, 31. 16, 11. Luk. 10, 19. 1 Joh. 3, 8. Col. 2, 15.



Fald ved at friste og lokke paa Menneskevis*); men i den christelige Tro have vi det tilstrækkelige Vaaben til at staae imod, og gjøre alle Angreb til Skamme**). — See vi derimod hen til Ytringerne, der forekomme om selve Djævelen og hans Engle: om deres Opholdssted snart i Luften, snart i øde, ubeboede Egne***), om deres Faren ind og ud af Menneskers og Dyrs Legemer†), deres Fængsling i Underverdenens Mørke††): da finde vi heri Intet enten taget fra eller føiet til de Forestillinger, som forekomme i gamle jødiske Skrifter. Ikke mindre beholdt disse Forestillinger i den gamle Kirke deres Plads og deres Anvendelse. De romerske Keiseres og Øvrigheders Forfølgelser imod de Christne gjaldt som Djævelens fortsatte Rasen, og de Christne fandt, under den blodige Kamp imod Hedningene, en Kilde til heroisk Begeistring i den Tanke, at det var Antichristen og hans Hærskarer, imod hvem de havde at stride. Overgangen fra Hedenskabet til Christendommen blev derfor (s. ovenfor S. 40) almindeligen betegnet som "Forsagelse af Djævelen, hans Væsen og Gjerninger".

Dersom nu den christelige Sandhed og den christelige Vigtighed af en Forestilling skulde uden Videre være at bedømme efter det Omfang, hvori den findes udbredt i det christne Folk, efter den Maade, hvorpaa den har grebet ind i det hele Folkeliv, og findes opbevaret i Sagn og Billeder: da vilde der ikke ligge nogen stor Overdrivelse i den Paastand, at Læren om Gud og Læren om Djævelen staae over for den anden som lige væsentlige, at den ene staaer og falder med den anden. I

*) 1 Cor. 7, 5. 1 Thess. 3, 5. Eph. 6, 11. 1 Tim. 3, 7. 2 Tim. 2, 25.
**) Eph. 6, 11. 16. 1 Joh. 2, 13. 4, 14. 5, 18. Jak. 4, 7. 1 Ped. 5, 8.
***) Eph. 2, 2. 6, 12. Luk. 8, 27.
†) Matth. 8, 31. 32. ††) 2 Ped. 2, 4. Jud. 6.

ældre og i nyere Tider ere de omhyggeligste Undersøgelser anstillede om Alt vedkommende Djævelens Personlighed, og det er tilsyneladende meget fyldestgjørende, i de største Enkeltheder gaaende, Oplysninger, Man har vidst at skaffe tilveie. Saaledes ere til Djævelens Fald forskjellige Motiver angivne: Hovmod, Misundelse, Efterladenhed i at varetage det Betroede; — af hans Personlighed og hans hele Natur ere nøiagtige Skildringer givne, og ikke mindre af en Mængde forskjellige Maader, paa hvilke han skal have for Skik at aabenbare sig og udøve sin Virksomhed; navnlig ere de mange forskjellige Symptomer opgivne, paa hvilke Besættelser skulle være at kjende, saavelsom Midlerne til at bevirke de onde Aanders Uddrivelse (Exorcisme). Det er ikke længere end 60 Aar siden, at den kirkelige Daabshandling hos os endnu blev aabnet med en Besværgelsesformel, hvorved den urene Aand blev befalet at fare ud af det spæde Barn. Blodigere Spor har den Tro efterladt sig, at der kunde indgaaes Pagt, oprettes Contract med Mørkets Fyrste, hvorved Mennesket, imod at forskrive sin Person til ham, kom i Besiddelse af Rigdomme eller af Magt til at skade Andre. Denne Tro har, igjennem en lang Række af Aarhundreder, grebet om sig med forfærdende Magt, bragt Rædsel ind i alle Forhold, og drevet til en afsindig Rasen imod Menneskeliv. Til at behandle de saakaldte Hexeprocesser bleve Domstole oprettede og Love affattede, paa saadan Maade, at enhver Angivelse næsten umudgaaeligt maatte føre til Pinebænk og Baal; Qvinder i Tusindviis faldt som Offere for denne Overtro, hvor Dumheden kappedes med Grusomheden; endnu i Aaret 1782 blev en Kone brændt i Glarus som Hex. Et lærerigt Vidnesbyrd, som neppe noget andet, er her leveret om den formelig epidemiske Charakteer af Overtroen, hvor Phantasien engang har



taget Magten til sig. Thi, ikke nok, at der blev fundet Trolddomsgjerning og onde Kunstner overalt, hvor Noget syntes paafaldende og betænkeligt i en eller anden Henseende; men, ligesom Evangelierne vise os Ulykkelige, der fremstillede sig for Jesus som De, der vare besatte af onde Aander og hengivne i deres Magt, saaledes hørte det, saamange Aarhundreder senere, til Dagens Orden, at Qvinder frivilligen angave sig selv som Hexe, med omstændelig Beskrivelse af den hele Forhandling, som skulde have fundet Sted ved Oprettelse af Forbundet med Djævelen — og det, uagtet enhver saadan Selvangivelse førte til Baal og Brand. Denne Tro paa de onde Aanders personlige Indvirken paa den menneskelige Verden har, som bekjendt, ogsaa af udmærkede Mænd været fastholdt med stor Alvor, — af Ingen stærkere end Luther. Han tilskriver Djævelen "Anstiftelse af Strid, Mord, Oprør og Krig, Uveir og Hagel, Fordærvelse af Korn og Qvæg, Forgiftelse af Luften" o. s. v.; og — hedder det paa et andet Sted — "Man seer vel, baade i det verdslige og det geistlige Regimente, at Djævelen ikke er langt borte fra os. Hvor jeg seer, at det ved Fyrsters og Herrers Hof ikke gaaer til, som det bør gaae, der er Djævelen visselig; hvor man er Fyrsterne utro, forhindrer hans gode Raadslag og priselige Regjering, der er Djævelen. Saaledes ogsaa i det geistlige Regimente. Hvor man seer, at det ikke vil gaae fremad, at Folk ikke ville leve, som de skulle leve, der er Djævelen visselig. Derfor er Djævelen os nærmere, end vi tænke"*). Og selv i vore Dage finder Kunsten at behandle Besatte og uddrive Dæmoner endnu bestandig sine Dyrkere. Navnkundigst er

*) Luthers store Katechismus, til det 4de Led af Herrens Bøn. — Værker, X S. 1274.

den, ogsaa som Digter bekjendte, würtembergske Læge, Justinus Kerner, en ivrig Dyrker af den dyriske Magnetisme; paa de hemmelighedsfulde, her forekommende, Phænomener har han bygget en Theorie om Åndeverdenes Indvirken paa Menneskene som Besættelse og en Curmethode for de Besatte. Det er overflødigt at tilføie, at en Theorie, der henvender sig, indbydende og opfordrende, til den letbevægelige Phantasie, ikke er bleven uden tilsvarende Praxis.*)

Men paa den anden Side staaer den Kjendsgjerning fast: at til alle Tider har, i samme Forhold som grundigt Studium af Naturens og Sjelens Virksomhed, fri og selvstændig Tænkning er traadt i Forbindelse med det religiøse Liv, den dunkle Verden maattet vige for Lyset. I enhver saadan Periode have de nedarvede Forestillinger om de onde Ånders Væsen og personlige Indvirken fremkaldt Modstand og Indsigelse.

Men hvilken Forestilling er det nu egentlig, Striden gjælder? Dette kunde synes et temmelig overflødigt Spørgsmaal; men det er ingenlunde saa. Thi, som det overhovedet er kun altfor hyppigt, at der, paa de aandelige og navnlig de religiøse Enemærker, drives et forvirrende Spil med Ord og Formler, som affiedkommer Strid, der vilde være undgaaet, dersom Talen havde havt tilbørlig Klarhed og Bestemthed: saaledes er Intet almindeligere, end at Djævelens Navn

*) Iblandt Dem, der have været Gjenstand for Kerner's magnetiske Cur, er den første Opmærksomhed vakt for den saakaldte "Seherinn von Prevorst" (et Fruentimmer, Frederikke Hauffe fra P., en By i Würtemberg, † 1829), hvis magnetiske Tilstande — aandelig Besuen af fjerne Gjenstande, Forudviden af det Tilkommende, Omgang med høiere Ånder o. s. v. — ere ufeilbarlig bestrevne i et Skrift af samme Titel.



bliver ført paa saadan Maade i Munden, at det synes nødvendigen at maatte forstaaes i ligefrem og almindeligt gjældende Betydning, medens det dog, ved nærmere at agte paa den hele Forbindelse, viser sig, at det er hverken Mere eller Mindre end en Talemaade, hvorved blot det Onde skal betegnes i sin Virkelighed og Virksomhed*) I saadant Tilfælde gjælder Striden altsaa ikke Forestillingen selv, men alene det Rigtige og Beføiede i at bruge et Ord, som, efter almindelig Talebrug, har sin bestemte, faststaaende Betydning, paa aabenbar vildledende Maade. Andre ville have Djævelen tænkt som et Væsen, henhørende til en høiere Klasse af fornuftige Skabninger, i hvem det Onde har faaet Overmagt, i Lighed med hvad der finder Sted med Mennesket, men derfor heller ikke anderledes, end at det Onde her, ligesom hos Mennesket, skal finde en vis Modstand i det oprindelige, udslettelige Gode, og ovenfor tør ventes at ville blive overvundet af dette. En saadan Forestilling har visnok ingen Vanskelighed for Tanken; men hermed er heller ikke Begrebet om Djævelen udtømt, saaledes som det er historisk givet. Efter dette hører der nemlig til Djævelens Væsen en fuldkommen Formørkelse af Aanden, en fuldkommen Forvendthed i Villien, der yttrer sig som Had til det Gode, Glæde ved det Onde, og saaledes udelukker Mulighed af Omvendelse og Benaadning. Og ligesaalidt er Begrebet om de onde Ånder overhovedet udtømt, dersom man alene tænker sig dem i Almindelighed som syndige, til det Onde hengivne Væsner, omspredte i Verdenssystemet, i Lighed med de onde Mennesker i den

*) Saaledes hedder det, for at anføre et Exempel i Marheineke's Dogmatik, S. 152: "Den onde Aand har, uden al virkelig Væren, Tilværelse i Forestillingen, som Tanken om den onde Tanke, der bliver holdt ud fra den menneskelige Tilværelse". (:)

menneskelige Verden, virkende for sig og paa hverandre indbyrdes. Thi det er netop noget aldeles Væsenligt og Eiendommeligt, at de fremstilles som et afsluttet Samfund, et staaende, men derhos uroligt flagrende og omvankende, Corps, for hvis Virken Mennesket er Gjenstand, Jorden Skuepladsen, saa at alt legemligt og aandeligt Ondt i den menneskelige Verden skal være Følge af deres fordærvelige Indvirken.

Denne Forestilling altsaa er det, vi have at holde fast, og Spørgsmaalet er nu: om denne Forestilling er en Deel af den christelige Lære.

Det Første, hvorom her bliver Spørgsmaal, et Dette: om her er Stof til en virkelig Lære, — det vil sige: om de Ytringer, som findes i Skriften, indeholde tilstrækkelige Materialier, til at deraf et sammenhængende Begreb kan dannes om Djævelens Personlighed og hans Indflydelse paa den menneskelige Virken. Og hvad der allerede er bemærket angaaende Englenes Natur, gjælder her i endnu høiere Grad: at Skriftens Ytringer ere meget for faa, meget for løst hensatte og for billedligt indklædte, til at vi ved dem kunne føres til en virkelig Forestilling om de onde Aanders, og navnlig om Djævelens Natur, om Beskaffenheden af dette Væsens Virksomhed, og af denne Virksomheds Forhold — paa den ene Side til den guddommelige Verdensstyrelse, paa den anden Side til den menneskelige Frihed. Eller hvorledes er det tænkeligt, at det Onde, hvor det ikke skal være oprindeligt, men være opstaaet i Tiden ved et Affald fra Gud, skulde have tilintetgjort og udrydet det oprindelige Gode indtil den sidste Rest? at den sædelige Natur skulde, ved en Synd eller ved Synder, som vare fremgaaede i og af denne Natur, være saaledes forvandlet fra god til ond, at Anger og Omvendelse



ikke var mulig? Hvorledes er det tænkeligt, at saadne høiere Aander skulde, med de fuldkommnere Øine, det klarere Blik, som udgjøre deres aandelige Fortrin, kunne tillukke sig for Erkjendelsen af det Lumme og Frugtesløse i deres Modstræben imod Gud? Hvorledes er det tænkeligt — forenteligt med den christelige Forsynslære og den christelige Frihedslære —, at den menneskelige Verden skulde være sat i et saadant Forhold til en Skabning af høiere Natur, at alt Ondt og Fordærveligt i denne Verden skulde strømme ud fra dette ene Væsen, at dette Væsen skulde kunne indtrænge sine Tanker i vor Sjel, fylde den med sine Begjeringer og Anslag? Hvorledes er det muligt, at samle Forestillingerne om et Væsen, som paa den ene Side skal tænkes tilstedeværende, vidende og virkende overalt, som et Væsen, der staaer Gud nær, og hvis Magt desuagtet paa den anden Side ikke skal være større og stærkere, end at den kan modstaaes og afslaaes med samme Vaaben som den menneskelige Fristers Angreb? Og endelig — naar Forestillingerne om Djævelen, saaledes som de ere udtrykte i det Nye Testament, bevisligen ere optagne fra det jødiske Folk; naar det fremdeles her ikke er af Mose Religion at de have udviklet sig, men naar de, som et fremmed Product, ere indførte fra de hedenske Religioner (cf. S. 233 f.): hvorledes skal det da være at forklare, at hine Folk skulle være blevne saaledes indviede i Mysterierne om Aandeverdenen, at Jesus og hans Apostle ikke fandt Videre fornødent, end at optage de forskjellige Sætninger i uforandret Form, aldeles saaledes, som de almindeligen forefandtes hos det jødiske Folk?

Men hermed er Sagen endnu ikke bragt til Ende. Thi det kunde indrømmes, at en uigjennemtrængelig Dunkelhed hviler over disse Forestillinger, at Tanken ikke formaaer at

sammenarbeide dem til et Heelt, og at de derfor heller ikke egentligt bør kaldes frem til Anvendelse i Livet; men desuagtet vilde det være nødvendigt, at lade dem henstaae som hemmelighedsfuld, men derfor ikke mindre sikker, Sandhed, dersom **Skriftens Udsagn** befandtes at være saadanne, at der, fra det christelige Troes-Standpunkt, vel kunde tvivles om Djævelens Natur og Egenskaber i det Enkelte, men ikke derimod om hans Tilværelse, — vel om Art og Maade af hans Virksomhed, men ikke derimod om hans Indvirken overhovedet paa den menneskelige Verden. Men, selv om man lod sig nøie med en saadan Antagelse af en djævelsk Personlighed og en djævelsk Virksomhed ganske i Almindelighed, vilde Sagen, ved nærmere Betragtning, have sin store Betænkelighed. Thi Religionen er jo dog — hvad vi ikke nok kunne tage til Hjerte — ingen Beretning om Ting og Forhold udenfor os, der skal antages paa den blotte Grund af Beretningens Troværdighed, men den er en Udtalen af Det, som ligger i Menneskets egen Bevidsthed, som just ved denne Udtalen vinder Stikkelse og Fasthed, og derved større Liv og Kraft til at virke tilbage paa Menneskets Indre; og der skulde være Tale om christelige Lærdomme, som ikke skulde have noget egentligt Støttepunkt i Bevidstheden, ikke skulde yttre nogen velgjørende Indflydelse paa Aand og Villie, men som det skulde være Christenpligt at troe alene paa Ordets Autoritet! Det nyeste Omsving, som Philosopheringen over Christendommen har taget, meddeler i denne Henseende en ret lærerig Paamindelse. Som bekjendt, har Man nemlig forhen troet, ikke at kunne holde og drive stærkt nok paa Antagelsen af en personlig Djævel, en personlig Modstander af Gud og Christus, som en høist vigtig og umisselig Deel af den christelige Lære: er der ingen personlig



Djævel til — denne Sætning betænkte Man sig ikke paa at opstille —, saa bestaaedes heller ingen personlig Christus. En saa ubetænksom Sætning have Christendommens nyeste Bestridere ikke undladt at føre sig til Nytte. Ganske vist — sige de — har den ældre theologiske Skole Ret i at paastaae, at det er at gjøre Vold paa Skriftens Ord, naar man vil rive Djævelen ud af Christendommens Være; men hvor slaaende et Beviis leverer Man os ikke her for Det, der fra vor Side bliver paastaaet: at Christendommen er en Levning fra Menneskeslægtens Barndomstid, som det er Tid at kaste fra sig! Thi den personlige Christus skal jo, efter Theologernes egen Erklæring, staae og falde med den personlige Djævel. Naar nu dette er en Forestilling, som dømmer sig selv for enhver fri og uhildet Betragtning, idet den reneste Tænkning ikke kan i Djævelen see Andet end Personificeringen af det Onde: saa er hermed indrømmet, at vi ligeledes have Nok i en upersonlig Christus*). Dette er den Tjeneste, der er ydet Christendommen ved den overvættes Ivren for Djævelens Personlighed!

Men vi vende tilbage til **Skriftens Ord**, som den Autoritet, der bliver paaberaabt fra begge Sider. Hvorledes altsaa forholder det sig med **Jesu og Apostlenes Ytringer** om det dæmoniske Rige? Dette er det Spørgsmaal, der endnu staaer tilbage at besvare.

Iblandt hine Ytringer henhøre nogle til særegne historiske Leiligheder, hvor Jesus har at gjøre med saadanne Mennesker, som antoges og antoge sig selv at være legemligt besatte af onde Aander, hengivne i deres Vold, saa at ingen

*) S. Strauß's christl. Glaubenslehre. II. S. 15. 18.

Udfrielse fra deres Lidelser agtedes mulig, førend det lykkedes at faae disse Aander udbrevne af den Bolig, hvori de havde trængt sig ind. Vi finde Jesus her forelægge de Syge Spørgsmaal om Dæmonernes Antal og deres Navne, henvende sin Tale til Dæmonerne selv, true dem og befale dem at drage ud*); ligesom han ogsaa indrømmer, at "Jødernes Sønner have Magt til at udrive Dæmoner"**). Vanskeligt vil her Nogen betænke sig paa at indrømme en menneskekjærlig Indgaaen fra Jesu Side paa den fire Idee, som havde bemægtiget sig hine Lidende, og som kun var en enkelt Yttring af den hele Natur- og Livsanskuelse i Oldtiden, af dens Forklaring af de store Ønder i Livet. Thi det er ikke som Lærer at Jesus her træder frem, men som Helbreder; det er Udøvelse af en psychisk Operation, efter den samme Hovedregel, som allevegne maa følges, hvor det legemlige Onde har sin Rod i Sjelens Forvirring: at gaae den Lidende imøde paa de vilde, regelløse Spor af hans egen Tænkning, for fra dette Punkt af at vinde Magt over Tanke og Villie, til at føre den ud i en anden Retning. — Anderledes forholder det sig derimod med saadanne Yttringer, hvor de onde Aander ere, som det synes uden Nødvendighed, indflettede i Talen, i det belærende, formanende, opfordrende Foredrag. Ogsaa blandt disse er der imidlertid flere, hvor det ikke lader sig miskjende, at Navnet "Djævel" er brugt i overført, figurlig Betydning. Naar det saaledes hedder: at "Djævelen falder ned af Himlen som et Lyn", at han "gaaer om paa Jorden, som en brølende Løve", at han

*) Mark. 5, 8. 9. 13. 9, 25. Luk. 4, 41. 9, 42.
**) Matth. 12, 27. Luk. 9, 49.



er givet Paulus som "en Torn i Kjødet, der skal slaae ham paa Munden", at "Fredens Gud skal knuse ham under de Troendes Fødder"*): da have upaatvivleligt Jesus og Apostlene gjort Regning paa, at den billedlige Betydning vilde være indlysende for Alle. Saa klar er Sagen derimod ikke paa alle Steder. Hver nemlig Talen er om den onde Aand, som søger at friste, besnære og overliste Mennesterne, der lader vistnok ikke noget Bevis sig føre for, at det skulde være nødvendigt at vige fra Ordenes ligefremme Mening. Dersom altsaa Nogen finder det sikkrere, finder sig selv mere beroliget ved at holde fast ved Bogstaven, medens han ved de ovenfor anførte Vanskeligheder ikke finder sin Overbevisning rokket om denne Fortolknings Rigtighed: da bør en saadan Overbevisning lades uanfægtet. Thi, hvad der her er Hovedsagen, og hvad der kun kan ønskes at maatte blive erkjendt fra begge Sider, er Dette, at der tilsvorn er bleven tillagt denne Sag en Vigtighed, som ikke tilkommer den. Ligesom nemlig Forestillingen om Djævelen som personlig Antichrist kan bringes i en saadan Form, at den vistnok kan bestaae med den renere Christentro, saaledes er det uomtvisteligt, at der gives en aandelig Opfattelse af Skriftens Udsagn om den onde Aand, dens Væsen og Gjerninger, som har fuld Ret og Berettigelse til at gjælde som christelig, fornelig med den dybeste og reneste Ærefrygt for det guddommelige Ord.

Thi, naar vi bekjende os til den Overbevisning, at Jesu og Apostlenes Yttringer om det dæmoniske Rige indeholder en — deels uvilkaarlig deels forsætlig — Gjenklang

*) Luk. 10, 18. 1 Pet. 5, 8. 2 Cor. 12, 7. Rom. 16, 20.

af Forestillinger, som vare herskende i deres Samtid, da maa der tillige for enhver Christen i denne Benyttelse og Tillempning ligge Beviis for, at Forestillingen har sin Sandhed og Betydning. Men denne Sandhed og Betydning holder ogsaa Den ved Magt, som i Djævelens Navn seer en stærk og kraftig Betegnelse af **det Ondes Idee** — ikke alene saaledes som det Onde kommer tilsyne i det menneskelige Liv som menneskelig Synd, men i **dets hele Udstrækning**, saaledes som det omspænder Skabningen, og gjennemtrænger dens Rækker, i Aandens og i Legemets Verden, som fjendtligt forstyrrende, det Gode modstridende Magt. Til at betegne det Onde i saadant Omfang har det menneskelige Sprog ikke stærkere Betegnelser, end "den onde Aand, som hersker i denne Verden, i Tidens Mørke, som er Syndens og Løgnens Ophav fra Begyndelsen, som allevegne forblinder, frister og besnærer, men hvis Magt er fældet og brudt ved Christus." Men det er netop disse Navne og Betegnelser, som Skriften har optaget; og naar saaledes Tanken ved disse Udtryk føres ud over det Onde som menneskelig Synd, til Begrebet om **det Onde som en Verdensmagt**, da har dette Begreb vistnok sin vigtige religiøse Betydning. Thi først ved denne Betragtning af det Onde i dets Heelhed, stemmes vi til at erkjende, hvad Alt der ligger i den Bøn, hvormed Mennesket vender sig til Gud om at blive frelst og forløst fra det Onde, til at modtage og benytte de Kræfter, der bydes ham til at lade sig forløse. Men, hvorledes denne Erkjendelse og denne Stemning skulde beroe derpaa, om Forestillingen om Djævelen og hans Rige bliver taget i legemlig eller i aandelig Betydning, staaer ikke til at indsee, og herom er det at haabe, at man mere og



mere vil enes. "Eftersom Det, hvorfra vi skulle forløses" — siger Schleiermacher*) — "bliver det Selvsamme, hvad enten der gives en Djævel eller ei, og Maaden, hvorpaa vi skulle forløses, ligeledes bliver den samme: saa er Spørgsmaalet om Djævelens Tilværelse aldeles ikke noget christelig theologisk Spørgsmaal".

*) Der christl. Glaube. I. S. 238. — En videre Udvikling af Læren om Djævelen og Djævleforsagelses-Skikken findes i tocnde Afhandlinger af mig i Mannedskr. f. Litt. XI S. 26—60, XII S 361—395.

# XII.

## Mennesket som Guds Billede.

Medens den anende Tanke skrider ud over Grændselinien, der afslutter Kredsen af vor Erfarings-Kundskab og vor Bevidstheds Indhold, indtil den, ligesom i fjern Afstand og mystisk Halomørke, øiner Væsener paa et høiere Tilværelses-Trin, som medindbegrebne i den guddommelige Naades Førelse, som de, der baade dele den menneskelige Attraa efter "at gjennemskue" den aabenbarede Sandhed*), og have deres Deel af den Strid, som væsenligt maa gjennemstrides i samme Form og Retning af alle endelige Væsener: er det dog **Mennesket**, den menneskelige Natur og den menneskelige Verden, hvortil al egenlig Udvikling af Religionens Indhold maa blive indskrænket. Thi Gjenstand for vor **Erkjendelse** er det endelige Fornuftvæsen alene under den Form, hvori det kommer tilsyne i Mennesket, saaledes som Enhver er sig dette Væsens Natur, med dets aandelige Trang og dets aandelige Evne, bevidst.

Den **religiøse** Betragtning af **Verden**, i dens Forhold til Gud, har derfor sit Middelpunkt i Betragtningen af **Mennesket**. Og denne Betragtning falder igjen til **tvende Sider**. Thi al Aabenbaring, saaledes ogsaa den christelige, gaaer ud fra den Forudsætning, at Mennesket ikke er sig selv Nok, og at det er sig bevidst, ikke at have Nok i sig selv, som om han skulde kunne undvære den guddommelige Naade

*) 1 Ved. 1, 12.



som bærende og styrkende Magt. Uden denne Bevidsthed maatte Aabenbaringen agtes ligesaa **overflødig**, som Lægemidlet er det for den Sunde. Men ikke mindre gaaer Aabenbaringen ud fra den Forudsætning, at Mennesket er i Stand til at modtage og opfatte, tilegne sig og anvende den guddommelige Naade, der tilbydes. Uden saadan Evne vilde Aabenbaringen være **hensigtsløs**, som Lyset er det for den Blinde, Ordet for den Døve. Saaledes er i Aabenbaringsbegrebet indeholdt Anviisning af den Gang, den religiøse Betragtning af Mennesket har at tage. Det er den aandelige **Trang** og den aandelige **Evne**, der maa bringes til lige klar og levende Erkjendelse. Ved Eensidighed til den ene eller til den anden Side vil Religiositetens Væsen blive krænket i lige Grad: naar **enten** Selvbevidstheden, Tilliden til egen Kraft stiger til et Overmod, der mener ikke at trænge til andet Lys og anden Styrke, end den, Mennesket bærer i sig selv, **eller** naar Selvydmygelsen bliver en aandelig Selvtilintetgjørelse, hvor Mennesket frakjender sig selv Evne og Dygtighed til at modtage Lyset og Styrkningen fra oven.

Allerede tidligt maatte Bevidstheden vaagne om det Liv, Mennesket bærer — useet af Alle og dog uophørligt virkende — i sit Indre, og dermed ogsaa om Aandens høie Værd og Fortrin fremfor det Legemlige. Lidt efter lidt lærte Mennesket, opmærksommere at lytte til dette Livs Pulsslag, til de lønlige Bevægelser af Tanke og Tankeslutning, Attraa og Bestræbelse, Forhaabning og Længsel, lærte at efterspore dette Livs Oprindelse, at forfølge dets Retning, og Mennesket blev sig hermed bevidst, hvorledes enhver Yttring af det aandelige Liv peger hen til eet og samme Udspring, ud over det menneskelige Jeg, stunder til eet og samme Formaal, ud over det Synliges Grændse. Og, idet vi nu i denne indre Erfaring have den umiddelbare

Borgen for Sandheden af de religiøse Ideer, er den os tilige Vidnesbyrd om et Slægtskab, en vis Ligeartethed af Det, der udgjør Grunden i Menneskets Væsen, med Guddommens Væsen. Det er denne Bevidsthed, der i den gamle Verden har udtrykt sig i de billedlige Forestillinger om en ætherisk Ild, en Gnist af det himmelske Lys, der er nedlagt og tændt i Menneskets Bryst, om en Andeel i den guddommelige Aand, den altoplivende Verdensjel.

Med et langt ædlere og indholdsrigere Udtryk er den samme Tanke betegnet i det bibelske Sprog. "Gud sagde" — hedder det i første Mosebog (1, 26) — "lader Os skabe et Menneske i Vort Billede, efter Vor Lignelse . . . og Gud skabte Mennesket i sit Billede; i Guds Billede skabte han det." Hvorledes nu dette Udtryk her er at forstaae, hvori Menneskets Lighed med Gud her er sat, er forklaret ved Ordene, som følge umiddelbart efter. "Og Gud" — hedder det videre — "velsignede dem (Mand og Qvinde), og sagde: vorder frugtbare, og formerer Eder, og opfylder Jorden; gjører Eder den underdanig, og regerer over Fiskene i Havet, over Fuglene under Himlen, og over hvert Dyr, som kryber paa Jorden!" Altsaa — som Jordens Herre og Dyrenes Bevinger skulde Mennesket agtes Gud lig; thi Han, der holder Himmel og Jord i sin Haand, har sit Billede i den Skabning, som er bestemt til at gjøre sig Jorden underdanig. Men, om det end er denne Herskermagt, ved hvilken den gamle Forfatter er bleven staaende, saa er dog denne Magt selv af en saadan Natur, at den fører Tanken videre ud og længere tilbage. Thi, hvorved er det dog, at Mennesket, den finbyggede, værgeløse Skabning, øver sit Herredømme over Dyrene, som ved Instinktets Magt føres ind paa Mennesket i fjendtligt Angreb, som Naturen har udrustet med frygtelige



Vaaben? Den glubende Løve i Ørken siges at standse, naar den mødes af Menneskets faste, ufravendte Blik. Muligt er dette kun et Sagn; men er det ikke i hvert Tilfælde et betydningsfuldt Symbol paa, at det er Sjelens, i Ordet udtrykte, Magt, der giver Mennesket Midler og Vaaben i Hænderne til at tæmme det Vilde, underlægge sig den physisk overlegne Magt? Og naar Mennesket formaaer at udmaale Kloderne i Himmelrummet, som han kan maale Landene paa Jorden, formaaer med sin Beregning at følge deres Baner, at indhente Lyset i dets Flugt; naar Mennesket kan svinge sig op over Skyerne, og sænke sig i Havets Dyb, kan binde og fasholde det Flygtigste: lede Lynets Gang, hefte Lyset til Metalpladen, Ordet til Bladet, — kan forme det Haardeste og Stiveste, forvandle Steen og Ærts til levende, talende og aandende Skikkelser, — kan stille Naturkraft imod Naturkraft, Element imod Element, bevinge Vandet ved Ilden som Ilden ved Vandet: hvorledes træder ikke Aanden her, den klare Tanke og den stærke Villie, frem som den, der har Magten over det Legemlige, det Fornuftløse! "Man kunde", siger Luther*), "kalde Mennesket en lille Verden, d. v. s. en Skabning, i hvilken Gud havde dannet den hele Verden; thi Mennesket forstaaer Himlen og Jorden, den hele Skabning, og Gud har sin Lyst og Glæde deraf, at han har skabt saa skjøn en Skabning". Men, naar Mennesket nævnes med Sandhed som Jordens kongelige Herre, "kronet med Hæder og Ære, Hersker over Guds Hænders Gjerninger, hvem Alting er underlagt":**) da er han herved ogsaa erkjendt som Guddommens sande Billede — ikke alene af den guddommelige Magt, men ogsaa af den guddommelige Tanke og Viis-

*) I. S. 121. **) Psalm. 8, 6. 7.

dom. "I de andre Skabninger bliver Gud erkjendt, ligesom efter et Fodspor, men i Mennesket bliver han erkjendt i Sandhed";*) og saa sandt og træffende er dette Guds Billede i Mennesket, at selv Psalmedigterens meest ophøiede Beskrivelse af Gud i Naturen: "farer jeg op til Himlen, da er Du der, og reder jeg mig et Leie i Dybet, da er Du der, og vilde jeg tage Morgenrødens Vinger og bo ved det yderste Hav, ogsaa der skulde Din Høire føre mig"**) — kan lignelsesvis overføres og anvendes paa Mennesket. Og dog er herved endnu ikke det høieste og fuldkommeste Trin naaet af den menneskelige Guddighed. Først der, hvor Aanden ikke blot aabenbarer sig som Tankens Kraft, i Stand til at gjennemskue Tid og Rum, omfatte, samle og ordne det hele rige Indhold, til at ransage det Skjulte og forsøge Løsning af Livets dunkleste Gaader, men hvor Aanden træder frem som **Eenhed af Tanke og Villie**, hvor Tanken vender sin Magt, opklarende, styrende og styrkende, til egen Villie, og saaledes frembringer et Liv, dannet efter Helligheds Lov, — er det sande, fuldstændige Guds-Billede givet. Naar Skriften henviser til at søge dette Billede i Jesus, da er det ikke nærmest, fordi den guddommelige Viden, men fordi den guddommelige Hellighed og Kjærlighed er bleven bestemmelig i ham, fordi han var Menneskene lig i Alt undtagen i Det, der fjerner Mennesket fra Gud, formørker det guddommelige Billede i ham, — i Synd. Men just derved var ogsaa Jesus det sande, fuldstændige Menneske; og saaledes er da Ordet om Mennesket som Guds Billede først da opfattet og forstaaet i den hele, fulde Betydning, naar Mennesket erkjendes skabt til Helliggjørelse, udrustet med Evne til at gjøre den guddommelige Villie til sin, indvie sit Liv til Dyrkelse af Gud i Aand og Sandhed, og naar denne Evne erkjendes at være

*) Luther, 1. S. 121. **) Psalm. 139, 8. 9.



det egentlige Middelpunkt af det menneskelige Væsen. Dette er det Punkt, hvorfra Christendommen lærer os at betragte Mennesket. "Vi ere skabte efter Guds Lignelse — ere Guds Slægt, og hans Billede";*) thi vi ere kaldede til at være "fuldkomne, som Faderen i Himlen er fuldkommen — hellige, efter den Hellige, som har kaldet os" — til at "iføre det nye Menneske, som er skabt efter Gud i sand Retfærdighed og Helligheds."**)

Men herved synes det nu idet at stemme, naar Christendommen forholder Mennesket med indtrængende Alvor, hvad Enhver finder kun altfor vel bekræftet i sin egen Bevidsthed: hvor langt det er fra, at det naturlige Menneske søger Lyset fremfor Mørket, hylder Aandens fremfor Kjødets Lov. Vi kunne ikke andet end erkjende en væsenlig Forskjellighed imellem den menneskelige Natur i sig selv og dens Tilstand, som den findes i Virkeligheden, en vis Modsætning til den oprindelige Beskaffenhed, en Fordunkling og Svækkelse af det Guddommelige i Mennesket; og det Spørgsmaal opstaaer da: hvor og hvorledes hint Oprindelige skal tænkes, den menneskelige Natur i uforvanskket Renhed.

Dette Spørgsmaal fører den søgende Tanke tilbage til Slægtens Begyndelse; og vi standse ved Fortællingen i første Mosebog om Menneslægtens Stamfader. Her altsaa, i det første Afsnit af det første Menneskes Liv, saaledes som **Adams Tilstand før Syndefaldet** i Edens Have findes beskreven, synes Menneskenaturen i dens oprindelige Tilstand at træde os imøde.

Denne Fortælling i det Gamle Testament om det første Menneskepar staaer ikke alene; Fortællinger, som i alle væsen-

*) Jak. 3, 9. Apg. 17, 29. 1 Cor. 11, 7.
**) Matth. 5, 48. 1 Pet. 1, 16. Eph. 4, 24. Col. 3, 11.

lige Træk ere den lige, forekomme ogsaa i andre Oldtids-Religioner. Saaledes have navnlig Persernes hellige Bøger (Zend-Avesta) Fortællingen om den første Mand og Kvinde (Meschia og Meschiane): hvorledes de, i deres Uskyldighed, førte et lykkeligt Liv, indtil den onde Aand (Ahriman) bemægtigede sig deres Tanker, lokkede dem til at fornægte Lysets Aand, at tilbede sig som Verdens Skaber, og gav dem Frugter at spise, hvorved de tabte den Lykkelighed, de hidtil havde nydt. Naar nu Ingen tænker paa, her at søge Andet end et Forsøg paa at udtænke et Billede af Menneskeslægtens første Livstilstand, da vil den tilsvarende Fortælling i Jødernes hellige Bøger fornuftigvis heller ikke kunne betragtes anderledes, med mindre bestemte Grunde skulde lade sig anføre for, at her var givet en historisk Beretning om en oplevet Virkelighed. Men vi maae her gjentage, hvad Jachen (S. 188 f.) er bemærket angaaende Fortællingen om Skabelsen: saadanne Grunde ere ingensteds at finde; hverken i det Gamle eller i det Nye Testament forekommer nogen Beteg-nelse af denne Fortælling som virkelig Historie. Som overnaturlig Meddelelse fra Gud til Menneskene er den intetsteds omtalt; og kan vel Nogen give den Tanke Rum, at vi her virkelig skulde have en Beretning for os, som strev sig fra det første Menneskepar, som af Disse selv skulde være bleven overleveret til deres Efterkommere, og derefter, paa Overleveringens Vei, være bleven bevaret igjennem Aartusinder, inden den er bleven nedskrevet! Men allerede de gamle Lærere i Kirken erkjendte, at en Fortælling, hvor Gud indføres vandrende i Haven, søgende Adam og samtalende med ham, selv nøder til at opgive den historiske Forklaring, og at søge Fortællingens Sandhed i noget Andet end i de udvortes Begivenheder, som udgjøre dens nærmeste Indhold.



I at erkjende Dette og at udtale denne Erkjendelse, tør vi ikke staae tilbage for dem.

Men, selv affect fra Fortællingens Form, fra alle de Grunde, som hindre os fra, i denne Fortælling at see en egentlig Historie, vilde den i intet Tilfælde kunne siges at meddele Oplysning om Menneskets oprindelige Tilstand, i dette Ords rette og strenge Betydning. Thi det Oprindelige er jo netop Det, der er Aarsag, uden tilige selv at være Virkning af noget Ligeartet, — Det, der indeholder Forklaringsgrunden til det Efterfølgende, uden selv at have sin Grund i noget Ligeartet Forudgaaet. Men hvorledes passer dette Begreb til vor Fortællings Indhold? Thi vi have jo her Fortælling om et virkeligt Tidsrum i et enkelt Menneskes Liv, en Række altsaa af Tilstande og Begivenheder, som hver for sig have deres Grund i noget Tidligere, følgelig ikke selv er det Oprindelige, men viser tilbage til dette. Fortællingen falder i tvende Afsnit: om Adams Liv og Tilstand før Syndefaldet og efter samme, og det er det første Afsnit, hvori Billedet af Menneskets "oprindelige Tilstand" skulde været givet. Men denne første Epoche af Adams Liv kan jo dog ligefaa lidt som den anden tænkes som noget Stillestaaende, uden Bevægelse, Forandring og Udvikling, og dette saameget mindre, som Synden — det store kritiske Punkt, der gjør Overgangen til den anden Epoche, og bevirker Udrivelsen af Paradiset, Omslaget fra Fredens og Lykkelighedens til Modsigelsens og Stridens Tilstand — nødvendigen maa tænkes at være lidt efter lidt forberedet ved Livets Indvirken paa Adams Sjel i den forudgaaede, første Epoche. "Oprindeligt" vilde altsaa kun det ene, første Punkt af det første Menneskes Liv kunne kaldes, — det Moment, i hvilket den menneskelige Natur først tænkes at være indtraadt i Livet, uden altsaa endnu at have

modtaget nogen Berøring, lidt nogen Paavirkning af Tingene i Verden. Men vi have her ikke nogen Gjenstand for Jagttagelse, hvorom nogen Beretning skulde kunne affattes og overleveres, men en Idee, som ligger til Grund for og forudsættes ved vore Jagttagelser, — **Ideen nemlig om den menneskelige Natur i dens egentlige Væsen**, uforrykket og ubesmittet, som den maa tænkes udgaaet fra Skaberens Haand. For at tydeliggjøre sig denne Idee, hvortil intet Menneske svarer i det virkelige Liv, men som derimod indeholder Grunden til Alt, hvad der ligger inden Menneskelivets Enemærker — Ideen **om Mennesket i sig selv, om Menneskeheden**, som omfatter den hele Mangfoldighed af menneskelige Varieteter —, var det naturligt, at Man uvilkaarligt førte denne Idee ind i Livet selv, fremstillede det oprindelige og almindelige Menneskelige, som om det havde udfyldt en vis bestemt Deel af et vist bestemt Menneskes Liv. Saaledes er Fortællingen i første Mosebog opstaaet; det er en **Mythe** (f. ovenfor S. 19 f.), en Opfattelse i sandselig, historisk Form af Det, der ligger ud over al Tid og al Historie; og først ved at blive saaledes opfattet, vil den religiøse Betydning af Fortællingen træde frem for os i sin Sandhed.

Hvorledes nemlig have vi at tænke os den menneskelige Natur, i dens oprindelige Renhed og Fuldkommenhed? Efter den Maade, hvorpaa man betragtede Fortællingen om Paradis og de første Menneskers Vilkaar for Syndefaldet, mente man at kunne hente et ligefrem historisk Svar paa dette Spørgsmaal. Alligevel fik det Billede, der saaledes blev tegnet af Adams Personlighed, intet mindre end en historisk Charakteer. Allerede i den gamle Kirke lagde man kun an paa, at udkaste en ret idealsk Skildring af den paradisiske Tilstand, og igjennem Middelalderen vedblev Man i denne forherligende Retning.



Adam blev smykket med alle optænkelige Aands- og Legems-Fortrin; Skjønhed og Styrke, Viden og Viisdom, Helligbed og Retfærdighed blev tillagt ham i det rigeste Maal. Til ham skulde selv de fortrinligste senere Mennesker i aandelig Henseende staae i samme Forhold, som Skildpaddens Kryben til Fuglens Flugt;*) han tænktes ophøiet over Smerte og Lidelse, selv med naturligt Anlæg til at undgaae Dødelighedens Lod. Og selv den hele Natur-Omgivelse fik Deel i det samme phantastiske Tryllelskjær: Rovdyrene skulde have levet uden Kjødspise, Rosen blomstret uden Torne. Det var, som om Man søgte en Slags Erstatning for de Onder og Byrder, under hvilke den senere Slægt maatte sukke, ved at stille Slægtens Stamfader i et ret straalende Lys, — en selsom Tilfredsstillelse, hvor Billedet af den fordums Glands just maatte tjene til at forstærke Indtrykket af den sørgelige Menneske-Ruin: som sorte Skygger, ret effectfuldt hensatte paa gylden Grund. Men, selv det Sønderknusende i denne Modsætning fraregnet, maatte det vel blive aldeles uforklarligt, hvorledes en saa undersuldt udrustet Natur kunde bringes til Fald ved Forførelsens Magt, og hvorledes dette Fald, der dog i ethvert Tilfælde maatte tænkes foregaaet paa naturlig Maade, kunde have en Grundforandring i Naturen til Følge som den, Erfaringen fremviste ved at sammenholde Adams Efterkommere — selv de første, om hvilke Historien melder — med Stamfaderen selv.

Vi vende os altsaa fra disse Phantasispil — thi for Andet kunne vi ikke lade dem gjælde —, for at søge et virke-

*) Ogsaa Luther mener, at "Adams Øine før Faldet have været saa skarpe og klare, at han i Synet har overgaaet Løsen og Ørner, og at han, hvad Styrken angaaer, har haandteret med Løver og Bjørne, som vi med Smaahunde." I S. 110.

ligt Begreb med religiös og sædelig Betydning, og vi spørge: **hvorledes det Menneskelige skal tænkes i den rene Oprindelighed**, saa at vi deri kunne see Grundformen for alt Individuelt, uden at det selv bærer Individualitetens bestemte Præg, saa at vi kunne have Forklaringsgrunden til alle de forskjellige Phænomener i Menneskelivet, uden at det selv har sin Grund i det menneskelige Livs Vilkaar. Med andre Ord: der spørges, hvorledes Mennesket maa tænkes paa den **ene** Side i det rene Forhold til Gud, som Guds Skabning, som den ypperste Deel af det Værk, hvorom det hedder (1ste Mosb. 1, 31), at "Gud saae alt Det, han havde skabt, og see, det var saare godt", paa den **anden** Side i dets Forhold til Verden og Verdenslivet, saaledes at Syndens Oprindelse og Frengang i det menneskelige Væsen kan blive forklarlig af dette Væsens Natur. Det er i det kirkelige Sprog blevet sædvanligt, at benævne denne oprindelige Tilstand af den menneskelige Natur som "**oprindelig Retfærdighed**". Men Retfærdighed er Ordet, der betegner det sædelige Liv i dets selvbevidste Udvikling, den Styrke i Villien til at haandhæve Lovens Helighed, det Aandens Herredømme over Kjødet, som hos endelige Væsener kun erhverves, hvor Modsætningen er opstaaet og atter er overvundet. Men, ligesom Retfærdighed er Livets Endemaal, dets fuldmodne Frugt, saaledes er Uskyldigheden at betragte som det Punkt, hvorfra den aandelige Livsudvikling har sit første Udspring, som den sunde, rene Spire. Og saaledes, som **oprindelig Uskyld** — efter den, ihvorvel ufuldkomne; Lighed, der endnu er levnet Barndomslivets første Opvaagnen — maa det Menneskelige tænkes ved den første Indtræden i Livet: som en uplettet Renhed i Sjelen, i Tanke og Villie, en ublandet Glæde ved det Sande, Gode og Skjønne, og en naturlig Drift og Tilbøielighed til



at søge Dette og at holde fast derved. Vistnok er i en saadan Uskyldstand det samme harmoniske Forhold tilstede mellem de høiere og de lavere Kræfter, den aandelige og den sandselige Natur, som i Retfærdigheden. Men det er kun Yttringen, det udvortes Symptom, der er fælleds for begge. I Grund og Væsen og Virkning derimod ere begge forskjellige: her er Villens selvbevidste og i sig selv begrundede Virken, hist kun en instinktagtig Sands, en umiddelbar Takt, der er ubefæstet, og let bringes til Fald, fordi den er usøgt, uden Prøvelse, Gjennemarbeidelse og selverhvervet Erfaring.

Denne sædelige Ufordervethed og Renhed hører saaledes, saa nødvendigt, til den menneskelige Natur, at den netop er **denne Natur selv**. Thi kun i sin Sundhed er Naturen sig selv, i Legem som i Sjel; al Sygdom er noget udenfra Kommet, imod hvis Indtrængen Naturen varger sig efter Evne. Det er derfor en paafaldende Sætning, naar den katholske Kirke lærer: at denne oprindelige Fuldkommenhed ikke hører til selve den menneskelige Natur, men at den, som overordentlig Naadegave, har været medgivet den, ved en særegen guddommelig Act har været knyttet til de naturlige Anlæg. Ved første Øiekast kunde denne Distinction synes at være en blot Spidsfindighed; men den har sin vigtige Betydning til at charakterisere den katholske Kirke og dens Forhold til den protestantiske, som senere skal blive Gjenstand for nærmere Betragtning. Ved den kunstige Skjelnen nemlig imellem det Naturlige og det paa overnaturlig Maade Tilknyttede, har Man villet gjøre det forklarligt, hvorledes Mennesket, ved Syndens Indtrængen, har kunnet tabe hiin oprindelige Fuldkommenhed, uden at dets Natur derved skal have tilsat Noget af sit Eget. Men hvilken Forestilling beholde vi dog tilbage om den menneskelige Natur, naar den ikke oprindelig, ligesom

udtraadt fra den skabende Haand, skal tænkes ubesmittet og reen, naar Vildfarelse og Synd kun ved en overnaturlig Foranstaltning skal tænkes holdt ude fra den! Og naar saaledes den oprindelige Fuldkommenhed skal have havt sin Grund i den overnaturlige Gave, der som et kosteligt Smykke har været hæftet til den menneskelige Natur, da vil Grunden til den Magt, som Synden nu udøver over Mennesket, blive at forklare paa samme Maade, — altsaa kun kunne søges deri, at den guddommelige Haand løser Baandet, den har knyttet, og tager sin Gave tilbage. Og det hele Omvendelses- og Helliggjørelsesværk — hvorledes bliver vel det at tænke? ikke som aandelig Gjenfødelse, som Fornyelse og Gjenoplivelse af Kræfter, der ere Menneskets egne, og der endnu bestandigt ere, om end spærrede og misledte, tilstede i Mennesket, men atter som overnaturlig Tilbageførelse af den engang borttagne Naadegave. Hertil vil Mennesket selv ikke kunne tænkes i Stand til at medvirke; men han bliver henvist til den overnaturlige Virkning af Naademidlerne, som Kirken gjemmer i sit Skjød, og hvori den giver de Troende Andel. Saaledes befinde vi os paa engang hensatte paa magiske Enemærker, hvor det Aandelige skal tænkes bevirket ved Anvendelse af ydre Midler; og vi staae midt inde i Kredsen af en tirkelig Tryllevirksomhed, hvortil Veien er banet ved hiin Sætning om den menneskelige Natur, hvorlidet den end i og for sig lod ane Følgeslutninger af saadan Betydenhed. Hvor indlysende, og af indgribende Virkning, er ikke Sandheden her paa vor Kirkes Side! Thi, hvor den oprindelige Værdighed af Menneskenaturen bliver anerkjendt, der vender Helliggjørelsens Kald sig, som aandeligt Kald, til Mennesket selv, for at tilbagevinde Aandens Frihed, Enhed og indre Fred,



saa at Det, der oprindeligt har været umiddelbart givet, nu maa blive selvbevidst og derfor usortabelig Eiendom.

Den høie, religiøse og sædelige, Betydning af Læren om Mennesket som Guds Billede bliver her indlysende. Ved Misforstaaelse af den christelige Ydmyghedsvæsen, har der, igjennem Kirkens forskjellige Tider og navnlig i den protestantiske Kirke, yttret sig en Retning til at miskjende den guddommelige Side af Menneskets Natur. Fordi der bliver en dunkel Grund tilbage ved al menneskelig Erkjendelse, fordi overalt Grunde kunne sættes imod Grunde, fordi Eensidighed hefter ved enhver Lære og dens Fremstilling, og saaledes det ene System seer sig at fortrænge og afløse det andet, — har Man villet nægte Mennesket Evne og Kald til at finde Sandhed. Mennesket skulde være en Skabning, redningsløs givet til Priis for Illusioner; paa tilfældige ydre Forhold skulde det beroe, hvad der kom til at gjælde ham for Sandhed —, og den sande Menneskevisdom blev alene den, at tvivle om Alt, eller at kaste sig i Autoritetens Arme, tage Tanken til Fange under den i Blinde gribende Tro. Hvor saaledes først Mistroskyghedens og Tvivlesyggens Aand har faaet Magt, der vil Tausen, som ombøier Tankens Liv, ogsaa virke slappende og bedøvende tilbage paa Villiens Virksomhed, mere og mere forrykke dens Maal, og forbærve dens Retning. Den dorske Paaskyden af Naturens Afmagt og Kraftløshed, for derved at undrage sig den sædelige Lovs Forpligtelse, den feige Henkasten eller den egennyttige Bortsalgen af eget Jeg som villieløst Redskab for fremmed Villie, og atter den ringeagtende, vilkaarlige, despotiske Brug af egen Overlegenhed over Andre — er Alt Yttringer af et Sindelag, hvor Agtelsen mangler for Det, der udgjør den menneskelige Værdighed overhovedet, et Sindelag, som, hvor

Omstændighederne begunstige det, kan udarte til fræk Krænkelse af Menneskets helligste Ret.

Men over denne naturlige Ret lyser Christendommen sin Fred. Thi, er Menneskets sande Adel det Oprindelige i Naturen, det ufortabelige Grundvæsen, saa er der ogsaa en Rets-Fornægtelse, en Forkuen, Nedtrykken, Mishandlen af Mennesket, som ikke er en Krænkelse af det enkelte Individ, men en Skjenden af den menneskelige Natur selv, imod hvilken den christelige Retsfølelse oprører sig. Selv i Naturens Udartning er Mennesket, efter Evangeliets Lære — for at bruge en dyb christelig Tænkers Ord*) — "en dethroniseret Kongesøn": vel falden fra den oprindelige Værdighed, men med det uforgængelige Præg af sin Naturs Høihed, med Kald til at reise sig af Faldet, og gjenvinde sin tabte Rang. Men, hvad hertil udfordres fremfor Alt, er Agtelse for sig selv, sit aandelige Væsen: den faste, urokkelige Tro, at Lovene, der ere satte som Hovedhjørnestene for Menneskets Tænkning, der udgjøre Grundlaget for enhver Tankebygning, Ledestjernen ved al Adskillen af Sandt og Falskt, ere Aabenbarelser af den evige, guddommelige Fornuft, at vi, ved at betroe os til dem, ville finde den Vished, Sjelen ikke kan undvære, og kunne berolige os ved den Uvished, der bliver tilbage, — den faste og urokkelige Tro, at der ikke blot er foreskrevet Mennesket en Skullen, men ogsaa givet ham en Kunnen, en Evne til

*) Blaise Pascal (født 1632, † 1662), en af den nyere katholske Kirkes Hovedprydelser, lige udmærket ved dyb Religiøsitet og ved høi aandelig Begavelse — berømt baade som genialst Mathematiker og som seierrig Betæmper af Jesuitismens, al Sædelighed undergravende, Lære, i sit klassiske og evochegjørende Skrift: les Provinciales ou lettres écrites de Louis de Montalte. Om hans Levnetsbeskrivelse, s. ovenfor S. 71 i Noten.



at frigjøre sig fra enhver aandelig Trældom, og arbeide sig frem til altid større Lighed med Gud.

Til at styrke denne aandelige Selvagtelse og Selvtillid bidrager enhver Virksomhed, som fører til Bevidsthed om de aandelige Kræfters Evne og Omfang; og det kan ikke oversees, hvilken praktisk, sædelig religiøs Betydning der i denne Henseende tilkommer den philosophiske Speculation, hvor Tankens Spor forfølges fra dens høieste Udspring indtil de yderste Endepunkter; uden Tro paa Tankens Gyldighed vilde al Tænkning være et tomt Spil med logiske Former. Det er her ikke det rene Udbytte af Speculationens Resultater, ikke Systemets urokkelige Gyldighed, hvorpaa det kommer an. Men, idet den rene aandelige Virken i og for sig vender Sjelens Interesse hen til Det i Mennesket, som har Bestand og har sit Værd i sig selv, bliver den det naturlige Værn imod alt slavisk, menneskefornedrende Sindelag, der giver Afkald paa selvstændig Væren og Virken, imod den platte Autoritetstro og Utroskab imod egen Overbeviisning*). Men atter — naar den philosophiske Selvfølelse slaaer over i et Overmod, hvor det menneskelige Jeg drømmer sig at være Eet med Gud, eller endog sætter sig i Guds eget Sted, som det Oprindelige, det ene Virkelige, og betragter det som en tom Fordobling af en phantaserende Tænkning, naar Viisdommen, Kjærligheden, Retfærdigheden, der findes i Mennesket selv, flyttes ud af

*) Saaledes er det navnlig en høi sædelig, religiøs Aand, der, med sin hele lutrende og styrkende Kraft, gaaer igjennem Kant's Skrifter, og, i begeistret Opfolng, gjennem flere af Fichte's Skrifter, f. Ex. "von dem Wesen des Gelehrten", "vom seligen Leben". Det Samme gjælder om Hegel's Skrifter. Hvor holt Laaer ikke i denne Henseende Mesteren over det store Fleertal af Disciplene!

Menneſket, og gjentager ſig, i Skikkelſe af et perſonligt Væſen, udenfor Menneſket og Verden (jvf. S. 55, 93, 165 f.): da træder Chriſtendommens Lære om Menneſkets Væſen frem, ſom Dæmper af den overſkummende Selvbehagelighed. Og dette er en ikke mindre vigtig og velgjørende Betydning af den evangeliſke Lære: denne Mindelſe til Skabningen om Skaberen, hvis Billede den bærer. Thi Billedet, hvor nær det end kommer ſin Gjenſtand, er dog netop ikke Væſenet ſelv, er kun den ufuldkomne Afſtygning, det i Svaghed lignende Dauids. Den ſande chriſtelige Selvagtelſe er ſaaledes kun den, der bringer Menneſket til at ſøge ſin Storhed i Selvydmygelſe for Gud.



# XIII.

## Menneſkets Udodelighed.

Det er ſom det perſonlige, ſig ſelv bevidſte og ſig ſelv beſtemmende, Væſen, at Menneſket alene i Skabningernes Række er Guds eget Billede: — ſom det Væſen, der, ſkjønt henſtillet i Tidens og Rummets Begrændsning, er i Stand til at have ſig ud over Endelighedens Grændſer, kan i ſin Tanke optage de høieſte Ideer, ved ſin Villies Kraft ſtræbe at virkeliggjøre Indholdet af diſſe Ideer i det ſædelige Ideal. Men i dette Begreb om den menneſkelige Gudlighed ſtaaer endnu en væſentlig Side for Betragtningen tilbage. Den **Uendelige, Uſkabte er udenfor Tiden, er den rene Væren,** den over al Verden ophøiede Fuldkommenhed; den endelige Skabning derimod er til i Tiden, og dens Liv, det aandelige ſom det legemlige, er en beſtandig Tilblivен, i intet Øieblik ganſke det ſamme ſom i et andet. Skal der desuagtet være Sandhed i dette Begreb om det menneſkelige Væſens Ligkeb og Slægtſkab med det guddommelige, da maa der være en Tilværelſe i Tiden, en bevæget, ſtiftende Tilværelſe, ſom ligefuldt kan være ſandt Billede af den rene, den evige Væren; og dette er **den Tilværelſe, over hvilken Tiden ikke har Magt, den udødelige Tilværelſe.** Det forgængelige Fornuftvæſen vilde være et Modſtykke, en Parodie af den evige Gud.

Hvor derfor Bevidſtheden er vaagnet om den menneſkelige Naturs Adel ſom Slægtſkab med Gud, der har ogſaa Troen dannet ſig paa et uforkrænkeligt Liv, paa en hinſidig Gjengjeldelſes-, en fortſat Virkſomheds-Tilſtand, — under forſkjel-

lige Former, men i hvilke de samme Grundtræk gjentage sig. Hos Hinduerne og Egypterne finde vi Forestillingen om en Gjennemvandren af Sjelene gjennem en Række af forskjellige Legemer, for at udsone Synden og renses fra den paadragne Besmittelse, — hos Perserne, om en almindelig Opstandelse af de Døde til fornyet Liv og retfærdig Dom, — hos Skandinaverne, om Helteliverts Fortsættelse i Valhal, medens de Feige hendøse Livet i det mørke, taagede Nifheim. Man skulde saaledes vente at finde denne Tro renest og kraftigst udtrykt i den Religionsform, som er nærmest beslægtet med Christendommen, og hvor just den sædelige Charakteer, Retfærdigheds-Ideen er mere fremtrædende end i nogen anden Religion. Men det er en trøsteløs Udsigt, der i det Gamle Testaments Bøger aabnes Mennesket ud over Graven. Vel skulle Menneskene samles efter Døden med deres Fædre paa et fælleds Sted (Scheol), men som kraftløse Skyggevæsener skulle de sidde hen, indhyllede i Mørke og Dødens Stilhed: "i Døden er ingen Erindring om Gud, og Skyggerne prise ham ikke; — der er hverken Gjerning eller Kunst eller Indsigt eller Visdom i Graven"*). Saa paafaldende som det Forhold er, hvori den mosaiske Lære i denne Henseende staaer til de samtidige Religioner, saa lader det sig dog forklare af det særegne Formaal, hvortil alle Lærdomme og Foranstaltninger i Mosaismen sigte hen: at danne og grundfæste en jordisk Stat paa Religionens Grundvold. Med Blikket fast hæftet til dette Maal, er Grændsen afstukken og Synskredsen beregnet til alle Sider. Menneskets Fuldkommenhed, der er fremstillet Israeliten som Ideal, er Lydighed imod Lovens Forskrifter, saaledes som den kan vorde fuldkommet allerede i

*) Ps. 6, 6. 88, 11. Prad. 9, 10.



det jordiske Liv. Ved Begrebet af den guddommelige Retfærdighed, blev Man slaaende ved en dømmende Gjengjeldelse, der efter nøiagtig Afveien betaler Godt med Godt, Ondt med Ondt. Ogsaa her kunde Fuldbyrdelsen ventes i det nærværende Liv, og der syntes ingen Trang til at søge ud til et hinsidigt Liv; og, blev ikkedestomindre nu og da den retfærdige Gjengjeldelse altfor vienfynligt savnet i de menneskelige Tilstikkelser, da fandt man Opreisning, ved at henvise til den efterlevende Slægt, i hvilken Fædrenes Liv gik over tilligemed Navnet og Esternælet. Det er først Paavirkningen af Hedenskabets Religioner, navnlig af den persiske, som Jøderne skylde et levende Udødelighedshaab, der ikke kunde fremvoxe af den mosaiske Religions egen Jordbund; og først i langt senere Skrifter (i Daniel's Bog, affattet henimod et Par hundrede Aar før Christus, i flere af de apokryphiske Bøger, som i Alder ikke ligge langt tilbage fra Christi Tid, og i den berømteste jødiske Forfatters, Philo's Skrifter, som var samtidig med Jesus og Apostlene) kommer en bestemt Udødelighedstro os imøde. Her heder det: at "Gud har skabt Mennesket til Uforkrænkelighed, og gjort ham i sin Lignelses Billede", at De, "som sove i Jordens Skjød, skulle opvaagne, Nogle til evigt Liv og Andre til Skam og Skjendsel", at de Retfærdige skulle "straale i Herlighed", og "smykkes med Seirens Krands"*), og Philo fremstiller Døden som Sjelens Udløsning fra Legemet. Dog er det bekjendt, at Sadducæernes Sect, støttende sig paa Lovens Autoritet og nøiet med dens Forjættelser, endnu paa Christi Tid nægtede Læren om Opstandelsen**).

*) Dan. 12, 2. Vish. 2, 23. 3, 7. 5, 17.
**) Matth. 22, 23. Apg. 23, 8.

Det er altsaa en **Kjendsgjerning**, som Religionens Historie giver os i Hænder: at overalt, hvor et aandeligt Liv er fremdæmret i nogenlunde Klarhed, har ogsaa Troen paa et tinsidigt Liv som Fortsættelse af det nærværende vist sig at være uadskillelig fra Bevidstheden om eget aandeligt Væsen og Værd. Men, medens Religionerne ere standsede ved dette Punkt, hvori den sædelige, umiddelbar praktiske Interesse af Læren er sammentrængt, ved den blotte Bekræftelse af Troens Sandhed eller ogsaa ved en sandselig Udmaling af dens Indhold, har Tænkningen ikke her kunnet finde sin Hvile. Den maatte optage til Besvarelse de mangfoldige Spørgsmaal, der indstille sig ved nærmere Betragtning, maatte imødegaae de Indvendinger eller Tvivl, der reise sig fra forskjellige Sider, og forsøge en Retfærdiggjørelse af Det, der for det troende Sind, i Troens stærke Timer staaer som umiddelbar, uomstødelig Sandhed, men paa dette Punkt endnu er lidet i Stand til at udholde Anfægtelsens Prøve i Reflexionens koldere Timer. Fra Platos berømte Dialog af om Sjelens Udødelighed (Phædon) ere de forskjelligste Veie til dette Maal blevne indslagede i de philosophiske Skoler. Thi Erfaringens Vidnesbyrd standser ved det Phænomen, vi kalde Død, ved den tilsyneladende Tilgrundegaaen af det menneskelige Liv. "Der kjendes Ingen, som er vendt tilbage fra Dødens Land"*). Er der da Grund til at gaae **udenfor** denne Kreds, til at see i Døden ikke Videre end en Afbrydelse af Livets Form, hvortil Fortsættelsen slutter sig af den aandelige Virken, under andre Forhold? Og i dette Tilfælde — er der Grund til, **imod** hvad Erfaring synes uimodsigeligen at lære, at udstrække denne Fortsættelse af Livet ogsaa

*) Bibl. 2, 1.



til Legemet, at tillægge dette en Andeel i den vedvarende Tilværelse og Virksomhed?

Det er **Forholdet imellem Sjel og Legeme**, der her bliver Punktet, om hvilket Problemet bevæger sig, — et Forhold, som, hvor nær det end ligger os, dog tilsidst taber sig i et uigjennemtrængeligt Mørke. Thi, hvad vi ere os umiddelbart bevidste, er den nøie og inderlige Forbindelse, den bestandige gjensidige Ind- og Paavirken, der finder Sted imellem begge. Derimod er det ikke alene Adskillelsen, der foregaaer i Dødens Øieblik, som er et Mysterium for vor Tanke; det er ikke mindre den første Begyndelse af denne Samvirken af Sjel og Legeme, den oprindelige Tilknytning af Sjelen til den legemlige Spire. Og vide vi maaskee bedre at forklare, at angive Grund og Sammenhæng af Det, der foregaaer i ethvert Øieblik af vort Liv: ved hvilke usynlige Traade Sjelens Villie formaaer at sætte Legemets Lemmer i Bevægelse, ad hvilke Veie det legemlige Velbefindende eller Ildebefindende, den frie, eller hæmmede Gang af Aandedrættet, af Blodets Omløb, af Fordøielsens Virksomhed er i Stand til at virke tilbage paa det sjelelige Liv? — Men dette Spørgsmaal om Forholdet imellem Sjel og Legeme falder atter ind under det almindelige Spørgsmaal om **Forholdet imellem Aand og Materie.** Dette Spørgsmaal er besvaret paa høist forskjellig, ja paa modsat Maade, og i Maaden, hvorpaa dette Forhold bliver opfattet, kan den hele religiøse og sædelige Charakteer af en Skoles System eller af den Enkeltes Livsanskuelse siges at være angivet. Betragtes nemlig Aand og Materie som staaende skarpt imod hinanden, saa at al Sandhed og Virkelighed lægges over paa den ene Side, medens det Andet bliver bortvidst som et gjækkende Skin eller som det Slette og Urene: da er dermed enhver

Tanke opgivet om Forbindelse, Forening, Samvirken. Er det **Aanden**, der hyldes som det ene Sande og Virkelige, da vil Aandens Forherligelse ikke blive sat deri, at den viser sin Magt til at gjennemtrænge og beherske, oplive og befrugte Materien, men deri, at den drager sig ud af al Berøring dermed, flyer og skyer det Legemlige som det Urene og Besmittende. Dette er den aandelige Retning i alle østerlandske Religioner og i alle ældre og nyere mystiske Skoler, og i den er Grunden givet til det hele asketiske Liv, det overspændte, munkeagtige Vodsvæsen, der sætter Livets Fuldkommenhed i Sygen og Døden af Legemet. Naar derimod omvendt **Materien**, Det, der sees med Øiet og gribes med Haanden, bliver holdt som Indbegrebet af det Sande og Virkelige, da kan det ikke betragtes anderledes end som Forrykkelse af det rette Forhold, hvor Materien bliver stillet som tjenende under Aanden, det virkelig Existerende under det Indbildte; Bestræbelsen maa følgelig gaae ud paa at vende dette Forhold om, for at hjælpe Materien til dens miskjendte Ret.

Saa modsat er Anskuelsen af dette Forhold, og Anvendelsen paa Menneskets Væsen, som er Aand og Legem forenet, og paa dette Væsens Udødelighed ligger umiddelbart nær. Skal nemlig — at vi skulle tage denne Side først — **Materien** gjælde som det ene Reelle, Aandens Liv og Virksomhed alene som Yttring af legemlige Kræfter, da vil den menneskelige Naturs elendommelige Fortrin reducere sig til en **fuldkommnere, kunstigere Legems-Organisme.** Tænkningen bliver en særegen Function, der har sit legemlige Organ i Hjernen, ligesom Aandedrættet i Lungerne, Fordøielsen i Maven, Legemsstyrken i Musklerne; og paa samme Maade vil enhver Aandens Gjerning, Villens Selvbevægelse, Samvittighedens Dommen være at forklare som Virkning af de legemlige Or-



ganer under visse givne Betingelser. Heraf følger tilvisse en større Modtagelighed og en større Virksomheds-Evne hos Mennesket, en Rigdom og Mangfoldighed af Livsyttringer og Livsnydelser, som er nægtet de lavere Skabninger; og delte bliver villigen baade indrømmet og paaskjønnet; men — føies til — i denne større Evne til at nyde og til at virke kan dog umuligt ligge nogen Adkomst til at vente, at Mennesket skulde som Undtagelse staae udenfor den almindelige Naturlov: at Skabningens Bestemmelse er opfyldt og Rollen udspillet, naar Organismen, lidt efter lidt slidt og udslidt, synder til Opløsning. Naar man, fra den anden Side, paaberaaber sig det grusomme Bedrag, for hvilket vi saaledes ere givne til Priis, den Tomhed, der griber vor hele Tilværelse, dersom den skal tænkes afsluttet med dette Liv, den indre Splid og Modsigelse, hvori vi finde vort Væsen opløst: da lyder Svaret derhen, at det vel maa beklages, at de høiere Anlag saaledes blive Mennesket en Kilde til Qval; men, at Dette er saaledes, at Man finder Læren om Tilværelsens Ophør med dette Liv trøsteløs og sønderrivende, skal alene have sin Grund i Forrykkelse af den sunde og naturlige Livsanskuelse. Thi den hele Forventning af et hinsidigt Liv, denne Fortrøstning dertil, denne Længsel derefter — hvori, spørger Man, har den vel sin Grund, uden i dybtrodsæstede Fordomme, der ligefrem blive benyttede som Midler i aandelige Formyndereres og Styreres Hænder til, baade i det huuslige, det borgerlige og det kirkelige Liv, at indsnøre Friheden: til den ene Side ved Skrækkebilleder, til den anden ved Lokkespiser, hentede fra det hinsidige Land, som Ingen kjender, og hvor Enhver derfor kan udsmykke sig Scenen efter Behag? Ikun herved skal det være kommet dertil, at Sjelen sygner hen i en unaturlig Vragen af den jordiske Nydelse, en afmattende Længsel efter

den himmelske. Men Mennesket toge engang Modet til sig, leve udelukkende i og for det Nærværende, og tømme Nydelsens Bæger i fulde Drag! han vil da erkjende, at denne Nydelse skjenker en Tilfredsstillelse, som fuldvel formaaer at trænge Tanke og Ønske om det Hinsidige tilbage. — Denne Leveviisdom er Summen af den, ældre og nyere, saakaldte Lyksaligheds-Lære, som den hos Grækerne blev forkyndt i Aristips og Epikurs Skole, hos Jøderne navnlig er beskreven i Prædikerens Bog, og sammenfattet i Ordene, som Paulus anfører: "lader os æde og drikke, thi imorgen skulle vi døe".*) Den er i det attende Aarhundrede bleven fornyet af de materialistiske Forfattere i Frankerig**), og senest, i vort Aarhundrede, af det saakaldte "unge Tydskland". "Kjødets Evangelium", hvis ene og store Bud er de sandselige Begjeringers fulde og frie Tilfredsstillelse, er her bleven prædiket med genialsk Frivolitet; og det er ganske naturligt, at hertil er føiet Opraab til Korstog imod Christendommen som den menneskelige Lyksaligheds Fjende. Hedenskabet — hedder det — lærte Menneskene at finde Himlen paa Jorden; i Modsætning hertil forlægger Christendommen Jorden til Himlen; og ved den Magt, den har vidst at forskaffe de religiøse Forestillinger, er det lykkedes den at røve den jordiske Tilværelse al Betydning; den rolige Nyden er forbittret Menneskene; Sylid og Halvhed, aandelig Ufrihed og sygelig Forkuelse er bragt

*) 1 Cor. 15, 32, anførte af Jes. 22, 13.

**) Denne, mod al Religion og Aandelighed fjendtlige, Retning træder frem i en Række af Skrifter fra Midten af det attende Aarhundrede, hvis Titler allerede betegne Indholdet: l'homme machine, l'homme plante, histoire naturelle de l'ame, art de jouir (af la Mettrie), Système de la nature (som udkom uden Navn 1770, sandsynligen et Produkt af flere sympathiserende Aander) — sur l'esprit de l'homme, af Helvetius.



ind i den hele Virken. Thi dette skal være den Christnes fordømmelige Lod, at han ikke tør leve og arbeide i og for den Verden, han virkelig tilhører, men at han derimod ængstes og drives til unaturlig Selvfornægtelse og Selvopofrelse for en Verden, hvori der ikke er givet ham Lod eller Deel.

Gaaer man derimod ud fra den modsatte Anskuelse: at Aanden er det ene Sande og Virkelige, saa kan Dette, i sin rette og hele Betydning, kun være at forstaae om Aanden i dens Fuldendthed, **den uendelige Aand.** Al Endelighed, enhver Individualitet, for sig bestaaende Personlighed bliver saaledes at betragte som en hindrende Skranke for det sande Liv; kun som Gjennemgangspunkt, skal den indtage sit Sted som en øieblikkelig Form for det Uendelige, der dannes for i næste Øieblik at nedbrydes igjen. Legemet er en paahængt, besværende Byrde, og Adskillelsen fra Legemet bliver Udfrielse af den bundne Psyche, Bortryddelse af Hindringen for det sande Liv, hvorefter Sjelen først kan synke tilbage i det store Verdensliv, som Bølgen i Havets Skjød. **Troen paa Udødelighed, som uafbrudt vedvarende personligt Liv, bliver saaledes erklæret for den daarligste Indbildning;** den skal have sit naturlige Hjemsted hos den store Hob, som er hildet i egoistisk, lønsyg Forfængelighed, men derimod være uden al Sandhed og Værd for Den, der indtager det menneskeværdige Standpunkt, som Speculationen anviser. Thi vistnok — saaledes lyder Forklaringen fra denne Side — gives der en Udødelighed; ja, Døden er for Den, der lever det sande Liv, et Ord uden al Betydning; men denne Udødelighed har intet at gjøre med det personlige Væsen og Liv. **Den sande Udødelighed skal nemlig være givet i Tænkningens Liv;** men for Tanken er Intet forbigangent, Intet tilkommende, men Alt nærværende. Det rette Tankeliv har saaledes

i ethvert Øieblik det evige Liv, men har det som noget Dennesidigt, noget Nærværende; og i denne Betydning alene skal Udødelighedstroen have sin Sandhed.

Saaledes see vi da tvende Extremer — som kun have det Ene tilfælleds, at de gaae ud fra en uforsonlig Modsætning imellem Aand og Materie, Sjel og Legeme — **mødes i det samme Punkt: Benægtelse af den personlige Udødelighed.** Kløften imellem den speculative Philosophie, saaledes som den har udviklet sig i vore Dage, og Christendommen er her ikke mindre stor og dyb, end imellem denne og Materialismen; og tydeligere end paa noget andet Punkt, er det her kommet tilsyne, hvorledes det forholder sig med den Paastand, at den christelige Lære skulde først være kommen til sin fulde Sandhed, have erholdt sit fuldendte, begrebsmæssige Udtryk i den hegelske Philosophie. Man havde i denne Skole, naar Talen var om Udødelighed og evigt Liv, ikke forsømt, som sædvanligt, at betjene sig af christelige og kirkelige Udtryk; og Dette, i Forbindelse med en velberegnet Forsigtighed i den hele Behandling, viste sig en Tidlang tilstrækkeligt til at bestyrke den Mening, at der fandt en upaaklagelig Forstaaelse Sted imellem den christelige og den hegelske Udødelighedslære. Det vakte derfor ualmindelig Bevægelse, da en Discipel af denne Skole*) første Gang fremstod paa den mest uforbeholdne Maade som Bekæmper af Troen paa den personlige Udødelighed, og just paaberaabte sig, som Hovedbevis for Hegelianismens Sandhed, at den grundigt havde nedbrudt denne Overtro, der skulde være Roden til det meste Onde i Mennesket, til den bestandige Utilfredshed med det Nærværende, den urolige Jagen efter Forandring, overhovedet til den nyere

*) F. Richter: die Lehre von den letzten Dingen, 1833.



Verdens Mangel paa Resignation og sand Sjelsforhed. En saa overraskende Erklæring fremkaldte en Mængde Skrifter, idet Nogle af Systemets Tilhængere endnu ikke vilde opgive det Forsøg, ad forskjellige Udveie og Omveie at mægle Fortlig, medens Andre erklærede Bruddet for virkeligt og uhelbredeligt. Og at Disse have Retten paa deres Side, derom er der — efterat Undersøgelsen har ført dybere ind end til den blotte Ord-Terminologie — neppe længere nogen Tvivl tilbage. Det er hos dem, der stille sig paa den rene Videns Standpunkt, bleven mere og mere almindeligt, at behandle den christelige Udødelighedslære som Gjenstand for en formeent nedladende Medlidenhed, at henvise til Troen paa et tilkommende Liv som Asyl for aandelige Krøblinge, der trænge til Pleie for blodagtige Tilbøieligheder og Attraaer. "Det Hinsidige, som tilkommende, er den sidste Hjende, som den speculative Kritik har at bekæmpe og, om muligt, at overvinde". Dette er Slutningsordene i den Strauß'iske Troeslære;*) og hermed er aaben Feide forkyndt imod Christendommen. Thi den christelige Udødelighed er ikke et Tankelov, en Leven i Ideen, som i den Betydning skal have Ufergængelighed, at Ideen selv er ufergængelig; **men det er netop Troen paa det Hinsidiges Virkelighed, paa den menneskelige Personligheds Vedvaren, der ved Christendommen er bleven en Verdenstro.** Apostelens Ord**): "haabe vi paa Christus alene i dette Liv, da ere vi de elendigste af alle Mennesker" er den fælleds og faste christelige Bekjendelse; og i den have ikke alene de heroiske Dyder, Martyrers Opofrelse, men enhver stille og stærk Christendyd sin Rod og sin Støtte. Vistnok tør det ikke nægtes, at reen og streng Sædelighed kan

*) II. S. 739. **) 1 Cor. 15, 19.

findes, ogsaa hvor den personlige Udødelighed er opgivet; den kan endogsaa, just ved den resigneerte Frasigelse af Haabet, erholde noget særegent Imponerende i sin Fremtræden. Men, naar det dog er vist, at den jordiske Tilværelse — i den Begrændsning, vi paa ethvert Punkt af den ere os bevidste — der alene kan beholde sin Betydning for Mennesket, at enhver Gjenstand for timelig Stræben og Virken, med al den Følelse af det Smaalige og Tomme, der ledsager den, kun der kan haandhæve sit Værd i vore Øine, hvor det Jordiske og Timelige bliver anskuet som det Bebudende, Begyndende, Forberedende til høiere Liv og Virken: saa vil Livsvirksomheden, hvor en saadan Forbindelse af Timelighed og Evighed, af det Dennesidige og det Hinsidige mangler, heller ikke kunne bevare sin naturlige menneskelige Charakteer, ikke kunne omfatte Livet som et Hele. I den hensynsløse Opofren af det personlige Jeg, den resigneerte Ligegyldighed ved Tilværelsen selv, ligger en Overspænden af Kraften, en Underkuen af naturlig Drift og Følelse, som bringer Usandhed ind i Livets Yttringer, og omsider maa nedbryde dets Kraft. Efter Christendommens Lære vil og skal Opofrelsen have sin Snerte, fordi det er Kjærlighed til Livet og Livets Goder, der bringes som Offer; men desuagtet kan og skal Villien være stærk og freidig til at bringe Offeret, fordi Det, der bortgives, ikke er tabt. Og saaledes bliver det christelige Livs Charakteer lige langt bortfjernet fra Egoismen, som gjør det personlige Jeg til Livets Middelpunkt, og fra den stoiske Apathie, der vil, at Jeg'et skal agtes som et Intet i det store Verdensliv; det bliver en Forening af Styrke og Mildhed, af Hjemod og Resignation. Den store Typus for denne Retning er givet i Christusbilledet, som vi have det tegnet i Evangelierne, som det findes præget i den Frommes Sjel, og er Kunstens evige Ideal.



Hvilken er da den christelige Udødelighedslære?

Christendommen lærer først: at Sjelen er ophøiet over Dødelighedens Vilkaar, at "De, der slaae Legemet ihjel, kunne ikke ihjelslaae Sjelen", at, "naar vor jordiske Hytte nedbrydes, have vi en Bygning af Gud, et Hus, som ikke er gjort med Hænder, evigt i Himlen".*) Men det kunde synes, som om der, navnlig i de først anførte Ord af Jesus, er udtrykt en Modsætning af Sjel og Legem, hvorefter Døden skulde være at tænke som Sjelens Frigjørelse fra al Legemlighed. Saaledes vilde det personlige Liv, det menneskelige Individ svinde bort for vor Tanke, og hvad vi beholdt tilbage, var intet Videre end det rene Aandeliv, en Opgivelse af al endelig Personlighed, en Tilbagesylden i den uendelige Livskilde. Thi uden en Legemlighed — herom vil Enhver kunne overbevise sig — ere vi ikke i Stand til at fastholde Mennesket som personligt Individ. Det er igjennem Legemets Sandser at Sjelen modtager de tilstrømmende Indtryk, der vække det aandelige Liv. Den hele Udvikling af dette Liv foregaaer jevnsides med Legemets; i hvilken Grad er ikke Sjelens Virksomhed afhængig af Legemets Tilstand! Og, ligesom Legemet er Organet for Sjelens Virken paa den hele Omverden, saaledes afpræger dens Charakteer sig i de legemlige Træk. Først som beaandet Legemlighed, som legemliggjørende Aand er det altsaa, at Mennesket staaer for os som bestemt endelig Personlighed, med sin individuelle Begrændsning, sin Form, sit særegne Charakteer-Præg; og det er derfor først i Læren om Opstandelsen, at den christelige Udødelighedslære har sin Fuldendelse; thi her bliver Livets Ufuldkommenhed udstrakt ogsaa til den legemlige Natur.

*) Matth. 10, 28. 2 Cor. 5, 1.

Udtrykket "Opstandelse" — der, som allerede bemærket, var optaget i den gamle persiske Religion, og derfra var gaaet over i den senere Jødedom — er et billedligt Udtryk, og Billedet trænger her som allevegne til at tydes. Bliver den billedlige Beskaffenhed overseet og Ordet taget i sin bogstavelige Betydning, da have vi Forestillingen om en Gjenopstandelse, en Gjenopvækkelse af de affjelede, jordede Legemer, om en fuldstændig Lensartethed og Lenhed altsaa af det tilkommende Legeme med det nærværende. Det mangler ikke paa Steder i Skriften, som, forstaaede efter Ordenes Lyd, vilde give denne Forestilling Medhold; — saaledes, naar det hedder: at "Alle i Graven skulle høre Menneskens Søns Røst, og gaae frem til Livets og til Dommens Opstandelse"*). Ogsaa var der i den gamle Kirke mange Lærere, som ikke vilde lade sig fratage denne Forestilling, især derfor i den latinske Kirke, hvor overhovedet de religiøse Ideer bleve opfattede under en legemlig Form. Man forestillede sig endog, at den guddommelige Gjengjeldelse hisset vilde mangle sin Retfærdighed, dersom ikke det samme Legeme, som her havde taget Deel med Sjelen i Godt og Ondt, modtog, ligesaavel som den samme Sjel, sin Deel af Belønningen og af Straffen. Igjennem Middelalderen var det ligeledes herskende Lære, at Legemet oprstod aldeles uforandret — dog saaledes, tilsoiede man, at hver legemlig Mein og Skade skulde vorde hævet. Poesiens og Kunstens Fremstilling af Gravenes Sprængning og de Dødes Opvaagnen har bidraget Sit til at vedligeholde denne Forestilling, som lige indtil vore Dage er almindelig i det christne Folk. Men det er tilsige en Forestilling, som til enhver Tid har maattet fremkalde Modsigelse fra den christelige

*) Joh. 5, 28. Jvf. 1 Cor. 15, 52. 1 Thess. 4, 16.



Tænknings Side, og Opstandelseslæren har kun altfor meget maattet lide derunder, at dens Idee er bleven forvexlet med den billedlige Form. Allerede de athenienſiske Philosopher, som opmærksomt havde lyttet til Pauli Tale paa Torvet, "spottede, da de hørte om de Dødes Opstandelse"*). En af Christendommens ældste Modstandere, Philosophen Celsus erklærede denne Tro, at Sjelen skulde vende tilbage i det døde og opløste Legeme, for "et Haab værdigt Drøne"; og for at møde slige Angreb, tog Man endog sin Tilflugt til at forklare Opstandelsen i aandelig Betydning, at forstaae den om Gjenfødelsen til et nyt og himmelsk Liv, hvilken "allerede er skeet"**). Og virkelig er den her anførte Forestilling om Opstandelsens Væsen og Beskaffenhed en saadan, som ophæver sig selv ved simpel Eftertanke over dens Indhold. Ved den organiske Opløsning nemlig, som Legemet undergaaer efter Døden, blive dets Dele lidt efter lidt indlemmede i andre Legemer; tænkes nu denne Proces fortsat igjennem en lang Række af Aar, da vil det samme Stof have været Bestanddeel af mangfoldige forskjelligartede Legemer; og en Gjenopreisning af et Legem i dets hele Fuldstændighed vilde følgelig have Nedbrydelsen af mange andre til Følge. Og i religiøs Henseende — hvor langt ligger ikke Forestillingen om Sjelens Forbindelse med det samme kjødelige, forkrænkelige og skrøbelige Legeme, i hvilket "vi sukke besværede og længselsfulde"***), borte fra den aandelige Betydning af Udødeligheden som Fremskriden til høiere aandeligt Liv!

Men dette er ikke den christelige Lære om Legemets Opstandelse. Skriften skjelner overalt imellem Legemet og

*) Apg. 17, 32. **) 2 Tim. 2, 17.
***) 2 Cor. 5, 2. 4.

Kjødet. Christus siger ikke, ved Indstiftelsen af den hellige Nadvere: "dette er mit Kjød" (og det, uagtet Modsætningen til hans "Blod" nærmest kunne lede til dette Ord), men "dette er mit Legem". Og saaledes er det heller ikke, efter Skriftens Lære, Kjødet, det kjødelige, jordiske Legeme, der skal opstaae — thi Menneskene skulle hisset være "ligesom Guds Engle i Himlen, hverken tage eller gives til Ægte", og "Kjød og Blod kan ikke arve Guds Rige"*); men det er Legemet, der skal opstaae, et fuldkomnere, "uforkrænkeligt, aandeligt, herligt, stærkt"**), og dog, paa den anden Side, det samme som det nærværende jordiske. En Forvandling altsaa, en Udvikling skal foregaae***), hvorefter Legemet, i indre Væsen det samme, er i Form og Virksomhedsyttring et andet, ligesom — for atter at bruge Apostelens indholdsrige Lignelser — en "Overklæden, saa at det Forkrænkelige iføres Uforkrænkelighed, det Dødelige bliver opslugt af det Udødelige"†), eller ligesom Planten udvikler sig af Sædekornet, hvori den, efter sin Art, sin Frodighed og Frugtbarhed, er indsluttet††). Der er i disse Antydninger givet en Adskillelse af det verlende materielle Stof (Kjødet) og en uforgængelig legemlig Kjerne, — af alt Det, der udenfra bliver tilført Legemet, og for en føie Tid indgaaer Forbindelse dermed, og den indre Organisme, som danner Foreningspunktet imellem den sjelelige og den legemlige Natur. Og Livet selv gjør os denne Forskjel anskuelig; thi med al, baade synlig og usynlig, Omskiften og Forandring i Størrelse og i Skikkelse,

*) Matth. 22, 30. 1 Cor. 15, 50. **) 1 Cor. 15, 42-44.
***) 1 Cor. 15, 61. Phil. 3, 31.
†) 1 Cor. 15, 53 ff. 2 Cor. 5, 5.
††) 1 Cor. 15, 36 ff.



forbliver dog, i den jordiske Tilstand, Legemet i Væsen det samme. Naar saaledes Livet selv kan betragtes som en langsom Hendøen, men derhos tillige som en langsom Fornyen, da staaer Døden ikke længere isoleret; den er kun — saaledes som den ogsaa ofte betegnes i det almindelige Sprog — den sidste Forandring, og dermed ogsaa den virkelige, gjennem hele det forudgaaende Liv forberedte og deelviis udførte, Fornyelse. Men visselig kan det ikke oversees, at vort Livs Afslutning er, ligesom dets Begyndelse, et physiologisk Mysterium; Lignelser, Analogier og Gisninger kunne vel her tages til Hjælp, men de tør ikke indblandes i den religiøse Troeslære. Vi drage os derfor tilbage til det christelige Hovedpunkt: at Legemets Opstandelse ikke betegner Tilbagebringelse af det jordiske Legem i dets forkrænkelige Natur, men betegner Menneskets Vedvaren hinsides som personligt Individ, som legemligt virkende Aandevæsen.

Udødeligheds-Troen hviler saaledes paa Bevidstheden om den menneskelige Personlighed, den eiendommelige Natur og Betydning af det personlige Jeg. Og, naar det hedder om Christus, at han har "tilintetgjort Døden, har bragt Liv og Uforkrænkelighed for Lyset ved Evangeliet"*), da er den fulde Sandhed af dette Ord at søge deri, at Evangeliet er i den høieste Betydning Personlighedens Religion. Thi Christendommens Gud er en personlig Gud; og, ligesom det er i sin Orden, der hvor Gud tænkes som den almindelige Verdenskraft, det store Naturliv, og Verden altsaa selv bliver Gud i endelig Form, at der ligger kun liden Magt paa det menneskelige Individ, hvis Liv er kun at betragte som øieblikkelig Form af det hele Verdensliv: saaledes har derimod den frie, personlige Gud sin fande

Aabenbarelse alene i frie, personlige Væsener, der kunne tænke og kjende, elske og tilbede, lyde og ligne Gud, og ere blivende Gjenstande for hans Kjærlighed og Forelse, — saaledes som det hedder, at Gud er "ikke de Dødes, men de Levendes Gud"*). Guds Aabenbarelse i Christendommen er fremdeles ikke en Aabenbarelse i Naturlingenes Liv, men netop **i en menneskelig Personlighed**, i den Ene, der, ligesom han var den menneskeblevne Gud, saaledes ogsaa er det sande Menneske. Men, er det i Sandhed saa, at det Væsen, hvori den fulde menneskelige Personlighed er udpræget, derved tillige er den rene Afspeiling af Guds Væsen: da er herved den uforgængelige Betydning af den menneskelige Personlighed historisk godtgjort, og som saadan maa den ogsaa tænkes som uforgængelig tilværende. Derfor er det heller ikke blot Mennesket i Almindelighed, som Christendommen anviser dets Plads i Skabningen som Guds Billede; men den Opfordring udgaaer til **ethvert enkelt Menneske**, at uddanne det Guddommelige i sig efter sin særegne Eiendommelighed. Der ligger heri den store Sandhed, at Mennesket ikke, som Skabningen i enhver af de lavere Rækker, er et blot Exemplar af sin Art, der alene giver et Aftryk mere af den samme Naturform, men at i Menneskeverdenen Enhver staaer for sig som selvstændigt Individ, derved at det Aandelige er i Enhver for sig udpræget paa særegen Maade, saa at Enhver indtager sit bestemte Sted i Aandernes Rige, og at det Kald, som er fælles for Alle, til at arbeide paa det guddommelige Riges Udvikling, er stillet for Enhver paa særegen Maade, efter hans indre og ydre Vilkaar.

*) 2 Tim. 1, 10. **) Matth. 22, 22.



Der gives følgelig **kun een Vei** til at befæste og begrunde Troen paa sit Væsens Udødelighed: at vende den beskuende Tanke indad, for at vinde fuld og klar Bevidsthed om sit indre Livs Betydning, sit personlige Væsens Natur. Hvor Sjelen er nedsunken i Sløvhed, og Viljen nedværdiget til Værktøi for Ufornuft, for egne blinde Drifter eller for fremmed Vilkaarlighed, der har Livet kun Præget af en Dagskabnings Liv; der er ligesaa lidt Trang, som der fornuftigviis er Adkomst, til at vente Mere end et Dagliv, og det vilde paa saadant Sted være spildt Møie, udenfra at ville tilføre, ved Beviisgrunde og Slutningsrækker at ville bevirke Overbeviisning om udødeligt Liv. Derimod — hvor der er Bevidsthed om, at det eget Jeg ikke er Gjentagelse af noget andet menneskeligt Jeg, at det staaer med særegent aandeligt Præg, som særegen Personlighed over for den hele menneskelige Verden og alle enkelte Individer i den, — Bevidsthed om, at dette Jeg, i al Livets ydre Afhængighed, dog som indre Menneske, som aandelig Person har sin Uafhængighed i Tanke, Attraa og Villie, og tillige, at disse Anlæg til Erkjenden og Handlen ere Spirer, til hvis Udvikling vel en Begyndelse er bleven gjort i det jordiske Liv, men saaledes at Tanke og Id rækker ud over de snevre Grændser, der ere satte for hans Virken, og ligesom forudgriber en fremtidig Fuldendelses Punkt: — der er allerede det menneskelige Væsens Udødelighed givet i denne Bevidsthed som umiddelbar Vished. Thi visere er dog Intet end Det, hvis Benægtelse vilde føre til uopløselig Strid og Modsigelse med den hele Tilværelse. Derfor er en vis aandelig Adel, en sædelig Energie fornøden, som Grundlag for en virkelig Udødelighedstro. Hvor Livet er Slaphed og Forsagelighed i en Slægt eller i det enkelte Menneske, der mangler Udødelighedens Borgen i det eget

Indre; og herfra altsaa, med en aandelig og sædelig Gjenfødelse, maa Begyndelsen gjøres, dersom Sjelen skal komme ud over den pinende Tilstand af kleinmodig Tvivl.*)

Men mangengang kan det fremmede Jeg staae klarere til Beskuelse for os end vort eget; og navnlig ligger en mægtig Bestyrkelse af Udødelighedstroen i Betragtningen af udmærkede Repræsentanter af den menneskelige Slægt, i hvilke det personlige Liv staaer for os med skarptudprægede Former, og atter dog saaledes, at de store aandelige Gaver vise sig beheftede med paafaldende Egenheder, Eensidigheder og Skrøbeligheder. Det er, som om Umuligheden af en Forgaaen af dette aandelig Betydningsfulde, saa rigt paa eiendommelige Træk og derhos saa langt fra endnu at være udtømt i sin hele Rigdom, her træder frem i øiensynlig Klarhed. Hvor ophøiet er ikke den aandelige Ro, hvormed Sokrates gaaer Giftbægeret imøde! Den fine attiske Ironie forlader ham ikke indtil de sidste Ord, i Platos Apologie: "Men det er nu paa Tiden, at vi forføie os herfra — jeg, for af døe, I, for at leve; Hvo af os der gaaer den bedste Lod imøde, er skjult for Alle undtagen for Gud". Luther døde med Bekjendelse paa Læberne af Ham, som han havde lært og bekjendt, elsket og æret som Frelser og Forløser.**) Da Melanchthon paa sit Yderste blev adspurgt, om han attraaede Noget, svarede han: "Intet uden Himlen", — og bedende føiede han til: "forstyrrer dog ikke min søde Ro, thi mit Livs Ende er jo ikke langt borte".***) Pascal —

*) Jos. C. P. Fischer (Prof. i Tübingen): Versuch einer wissenschaftlichen Begründung der Unsterblichkeits-Idee. 1842 — oversat i Tidsskr. f. udenl. theol. Litt. X. S. 593-654.

**) Marheineke, Gesch. der deutschen Reform. IV. S. 341.

***) Galle: Charakteristik af Melanchthon, oversat i Tidsskr. f. udenl. theol. Litt. VII, S. 566.



hvis hele Liv er et mærkværdigt Vidnesbyrd om Aandens Magt over Legemet, om den klareste Tænkekraft i den lidelsesfuldeste Tilstand — døde, efter Sacramentets Nydelse, med lydelig Bøn til Gud*). Af den døende Herder er et Billede bevaret i disse Vers af en Ven (Knebel):

"Ach, ich sah ihn; die Herrschaft des Geistes, die Ruhe der Seele
Wuchs, als der Körper sich schon trennte vom heiligen Band.
Reiner glänzt' es aus ihm; so steigt die goldene Sonne,
Sich von dem trüben Gewölk lösend, zum Himmel empor".**)

Hvor lig blev ikke Göthe's Aand sig indtil de sidste Timer, klar og besindig, virksom til at modtage og at meddele***)! Og det Samme gjælder om Schleiermacher; hans sidste Handling paa det smertelige Dødsleie var Uddeling af den hellige Nadvere til sig selv og sin Familie, med de Ord: "i denne Kjærlighed og dette Samfund ere og blive vi Ect".†) Staaer ikke Mennesket her, i sin aandelige Høihed, som Dødens Beseirer? og hvormange, ikke mindre skjønne og lysende, Exempler gaae ikke paa Livets afsides Steder ubemærket forbi? men de tjene ligefuldt til historisk Stadfæstelse, hvorledes der er Det i Mennesket, som er stærkere end Det, der er udenfor ham, som forbliver uantastet selv af "den sidste Fjende". Thi, hvormeget end slige lysende Forbilleder fordunkle den øvrige Slægt, er det dog det almindelig Menneskelige, der her kommer tilsyne. Den aandelige Afstand, selv hvor den er størst,

*) Reuchlin: Pascals Liv, oversat i Tidsskr. f. udenl. theol. Litt. XII, S. 714.

**) Erinnerungen aus dem Leben J. G. Herders, 1820. II. S. 331.

***) Göthe, von K. W. Müller. S. 23—30.

†) Lücke: Minder om Schleiermacher (Tidsskr. f. udenl. theol. Litt. II. S. 716 f.)

er dog udfyldt ved utallige Mellemled, der umærkeligt forbinde de fjerneste Yderpunkter; og det er tilsidst dog alene Art og Grad, der adskiller den største Genius og den simpleste Menneskenatur.

Men, indvender Man, er netop ikke ogsaa Dette den fælleds Lod for den stærkeste og den svageste, den rigeste og den fattigste Aand: med den tiltagende Alder at føle Aandens Kræfter, ligesaavel som Legemets, Dag for Dag at svækkes og tage af? hvortil peger vel denne gradvise Hendøen hen, uden til endelig Udslukken af det udbrændte Lys? Vi svare: Livet, i sit indre Grundvæsen, maa ikke forverles med Livskraftens forskjellige Yttringer. Herom minder selv den synlige Natur. Et mere talende Billede paa Livets Ophør gives ikke end i Planten under dens Vinterhvile, eller i Sædekornet, løsrevet fra den moderlige Stamme; Hvo skulde her ane en Spirekraft, der kun har sammendraget sig i det Indre, for at bryde frem med saameget stærkere Liv, naar Timen dertil kommer! Saaledes ogsaa det menneskelige Sjelelio i dets forskjellige Perioder. Der er et Afsnit af Livet, hvor Sjelen staaer i den livligste Forbindelse med den ydre Verden, hvor den kun søger og higer udad, for at indsamle og indsuge, vækkes, beriges og befrugtes ved Indtrykkene fra den, men hvor den ogsaa næsten taber sig i Tingene udenfor, er afhængig af den ydre Indvirken i sin Gjøren og Laden, sin Gang og Retning. En anden Periode følger efter, hvor Sjelen indtager sin Stilling med klarere Bevidsthed og fastere Holdning, søger, medens den lader sig paavirke af Verden, ogsaa selv at indvirke paa Tingenes Gang med den erhvervede Indsigt og Kraft. Endelig indtræder en tredie Periode, hvor Sjelen drager sig tilbage fra Verden, samler sig i sig selv. Fra een Side er her unægteligt en Svækkelse: i Kræfternes Elasticitet, i Bevægeligheden til at optage det Fremmede ved Sandserne, omfatte og fastholde det i Hukommelsen, bearbeide det ved Phantasiens skabende Evne og Forstandens reflecterende Kraft. Men Erstatning herfor er givet i den ufravendte Samlen af Tanke og Interesse til Væsenets Middelpunkt, til det ene Fornødne, i Sjelens Klarhed og Ro, ikke længere forstyrret ved Saameget, som tidligere virkede adspredende og urobringende ind. Dette er Oldings-Livet, hvor det svarer til sin Idee, — et laust og stille Liv, men dybt og fredeligt, den naturlige og betydningsfulde Forberedelse for den nær tilstundende Skiften af Virksomhedens Skueplads.

Naar det saaledes er den menneskelige Personligheds Væsen, som begrunder Udødelighedstroen, da ville vi ogsaa forstaae Betydningen af det særegne Eftertryk, hvormed Apostelen Paulus henviser til Jesu Opstandelse, som det historisk givne Underpant paa vor Opstandelse. "Efterdi Døden" — hedder det — "er kommen ved et Menneske, er og de Dødes Opstandelse kommen ved et Menneske; den Første er Christus, dernæst De, som høre Christus til; — ligesom vi have baaret den jordiske Adams Billede, skulle vi og bære den himmelske Adams Billede" *). Thi vel er Jesu Opstandelse en Undtagelse fra Tingenes sædvanlige Orden, og en Slutning derfra til en almindelig Lod for Menneskene vilde altsaa ikke gjælde, dersom ikke Christus netop var den fuldendte menneskelige Personlighed, den Forstefødte blandt sine Brødre, i hvem den menneskelige Natur er udformet i sin Fuldstændighed, og saaledes ogsaa det menneskelige Liv er aabenbaret i sin Heelhed; — det er det store Forbillede, der har Gyldighed for Alle. Derfor var Herrens Opstandelsesfest allerede i den gamle Kirke

*) 1 Cor. 15, 21. 23. 49.

Christenhedens første og ypperste Fest. Den hilsedes med de herligste Navne: som Seirens, Frelsens, Lysets Dag, som Festernes Fest, alle Festdages Moder, og det kirkelige Aar begyndtes med den. Thi det jubelige Budskab, som gik fra Mund til Mund: "Herren er opstanden, han er sandelig opstanden" — var ikke blot Bekjendelse af den Seier, Christus havde vundet over sine Fjender, men ogsaa Vidnesbyrd om den synligt stadfæstede Opstandelse for Alle, der betog Døden dens Braad og Graven dens Seier.*)

*) 1 Cor. 15, 55.



# XIV.

## Den menneskelige Synd.

Naar den historiske Aabenbaring overhovedet — vi sammenfatte herunder ogsaa de ældre, ufuldkomne Former indtil Sandhedens Fuldendelse i Christendommen — erkjendes som den guddommelige Naades Nedladelse til, den guddommelige Visdoms Forelse af Mennesket: da er hermed ogsaa forudsat Aabenbaringens Nødvendighed, — forudsat altsaa, at Mennesket selv, uden saadan Meddelelse af det guddommelige Væsen og uden den aandelige Kraft, som udgaaer herfra, ikke vilde være i Stand til at opnaae sin Bestemmelse. Denne Bestemmelse kan ikke betegnes sandere og kraftigere end som Tilbagevinden af Samfundet med Gud ved Helliggjørelse formedelst Sandhedens Erkjendelse; og Alt, hvad der træder hindrende op imod denne Stræben, hvad der formørker Sandhedens og Helligheden Vei, fører Menneskets Villie bort fra Gud og stiver den i modsat Retning, — falder ind under Begrebet af det Onde. Saaledes staaer altsaa Aabenbaringen som historisk Vidnesbyrd om det Ondes Virkelighed og Magt; og, idet Aabenbaringen vender sig til den hele Menneskeslægt, ikke undtager nogen Eneste, som skulde kunne undvære dens Lys og dens Kraft, da stiger Synden frem som den colossale Magt, der med overlegne Kræfter griber igjennem den hele menneskelige Verden. Ogsaa det hele Forhold, hvori Mennesket sætter sig til Aabenbaringen, vil blive bestemt ved hans Opfattelse og Anskuelse af Syndens Natur og Væsen; thi det er den, der snart forstærker, snart forringer

Attraaen efter den guddommelige Bistand, og dermed ogsaa forstærker eller svækker Kraften til at tilegne sig den paa ret Maade. Det er derfor klart, af hvor afgjørende religiøs og sædelig Vigtighed det er, at rigtig Erkjendelse og klar Indsigt her bliver Menneskets Eiendom; og den Dybhed, Fuldstændighed og Kraft, hvormed Syndens Begreb findes udviklet i en Lære, bliver saaledes et Hovedtræk til dens Vurdering.

De hedenske Religioner vare, som ofte bemærket, udsprungne af den synlige Naturs Betragtning, og deres Indhold var nærmest Fremstilling af Naturens Liv i dets Fødsel, dets Fremvæxt, dets Fylde, dets Hendøen, og af de særegne mangfoldigt vexlende Forhold, hvori dette Liv stiller sig til Mennesket. Det sædelige Element maatte her naturligvis komme til at spille en aldeles underordnet Rolle. Det er et ædelt, frit og lyst, kristt og fredigt Skjønhedsliv, der træder os imøde i de græske og romerske Gudsskikkelser; men hvad der mangler i dem alle, er den sædelige Idealitet; i denne Henseende ere de, med al deres Høihed, behæftede med menneskelig Svaghed, som ofte endog træder frem i den mest stødende Form. Og, ligesom det saaledes kun er enkelte Brudstykker af det Gode, der komme tilsyne i den guddommelige Verden, saaledes er heller ikke det Onde bleven opfattet i sin Herlighed. Det var enkelte Handlinger — saadanne, i hvilke man saae Krænkelse af Gudernes Majestæt eller aabenbare Anstød imod Retfærdighed eller Sømmelighed —, til hvilke Religionen indskrænkede sin Paatale, og til Udsoning af Vreden anvistes tillige Midler, som havde Lidet eller Intet at gjøre med det indre Livs Formaal. Mørke og ædlere Begreber have vistnok hjemme i de philosophiske Skoler; men Undersøgelserne herom vare forbeholdte de Indviede, og kom ikke



Folket tilgode; og selv i disse var det som oftest en eller anden enkelt Side af det sædelig Gode og Onde, der gjorde sig gjældende i Helhedens Sted. I den jødiske Religion derimod, hvor Guds Hellighed, hans Retfærdighed og Rethjærhed er Midtpunktet, om hvilket Lære og Liv bevæger sig, maatte Lovens strenge Fordringer falde tungt paa Sjelen, og fremkalde en Syndsbevidsthed, der tangindig hyder sig jævnsides den gamle Pagts Vogter, og ofte er kommen til dybe og stærke Udbrud som disse: "Der er intet Menneske paa Jorden retfærdigt, Ingen, som gjør Godt og ikke synder — Herre! gak ikke i Rette med din Tjener! thi for Dig er ingen Levende retfærdig. — Hvo kan sige: jeg haver renset mit Hjerte, og er ren for Synd? — Vil Gud gaae i Rette med Mennesket, da kan han ikke svare Et til Tusinde"*). Men, spørge vi om det høieste Punkt af Gudsfrygtighed og Sædelighed, da var det givet i den punktlige Lovopfyldelse, og saaledes kunde heller ikke Synden blive opfattet anderledes end i sin Ydrighed, som Lovbrudets Overtrædelse, som Gjerningssynd, hovmodig Frækhed og Formastelse.

I ganske andre Dybder fører Christendommen Sjelen ind, naar der spørges om Syndens Væsen, dens Grund og Omfang.**) Nøiagtig maa Udviklingen ogsaa her begynde med den bestemte Skilleliv, hvori Synden træder frem som Handlen imod det guddommelige Bud, som Overskriden af den dragne Linie, som Brud paa Lovens Orden. Saalænge som Be-

*) Prov. 7, 21. Ps. 112, 2. Ordspr. 20, 9. Joh. 9, 3.

**) Et Hovedværk i denne Materie er: "Die christliche Lehre von der Sünde, von J. Müller", 2 D. 1844, af hvis første Udgave en Deel er overført i Tidsskr. f. theol. Lit. VII, S. 603—724.

tragtningen bliver staaende ved dette Punkt, falder Byrden med Ansvarets hele Vægt paa det handlende Individ, og her har endnu Modsætningen af gode og onde Gjerninger, af Retfærdige og Syndere sin Betydning. Men ved dette Punkt kan Betragtningen ikke standse. Thi, hvad der gjør den onde Gjerning ond, er Villien, hvoraf den er udgaaet; og Retningen, hvori Villien ved en eller anden enkelt Leilighed bestemmer sig, den enkelte Modstræben imod den guddommelige Villie, det enkelte onde Forsæt kan atter ikke tages ud af den hele Sindsbeskaffenhed; det har heri sin ligesaa naturlige Grund, som den enkelte Ukrudtsplante har den i den med det onde Frø opfyldte Jordbund. Saaledes altsaa staaer den enkelte Gjerning ikke længere isoleret, men som Moment af det hele personlige Liv; det er den sædelige Charakteer, som aandelig Enhed og Herlighed, der træder frem for den sædelige Vurdering i den enkelte Gjernings Sted. Men et Menneskes Charakteer staaer ikke til nogen enkelt Tid som noget Afsluttet og Fuldfærdigt. Dens Udvikling er Menneskets Livshistorie; ethvert Punkt i Livet er paa den ene Side medvirkende til denne Udvikling, og paa den anden Side viser det selv tilbage til et tidligere Punkt; enhver enkelt menneskelig Virksomhed har sine Rødder i det foregaaende Liv, og skyder atter ud i det fremtidige Liv. Forfølge vi nu denne Udviklingsgang i opadstigende Retning, da komme vi tilbage til Livets første Begyndelse, som Begyndelsen af den sædelige Charakteer-Udvikling. Men af hvilken Art er denne Begyndelse? Det er Evnen til at modtage sandselige Indtryk, der fra først af sætter Mennesket i Forbindelse med Verden. Denne Evne er derfor den første, som bliver paavirket og udbannet, og det er saaledes de sandselige Indtryk, som føre til den første Forestilling om Modsætning af noget Godt og



noget Ondt, som Gjenstand for Attraa og for Afsky. Men her falder endnu det Gode og det Onde sammen med det Behagelige og det Ubehagelige, og saaledes beholder Sjelen, endnu førend det bevidste Liv opvaagner, en Retning til at forvexle det Sandselige og det Aandelige, til at søge det Sandseforlystende som det høieste Gode, og derimod undbrage sig som Ondt, hvad der kræver Opofrelse og Selvfornægtelse. I denne Forvexling, denne Higen og Tragten efter det sandselig Behagelige er der nu vistnok forsaavidt ingen Brøde, som "Synden ikke tilregnes, hvor der ikke er Lov"*); og Loven er ikke til for Den, der ikke er sig Lovens Tilværelse bevidst. Men tilstede er Synden ligefuldt som den ubevidste Hang til at tilsidesætte Aandens Lov for Sandsernes Fristelse, og just i denne Hang slummrer den Magt, der senere hen ikke vil undlade at gjøre sin engang erhvervede Overlegenhed gjældende, ogsaa efterat Mennesket er vaagnet til selvbevidst Liv. Og denne Magt er tilmed i bestandig Vexen og Stigen; thi just fra Sandselivets Side bliver Sjelen uophørligt paavirket og bearbeidet ved Indtryk, som fremme ind udenfra, og ved hvilke Sjelen forholder sig modtagende, ligesom Plantelivet modtager sin Udvikling ved Solskin og Regn, medens derimod det aandelige Liv kun udvikles ved Anstrengelse, og ethvert Fremskridt her maa tilkæmpes ved Villens Kraft. Saaledes indtræder, allerede fra Livets første Begyndelse af, et Misforhold i det menneskelige Væsen imellem Kjødet og Aanden, som tiltager ad den naturlige Udviklings Vei. At see det rette Forhold gjenoprettet, er Livets Formaal, og hele Livet bærer Spor af Aandens Kampen for sin naturlige Ret og af den overlegne Modstand paa ethvert

*) Rom. 5, 13.

Skrift: "jeg finder — saaledes maa Enhver sige med Apostelen — den Lov hos mig, idet jeg vil gjøre det Gode, at det Onde hænger ved mig; thi jeg haver Lyst til Guds Lov efter det indre Menneske; men jeg seer en anden Lov i mine Lemmer, som strider imod mit Sinds Lov, og tager mig fangen under Synden Lov"*). Denne Sandselighedens Overvægt aabenbarer sig paa den skrækkeligste Maade deri, at den sædelige Lov, som træder op imod Sandseligheden forlokkelse og kalder Menneskets høiere Bestemmelse og Værdighed ihu, netop maa bidrage til at forstærke Begjærligheden; hvor træffende er ikke ogsaa her Apostelens Ord: "da Budet kom, blev Synden levende; — thi jeg kjendte ikke Synden uden Loven; selv Begjærligheden kjendte jeg ikke, dersom Loven ikke havde sagt: du skal ikke begjære; men Synden hentet Stykke fra Budet, og virker Begjærligheden i mig"**).

Saaledes altsaa vil den sande Betragtning af Syndens Væsen ikke kunne standse, førend den omfatter det menneskelige Liv som aandelig Enhed; og, er Livet fra sin Begyndelse af og i sin Helhed behæftet med Synd, da maa det Samme gjælde om enhver Enkelthed, som er indeholdt deri. Paa dette Punkt vil følgelig en Modsætning imellem gode og onde Handlinger i det menneskelige Liv ikke længere lade sig fasthelde. Den aandelige Anstrengelse, som er forbunden med det Godes Udøvelse, og som netop giver det enkelte Moment i Livet det sædelige Værd, forsaavidtsom den vidner om den Kraft, Mennesket har vidst at opbyde i det afgjørende Øieblik, er ikke Vidnesbyrd imod Menneskets sædelige Væsen og Liv, som Helhed betragtet. Thi just dette, at en saadan

*) Rom. 7, 21—23. **) Rom. 7, 7.



Kraft har maattet opbydes for at nedkæmpe den sandselige Lyst, og som Undtagelse tilveiebringe det rette Forhold imellem Aandens og Kjødets Lov, der burde være det almindelige og naturlige Forhold, vidner om den Unatur, som efterhaanden er bleven til Natur, og som allevegne trænger sin Indflydelse ind. Naar derfor Paulus udkaster Billedet af det menneskelige Liv som en Dobbelthed og Halvhed, en indre Splid og Modstrid — "Villien har jeg vel, men at udrette det Gode formaaer jeg ikke; thi det Gode, som jeg vil, det gjør jeg ikke, og det Onde, som jeg ikke vil, det gjør jeg"*) —: da er der, med al Forskjelighed i Grad, intet Menneskes Liv, ja ingen enkelt Deel af samme, paa hvilken jo denne Charakteertegning passer. — Men heller ikke her er endnu Endepunktet naaet. Thi hverlebes er ikke det enkelte Menneskes aandelige Væsen og Liv betinget — i den Retning, det har taget, og den Styrke, hvormed det forfølger denne Retning — ved Omgivelser, nærmere og fjernere, ved husslige, borgerlige og kirkelige Forhold, — ligesom indvævet og indfløttet i den Slægt, det Folk, den Aldsalder, hvori det befinder sig, saa at det ikke er muligt, at adskille Det, der oprindeligt er Menneskets Eget, og Det, der er tilført dem ad den ene eller den anden Vei! I denne Betydning gjælder det da, at, som Slægten har sin Deel i det Gode hos det enkelte Menneske, saaledes bærer Slægten ogsaa sin Deel i Individets Skyld og Brøde. Og ikke Dette alene. Den Udviklingsgang, hvorefter Sandseligheden bliver overveiende og overlegen over Aandens Lov, er fælles for Alle, og Resultatet bliver hos Alle det samme. Ingen frygter for at træde den Anden for nær, ved at paastaa ham Synd, og Ingen finder sin Ære krænket, ved at lade

*) Rom. 7, 18. 19.

denne Sigtelse sidde paa sig i dens Almindelighed. Thi, hvor forskjellig end i Art og Grad, — i Væsen er Synden fælleds for Alle; den er Menneskeslægtens Fællesmærke, ligesom der gives Grundtræk i Racer eller Familier, som kunne variere i det Uendelige, men derhos dog danne en saadanne Form, som kommer overalt tilsyne. Det er derfor, at vi ere i Stand til at sætte os ind selv i det dybtsunkne Menneskes Sted, til at forfølge det Dødes gradvise Tilvæxt, forklare dets Phænomener, fremlægge et Billede af hans hele aandelige Tilstand, mangengang sandere og nøiagtigere, end han selv formaaer at give det; og en beklagende Medfølelse kunne vi sjeldent undertrykke, fordi det bliver os klart, ved at gjennemgaae hans Livs Historie, hvor haardt Kraften mangengang er bleven prøvet, og hvor tidt der er kommet Svagheden til Hjælp i Anfægtelsens Tid. Det er dette Indblik i Syndens store vidtudstrakte Rige, denne Erkjendelse af, hvorledes den menneskelige Verden er omspændt af dens Magt, der udtaler sig i Skriftens alvorsfulde Ord: at "Alle ere afvegne, og der er Ingen, som gjør Godt, end ikke Een", at "Alle have syndet, og dem fattes Ære for Gud", at, "dersom vi sige, vi have ikke Synd, da bedrage vi os selv, og der er ikke Sandhed i os";*) det er denne Erkjendelse, der udpresser Apostelen det dybe, smertelige Suk: "jeg elendige Menneske! Hvo skal frie mig fra dette Dødens Legeme"!**) Og hvad der nu gjælder om ethvert Menneske uden Undtagelse, det har været Menneskenes Vilkaar til enhver Tid, hvor menneskeligt Aandeliv har udviklet sig som et Liv i Verden, og været underkastet den naturlige Indvirken af denne Verdens Ting. Dette er Betydningen af Apostelens Ord: at "Døden har herskет fra Adam af", er

*) Rom. 3, 12 23. 1 Joh. 1, 8. **) Rom. 7, 24.



"indkommen i Verden ved et (det første) Menneske, og Døden ved Synden, og saaledes Døden trængt igjennem til alle Mennesker, idet de Alle have syndet".*) Altsaa — **Menneskeslægten som en Enhed under Syndens Magt**; dette er det sidste Punkt, hvortil Betragtningen trinvis har ført os hen: saalænge som det naturlige Menneskeliv har været og hvorsomhelst det er, finde vi ogsaa Syndens Spor.

I Christendommens Lære om Synden ere saaledes tvende **Synsmaader** forbundne til Enhed, af hvilke enhver har lige Sandhed og lige Vigtighed: Synden som **ethvert Menneskes** eget Værk, og Synden som **hele Slægtens** Præg og Mærke. Men just fordi der er Sandhed og vigtig Sandhed paa begge Sider, bliver den hele Sandhed kun bevaret derved, at begge Synspunkter holdes forenede, gjensidigt udfyldende hinanden; hvorimod Sandheden er forstyrret, naar den ene eller den anden Side bliver fremstillet som den hele og fulde Sandhed. Den **ene** Betragtning altsaa standser ved **den enkelte Synd**, sætter denne skarpt i Øie, stiller den hen i dens bestemte Omrids som **Menneskets eget onde Værk**; og, medens Samvittigheden reiser en Anklage for den krænkede Lov, den misbrugte Villie med Mennesket selv, som han ikke bryder sig til at afvise, vender den ligeledes til hans egen Villie Opfordringen til Bod og Omvendelse. Den **anden** Betragtning søger ud over den enkelte Gjerning til den **hele Personlighed**, ud over Individet til **den hele Slægt**, og opfatter Synden i dens hele Udstrækning, indtil dens Væsen taber sig i et hemmelighedsfuldt Mørke; den nedslaaer den selvtilfredse Fortrøstning til egen Kraft, og driver Mennesket til at søge hen til den guddommelige Naades Bistand. Det

*) Rom. 5, 2. 14.

er en Forskjellighed i Synsmaade, som griber ind i den hele Livsbetragtning og Livsvirksomhed, og en tilsvarende Forskjellighed i Charakteer og Tankemaade kommer os imøde overalt i Livet. De klare, sædelig nidkjære, til Virksomhed henvendte Charakterer finde sig nemlig sympathetisk hendragne til den ene Retning, — de dybe, religiøse, til tungsindig Selvbestuelse tilbøielige Charakterer, til den anden; og det kan ikke være Nogen ubekjendt, naar Historien viser enhver af de tvende Retninger at være bleven forfulgt med en udelukkende Eensidighed, som har fordunklet den rene christelige Lære.

I Kirkens fire første Aarhundreder var det nye aandelige Liv, som var vakt ved Christendommen, fornemmelig kommet til Yttring i Kirkens østlige, græsktalende Lande, Ægypten, Palæstina, Syrien, Lilleasien og Grækenland. Berømte Lærere havde her allerede lagt Grunden til en christelig Videnskab; men den religiøse Interesse og den theologiske Granskning havde her endnu — i de forskjelligste Retninger, og ofte med voldsomme Brydninger — næsten udelukkende dreiet sig om de enkelte Lærdomme, der vare særegne for Christendommen: Læren om Treenigheden og om Christi Personlighed. Først i det femte Aarhundrede blev Bevægelsens Hovedscene forflyttet til Kirkens vestlige, latinske Provindser: det vestligere Afrika, Italien og Gallien. I disse Egne havde allerede tidligere Tænkningen taget en mere praktisk Retning, henvendt til Anvendelsen af Lærens Indhold paa det sædelige og kirkelige Liv, og det blev saaledes her, at Lærdommene om den menneskelige Natur, om Syndens Oprindelse og Væsen og om den gudommelige Naades Virksomhed til Menneskets Gjenfødelse først bleve Gjenstand for særlig, dybtgaaende Undersøgelse. Den nærmeste Anledning hertil var Sammenstødet af tvende Mænd, som ere blevne navnkundige i Kirken, og hvis Navne have en



bekjendt Klang selv for Den, der staaer udenfor den christelige Theologies Historie, — tvende Mænd, hinanden omtrent polarisk modsatte i Hensende til ydre som til indre Vilkaar: den Ene født under Afrikas glødende Sol, den Anden i Kirkens nordligste Land, det taagetindhyllede Brittanien; den Ene omtumlet i Livets heftigste Bølgegang, og kun ved et frelsende Undervæk bragt ind i Christendommens Frihavn, den Anden hensat i Klosterets Stilhed, med Livet eensformigt dreit imellem Gudstjeneste, Bodsøvelser og fromme Gjerninger; den Ene, hendraget med en dyb Tænknings, en rig Phantasis hele Magt til Aandens gaadefuldeste Problemer, den Anden, klar forstandig, ædruelig, nidkjær for Lovens Hellighed og Livets Ustraffelighed: Aurelius Augustinus, Biskop i Hippo i Carthagos District, og Pelagius, Munk i et engelsk Kloster*) Saa stor en Forskjellighed i Aandsanlæg og Charakteer,

*) Aur. Augustinus, født 354 i Tagaste, en Stad i Numidien, af en hedensk Fader (som senere gik over til Christendommen), og en christelig Moder Monica, som er bleven navnkundig i Kraften af de fromme Qvinder og Mødre, ved den velgjørende Indflydelse paa Sønnens tidlige religiøse Dannelse. Nagtet denne, blev han i Carthago henreven i forskjellige Udsvævelser, kastede sig derefter i Armene paa en fværmerisk Sect, den manichæiske, som forjættede sine Tilhængere forborgne Visdomskilder, indtil han, efter fuldt Forventning, stille sig fra den, blev en ivrig Dyrker af den platoniske Philosophie, og ophøjedes derefter i Rom og Mailand som ypperlig Lærer i Rhetorik. I Mailand blev han først, navnlig ved den fromme og veltalende Erkebiskop Ambrosius's Indvirken, hendraget til Christendommen, og modtog af ham, efter svære indre Kampe, den christelige Daab, i en Alder af 33 Aar, blev senere Præsbyter og endelig Biskop i Hippo (nu Bona), †, 76 Aar gammel, A. 430, efter et Liv, hvis Virkninger igjennem hans talrige Skrifter have strakt sig til alle følgende Slægter. — Pelagius, om hvis Navnet Aldet er bekjendt, el engang hans Fødselsaar og Fødested, drog fra Brittannien til Rom, senere til

i Dannelse, Livsvilkaar og Livsretning maatte naturligen henvende Tanke og Interesse til forskjellige Sider af Christendommen: hos Augustinus til den forjættende, naadebringende, forsonende, hos Pelagius til den forpligtende, opfordrende, helliggjørende Side; og det er lærerigt at bemærke, hvorledes den forskjellige aandelige Hovedretning har indvirket bestemmende paa Udviklingen af de enkelte religiøse og sædelige Begreber. Af hvor gjennemgribende Charakteer den aandelige Forskjellighed er, som har sit Udtryk i hine tvende Mænds Personlighed, skjønnes ogsaa deraf, at denne Strid — som det ved første Tiekast kunde synes, en blot og simpel Skolestrid — ingensinde senere har tabt sig. Gjennem alle paafølgende Aarhundreder er en augustinsk og en pelagiansk Retning bleven et Særkjende for de forskjellige Lærere, Partier og Skoler, og den er selv bleven Hovedmodsætningen imellem den katholske og den protestantiske Kirke. I den første er, i Pelagius's Spor, den sædelige, helliggjørende Tendents forherskende, i den anden, i Augustins Spor, den religiøse, forsonende.

For Pelagius altsaa stillede den christelige Lære om Synden sig saaledes: Skal Christendommen kunne føre Mennesket til land Omvendelse og Helliggjørelse, da maa det gjælde som den første og vigtigste Sandhed, at Synden, hvorfra han skal omvende og frigjøre sig, er **heel og udelukkende hans eget Værk**, og at han i sig selv har al fornøden

Carthago, Hippo og Palæstina. Hans Stridigheder med Augustinus og Dennes Tilhængere endtes med hans Forkjettrelse og Udelukkelse af det kirkelige Samfund; dog fandt hans Lære, under en formildet Form (Semipelagianisme), Medhold og Forsvar hos mange Lærere, som deelte Pelagius's Iver for den praktiske Christendom, og fandt denne stedt i Fare ved det augustinske System.



Kraft til at begynde og fuldføre Omvendelsens Værk. At ville tilregne Naturen en Andeel i Synden, er den største og fordærveligste Vildfarelse. Naturen er endnu stedse reen, som den er udgaaet fra den skabende Haand; thi vistnok gaaer Begjerligheden forud for al Gjerning, og den er for saavidt naturlig og medsødt; men, hvor Begjerligheden bliver holdt inden sin Skranke, saa at den ikke bryder ud i Gjerning, der er den heller ikke Synd. Syndens hele Historie, dens Fødsel, Fremvæxt og Fuldbyrdelse ligger derfor afsluttet i det enkelte Menneske selv, indens hans eget Livs Enemærker, og han bærer det hele, udeelte Ansvar. — Denne Udvikling i dens Hovedretning og dens Anvendelse paa Livet, er den katholske Kirke forbleven tro. Ogsaa den sætter Syndens Væsen ikke i Begjerligheden, men i Gjerningen; og saaledes kan det her læres, at der gives ikke blot rene og hellige Gjerninger, men ogsaa rene og hellige Mennesker, Helgene, som ved et fuldkommen sædeligt Liv endogsaa kunne erhverve et overskydende Maal af Fortjeneste; og lignende Gjerninger, der i sig selv skulle have Fromheds Kraft og Værd for Gud, blive anviste Menneskene som Middel til at udsone deres Synder. Det kan heller ikke miskjendes, hvorledes praktisk Interesse ligger til Grund for denne hele Betragtning: Bestræbelse efter at bringe Mennesket til at anstrenge sin sædelige Kraft, ved forud at tilbagevise enhver Indskyden under Naturens Skrøbelighed. Derfor er det, at Synden bliver fremstillet fra den Side, hvor den træder klarest frem baade i sin Modsætning til den guddommelige Lov og i sit Udspring af den frie Villie: som Gjerning. Men det er paa den anden Side vist, at Klarheden er her vunden paa Dybhedens Bekostning, ved Indskrænkning af den aandelige Synskreds; thi Betragtningen bliver staaende ved den enkelte Gjerning i og for sig, løsreven fra den sædelige

Rod i Villien, og saaledes bliver ogsaa Individet ligesom taget ud af Slægten, til hvilken det dog bør naturligen hen, som Grenen til sin Stamme. Men i denne Begrændsning ligger Spiren til en fordærvelig Forvanskning af hele Livet og dets Virksomhed. Det er ikke Virksomheden i og for sig, men dens aandelige Renhed, ikke Gjerningernes Antal eller deres stinnende Ydre, men det fromme, gudopfyldte, fordringsløse Sind, hvoraf Gjerningen frembgaar, der giver Livet sædeligt Værd. Men, naar Synden bliver sat i Gjerning, betragtet alene for sig, da vil ogsaa Overtrædningen og Erstatningen være at søge i Gjerningen, saaledes som denne lader sig forestrive og ordne ved udvortes Lov. Den Virksomhed, hvortil Villien drives og tilskyndes, faaer saaledes en rent udvortes Retning; og efter den Magt, som de religiøse Ideer udøve over Mennesket, kan det ikke fejle, at jo Livet vil antage en urolig Travlheds-Charakteer, drives ud i en Mængde af udsøgte, kunstigt anlagte, omhyggeligt beregnede Gjerninger, medens Nersælsen af det hele indre Menneske, den usynlige Helliggjørelse mere og mere viger tilbage for Former uden sædelig Sandhed og Betydning.

I ganske modsat Retning finde vi Syndens Væsen opfattet og udviklet af **Augustinus**. Den Enkeltes Synder — saaledes lærte han — have deres nødvendige Grund i **Slægtens Natur**, saaledes som denne er bleven fordærvet ved Syndefaldet; ligesom der af det slette Træ ikke kan fremkomme Andet end slette Frugter. Straffen nemlig, som blev lagt paa Adam, bestod netop i denne Fordærvelse af Naturen, hvorefter Mennesket kun har beholdt Frihed tilbage til at synde; og denne Synd forplantes, gaaer som Arvelod over til Alle: "ligesom det er et Menneske, der fra først af har fordærvet Naturen, saaledes er det nu Naturen, der fordærver Menneskene". — Reformatorerne, navnlig Luther og Calvin, fandt sig tiltrukne ved den dybe, strenge Religiøsitet, som gaaer igjennem Augustins hele Lære; Luther navnlig er uudtømmelig i hans Roes: "næst efter den hellige Skrift, siger han, er ingen Lærer i Kirken at ligne med Augustinus; om man tager alle de Andre tilsammen, vil man i dem alle ikke finde halvt saa Meget, som i den ene Augustin"*). Ogsaa i Begrebet om Syndens Natur og Væsen, sluttede Reformatorerne sig til ham; og det kan ikke være vanskeligt, at udskille den Hoved-Idee i det augustinske System, som bragte dem saa ubetinget over paa Augustins Side. Det er denne Idee: at den første Betingelse for at opfatte Syndens Væsen i dens fulde Sandhed er den, at gaae ud over den enkelte Gjerning og det enkelte Menneskeliv, tilbage til et Almindeligt og Fælles, som ligger til Grund i al menneskelig Synd, som i ethvert Punkt af det menneskelige Liv fremdringer en Modsætning til Menneskehedens Idee, og ikke er at søge i det enkelte Menneske selv, men i Slægtens hele Natur, af hvilken ethvert Individ er en enkelt Form; hvoraf atter følger, at Styrken til at staae Synden imod ikke kan være at finde i Mennesket selv, men alene i den guddommelige Naades Kraft. Men denne Idee, saa sand og saa frugtbar, blev efterhaanden forfulgt med en saadan Eensidighed, at Individet selv, det selvvirkende Væsens egen selvstændige Andeel i Synden tabtes af Syne. Allerede hos Luther og Calvin findes Ytringer i denne Retning, som ere Overlighedens Grændse nær: at "Menneskets Væsen er Synd, ja at Mennesket selv er Synd — at Guds Billede vel ikke er udslettet og tilintetgjort ved Syndefaldet, men dog saa forvanskет, at Det, som er tilbage,

*) XIV, S. 209.

er en afskyelig Hæslighed". Men det er dog først i et senere Bekjendelsesskrift i den lutherske Kirke, Concordieformelen (fra 1580), som i adskillige Lande (ikke i Danmark) er bleven symbolsk Bog, at Extremet er bleven naaet i Beskrivelsen af den menneskelige Natures Syndighed. Det hedder her: at "den menneskelige Natures Fordærvelse er saa dyb, at den intet Sundt lader tilbage i Legem eller Sjel — en uudgrundelig og uudsigelig Fordærvelse af den hele Natur og af alle Kræfter, især deleshed af de høiere og ypperste Sjelsevner, i Forstand, Hjerte og Villie, saaledes at ikke den ringeste Gnist af de aandelige Kræfter er bleven tilbage, men Mennesket er i de aandelige og guddommelige Ting lig en Træskods eller en Steen og livløs Stolle, er heel igjennem ved af Naturen, oprørsk og fiendtligsindet imod Gud".

Den Retning, her er indslaaet, finde vi i senere Tider ført ind i Livet. Pietismen er et Navn, som er Alle bekjendt, men uden at det derfor er almindelig bekjendt i sin sande Betydning. Det er ofte Tilfældet, hvor en Ting har overlevet sin bedste Tid og kun kjendes i mere eller mindre udartet Skikkelse, at en eller anden Vildtydning hefter sig til Navnet, til Skade for Foreskillingens Sandhed. Da Pietismen fremstod, i Midten af det 17de Aarhundrede*), var

*) Stifteren af den pietistiske Skole er Philip Jakob Spener, (født 1635 i Elsass. Præst i Strasburg, Frankfurt, Dresden og Berlin. † 1705), en af de værdigste Charakterer, den nyere Kirkehistorie har at fremvise. Mildede paa sand christelig Fromhed og Iver, mild og billig i al sin Nidkjærhed (Biographie af Hoßbach og af Wildenhahn). — Af Speners Medarbeidere og Efterfølgere ere fornemmelig at mærke: Aug. Herm. Francke, Professor i Halle, (hvis Universitet en Tidlang var Pietismens Hovedsæde), Stifter af det berømte Waisenhuus sammesteds, — tilligemed Paul Anton og Joh. Casp. Schade. Betegnende for de pietistiske Theologers Virksomhed er den utrættelige og indtrængende Iver for det kirkelige Liv i forskjellige Retninger: for Prædikenens Opbyggelighed, for Bibelens Udbredelse og Forklaring, for Missionsanstalters Oprettelse. Som Psalmedigtere udmærkede sig J. A. Freylinghausen, G. Tersteegen og E. C. Woltersdorff, som ogsaa have havt betydelig Indflydelse paa den danske Psalmedigtning. — En nærmere Charakterisering af Pietismen findes, i meget forskjellig Retning, i forskjellige Skrifter: af Märklin (Fremstilling og Kritik af den nyere Pietisme) og af Dorner (Pietismen i dens Forhold til Kirken), begge oversatte i Tidsskr. f. udenl. theol. Litt. IX, S. 852-756. X. S. 206-238.



det en Tid, da den protestantiske Kirke var sunket i en kold og død Orthodoxie, og Kræfterne fortæredes i ufrugtbare Skolestridigheder. Pietismen gik ud fra den Erkjendelse, at Christendommen er Hjertets og Livets Sag, Troen noget Mere end en skoleret Bekjendelse af Lærens Artikler, en levende og inderlig Tilegnelse af dens Aand, og den arbeidede paa, ved Tale, Skrift og Gjerning at bringe christelig Følelse og christeligt Liv i det døde Stof, eftervise Troens Indhold som Noget, Mennesket gjenfinder hos sig selv, oplever og erfarer i sit eget Indre. Saaledes maatte Pietismen blive et høist velgjørende Vendepunkt i vor Kirkes og dens indre Livs Historie; den blev, som Tilbageførelse til bibelsk og praktisk Christendom i dens tenfolde Storhed og Kraft, en Gjenfødelse af Reformationens Aand, da denne allerede stod Fare for at underkues af System-Bogstavets Herredømme, — ogsaa deri sluttende sig til Reformationens Forbillede, at den først og sidst opfordrede til at stige ned i Bevidsthedens egne Dybder, for derfra at hente den fulde Erkjendelse af Syndens Storhed og Styrke og af den guddommelige Naades Nødvendighed. Men ogsaa her udviklede Eensidighedens Spire sig mere og mere. I Kirkelighedens Sted traadte snart visse ydre For-

mer, til hvilke Man vilde have Livet bundet med Ængstelighed: Sjelens Fromhed skulde vise sig som sky Tilbagetrækken fra alt verdsligt Væsen, selv fra Videnskab og Kunst; Troens Sandhed skulde kjendes paa visse Ord og Talemaader, der dreiede sig om enkelte Forestillingsmaader; Angerens og Omvendelsens Oprigtighed skulde godtgjøres ved den voldsomme Bodskamp, opløst i forskjellige Trin og Grader, som i bestemt Orden skulde følge paa hverandre. Saaledes slog den sande pietistiske, den fromme, til Gemyttet og Livet henvendte, Retning snart om til en farlig, sig selv og Andre skuffende, Gudsrygtigheds-Mechanisme, ja endogsaa til sværmeriske Udsvævelser, der tabte sig i formeentlige Aabenbarelser og Inspirationer. Og paa intet Punkt kom det Forfeilede i den pietistiske Synsmaade klarere tilsyne, end i det Billede, der blev udkastet af den menneskelige Natur og det menneskelige Liv. Det var et Billede, sammensat af modbydelige Træk og udført med de mørkeste Farver, der kun kunde blive Gjenstand for Afsky, der maatte fylde Sjelen med lønlig Gru, med en unaturlig pinende Selvfordømmelse, og nedslaae enhver Tanke om Kræfternes Opstræben til christeligt Friheds-Liv.

Efter den Gang, Udviklingen her havde taget, manglede det ikke paa Fordybelse i Syndens Væsen; men det blev her — i lige Modsætning til den foregaaende Retning — en Dybhed paa Klarhedens og Sandhedens Bekostning. Thi et Dyb er aabnet, hvori Mennesket seer sin Natur gaae til Grunde, sit Væsens Frihed og Selvstændighed opsluges. Med saa hensynsløs Heftighed er Alt her stillet paa Spidsen, i en saadan Haardhed er Dommen her udtalt over den menneskelige Natur, saaledes som vi ere anviste til at leve og virke i den, at vi have Møie med,



deri at erkjende den christelige Sandhed og vor egen Bevidstheds Udsagn.

Thi for det Første — naar vor Natur bliver fremstillet som grundfordærvet og uduelig til alt Godt, medens den, i sit oprindelige Væsen, skal være at tænke ganske anderledes, da lader Spørgsmaalet sig ikke undvige om Grunden til en saa mysteriøs Forvandling. Hvorfra altsaa denne Fordærvelse af Menneskenaturen indtil dens dybeste Grund? Svaret bliver: fra Syndefaldet, fra det første Menneskes første Synd. Men nu kan denne første Synd jo dog ikke være at tænke som paaført Mennesket udenfra ved en Nødvendighed, han ikke kunde modstaae; den maa tænkes som opstaaet, udviklet og modnet i selve Menneskets Indre, paa samme Maade som Apostelen beskriver Oprindelsen og Fremvæxten af al Synd: "naar Begjerligheden har undfanget, føder den Synd; og naar Synden er fuldkommet, søder den Død".*) Augustinus selv erklærer: "at der i Enhver af os ikke foregaaer Andet, naar han henfalder til Synd, end hvad dengang er foregaaet med hine Tre: Slangen, Qvinden og Manden."**) Men hvorledes — maae vi videre spørge — skulle vi da af denne ene Synd kunne tænke os en saa uhyre Virkning fremgaaet, medens Syndens hele øvrige Historie ikke har Noget at opvise, der i fjerneste Maade skulde kunne stilles den ved Siden? Som naturlig Virkning af Syndefaldet lader denne Naturfordærvelse sig ikke tænke. Der staaer altsaa kun tilbage, at tænke den som en Straf for Synden, ifølge Guds Dom: Gud har nemlig, som Augustinus udtrykker sig, straffet

*) Jak. 1, 15.

**) Om Genesis, imod Manichæerne.

Synden med Synd, — straffet Adams Overtrædelse med at give Menneskene den som Syndens naturlige Bytte, ved at betage dem al naturlig Kraft til at staae Synden imod. Men Hvad er vel Dette andet, end at gjøre Gud selv til det Ondes Ophav! — en Sætning, med hvilken den christelige Bevidsthed til ingen Tid har kunnet eller kan forsone sig. — Ikke mindre nær ligger det andet Spørgsmaal: om **Virkningen** af den Natur-Fordærvelse, som her beskrives. Thi, dersom Nogen, virkelig og med fuld Oprigtighed, formaaede at holde fast ved den Lære, at "der intet Sundt er ladet tilbage i hans Sjæl", at "ikke den ringeste Gnist af de aandelige Kræfter er levnet", at "Mennesket er i de aandelige og guddommelige Ting som en livløs Stötte": hvorledes skulde han da vel kunne betragte Vildfarelse og Synd anderledes, end som en Naturnødvendighed, han ikke var i Stand til at undrage sig? maatte han ikke vise al Tilregnelse tilbage, nedslaae enhver Samvittighedsbebrejdelse som grundløs Indbildning, og resigneret oppebie den Time, da den skabende Almagt vilde saaledes fornye hans Natur og føre de tabte Kræfter tilbage, at Gjenfødelsens Værk kunde blive paabegyndt? Saaledes have vi her Vidnesbyrd i den hele christelige Lov, i Evangeliets straffende Ord og dets Opfordring til Bod og Omvendelse, at den christelige Sandhed om Synden er forfeilet, naar den beskrives som Grundfordærvelse af den menneskelige Natur.

Hvad derimod i Læren om Synden er det væsentlig **Eiendommelige for vor Kirke**, og et væsentligt Skjelnemærke mellem den og den katholske Kirke, er Dette: at den, efter Evangeliets Anvisning, **ikke** standser ved den enkelte **Gjerning** eller det enkelte **Individ**, men at den fører



det enkelte Syndige tilbage til den fælleds Grund, til Slægtens almindelige Syndighed. Det kunde nu synes, som om vor Kirkes Lære her fandt et velkommet og fortrinligt Støttepunkt i den nyeste Speculation; thi ogsaa her træder det Onde netop frem som det Almindelige i den videste Udstrækning. Men denne Sammenstemmen er alter kun et skuffende Skin, tilveiebragt ved Ordenes behændige Brug, — og hvorledes skulde det kunne være Andet og Mere? Thi Begreberne om Synd og Skyld, Tilregnelse og Brede, samle sig tilsidst alle i det ene Begreb om det menneskelige Individs **Personlighed**. Men saa fyldigt og levende som det personlige Jeg træder frem i Christendommen, saa udbleget og spøgelsesagtigt er det Skyggebillede, for hvilket det Hegelske System alene har en Plads tilovers. Menneskene ere her nemlig intet Andet end Gjennemgangspunkter for den uendelige Aand, Momenter og Bestemmelser, i hvilke denne fuldbyrder sin Selvudvikling fra den oprindelige Umiddelbarhed igjennem Endeligheden's Form til den fulde Bevidsthed-Tilstand. Denne Endelighed nu, den endelige Naturlighed, i hvilken Mennesket — i sig selv Ét med Gud — bestaaer som Væsen for sig, adskilt fra Gud, skal netop være det Onde, forsaavidtsom Mennesket bliver staaende i det Naturlige, gjør dette til Indhold af og Gjenstand for sin Villie. Men denne Adskillelse fra Gud er tillige Naturnødvendighed; thi det er nødvendigt, at det Uendelige træder ud i den endelige Mangfoldighed, for at komme til Selvbevidsthedens Punkt. Og ligesaa er det grundet i Naturnødvendighed, at enhver saadan Adskillelse maa vorde ophævet, at Eenheden vindes tilbage, — med andre Ord: at det saakaldte Onde til bestemt Tid maa

af sig selv falde bort. Men hvor klart falder det ikke her i Øinene, hvorledes de samme Udtryk ere i den christelige Lære og det speculative System brugte i væsentlig forskjellig Betydning! Hvad der i den christelige Lære er sædelig Onde, Menneskets syndige Id og Gjerning, grundet i Villens Forvendthed, er her en uskyldig Naturorden, en deri grundet Begrændsning, en igjennem Modsætninger fremskridende Udviklingsgang, hvori Mennesket har at finde sig som i en bestemt Lod; og, naar Christendommen lærer om en Forløsning fra det Onde, som sædelig Gjenfødelse og Omvendelse, Formaalet for de sædelige Kræfters Anstrengelse, da fører Speculationen ogsaa her Tanken over fra Sædelighedens til Naturnødvendighedens Enemærker, hvorfor til den almindelige Udviklingslov, der kun har fremkaldt Modsætningen for atter at ophæve den. Men skulde vi, som der paastaaes, heri have den sande Udtydning af den religiøse Forestillings Indhold, hvad Andet blev der da for Mennesket at gjøre, end at væbne sig imod al Tilregnelse og Selvbebrejdelse som aabenbar, om end uforklarlig, Selvmodsigelse, som grundløs, om end ubegribelig, Selvqval, — at tilbagevise Opfordringen til at udfri sig af det Ondes Magt, som en unyttig Foregriben, en hensigtsløs Fortærelse af Kræfterne? Og ikke mindre maatte den hele Lære om Guds dømmende Retfærdighed i Forhold til de frie Væsener opløse sig i en Illusion; thi Hvad blev vel Dette andet, end at dømme sig selv og sin egen Verdensorden! Ja, var dette Sandhed, da kunde man med Fuld Ret tale, som Paulus taler "efter menneskelig Viis", som Mennesket tale i deres Hjertes Daarskab: monne Gud ikke være uretfærdig, idet han fører Straffen over os, aldenstund vor Uretfærdighed



kun tjener til at aabenbare hans Retfærdighed, hans Styrelse af den hele Verdensorden?*)

Altsaa, fra denne Opløsning af Christendommens Lære og dens dybe, sædelige Alvor — der finder sin Forklaring og Bekræftelse i det alvorlige Menneskes Selvbevidsthed, men vistnok ikke kan finde Anerkjendelse der, hvor Villens og Handlingens Væsen ikke bliver erkjendt i sin Sandhed, fordi Aandens Væsen bliver opfattet ensidigt, som Tænkning alene, — vende vi tilbage til Evangeliet, og holde fast ved Det, som udgjør Hovedsummen af dets Lære om det sædelige Onde: Forestillingen af Synd som Slægtens arvelige Lod, og af Synden som det enkelte Menneskes frie Gjerning. Nemlig: Muligheden til at synde er givet i Menneskets Natur, som frit endeligt Væsen; Grunden til den overveiende Hang til at følge Sandseligheden imod Fornuften er at søge i de almindelige Vilkaar for det menneskelige Livs Udvikling; men til Syndens virkelige Overmagt, der yttrer sig i Villens Bestemmelse til det Onde, er Grunden ikke andetsteds at søge end i Villen selv, og ethvert Selvsvar for Synden er hermed afvist. Atter her paatrænger den Tanke sig: at, jo dybere en Lære griber ind i det sædelige Liv, desto paakrævligere er Regelen til at bedømme Opfattelsens Sandhed given i Virkningen, som udgaaer fra den paa det hele Sindelag. Og naar skulle vi da vel kunne fortrøste os til, at vor Opfattelse af Syndens Væsen staaer indenfor Christendommens Lære? Vi svare: da, naar Synden bliver erkjendt saaledes, at Vægten af Tilregnelsens Ansvar falder ikke udenfor, men paa Mennesket selv, og hermed ogsaa Villen bliver

*) Rom. 3, 5.

opfordret til at vende om fra det urette Spor, og anvende de ilde misbrugte Anlæg og Evner efter deres Bestemmelse, — paa samme Tid som det erkjendes, at Kraften til denne Udfrielse af Syndens Magt ikke er at søge i menneskelig Evne og menneskelig Hjælp, eftersom det Menneskelige intetsteds findes i sin Renhed og Styrke, men i Gud alene, som virker i Mennesket baade at ville og at kunne.



# XV.

## Jesu Menneskelighed.

Den hidtil førte Undersøgelse gaaer ud paa at tydeliggjøre paa den ene Side Guds Væsen, paa den anden Side Menneskets Væsen: Guds, som den uendelige Personlighed, fra hvem, ved hvem og til hvem Alting er, som Den, der meddeler og aabenbarer af sit Væsens uendelige Fylde, — Menneskets, som den endelige Personlighed, der er Meddelelsens og Aabenbarelsens Gjenstand, der modtager for at tilegne sig og bringe til Anvendelse. Saaledes vil Veien være banet og beredt til at gaae over til Beskaffenheden af det forregne Forhold, hvori Gud har sat sig til Mennesket, hvori Mennesket er bragt og hvori det skal bringes til Gud ved den christelige Aabenbaring.

Det ligger ligefrem i Begrebet af al historisk Aabenbaring overhovedet, at Sandheden om de guddommelige Ting maa ved den antages at være fremstillet og meddelt i renere og fuldkommnere Form end den, hvori den findes i Samtidens almindelige Tro, saa at Slægten, ved denne Fremstillings Liv og denne Meddelelses Kraft, kan blive ført ud over det aandelige Trin, paa hvilket den hidtil har staaet. Det er herved atter en ligefrem Forudsætning, at Den, ved hvem saaledes Meddelelsen skeer, og fra hvem den aandelige Indvirken udgaaer, selv indtager dette høiere aandelige Trin, hvortil Andre skulle føres frem. Den historiske Personlighed af Den, fra hvem den aabenbarede Lære gaaer ud, bliver saaledes af ganske væsentlig Betydning (jfr. S. 103 f.), men dette dog

dog atter paa heist forskjellig Maade. Denne Personlighed kan nemlig fremstaae blot som Overbringer i Guds Navn og som Meddeler af Det, der er bleven ham selv overgivet, som Den, der viser Menneskene bort fra sig selv som den Underordnede til Aabenbaringens Ophav og Giver; her kommer det da alene an paa, at han er i Stand til at godtgjøre sin guddommelige Sendelse og Fuldmagt. Men han kan ogsaa fremtræde som Den, der har Sandheden selv i sig, meddeler Det, der udgjør hans eget Væsen, kalder og drager Menneskene til sig som Den, der er Eet med Aabenbaringens Ophav.

Det er Dette, der, i Hensende til Aabenbaringens Form, betegner Forskjellen imellem Christendommen og de øvrige Religioner. Moses var vel den største Profet, men dog, som enhver af de øvrige Profeter, kun "Herrens Tjener"*) Mahomet anmældte sig ikke anderledes end som Guddommens sidste Gesandt, hvem Allah havde, paa fuldstændig, tydelig og overbeviisende Maade, aabenbaret Sandheden ved Engelen Gabriel. Begge ere saaledes blotte Overbringere af den guddommelige Lov og Lære; de ville ansees og hyldes som De, der tale og handle i Guds Navn; men de fordre ikke Tro paa sig, men paa Læren, de forkynde; hvor denne er antaget, træder deres egen Personlighed tilbage, og bliver alene Gjenstand for den historiske Ærefrygt, som tilkommer Guds udvalgte Redskab. Ganske anderledes i Christendommen. Thi den christelige Tro er nærmest ikke Tro paa Christendommen, men paa Christus; han selv er Middelpunktet af den guddommelige Aabenbarings- og Forløsnings-Anstalt.

Troen paa Christus i dens almindelige Udtryk er indeholdt i den Bekjendelse: at det Guddommelige og det Menneskelige er formet i ham, saaledes at det Ene ikke udelukker det Andet. Til at betegne dette Forhold har Ordet "Gudmenneske" dannet sig i den ældste Kirke, og Undersøgelsen af Jesu Personlighed bliver saaledes Udvikling af dette Ords Betydning.

*) 5 Mosb. 34, 5. Hebr. 3, 5.



Begrebet af Gudmenneske opløser sig for Tanken i de tvende Sider, fra hvilke Jesus fremstilles i Skriften: som "Guds Søn" og som "Menneskens Søn". En Forskjel finder imidlertid Sted i denne Hensende, idet som i nogle af de hellige Bøger den ene, i andre den anden Side er mere udhævet. I de tre første Evangelier, i Brevene af Jakob og Peder, træder Jesus frem for os som den store Profet og Undergjører, lige mægtig i Ord og i Gjerning, i hvem de profetiske Orakler have fundet deres Opfyldelse. Vistnok er ogsaa her Jesus hævet ud over det hele Antal af den gamle Pagts Profeter, som "Guds enbaarne Søn", som Den, der stod i et Forhold til, en Forbindelse med Faderen som ingen Anden; men det er en overdragen, indre og ydre Høihed og Værdighed*). Det er den profetiske Idee, der ligger til Grund for denne hele Fremstilling, den profetiske Charakter, der her er udhævet til Ideal. Dette var det høieste Punkt, hvertil den jødiske Religion formaade at hæve sine Bekjendere; og det er ogsaa just eiendommeligt for de her nævnte Apostle, at de fornemmelig have opfattet baade Christendommen og Jesu Liv fra den historiske Side: hiin i dens Forhold til Jødedommen, dens Virksomhed, Forjættelser og Forbilleder, dette som en Række af store Gjerninger og undersfulde Tegn. Paa et andet Standpunkt fører den gennytrige Jo-

*) Matth. 11, 27. 28, 18. Luk. 10, 22.

hannes, den dybsindige Paulus os hen. Her bliver Christendommen udviklet og retfærdiggjort indenfra, som den fuldendte, i sig afsluttede Sandhed, der har sit Vidnesbyrd i sig selv, og saaledes er ogsaa Jesus her ikke alene den store Prophet, udsendt af Gud, men selv den Guddommelige; den mægtige Kraft i hans Liv og Virken er ikke en medbragt, til sine Tider virksom, saaledes som hos Propheterne, men selv Ytring og Aabenbarelse af det Oprindelige, der udgjør Grundvæsenet i hans egen Natur.

Men, hvad de hellige Forfattere alle ere enige i, er: at betegne Jesus som sandt og virkeligt Menneske. Han nævner sig selv som "et Menneske, der har talet Sandheden"; "Mennesket Jesus Christus" stilles imod Mennesket Adam, og som Mægler mellem Gud og Menneskene*). Han var "delagtig i Kjød og Blod", "født af en Qvinde", "af Davids Slægt"**). Han var Menneskelighedens legemlige Vilkaar undergivet: han voxede, følte Hunger og Tørst, og Trang til Søvnens Hvile***). Og saaledes ogsaa i det Aandelige: han "styrkedes i Aanden, og forfremmedes i Visdom"****); han blev forsøgt i alle Ting"†), og delte de menneskelige Følelser af Glæde††), og Bedrøvelse: han "saae omkring til Jøderne med Vrede, og bedrøvedes over deres Hjertes Forhærdelse"; han "rørtes i Aanden, og blev heftigt bevæget", som Vidne til Søstrenes Sorg over Lazarus's Død; han græd over Jerusalems Stad ved Tanken om den Undergang, den gik imøde; og i Gethsemane-Have "begyndte han smerligen at angstes"; hans Sjel var "bedrøvet indtil Døden", og "han bad inderligt i sin Dødsangest"*). Ogsaa var hans Viden om menneskelige Ting paa menneskelig Vis begrændset: angaaende den sidste store Forandring af Himmel og Jord erklærer han: at "om Dagen og Timen ved Ingen, hverken Englene, som ere i Himlen, ei heller Sønnen, men Faderen alene"; og i Gethsemane lyder Bønnens Ord: "er det ikke muligt, at denne Kalk kan gaae fra mig, uden at jeg skal drikke den, da ske Din Villie"!**) — Hermed stemmer aldeles det Forhold, hvori Jesus stiller sig selv og stilles af Apostlene til Gud: ligesom Manden er Qvindens Hoved, Christus er Mandens Hoved, saaledes "er Gud Christi Hoved"***). Han er "sendt af Faderen, beseglet af Gud, salvet med den Hellige Aand og Kraft"****); Faderen har "givet ham Magt over alt Kjød, underlagt ham alle Ting, givet ham al Magt i Himlen og paa Jorden, og sat ham til Hoved over Alt for Menigheden"†). Han udfører Faderens Gjerning: "han intet gjøre af sig selv, uden hvad han seer Faderen gjøre"; han "har holdt Faderens Befalinger", "blev lydig indtil Døden", og "lærte Lydighed af Det, han led"††). Han henvender sig i Bøn til Faderen, som "Den, der er større end han selv", for sig og for sine Disciple, og for Dem, der ved Disse skulle blive førte til Troen†††); og efter fuldført Gjerning "skal Sønnen underlægge sig Faderen,

*) Joh. 8, 40. Rom. 5, 15. 1 Cor. 15, 21. 1 Tim. 2, 5.
**) Hebr. 2, 14. Gal. 4, 4. Rom. 1, 3.
***) Luk. 2, 40. Matth. 4, 2. Joh. 19, 28. Matth. 8, 24.
****) Luk. 2, 40. 52. †) Hebr. 4, 15. ††) Luk. 10, 21.



*) Mark. 3, 5. Joh. 11, 33. Luk. 19, 41. Matth. 26, 38. Luk. 22, 44.
**) Mark. 13, 32. Matth. 26, 42.
***) 1 Cor. 11, 3.
****) Joh. 6, 27. Apg. 4, 27. 10, 38.
†) Matth. 28, 18. Joh. 5, 27. 17, 2. 1 Cor. 15, 28. Eph. 1, 22.
††) Joh. 5, 10. 20. Phil. 2, 8. Hebr. 5, 8.
†††) Joh. 14, 28. Matth. 20, 39. 42. 53. Joh. 17, 9. 15. 20.

som har underlagt ham alle Ting, at Gud skal være Alt i Alt".*)

Men saa klart og rent og stærkt som Jesu Menneskelighed her træder frem for os, saa klar og stærk er paa den anden Side den **Modsætning**, hvori "Mennesket Jesus Christus" **stilles til sine Brødre**, saamange som de ere. Thi, medens Disse alle tilhøbe ere hengivne under Synden, er han alene "uden Synd". Han "kjendte ikke Synd" — "Synd var ikke i ham" — han "gjorde ikke Synd, og Svig fandtes ikke i hans Mund";**) — han er "den Retfærdige, den Hellige, Ubesmittede, det lydeløse Lam"***) — Ingen kunde "overbevise ham om Synd"; — "hans Føde var kun, at gjøre Guds Villie og fuldkomme hans Gjerning".†) For at fatte den hele Betydning af Modsætningen, hvori Jesus herved er stillet til Menneskene, maae vi erindre os, med hvilken Styrke Skriften udtaler sig om Synden som den fælleds Lod, hvilken Alle ere undergivne, som den Magt, under hvilken Alle uden Undtagelse ere hjemfaldne.

Men, naar Synden saaledes er Menneskenes almindelige Mærke, og Jesus bliver stillet udenfor Synden, ophøiet over dens Magt: synes da ikke herved Jesu sande **Menneskelighed at være ophævet**? — Vistnok vilde det være saaledes, dersom Synden hørte til Menneskets Væsen selv. Men herom ville dog Alle være enige, at, i samme Grad som det lykkes et Menneske at frigjøre sig fra Synden, i samme Grad træder det Menneskelige renere og sandere frem. Hermed er da tillige erkjendt, at Synden, om den end er Menneskenes fælleds Lod,

*) 1 Cor. 15, 28.
**) Hebr. 4, 15. 2 Cor. 5, 21. 1 Joh. 3, 5. 1 Pet. 2, 22.
***) Apg. 3, 14. 1 Pet. 1, 19. 3, 18. 1 Joh. 2, 1. Hebr. 7, 26.
†) Joh. 8, 31. 44.



dog først er bleven dette i Aandelighedens Løb, at det er saa langt fra, at den hører til Menneskets Natur, at den meget mere er indtrængt i den, som en Sygdom, hvorved Menneskenaturen er forvanskket og forvanskket (jfr. S. 259 f.) Mennesket i sin sande Virkelighed, svarende til sin Idee, er saaledes netop uden Synd; og den syndfrie Jesus staaer ved i Modsætning til Menneskene i det virkelige Liv, men ikke til den menneskelige Natur; han er netop Idealet, i hvilket denne Natur er i historisk Virkelighed ført tilbage til sin oprindelige Renhed, ikke et **Menneske** iblandt andre ud af den hele Masse, men **Mennesket, Menneskehedens Repræsentant.** Det er dette Forhold, Paulus udtrykker ved at benævne Jesus "den sidste Adam, det andet, himmelske Menneske",*) — Den nemlig, ved hvem Menneskeslægten er bleven gjenfødt, i hvem det fuldkomne, uforbrudte Guds-Billede endengang er traadt frem, for at danne det menneskelige Liv i Lighed med det guddommelige.

Men dette Begreb om **Syndfrihed**, om reen og sædelig Fuldkommenhed, hos Jesus trænger vistnok til **bestemtere Udvikling og skarpere Begrændsning.** Thi, saa vist som Menneskeligheden, saaledes som den træder frem for os i Livet, udelukker Frihed for Synd, saa vist kan ogsaa Syndfriheden tænkes saaledes, at den vilde udelukke sand og virkelig Menneskelighed. Det er selv forbundet med ikke ringe Vanskelighed, at opstille Begrebet af det Fuldkomne saaledes, at dermed intet Indgreb gjøres den menneskelige Natur; og dog bliver det den første og væsentligste Fordring, at det reen Menneskelige i Jesus ikke paa nogen Maade bliver forstyrret ved den idealske Stiftelse, hvori hans Personlighed fremstiller sig for os.

*) 1 Cor. 15, 45-48.

Den første Fordring er altså den: at den aandelige Fuldkommenhed i Jesus skal være sand **menneskelig**, og saaledes skal kunne opstilles for Menneskene til Efterligning, at de skulle "efterfølge hans Fodspor", "det samme Sindelag skal være i dem, som var i ham".*) "Christus" — har en gammel Kirkelærer sagt — "vilde være, hvad Mennesket er, for at Mennesket atter kan være, hvad Christus er".**) Men Menneskeligheden er en endelig Tilværelse i Tiden, en bestandig Tilblivelen, en historisk Udvikling, hvorved det Forborgne ikke efter ikke træder synligt og virkende frem, en Fremskriden fra det Mindre til det Større, fra det Svagere til det Stærkere; og denne Udvikling — hvorved forgaaer den, uden ved en bestandig Modtagelighed for Indtrykkene udenfra, en bestandig Vexelvirken, der finder Sted imellem Mennesket og de ydre Forhold, den uadskillelige Kilde til Lyst og Smerte og den hele Mangfoldighed af dermed beslægtede Stemninger? Saaledes kan da ikke heller den sædelige Fuldkommenhed hos Jesus, som Syndfrihed og Helligdom, saa fandt som den skal ligge indenfor Menneskenaturens Grændse, tænkes som fuldstændig, afsluttet, stillestaaende Fuldkommenhed, heller ikke som aandelig Ufølsomhed for de ydre Ting, som Utilgængelighed for ethvert fristende Indtryk; hvoraf vilde følge en fuldkommen, i Naturen selv grundet, Umulighed til at synde. Tvertimod giver Skriftens Skildring os Indblikket i Jesu Indre, som gjennemstrømmet og bevæget af de forskjelligste **menneskelige Følelser**; og, ligesom han blev "forsøgt i alle Ting",***) saaledes "bestyrkedes han i Aanden, fornemmedes i Visdom, og lærte Lydighed af Det, han led."*) Uden denne Forestilling om et **reent menneskeligt Sjæleliv** i Jesus, vilde det være et uforstaaeligt Ord, hvormed Jesus møder Ynglingen, der tiltaler ham med Navnet "Gode Mester!" "Hvi kalder du mig god?" svarer Jesus, "Ingen er god uden Een, som er Gud."**) Altså — der er en Betydning, hvori Godhed maa tillægges Gud alene, ikke tillige kan tillægges Jesus; nemlig: selv den rene, fuldkomne Dyd er dog kun en enkelt, efter Tidelighedens Vilkaar tillempet, Form af Helligheden, skikkevis fremtrædende, betinget ved Tid og Sted, og begrændset i sin Yttring ved Kraftens Endelighed, væsentlig forskjellig altså fra den Helligheds, som er ophøiet over Tiden, i hvilken ikke er Forandring eller Skygge af Omskiftning, det Gudes og Fuldkommes evige Kilde og Udspring.

Men, have vi nu saaledes gjort den ene Fordring Fyldest, at holde ude, hvad der paa nogen Maade kunde bringe Forstyrrelse ind i den menneskelige Naturs aandelige Organisme, saa paaligger det os ikke mindre, at søge den **anden** Fordring fyldestgjort: at holde Jesu Personlighed i det rene Lys af det fuldendte sædelige Ideal, hvor Alt er udelukket, hvorved det fuldklemme Guds-Billede vilde vorde mørknet ved nogen Skygge, vanhelliget ved nogen Plet, — altså at tænke os det indre Liv i Jesus som reen Harmonie, hvor enhver Virksomhed er blevet den fulde Yttring, det klare Udtryk af den religiøse, gudopfyldte Stemning. Heri er et dobbelt Forhold indeholdt. Det første er **Tankens Forhold til Villien.** Thi enhver Urenhed, Skjævhed eller Uklarhed i det tilstrømmende Begreb virker deels forvildende deels hæmmende

*) Joh. 13, 15. 34. 15, 12 f. 1 Pet. 2, 21. 1 Joh. 2, 6. Phil. 2, 5.

**) Cyprian, Biskop i Carthago, † 258 (de idolorum vanitate o: om Afgudernes Indbildsk, S. 11, Fell's Udg. 1700).

***) Hebr. 4, 15.

*) Luk. 1, 80. 2, 52. Hebr. 5, 8. **) Matth. 19, 17.

ind paa Villens Liv, ligesom atter enhver end Retning i Villen virker formørkende og forvirrende tilbage paa de sædelige Begreber. Fuldkommen Sædelighed forudsætter derfor fuldkommen Renhed og Klarhed i den religiøse og sædelige Erkjendelse; medens den fuldvel kan bestaae med begrændset Viden udenfor denne Kreds om Tingene i Tid og Rum (f. ovenfor S. 371). Det andet Moment er **Forholdet imellem Kjødet og Aanden.** Begge Sider høre væsentligt til den menneskelige Natur, og den ene kan derfor saa lidt som den anden tænkes undertrykt eller hæmmet; meget mere maa den fuldkomne Menneskelighed tænkes som fuldstændig, sei og ligelig Natur-Udvikling til alle Sider. Men den rette Udvikling af de sandselige Anlæg er kun forrykket, hvor de sandselige Tilskyndelser træde op som selvstændig Magt imod Aandens Kald, og bringe indvortes Splid og forstyrrende Uro i det menneskelige Væsen; det sande, Eenhed stiftende og fredbringende, Forhold er alene der, hvor de sandselige Bøjelser ere underordnede Aanden, modtage deres Retning fra den, og komme den understøttende til Hjælp. Naar vi derfor læse om Jesu Fristelse i Ørken, om hans Anfægtelse i Gethsemane*), da vilde vistnok den ideale Fuldkommenhed være opfattet, dersom vi tænkte os nogen Tilstand af tvivlraadig Deelthed, hvor Sjelen ligesom vaklede imellem forskjellige Tilskyndelser, der gjorde hinanden Overmagten stridig, indtil, ved en sædelig Kraftanstrengelse, Seiren blev bragt over paa det Aandeliges Side. Thi Fristelsen er ikke uden derfor "uden Synd", fordi den ikke bringer til syndig Gjerning, til Troløshed imod det høiere Livs Lov; det Synlige er allerede tilstede i Begjæringen og Lysten, idet denne holder

*) Matth. 4, 1—11. 26, 38—42. Luk. 22, 41—44.



Sjelen en Tidlang i Spænding, og ikke lader af, førend den har prøvet sin Styrke, og lader sit Mærke blive tilbage, ogsaa hver den bliver overvunden. Men Begrebet af en saadan Kamp ligger ikke nødvendigt i Fristelsens Begreb. Vi kunne tænke os denne blot som et ydre Forsøg paa at bringe i Fristelse, uden at nogen virkelig Fristelse opstaaer, — som en udenfra kommende Anfægtelse nemlig, der intetsteds finder et svagt Punkt i Sjelen, hvorhen den kan styre sin fristende Magt, men allevegne møder Sjelen fast og utilgængelig, og saaledes glider af, uden at kræve anstrengt Modstand eller at efterlade noget Spor.

Men et **Spørgsmaal** staaer her endnu tilbage. Naar den sædelige Fuldkommenhed skal tænkes tilstede paa ethvert Punkt i Livet, tidligere og senere, er da ikke hermed enhver **Fremskriden udelukket?** Thi, hvor der er Fremskridt, der er ogsaa en vis Modsætning, en Flerhed af lavere og høiere staaende Punkter; den fremadskridende Bevægelse bestaaer netop deri, at paa et senere Tidspunkt Det er opnaaet, som manglede paa det tidligere. Og vi have seet, at en saadan Fremskriden er uadskillelig fra et virkelig menneskeligt Liv, ligesom den ogsaa i Skriften bliver med ubetydelige Ord forudsat hos Jesus. Hvorledes lader da det oprindelig Fuldkomne sig forene med det Fremskridende? en Fuldkommenhed, som altid er i Væsen den samme, sig selv lig paa ethvert Trin af Livet, sig forene med en Udvikling fra det Ufuldkomne til det Fuldkommere? Naturligvis kan en saadan Fremskriden ikke sættes i Virksomhedens **Retning** eller i dens **indre Væsen;** thi herved vilde vi have en Overgang fra den dvale Kraft til den hele, fra den miskjendte og blandede til den rene og samlede, fra Vaklen til Fasthed; og saaledes vilde, paa det tidligere Punkt, den sædelige Renhed være opgivet. Men

derimod kan den fremskridende Udvikling henføres til Kraftens Ytring: tænkes som Udfoldning af de aandelige Kræfter, i Lighed med den legemlige Vext. Saaledes vilde der hos Barnet Jesus vel være at tænke den samme aandelige Ligevægt, den samme Renhed i Tanke og Villie, men ikke den samme Veldybhed, den samme Indsigt og Oversigt, den samme Virksomhedsevne, som hos Ynglingen og Manden. Og dog vilde paa ethvert Punkt det Eiendommelige og Ensfte ved Frelserens Personlighed ligefuldt være bevaret. Thi efter Menneskenes almindelige Vilkaar er Livets Udvikling en Krydsning paa mange forskjellige Veie, en Indslaaen af forskjellige Retninger, en Vryden af nye Spor, en Indtagen af nye Standpunkter, hvor det Skjeve eller Falske, det Tomme og Forfeilede i den tidligere Stræben først efterhaanden kommer tilsyne. Hos Jesus derimod bliver denne Udvikling at tænke som en uafbrudt Forfølgen af den oprindelige Retning, som en Fremskriden i den lige Linie, hvor ingen Modstand har været at overvinde, ingen Afbrydelse har fundet Sted af det Forudgaaede, ingen Modsætning imellem et Tidligere og et Senere, ikkun at Livet har bragt forøget Klarhed, udvidet Synskreds og stærkere Virkekraft.

Holde vi nu fast ved dette Begreb af den synd-frie, tvne Fuldkommenhed i Jesu Personlighed og Liv som oprindelig, da kunne vi ikke andet end deraf føres til Tanken om Jesu Indtræden i Livet. Vi have, som allerede vidst, her at tænke os en Udvikling af Livet — ikke som en besværlig Strid, men som en simpel og aldeles regelret Udfoldning af de aandelige Anlæg i deres hele Fylde. Men ved Fødselen staaer Mennesket i en saadan Naturforbindelse med den menneskelige Slægt, at det derved er indlemmet og gjort delagtigt i det menneskelige Væsen, saaledes som dette udvikler sig i



Skrøbelighed og Syndighed. Et nyt Problem fremstiller sig saaledes for vor Tanke: en naturlig Forbindelse med Slægten, paa den sande Menneskelighedes Vegne, hvorved dog Indstydelsen af Slægtens Syndighed skal være holdt ude. Dette er det religiøse Punkt i den evangeliske Fortælling om Jesu underfulde Fødsel hos Matthæus og Lukas, hvor den menneskelige Moder forbinder Jesus med Slægten, medens Guds Aand træder i den menneskelige Faders Sted.

Forelobigen maae vi erindre os om, at vi her have en Fortælling om Det, der ligger 30 Aar forud for Disciplenes Forbindelse med Jesus, uden at nogen Antydning findes om, hvorfra Fortællingen stammer eller hvilken historisk Hjemmel den har. Allerede herved adskiller denne Deel af Evangelierne sig fra de egentlige Beretninger om Jesu Taler og Gjerninger, der havde Apostlene selv til Vidner, og en nærmere Betragtning gjør endydermere opmærksom paa de væsentlige Forskjelligheder, der finde Sted imellem Fortællingerne i de tvende Evangelier indbyrdes. Saaledes levere de hver sin Stammetavle, for at godtgjøre Jesu Nedstammen fra David; men Navnene paa de anførte Forfædre ere, med enkelte Undtagelser, i begge Registre aldeles forskjellige; de Begivenheder, som hos Matthæus ere knyttede til Fødselen (om de Vise fra Østerland, Børnemordet i Bethlehem, Flugten til Ægypten), mangle hos Lukas, som har en ganske anden Række af Tildragelser (Forkyndelsen for Hyrderne paa Marken, Omskjærelsen, Fremstillingen i Templet), uden at der atter til disse Begivenheder findes noget Spor hos Matthæus, og uden at det lader sig bestemme, hvorledes disse forskjellige Rækker kunne sammenføies i een Historie; selv Beretningen hos Lukas om Jesu Forældres Vandring fra Nazaret til Bethlehem, Davids Stad, er for-

bigaaet hos Matthæus, saa at, efter dette Evangelium, Bethlehem synes at være betegnet som Jesu Forældres Opholdssted (2, 1. 22). Ligesaa eiensynligt er det, at der her ikke foreligger os nogen reen Historie, men at Fortællingen er behandlet med religios-digterisk Frihed; — saaledes, naar den bebudende Engel indføres med det jødiske Navn Gabriel, og naar den ganske sædvanlige jødiske Forestilling lyder igjennem Engelens Mund om den forjættede Frelser: hvorledes han, som vaabenmægtig Konge, skulde reise Folket af dets Fornedrelses-Stand. Til de enkelte Dele af Fortællingen, navnlig til Engle-Aabenbarelsen og til de skjønne Lovsange, lade desuden umiskjendelige Forbilleder sig paavise i det Gamle Testament, i Fortællingerne om Samsons og Samuels Fødsel*). Og endelig er det Kjendsgjerning, at der intetsteds i Skriften, hvor der handles om Jesu guddommelige Herlighed, bliver hentet noget Bevis fra den underfulde Fødsel; meget mere bliver Jesus, ikke alene af Jøderne, men af Moderen og Brødrene, nævnet som Josephs Søn**). Der er, ifølge disse Grunde, al Sandsynlighed for, at vi her have en Fortælling for os, som har dannet sig efterhaanden ved mundtlig Overlevering, ikke med den Bestemmelse at skulle meddele Oplysning om den historiske Sammenhæng af Det, over hvilket uden Tvivl allerede dengang hvilede et mystisk Slør, men for at vederlede den christelige Tro til Besvarelse af det Spørgsmaal: hvorledes vel det Menneskelige og det Guddommelige skulde kunne tænkes forenet ved Jesu Fødsel. Men heri kan, paa den anden Side, ikke ligge en Besvigelse til at betragte denne Fortælling alene som from Digtning. Det var i Oldtiden en herskende Tro, at udmærkede Mænd, som stode over Menneskehedens almindelige Vilkaar, ligesom paa Grændsen af Gudsverden og Menneskeverden, vare paa overnaturlig Maade, ved guddommelig Mellemkomst, satte ind i Livet; — saaledes lærte Indierne om Buddha, Perserne om Sosiosch, Grækerne og Romerne om Herakles og Dionysos (Bacchus), om Pythagoras og Plato, om Alexander og Romulus. Og hvad ligger vel til Grund for denne Slutning, uden den Overbevisning: at, hvor Livet udfolder sig som et Under, kan dets Begyndelse ikke være at tænke paa almindelig menneskelig Maade? Har nu denne Forestilling — ikke vistnok i den Anvendelse, som Oldtiden gjorde paa de foreliggende Tilfælde, men i og for sig selv — Sandhed og Gyldighed for Tanken, da kunne vi ikke andet end anvende den paa Ham, i hvem Aabenbaringens Fuldendelse er givet. Eller skulde ikke den Slutning fuldkomment retfærdiggjøre sig for den religiøse Tænkning: at der i de betydningsfulde Oldtids-Sagn, i den fromme Tro, hvorfra man ikke kunde løsrive sig, i Vanskeligheden af, at det Store og Fuldkomne, hvortil Menneskelivet trængte, kunde udvikle sig af Menneskenes Slægt ad Kjødets Vei, — at der i dem er givet en Forudgriben af Sandheden, udtrykt en Forventning af det Underfulde, der skulde fuldkommes som historisk Virkelighed i Hans Person, der er Forjættelsernes Opfyldelse? Men — vi gjentage det — det er ikke den historiske Beskaffenhed af det fortalte Factum, saaledes som det er fortalt, der er Hovedsagen for den religiøse Betragtning; dette Factum vil stedse staae som et tilhyllet Mysterium. Men Evangelierne føre os selv til at gribe det Punkt, der har religios Betydning og Vigtighed. "Født af den Hellige Aand" — dette er det evangeliske Vidnesbyrd, der ogsaa er optaget som Deel af den christelige Troesbekjendelse. Og hermed er Dette betegnet: at det ikke er først i hvilketsomhelst

*) Dommern. 13. 1 Sam. 1. 2.

**) Matth. 13, 55. Luk. 4, 22. 6, 18. Joh. 1, 46. 6, 42. 7, 3 ff.

senere Tidspunkt, men ved selve Livets Begyndelse, at Jesus er bleven indviet, at Natursyndighedens Kjæde er brudt ved hans Fødsel, at Han, fra hvem Livets Fornyelse skulde udgaae, er indtraadt i Livet som den anden Adam, ved Guds skabende Kraft, i oprindelig Nyhed og Renhed.

Have vi nu i det Foregaaende forsøgt, paa den ene Side at afgrændse Begrebet om Sædeligheds-Idealet i Jesu Person, og paa den anden Side atter at udmaale det i dets fulde Omfang, da staaer endnu tilbage, hvad der kunde synes at burde have været det Første: den historiske Retfærdiggjørelse af dette Ideal. Thi hvad ligger her nærmere end den Indvending, at der for denne Helligheds hos Jesus ikke haves og ikke kan haves andet Bevis, end Beretninger om hans Liv af de Mænd, der her mindst kunne gjælde som uvillige Vidner? Hvad maa vel — efterat Jesus først var bleven Gjenstand for religiøs Ærefrygt og Tro — synes naturligere, end at hans Billede har vist sig for Disciplene i en forherligende Nimbus, hvis Straalegjands udslettede enhver, selv den mindste Plet, den svageste Skygge? Og Hvad borger os da for, at det sædelige Ideal, der fremstilles i den evangeliske Historie, er Andet og Mere end Resultatet af en saadan from Idealisering, at det er Billede og Udtryk af historisk Virkelighed? — Nærmest maatte vi her finde os henviste dels til Jesu egne Udsagn og dels til Andres Vidnesbyrd om hans Personlighed og Liv. Og for Den, der allerede har Fodfæste i den christelige Tro, vil vistnok intet andet Bevis være fornødent. Men enhver sand historiske Bevisførelse maa have lige Gyldighed for Alle, uden Hensyn til Troens Forskjelighed; og Jesus erklærer selv, hvor han handler om sit guddommelige Kald og sin Persons Høihed med sine jødiske Modstandere: "Dersom jeg vidner om mig selv, er mit



Vidnesbyrd ikke sandt"*). Thi, for at ægte Vidnesbyrd skal staae til Troende som bevisende Grund, udfordres fuldkommen Selverkjendelse og fuldkommen Sanddruhed, — udfordres altsaa netop en Høihed af den sædelige Fuldkommenhed, for hvilken Beviset skulde føres. Hvad angaaer Andres Udsagn om Jesus, først og fremmest hans Apostles, da tør vi vel paastaae, at de have al den Vægt, de efter Sagens Natur kunne have. Det er ligesaa vist, at den simple og kunstløse Fremstilling i Skriften aldeles ikke bærer Spor af nogen kunstlet Forherligelse af Frelserens Person, som at det vilde langt have overskredet Forfatternes Syne — om Nogen skulde ville tillægge dem denne Hensigt —, at udkaste og gjennemføre det idealske Billede med Sandhed og Consequents. Heller ikke staaer deres Vidnesbyrd alene; Johannes Døberen henviser til ham som "det Guds Lam, der bærer Verdens Synd", den Uskyldige, der sider for Andres Skyld; Pilatus fandt som Dommer ingen Skyld hos ham; Judas vidnede i sin Fortvivlelse, at han "forraadte uskyldigt Blod", og selv den romerske Høvedsmand ved Korsets Fod udbrød: "sandelig, dette Menneske var retfærdigt"**). Saaledes tør vi vel sige, at den historiske Beretning besidder al den Fuldstændighed, som overhovedet er mulig; det er ved blote Vidnesbyrd godtgjort, hvorledes Jesu Liv, baade i sin Helhed og i sine enkelte Dele, har tjent til at bestyrke Troen paa ham som det fuldkomne Helligheds-Ideal, og har efterladt Billedet herom udsletteligt i Disciplenes Erindring. Mere videre kunne vi ikke komme ad denne Vei. Thi Fuldkommenhedens Begreb omfatter det hele indre Liv; et større, rigere og dybere Ind-

*) Joh. 5, 31. **) Joh. 1, 29. 19, 6. Matth. 27, 5. Luk. 23, 47.

hold ligger deri, end at det skulde kunne træde frem for Dagen i synlig, vidnesfast Skikkelse; det er et forborgent Væsen, som ligger udenfor Erfaringens Kreds, kun ligger aabent for Ham, der ransager Hjerter og Nyrer.

Men det vil ogsaa for den dybere religiøse Eftertanke være indlysende af sig selv, hvor aldeles det er at misforstaae det Religiøse i dets Grundvæsen, at ville tage et Begreb, der hører til Christendommens inderste Middelpunkt, ud som et enkelt Stykke for sig, og ville bevise og slutte det ved ligesaa enkeltstaaende, ydre Bevisgrunde. Fra dette Middelpunkt i den christelige Tro maae vi netop gaae ud. Først saaledes træder Sagen frem for os i sin Helhed og sin naturlige Forbindelse; og det vil da være indlysende, hvorledes den aandelige Fuldkommenhed i Jesus, hans Persons rene Idealitet følger umiddelbart af Christendommens Begreb som den fuldendte Guds-Aabenbaring, ja, er Eet med dette Begreb. Thi, ligesom den fuldkomne Form af Aabenbaringen er den, der meddeles ved og i et Menneske, saaledes er atter denne Form først fuldendt der, hvor den er Aabenbarelse af den guddommelige Helighed og Kjærlighed, ikke blot i Ord, men i menneskeligt Liv, i Religionsstifterens hele Personlighed (j. S. 103 f.) Derfor er det, at Tanken uvilkaarligt flyer tilbage fra enhver Forestilling om nogen, selv den mindste, Andeel af Synden i Jesu Person; thi vi sige os selv, at en Anden da maatte ventes, at et høiere Aabenbarings-Trin da maatte være forbeholdt en kommende Tid.

Dog er dette ikke at forstaae, som om den historiske Bevisførelse her skulde være at opgive; kun kan den ikke sammensættes af enkelte løsrevne Udsagn enten af Herren selv, eller af Andre om ham. Det er et høiere og større



Vidnesbyrd, hvortil vi her maae søge hen: den hele Stilling, Christi Personlighed, efter hvad Historien lærer, har indtaget i Kirken, — den Magt, hvormed denne har indvirket paa det kirkelige Liv i alle dets forskjellige Retninger og Dele. Et tilsvarende Phænomen udenfor Kirkens Grændse har Historien ikke at opvise. I den forchristelige Tid høre Moses og Propheterne til de mest storartede aandelige Skikkelser; den høie Begeistring for det Guddommelige, den brændende Nidkjærhed for Herrens Ære, den rene Selvopofrelse for det hellige Kald giver deres Personlighed en imponerende Charakteer, og en Gjennemstrømning af den guddommelige Aand kundgjør sig i deres Tale og Gjerning. I den hedenske Verden er Sokrates en Personlighed, som, hvad ofte er bleven bemærket, frembyder mærkelige Paralleler med Jesus. Hans Charakteer viser sig som naturlig Afbryk af hans reen sædelige Philosophie; han var Middelpunkt for en talrig Skare af Disciple, som vare bundne til ham ved stærke Baand; hans Liv var en Kamp imod forældede Religionsformer og en aandløs Visdomsmaske, og hans Død en frivillig Opofrelse for Sandheden, som han havde vidnet i sit Liv; og, ligesom hans Eftermæle har fundet sine Evangelister, Xenophon og Plato, som ved Charakterforskjellighed endogsaa danne et Sidestykke til de tre første Evangelister og Johannes, saaledes er hans Død bleven Udgangspunkt for et nyt Liv i de mange forskjellige Skoler, alle Forgreninger af een Moderstamme, i hvilke den saaledes store Lærer kan siges at være aandelig opstanden og herliggjort. Men om et Ideal af feilfri Helighed er her alligevel ingen Tanke; paa denne Høide gjøres ingen Fordring,

hverken hist eller her. Og vi selv — naar vi tvivle ved Billedet af disse Oldtidens største Mænd med en ganske anden Stemning end den, der vækkes ved Betragtningen af Jesu Personlighed, da har dette visselig ikke, som man maaskee kunde mene, sin Grund i forudfattet Tro. Vi kunne fuldkommen tydeligt gjøre Rede og Regnskab for Grunden dertil. Thi, hvad vi finde hist, er dog altid kun det Sædelige, fremstillet i sin Begrændsning under en enkelt Form, fra en enkelt Side, med Præget af bestemt Nationalitet og Individualitet. Den prophetiske Personlighed gjengiver os den mosaiske Religions Charakteer, i den strenge Alvor, den hensynsløse Fromheds-Iver, ligesom Sokrates's Personlighed, den harmonisk afrundede Humanitet, Ironiseringens fine Kunstform, er Billede af den græske Nationalcharakteer. Og den samme Modsætning gjentager sig i deres Eiendommelighed som Ordførere: det prophetiske Ord er stærkt og gloende, udpræget i Syner og Varsler, der bevæge sig om det ene Punkt, Anerkjendelse og Tilbedelse af Jehovahs Majestæt; medens dens sokratiske Tale stiger, med adrætlig Forstandighed, ned i Reflexionens og Livets forskjellige Forhold, men uden Kraft til det høiere religiøse Opsving. Kun hos Jesus finde vi de aandelige Forskjelligheder, de sædelige Nuanceringer opløste i Eenheden af den rene, fuldstændige Menneskelighed. Her, og alene her, findes den dybe Veskuen forenet med den utrættelige Virken, det varmeste Følelsesliv med den største Aandsklarhed, Besindighed og Ro, den uafladelige Henvenden til det Himmelske med den klare Jagttagelse af det Jordiskes Tarv, den mest ophøiede Anskuelse af de menneskelige Ting med den uforbeholdne Deeltagen i jordiske Nydelser, den alvorsfulde Sædelighed med den skaansomste Overbærelse, den ærefrygtbydende Høihed med den mildeste Nedladen, den mest omfattende Interesse med den kjærligste Sympathiseren med den Enkelte. Medens derfor de andre store Forbilleder, der ere efterladte Menneskene, have Hver sit bestemte Physiognomie, hvorved de fuldstændiggjøre hverandre indbyrdes, og medens deres Virksomhed er indskrænket til en vis, større eller mindre, Kreds, staaer Jesus over Alle og indvirker paa Alle, forbi der ikke gives nogen sædelig Aands- og Livs-Retning, uden at den jo finder sit Billede og sin Regel i Jesu Personlighed. Det er ikke blot for den kunstneriske og digteriske Fremstilling eller for den fromme Beskuen og Andagt, at et uudtømmeligt Stof er givet i denne Række af de forskjelligartede Optrin af hans Liv, som virkende og lidende, i de forskjellige Forhold til Folkene, til Disciplene, til Forfølgere og Fiender; men med sin stadende og befrugtende Kraft indvirker Idealet paa Sind og Villie, uden Hensyn til klimatisk eller national Forskjellighed, til Forskjel i Kjøn, Alder og Dannelse. Naar Christendommen er, i sædelig Henseende, bleven Grændseskjel imellem den gamle og den nye Verden, da er det ikke nærmest Læren, men det er den i Livet udførende og virkeliggjørte Lære, det er Christi Personlighed selv, som er bleven Skaber af et nyt sædeligt Liv. Det er hans Aand, som er trængt ind overalt, har opfyldt og dannet det menneskelige Gemyt, og derfra er trængt igjennem til alle Livets Forhold, har lært at betragte disse, i al deres Forskjellighed, som Former af det ene guddommelige Liv, og meddeelt dem efterhaanden Mere og Mere af det christelige Præg. Og i disse Virkninger, hvis Sum forøges med hver ny Slægt, og som træde frem i altid mere forædlede og mere talende Skikkelser, ligger

Beviset for den historiske Virkelighed af Jesus som det menneskelige Sædeligheds-Ideal*).

*) Om "Jesu Usyndighed" haves en udførlig, ligesaa dybt tænkt som vel udført, Undersøgelse af K. Ullmann, Prof. i Heidelberg. Af dette Skrift (den nyeste Udgave af 1842) findes et Udtog i Tidskr. f. udenl. theol. Litt. X. S. 369-394.



# XVI.

## Jesu Guddommelighed.

Ved den foregaaende Undersøgelse er endnu intet Hensyn taget til den ene Side af Jesu Personlighed, der i Skriften er Gjenstand for en Række af ophøiede og høitidelige Betegnelser. Thi Jesus Christus — skjøndt Menneske, og den Førstefødte af Brødrene — er tillige "Guds egen, eenbaarne Søn"*), i Modsætning til alle Dem, der i videre Betydning nævnes som Guds Børn, Guds Sønner, — er "Eet med Faderen"; i ham "boer al Guddommelighedens Fylde"**). Det er den guddommelige Fornuft og Tanke, det guddommelige Ord (Logos), som "var i Begyndelsen, var hos Gud og selv var Gud", ved hvilket "alle Ting ere blevne til", der i Jesus "blev Kjød", fremstod i menneskelig Skikkelse***). Saaledes er han deelagtig i "Herlighed hos Gud, før Verden var"; "ved ham ere alle Ting skabte, i Himlen og paa Jorden", og han "bærer alle Ting ved sin Krafts Ord"†). Han er derfor "Guds Herligheds Glands og hans Væsens udtrykte Billede", saa at "Hvo, som har seet ham, har seet Faderen", "Hvo som ikke ærer Sønnen, ærer heller ikke Faderen"††).

Dette er den eiendommelige og mysteriøse Lære, med hvilken Christendommen traadte ind i Verden, den Bekjendelse og Hyl-

*) Joh. 3, 16. 18. Rom. 8, 32.
**) Joh. 10, 30. 38. Col. 2, 9. ***) 1 Joh. 1, 1. 13. 14.
†) Joh. 17, 5. 24. 8, 58. Col. 1, 16. 1 Cor. 8, 6. Hebr. 1, 2. 3.
††) Hebr. 1, 3. Col. 1, 15. 2 Cor. 4, 4. Joh. 12, 45. 14, 9. 5, 32.

ding af Kirkens Hoved, som forbredes af Dem, der vilde optages i de Troendes Samfund. Men tilvisse maatte denne Lære lyde mysteriøst, og det Spørgsmaal ligger os nær — et Spørgsmaal, der har baade historisk og religiøs Interesse: hvorledes denne Lære maatte blive betragtet og forstaaet af de Slægter, til hvilke Evangeliet først vendte sig hen. Den aandelige Forskjellighed, hvortil vi oftere ere komne tilbage, som adskilte Hedninge og Jøder, maatte netop her blive af ganske væsentlig Indflydelse. Grækerne og Romerne havde i deres Mythologie Fortællinger i Mængde om Guder, der forlode de olympiske Boliger, og vandrede en Tidslang, i menneskelig Forkladning, om blandt de Dødelige; i Templer og Huse havde de Billeder af saamange Gudesønner og Herøer, der stode paa Grændseskjellet imellem de egentlige Guder og Menneskene. Her kunde altsaa ikke tages Anstød af Læren om Jesus som Gud og Guds Søn; det var ten Gudesøn, et Gudmenneske mere; som det da virkelig berettes om Keiser Alexander Severus (A. 222—235), at han gav et Billede af Jesus Plads iblandt sine Husguder. Men naar hine Guder stege ned fra de høie Sale, da var det kun et maskeret Spil, et menneskeligt Gevandt, som for en Stund blev paataget; det var den guddommelige Natur, der udgjorde den ægte og ene Virkelighed; og, som en Natur, der i Væsen var modsat den menneskelige, kunde den vel skjules under den menneskelige Forkladning, men ikke paa nogen Maade indgaae Forbindelse dermed. Skulde nu heraf gjøres Anvendelse, til nærmere at forklare sig over det Guddommelige i Jesu Person, da maatte denne Forklaring nødvendigen falde ud dertil, at det Menneskelige i Jesus ikke var Mere end et tilsyneladende Skin, et skuffende Blendværk. Og Dette er da **den ene** store Vildfarelse og Misforstaaelse, med hvilken



Christendommen fra Begyndelsen af havde at kæmpe. Den havde sin Hovedstøtte i de **gnostiske Partier**; thi, efter den Maade, hvorpaa disse tænkte sig Aanden i Modsætning til Materien (s. S. 18), mente de, ikke at kunne hævde og bevare Jesu guddommelige Høihed, uden ved at forestille sig den hele menneskelige Virken og Liden, Død og Opstandelse som en Eftergjøren af Menneskeligheden, et formummet Spil, hvortil Jesus havde maattet bequemme sig, for at finde Indgang hos de hjedeligsindede Mennesker. En ganske anden Regel fandt **Jøderne** givet i de prophetiske Forbillede. Her var det just den menneskelige Natur, der traadte frem i sin Sandhed og sin Storhed; men denne var tillige — thi det var Dette, der gav Propheten den særegne høiere Rang — til sine Tider ligesom løftet ud over Menneskelighedens Grændse ved den guddommelige Aand, som tog Sæde i Mennesket. Og for Disse altsaa, for de gamle Jødechristne, maatte Jesus saaledes staae som den store Prophet, som et Menneske vistnok af Natur ligesom enhver Anden, men ved Inspirationen beslægtig i et større Maal af guddommelig Kraft og Viisdom.

Man seer, hvorledes det er grundet i den hedenske og den jødiske Religions Væsens-Eiendommelighed, at opsatte det christelige Mysterium i aldeles forskjellig Retning. For den **hedenske** Betragtning af Jesu Personlighed gik **den menneskelige Natur tilgrunde i den guddommelige**, for den **jødiske** derimod **den guddommelige Natur tilgrunde i den menneskelige.** Naar nu de gamle Kirkelærere, som havde deres Fødested i Christendommens egen Rod, holdt fast ved Begrebet om Gudmennesket som det, hvor det Guddommelige og det Menneskelige maatte **komme til lige Ret**, begge maatte bevares **i lige Hellehed**: saa kunde de ikke andet end finde begge Opfatteiser lige forkastelige og stridende mod den

sande christelige Charakterer. Men med den blotte Forkastelsen var Sidet udrettet, naar det ikke tillige hyldedes at forklare, hvorledes det Guddommelige og det Menneskelige kunde og skulde bringes i Forening. Ligesom denne Forening er Grundlaget i enhver christelig Tro og Bekjendelse, saaledes er den bleven Hovedopgave for den kirkelige Theologie.*) Den har, i den hele lange Række af Aarhundreder, sysselsat de dybsindigste Forskere; de forskjelligste Løsningsforsøg ere fremtraadte i utallige Forhandlinger og Skrifter, og ofte er Forhandlingen bleven ført med den heftigste Lidenskabelighed, der har vakt bittre Stridigheder, ogsaa hadefulde Forkjættrelser og grumme Forfølgelser. For Den, som udenfra kaster et flygtigt Blik paa Kirkens Historie, viser denne hele Bevægelse sig let som en ligesaa uforklarlig som sørgelig Forvildelse, som hensigtsløs Vertsdyrken af Lærdom, Skarpsindighed og Tid, og det velmente Raad er ofte bleven givet i Fromhedens Interesse, at vende Blik og Tanke bort fra denne uhyggelige Kampplads. Og tilvisse er her, naar man gaaer i det Enkelte, Nok at misbillige og beklage. Thi det er en Illusion, naar Man mangengang har meent, ved kunstige Ordformler og ret fint tilspidsede Bestemmelser at skulle kunne gribe Sandheden i dens Helhed, og befæste den imod Angreb; det er en Misforstaaelse, naar der er bleven lagt Vægt paa enkelte saadanne Ord og Udtryk, som om enhver Afvigelse fra dens Bogstav skulde være Afvigelse fra christelig Aand og Tro; og det hører til de sørgeligste Optrin i Menneskehedens Historie, naar vi see, hvorledes det Hellige kan fra Aar til Aar være Gjenstand for Tankens anstrengteste Virksomhed, uden at deraf spores

*) J. A. Dorner: Entwickelungsgeschichte der Lehre von der Person Christi. 1839. S. Theolr. f. udenl. theol. Litt. VII S. 459–598.



nogen rensende og helliggjørende Indflydelse paa Sindelag og Villie, hvorledes Nidkjærhed for Jesu Persons Høihed kan yttre sig i fuldkommen Forglemmelse af hans Aand, føre til stormende, fordømmende Bitterhed imod ethvert Forsøg paa at komme til Maalet ad andet Spor. Men paa den anden Side — betragte vi den hele Bestræbelse under Eet, vilde der da ikke ligge en aabenbar Krænkelse og Forsyndelse mod Menneskeslægten og den menneskelige Aand i den Paastand, at Der skulde være noget Ligegyldigt, Intetbetydende, der er vedblevet fra Slægt til Slægt at sysselsætte den menneskelige Tænkning? Hvad der har været det tiltrækkende Middelpunkt for saamange af de største menneskelige Aander, det har derved allerede godtgjort sin aandelige Betydning og sit Værd; og derfor, naar den lange Række af Forskninger og Stridigheder over dette ene Punkt gjælder os som Vidnesbyrd om Sandheds-Driften i den menneskelige Aand, der ikke tillader den at standse, førend et Hvilested er fundet, — som Vidnesbyrd tillige om Religionens Væsen og Bestemmelse, ikke at skulle blive henstaaende som Gjenstand for studsende Betragtning, tankeløs Bekjendelse, men for Aandens Indsigt og levende Tilegnelse: da er Dette vistnok den Anskuelse, der bærer Sandhedens Præg, er den ene værdige for Sagen som for Mennesket.

Og trænge vi nu dybere ind i denne Modsætning af Meninger og Fremstillinger angaaende Jesu Persons Væsen, da viser det sig snart, at det ingenlunde er en labyrinthisk Frem- og Tilbagegaaen imellem Forskjelligheder, en vilkaarlig, famlende Flakken snart i det ene snart i det andet Spor, vi have for os, men en sammenhængende Søgen, hvor Impulserne ere gaaede ud fra den søgende Aand selv, og have drevet den fremad fra Trin til Trin efter en indre Nødvendig-

lydes Regel. En vis Retning er nemlig indslaaet, der fra først af syntes at vise sig som den rette, og denne er bleven saa længe forfulgt, indtil det Ensidige deri er traadt klart for Dagen. Paa dette Punkt er Tanken da bleven nødsaget til at gribe en anden Traad, indtil det viste sig, at heller ikke den ledede til Maalet. Man søgte nu at undgaae Ensidigheden til den ene og den anden Side, ved at holde fast ved begge Retninger, indtil Man overtydede sig om, at Forbindelsen ikkun var tilsyneladende, at begge Led, al anvendt Bestræbelse uagtet, dog faldt ud fra hinanden. Med ufortrøden Iver blev Arbeidet da begyndt paa ny, og, i mere eller mindre forandret Form, atter ført igjennem de selsamme Tanke-Stationer.

Det kan naturligvis ikke være Meningen, her at ville træde ind paa disse Enemærker, hvor der hører et øvet Blik til, for at kunne finde sig tilrette. Men, forholder det sig virkelig saaledes, at den hele Undersøgelse, i alle sine Krydsninger og Vugtninger, har bevæget sig fremad efter en naturlig Tænknings-Lov, saa maa et Grundrids af denne Bevægelse nødvendigen kunne gjøres klart og forstaaeligt for Enhver. Paa den ene Side altsaa maatte den christelige Interesse vende sig til **de tvende Sider i Jesu Personlighed hver for sig**, og søge Tilfredsstillelse i at lade baade den guddommelige og den menneskelige Side træde frem i **ulige Jevnhed og Selvstændighed**. Men i samme Grad som Dette skete fuldstændigt og bestemt, i samme Grad maatte det blive vanskeligt, at bringe en virkelig Forening af begge Sider tilveie. Man nøiedes altsaa med Forestillingen om en blot **Forbindelse**, en **Sammenknytning** af den ene med den anden. Men hvor nær og inderlig en saadan Forbindelse end blev tænkt, kunde det ikke undgaaes,



at jo det Guddommelige og det Menneskelige forblev staaende udenfor hinanden, som noget Selvstændigt hvert for sig, der ikkun paa udvortes, mechanisk Maade bragtes i gjensidig Berøring. Og for at overtyde os om det Utilfredsstillende i en saadan Forestilling, behøve vi blot at forsøge en Anvendelse paa det historiske Indhold af Jesu Liv, som det ligger for os i Evangeliet. Thi, hvor Jesu Person bliver tænkt — og Dette følger ligefrem af en saadan Forbindelse — **for en Deel som guddommelig, for en Deel som menneskelig**, der maa den samme Deling komme ind i hans Livshistorie; og saaledes vil den evangeliske Historie, paa selsom og eventyrlig Maade, falde ud i en dobbelt Række af Begivenheder og Virksomheder, af hvilke den ene skulde blive at henføre til den guddommelige, den anden til den menneskelige Natur. Noget Magisk og Spøgelseagtigt bliver bragt ind i Jesu Liv, som maa overtyde den christelige Forstand om, at Sandheden her er forfeilet. — Som det svage Punkt i denne Læreform viser altsaa det indbyrdes Forhold sig imellem det Guddommelige og det Menneskelige; og saameget ivrigere søgte man nu at komme dette svage Sted til Hjælp. Herfra altsaa — ikke fra de enkelte Naturer hver for sig, men fra **det gjensidige Forhold imellem begge Natursider** — gik den **anden** Betragtning og Sluttningsrække ud; og for fra først af at befæste dette Punkt, at stille Virkeligheden og Inderligheden af dette Forhold i det klareste Lys, forkastede Man enhver Forestilling om en ydre Forbindelse, og satte i dens Sted **en indre Forening**. Altsaa: det Guddommelige skulde tænkes — ikke forbundet, men virkelig forenet med det Menneskelige, dog ikke saaledes at begge skulde være gaaede op i et Tredie, i en, af begge ligesom blandet, Natur; thi atter her vilde Man jo være standset ved en Halv-

hed, et Blandingsvæsen, ved en Natur, som hverken var guddommelig eller menneskelig, men Noget af begge. Saaledes førtes man da til Forestillingen om **en Forening af de tvende selvstændige Naturer, den guddommelige og den menneskelige, i een Personlighed.** Og Dette er bleven Udtrykket for den kirkelige Lære: Jesus, den ene Person, baade Gud og Menneske — **ikke** saaledes, at det Guddommelige og det Menneskelige skulde være sammenknyttet ved en Forbindelse, som kunde løses, men være forenet til en Eenhed, — **ikke** saaledes dog, at det Guddommelige derved skulde være gaaet over i, og selv være gaaet tilgrunde i det Menneskelige eller omvendt, **men** saaledes, at begge bestaae i deres Heelhed, skjøndt uadskilleligt og uopløseligt forenede.*)

Men det er en Bemærkning, hvis Rigtighed ofte maa sandes paa Religionens Enemærker, at Det, som lykkeligen er bleven bragt i Ordform, derfor ikke er fuldbyrdet i Tanken. **Tvende Naturer**, guddommelig og menneskelig, i **een Person!** Men Hvad er **Personlighedens** Væsen Andet, end selvstændig **Tanken** og selvstændig **Villen?** og hvori have vi at sætte den aandelige **Naturs** Væsen, uden netop i Tænkningens og Villiens selvstændige Liv? Saaledes synes da de tvende forskjellige

*) Dette er Indholdet af den Beljendelse, som i en Kirkeforsamling i Chalcedon A. 451, efter langvarige Stridigheder, der havde sat en stor Deel af Kirken i stormende Bevægelse, blev antaget som orthodox, og som siden er bleven gjældende i den kirkelige Lære. Den er rettet imod de tvende ovenfor antydede Synsmaader: den ene, som, af Frygt for at sammenblande det Guddommelige og det Menneskelige, holder fast ved en Tohed af Naturerne, indbyrdes forbundne (det nestorianske Parti, saaledes benævnet efter Nestorius, Patriarch i Constantinopel), — den anden, som, af Frygt for, at de tvende Naturer ikke skulle holdes samlede, sammensmelter dem begge i een Natur (det monophysitiske Parti, hvis Hovedsæde var i Alexandrien).



Naturer nødvendigen ogsaa at føre til tvende forskjellige Personer. Personens Eenhed med tvende Naturer, tvende Naturer i den ene Person — er det ikke en Sammenstilling, som Tanken ikke formaaer at fuldføre, en Ordføining, hvor Ordet bliver uden levende Begreb? Og, naar endydermere det Guddommelige og det Menneskelige sættes imod hinanden som Almagt og Afhængighed, som Alvidenhed og begrændset Viden, hvorledes skal det blive muligt for Tanken, at tilveiebringe en Forening af Begreber, der ligefrem udelukke hinanden indbyrdes, uden at, ved ethvert Foreningsforsøg, enten det ene eller det andet bliver opoffret! — Saa langt er det fra, at Vanskeligheden er hævet. Den selvsamme Modsætning, som vi have seet, adskilte de gamle Hedninge-Christne og Jøde-Christne, kommer bestandig, baade i ældre og i nyere Tid, paa ny tilsyne, ved Opfattelse og Fremstilling af Jesu Personlighed. Hvor nemlig den religiøse Interesse er overveiende praktisk, der bliver det den menneskelige Side, der fremstiller sig som det Væsentige. Jesus bliver da stillet — snart paa et høiere, snart paa et lavere Punkt: som den store Vise, den udmærkede Lærer, den ædle Menneskeven og Velgjører, den fromme Martyr, men dog altid paa et menneskeligt Punkt; og hvad som viser ud over dette, bliver bortforklaret, som grundet i Misforstaaelse af enkelte Yttringer i Skriften, der, rigtigt forstaaede, blot skulle vidne om en vis digterisk forherligende Charakteer i Skriftens hele Udtryksmaade. Hvor derimod en speculativ-religiøs eller en mystisk Interesse er forherskende, der ville hine Synspunkter blive oversete eller agtede ringe; det er det Guddommelige, Eenheden med Gud, Deelagtigheden i guddommeligt Væsen, guddommelig Magt og Herlighed, som bliver saaledes fremhævet, at den menneskelige Natur mangengang staaer Fare for at svinde hen som

Skin og Skygge. Paa begge Sider er lige Sandhed, som først da taber Sandhedens Præg og dens Kraft, naar den ene eller den anden Side fremstilles som det Hele. Men, selv hvor Dette ikke er Tilfældet, vil Ligevægten saare vanskeligt blive bevaret. Uvilkaarligt gjør Forskjelligheden i den individuelle Religiositet sig gjældende i den Maade, hvorpaa Christus-Billedet afspeiler sig i Sjelen: som menneskelig Skjønhed eller som guddommelig Hellighed. Og er det ikke en Klage, der lyder allevegne, et Savn, som Enhver ofte bliver sig bevidst, hvor Jesu Personlighed fremstilles i Ord eller i Billede: at enten Klarheden og Bestemtheden, hvormed Billedets Træk træde os nær, forstyrrer det hellige Halvmørke, der vil lade os ane, hvad ikke kan sees, den guddommelige Majestæt i Ringhedens Dragt, eller at den straalende Nimbus, hvori Billedet indfattes, kun blender Øiet, og giver en ubestemt henflydende Tvetydighed, istedetfor de klare, milde og forstaaelige tiltalende Træk?

Men vi vende tilbage til den Forening af Guddommelighed og Menneskelighed, som er Indholdet i al christelig Lære og Bekjendelse. Saa Meget vil nu være af sig selv indlysende, at, saalænge som Guddommeligt og Menneskeligt tænkes i streng og fuldkommen Modsætning, vil det være spildt Møie at arbeide sig frem til et levende Begreb om en Forening af Begge. Nu er det i det Foregaaende oftere bleven erindret (S. 172 f.), hvorledes det i den nyeste Philosophie (hos Schelling og Hegel) just fremstilles som Hovedsum og Indbegreb af al Religion: at Gud og Mennesket er Eet. Og man behøver blot at holde fast ved denne speculative Hovedsætning, for at al Vanskelighed ved Læren om Christus som Gudmenneske skal forsvinde. Det hidtil uløste, og som det synes uløselige, Problem løser sig af sig selv paa den



simpleste Maade, og den speculative Theologie synes her at feire sin ypperste Triumph. Men, hvorledes der forholder sig med denne Bedrift, lader sig i faa Træk gjøre indlysende. Den paaberaabte Eenhed nemlig af Gud og Menneske er i det speculative System saaledes at forstaae, at Gud først derved kommer til selvbevidst Liv, at han ligesom træder ind i den endelige Verdens Form, i den uendelige Mangfoldighed af Individer. Ikke altsaa "efter den naadefulde Bestutning, som Gud forud fattede hos sig selv"*), men ifølge det guddommelige Væsens indre Naturlov, ikke "da Tidens Fylde kom"**), men fra Evighed af, ikke i "Ham, som Faderen har helliget og sendt til Verden"***), men i den hele Menneskhed er det, at Gud er bleven Menneske. Og denne Menneskebliven er en fortløbende; den fortsættes igjennem alle Tider; thi den falder sammen med Guds eget Liv og Historie. Men Hvo er det nu, som efter denne Udtydning bliver at bekjende og hylde som Guds Søn? Ikke nogen enkelt historisk Person, men Menneskeslægten som Helhed og Eenhed. Thi — hedder det†) — "det skal ikke være Ideens Væsen at udgyde sig i et enkelt Exemplar af Arten, og være karrig imod alle andre, men derimod at afstryke sig heel og fuldstændig i det hele Antal af Individer, som fuldstændiggjøre hverandre indbyrdes". Den hellige Historie, der nu netop dreier sig om det ene Individ som virkelig historisk Personlighed, maa derfor nøies med at gjælde som sindrig Symbolik, som historisk Indkledning af den Sandhed, imod hvilken Mennesket nu engang forblinder sig selv i misforstaaet Ydmyghed, der overhovedet — hvor stærkt end Erfaring vidner

*) Eph. 1, 9. **) Gal. 4, 4. ***) Joh. 10, 36.
†) Strauß, das Leben Jesu. II. S. 739.

derimod — skal være den egentlige menneskelige Arvesynd, — idet vi nemlig, istedetfor at søge Gud, at finde Frelseren og Forløseren der, hvor han er at finde, i Menneskets selv, som er Ét med Gud, stille os Frelseren og Forsoneren hen som en Person udenfor Menneskehedens Idee (jvf. S. 54 f.). For altså at naae den sande Viden om de guddommelige Ting, vil Methoden ganske simpelt være denne: at Alt, hvadsomhelst der er udsagt og berettet om den ene Jesus Christus, bliver overført paa den menneskelige Natur og paa Menneskeheden overhovedet. — Saaledes er det ogsaa her en ikke ringere Pris, for hvilken den forjættede Løsning bydes os, end at vi skulle give Afkald paa den historiske Side af Christendommen, paa den hele Betydning af Jesu historiske Personlighed, og søge det ene og sande Fornødne i Menneskeheden selv, som det sande, almindelige, sig selv forløsende Gudmenneske. Men den religiøse Vished's Magt turde være stærkere, end Speculationen vil indrømme; og til den være Vurderingen overladt af en Opdagelse, der ikke gaaer ud paa Mindre end at gjøre Christus og Christendommen overflødig!

Men, ligesom Sætningen om Guds og Menneskets væsentlige Eenhed modstrider Christendommen i dens dybeste Rod, saaledes hviler Christendommen, som al Aabenbaring overhovedet, paa Forudsætningen om en Væsens-Lighed imellem Gud og Mennesket, og den christelige Lære om den menneskelige Natur har sin Afslutning og Fuldendelse i dette Begreb (s. S. 250). Dette Begreb om Forholdet imellem Gud og Mennesket i Almindelighed er den naturlige Veileder ved al Granskningen over det Guddommeliges og det Menneskeliges Eenhed i Jesu Person. Og hvor naturligt finde vi os ikke herved ledede fremad? Thi, er der imellem Gud og Mennesket en Lighed grundet i Væsenet selv, saa følger ogsaa, at alt Det, hvorved denne Gudlighed forringes, hvorved det menneskelige Væsen sjernes fra Gud, og Modsætning bringes ind imellem Gud og Mennesket, netop er det Selvsamme, som tillige fører bort fra den sande Menneskelighed. Tænke vi os altså enhver saadan Modsætning borte, da træder her det Menneskelige frem som Guddommeligt, det Guddommelige som Menneskeligt. **Den rene Menneskelighed er tillige den rene Form, den fulde Aabenbarelse af det guddommelige Væsen, dets Tanke og Villie. Saaledes er Jesus, som Menneskens Søn, tillige Guds Søn; som Den, i hvem Menneskeheden er given i sin Guldendelse, er han tillige den synlig aabenbarede, menneskblevne Gud.**



Dersom dette Spor er det rigtige, vil det ogsaa føre til simpel og naturlig Forstaaen af Ytringerne i den hellige Skrift. Og det er ikke alene den almindelige Betegnelse af Jesus som "Faderens Afglands og hans Væsens udtrykte Billede", som Den, der er "Ét med Faderen", i hvem hans Væsen er saaledes aabenbaret, at "Hvo som seer Sønnen, ogsaa seer Faderen", — som saaledes ligger klar og gjennemskuelig for os. Det Samme gjælder ogsaa om disse mere enkeltstaaende Udsagn, over hvilke der sværer en hemmelighedsfuld Dunkelhed: at "Ordet, som var i Begyndelsen, som var hos Gud, og selv var Gud, ved hvilket alle Ting ere blevne til", — at dette Ord "blev Kjød, og boede iblandt os"*), at "han havde Herlighed hos Gud, før Verden blev til"**), og at "alle Ting ere skabte ved ham, i Himlen og

*) Joh. 1, 1. 14, 14.
**) Joh. 17, 5.

paa Jorden"*). Thi dette er det sidste og store Punkt i Skriftens Lære om Jesu Personlighed: at det Guddommelige i Jesus er ikke at tænke som et ubestemt Guddommeligt — hverken paa hedensk Viis, som et guddommeligt Mellemvæsen, halv Gud og halv Menneske, eller paa jødisk Viis, som en blot Meddelelse af visse høiere aandelige Gaver —, men at det er Gud selv, Guds Væsen i udelt Helhed, hans Magt og Viisdom, hans Hellighed og Kjærlighed, Guds Væsen, saaledes som det "i Begyndelsen" har aabenbaret sig som den skabende og verdensstyrende Tanke og Villie (det guddommelige "Ord"), der er fremtraadt i Tidens Fylde i menneskelig Skikkelse ("bleven Kjød").

Ved denne Lære om Jesu Forhold til Gud er saaledes Høidepunktet naaet af Guds Aabenbarelse i Verden: som Menneske for Mennesker (Menneskeworden, Incarnation); og, som allerede tidligere bemærket (S. 84 f. 90), den Høide, hvortil Aabenbarings-Begrebet her er opløftet, er det just, der anviser Christendommen dens Plads som den fuldendte Religion. Thi allerede i den fjerne Oldtid er det bleven følt, hvor fattig Natur-Aabenbarelsen er i al sin Yppighed og Rigdom, hver væsentlige Side af det guddommelige Væsen der her ikke kunne komme til synligt Udtryk; det er bleven erkjendt, at det er Mennesket alene, der saaledes staaer i væsentligt Forhold til Gud, at den guddommelige Viisdom, Hellighed og Kjærlighed kan erholde sit Udtryk i Mennesket, og gjennem Mennesket blive Gjenstand for menneskelig Erkjendelse. I de gamle østerlandske Religioner, den indiske, persiske, ægyptiske, hvor Guddommen tænkes som den usynlige Livsaand, den skabende Naturkraft, yttrer denne Trang sig paa

*) Kol. 1, 16.



mærkværdig Maade i Fortællinger om, hvorledes den usynlige Guddom ofte er traadt Menneskene nærmere, aabenbarende sig i legemlig Form, som menneskelig Personlighed, der først har draget sig tilbage, efter at have udført sine Bedrifter, som Seierherre over Mørkets onde Magter, som Mægler og Fredstifter imellem Gud og Menneskene*). Noget Lignende kan paavises hos Jøderne. Vel var Modsætningen imellem Gud og Verden her draget med Skarphed; at holde Begrebet om den uendelige, ulegemlige og usynlige Aand fuldkommen rent, var det Første og Største, og Tanken om Gud aabenbaret i menneskelig Skikkelse maatte derfor være frastødende for den jødiske Tænkning. Alligevel gjorde ogsaa her Trangen sig gjældende til en rigere og fuldstændigere Guds-Aabenbaring, end den er givet enten i den physiske Natur eller i Mose Lov. Efterhaanden fandt Man denne Trang ikke længere tilfredsstillet ved Forestillingen om Profeterne som de inspirerede Guds-Mænd; thi hvor rigt end Disse vare benaadede, var dog Forbindelsen imellem Gud og Mennesket her en udvortes; den var indskrænket til en vis Tid, og ikke saaledes gjennemtrængende det menneskelige Væsen, at dette skulde være renset for Synden. Saaledes samlede da den religiøse Interesse sig, søgende sin Fyldestgjørelse, om Messias, den forventede Frelser. Altid bestemtere blev hans Personlighed fremhævet, altid herligere udsmykket, altid længere rykket ud over Menneskelighedens almindelige Grændse, som "den underfulde Helt og stærke Gud, Fredens Fyrste, over hvem Herrens Aand skal hvile, en Menneskeson, som bliver ført Riget, Magten og

*) I Hindus-Religionen forekomme utallige saadanne Nedstigninger af Wischnu i den menneskelige Skikkelse, især under Navn af Krischna (o: den Sorte). I den persiske Religion er det Mithras, som udfører denne Rolle, i den ægyptiske Osiris og Sem Herakles.

Ørken, paa hvis Herredømme ikke skal være Ende, hvem alle Folk og alle Tungemaal skulle tjene"*). Saaledes kunne vi da sige, at den religiøse Bevidsthed, som har udformet sig i **Hedenskab og Jødedom, forener sig i en Henstræben til den fuldkomne Aabenbarings-Form: Gud som Menneske** — ikke som synddebefstet Menneske, grebet ud af Slægtens Midte, i hvem det Menneskelige og det Guddommelige endnu falder ud fra hinanden, ligesom delende Personen imellem sig, men som det rene Menneske, som menneskeligt Ideal, det fuldkomne Organ for det guddommelige Væsen og Liv. Det er denne Aabenbaringens Form — den høieste, til hvilken Tanken kan hæve sig —, som, fra en Gjenstand for den udøiemte Aanen, den fromme Søgen, det profetiske Tankebillede, er i **Christendommen bleven historisk, personlig Virkelighed.** Og, idet Menneskets Forhold til Gud er bleven anskueligt i Jesu Person, er derved ogsaa en ny aandelig Kraft bragt ind i den menneskelige Verden, for at hæve den til altid større og renere Lighed med Idealet.

Ved denne Betragtning er allerede Tanken ført hen til den nøie Forening, hvori Læren om Jesu **Personlighed** staaer med Læren om Jesu **Virksomhed.** Det gjælder om enhver Virksomhed, som overhovedet om alt Det, der træder ud i den synlige Verden, at den ikke kjendes efter sit sande Væsen, uden ved at føres tilbage til og udlydes af det aandelige Udspring; — hvor ofte kan ikke den samme Gjerning være gjort, og dog den sædelige Betydning være en ganske forskjellig! Men ikke mindre gjælder det, at Personligheden først maa sees i virkende Tilstand, for at den skal kunne erkjendes efter sit Væsens Sandhed. Og saaledes — saa vist som det er, at Jesu

*) Jes. 9, 6. 11, 5. Dan. 7, 13. 14.



Virksomhed, for at fattes i sin Hellhed og Høihed, maa støttes til Begrebet om hans personlige Væsen, saa vist vil atter dette Begreb først erholde Fylde og Frugtbarhed, naar det knyttes til Betragtningen af den personlige Virken, hvori dette Væsen træder beskueligt frem. Det er derfor et klart og dybt Indblik i Christendommen, der udtaler sig i **Melanchthons** Ord: "at Det, at kjende Christus, er at kjende hans Velgjerninger, ikke at dvæle ved Betragtningen af hans Naturer og Beskaffenheden af hans Menneskeverden". "Paulus" — føier han til — "naar han i Brevet til Romerne giver en kort Hovedsum af den christelige Lære, men han der philosopherer over Treenighedens Mysterier, over Maaden, hvorpaa Jesus er bleven Menneske? Visselig ikke, men hvad han handler om, er Loven, Synden og Naaden, paa hvilke Lærdomme den christelige Erkjendelse alene beroer. Thi han forudsaae, at man vilde forlade de praktisk gavnlige Lærdomme, og henvende Sjelen til kolde Disputationer, som lidet vedkomme Christus"*). Dette er Ord, med hvilke en Fremstilling af Læren om Jesu Personlighed passende kan sluttes. Det er beroligende Ord for Den, der, efter at Tanken og Grublen, dog finder et dunkelt Punkt staaende tilbage i den christelige Hovedlære, — og det er Ord, som finde Medhold i Christendommens hele Aand. Thi, dersom Troens Sandhed og Kraft skulde bero paa den nøiagtige og skarpe Indsigt i Troens Mysterier, Hvad maatte vi da sige til en Anvisning, som den, der er givet i Jesu egne Ord: "Dette er det evige Liv, at kjende Dig den ene sande Gud, og Den, Du udsendte, Jesus Christus"**). Er ikke den saliggjørende Kunds-

*) Loci theologici (theologiske Lærestykker), 1ste Udg. i Begyndelsen.
**) Joh. 17, 3.

skab om Jesus Christus her udtrykkeligt indskrænket til Kundskab om hans Forhold til Faderen, som Den, der er udsendt af ham? Men den hele Retning af Christendommen til Livets Sandhed og Gudfrygtighed som sidste Endemaal opfordrer til at prøve Christeligheden af vore Forestillinger om Christi Person efter det Lys, hvori hans Liv og Virken træder frem for os: saaledes nemlig, at Jesus der kan siges at kjendes efter sin Persons Sandhed, hvor ingen Deel af hans Liv staaer enten som blot menneskelig eller som blot guddommelig, men hvor det Menneskelige tænkes saaledes gjennemtrængt af det Guddommelige, at det til hver Tid og Sted, i al Talen og Handlen, anskues som den rene Form af Faderens Visdom og Helligkhed.



# XVII.

## Jesus som Forløser.

Aabenbaring er Meddelelse af Guds Væsen og Villie. Men, saavist som Gud er den virkelige og levende Gud, saa vist ligger der i denne Meddelelse uendelig Mere end den blotte Kundskab om Guds Væsen og Villie. Den religiøse Bevidsthed — til Forskjel fra enhver anden Viden — udgjør Grundvæsenet i den menneskelige Natur. Udvikling af denne Bevidsthed er derfor Udvikling af det hele aandelige Liv i Mennesket, af Tankens og Villiens Liv som Enhed. Hvor denne Bevidsthed om Menneskets Slægtskab med Gud, om Gud som levende og virkende i Mennesket, vinder Styrke og Klarhed, der oprinder i Menneskets eget Indre den styrkende og befrugtende "Kilde, som opvæller til det evige Liv",*) hvorfra alle gode Livspirer hente Kraft til frodig Fremskyden, til at danne et mere og mere guddigt, gudbundet Liv. Hvor derimod Mennesket, i sin Stræben og Tragten, er bleven fremmed for sig selv, draget ud fra sit egentlige Jeg, ind i den legemlige Verdens Mangfoldighed, der er netop ogsaa den religiøse Bevidsthed undertrykt, dens Liv opslugt af det graadige Sandseliv. En Gjenoprettelse altsaa af det sande og oprindelige Forhold, en Tilbageføren til Menneskets virkelige Væsen og til Gud, er Aabenbaringens, Gudskundskabens sidste Formaal. Det gjælder om Gud, hvad Apostelen siger om Jesus**): "Hvorledes skulde de vel paakalde (o: dyrke

*) Joh. 4, 14. **) Rom. 10, 14.

i Aand og Sandhed, i Tanke og Liv) Den, paa hvem de ikke troe? men hvorledes skulde de troe paa Den, om hvem de ikke have hørt" (som de ikke hjende)?

Hermed sammenholde vi Skriftens Yttringer om Hensigten af Jesu Komme til Verden og af hans Virken iblandt Menneskene: at "tilintetgjøre Djævelens Gjerninger", at "udfrie Menneskene af Mørket", at "frelse Syndere", "omvende dem fra Mørket til Lyset", "overføre dem fra Døden til Livet".*) Men, ville vi søge den indholdsrigeste, mest betegnende og omfattende Form, under hvilken Formaalet for Jesu Virken findes udtrykt i Skriften, da er det denne: at ved Jesus er **Guds Rige** blandt Menneskene, **Himmerigets** Rige oprettet og grundet paa Jorden. Det er Forholdet imellem den jordiske Regent og hans Undersaatter, som her er lagt til Grund. Hvad der ufuldkomment finder Sted i den borgerlige Stat, er her givet i Fuldkommenhed og Hellighed — fra Bergarnes Side: Villens ubetingede Hengivenhed i den guddommelige Villie, i uindskrænket Tillid og frivillig Lydighed, — og fra Overherrens Side: almægtig Beskjærmelse, ubegrænset Naade, hvormed er givet Fredens og Lyksaligheds Følge for Menneskene.

I den østerlandske Oldtid var dette Billede det almindelige til at tydeliggjøre Forholdet imellem Gud og Menneskene. Regenten — tilbagetrukken fra Folkets Øine, forborgen i sin hemmelighedsfulde Majestæt — var, i sin fra det Fjerne beskuede Glands og Herlighed, det ligefremme Afbillede af Himlens og Jordens Herre. Ufordelagtigt havde dog denne Ligneise hjemme i det Gl. Testament. Thi Begrebet om

*) 1 Joh. 3, 8. Joh. 12, 46. Col. 1, 13. 2, 13. Eph. 2, 1. 1 Thm. 1, 15. Tit. 3, 5. Gjerd. 26, 18.



et Guds-Rige var paa det nøieste forbundet med den jødiske Forfatning; den jødiske Stat skulde netop være den historiske Virkelighed, som svarede til denne Idee; Konge og Øverstepræst gjaldt Intet ved sig selv; de antoges kun at raade og styre i den usynlige Konges Navn, som Dø, der stode i hans Sted. Men hvor bitter en Gjendrivelse af denne Tro syntes ikke given i Jødefolkets Historie! Dette Folk, som skulde hvile i Skyggen af Jehovahs almægtige Varetægt, blev en Spot for sine Fjender, et Bytte for afgudiske Nationer, blev mishandlet og nedtraadt, maatte see sin Helligdom gaae op i Luer, sig selv bortført i Lænker. Til at løse denne Gaade syntes kun een Udvei aabnet: at vise den til Folkets Afsfald fra Jehovah. Derved skulde Forskydelsen være forklaret; Fornedrelsen skulde være det nødvendige Middel til at bringe Folket til at erkjende og angre sin Synd. Men saameget længselfuldere vendte Blikket sig nu til Fremtiden, til Fremtidens Helt, **Messias**, den forjættede Frelser, som Den, der til sin Tid skulde gjenoprette det forstyrrede Guds-Rige, og befæste det paa en Grund, som ikke skulde rokkes. Ved ham skulde det hellige Land ikke blot vorde udfriet af Hedningenes Vold, Davids Throne vorde gjenoprettet, og Folket triumphere over sine Undertrykkere*); men det Onde skulde ved ham vorde hævet i sin Rod: Billeder og Afguder udryddes, al Besmittelse og Vederstyggelighed bortlages, Synden forsegles og dens Straf bortfalde.**) Saaledes dannede Billedet sig, under Profeternes Hænder, af en gylden Tidsalder, opfyldt med al aandelig og timelig Velsignelse: da Landet skulde være fuldt af Herrens Kundskab, som om det var bedækket

*) Ezech. 37, 22. Amos 9, 11. Joel 3, 1 ff. o. fl. St.
**) Mich. 5, 11. Ezech. 36, 25. Zach. 3, 15. Dan. 9, 24.

af Havets Vande, da den Ene ikke længere skulde lære den Anden — thi Alle skulde kjende Gud, hans Lov skulde være skreven i Alles Hjerter, og de prophetiske Gaver være fælleds for Alle —, da Godhed og Ærlighed skulde møde hinanden, Ærlighed opvoxe af Jorden, og Retfærdighed skue ned fra Himlen, — da Hedningene, som fordum droge mod Jerusalem, skulde drage did for at tilbede Jehovah, og Herrens Huus vorde et Bedehuus for alle Folk, hvor Alle skulde søge hen, som Stedet, hvorfra Loven og Guds Ord var udgaaet.*) Saaledes skulde Freden være stiftet iblandt Menneskene; Guld skulde træde i Stedet for Ærts, Sølv i Jernets Sted; thi ingen Misgjerning, ingen Skade og Fordærvelse skulde sees inden Landets Grændse; — og den samme Fred skulde udstrække sin Velsignelse over den hele Skabning: Ulven skulde boe hos Lammene, Bjørne og Oxer græsse tilsammen, og Barnet skulde kunne stikke sin Haand i Basiliskens Hule.**)

Da derfor Johannes Døberen udsendte sin Røst i Ørken: "omvender Eder, thi Himmeriges Rige er nær",***) da var Ordet, som det her lød, vel bekjendt for Jøderne; baade Opfordringen og Forjættelsen, som laae i Døberens Ord, maatte i sin Almindelighed blive vel forstaaet. Men i Jødernes Forestilling og Forventning var endnu det Politiske og det Religiøse sammenblandet. Messias skulde ligesaa vel være den vaabenmægtige "Konge over Jakobs Huus evindelig",†) som den store Prophet og den forsonende Præst; hans Rige skulde være blomstrende ved Magt og Herredømme, ikke mindre end ved Kundskab og Gudsfrygt. I hvilken Betydning har nu Jesus optaget den samme Benævnelse,

*) Jes. 2, 2 ff. 11, 9. Psalm. 85, 11 ff. Joel 3, 1. 2. Zach. 14, 9 ff.
**) Jes. 11, 6 ff. 60, 17 ff. ***) Matth. 3, 2.
†) Luk. 1, 33.



anmeldt Stiftelse og Grundfæstelse af Guds Rige som sit Formaal*)? Vi møde her en Mening, som i nyere Tider er fra flere Sider bleven fremsat og forsvaret, ogsaa udviklet paa forskjellig Maade: at et, mere eller mindre stærkt, politiskt Element skulde have vedhængt den Plan, som ledede Jesu Virksomhed. Det er ikke alene i den bekjendte Række af de saakaldte "wolfenbüttelske Fragmenter",**) at Forsøget er gjort paa at fremstille Jesus som politisk Usurpator, der maatte bøde med Livet for den mislykkede Bestræbelse, at ville opkaste sig til verdslig Hersker. Andre Theologer have antaget en Forandring lidt efter lidt at være foregaaet i Jesu Hensigter, saaledes at han vel oprindeligt skulde have havt den Tanke, at forbinde den sædelig-religiøse Gjenfødelse af sit Folk med den politiske Udfrielse fra Romernes vanærende og fordærvende Aag, men at han efterhaanden, ved at komme til Erkjendelse af Hindringerne, der stillede sig i Veien for den politiske Restauration, skulde have ladet denne Deel af Planen falde, og indskrænket sin Virksomhed, heel og udeelt, alene til den aandelige Side.***) Efter den nyeste Fremstilling hos Strauß, skal Forklaringen af de paagjældende Yttringer være at søge i et sværmeriskt Grundtræk i Jesu Charakteer, hvorefter han vel ikke skal have tænkt, selv at iværksætte en Gjenoprettelse af et selvstændigt Israels-Rige, men desto inderligere have været gjennemtrængt af den Fortrøstning, at Gud vilde udføre dette Værk paa overnaturlig Maade ved sine "Legioner Engle";†) en Fortrøstning, hvori selv hans Død ikke skal

*) Matth. 4, 17. 10, 7.
**) "Vom Zwecke Jesu und seiner Jünger". 1778.
***) Saaledes i tvende nyere Bearbeidelser af Jesu Liv: af Paulus, Prof. i Heidelberg (1828), og af Hase, Prof. i Jena (1829).
†) Matth. 26, 53.

have gjort videre Forandring, end at han har maattet rykke Terminen, da den forventede Katastrophe skulde indtræde, videre ud.*) Som Grund til at antage en saadan Vaklen eller en saadan Sammensætning i Jesu Plan af forskjellige Formaal, har man beraabt sig paa enkelte Yttringer i Evangelierne, saasom hvor Jesus tilsiger sine Apostle, "at de skulle sidde paa tolv Throner, og dømme de tolv Israels Stammer", og Disciplene, som for hans Skyld have forladt Huus og Hjem og deres Nærmeste, "at de skulle faae hundredsold igjen";**) hvortil ogsaa kommer den Fasthed, hvormed vi see, at Disciplene hængte fast ved Forventningen om, at Jesus skulde "gjenoprette Riget for Israel".***) Det kan nu ikke nægtes, at slige Yttringer, dersom man bliver staaende ved dem alene, kunde synes at tale for den anførte Mening. Men en saadan Udhæven og Pressen af et eller andet enkelt Udsagn er en Fremgangsmaade, ved hvilken de største Skjevheder kunne faae Indgang, de største Misgreb besmykkes. Hvor Spørgsmaalet angaaer Livets Formaal og Plan, maa Svaret hentes fra en Overskuen og Samlen under Eet af de store Grundtræk, som danne Billedet af den hele levende og virkende Personlighed. Imod hine Paastande ville vi derfor ikke saamegel atter stille enkelte Yttringer af ganske modsat Indhold, hvor Jesus i sine Parabler udvikler Guds Riges Natur som et reen aandeligt Samfund, hvor han henviser Menneskene til deres eget Indre, for der at finde Guds Rige, eller hvor han erklærer sit Rige at være "ikke af denne Verden"†), — som til den eiendommelige Charakteer af den hele Lære og den hele Færd, hvor-

*) Das Leben Jesu I § 65. **) Math. 19, 28. 29.
***) Luk. 24, 21. Apg. 1, 6.
†) Luk. 17, 21. Joh. 18, 33. jvf. Luk. 12, 14. 20, 25.



med han fremtraadte. Thi Hvo kan vel i en Religion, der henviser til Gudsdyrkelse i Aand og Sandhed som det Høieste, og anviser Troen som Salighedens Vei, mene at finde en Veiledning til at gribe ind i denne Verdens Handler? — i en Sædelære, som sætter Fornægtelse af al Selvsyge, Kjærlighed til Fjender som øverste Dyd, mene at see Indvielse til revolutionaire Foretagender? Denne fordringsløse Stilhed i den hele Virken, selv ved Udøvelsen af underfulde Gjerninger, skulde være Middel til at svinge sig op til Folkehoved! denne Klarhed og Besindighed i Ord og Gjerning skulde have Noget tilfælleds med en sværmerisk Drømmen om himmelske Hærskarer, der skulle træde til og udjægte den jordiske Kamp! Saaledes som her den samme Slutning maa gjælde, der ellers overalt har Gyldighed: fra Virksomhedens Retning til dens Formaal, fra Midlerne til Øiemedet, — maae vi lade Jesu Ord staae ved Magt, som de, der med Sandhed og efter Virkeligheden betegne hans Værdighed og hans Rige: "Mit Rige er ikke af denne Verden; var mit Rige af denne Verden, havde vel mine Tjenere stredet derfor; — men nu er mit Rige ikke deraf"; men "dertil er jeg født og dertil kommen til Verden, at jeg skal vidne for Sandheden"*)

Men vi træde hen til nærmere Betragtning af Begrebet "Guds Rige". Og dette bliver da det første og almindelige Mærke: at ethvert Rige indbefatter en Fleerhed, sammenholdt og styret af en Eenhed. Men Fleerheden, om hvilken her er Tale, behøver ikke altid at være en Fleerhed af forskjellige Individer. Ethvert Menneske omslutter i sig en Fleerhed af Anlæg, Evner og Kræfter. Disse kunne være

*) Joh. 18, 37.

samlede og forbundne til en Eenhed; men de kunne ogsaa blive staaende, som en Fleerhed, enhver for sig; de kunne samvirke, i een Retning, under en høiere Villies Lov, men de kunne ogsaa falde ud fra hverandre, stræbe hver sin Vei, reise sig fjendtligt imod deres Væsens Ophav. Saaledes kan der være et Guds-Rige og et Verdens-Rige, et Fredens Samfund og en gjærende Ufreds- og Oprørstilstand i Menneskets Bryst; og, for at en Heelhed af Mennesker, i større eller mindre Samfund, skal kunne svare til Navnet "Guds Rige", maa den sande Eenhed og Fred, som skal holde de Mange tilsammen, først være given i enhver Enkelt af de Mennesker, der høre til dette Samfund; ligesom Legemets Sundhed forudsætter Sundhed af de enkelte Lemmer. Saaledes ville vi forstaae det betydningsfulde Ord, hvor Jesus, paa Spørgsmaalet, naar Guds Rige skal komme, svarer: "Guds Rige kommer ikke saaledes, at man kan vise derpaa; . . thi see, Guds Rige er **inden i Eder**"*). Og her er da ogsaa den rette Udgang given for Betragtningen af Jesu Virksomhed: **ethvert Menneskes Indre skal ved Jesus omdannes til et Guds-Rige**, hvor der er **Villiens Eenhed** med Guds Villie, er **Fred** med Gud og **Fortrøstning** til hans Naade. Hermed er Jesu Virksomhed betegnet fra **dobbelt** Side: som forløsende og som forsonende.

Altsaa — det er den **forløsende** Virksomhed, vi først skulle tage under nærmere Betragtning. Forløsning, Udfrielse, Løskjøbelse ere Udtryk, der bevæge sig om en Modsætning imellem Trældom og Frihed: "Hver den som gjør Synd, er Syndens Træl"**). Nærmest kunde disse Udtryk synes at vise hen til det trælbundne, dybtsunkne Liv, iblandt Jøder

*) Luk. 17, 20. 21. **) Joh. 8, 34.



og Hedninge, som Jesus og Apostlene havde umiddelbart for Øine (see S. 4). Men Sidestykker til det her udkastede Billede ere til enhver Tid at finde. Historie og Erfaring lærer os, hvorledes det guddommelige Lys i Mennesket kan formørkes, og Mennesket synke saa dybt ved Vankundighed og aandelig Sløvhed, at Den, der er skabt "lidet ringere end Englene"*), staaer ikkun lidet høiere end Dyrene, — hvorledes Vantroen kan bringe Mennesket til at fornægte den Stemme, der dog kalder og drager til Gud stærkere end Blodets Stemme til de Nærmeste paa Jorden, Overtroen kan forvandle de helligste Gjenstande for Tanken til blodige og blodtørstige Spøgelse-Billeder, Fordom kan holde Menneskets Øine til imod ethvert renere Sandheds-Lys, Tvivl kan omspænde Menneskets Hjerte og lamme de bedste Kræfter, — hvorledes al denne Aandsformørkelse, i Forbund med sandselig Begjerings Magt, kan tyrannisere Mennesket, den frie Skabning, kan foregjøgle ham det Unaturligste som gudvelbehagelig Gjerning, med dæmonisk Magt gjøre den sædelige Anstrengelse til Intet og rive ham hen i vilde Lidenskabers Strøm, hvor han lader sig binde til den tommeste Verden, bringe til at træde baade guddommelige og menneskelige Love under Fødder. Denne Lærdom og Erfaring vil lade os forstaae Skriftens Yttringer om Mørkets Lænker, om Forløsning, den forløsende Magt og Naade. Men ogsaa, naar vi blive staaende ved det naturlige Menneske overhovedet, efter de Vilkaar, der ere givne for Alle, vil Forløsningens Begreb af sig selv oplukke sig for Betragtningen. Thi, er det saa, at der er een Magt, som alle Mennesker ere underlagte, Syndens Magt, at denne Magt har sin første Grund i den Over-

*) Ps. 8, 6.

legenhed, som Sandseligheden har erhvervet sig for vor Opvaagnen til det bevidste Liv, at den yttrer sig i denne, halv uvilkaarlige, Hang til at følge den sandselige Tilskyndelse og Lyst imod bedre Erkjendelse, til at attraae og efterstræbe det Behagelige, som om det var Eet med det Gode, at undrage os Det, der vilde stride mod vor Begjærmelighed, at besmykke Det, der smigrer den sandselige Lyst (s. ovenf. S. 292 f.): er det da ikke klart, at, skal Mennesket fra denne Tilstand, hvor Sandseligheden har Magten, komme i fri Tilstand, hvor hans sande Væsens Lov skal blive hans Villies Lov, da maa han rives ud af det Spor, hvorpaa han fra først af er bleven ført ind? Det er ikke en Rettelse af en eller anden Skjevhed, ikke en Udfyldning af en eller anden Mangel, som her gjøres behov; men Mennesket maa drages ud af den Taage, hvori han hidtil er vandret fremad; det hele Forhold af Livets Retning og Formaal maa vendes om, en Omdannelse fra Grunden af maa foregaae i Menneskets Anskuelse, Stræben og Virken. Dette er Betydningen af det indholdsvære Udtryk i Skriften: **Gjenfødelse**, hvorved Mennesket aflægger den gamle Skikkelse og isører sig en ny, gaaer frem i et Liv, som maa kaldes nyt, fordi den øverste Lov og Grundsætningen for den hele Livsvirksomhed er ny. Men den christelige Betydning af dette Ord er ofte bleven misforstaaet, og det ikke sjeldnest af Dem, der mente det alvorligst med Sagen. Dette gjælder navnlig om den pietistiske Skole (s. S. 304 f.), hvis Fordringer gaae ud paa en formelig Forvandling af Mennesket, som først skal forberedes ved en Række af Bodskampe, i hvilke Mennesket, efter en bestemt Skala, skal gjennemgaae en Skjærsild af de mest fortærende Følelser af Frygt og Bæven, Selvforagt og Sønderknusselse, indtil han pludselig — i et bestemt Øieblik, hvori Naaden kommer til Gjennembrud — skal indtræde i



Naadestanden, og i den føle sig fra haabløs Fortvivlen sat over i uudsigelig Salighed*). Det er Selvbedrag af den farligste Art, naar det aandelige Liv med sine forskjellige Perioder — som nødvendigvis maa i ethvert Menneske antage forskjellig Form efter den forskjellige Sjels-Eiendommelighed og den forskjellige Beskaffenhed af det foregaaende Liv — tvinges ind i en engang tilvirket Form, og Sandheden af dette Liv skal lade sig vurdere efter den forudbestemte Maade, paa hvilken det skal komme til Udtryk i det ydre Liv. Mennesket bliver herved ført til en sygelig Rugen over sig selv, en ængstelig Anatomeren af sit Indre, og han vil herved atter enten blive fristet til at forhykle sig selv de Symptomer, paa hvilke den sande Anger og Ved skal være at kjende, eller han vil, saafremt disse ikke kunne paavises, være udsat for at blive Bytte for en fortvivlende Sjeleangst. Det følger af sig selv, at et aandeligt Misforhold, som lidt efter lidt har dannet og rodfæstet sig, ogsaa først lidt efter lidt kan blive rettet; men ikkedestomindre kan

*) Denne Bestræbelse efter at bringe Bods- og Omvendelses-Værket i methodisk System, ved Klassificeren og Specialiseren af de enkelte Afsnit og deres indbyrdes Følge, er bievet videst i det methodistiske Parti, som er stiftet i England, i den første Deel af det 18de Aarhundrede, af tre fromme og med Aandens og Livets Kraft hvit begavede Mænd, Brødrene Johan og Carl Wesley og Georg Whitefield, og nu er meget udbredt i England og Nordamerika. Dette Parti er i aandelig Retning beslægtet med Pietisterne og de mähriske Brødre, dog med strengere asketisk Charakteer, og dets Indflydelse paa det kirkelige Liv i England og Amerika er væsentligt den samme som disse Partiers i Tydskland. For Almuens religiøse Dannelse, for Missionsvæsenet, for Slavehandelens Ophævelse, og overhovedet for et christeligt Livs Fremme der, hvor det staaer længst tilbage, er der virket af Methodisterne med utrættet Nidkjærhed og rige Frugter.

den Beroligelse, som paa Omvendelsens besværlige Vei er Mennesket fornøden, for at Kraften ikke skal svigte, ligesom gribes forud, i Bevidstheden om den mere og mere stigende Overvægt af Aandens Liv.

Dette altsaa er det første Trin. Men Fødselen er — den aandelige ligesom den legemlige — kun Indtrædelse i Livet; paa Gjenfødelsen maa følge den hele Livsudvikling, Fremvært og Styrkning af de aandelige Kræfter i den nye Retning, i hvilken de ere førte ind. Dette er, i Skriftens Sprog, **Helliggjørelse**, Tilnærmelse til Sædelighedens Ideal, som det er givet i Menneskehedens store Forbillede. Ogsaa ved Udviklingen af dette Begreb træde mærkelige Eensidigheder frem, med afgjørende Indflydelse paa Livet. Saaledes synes **Nogle** at mene, at den religiøse Fuldkommenhed, som er Livets Formaal, omtrent falder sammen med og gaaer op i **Erkjendelsens** Fuldkommenhed. Og vistnok — saaledes vilde det forholde sig, dersom Menneskets Væsen var udtømt i Begrebet af det rene, tænkende og erkjendende, Fornuft-Væsen, og det menneskelige Liv altsaa vilde være opfattet i sin Heelhed, ved at opfattes blot som Tankeliv. Men, endskjøndt Tænkningen vistnok er det aandelige Livs Udspring, det sædelige Livs Nærer og Leder, saa falder dog Villiens Frihed og Reenhed ingenlunde sammen med Tankens; hvor langt er det ikke fra — hvad heraf vilde være den umiddelbare Følge —, at De, i hvem Tænkningen har naaet det høieste Trin, altid staae øverst ogsaa i sædelig Henseende! Meget mere — ligesom Paulus siger*): "det Gode, som jeg vil, det gjør jeg ikke; men det Onde, som jeg ikke vil, det gjør jeg", — saaledes kunne vi sige med ikke mindre Sandhed: at det Gode, jeg veed,

*) Rom. 7, 19.



vil jeg ikke, men vel det Onde, jeg veed, og kjender som saadant. Thi Dette er netop Syndens Væsen: den Deling og Sønderlemmelse af Livet, hvorefter, i det ene Moment, den sandselige Lyst og Ulyst bliver den bestemmende Grund for Villien, medens dog, til anden Tid, den attraaede og friskende Gjenstands hele Uværd og Daarlighed kan staae klart for vor Sjel. — Til ganske anden Side fører den mystiske Retning hen. **Følelsen** er her Middelpunktet for det aandelige Liv, og saaledes skal Livets Fuldkommenhed ogsaa kun være at søge i en Overvælden af den fromme Følelse, hvor Mennesket synker hen i Beskuen, i ufravendt Stirren paa det guddommelige Lys, indtil det bevidste Liv ligesom svømmer ud, og Mennesket taber sit eget Jeg af Syne. Her skal Tilværelsens aandelige Høidepunkt være naaet: det endelige Væsens Sammensmelten med det uendelige; — som om ikke Selvbevidsthedens Klarhed er og bliver den første Betingelse for at aandelig Sandhed. Det er nu netop Dette, som atter **Andre** mene ikke at kunne gjøre stærkt og eftertrykkeligt nok gjældende; og, da det bevidste Liv træder klarest og bestemtest ud i **Gjerningen**, hvor maa da vel — spørge de — Helliggjørelsens Sandhed og det aandelige Livs Frugt være at søge, uden i det størstmulige Antal af ret øiensynlige Fromhedsgjerninger? Men, hvor den sædelige Vurderingsregel skal være at søge i Bedrifters Antal og Glands, der vil Veien være anviist og aabnet til den tomme Værkheltighed, som spiller saa stor en Rolle i alle Religioners Historie, til forsængelig prunkende Gjerninger, som have "Gudfrygtighedens Skin, men fornægte dens Kraft"*).

I alle disse forskjellige Retninger er Eensidighedens Grund

*) 2 Tim. 3, 5.

den samme: at nemlig Religionens Væsen bliver henført til den ene eller til den anden enkelte Side af Menneskets aandelige Liv, medens vi dog vide det med os selv, hvorledes det netop er Religionens Væsen, ikke at indvirke, udelukkende eller engang overvejende, enten paa den menneskelige Tænkning, Følelse eller Villie, men paa Mennesket som udelt Helhed. Vi skulle "kjende Sandheden, og Sandheden skal gjøre os fri"**); disse Ord betegne fuldstændigt Religionens Forhold til Mennesket: dens gjennemgribende Indvirken, gjennem Tankens Oplysning, paa Følelsens og Villiens Liv. Men Helliggjørelsen er i Christendommen givet ikke som Begreb alene, men som levende Virkelighed, og at tilegne os den selvsamme Virkelighed — at følge Christus efter, at vandre som han har vandret, iført os Christus og lade ham vinde Skikkelse i os, lære Lydighed og Kjærlighed af ham*) — er derfor Skriftens og Christendommens eiendommelige og særegne Opfordring til Helliggjørelse. Denne Efterfølgelse af Christus, som den Christnes høieste Formaal, er oftest bleven opfattet falskt, som en ængstelig Træden i de selvsamme ydre Spor. Men, ligesom det vilde være Daarskab, om Nogen mente at følge Christus efter, ved at gjentage hans Vandring, saaledes som den er beskreven os i Evangelierne, fra Stad til Stad i Galilæa og Judæa indtil den sidste Vandring til Golgatha: saaledes er det ikke mindre en Misforstaaelse, naar Oldtidens Martyrer, for at blive Christus lig, trængte sig med forsagelig Begierlighed til Korsets Død, naar Middelalderens Munke søgte forsætligt at blive Gjenstand for Mængdens

*) Joh. 8, 32.

**) 1 Pet. 2, 21. Matth. 11, 29. Joh. 13, 34. 15, 12. 1 Joh. 2, 6. Rom. 13, 14. Gal. 4, 19. Phil. 3, 6.



Haan og Spot og Forfølgelse, eller overhovedet naar Man gjorde sig det til Opgave, i ydre Forhold, i Tale og Gjerning at frembringe en Form-Lighed med Christi Liv. Vi ville ei engang lægge Vægt derpaa, at, om Christus i saadan Betydning skulde være givet os til Livsmønster, da havde han, for at være det fuldkommen sikre Forbillede, selv maattet gjennemgaae den hele Mangfoldighed af Forhold og Stillinger, som kan paavises i Menneskenes Liv. Men det er klart, at en saadan ængstelig Eftertræden af Frelserens Spor vilde have en Tilgrundegaaen af enhver menneskelig Individualitet, enhver Charakteer-Eiendommelighed til Følge. Og, saavist som Menneskets Bestemmelse netop maa søges i den forstandige Udvikling af det personlige Væsen, saa vist er det kun en saadan Tilegnelse af Christi Aand, hvor den hele Charakteer-Udvikling bliver ledet og styret af den, der kan kaldes Christi sande Efterfølgelse*).

Have vi saaledes tydeliggjort os Beskaffenhed og Omfang af den religiøse Forløsning, da vil det ogsaa heraf være indlysende, ved hvilke Midler der alene kan arbeides paa denne Forløsning. Det Aandelige maa overalt behandles paa aandelig Maade; og saaledes kan ingen Udløsen tænkes af aandelige Baand, ingen Erhvervelse af aandelig Frihed, uden ved aandelig Indvirken paa de aandelige Kræfter. Forløser-Navn kan derfor tilkomme Enhver, som i særegen Grad verd at bringe disse Midler til velgjørende Anvendelse, og for saavidt kan Jesu forløsende Virksomhed ikke være i Natur og Væsen

*) "Om Christi Efterfølgelse" (de imitatione Christi) er Titelen af et af de navnkundigste og hjertetiligste Opbyggelses-Skrifter fra ældre Tid, som er oversat i de fleste ydre Sprog. Forfatteren er Augustinermunken Thomas a Kempis (egentl. Th. Hamerken, født i Kempen i det Gölnske), † 1471.

forskjellig fra den, som er udgaaet fra andre store Personligheder, der staae i Historien som Lærere og Ledere af den menneskelige Slægt. Men paa den anden Side er det klart, at Den, som skal bære dette Navn i dets fulde Betydning, som skal udløse fra de Baand, der holde den hele Menneskehed omspændt og bunden, — som skal kunne bringe Lys i Mørket, Viished i Tvivl, Styrke i Fristelse, Fred i Angstelse, — at Han maa selv staae over den Ufriheds-Tilstand, af hvilken Menneskene skulle føres ud. Og saaledes ville vi skjønne Sandheden af, hvad ovenfor er sagt: at Jesu Virksomhed staaer i uadskillelig Forbindelse med hans Personlighed. Ikke et Menneske — vaklende, vildfarende, fejlende som hans Medmennesker — formaaer at være Menneskenes Frelser, men alene Mennesket, i hvem det Menneskelige selv var guddommeligt, Guds Væsens rene Form og Aabenbarelse. Denne Virken til Menneskenes Forløsning fra det aandelige Onde er, i det theologiske Sprog, bleven udtrykt ved det Navn: Jesu prophetiske Embede, — et Navn, som paa betydningsfuld Maade fører til nærmere Udvikling af Virksomhedens Natur. Thi det var Propheten, den gudbenaadede Gudstjeners, Kald: ikke blot i Lære, men ogsaa i Liv at være Guddommens Talk og Aabenbarer. Og saaledes var ogsaa Jesus "en Prophet, mægtig i Ord og Gjerning"*), og i de selvsamme to Momenter falder hans forløsende Virksomhed: i Ordet og Livet. Jesus var "kommen til Verden, at vidne for Sandheden"; han var selv "Sandheden og Livet", "Verdens Lys", paa det Ingen skal "vandre i Mørket"**). Hans Ord ere "Aand og Liv", er Sandhed, til at hellige Menneskene i Sandhed"; thi "Sandheden gjør Mennesket fri"; "hvor

*) Luk. 24, 19. **) Joh. 18, 36. 14, 6. 1, 9. 3, 19. 8, 12. 12, 46.



Christi Aand er, der er Frihed".*) "Salige ere De, som høre Ordet, og gjøre derester"; thi det er "det evige Liv, at kjende Faderen og Sønnen".**) Saaledes er det Ordets Kraft, dets Sandhed, Liv og Myndighed, der virker Menneskenes Udfrielse af Vankundighed og Synd; og Jesus hyldes, som Augustinus siger, i sin Kirke som "Lærernes Lærer, hvis Skole er paa Jorden, hvis Lærestol er i Himlen". — Men Jesus er ogsaa "Veien" til Livet***) derved, at han selv er gaaet forud, virkende og lidende, stridende og seirende, og saaledes kan drage Alle ad den anviste Vei til Faderen. Ved den historiske Virkelighed af Sandhedens Ideal, udtrykt i et Menneskeliv, er enhver Tvivl om det Godes Mulighed for Mennesket ophævet; thi som saadan maa den sædelige Fuldkommenhed tænkes hos Jesus, at det synd-frie Liv bliver hans Fortjeneste i samme Betydning, som det bedre Liv hos de aandeligfindede Mennesker, i hvem den ædlere Natur vel er Naadens Gave, men saaledes, at Viljens Frihed har sin Deel i dens Udvikling. Naar vi derfor tale om Umuligheden af at synde hos Jesus, da kunne vi derved ikke tænke paa en Natur-Umulighed, grundet i hans Væsen selv, men paa en aandelig, en sædelig Umulighed, som havde sin Grund i Fuldkommenheden, hvortil Viljen var udviklet (jfr. S. 320 f. 323). Men ikke Dette alene: Skjønheden i Livets rene Sædelighed vækker, som al Skjønhed, Følelse af Velbehag, Glæde og Kjærlighed. I disse Følelser er et sandseligt Moment tilstede, men luttet ved og optaget i det Aandelige, og heri netop bestaaer Livets,

*) Joh. 6, 63. 17, 17. 8, 32. 2 Cor. 3, 17.
**) Luk. 11, 28. Joh. 17, 3. ***) Joh. 14, 6.

Exemplets sædelige Indflydelse, at Følelsen, som ellers, i Sandselighedens Tjeneste, virker imod Sædelighedens Lov, bliver vunden for den aandelige Lov, og træder over paa dens Side, som medforbunden Magt. "Hvorledes — hedder det hos Augustinus — kan Mennesket helbredes for Hovmod, dersom han ikke helbredes ved Guds Søns Ydmyghed? hvorledes fra Gjerrighed, dersom han ikke helbredes ved hans Fattigdom? hvorledes fra Vredagtighed, dersom han ikke helbredes ved hans Taalmod? hvorledes fra Ugudelighed, dersom han ikke helbredes ved hans Kjærlighed? hvorledes fra Frygtagtighed, dersom han ikke helbredes ved Guds Søns Opstandelse?"

Men, naar nu disse Momenter, i hvilke den forløsende og helliggjørende Kraft er at søge af Jesu Virksomhed, dog ikke ere, og efter Sagens Natur ikke kunne være, andre end de, der ogsaa betegne andre fromme Sandhedsvidners Virken: Hvad berettiger da til at tillægge Jesus en Virksomhed, hvorved han i høieste og eneste Betydning paakaldes som Menneskenes Forløser? Besvarelsen af dette Spørgsmaal er kun derfor vanskelig, fordi det just ligger i Christendommens Væsen som den sande Aabenbaring, i hvilken Mennesket gjenfinder sig selv, at dens Sandhed, dens Liv og Kraft er saaledes sammenvoxet med alt aandeligt Væsen, alle aandelige Livskræfter, at det ikke er muligt at udskille den christelige Indflydelse for sig. Alligevel lade visse almindelige Punkter sig udpege, som give Betragtningen i denne Henseende fornøden Fasthed. En Sammenligning frembyder sig imellem den forchristelige Verden i sædelig Henseende og den christelige Verden. Jo mere vi maae erkjende den religiøse og sædelige Forberedelse for Christendommen, der var givet i de østerlandske Religioner, i den jødiske Lov og Lære, i den græske Philosophie, desto nærmere ligger Spørgsmaalet: hvilken der her blev den endelige Frugt? hvormed den gamle Verdens Cultur til Slutning endtes? Og, naar vi nu finde Hedenskabet, efter en kort Blomstringstid, opløst i haabløs Tvivl og sophistisk Ordgyderie, hensunket i en plat Materialisme og en grændseløs sædelig Fordærvelse, naar vi finde den jødiske Gudsfrygtighed udartet til en forfængelig Fromheds-Maske, der kun brugte Bogstaven til at ihjelslaae Aanden, Menneskekløgten til at gjøre Guds Lov til Intet: hvorledes kommer ikke her en indre Naturforskjellighed tilsyne! hvor indlysende bliver det allerede her, at det er i en ganske anden Betydning end den gamle Verdens aandelige Hovedmagter, naar Christendommen gjør Fordring paa at erkjendes som sædelig Forløsnings- og Helliggjørelses-Anstalt! Ikke mindre nær ligger et sammenlignende Blik paa den christelige og den ikke-christelige Verden, saaledes som begge nu bestaae jevnsides af hinanden. Naturligviis kan her ikke den blotte Religions-Bekjendelse lægges til Grund. Det kan derfor ikke blive saadanne Ikke-Christne, som leve midt i en christelig Stat, hos hvem Modsætningen skal være at søge; thi Disse ville, mere eller mindre, bevidst eller ubevidst, blive paavirkede af de christelige Ideers Magt, og Forskjelligheden imellem saadanne halvveis Christnede og de virkelige Christne maa derfor nødvendigviis blive flydende og ubestemt. Men vi tænke paa de Religionsbekjendere, der endnu bestandig leve i et afsluttet Samfund — Hedninge og Mahomedanere. Man kunde her indvende, at den aandelige Overlegenhed, som maa indrømmes de christelige Stater, beroer paa en Mangfoldighed

af Momenter, som ligge udenfor Religionen: paa Regeringsform og Statsforfatning, Lovgivning og Dannelses-Anstalter for Videnskab og Kunst. Men er ikke alt Dette netop at betragte som Virkning og Afsødning af Christendommen? Thi det er en høist indskrænket Synsmaade, at ville søge Christendommens Indflydelse alene paa Religionens Enemærker, eller overhovedet at ville søge det Religiøse alene indenfor Grændsen af det Kirkelige. For den sande aandelige Magt gives ingen Grændseborn. Og Christenheden fordrager sig med ingen Raahed, Udsvævelse, Usømmelighed, med ingen Menneske-Undertrykkelse, med ingen Hædelighed, af hvad Navn nævnes kan. Paa alle Enemærker derfor, i alle Retninger er Christendommen humaniserende; den løsner og løfter allevegne vilkaarligen paalagte Baand, og retfærdiggjør saaledes, ogsaa i borgerlige Forhold, i Videnskab og Kunst, sin forløsende Kraft. Og kunne vi vel, ved dybere Betragtning, overse Vidnesbyrdene om denne Kraft i den christelige Verden selv, til hvilken Side vi end vende vor Betragtning? Ikke naturligvis, som om det i den christelige Verden skulde til nogen Tid mangle paa stærke Brydninger i det aandelige Liv, eller som om Indbrud skulde blive holdte ude, selv af saadanne Retninger i den religiøse Livsanskuelse og det sædelige Liv, som ikke lægge Dølgsmaal paa deres fjendtlige Stilling til Christendommen, og som besnagtet en Tidlang kunne finde Medhold og Understøttelse. Naar Christendommens Virkninger skulle udfolde sig i historisk Tidsfølge, da maa Timelighedens Naturlov ogsaa her være gjældende; den fremskridende Gang af christelig Kundskab og christeligt Liv maa ofte vorde afbrudt ved Strid med modstræbende Magter, og det kan selv ikke undgaaes, at



mangengang, baade i Nationernes og i Individernes Liv, denne Fremskriden kan vise sig ligesom hin Pillegrimsgang til det hellige Land, hvor der, for at gjøre Veien længere og Veien besværligere, hvergang blev gjort et Skridt tilbage, naar to vare gjorte fremad. Men derved er Christendommen bleven, er og bliver, den i Sandhed forløsende og helliggjørende Magt, at ved den, og først ved den, er opreist en aandelig Sundhedsmagt i de christne Folks Midte, hvortil Alle have Adgang, hvori Alle have Andel, hvorfra Alle hente Næring og Styrkning, — at der ved de christelige Ideer er tilveiebragt en aandelig Enhed, en fælleds Erkjendelse angaaende de religiøse og sædelige Grund-Spørgsmaal, som udgjøre Troens og Livets faste Midtepunkt, som ikke er de Skolelærdes Eiendom, men den hele Christenheds. Først ved denne sædelig religiøse Almeenbevidsthed har Sandheden erholdt en Klippegrund til Underlag, for hvis urokkede Fasthed der ikke kan være Bekymring. Thi, naar saadanne Paastande, Lærdomme, Systemer, som træde op imod Religionens og Sædelighedens, Humanitetens og Retfærdighedens Grundsætninger, nu og da gjøres gjældende i christne Lande, da bliver det ikke, som fordum, Signal til en Skolestrid iblandt de Lærde, men Opraab til en aandelig Landstorm, hvortil den christelige Tro og Indsigt giver Enhver Vaaben. Thi Kampen gjælder Grundsøilerne for den aandelige Existents; det er et Brud paa, et Attentat imod den hele Slægts, det hele Samfunds Vedkjendelse og indre Liv, der kalder til Vaaben. Men herved er da ogsaa — med hvor stærke Ord og hvor udfordrende en Mine der end trædes frem — den unndgaaelige

Dom og Skjebne af enhver fjendtlig Bestræbelse mod Religion og Sædelighed udtalt. I ethvert Christenfolks Midte er reist den samme "Hovedhjørnesteen, og Hvo som falder paa denne Steen, vil sønderslåes; og Hvem den falder paa, ham vil den knuse" *)

*) Matth. 21, 42. 44.



# XVIII.

## Jesus som Forsoner.

Den hele Virksomhed til at omdanne og hellige Menneskets Liv, som er sammenfattet under Forløsningens Navn, gaaer ud paa det fremtidige, foran liggende Liv, paa at bringe dette i sædelig Modsætning til det forudgaaede: som et Frihedens Liv, som Aandens Frihed, i Modsætning til et Ufrihedens Liv, til Sandselighedens Trældom. Men, naar en saadan Opfordring udgaaer til Mennesket, at han skal forandre den hele Retning af sit Liv, oplyse sine Kræfter for at bryde sig en Vei, og ad det trange Spor stræbe hen imod Helligheds Maal: da er dermed forudsat, at han med frit og ubetynget Sind, med friск og udelt Kraft skal kunne udtræde Vandringen og den Kamp, der vil forestaae med saamangen, indre og ydre, Modstand. Men hvorledes skulde vel Dette være Tilfældet med noget Menneske? Thi Enhver har sin Fortid, og fra den fører Enhver sin Byrde med sig, der trykker og tynger: Bevidstheden om tidligere Synd, — en Bevidsthed, som ved ethvert alvorligt Tilbageblik bringer angstende Frygt i Sjelen. Jo mere Tanken om den Alvidende og Retfærdige bliver levende i Sjelen, desto mere maa denne Følelse faae Overhaand; og, ligesom Kjærlighed og Tillid til Gud giver Aandens Kræfter Frihed og Friskhed til at udfolde sig, saaledes vil, hver Sindelaget, hvormed der sees hen til Gud, er en "Trældoms-Aand til Frygt" *),

*) Rom. 8, 15.

Livspiren være knækket, eller den vil kun bryde frem i vildtudlebende, kraftløse Skud. Den hele Virken vil bære Forkuelsens Præg, være egennyttigt beregnet paa at afvende den Straffedom, hvis truende Billede ikke lader Sjelen Ro. Skal altsaa Christus blive Skaber af et nyt, et reent sædeligt Liv i Mennesket, da maa han først og fremmest forløse fra den qvælende, kuende Frygt. Dette er **Forsoningens** Betydning.

Men skulde der ikke findes nogen Overdrivelse og Overspænding i Det, som her er anført og er paaberaabt som en Erfarings-Sandhed, hvorom Enhver skal have Vidnesbyrd i eget Bryst? Skulde det ikke være en ufand Skildring af Sjelens Tilstand, i det Mindste ikke træffe den sunde og kraftige Sjel, naar Syndsbevidstheden fremstilles som trængende sig ind med saa foruroligende og forstyrrende Magt? Thi, naar en Spire til Synd jo dog allerede ligger i Menneskets Natur, naar denne Spire udvikles uvilkaarligt tilligemed Kræfterne selv, og derfor Synden bliver alle Menneskers Lod: skulde da Den, der ikke befinder sig i overspændt, sygelig Sindsforfatning — maaskee netop fremkaldt ved de mørke, truende religiøse Forestillinger —, ikke allerede have Beroligelse i den Tanke, at Gud vil ikke gaae i Rette med Støvets Svaghed efter Helligbedens strenge Lov? Den menneskelige Opdrager søger kun at virke Fortrydelse og Forbedring; hvorledes skulde da vel den guddommelige Straf have anden Hensigt? og, er denne Hensigt opnaaet, hvorledes skulde vel Gud vedblive at behandle den Vedfærdige og Omvendte som skyldig til at lide fremdeles? Men, hvor vel end disse Beroligelsesgrunde ere skikkede til at finde Indgang hos Mennesket, som just her er tilbøieligst til at gribe Beroligelsen, hvorsomhelst den synes at tilbyde sig, saa behøves dog ingen Dybhed i Tanken, men



alene Meenhed i den sædelige Bevidsthed, for at erkjende det Overfladiske i denne hele Betragtningsmaade af Retfærdighedens Væsen. Samvittigheden lader jo dog ikke denne Paastyden af Naturens Syndighed gjælde; den stevner Synderen selv, som frit og ansvarligt Væsen, for sin Domstol; hvorledes skulde da Mennesket kunne retfærdiggjøre sig for Gud, ved at skyde sig ind under denne Naturskrøbelighed? Fremdeles — naar den menneskelige Retfærdighed afsiger Dommen og fuldbyrder Straffe paa den Skyldige, da søger den, forsaavidtsom Mennesker ere i Stand dertil, at have Retfærdigheds-Idéen for Øie; og ved Begrebet om den guddommelige Retfærdighed, som gjengjældende, skulde det være tilladt at træde ud af Ideens rene Sphære, og synke ned til Forestillingen om en Overbærelse, der skal lade sig nøie med Det, hvormed Mennesket selv ikke er nøiet, — en Overbærelse, som i alt Fald kunde sømme sig for Mennesket, der, ved at bedømme Andres Liv, bliver sig sin egen Skyld bevidst? Og endelig — selv i det borgerlige Samfund bliver Straffen betragtet ikke alene som Middel til Forbedring, men ogsaa som Fyldestgjørelse af den krænkede Retfærdighed; og ved den guddommelige Gjengjældelse skulde dette Synspunkt aldeles falde bort? Forbindelsen, som i den guddommelige Verdensorden er sat imellem Synd og Lidelse, skulde være saa løs og udvortes, at den skulde vorde falden, naar Bod og Omvendelse fulgte paa? Men overhovedet kan der ikke stærkt nok erindres derom, at de religiøse Forestillingers Dybde og deres Magt ikke kan udmaales efter den Erfaring, som er hentet fra Menneskelivet der, hvor det glider hen som den stille Strøm, uden voldsomme Brusninger og stærke Fald. Det er Skikkelser af ganske anden Alvor der møde os, hvor et aandeligt Vendepunkt er indtraadt som Deling af

Menneskets Liv, saa at den senere Livsretning staaer i Modsætning til den tidligere, og Prøvelsen saaledes vender sig med sin hele Skarphed, Regnskab fordrende og ængstende, til Det, der ligger bagved. De stærkeste Sjele see vi her at overvældes af deres Synds Bevidsthed, at gribes af Frygtens haarde Ansægtelser, at føres og drives til alle Sider, for at finde Det, der kan dulme Sjelens Uro og Angest for den strassende Retfærdighed *). Men, saalænge som Frygten for den tidligere Skyld saaledes følger Mennesket som ængstende Skygge, — hvor maa ikke Kraften til sædelig Stræben være slagen med Lamhed, netop naar den gjøres meest behov?

Men det er ikke enkelte Optrin i dette eller hiint Menneskes Liv, paa hvilke vi have at fæste vort Blik i denne Henseende. Thi, skulde nogen Forestilling nævnes, som ret egenligt har behersket det menneskelige Liv i dets store Epocher, grebet dannende ind i dets Skikkelse, og bestemt Anlæg og Ordning af den hele Virksomhed, da er det denne Forestilling: hvorledes det engang Gjorte ikke kan vorde ugjort, Syndens Skyld ikke lader sig udslette, og hvorledes det dog er uundværligt for Mennesket, at forskaffe sig Ro for Tanken om de skete Overtrædelser, naar ikke Tilværelsen skal tabe alt Værd og al Betydning. **I den gamle Verden var Livet derfor en fortløbende Bod og Forsoning.** Veien, som skulde føre

*) I sin Leonelsbestilvelse af Luther beretter Melanchthon: "Mangengang, naar han i Alvor eftertænkte Guds Vrede og de forfærdelige Exempler af hans Strasse, paakom ham en saadan Rædsel, at han var nær ved at forgaae". Og Luther har selv senere beskrevet den Sjeleangest, der i Klosteret drev ham til at søge Fred for sin Sjel ved overdrevne Bodsøvelser, ved næsten at "vine sig til Døde ved Vaagen, Beden, Læsen og andet Arbeide". (XIX. S. 2299.)



dertil, var anviist ved Forestillingen om det guddommelige Væsen. Man trøstede sig ved at tænke sig Gud som menneskeligt Væsen, der vel vrededes over Synden og sendte sine Strasse over Synderen, men hvis Vrede kunde stilles, hvis Straffedomme kunde afvendes. En rastløs, urolig Anstrengelse, for at udsone Brøden og tilbagevinde den guddommelige Naade, blev heraf den naturlige Følge. Men ved saadanne Gjerninger, hvortil Livet selv i sin Gang medførte naturlig Anledning og Opfordring, og hvorved en eller anden Retfærdigheds- eller Fromheds-Pligt blev opfyldt, kunde Man her ikke blive staaende; thi det følte Man vel, at der paa denne Vei ikke kunde ydes Mere end simpel Skyldighed, ikke vindes noget Overskud, der skulde kunne komme den tidligere Syndeskyld til Gode. Man søgte det Overordenlige: saadanne Gjerninger nemlig, som fra det sædelige Synspunkt maatte synes aldeles ligegyldige og uden umiddelbart Formaal, men netop derved syntes at erholde en særegen Betydning til at betegne den Heftighed, der higede og tragtede efter Guds Naade, der satte alt Andet til Side, og ikke agtede noget Offer for dyrt, ikke skyede nogen Lidelse for at opnaae den. Heraf udsprang den sammendyngede Mangfoldighed af Ceremonier — Handlinger, der aldeles ikke havde anden Betydning og Hensigt, end at forherlige Gud og vise Menneskets Beilen til den guddommelige Naade —, heraf den bestandig tilbagevendende Offerdyrkelse, hvor det Udsøgteste og Bedste, Markens Førstegrøde, Hjordens fuldkomneste, feilfrieste Dyr, fangne Fjender, selv egne Børn, traadte i Menneskets Sted som Sonemiddel, — heraf det hele asketiske Liv, sammensat af de kunstigst udtænkte Arter af Selvpinsler, hvorved man meente ligesom at foregribe og afvende Himlens Strasse. Det

heieste Punkt i denne Kunst, at afstumpe Følelsen indtil Roden og tilintetgjøre alt bevidst Liv, er naaet hos Hinduerne, hvor Pœnitenterne tilbringe en halv Snees Aar i ubevægelig Stilling med oprakte Arme, eller svinge sig gjennem Ilden, og ombider kaste sig ind under Hjulene af de rullende Lastvogne. Dette er Phænomener, der vel maae bringe os til at erkjende den Magt, hvormed Synds-Bevidstheden kan lue det menneskelige Væsen, Styrken af den Trang, der driver det til at søge sin Forsoning. Men paa den anden Side — hvilken aandelig Tomhed i denne hele Stræben! hvilken Forsøgelse af Broden, at undrage sig Lovens sædelige Fordringer, for at anvende Tid og Kraft paa det Unyttigste! hvilken Selvmodsigelse, at ville have en Virksomhed anset som Gud velbehagelig, der staaer heel i Egennyttens Tjeneste, alene og udelukkende er antagt paa at afvende Straffen og høste Naaden tilbage!

Allerede det Gamle Testaments Profheter lærte derfor: at det "ikke er i Offere, men i Kjærlighed at Gud har Behag, at Gudskundskab gjælder Mere for ham end Brændoffer"*) Men hvorledes skulde da nu Kjærlighed og Barmhjertighed tænkes at bevirke Forsoning for begangne Synder? Thi Mennesket kunde dog ikke forbelge for sig selv, at ethvert Øieblik har Krav paa den hele Lovs Opfyldelse, paa Mere, end Mennesket ved med sig selv at han opfylder, saa at Broden voxer bestandigt, enhver Dag forøger Syndernes Tal, og at, selv endogsaa om Lovens Fordringer lode sig opfylde, vi dog vilde være "unyttige Tjenere"**), d. e. saadanne, som ikke gjøre Mere end hvad der er vor Skyldighed, hvor altsaa ingen overskydig, tilbagevirkende Fortjeneste lader sig erhverve.

*) Hos. 6, 6. **) Luk. 17, 10.



Hvorsomhelst derfor Mennesket vises hen til selv at skulle udsone sin Synd, der er man altid paa ny falden tilbage til en tom Gjerningsvragt, til vilkaarligt udtænkte Handlinger, der synes at imponere ved den frivilligt overtagne, smertelige Opoffrelse. Ogsaa i den christelige Verden har Dette stadfæstet sig. Vi møde her Eneboere (Anachoreter), som satte Bodens Fuldkommenhed i at drage sig ud af alt menneskeligt Samfund, og imellem Ørkens Dyr ligesom at fornye et dyrisk Naturliv, — møde christelige Sidestykker til Hinduernes fornuftløse Udsvævelser, de saakaldte Stylitter (Stolteboere)*), som tilbragte en stor Deel af deres Liv paa høie Stolter, i staaende Stilling Nat og Dag, under aaben Himmel, — møde Anpriisninger af Munkelivet som et himmelsk Liv paa Jorden, hvor Verdensfornægtelsen endnu blev skærpet, for at forege Fortjenesternes Sum, snart ved Lyster om evig Taushed, snart ved andre, ligesaa unaturlige Pinsler**). Den

*) Som den navnkundigste af disse Stolteboere nævnes Symeon Stylita, i det femte Aarhundrede i Syrien, som skal have tilbragt 47 Aar paa en 40 Alen hei Stolte indtil sin Død, og allerede af sine Samtidige blev betragtet som et Mirakel af Helligbed; hans Ferden og Bessiggelse ogsaa som den største Bedjerning, og mange Hedninge skulle ved hans imponerende Exempel være blevne omvendte til Christendommen. Dog manglede det allerede dengang ikke paa Dem, der advarede mod en Vemodsulding af menneskelige Lyvptiginger, som letteligt kunde føre til Forkastelse for Guds Dom.

**) Selv en Mand af den hele Aand og Dannelsmaade som Pascal kunde, som strengtroende og ivrig Katholik, finde religiøs Tilfredsstillelse i at forege de legemlige Smerter, som Naturen allerede havde paalagt ham; han bar et Jernbelte med Pigge paa det bleite Legeme, som han pleiede ved en Armbevægelse at føre ind i Legemet, saa ofte, som en forbigangen eller verdslig Tanke opstod ham. (Vovenladefr. i Theol. Tidsfr. f. nyere theol. Litt. X. S. 686).

katholske Kirke anviser selv denne Vei, ved at stelle mellem de guddommelige Bud og de saakaldte "evangeliske Raad", hvortil ingen egentlig Forpligtelse skal paahvile Mennesket, saa at Forsømmelse altsaa ikke skal medføre Straf, medens derimod Jagttagelse deraf skal give Adkomst til overordentlig Belønning. Af en saa grundfalsk Lære have Forestillinger lidt efter lidt udviklet sig paa ganske naturlig Vei, som, betragtede i og for sig, lesrevne fra deres Rod, kunde synes uforklarlige: om en overstydende Skat af Fortjenester, som de rette Hellige have erhvervet ved deres overvættes fromme Nidkjærhed, uden at de selv have havt Brug for dette Overmaal; hvilsaarsag den skal være nedlagt i Kirkens Skjød som frugtbringende Capital. Over denne har Kirken alene Raadighed, og denne kan saaledes lade en større eller mindre Del deraf komme saadanne Troende til Gode, som, ifølge Kjødets Skrøbelighed, trænge dertil, og hvis Værdighed til at hjælpes paa denne Maade er Kirken bekjendt, — en Værdighed, som iblandt andre Maader ogsaa kan lægges for Dagen ved Redebonhed til at erlægge en klækkelig Sum for at blive deelagtig i det aandelige Gode. Dette er den kirkelige Aflad, i dens Grund og Betydning; — og hermed er det yderste Punkt naaet i Forrykkelsen af det aandelige Syn: det er Syndsforladelsen behandlet som en transportabel Gjenstand, en formelig Handelsvare!

Ville vi nu søge Kilden til denne Forvildelse, ligesaa qvælende for Sjelen som fordærvende for det hele Liv, hvor bliver da vel denne at søge, uden i den Forestilling: at det er Gud, der skal forsones, Mennesket, der ved sine Gjerningers Vard kan og skal forsone Gud? Denne Forestilling er det — som det hedder i den Augsburgske Confession (20de Artikel) —, "der fordum pinte Samvittighederne,



saa at Nogle bleve drevne ud i Orken, i Klostere, i Haab om, ved Klosterlivet at fortjene Naaden, Andre udtænkte andre Gjerninger for at gjøre Fyldest for deres Synder". Vi vende altsaa Sætningen om: det er Gud og Gud alene, fra hvem Forsoningen gaaer ud. Og hvorledes skulde Christendommen kunne tænkes at have anden Lære herom, efter det hele Forhold, den opstiller imellem Verden og Gud, som Den, fra hvem, ved hvem og til hvem Alting er? Men hermed er det da tillige indlysende, at den christelige Forsoningslære træder i fuldkommen Modsætning til den gamle Verdens.

Vi vende os altsaa til den hellige Skrift; og hvorledes finde vi da her Jesu Virksomhed fremstillet som forsonende — først i almindeligere Udtryk, for at vi skulle blive kaarende ved disse for det Første? Jesus er "Midler imellem Gud og Menneskene, Stifter af den nye og bedre Pagt"*); "Gud har ved ham forligt, forsonet Menneskene med sig"**); ved Jesus have vi "erholdt Adgang til Faderen og hans Naade", ere "nærmede og førte hen til ham"***), forhen langt bortfjernede fra Gud, skrammede tilbage ved Kryssten for hans Vrede. Denne "Trældoms-Aand" er de Christne fremmed. Thi ved Christus er "Fjendskabet ihjelslaget"; ved ham have vi "Fred med Gud, Frimodighed og Tillid, sønlig Udkaarelses-Aand"†), idet han har erhvervet Menneskene "Syndernes Forladelse, Forløsning fra deres Overtrædelser"††). Gud

*) 1 Tim. 2, 5. Hebr. 7, 22. 8, 6. 9, 15. 12, 24.
**) 2 Cor. 5, 18. 19. Eph. 2, 16. Hebr. 2, 17. 1 Joh. 2, 2. 4, 10.
***) Rom. 5, 2. Eph. 2, 18. 3, 12. Hebr. 7, 19. 1 Pet. 3, 18.
†) Rom. 5, 1. 8, 15. Eph. 2, 16. 17. 3, 12. 1 Joh. 2, 28. 4, 17.
††) Matth. 26, 28. Apg. 5, 31. Rom. 3, 25. Eph. 1, 7. Col. 1, 14. Hebr. 9, 15.

"tilregner dem ikke længere deres Synder, kommer ikke deres Overtrædelser ihu"*).

Det er saaledes fra forskjellige Sider, under forskjellige Former og Vendinger, at Evangeliet tilfører Menneskét den trøsterige Lære. Men det er tillige Udtryk, som viensynligen ere nærmest beregnede paa at opreise og berolige. De have en mere praktisk end dogmatisk Charakteer, have større Styrke og Varme end Klarhed og Bestemthed; og **en nærmere Forklaring over Forsoningens Natur** er her endnu ikke given. Der ligger saaledes i de indholdsrige Betegnelser en stærk Opfordring til Tanken; og saa dybt som vi have seet, at denne Lære griber ind i det hele indre Liv, ville vi forud formode, at den christelige Tænkning ikke har undladt at forfølge de anviste Spor. Mange forskjellige Veie ere her blevne indslagede — og anderledes kan det ikke tænkes, hvor den religiøse Interesse bliver saa levende berørt —; men de falde alle ind under **tvende Hovedretninger**, og det vil vist sig ved nærmere Eftertanke, at det hele Rum virkelig er udmaalt ved denne Dobbelthed i Tænkningens Gang. Ligesom der nemlig er i Christus og i Christendommen en guddommelig og en menneskelig Side, som maae holdes forenede, naar den christelige Sandhed skal blive bevaret i sin Helhed, men tillige (som ovenfor vist, S. 132 f. 337 f.) Fristelsen ligger nær til at fremhæve den ene Side paa den andens Bekostning: saaledes vil, ogsaa ved denne Læres Udvikling, Interessen kunne være ensidigen henvendt **enten** paa Christendommens Forhærligelse som **guddommelig Forsonings-Anstalt**, **eller** paa den praktiske Betydning af Forsoningen for **Menneskets** sædelige Liv. Et Blik paa Lærens Historie stiller Virk-

*) Rom. 4, 7. 2 Cor. 5, 19. Hebr. 10, 17.



ningen af denne dobbelte Retning, hvor den ene eller den anden er ensidigt forherskende, paa Udviklingen af Forsoningens Begreb i klart Lys.*)

Den **ene** Hovedretning er altsaa den, der betragter Forsoningen som et Værk, **umiddelbart, paa historisk Maade tilveiebragt ved Jesu Lidelse og Død.** Denne Forestilling knytter sig naturligen til Offeridéen: hvorefter den Offrendes Synder blive lagte paa Offerets Hoved, som ved denne Overførelse træder i Menneskets Sted, overtager Straffen, som han har forskyldt, og saaledes virker Befrielsen for den. Spor af denne Betragtningsmaade findes allerede i den gamle Kirke, og den er lidt efter lidt bleven udviklet som Lære, indtil den omsider, i det 11te Aarhundrede, blev fremsat i skarpsindig Form af en af Middelalderens mest udmærkede Lærere, **Anselmus**, Erkebiskop i Canterbury. Hovedtrækkene af dette System ere følgende: Synd er Krænkelse af Guds Majestæt; og, som denne Majestæt er uendelig, saaledes medfører Synden ogsaa uendelig Brøde. En Eftergivelse af Menneskets Synd uden Straf vilde derfor stride mod den guddommelige **Retfærdighed**, og forstyrre den sædelige Verdensorden. En **Udsoning** af Synden er følgelig nødvendig. Men, skulde Synden udsones af Mennesket selv, da vilde Straffen blive, ligesom Synden er det, uendelig. Dette vilde stride mod den guddommelige **Kjærlighed**. Altsaa drives den guddommelige Kjærlighed til at søge **Erstatning** andetstedsfra, hvorved der kan ske Retfærdighedén Fyldest. En saadan kan kun ydes af Den, der paa engang er Menneske — altsaa kan træde i Menneskenes Sted, — og Mere end

*) C. F. Baur: die christliche Lehre von der Versöhnung. 1838. S. Tidsskr. f. theol. Lit. VII S. 247—329.

Menneske — altsaa kan tilfredsstille Guds Retfærdighed, d. e. af Gudmennesket. Og hvorledes da? Ved at give Noget, som er af uendelig Værdi, og som han ikke var skyldig at give, d. e. sit Liv; thi, efterdi han var uden Synd, var han ikke skyldig at døe. Denne Gave har Krav paa Gjengjeld; men denne Gjengjeld kan ikke komme Sønnen til Gode, som allerede har Alt, hvad Faderen har, men derimod Menneskene, til hvis Forløsning han er sendt. Saaledes er **Retfærdigheden udsonet med Kjærligheden**, og Forsoningens Sandhed og Gyldighed beviist.

Hvad der, selv ved den løseste Skizzering, bliver paafaldende ved denne Lære-Udvikling, er den strenge Form, hvori der skrides frem fra Trin til Trin. Slutningsrækken bevæger sig fremad med ikke ringere Sikkerhed, end om det var en juridisk Deduction eller en mathematisk Beviisførelse; det ene Led slutter sig til det andet, den ene Slutning bygges paa den anden, som det synes med streng Nødvendighed, og saaledes staaer en Bygning færdig, der imponerer ved tilsyneladende Fasthed. Naar vi imidlertid af egen Erfaring vide, hvor lidet det er de religiøse Ideers Viis, og hvor lidet det ligger i deres Natur, at godtgjøre deres Sandhed og Kraft for Sjelen paa denne Maade, da turde just derved allerede nogen Mistro opstaae til Udviklingens Gyldighed; og det feiler ikke, at jo denne vil yderligere stadfæste sig, naar nærmere Betragtning viser, hvorledes her det Uendelige er draget ned i Endelighedens, det Aandelige i Legemlighedens Begrændsning. I de menneskelige Forhold nemlig gjælder det, at Majestætens Ære kan vorde saaledes krænket, at Forsyndelsen imod samme ikke tør eftergives uden Straf; men hvorledes skulde Dette have Anvendelse paa det guddommelige Væsen, der staaer saaledes over den menneskelige Indvirken,



at ligesaa lidt Noget kan fratages Gud, som det kan gives ham ved Mennesket? I de menneskelige Forhold er det kun altfor vist, at Retfærdighed og Kjærlighed ofte staae fjendtligt imod hinanden; thi den menneskelige Kjærlighed gaaer i Virkeligheden ikke op i sin Idee; den strenge Ret kan mangengang blive den høieste Uret, og hvad anden Vei bliver der da til at søge Knuden løst, end den, at Naaden træder imellem, benaadende, eftergivende, formildende, for at rette paa Misforholdet, hvor dette ellers vilde indtræde i altfor skærende Skarphed? Men en Modsætning, som netop er grundet i det Endeliges Ufuldkommenhed, hvorledes skal den kunne overføres paa den Uendelige, og her tjene til Grundlag for Begrebets Udvikling? I Gud er Kjærlighed og Retfærdighed Eet; Hvad er vel Retfærdigheden, uden netop Kjærlighed, betragtet som verdenstyrende med Hensyn til de frie, fornuftige Væsener? Og endelig — kan det miskjendes, at Overførelsen af Christi Fortjeneste paa Menneskene her bliver opfattet og fremstillet paa en saa kras, umiddelbar Maade, at det Aandelige, rein Sædelige er aabenbart forverlet med legemlige Ting? Selv med den menneskelige Retfærdigheds Grundsætninger vilde det ikke bestaae, dersom en idømt Bøde, som skulde træde istedetfor personlig Straf, blev erlagt af en Anden paa den Skyldiges Vegne. Men, naar Sagen bliver fremstillet, som om der ved Christi Opoffrelse er ydet et Vederlag, hvorved den guddommelige Retfærdighed skal være fyldestgjort, og saaledes den guddommelige Kjærlighed skal have tilbagevundet sit naturlige Løb: er det da ikke, som om Talen var om et Gjeldsforhold, hvor der alene ligger Creditor Magt paa at erholde sin Fordrings Beløb, uden at det kommer i Betragtning, ved hvem Berigtigelsen skeer?

Denne Opfattelse af Forsoningens Væsen som **historisk Kjendsgjerning, fuldbyrdet og afsluttet ved Jesu Lidelse og Død**, er i det Væsentlige gjort gjældende i den kirkelige Lære, og i den protestantiske Kirke især er den bleven fremhævet i Modsætning til den katholske Retning, at søge den fyldestgjørende og forsonende Kraft i Menneskets egne Gjerninger. De svage Sider ere imidlertid af den Natur, at de ikke lade sig forbolge, hvor den videnskabelige Kritik tor øves frit og uhindret, og efterat den frie Videnskabelighedsperiode var indtraadt i forrige Aarhundrede, er derfor denne Læreform bleven Gjenstand for stærke Anfægtelser. Saameget velkommere var det, da **den nyeste Speculation** ogsaa i dette Stykke annekte sig som Forsvarer af denne Lære i alle dens enkelte Bestemmelser, og paatog sig at føre dens videnskabelige Forsvar for Tankningens Domstol som den fuldendte og dybeste Sandhed. Men nærmere beset, gjælder dette Forsvar og denne Retfærdiggjørelse et ganske andet Forsonings-Begreb end det christelige og kirkelige. Vi erindre os, at den moderne Speculations Første og Sidste er den væsentlige Enhed af Gud og Menneske; og Dette netop, at denne Enhed kommer til Bevidsthed i Mennesket, som hidtil har troet sig væsentlig forskjellig fra Gud, skal være den christelige Forsoning. Thi Hvad — siger Man — er Forsoning Andet, end Ophævelse af Modsætningen imellem Gud og Mennesket? men Modsætningen bliver just paa det Grundigste hævet, naar den erkjendes i sig selv at være Intet. Og holdes nu endvidere fast derved, at Døden er Nedbrydelsen af det Endelige, det Menneskelige og Forkrænkelige, for at det Guddommelige kan træde frem: hvor klart gaaer det da ikke op for vor Erkjendelse, i hvilken Betydning Menneskene maae siges at være forsonede ved Jesu Død? Dette nemlig skal være den sande Betydning af



Jesu Selvopoffrelse: at det Menneskelige ikke bestaaer som noget Virkeligt i sig selv udenfor Gud, men alene som et forbindende Moment, der ikke hindrer Enheden med Gud. Derfor følger Opstandelsen og Himmelfarten paa Døden: den virkelige Enhed af Gud og Menneske, efterat først Selvstændigheden af det Menneskelige er ophævet. — Naar en saadan Udtydning af Forsoningens Væsen en Tidlang har kunnet gaae og gjælde som Udvikling af den kirkelige Forsoningslære, da er det kun et Bevis mere paa, hvilken Illusion der kan tilveiebringes ved smukke Phraser. Eller skulde det ikke være mærkeligt for Enhver, hvorledes Forsoningen her bliver ført over paa ganske andre Enemærker? Det er ikke længere en **Virken**, vi have for os, og dens Indflydelse paa det virkelige Liv: en Grundforandring af Forholdet imellem Gud og Mennesket; men det er en **Begivenhed**, en Udvikling i Tankens Verden, en forandret Opfatning af Forholdet imellem Guds og Menneskets Væsen. Og ifølge heraf faaer den historiske Virkelighed af Jesu Person, hans Liv og hans Død, Kirken og Tiden alene Betydning som Betegnelse af Menneskehedens, det menneskelige Væsens sande Natur og Forhold til det guddommelige.

Til de Indvendinger imod den hidtil fremsatte Lære, som ere anførte i det Foregaaende, kommer endnu en væsentlig Betænkelighed, naar den betragtes fra den praktiske Side. Skal nemlig Forsoning og Syndsforladelse tænkes grundet i en i Guds Væsen og Stemning selv foregaaet Forandring, som Fyldestgjørelse af den guddommelige Retfærdighed ved overnaturlig Foranstaltning af Gud: da maa heraf synes at følge, at Menneskene engang for alle have deres Andel i den erhvervede Naade uden noget Vilkaar, nogen aandelig Betingelse fra deres egen Side. Er Forsoningen den umiddelbare Virkning af

Jesu Opfyldelse for Menneskene og i deres Sted, hvorledes skal da denne Virkning kunne tænkes at blive gjort til Intet, det Gjorte at blive som ugjort, fordi Mennesket maaske ikke tror paa Forsoningens Virkelighed, og tilegner sig den i dens Sandhed? Og her staae vi da ved det Punkt, hvorfra den anden, allerede antydede, Hovedretning gaaer ud. Dens hele Indhold er indbefattet i den ene Sætning: at det er Mennesket, som selv maa forsone sig med Gud. Og hvorledes? Ved Anger og Forbedring. Thi den Bodfærdige, som i sin Anger har fattet det alvorlige Forsæt til Forbedring, skal allerede gjælde for Gud som det sædelige Menneske, og saaledes være Gjenstand for Guds Velbehag. Vistnok er den gamle Skyld ikke dermed afbetalt; men Omvendelsen selv, Indtrædelsen i det nye Liv er forbunden med en Række af Opofrelser og smertelige Selvfornægtelser, som udgjøre Straffen for den tidligere Synd; og denne lider saaledes det nye Menneske i det gamle Menneskes Sted; thi disse Tvende ere, om end physisk det samme Individ, dog i aandelig Henseende forskjellige Personer. Spørges der endnu, hvorledes Jesus efter denne Theorie, der fører hele Forsoningen tilbage til Mennesket selv, kan vedblive at gjælde som Menneskenes Forsoner, da bliver Svaret: vistnok kun forsaavidt som der fra ham udgaaer en Kraft til Helliggjørelse, til det nye Liv, i og med hvilket Forsoningen allerede er givet, — forsaavidt altsaa som han, ved Lære og Liv, ved Lidelse og Død, letter Menneskets Omvendelsens Værk, giver nye Kræfter til at fremme det begyndte Værk og at føre det til Ende.

Dette er Forsoningslæren i den Skikkelse, hvori den navnlig er udgaaet fra den Socinianske*), og senere fra den

*) Et religiøst Parti, udsprunget fra Italien, men fremkaldt ved Reformationen. Lælius Socinus fra Siena († 1562) og hans



Kantiske Skole, og derefter er bleven gjældende i den saakaldte rationalistiske Theologie, hvor det gjaldt som høieste Opgave, at tildanne de christelige Lærdomme saaledes, at de paa sikker og ret umiddelbar Maade bleve Tilskyndelser til og Støtter for en sædelig Livsvirksomhed. Modsætningen til den forhen fremsatte Lære falder af sig selv i Øinene. Hist staaer Forsoningen som et Mysterium, aldeles afsluttet for sig; her falder den sammen med Gjenfødelsen og Helliggjørelsen. Hist er det Gud, som ved særegen Foranstaltning bevirker Forsoningen af sig selv med Menneskene; her lægges den hele Virksomhed over paa Mennesket: det er Mennesket, som forsoner sig selv med Gud. Sandheden og Betydningen af denne Opfattelse ligger i den Alvor og Styrke, hvormed det her føres Menneskene i Tanke, hvorledes ingen Fortrøstning til Forsoningen og den syndforladende Naade kan gjælde, som ikke viser sin Kraft i helliggjørende Indskydelse paa Menneskets Sind og Væsen; og det er ikke at agte som ringe Fortjeneste, at have fremhævet denne væsentlige Side, der i den ældre Reform blev saa godt som overseet. Men desuagtet maa det ansees som ikke ringere Ensidighed, naar Forsoningens Væsen sættes i den sædelige Iver eller udledes deraf, medens netop den rene sædelige Stræben nødvendigen forudsætter Sjelens Forsoning og Fred med Gud (see ovenfor S. 375 f.). At Dette er det sande og rette Forhold, og at denne

Brodersøn Faustus Socinus († 1604) sympathiserede med Reformatorernes Principer, men troede at savne den consequente Gjennemførelse af dem. Deres egen Bestræbelse for at erstatte det Mangelende førte imidlertid til en lav Forstands-Ensidighed baade i Lære og i Gudsdyrkelse. De nedsatte sig først i Polen, senere i Siebenbürgen; ogsaa i England findes talrige Meningsfæller af dem.

Beroligelse og Fortrøstning er det første Fornødne, derom vil Bevidstheden vidne overalt, hvor den religiøse Erfaring ikke undertrykkes, hvor der kjendes noget til den Kamp, Samvittigheden har at bestaae med Tanken om den uopretteligе Syndeskyld.

Men en **tredie** Opfattelse staaer tilbage: Forsoningen bevirket af Gud, men i Mennesket. Og dette er den christelige Lære: for det **Første** ifølge Skriftens klare og bestemte Udtryksmaade. Thi det hedder i den hellige Skrift ligesaa lidt, at Gud forsoner sig selv med Menneskene, som at Mennesket forsoner sig selv med Gud; men det hedder: at "**Gud** har ved Jesus forligt og forsonet **Mennesket med sig**", eller at "**Jesus** har forligt og forsonet **Menneskene med Gud**"*). Ikke altsaa i Guds Væsen og Sindelag er Forandringen foregaaet, saaledes som man forestillede sig Forsoningen i den hedenske og den jødiske Verden, men i det Forhold, hvori Mennesket veed og føler sig til Gud. Men atter — at dette Forhold er bleven forandret fra et Frygtens og Ængstelsens til et Tillidens og Frimodighedens Forhold, skyldes **ikke** Mennesket, **men** Gud formedelst Christus.

**Den yderligere Retfærdiggjørelse** af dette Forsoningsbegreb bliver at søge i den christelige Grundlære om Guds Væsen selv, fra hvilket jo Forsoningen gaaer ud, og hvortil den vender tilbage. Men nu er den christelige Lære om Gud ingen anden end denne: at Gud er den rene "**Aand**", og hans Væsen den uendelige "**Kjærlighed**", at det guddommelige Væsen er ophøiet over al "Forandring og Skygge af Om-

*) om. 5 10. 2 Cor. 5, 18. 19. Eph. 2, 16. Col. 1, 20.



skiftelse"*), al omstemmende Indvirken af hans Skabninger, at hans Kjærlighed ikke kan vindes — derudi bestaaer hans Kjærlighed, "ikke at vi have elsket ham, men at han haver elsket os"**) —, og heller ikke kan tabes. Guds Kjærlighed slipper ikke Mennesket, fordi Mennesket forlader Gud; den omfatter Gode og Onde***). I Forvisningen nu om den evige, uendelige Kjærlighed mod Menneskene, selv i deres Tilstand som Syndere, har Mennesket Forsoning. Thi, er "Guds Kjærlighed udgydt i vore Hjerter", er den os nær og levende i al sin uudtømmelige Fylde, saa at Intet er i Stand til at skille os fra denne Kjærlighed†): da kunne vi i Guds Retfærdighed ikke længere see den hævnende, lynsvingende Vrede, **men** idel Naade og Barmhjertighed, der for Synderen ikke aabenbarer sig anderledes end straffende, for derved at vække Bevidstheden om, hvorledes Synden kun arbeider imod sig selv, og saaledes at føre Mennesket tilbage til ham selv og til Gud. "Dersom I lide Revselse", hedder det, "handler Gud med Eder som Børn; thi Hvo er den Søn, som Faderen ikke revser? men dersom I ere uden Revselse, da ere I uægte, og ikke Børn"††). Saaledes har Mennesket Syndernes Forladelse, Straffens Eftergivelse. **Lidelsen** nemlig, som vistnok, i den guddommelige Verdensorden, maa forblive uadskillelig fra Synden, er **ikke længere Straf**; thi Det, som gjør Lidelsen til Straf, er jo ikke den blotte Smerte, men det Sindelag af Gud, om hvilket den bærer Vidne. Er nu Lidelsen, der følger Synden som Straf, for den Christne ikke Aabenbarelse af en Vrede, som forskyder Mennesket, men faderlig Tugtelse, Kjærlighedens Yttring: da

*) Jak. 1, 17. **) 1 Joh. 4, 11. ***) Matth. 5, 45. Luk. 6, 35.
†) Rom. 5, 5. 8, 39. ††) Hebr. 12, 7. 8.

er Straffen og dens Frygt forsvunden; Mennesket kan, midt i sine Synder, vende sig tillidsfuld til Guds Naade, og finde Hvile i den. Men denne Visshed kan Mennesket ikke give sig selv; han har den kun, forsaavidtsom den er bleven til Virkelighed for ham. Derfor er det ikke Mennesket, fra hvem Forsoningen udgaaer, men det er Gud, der forsoner Mennesket med sig ved den fulde Fremtrædelse af sit Væsen, saaledes som den er givet, — og som den først er givet i Christendommen. Thi dette er et Hovedpunkt i den christelige Aabenbaringslære: at Christus er sendt af Gud til Menneskenes Frelse, og hengivet til Døden for dem, **medens de endnu** vare døde og nedsunkne i Synder og Overtrædelser: "da vi endnu vare Overtrædere, døde Christus for de Ugudelige — Gud levendegjorde os med Christus, da vi vare døde i Overtrædelserne; af Naade ere vi frelste"*). Ikke altsaa er Gud først bleven forsonet ved Christus, men Gud har i Christus aabenbaret sig, er i Christus fremtraadt som den Forsonede, den Barmhjertige og den Naadefulde; og ikke i Gud, men i Mennesket og for Mennesket, er Forsoningen ved Christus bleven til Virkelighed.

Men i den hellige Skrift bliver denne Forsoning nærmest ført tilbage til Jesu Død som **Soningsoffer**: "Gud har fremstillet ham til en Forsoning, som et Syndoffer formedelst Troen paa hans Blod"**); "selv gav han sig hen for os som et Slagtoffer, Gud til velbehagelig Lugt", og "bar vere Synder paa sit Legeme"***). Saaledes er hans Liv hengivet, hans Blod udgydt "til Syndernes Forladelse", "for at bortage Manges Synder", og "ved hans Saar ere

*) Rom. 5, 6. Eph. 2, 5. **) Rom. 3, 25. 5, 9. Hebr. 9, 14. ***) Eph. 5, 2. 1. Pet. 2, 24.



vi lægte"*). Det er, ved disse Udtryk, nødvendigt, at vi gjøre os den gamle Verden, i dens Tro og dens hellige Skik, levende og nærværende. Offringen var her, hos Hedninge og Jøder, Midtpunktet af den hele Cultus, ligesom Forsoningen var Midtpunktet i Religionslæren; thi Forsoningen agtedes bunden til Offringen — Symbolet paa Hengivelse og Opofrelse af Liv og Væsen til Gud. Nærmest stod her det store jødiske **Forsoningsoffer**, som engang aarligt blev bragt af Ypperstepræsten i det Allerhelligste selv for hele Folkets Synder. En Buk blev fremstillet i Helligdommens Indersie for Jehovahs Aasyn, og Ypperstepræsten bekjendte over den, med Hænderne lagte paa dens Hoved, alle Folkets Synder, for "at lægge dem paa Dyrets Hoved"; hvorefter det blev ført ud i Ørken, for "at bære alle deres Misgjerninger ud i Ørken"**). Hvor nær laae ikke her Punkterne til en Sammenligning, for at tydeliggjøre sig Jesu opofrende Død i dens hele religiøse Betydning! Thi her var ikke blot en blodig Opofrelse, og — ligesom ved Offerdyrene — en Opofrelse uden egen Skyld, men tillige en frivillig Hengivelse i Døden for Andres Skyld, til Menneskenes Forløsning og Frelse, en Hengivelse af den reneste Kjærlighed og Lydighed, til Velbehagelighed for Gud***). Men disse Ytringer ere af den Natur, at de kunne forstaaes mere eller mindre egentligt og ligefrem. Ved den nærmere Udtydning altsaa, hvor det gjaldt at bestemme det hele **Forhold**, hvori Jesu **Død staaer til Forsoningen**, maatte forskjellige Opofrelser komme tilsyne, og denne Forskjelligheds staaer atter i nøieste Forbindelse med den hele Retning, hvori Forsoningsbegrebet selv er bleven udviklet.

*) Matth. 20, 28. 26, 28. Hebr. 9, 28. 1 Joh. 2, 24. **) 3 Mosv. 16, 21 ff. ***) Phil. 2, 8.

Efter den første Hovedretning nemlig, hvor Forsoningen tænkes fuldbyrdet i Guds Væsen og Villie selv ved Christi personlige Virken, bliver denne hele forsonende Virksomhed ligesom sammentrængt i Dødens Moment. Døden bliver bestemt adskilt fra Livet, saa at Kraften til at bevirke Forsoningen bliver udelukkende tillagt den. Men hvori har nu Jesu Død sit Særegne og Eiendommelige, som adskiller den fra Livet og al Livets Virksomhed? — hvori, uden i det reen Physiske, i den legemlige Smerte, i Dødskvalen og Blodsudgydelsen? Og saaledes staar vi da ved en vidtudbredt Forestilling om Jesu Forsoningsdød, som navnlig har faaet sin staaende Form i den talrige Mængde af Opbyggelsesbøger og aandelige Sange, som ere udgaaede fra den pietistiske Skole: om Sjelens Blodbrudgom, i hvis dybe Vunder Sjelen maa tye ind for at finde Skjul imod Guds Vrede, om Lammets Blod, hvori vore Klæder skulle tvættes o. s. v. Men, selv uden Hensyn til det Smagløse og Frastødende i denne, altid paa ny tilbagevendende, Kreds af stærk sandselige Billeder, er det klart, at Tanken saaledes bliver ført længere og længere bort fra den religiøse Side af Jesu Virksomhed, ind paa Enemærker, hvor det Legemlige træder i det Aandeliges Sted, og en formelig Deling indtræder af Christi Virken, — saaledes, at han skal gjælde Menneskene som Forløser ved sin Lære og sit Liv, som Forsoner ved sin Lidelse og Død. Men ligesom, paa den ene Side, Jesu hele Virken maa tænkes som en uafbrudt Liden, i Kamp med Vantroens Forstokkelse og Syndens Forhærdelse, saaledes maa, paa den anden Side, hans Lidelse opfattes som den høiere og reneste Virken; var ikke Jesu hele Liv en Imødegaaen af Døden, saa at han kunde siges — som Paulus



skriver om sig*) — "hver Dag at dø", og var ikke ligeledes hans Død Fuldendelse af Livets Virksomhed? Derfor tør Christus ikke deles og sønderlemmes; men den Betragtning alene har Sandhed og Sandhedens Kraft, der ligeligt samler Christi Liv og Død, hans Virken og Liden, og overhovedet alle Momenter af samme i en Enhed, som Ytringer af den samme Guddomsaand, der have samme Udspring, samme Betydning, samme sædelig-religiøse Kraft.

Sætte vi os herfra ind i den anden Betragtningsmaade, hvor Forsoningen falder sammen med Menneskets egen Omvendelse og Helliggjørelse, da falder det af sig selv, at der her ikke kan tillægges Jesu Død anden forsonende Kraft, end forsaavidtsom det begeistrende Exempel paa den reneste Kjærlighed, den høimodigste Selvopofrelse maa virke opvækkende og forædlende ind paa Menneskets sædelige Væsen. Men vi maae her gjentage, at, hvor sand og vigtig end denne Opfattelse er, og hvor stærk en Vægt der endogsaa i Skriften bliver lagt derpaa, at "Christi Blod skal rense Samvittigheden fra døde Gjerninger, til at tjene den levende Gud"**), — saa er den dog saa lidt udtømmende, at netop Det, som er det Særegne ved Forsoningen, Sjelens Fred i Fortrøstningen til Guds Naade mod Syndere, bliver ladet udenfor Betragtningen.

Derimod — naar vi, efter den tredie anførte Synsmaade, holde fast ved Forsoningen som den historiske Virkeliggjørelse af Guds Naade mod Syndere, der er givet i og ved Christus, da vil den christelige Sandhed af denne Opfattelse ogsaa godtgjøre sig derved, at saaledes Christi opofrende Død viser sig i sin særegne Betydning, og dog paa den anden Side

*) 1 Cor. 15, 31. **) Hebr. 9, 14.

ikke anderledes, end at dens Virksomhed, som sensartet, slutter sig af sig selv til den hele øvrige Virken. Thi Christus er bleven Menneskenes Forsoner, har aabenbaret og virkeliggjort for dem Guds Barmhjertighed og synd-forladende Naade ved sin Lære, der lader os kjende Gud som det Væsen, i hvem Kjærlighed, Retfærdighed og Miskundhed er uopløselig Enhed. Han er bleven Forsoner ved sit Liv; thi, som Kjærlighedsbudet var Hovedsummen af hans Lov, saaledes var Kjærligheden Sjelen i hans Liv, — en Kjærlighed, der ligesaa sidt var beregnet paa Gjengjeldelse, som den blev svækket ved Mishandling. Som han var "sendt at søge og frelse det Fortabte og gjøre Syndere salige", saaledes omgikkes han med Syndere og Toldere, langt fra "at knække det brækkede Rør, og slukke den rygende Taande",*) og vi mindes hans Ord: "Hvo som har seet Sønnen, har seet Faderen",**) har i Sønnen lært Faderens Væsen at kjende som Kjærlighed af ibel uforskyldt Naade. Og endelig er Jesus bleven Forsoneren ved sin Død. Thi, medens Menneskene mente, at Guds Naade kunde erhverves ved Offere, og søgte Forsoningens Trost ved Offerdyrenes Blod, er det Gud selv, "der har fremstillet Jesus til en Forsoning formiddelst Troen paa hans Blod".***) Saaledes er den historiske Virkelighed bleven Gjendrivelse af den falske, det hele Liv fordærvende, Forestilling om Nødvendigheden eller Muligheden af Menneskenes Forsoning af Gud. Ved det ene sande Offer er "en evig Forløsning" funden,†) og saaledes ere Offrene afskaffede; thi, "hvor Synderne ere forladte, der behøves ikke mere Offer for Synden".††) Den Naade hos Gud, som eftertragtedes ved Offertjenesten, er

*) Luk. 19, 10. 1 Tim. 1, 15. Matth. 12, 20. **) Joh. 12, 45. 14, 9. ***) Rom. 3, 25. †) Hebr. 9, 12. ††) Hebr. 10, 18.



her tilstede i Guds aabenbarede Væsen selv; thi det er den, som ligger til Grund for den hele Foranstaltning ved Christus til syndige, fra Gud affaldne, Menneskers Frelse.

Men, have vi saaledes søgt at udgrunde den christelige Betydning af Læren om Jesus som Menneskenes Forsoner, og er det lykkedes os at komme til et Punkt, hvor Tanken finder Klarhed og Fred: da kunne vi her, hvor Maalet er saa vigtigt og Veiene saa forskjellige, ikke nok forebolde os selv, hvorledes Evangeliets trøsterige Lære ikke tør tænkes bunden til den ene eller den anden enkelte Foreslillingsmaade. Ikkun herved maae vi holde fast: at den christelige Sandhed er forfeilet til den ene Side hvor Forsoningen bliver ført tilbage til Mennesket selv, saa at Christus bliver overflødig, til den anden Side, hvor Forsoningen ved Christus bliver tænkt saaledes, at den kommer til at staae uden nødvendig Forbindelse med Menneskets aandelige Liv. Hovedpunktet derimod ville vi have at sætte deri: at Forsoningen opfattes som udgaaet fra Gud, fuldkommet ved Christus, virkeliggjort i Menneskene; og Christeligheedens Prøve vil være given os deri: at Guds forbarmende Naade aabenbarer sig for os i saadant Lys og paa saadan Maade, at den skjenker Sjelen Fred og Fortrøstning, og derved tillige bliver Veien og Kraften til Forløsning, til sand Gjenfødelse og Helliggjørelse.

# XIX.

## Retfærdiggjørelse af Tro.

Det er Forholdet imellem Gud og Menneskene, som udgjør Religionens Indhold og Væsen, — men ikke blot betragtet fra Guds Side, hvor dette Forhold er uforanderligt, ligesom Guds Væsen selv er det, men ogsaa fra Menneskets Side, hvor dette Forhold ikke er, hvad det skal være, men just ved Religionens Kraft skal bringes til sin Sandhed og Reenhed. Saaledes er altsaa Mennesket i al Religion forudsat som det frie personlige Væsen, der selv kan og skal virke til Gjenoprettelse af det forstyrrede Forhold. Og i en aabenbaret Religion træder denne Forudsætning endnu klarere frem, fordi her er givet en bestemt Meddelelse fra Gud til Menneskene, og saaledes ogsaa **Fordringen og Opfordringen til Menneskene** maa være udtalt paa bestemt Maade. Hvor derfor Spørgsmaalet er om en Religions Eiendommelighed, dens større eller ringere Fuldkommenhed, maae vi paa den ene Side see hen til den Fuldstændighed og Klarhed, hvori det guddommelige Væsen, den guddommelige Magt og Naade, bliver ført Mennesket imøde, men ikke mindre see hen til den Fordring, hvormed Religionen henvender sig til Mennesket, den Styrke og Reenhed, hvormed der fordres virksom Tilegnelse og aandelig Anvendelse fra Menneskets Side. Naar saaledes Fritschdyrkeren (s. S. 78) betragter de enkelte Naturting som mægtige Væsener, udrustede med hemmelighedsfulde Kræfter, men uden dog derhos at kunne fordølge for sig selv, hvor dybt disse Ting i deres Livsyttring staae under



Mennesket: da ville vi finde det at være i sin Orden, naar han mener at kunne og burde tvinge sine Guder til at gjøre deres Skyldighed, og, dersom Tingene gaae ham haardnakkent imod, selv ikke frygter Forsøg paa at bringe Guderne til at falde til Føie ved Hug og Slag. Efterhaanden som, paa et høiere Trin af den religiøse Dannelse, Guddommen hæves ud over den synlige Verden, men dog ikke anderledes, end at den bliver staaende inden Endelighedens Grændse, undergivet Lidenskabens Omskiftninger, vil den menneskelige Virken naturligen vende sig hen til dette Væsen selv, for at formilde og forsone, vinde og fastholde den guddommelige Gunst. Derimod — hvor Guds Væsen opfattes som den uendelige Fuldkommenhed, den uendelige Hellighed og Kjærlighed, der vil ogsaa den tilsvarende Virkning i Mennesket blive af reen aandelig Natur: gjengjældende Kjærlighed, Bestræbelse efter at modtage den guddommelige Naade, at tydeliggjøre sig dens Rigdom, tilegne sig den, gjennemtrænge sit Væsen med den, og lade dens Kraft komme til Udfoldning deri.

I Christendommen kommer Gud Menneskene imøde som Den, fra hvem al Sandhed og al aandelig Styrke gaaer ud til Forløsning og Forsoning; det er Guds Naades Kraft, som udfrier af alt Ondt, af Vankundighed, af Syndens og Frygtens Trældom, som fører til Sandhed, Helliggjørelse og Fred. For saavidt staaer Intet tilbage at tilføie eller at erhverve fra Menneskets Side. Men dog bliver Aabenbaringens hele Virksomhed betinget deraf, at Menneskene ville **lade sig paavirke** til deres Frelse, ville **lade sig forløse og forsone.** Christendommen bringer Sandhedens Lys fra Lysets Udspring; men, hvor Lyset i Mennesket, det aandelige

Vie er Mørke*), der bliver lyset uden Virkning. Christendommen bringer Helligbedens Aabenbarelse i den Helliges Liv; men Menneskene kunne forstokke sig imod Helliggjørelsens Kald, kunne "elske Mørket mere end Lyset".**) Christendommen bringer Mennesket Fred i den fulde Selvaabenbarelse af den guddommelige Kjærlighed og Barmhjertighed, uafhængig af menneskelig Gjerning; men Menneskene kunne ligefuldt holde fast ved den forfængelige Indbildning, at det er menneskelig Gjernings Fortjeneste, ved hvilken Naaden først skal erhverves. Her altsaa have vi de nødvendige Betingelser, for at Christendommen skal i Virkeligheden blive for Mennesket, hvad den er bestemt til at være, — et sandt og aabent Vie til at modtage Lyset, en Villie til at lade sig føre paa det Gudes Vei, en ydmyg Erkjendelse af Menneskets Trang til den guddommelige Naade, og en tillidsfuld Fortrøstning til dens Kraft. Men disse Betingelser ere i Skriften samlede og indbefattede under den ene Betingelse af Tro.

"Mennesket bliver retfærdiggjort af Troen"; — dette er det store, vægtfulde Ord af Paulus, den Hovedsætning, hvorfra hans hele Udvikling af Evangeliets Lære gaaer ud, og hvortil den vender tilbage***). I den angivne Forbindelse forekomme disse Ord kun hos Paulus, og der kan saaledes ikke uden Fare spørges, om ikke Disciplen har tillagt sig selv for Meget, ved at træde frem med denne Hovedlære, og stille den i Spidsen for sin Prædiken, om han ikke dermed har ligesom sat sig over Mesteren. Men det er kun Ordformen, der tilhører Apostelen alene, og i Ordenes Form er Sandheden ikke indsluttet. Naar Jesus lærer: at, "Hvo som

*) Matth. 6, 23. **) Joh. 3, 19.
***) Rom. 3, 28. Gal. 2, 16.



troer, skal blive salig, og har det evige Liv"*), og Troen overalt i den evangeliske og apostoliske Prædiken er stillet paa samme Sted: da er her væsentlig aldeles det Samme lært, som udtrykkes af Paulus med de anførte Ord. Thi Retfærdiggjørelse er — i Skriftens Sprog, ligesom efter den almindelige Talebrug — Godtgjørelse af Retfærdigheden og Sandheden. Christus, hedder det, blev "retfærdiggjort ved Aanden"**), d. v. s. "kraftelig bevist at være Guds Søn"***); og saaledes hedder det ogsaa om Visdommen: at den bliver "retfærdiggjort ved sine Børn"†), d. e. haandhævet, ved deres Lære og Liv, i sin Sandhed og Værdighed. At "Mennesket af Troen bliver retfærdiggjort for Gud" — betegner altsaa: at det Forhold til Gud, hvori egentlig kun den sande Retfærdige vilde staae, hvorfra Mennesket altsaa vilde være udelukket, dersom virkelig en saadan fuldendt Retfærdighed skulde fordres — som Gjenstand nemlig for Guds Naade —, i dette Forhold **bliver Mennesket deelagtig ved Troen.** Guds Naade er nemlig, ifølge hans Væsen, som er Kjærlighed, evig den samme, uforanderlig vendt imod hans Skabninger. Men, ligesom Sandheden, skjønt evig og grundet i sig selv, kun er levende og virksom for Den, som erkjender den, saaledes er Naaden, ihvorvel i sig selv stedse den samme, dog kun til og virkelig for Den, som troer paa den. Først ved Troen altsaa bliver det levende Samfund knyttet med Naaden; Mennesket befinder sig ved Troens Forvisning allerede midt i Naadens Besiddelse, medens han, uden Tro og Fortrøstning, staaer udenfor den, hvor nær den end er ham.

*) Marc. 16, 16. Joh. 3, 15. 36. **) 1 Tim. 3, 16.
***) Rom. 1, 3. †) Matth. 11, 19.

Men maa dog ikke Dette synes en haard Tale? thi staaer ikke Betingelsen her i aabenbart Misforhold til Maalet, som derved skal blive opnaaet? Ved Troen — læres der — og ved den alene, erholder Mennesket Andel i Guds Naade, bliver han salig og har det evige Liv. Men er der ikke dog i Troen paa engang indeholdt baade for Meget og for Lidet? **For Meget** — thi dette synes dog at følge af sig selv, at Det, der bliver fordret som Betingelse fra Menneskets Side for Guds Naade og Salighed, nødvendigen maa staae i Menneskets Magt; men skulde der navnes noget Aandeligt i Mennesket, som staaer udenfor Villiens Omraade, da maatte det, synes det, just blive Troen. Hvor ofte er det ikke Tilfældet, at vi ikke ere i Stand til at overbevise os om Sandheden af Det, vi hellere end gjerne ønskede at kunne tro? og, paa den anden Side, hvor ofte nødes vi ikke til at tro, til at maatte lade gjælde som sandt, hvad vi mest af Alt ønskede at kunne bnægte eller drage i Tvivl? Troen nemlig beroer paa Tilstrækkeligheden af de Grunde, der bydes i det enkelte Tilfælde; og, hvorvidt disse Grunde ere tilstrækkelige eller ikke, beroer ikke alene paa deres egen Vægt, men ogsaa paa Menneskets aandelige Beskaffenhed, paa Modtagelighedens Evne, ifølge de naturlige Anlæg og den særegne Udvikling, disse have erholdt. Intet synes derfor sandere og mere indlysende end Dette: at Mennesket kan forpligtes til at handle saaledes eller anderledes, men at Troen staaer udenfor Forpligtelse og Tilregnelse, at der her ikke kan opstilles Fordringer, men at man maa lade Troen gjælde som et aandeligt Naturproduct, der er saaledes, som det efter de givne Forhold kan og skal være. — Men til samme Tid synes der i den opstillede Fordring at være indeholdt for Lidet. Thi maa dog ikke i alle Tilfælde Be-



tingelsen for den Helliges Velbehag omfatte Menneskets hele Forhold til Gud og til Livet? Men, hvor Fordringen bliver indskrænket til Troen, der synes Villiens Virksomhed at lades udenfor; det menneskelige Liv synes ligesom at blive halveret efter Tankens og Villens Enemærker, saa at en villig Modtagen og Antagen af Det, der bydes, skal være Alt, hvad der paaligger Mennesket og fordres af ham i hans Forhold til Gud.

Det er Betragtninger af denne Natur, der ligge til Grund for Apostelen **Jakobs** Udvikling: hvorledes "Troen uden Gjerninger er død, som Legemet er dødt uden Aand"; hvorledes det er "ved Gjerninger, at Troen bliver fuldkommet", og at derfor "Mennesket retfærdiggjøres ved Gjerninger, og ikke ved Troen alene"*). Naar saaledes Gjerningen er stillet i Spidsen som Troens Fuldendelse, som det Fornemste og Vigtigste, da er Udviklingen aabenbart ført i en anden Retning, og det er ikke usandsynligt, at Apostelen er bleven foranlediget hertil ved den Styrke, hvormed Paulus fremhæver Troen som det ene Fornødne, og ved den Maade, hvorpaa Meningen heraf kan være bleven misforstaaet af Flere. Og det har sin gode og lærerige Betydning, naar det store Spørgsmaal: hvad Christus fordrer af sine sande Disciple — er i selve Kirkens Fødselstid bleven opfattet og besvaret i forskjellig Retning. Det er Forbillede paa Det, der skulde gjentage sig i de følgende Tider. Der ligger heri paa engang et Vidnesbyrd om den Ret, der ikke tør nægtes Individualiteten: at opfatte de christelige Hovedspørgsmaal fra den Side, hvorfra de ivrede frem for Bevidstheden i størst Klarhed og Frugtbarhed, — og en Mindelse

*) Jak. 2, 22. 24. 26.

om, hvor vigtigt det er for det christelige Liv, at forskjellige Opfattelser, som alle falde indenfor den christelige Grundsætlinie, ikke stilles skarpt og udelukkende imod, men udfyldende ved Siden af hverandre. Og saaledes har den Udvikling af Forholdet imellem Tro og Gjerninger, som er givet i Jakobs Brev, sin vigtige Sandhed. Thi, naar Christus er ikke blot Forsoner, men ogsaa Forløser og Helliggjører, og denne dobbelte Side af hans Virksomhed ikke tør adskilles, saa kan ogsaa Den alene gjælde for hans sande Discipel, for hvem han er begge Dele, d. v. s. i hvem Fortrøstningen til Guds i Christus aabenbarede Naade bliver Kilde og Kraft til christeligt Liv. Det er derfor vigtigt, at der gjøres Indsigelse mod enhver Adskillelse af Forsoning og Helliggjørelse, af Tro og Lydighed; og det er tillige vigtigt, at der stærkt og indtrængende advares imod en Fare, som ligger nær, fordi Religionen kun altfor let og altfor hyppigt bliver betragtet blot som Lære, som et Indbegreb af visse Sætninger, og den religiøse Tro altsaa bliver betragtet som simpel historisk Overbevisning, som villig Antagelse og Bekjendelse, støttet paa en eller anden ydre Autoritet.

Men, naar det forholder sig saaledes, skulde ikke Sandheden da være bedst sikret og Misbrugen af Troens Navn forebygget, ved at stille Gjerningen ligefrem **ved Siden af Troen**, ved altsaa at **gjøre Gjerningen til Troens ufeilbare Prøvesteen**, ubetinget at fordre Troens Frugt i Gjerninger, om hvis Sandhed og Værd Enhver har det i sin Magt at overbevise sig? Vistnok, dersom virkelig Gjerningen i Livet var uadskillelig fra Troen. Men vel er der et indre Liv, en Lovlig Naagen og Virken i Sjelen, en Retning og Stræben af Villien til Gud og hans hellige Lov, som ikke kan mangle, hvor Troen er sand og oprigtig;



hvorimod Gjerningen i og for sig — den ydre, synlige Form, hvori Villens Kraft træder frem — er og bliver et **bedrageligt Phænomen.** Thi paa den ene Side kan enhver Gjerning, med det reneste Præg af Tro og Fromhed, være et blendende Skin — bestaaer ikke Hyklerlets og Skinhelighedens Kunst netop i at synes uden at være? — og paa den anden Side kan Troen være sand og levende, uden at den tilsigtede Gjerning altid kommer til Fuldbyrdelse; thi, hvor ofte kan den ikke være afhængig af ydre Betingelser, som ikke staae i Menneskets Magt, ligesom selv det sunde og kraftige Træ kan, ved ugunstig Indflydelse af Vejrliget, blive hindret fra at sætte Frugt eller at bringe den til Modenhed! Altsaa — det er ikke paa denne Maade, at Sandheden kan søges betrygget. **Gjerningen, det Udvortes kan ikke saaledes føies til,** som om det var deraf, at Troens Sandhed under alle Betingelser skulde være at kjende, uden at Livet derved vil blive givet til Priis for det farligste Spilfægteri. Det staaer da kun tilbage, at søge en saadan **Udvikling af Troens eget Begreb,** at deri hverken er indeholdt **Mere,** end hvad der kan paalægges Mennesket som Pligt, eller **Mindre,** end at Menneskets hele indre Virksomhed, hele sædelige Liv bliver indbefattet deri. Et saadant Begreb af Troen er ikke Resultat af nogen kunstigt anlagt og udført Tankerække; det vil frembyde sig selv for Enhver, der alene kommer ihu, at det er **religiøs** Tro, om hvilken her er Tale, og betænker, hvad hermed er sagt. Thi for det Første — naar Religionens Indhold ikke er noget Fremmedt, ikke Noget, der tilføres Mennesket udenfra og bliver staaende udenfor ham, men er Indholdet af Menneskets egen Vedkjendelse, der kun træder ud og danner sig i en bestemt Form, for at det saaledes kan blive taget klarere i Betragtning, og fuldere blive taget tilbage

i Mennesket: saa er det ogsaa klart, at Troens, den religiøse Overbeviisnings Liv og Styrke falder sammen med den hele aandelige Livs-Udvikling. Men, naar nu fremdeles al sædelig Forpligtelse er indbefattet i den ene, at Mennesket skal udvikle sit eget Væsen, bringe til klar Bevidsthed, hvad der er nedlagt i hans Indre: da følger det af sig selv, at ogsaa Troen, dens Sandhed og Liv maa blive Gjenstand for virkelig Forpligtelse. Hvor alt aandeligt Dybsving mangler til det Høiere, og Sjelen bliver staaende i den benægtende eller den ligegyldigt tvivlende Stilling med Hensyn til de guddommelige Ting, skulde der ikke være Brøde paa Menneskets Side — ligesaa vist som der, efter Jesu Ord*), er Skyld og Brøde, hvor Loven, som er skreven i ethvert Menneskes Indre, hviler der ubekjendt og upaaagtet? Og dernæst — naar den religiøse Tro er ligesom Blomsten og Frugten af de aandelige Anlæg, naar det er Hemmelighederne fra Sjelens eget Dyb, Grundstofferne for det hele aandelige Liv, Mennesket gjenfinder i Aabenbaringen opklarede og stadfæstede: hvorledes skulde vel da nogen Side af det aandelige Væsen og dets Liv kunne staae udenfor, forblive uberørt af Troen? Ligesom christelig Tro er et Navn uden sand Virkelighed, hvor ikke Tænkning og Prøvelse er Grunden, hvorpaa den hviler, saaledes er Troens Indhold af den Natur, at den omfatter den hele Tilværelse, griber lige vækkende og bestemmende ind i Tankens og i Villiens Liv; og det er derfor kun fuldkommen Misforstaaelse af den christelige Troes Væsen, hvor den ikke bliver opfattet som Villiens Lov og dens styrende Kraft.

Men, ligesom det er sandt, at den christelige Hovedlære: at Mennesket bliver retfærdiggjort for Gud, træder i Sam-

*) Luk. 12, 47.



fund med Gud, hans Naade og hans Kraft ved Troen — ikkun da har sin Sandhed, naar den bliver bevaret i sin hele og fulde christelige Betydning, saaledes maadet indrømmes, at Misforstaaelse og Misbrug her ligger saare nær, og at denne just her bliver af den fordærveligste Virkning for det aandelige Liv. Det Religiøse er for fiint, ætherisk et Element, til at det ikke, i det sandselige Menneskes Hænder, skulde være udsat for at forvanskes. Hvad der her er givet i fuld Vidde og Omfang, bliver altid mere og mere indskrænket og begrændset; hvad der er givet som Eenhed, bliver sønderlemmet og henskuet til den ene eller den anden enkelte Side; hvad der er at opfatte og behandle paa aandelig Maade, stivner her i stive, ubevægelige Former. Saaledes træder i det levende, flydende Begrebs Sted en Ordformel, en Lærebestemmelse, ligesom den ydre Ceremonie træder i den aandelige Gudsdyrkelses, den ydre Gjerning i det fromme, sædelige Sindelags Sted; og saaledes er det kun altfor almindeligt, at, i Stedet for den christelige, levende og levendegjørende Tro, træder en blot Holding af en vis Forestillingsmaade, en vis Læreform. En gammel kirkelig Bekjendelse (det saakaldte Athanasianske Symbolum*), som indeholder en lang Række af fiint udspundne Bestemmelser om Treenighedens Væsen og om Foreningen af de tvende Naturer i Jesu Person, indleder sig selv med følgende Ord: "Enhver, som vil blive salig, maa nødvendig fremfor Alt holde fast ved den katholske Tro

*) Saaledes benævnet efter en navnkundig græsk Kirkelærer, Athanasius, Erkebiskop i Alexandrien i det fjerde Aarhundrede, Hovedmodstanderen af den arianske Lære om Treenigheden, — men urettelig; thi det er bevislighet, at dette Symbolum ikke er bleven forfattet før det femte Aarhundrede, og uden Tvivl i det latinske Sprog.

(d. v. s. Kirkens Læreforordninger om de to nævnte Dogmer); dersom han ikke fasthølder den hel og reen, vil han upaatvivlelig dø evindelig"; og den slutter sin Udvikling med disse Ord: "Dette er den katholske (den almindelige Kirkes) Tro; dersom Nogen ikke troer den fuldt og fast, vil han ikke kunne frelses"(!). Det store, betydningsfulde Ord af Paulus*): "alt Det, som ikke er af Tro (af Sjelens Overbevisning), er Synd" — hvilket allerede af Augustinus var bleven forklaret saaledes, at Enhver, som ikke bekjender den christelige Tro og er døbt paa den virkelige Bekjendelse, skulde være at agte som Synder og som hjemfalden til Fordømmelsen — er senere bleven taget i altid mere og mere indskrænket Betydning. Katholikerne have anvendt hine Ord paa deres Kirkes Tro, som den eneste sande og saliggjørende, mod Protestanterne, og Disse have kun alt for ofte, fristede af Exemplet, brugt samme Slutning imod religiøse Partier, der i en eller anden Lære ere afvegne fra den virkelige Rettroenheds Form.

Hvor nu saaledes, ved en Slags Indsmugling, en eller anden bestemt Troesform bliver sat i Troens Sted, der vende alle de forhen berørte Indvendinger tilbage med deres hele Vægt: hvorledes Det skal kunne være nødvendig, uafgivelig Betingelse for Samfund med Guds Naade, der dog, som enkelt Form, umuligt kan falde sammen med Tingen selv, om hvis Sandhed Mangfoldige derfor ikke formaae at overbevise sig, for ikke at tale om de Mange, der ei engang komme til Kundskab om dette formeentlige Indbegreb af den hele Troesfuldhed, — og hvorledes den tilstrækkelige Betingelse skal kunne være givet i en Troesform, om hvilken dog Alle maae indrømme, at Antagelse og Bekjendelse meget vel kan blive uden

*) Rom. 14, 23.



Frugt for Sind og Levnet. Men, naar Troens Begreb paa saadan Maade er bleven og bliver indskrænket, bundet og legemliggjort, begribe vi tillige, at Troens Væsen og Værd maa blive vurderet paa meget forskjellig Maade, og det bliver forstaaeligt, hvorledes to ende Retninger her kunne gaae jevnsides med hinanden, der begge have Fordring paa at gjælde som Fremstilling af christelig Sandhed. Den ene nemlig støtter sig til Erfaringen om, hvor farlig en Illusion der ligger i Troens Navn og Begreb, hvor fordærveligt et Spil der til alle Tider er drevet med dette Ord, og den søger derfor Sandhedens og det christelige Livs Betryggelse, ved at henvise til Virksomhed i Gjerning, som Betingelse for Guds Naade og Velbehag; medens den anden Retning netop gaaer ud fra Betragtning af det bedrageriske Skin, der hefter sig til enhver ydre Virken, og derfor kalder Menneskets Tanke og Hu tilbage til den indre Livskilde, til Troen som det ene Sande og Fornødne.

Det er Forholdet imellem den katholske og den protestantiske Lære, som er betegnet ved dette Grundrids. Vi have allerede tidligere mærket os (S. 301 f.), hvorledes den katholske Kirke, i sin Udvikling af Syndens Væsen, bliver staaende ved det enkelte Menneske selv, som Syndens Ophav, ved Synden som alene og udelukkende Menneskets eget Værk, medens derimod den protestantiske Kirke fører Betragtningen tilbage til den menneskelige Natur selv som bærende Syndens Spire i sig; og vi have erindret om den væsentlige Charakteerforskjellighed, som heri allerede udtaler sig: paa den ene Side den praktiske Retning, der fører Syndens hele tyngende Ansvar over paa Mennesket selv, for saameget stærkere at vække til sædelig Anstrengelse, paa den anden Side den beskuende, religiøse Retning, som fører Mennesket ind i

Syndsbevidsthedens Dyb, for igjennem det at bringe Mennesket til at søge sin Hjælp i den frelsende Naade. Det er denne Forskjellighed i Charakteer og Retning, der netop her træder paa det Klareste frem. **Den katholske Kirke er fremadstræbende.** Med Virksomhed til Løsen, Helliggjørelse til Maal, gjør den Apostelens Ord til sit udelukkende Symbolum: "forglemmende Det, som er bagved, og strækkende mig efter Det, der er foran, som til Maalet, jager jeg efter Kampprisen, hvortil Gud har kaldet ovenfra ved Christus Jesus" *). Den indrømmer Troens Værd og Nytte, men kun som forberedende, forsaavidtsom Sjelen ved den opvækkes og tilskyndes, stemmes og forudbannes til at modtage Naaden. Den Sætning, at Mennesket bliver retfærdiggjort eller benaadet ved Troen alene, belægger den med kirkeligt Band. Thi Benaadning skal være Eet med Helliggjørelse; denne bliver netop bevirket ved den guddommelige Naade, og Retfærdiggjørelse bliver derfor i den katholske Kirke forstaaet efter Ordet: om en virkelig Omdannelse i Mennesket **fra uretfærdigt til retfærdigt.** Denne Retfærdighed bliver nu, læres der, forøget ved **gode Gjerninger.** Det er derfor til Gjerninger, at Kirken opfordrer og tilskynder først og sidst, og dens Anvisninger gaae ud paa at lære, hvorledes Kræfterne skulle øves og anvendes, for at Fromheden kan have Leilighed til at vise sig i ret glimrende Lys, og Fortjenestens Sum naae det høiest mulige Punkt. Dersom der nu ved Gjerning ikke tænktes paa den udvortes Handlen, men paa den indre Retning og Bevægelse af Viljen, som ligger til Grund for al Gjerning, den naturlige Fremhedsdrift til at virke skabende og dannende ind paa Livet, der omgiver os: da kunde det synes at komme ud paa

*) Phil. 3, 13. 14.



Eet, om enten Troen blev tænkt som udfoldet i sine Virkningers Mangfoldighed, eller den hele Virksomhed sammentrængtes i Troens endnu udviklede Enhed. Men Dette er — hvad alle Tings Erfaring lærer — det Uundgaaelige ved denne Henvenden af Hu og Sind til Livets og Gjerningernes Mangfoldighed, at **Det** i Gjerningen, der er det Tilfældige og det i sædelig Henseende Ligegyldige — den udvortes Handlen —, efterhaanden bliver Hovedsagen, at Gjerningen mere og mere løser sig af fra Troen, og bliver staaende som god og fortjenstlig i sig selv. **Den fremadstræbende Retning bliver saaledes en udadstræbende,** som løber sig i tom, forsængelig Udvortished.

Denne Udartning — hvor religiøse Former i Ord og Skik bleve brugte paa pharisæisk Vis uden virkelig religiøs Betydning, ja endog blevne aabenlyst profanerede til et Maskespil, der ligesom drev Spot med sand Christelighed i Liv og Gjerning — havde i Middelalderen naaet sit yderste Punkt. Afladshandelen var kun et Exempel paa den forkjærlige Vanslægtning, og dybe christelige Charakterer som Reformatorerne kunde ikke blive staaende ved de enkelte udvortes Misbrug, men maatte søge tilbage til den Forestilling, hvori de havde den fælleds Rod. Vi ville herom høre vor Kirkes Hovedbekjendelse, den Augsburgske Confession. "Derom" — hedder det i den 20de Artikel — "lærte Prædikanterne fordum Livet, hvilke Sysler og Gjerninger der i ethvert af Livets Kald ere Gud velbehagelige; de drevne kun paa barnagtige og unødvendige Gjerninger, saasom visse Festdage, visse Fæster, Pilegrimsvandringer, Helgenpaakaldelser, Rosenkrandse, Munkeliv og deslige . . ; Samvittighederne angstedes ved denne Lære om Gjerninger, og hørte ingen Trøst af Evangeliet . . Derfor var det høilig fornødent, at forebrage og forny Læren

om Tro paa Christus, for at de bekymrede Samvittigheder ikke skulde mangle Trøst, men paa det de maatte vide, at ved Tro paa Christus gribes Naaden og Syndsforladelse og Retfærdiggjørelse . . . Og, omendskjøndt denne Lære foragtes af de Uforstandige, saa fornemme dog de fromme og bekymrede Samvittigheder, at den bringer megen Trøst, fordi Samvittighederne ikke kunne beroliges ved Gjerninger, men alene ved Tro, idet de vide for vist, at de formedelst Christus have en forsonet Gud. Hele denne Lære maa føres tilbage til denne Kamp i den ængstede Samvittighed, og uden denne kan den ikke blive forstaaet. Derfor dømme de uforstandige og vanhellige Mennesker ilde derom, idet de indbilde sig, at den christelige Retfærdighed ikke er Andet end en borgerlig og philosophisk Retfærdighed" (en Efterkommelse af bestemte Love og Leveregler). Gjennemtrængt af denne Erkjendelse af den dybe Trang, der gjør sig gjældende i det religiøse Menneske, og af en indre Medbydelighed for ethvert Skinvæsen i det religiøse Liv, maatte Reformatorerne slutte sig til den paulinske Udvikling med deres hele Liv og Styrke, og holde fast ved den, til Betryggelse af Sjelens og Livets Renhed: "Naar denne ene Artikel — siger Luther*) — om Retfærdiggjørelse af Troen bliver staaende ren, da vil ogsaa den christne Kirke forblive ren, sammenstemmig og uden Secter; men, dersom den forvanskes, da er det umuligt, at gaae nogen eneste Vildfarelse eller nogen Sværmeraand imøde paa den rette Maade". Det er mærkeligt, at denne Lære, i Modsætning til det katholske Værkhelligheds-System, har fundet samme Anerkjendelse, i Reformationens Aarhundrede, i selve Italien. I Rom og Venedig sluttede endeel udmærkede, videnskabeligt dannede og fremtænkende,

*) Anført i Concordieformelen, Art. om Retfærdiggjørelsen.



Mænd sig sammen til theologiske Forskninger, og som Middelpunkt for deres System opstillede de den selvsamme Lære, som laae til Grund for den hele protestantiske Bevægelse: Retfærdiggjørelsen ved Troen. De omtale denne Lære paa reen lutherst Vis som "den paa ny fremdragne Ædelsteen, der af Kirken er bleven bevaret i halv Forborgenhed", som "den hellige, frugtbare, uundværlige Sandhed"*).

Vi kunne saaledes betegne **den protestantiske Kirke-lære**, i Modsætning til den katholske **Fremadstræben**, som **tilbageførende**, i Modsætning til dens **Udadstræben**, som **stræbende indad**. Den viser tilbage til det foranliggende Liv, drager Menneskets hans Synders Sterhed, hans syndige Natur i Minde, og Nødvendigheden af Forsoning, Sjelens Fred og Fortrøstning som det første Fornødne, og den minder om det Daarlige og Tomme i, ved fremtidige Gjerninger at ville erhverve en Beroligelse og Fred, som ene og alene kan hentes i Troen paa den guddommelige Naade.

Men, naar vor Kirke saaledes driver **paa Troen og paa den alene** som Vei til Guds Naade, træder den da ikke i en **betænkelig Stilling til Evangeliets Lov**, som fordrer Lydighed og Helliggjørelse? er det ikke en velgrundet Anke, som saa ofte, baade i ældre og i nyere Tid, er fremført fra Katholikernes Side: at den protestantiske Kirke, ved sin ensidige Anpriisning af Troen, fører Menneskene til falsk og farlig Fortrøstning til den guddommelige Naade, fritager dem for sædelig Anstrengelse og Møie, for at udrive sig af Syndevanen, og bringe Livet i Overensstemmelse med den guddommelige Lov?**) Men vi behøve kun at gjøre os Re-

*) Ranke: die röm. Päbste. I. S. 134—140.

**) Det nyeste videnskabelige polemiske Skrift af Veltydenhed fra katholske Side, som er forfattet med sjer Dygtighed og Talent,

formationens og Reformatorernes Charakteer nærværende for at overtydes om, hvor stor en Uret der tilføies vor Kirke, ved at underlægge den en saadan Lære. Thi det var netop de forargelige Misbrug af Troeslærdommene til at begunstige et Gudfrygtigheds-Skin uden tilsvarende sædelig Sandhed, der fra først af fremkaldte Reformationen; det var den Nidkjærhed og Alvor, hvormed Reformatorerne førte Troen ud i Livet, og værnede om dens Sundhed og Frugtbarhed, der gjorde Reformationens Sag til Folkesag. Intet er derfor vissere, end at, hvor Troen og Helliggjørelsen rives ud fra hinanden, der er et Affald fra vor Kirkes Aand og Tendents, hvor nær man end i Bekjendelsens Ord monne slutte sig til den. Saa ofte nemlig som Troen bliver fremhævet som det ene Fornødne, er den tilsvarende Virksomhed, Flittigheden i sande christelige Gjerninger, indbegrebet deri, er forudsat som den naturlige, undeblivelige Virkning. Men den bliver ligesom holdt tilbage, denne Virksomhed i Gjerning, for at den religiøse Stemning og Sindsforsatning kan have Tid til at naae det Punkt, da der ikke længere kan være Frygt for, at Virksomheden skal falde ind i falske Spor, — da den overmodige Stolen paa egne Kræfter, den forfængelige Higen efter Løn, den daarlige Pukken paa egen Gjernings Fortjeneste vil være

men ogsaa med stor Gensidighed, og hvori den foranførte Anke er gjentaget paa det Stærkeste, er "Symbolik oder Darstellung der Gegensätze der Katholiken u. Protestanten, von J. A. Möhler, 1832". Dette Skrift (Forf. er senere død, A. 1838) fremkaldte flere Modskrifter fra protestantisk Side, af hvilke det vigtigste: "Gegensatz des Katholicismus u. Protestantismus, von C. F. Baur". Udtog af disse Skrifter og deres Fortsættelse, navnlig i Artiklen om Retfærdiggjørelsen og Troen, er medbeelt i Tidskr. f. udenl. theol. Litt. II S. 107—208. 227—321. 534—586. 587—625.



neddæmpet, og den aandelige Jordbund tilbørligt forberedet til at give en virkelig christelig Afgrøde, — da Loven, som "ikke er sat for den Retfærdige, men for Uretfærdige og Ulydige,"*) skal være forvandlet til fri, indre Tilskyndelse og Drift, som giver Mennesket Lyst og Glæde til det Gode, og Gjerningerne ville træde fordringsløst frem, som de naturlige Yttringer af Troens og Kjærlighedens Liv, der fylder det Indre. Tilvisse — en høi og ædel Anskuelse, der afskærer den falske og lønsyge Værkhellighed i dens Rod! Men ogsaa vist, at den hele Sandhed og Sandhedskraft beroer derpaa, at Troens Begreb bliver udviklet i sin hele Fylde og Omfang, saa at det bliver klart og indlysende, hvorledes den, efter sit Væsen, omslutter Villiens hele Retning og Virksomhed. Det er øiensynligt, hvor omhyggeligt Reformatorerne have været betænkte paa at forebygge Misforstaaelse i denne Henseende. De erindre atter og atter, hvorledes Troen ikke er at tænke som blot historisk Antagelse af Christendommen, der som saadan vistnok kunde blive uden videre Indflydelse paa det indre Liv; de nøies ikke med nogen enkelt Definition, men føie den ene Forklaring til den anden, for at belyse Troen fra forskjellige Sider: som den levende Erkjendelse af Guds Naade, den fulde og faste Fortrøstning dertil, som Optagelse af den guddommelige Kjærlighed i eget Sind, hvorved Hjertet fornyes, og Villien sættes i en Bevægelse, der ikke hviler, førend Driften til at udtrykke det indre Liv i synlig Gjerning har fundet Tilfredsstillelse. "Troen — siger Luther — er et andet Hjerte, Gemyt og Sind, og gjør altsaa et ganske nyt Menneske — der er intet Andet

*) 1 Tim. 1, 9

end det rette, sande Liv i Gud selv — den er ikke en dorsk og ledig Tanke, men en levende, alvorlig, troslelig og utvivlsom Fortrostning i Hjertet, af saadan Ypperlighed, at vi derved blive Eet med Christus, og ved ham med Faderen. — Troen spørger ikke, om der er gode Gjerninger at gjøre; men, førend man spørger, har den allerede gjort dem, og er i bestandig Virken." *)

Men, saa opfindsom som den menneskelige Aand er til at optøse, hvad der er givet som Enhed, saa tilbøielig som den er til at slaae sig til Ro ved en eller anden enkelt Side, som om det Hele var givet i den, skulde det være sonderligt, om ikke den samme Sønderlemmelses-Drift her gav sig tilkjende — saameget mere, som Fristelsen her ligger nær til at tilkjøbe sig Fritagelse for den sædelige Anstrengelse ved et mere indskrænket, et bequemmere tillempet Begreb af Troen. Selv Reformatorerne have ikke altid formaaet at holde Udviklingen af Troens Væsen lige fri for Ensidighed og Overlighed. Under de bestandige Angreb og Anfægtelser fra katholsk Side, ere de undertiden blevne førte til saadanne Ytringer om Troens Tilstrækkelighed, der kunde synes at ville løsgjøre den fra den sædelige Lyven og Virken; og dette Spor er kun altfor hyppigt bleven forfulgt af senere protestantiske Lærere. Ikke nok, at det blev almindelig Skik, at forbigaae al Indskærpelse af Gjerninger og stiltiende forudsætte dem selv i det populaire Foredrag, hvor der vidtløftig er al Opfordring til omhyggeligt at søge Misforstaaelsen forebygget; men der kom efterhaanden til at gjælde som Tegn paa protestantisk Rettroenhed, at trykke Gjerningerne altid

*) I. S. 1141. II. S. 2797. VIII. S. 790. XIV. S. 114.



dybere ned, at rette Paamindelser og Advarsler imod dem, ret som om Det, hvoraf Menneskene i Almindelighed lide, ikke snarere er en Sky for Anstrengelse af Kræfterne, end en overdreven Virksomheds-Iver. Saaledes arbeidede Man sig — i den polemiske Interesse for at stille sig i ret skarp og skærende Modsætning til Katholikerne — frem indtil den mærkværdige Sætning: at gode Gjerninger ere ikke alene unyttige, men endogsaa skadelige.*) Dette var nu et Paradox, ikke saa ilde meent som sagt; thi naturligviis var Meningen den: at Gjerningerne, om end ikke i og for sig skadelige, dog bleve det derved, at ved dem den falske Fortrøstning nærdes til egen Fortjeneste. Men den egentlige Grund til, at Man er kommen længere og længere bort fra den fulde christelige Sandhed i dette Hovedstykke, er den: at Man efterhaanden har indskrænket Troen til en enkelt Deel af Læren, og atter til en vis bestemt Maade at udvikle og udtrykke denne Deel af Læren paa. Denne Anke træffer navnlig Pietisterne, som saaledes have sat sig fast i en bestemt Forestilling om Tilegnelse og Tilregnelse af Christi Retfærdighed og af hans blodige Forsoningsdød, at de ville have Troen, som retfærdiggjør, gjort tendsbetydende med Antagelse af denne Forestilling, uden at ville lade nogen Opfatning udenfor denne snevre Forestillings-Kreds gjælde som christelig Tro. Hvor det Aandeligste og Rigeste bliver indfruet i saa snever og fattig en Form, er det intet Under, om Kraften svigter til at danne et nyt christeligt Liv. Jo

*) Det var navnlig Nik. Amsdorf, Professor i Jena, som i Aaret 1559 (13 Aar efter Luthers Død) forsøgte denne Sætning i et eget Skrift.

mere det derfor ligger i vor Kirkes Væsen, fra den hele Gjerningsvirksomhed og overhovedet fra al ydre Form at søge tilbage tilbage til den aandelige Kilde, Troen, desto mere ligger det i dens velforstaaede Interesse, paa den anden Side at drive paa **Troens Udskillelighed fra sædelig Virksomhed**; og den Kirkelærer, som fremfor Nogen var Troens Prædikant, har ogsaa i denne Henseende ved sit klare Blik og sin kraftige Stemme vist den rette Vei. "Mange — siger Luther — raabe uden al Fornuft, at gode Gjerninger ere uden Fortjeneste. Langt bedre var det, at man lod de spidsfindige Disputationer fare, og drev Folk til at gjøre gode Gjerninger. Thi sandt nok er det, at Gud giver for sin Forjættelses Skyld, ikke for vore gode Gjerningers Skyld; men alligevel maae de gode Gjerninger øves, som Gud har befalet. — Vilde Nogen sige: naar Troen er Alt, og er tilstrækkelig til at gjøre Mennesket fromt, hvorfor ere da gode Gjerninger befalede? lader os være vel tilmode, og intet gjøre: da svare vi: nei, gode Ven! ikke saaledes! Det vilde være saaledes, dersom Du var blot et indre, aandeligt Menneske; men dette sker ikke før den yderste Dag. Mennesket bliver i dette timelige Liv paa Jorden, og her maa han baade styre sit eget Legeme og færdes med Andre; par tage Gjerningerne deres Begyndelse."*) — Dette altsaa er vor Kirkes Lære: at det fromme, til Gud henvendte Liv vistnok er Troens Fuldendelse, men at den sande, **Gud velbehagelige Fromhed først kan fremkomme der, hvor Sjelen er gjennemtrængt af Troen**, som ydmyger og ophøier, saarer og læger, renser fra den

*) X. S. 1021. XIX. S. 1222.



Egennytte og Forsagelighed, der er Religiøsitetens og Sædelighedens Grav.

Hvor adeles nu i denne Lære, saaledes forstaaet, det egentlige Middelpunkt af Evangeliet er grebet og fastholdt, derom ville vi lettelig overbyde os. Thi Troen, som, efter Evangeliet, er det aandelige Samfundsbaand imellem Christus og hans sande Bekjendere, omfatter det aandelige Liv i dets Helhed, baade saaledes som det har sin Grund i Erkjendelsen, og saaledes som det ytrer sin Kraft i at lede Villien paa Helligbedens Vei. Saaledes er i den hellige Skrift, hvor der handles om Betingelsen for det evige og salige Liv, i Almindelighed Alt indbefattet i Troens Navn. Men det hedder ogsaa: at "dette er det evige Liv, at kjende den eene sande Gud og Den, han udsendte, Jesus Christus"*) det hedder: at "uden Nogen bliver født paa Ny, kan han ikke see Guds Rige";**) det hedder fremdeles: at **Kjærligheden** er større end Troen og Haabet, at, om Nogen end "havde al Tro, saa at han kunde flytte Bjerge, men havde ikke Kjærlighed, da var han Intet";***) det hedder: at kun "Den skal indgaae i Himmerigets Rige, som **gjør Faderens Villie**, som er i Himlen";†) det hedder endelig: at Enhver skal dømmes, vorde salig eller usalig, efter de **Kjærligheds-Gjerninger**, han har øvet eller undladt.††). Spørges der altsaa: hvorledes **den Tro** maa være beskaffen, der i Skriften angives som den saliggjørende, da bliver Svaret: at det er den, der hviler paa **Erkjendelse**, der **fornyer Menneskets**

*) Joh. 17, 3. **) Joh. 3, 3.
***) 1 Cor. 13, 2. 13. †) Matth. 7, 21. Joh. 14, 21. 1 Joh. 2, 6.
††) Matth. 25, 14-46.

Væsen, gjennemtrænger det med **Kjærlighed**, og saaledes frembringer **Lydighed i gode Gjerninger.** Og saaledes hedder det ogsaa med udtrykkelige Ord: den sande Tro er den, der er "virksom i Kjærlighed";*) den beskrives som et Liv, hvori den menneskelige Villie gaaer op i den guddommelige,**) hvor den guddommelige Lov ikke længere er Gjenstand for tvungen Lydighed, men for aandelig Glæde og frivillig Efterlevelse,***) idet Kjærlighed, som er al Fuldkommenheds Indbegreb og Fylde, opfaaer og udfoldes i Menneskets Bryst ved Troen paa Gud som Den, der har elsket os først og af ideel Naade.†)

Naar saaledes Troen opfattes og bevares i den fulde christelige Betydning, som Sjelens ubetelte Hengivelse i den guddommelige Kjærlighed, som aandelig Tilegnelse af den aandelige, frigjørende, luttrende og livsstyrkende Sandhed i Evangeliet: da gives der ingen renere og sandere Betegnelse af Maaden, hvorpaa Mennesket kommer til Andeel i Christendommens Velgjerninger, end den, fra hvilken vor Undersøgelse er gaaet ud: at det er ved Troen, at Mennesket vorder retfærdiggjort for Gud. Thi den hele Sum af tilfældige Indflydelser, ved hvilke Virksomheden og dens Vurdering saa let ledes paa Afveie, bliver saaledes holdt ude, og der gaaes tilbage til den indre Grund, hvoraf Virksomheden ikke kan andet end udvikle sig, saafremt denne Grund er i Sandhed tilstede; ligesom det er Træets indre Godhed, Safternes Sundhed og Rigdom, der gjør det dygtigt til at bringe god og rigelig Frugt. "Naar man ønsker en Syg Sundheden

*) Gal. 5, 6. **) Gal. 2, 19. 20.
***) Rom. 8, 6 ff. †) 1 Joh. 4, 7-11.



tilbage" — siger Luther —, "vil vel Ingen af 'et saadant Ønske slutte, at man ikke skulde agte Brugen og Virksomheden af alle enkelte Lemmer nødvendig, eftersom det dog netop er deri, at Sundheden maa sættes; saaledes maa Troen være Ophav og Gjerningsmand i alle Gjerninger; ellers ere de Intet værd. — Godt, fromme Gjerninger gjøre ikke en god from Mand, men en god from Mand gjør gode fromme Gjerninger"*).

*) X, S. 1581. XIX. S. 1225.

# XX.

## Troen ved Naaden.

Jo mere Troens Væsen bliver udviklet i sin hele Fylde — saaledes som det er Tilsældet i den ret forstaaede evangeliske Kirkelære —, som den levende Optagelse og Selv-Tilegnelse af Evangeliet, som det aandelige Forbindelsesbaand altsaa mellem Mennesket og Christus, hvorved vi først blive indlemmede i de aandelige Velgjerninger, Christendommen omslutter, den Vished i Erkjendelsen, den Fred i Sjelen, den Styrke til det Gode, der er den sande Christens Eiendom, — desto mere kræver det Spørgsmaal sit Svar: **hvorledes** bevirkes, fremkommer og udvikles Troen? **hvor** er det **Udspring**, den **Grund**, hvortil Troens Liv maa føres tilbage?

Det Svar, som her ligger nærmest, er upaatvivleligt: i **Mennesket selv**; — og dette Svar giver ogsaa den hellige Skrift. Thi hvor ofte og hvor indtrængende vende ikke Christus og Apostlene sig til Menneskets Villie, som den frie, sig selv bestemmende Kraft, med opfordrende, tilskyndende Ord: "omvender Eder — vaager og beder — ransager og prøver — arbeider paa Eders Saliggjørelse — isører Eder Guds Rustning, griber Troens Skjold"*) o. s. v. Men, blev nu dette Svar forstaaet saaledes, som om Menneskets Villen eller Ikke-Villen med Hensyn til Troen skulde tænkes at ligge udenfor den guddommelige Styrelse: hvorledes skulde vel Dette

*) Matth. 4, 17. Luk. 22, 46. 1 Thess. 5, 6. 21. Joh. 6, 39. Phil. 2, 12. Eph. 6, 11. 16.



være foreneligt med den religiøse Bevidsthed, der Intet kan undtage i den endelige Verdens hele Mangfoldighed, som jo maa have sin sidste Grund i den uendelige Eenhed? Og betænke vi, hvorledes den religiøse Tro omfatter det hele aandelige Væsen i de forskjelligste Forgreninger af Aandens Virksomhed, at der hører en Styrke i Sjelen til at troe og holde fast ved Troen under Anfægtelserne, Livet fører med sig, og at denne Styrke atter maa søge sin Grund baade i den aandelige Eiendommelighed og i alle de mangfoldige Livsforhold, som have deres Deel i Udviklingen af denne Eiendommelighed: da ligger der Mere, end det ved første Øiekast kunde synes, i den Tanke, at Troens Grund skulde være at søge i Mennesket selv; det menneskelige Væsen og det menneskelige Liv vilde derved blive løsrevet fra Gud. Ville vi altsaa lade den religiøse Bevidstheds Stemme i os give Svaret paa det ovenfor fremsatte Spørgsmaal, da kan det kun blive dette: at Troens sidste Grund er at søge i **den guddommelige Villie**. Og ogsaa Dette bliver paa det Stærkeste udtalt i Skriften: Gud "kalder og udvælger" Menneskene til Evangeliets Annammelse*); han "drager Menneskene", og "Ingen kan komme til Christus, uden det er givet ham af Faderen"; "Ingen kan paakalde Jesus som Herre, uden ved den Hellige Aand"**); det er Gud, som "begynder og fuldfører det Gode i Mennesket, virker baade at ville og at udføre, efter sit Velbehag"***), som "oplader Sjelens Øie, lader Lyset opgaae i Hjertet, giver Sandheds Erkjendelse, Fremvært i Kundskab og Viis-

*) Matth. 20, 16. 22, 3 ff. Rom. 8, 30. 9, 24. 1 Cor. 1, 9. 27. Eph. 1, 4. 2 Thess. 2, 13. Jak. 2, 5. 1 Ped. 1, 15.

**) Joh. 6, 44. 65. 1 Cor. 12, 3.

***) Phil. 1, 6. 2, 13.

dom"*), og som holder Mennesket fast ved Christus indtil Enden"**).

Men hvorledes seer ikke Tanken sig allerede her standset ved en haardtstrammet Knude? Der tillægges Mennesket en selvstændig Villen, hvormed det vender sig enten til Christus eller bort fra ham; er da dermed ikke en Grændse sat for den guddommelige Almagt? Men atter skal det være Gud, som kalder, fører og drager Mennesket til Christus; er da ikke hermed al Selvstændighed af den menneskelige Villie ophævet?

Udveien er her bleven søgt paa samme Maade, som den pleier at søges, hvor lignende Forlegenhed opstaaer i menneskelige Forhold, hvor et Sammenstød indtræder imellem forskjellige Kræfter og Magter: nemlig ved en **maglende Bestræbelse**, en **Deelen og Skiften** til begge Sider. Vi have tidligere (S. 299 f.) havt Leilighed til at omhandle det vigtige Vendepunkt i den christelige Læres Historie, da de Dele af Læren, i hvilke den praktisk sædelige Interesse er nærmest sammentrængt, først kom under særegen Drøftelse, da de forskjellige Hovedanskuelser stødte sammen med Heftighed, og en Modsætning dannede sig, som siden er bestandig vedbleven: imellem den brittiske Munk Pelagius og den afrikanske Biskop Augustinus, i det femte Aarhundrede. Det er Læren om Syndens Væsen og dens Forhold baade til det enkelte Menneske og til den menneskelige Natur, som udgjør det ene Hovedpunkt i denne Modsætning; det andet Hovedpunkt angaaer Villens Frihed og dens Forhold til den guddommelige Naade. Pe-

*) Matth. 10, 14. 1 Cor. 1, 4. 5, 3, 6. 2 Cor. 4, 6. Eph. 1, 17. 2 Tim. 2, 25.

**) 1 Cor. 1, 8. 2 Cor. 1, 21. 1 Pet. 1, 5.



lagius gik, ved at bestemme dette Forhold, ud fra den Grundsætning: hvad Mennesket skal, det maa han ogsaa kunne, og hvor der er Lov og Dom, der maa der ogsaa være frie Væsener, til hvem Loven er given, og over hvem Dommen skal afsiges; altsaa: om end visnok Evnen til at ville og at kunne tilsidst er fra Gud, saa er dog nu Villien og Handlingen Menneskets egen, ikun at den menneskelige Evne til at virke bliver paa mangfoldig Maade **understøttet og hjulpet fremad** ved den guddommelige Styrelse af Tingene, saa at Mennesket, ved at føre sig denne til Nytte, vil baade komme lettere frem, og vil kunne stige høiere, end det vilde lykkes ham uden denne Understøttelse fra Guds Side. Paa endnu bestemtere Maade blev det indbyrdes Forhold imellem den menneskelige Villie og den guddommelige Naade angivet af Pelagius's Efterfølgere, de saakaldte **semipelagianske** (halvpelagianske) Theologer*), som, uden at give Slip paa Villens Frihed, dog tilligemed søgte at godtgjøre **ikke blot Nytten** af den guddommelige Naade, **men ogsaa Nødvendigheden inden en vis bestemt Grændse.** De lærte nemlig, at det Gode visnok ikke kan komme til Fuldbyrdelse uden ved Guds medvirkende Naade, men at derimod den aandelige Disposition, Villens Retning, Ønsket og Nødvendigheden til at modtage Naaden har sin Grund i Mennesket selv. Det er saaledes en **Samvirken**, i hvilken Tanken her søger Hvile, af **tvende Kræfter**, Guds og Menneskets, som **paa et bestemt Punkt** skulle møde hinanden, og have hver sin **bestemte Andeel** i Virksomheden, der bliver Resultatet af

*) Det var især blandt i det sydlige Frankrig, navnlig ved Munkene i Klosteret paa Lerins, en lille Ø i Nærheden af Marseille, at denne mangfoldige Retning udbredte sig. Som Stifteren af dette Parti anses **Johannes Cassianus** († omtr. 432).

dette Møde. Ved denne Forestilling er den katholske Kirke i det Væsentlige bleven staaende, — og det falder af sig selv i Øinene, hvor aldeles denne Opfattelse, der gaaer ud paa at tildele Enhver Sit, Gud hvad Guds er, Mennesket hvad Menneskets er, passer ind i den hele Bestræbelse, der charakteriserer den katholske Kirke, at sætte og holde de menneskelige Kræfter i størstmulig Virksomhed. Derimod kunde Augustinus naturligviis ikke lade nogen Medvirken gjælde fra Menneskets Side, aldenstund han antog den menneskelige Natur at være saa aldeles fordærvet ved Syndefaldet, at ingen sædelig Kraft var i den tilbage (see S. 303 f.). Den guddommelige Naade blev saaledes Alt- og enevirkende: den gaaer forud for Villien, og bestemmer Mennesket til at ville; den følger efter Villiens Bevægelse, og giver den Kraft til at udføre. Hvad Gud vil have gjort — saaledes hedder det fremdeles —, det giver han selv, og det er følgelig sit eget Værk, Gud belønner i de Troende. I en saadan Form støde disse Sætninger unægteligt lige stærkt an imod den sædelige Selvbevidsthed og imod den christelige Lære om Tilregnelse og Dom. Alligevel kan det ikke undre os — ifølge Reformationens Hovedgrundsætning: at give Gud Æren for Alt, og at nedbryde den forsængelige Tro paa egen Fortjeneste ligeoverfor Gud —, at see Reformatorerne slutte sig til den augustinske Retning. I Luthers og Calvins Skrifter, og ligeledes i Melanchthons tidligere (thi senere gjorde den sædelige Interesse sin Ret gjældende hos ham), forekomme der Yttringer, vel saa stærke og haarde som hos Augustinus. Læren om Villiens Frihed kaldes her ligefrem — som den, der gjør Indgreb i Naadens Ret — en "latterlig og urimelig Opdigtning", "en ugudelig Lære"; og, naar der alligevel i Skriften er Tale om Guds Opfordring til Mennesket at holde



hans Bud, da vil Luther have Dette forstaaet som Ironie, ligesom naar Faderen spøgende kan kalde og lokke Barnet til sig, førend det endnu kan støtte paa Benene*). Det er — lærer Melanchthon — saa langt fra, at den menneskelige Villie skulde kunne medvirke til Troen og Omvendelsen, at Naturen maa tilintetgjøres, Villien dødes, og en modsat Drift skabes i Menneskets Hjerte, hvorved det føres hen til det Gode**). Senere lutherske Theologer lærte derfor: at Menneskets Villie og Forstand er i Guds Haand ikke anderledes end Træer og Stene, at Mennesket intet kan bidrage til sin Omvendelse, end ikke berede sig til Naaden, eller modtage den, naar den bydes, eller troe paa Evangeliet. Beskaffenheden af de guddommelige "Naadevirkninger", deres uforklarlige Oprindelse, den uimodstaaelige Kraft, hvormed de virke, og de Kjendetegn, efter hvilke de skulle kunne prøves, ere — baade i den katholske Kirke, i langvarige Stridigheder imellem de pelagianskfindede Jesuiter og Jansenisterne***), der hyldede det strenge augustinske System, og i forskjellige sværmersk-mystiske Partier, som ere udgaaede fra den protestantiske Kirke — bleven Gjenstand for allehaande selsomt overspændte

*) I Luthers Skrift imod Erasmus af Rotterdam: om den trælbundne Villie (de servo arbitrio) fra Aar 1525.

**) Galle: Versuch einer Charakteristik Melanchthons als Theologen. 1840. S. 255 f.

***) Saaledes benævnte efter Cornelius Jansen, Biskop af Ypern i Belgien († 1638), som i et Skrift, udgivet efter hans Død, gav en Fremstilling af den augustinske Lære, der blev Mantel for Jesuiternes heftigste Forfølgelser, som ikke standsede, førend Paven lod sig bevæge til at fordømme Bogen som kjetterisk, og Kongen. (Ludvig 14) til at nedbryde Klosteret Portroyal i Nærheden af Paris, Hovedsædet for de jansenistiske Lærere.

Forestillinger og for en Mængde spidssindige Ordkløverier, ved hvilke man ikke kom videre end til Ord.

Saaledes staae **de tvende Retninger**, som støtte sig — den ene til den menneskelige Selvbevidsthed om Villiens Frihed og Samvittighedens Tilregnelse, den anden til Ideen om den altvirkende Gud — uforsonede mod hinanden. Et Forsøg til **Udsoning** er imidlertid udgaaet fra Den af Reformatorerne, der som Christendoms-Lærer maaskee indtog den første Plads — ikke ved Tankens Dybhed, saa lidt som ved Ordets Skarphed og Fynd, men ved den Klarhed, hvormed han overskuede Heelheden af de christelige Lærdomme, ved den Fuldstændighed, hvori han opfattede Christendommen med sit hele Væsen, som Sandhed og som sædelig Kraft — fra **Philip Melanchthon.** Han havde tidligere, ligesom Luther, sluttet sig strengt til Augustins Lære; men et System, der tilintetgjorde Villiens Frihed og det ydre, timelige Livs Betydning, og stillede Mennesket hen, som aandelig livløs og uvirksom ved det hele Omvendelsesværk, kunde ikke lade sig forene med hans Bestræbelse efter at føre den evangeliske Lov og Lære ind i Livet. Og saaledes lærte da Melanchthon senere: at **vel** er Menneskets aandelige Væsen saaledes forstyrret ved Syndens Fordærvelse, at det intet formaaer uden den skabende og styrkende Naade, der bliver med og i Mennesket overalt, **men** at Guds Aand og Guds Ord just virker paa og gjennem den menneskelige Villie, — virker saaledes, at Mennesket bringes til at virke med den*).

*) For denne Afvigelse fra den strenge augustinske Lære, som var fastholdt af Luther, og blev dreven til Yderlighed af hans Efterfølgere, blev Melanchthon Gjenstand for heftig Anfægtelse af andre Theologer, og Striden herom, som blev kaldet den synergistiske (d. v. s. om Menneskets Medvirken til Naaden), blev ført med stor Heftighed igjennem en Række af Aar,



Her blev altsaa ikke — saaledes som i det pelagianske Fordelings-System — Tale om **een** Deel af Virksomheden, som skulde tilkomme Naaden, og **en anden**, selvstændig Deel, som skulde tilkomme den menneskelige Villie; men Melanchthon blev staaende ved den simple Sætning: at, ligesom det er Naaden, der frembringer det Gode, saaledes er det Villien, der modtager Naaden og bøier sig til den. Iøvrigt advarede Melanchthon udtrykkeligt imod at ville gaae dybere ind paa Sagen. Dette alene indskærpede han, at Guds Naade og Menneskets Frihed ikke kunne adskilles i Virkeligheden; og saaledes var han aabenbart paa det Spor, der alene kan føre til en virkelig Forsoning: naar nemlig **den menneskelige Frihed ikke stilles imod Naaden, men netop betragtes som Naadens Værk** (s. ovenfor S. 216 f.)

Men Stramningen af denne Knude har endnu ikke naaet sit Høieste, saalænge som vi hefte Øiet alene paa det Gode, der virkes i og ved Mennesket, indskrænke os til at spørge om Troens og Gudfrygtighedens Udspring og Fremvært. Vi kunne ikke kaste Øiet ud over Christendommens Historie, uden at standse ved **Modsætningen i det Forhold, der overalt og til enhver Tid har dannet sig imellem Evangeliet og Menneskene:** Modsætningen af dem, der ere grebne af Evangeliets Høihed, tiltrukne ved dets Mildhed, hvis Bestræbelse gaaer ud paa en altid fuldere Tilegnelse af Christi Aand, — og af de Letsindige, der bortskyde Evangeliets Alvor, de Ryggesløse, som bespotte det, de Vantroe, som vende sig bort fra Guds Rige. Det samme Spørgsmaal gjentager sig altsaa her: om **Oprindelsen til denne Modsætning, til Vantroen og Ugudeligheden.** Og, skal det nu være i den guddommelige Villie, at Grunden bliver at søge til det aandelige Liv, i at dets Mangfoldighed og

Forskjellighed: synes ikke da her en Udsigt at aabne sig, for hvilken Tanken styer uvilkaarligt tilbage!

Ogsaa her finde vi Skriften at opstille tvende modsatte Led, uden at bringe Forbindelsen af begge tilveie. Menneskene — heder det — "ville ikke" lade sig føre til Frelsen; de "hade Lyset og elske Mørket"*); de "foragte Guds Aand, forskyde hans Ord, og agte sig selv ikke værdige til det evige Liv"**); de "forhærde deres Hjerte, og "samle sig saaledes, ved Haardhed og ubodfærdigt Hjerte, Vrede paa Dommens Dag, da Gud skal betale Enhver efter hans Gjerninger"***). Men atter finde vi i Skriften Beskrivelse af en guddommelig Villie, som vælger og forskyder: Gud bestikker forud, og kalder, bestemmer og udvælger til Tro, Lydighed og Helliggjørelse, til Salighed og det evige Liv†); og han bestemmer ogsaa Menneskene til Vantro; han giver dem hen til urene og onde Begjerninger, paasender dem Vildfarelser, at de skulle sætte Lid til Løgnen, forblinder, forstokker og forhærder deres Hjerter††). Saaledes synes det da at være Guds Villie, at der skal gives Vantroe, Ubodfærdige, Ulyksalige. Men nu er det endvidere Skriftens Lære — ligesom for at gjøre Modsigelsen fuldkommen, og spærre Tanken enhver Udgang —, at Gud "ikke vil, at Nogen skal fortabes, men at Alle skulle komme til Omvendelse", at Gud "vil, at alle Mennesker skulle blive salige, og komme til Sandheds Erkjendelse", at "Guds saliggjørende Naade er aabenbaret for alle Mennesker", idet Gud har sendt sin eenbaarne Søn til Verdens Frelse, som er "Forsoner ikke

*) Matth. 23, 37. Joh. 3, 19. **) Luk. 7, 30. Apg 13, 46.
***) Hebr. 3, 8. Rom. 2, 5. 6.
†) Apg. 13, 48. Rom. 8, 30. 2 Thess. 2, 13. 1 Pet. 1, 2.
††) 1 Pet. 2, 8. Rom. 1, 24. 28. 2 Thess. 2, 11. Joh. 12, 40. Rom. 9, 18. 11, 8.



alene for vore Synder, men ogsaa for den ganske Verdens"*). Hvor bliver her en Udvei at finde? Skulle vi enten sige, at Guds Villie for endeel ophæver og begrænser sig selv, saa at Gud vil, at Alle skulle frelses, og atter vil, at Frelsen skal indskrænkes til enkelte Forudbestemte? eller skulle vi maaskee snarere sige, at det er Menneskets Villie, som saaledes virker indskrænkende, hæmmende og omstemmende tilbage paa den guddommelige Villie? at Guds Villie i sig selv er een og stemmende med sig selv, er idel Kjærlighed og Naade, men at den menneskelige Vantro gjør Guds Kjærligheds-Plan fra en altomfattende til en begrænset? Med andre Ord: hvorledes skulle vi undgaae en Fornægtelse enten af den guddommelige Kjærlighed eller af den guddommelige Alvragt? Og en lignende Modsætning kommer os imøde, naar vi blot see hen til den ydre Udbredelse og Meddelelse af Evangeliet. Thi Christus er fremstaaet, efterat Tusinder af Slægter vare hendøde i Vankundighedens og Syndens Mørke; og selv efterat Lyset er oprundet, er det ikke steet anderledes, end at det, efter saamange Aarhundreders Forløb, kun lyser for en ringe Deel af Menneskeslægten (s. S. 101). Og dog nævnes han som Verdens, alle Menneskers Frelser og Forsoner!

Førend vi selv søge den ledende Traad ud af disse Irgange, ville vi ikke lade Historien uspurgt, hvorvidt den nutidigen skulde lede paa Sporet, ved de forskjellige Forsøg fra ældre Tider paa at løse det vanskelige Problem. Og atter her finde vi den samme dobbelte Vei indslaaet, paa hvilken vi nylig have fundet os: enten en lempelig Mægler imellem den guddommelige og den menneskelige Villie, eller en fast og bestemt Bekjendelse af Det, der synes at følge ligefrem og

*) 2 Pet. 3, 9. 1 Tim. 2, 4. Tit. 2, 11. Joh. 3, 16. 1 Joh. 2, 2

med Nødvendighed af Ideen om Gud, uden Hensyn til de betænkelige Sætninger, som maatte flyde deraf.

Paa **den ene Side** altsaa søger man det tilfredsstillende og beroligende Svar saaledes: Upaatvivleligt maa det antages at være Guds Villie, at **Alle** skulle ved Christendommen komme til Sandhed og Salighed; og saavist som Gud har bestemt Alle til lige Andeel deri, maa Christendommen ogsaa være kommen til Alles Kundskab. Et historisk Bevis for, at Evangeliets Ord har naaet allevegne hen, lader sig nu vistnok ikke føre; men vi maae, paastaaes der, ligefuldt holde fast derved, at Gud, ad Veie og Maader, som vi ikke formaae at udforske, har ladet Evangeliets Indhold, om end ikke i udviklet Form, vorde meddeelt til alle Jordens Slægter, hvorfra det da kun er forsvundet, fordi Menneskene ikke have vidst at tilegne sig det. Denne Forestilling er, som man seer, en blot Paastand, som istedetfor videre Retfærdiggjørelse viser ud i en mystisk Taage, hvor hverken Vei eller Sti er at skimte; men, hvor Talen, saaledes som her, er om en historisk Kjendsgjerning, den ydre Udbredelse af Christendommen, kan det mindst være tilladt, at føre Undersøgelsen tilbage i en uigjennemtrængelig Dunkelhed. — Men hvorledes nu endvidere bringe den forskjellige Modtagelse, Christendommen finder hos Dem, til hvilke den virkelig er naaet hen, den Vragen og Forskyden, som fra saamange Sider bliver den til Deel, i Samklang med Guds Villie, at den skal vorde **Alle** til Frelse formedelst Troen? Saaledes — hedder det videre —, at Grunden til, at den guddommelige Villie ikke bliver til Virkelighed hos Alle, er at søge i **den menneskelige Villies Gjenstridighed.** Men hvorledes? den menneskelige Villie i Strid med den guddommelige Villie, og udgaaende af denne Strid som den stærkere, den uovervundne! Nemlig: hermed skal for saavidt



Intet ske imod Guds Villie, som det er bleven **forudseet** af Gud, hvo der vilde annamme Christendommen med troende Sind, og hvo der vilde haardnakken forskyde den; og efter denne Forudviden skal derfor ogsaa Gud antages at have truffet den nærmere Bestemmelse, med Hensyn til de enkelte Mennesker. Altsaa: naar Menneskene ere vantroe og gjenstridige, da skal dette ikke være Følge af nogen **Forudbestemmelse** af Gud; **men** vistnok er det **forudseet** af Gud, at just Disse ville forblive i deres Vantro; og, uagtet derfor Alle **oprindeligt** have været bestemte til Salighed, skal denne almindelige Bestemmelse være bleven **nærmere** rettet og lempet efter det forskjellige Forhold, hvori det er forudsect af Gud, at Menneskene ville stille sig til Christendommen. — Men det er for det Første klart, at en Villie, som ikke bliver til Virkelighed, men bliver senere indskrænket og begrændset, paa ingen Maade kan forenes med det christelige Begreb om Gud, hvis Villie selv er Liv og Virken. Og **dernæst** vil det lettelig sees, at, hvad der paa denne Maade undgaaes ved Forestillingen om Gud som Vantroens og Forhærdelsens Aarsag, alene er **Navnet**, det anstødelige Navn: Forudbestemmelse. Thi naar Vantroen, Forstokkelsen, med et Ord det Onde kan forudsees af Gud, og virkelig er bleven forudseet, er — som om det allerede var nærværende — bleven Grund til den senere Indskrænkning af den guddommelige Naade: da maa dette Onde ogsaa være uundgaaeligt, være et Led i Rækken, som med Nødvendighed maa træde ind, naar Tiden er der. Men hvor bliver Grunden til denne uundgaaelige Nødvendighed at søge, uden netop i den guddommelige Anordning og Bestemmelse? Det er derfor vel en Omvei, Tanken maa tage; men den føres nødvendigen ad den til det samme Punkt, som just skulde undgaaes.

Og nettop Dette er det, **Augustinus** allerede fra sin Side har gjort gjældende som ubestridelig Sandhed. Saaledes som den menneskelige Natur skal ved Syndefaldet være fordervet i sin inderste Grund, er det — efter Augustins Lære — en Selvfølge, at Mennesterne maae være tillukkede og forstokkede mod Naaden, maae frembture i Vantro og Ugudelighed, og ile Fordømmelsen imøde. Til at forklare denne almindelige Fordømmelse kan altsaa ingen Forudbestemmelse af Gud være fornoden: den følger med Nødvendighed. Derimod — for at ikke **Alle** skulle blive Usalighedens Bytte, for at **Nogle** af det hele Antal skulle blive førte til Tro og Salighed, er en særegen Naadeshandling fornoden, ved hvilken Gud tager et vist Antal ud af Slægten, som i sin Heelhed er Fordømmelsens Bytte. I disse Udvalgte virker Naaden med uimodstaalig Magt. Og i en saadan Udvælgen og Forudbestemmelse (**Prædestination**) ligger ingen Uretfærdighed; Ingen vil kunne beklage sig som forurettet; thi de Tilbagedlivende faae kun den Lod, de have forskyldt, som vilde være bleven Alles Lod uden Undtagelse, dersom Guds Naade ikke var traadt imellem, og denne Lod bliver ikke haardere, fordi den nu bliver undgaaet af Nogle. — Paa denne Maade er det, som man seer, endnu lykkedes Augustinus at undgaae en direct Forudbestemmen af Mennesterne fra Guds Side til **Vantro, Synd og Usalighed**; hertil skal nemlig den tilstrækkelige Grund være tilstede i den naturlige Virkning af Syndefaldet. Men det sidste Punkt var hermed ikke naaet. Et Spørgsmaal staaer endnu ubesvaret: hvori da Syndefaldet selv, den **første menneskelige Synd** skulde have sin Grund. Vilde man hertil svare: i det første Menneskes egen Villie, hvor aabenbar blev da ikke Inconsequentsen i det hele System! Den guddommelige Villie skulde være eneste bestemmende Grund; og



desuagtet skulde det vigtigste og indflydelsesrigeste Moment — det, hvorved Mennesket er bleven revet ud af det oprindelige Samfund med Gud, en ny Epoche er begyndt i det menneskelige Liv — have sin Grund udenfor Gud! Det er indlysende, at der paa dette Punkt endnu er en Halvhed i Systemet, som maa overvindes; og Den, som med fast, urokket Fod gjorde det sidste Skridt, og gav Prædestinationen den Fuldendelse, som tidligere manglede, er **Calvin** — Augustins Aandsfrænde i Charakterens Alvor og Tankens Dybhed, men dannet af endnu haardere Mahn, i sin religiøse Charakteer mere gammeltestamentlig end nytestamentlig, mere prophetisk end evangelisk.*) Grunden altsaa til Syndefaldet, som atter har den almindelige Syndighed og den almindelige Fordømmelse til Følge, kan kun være at søge der, hvori Alt — det Onde som det Gode — har sin Grund: i Guds Villie og Forudbestemmen. Der er nemlig, efter Calvin, et **oprindeligt Naadevalg**, hvorved Gud har fra Evighed af delt Mennesterne i tvende Parter: i Dem, der ere bestemte til Tro, Gudsfrygt og Salighed, og Dem, der ere bestemte til Vantro, Ugudelighed og evig Fordømmelse. Og først saaledes maa man tilstaae, at Veien er, ad dette Spor, vandret til Ende. Tanken har fundet sin uforstyrrelige Hvile i en Eenhed, en altbestemmende Grund, hvor enhver baade Medvirken og Modvirken er udelukket. Men hvilken Hvile! "En forfærdelig Beslutning, et grueopvækkende Mysterium" — tilstaaer Calvin selv. Men fast og ubøielig, nedslaaer han enhver Tvivl og Indvending som formastelig, ved Henvisning til Guds undgrundelige Væsen: "vi tør ikke undslaae os for

*) Om Calvins Charakteer, i Forhold til Luther og Melanchthons, see mine "Foredrag over Reformationen" S. 87 f.

at underkaste vor Tanke under den uendelige Viisdom, og bøie den under hans Hemmeligheder", ikke ville gjøre vore Forestillinger om Retfærdighed og Uretfærdighed gjældende; thi "Guds Regel er netop Retfærdighedens høieste Regel; hvadsomhelst Gud vil, maa derved gjælde som retfærdigt"*). — Men Hvo-seer ikke, at her er, ved et Magtsprog, forudsat som givet, hvad der først skulde bevises! Thi Dette er jo netop Spørgsmaalet: om en saadan "Guds-Regel" virkelig er givet, om denne Lære er og kan være den rette Opfattelse af Guds Villie, efter det Begreb om Gud, som er Grundlaget for den menneskelige Tænkning og Grundlaget for den christelige Lære. Og kan vel her Svaret være tvivlsomt for Nogen, der bærer det christelige Gudsbegreb i sig, som Regelen for al Sandhed! Thi, er Gud den Hellige, "som ene er god, og som frister Ingen"**), hvorledes skal han da tænkes at bestemme Nogen til det Onde? er Gud den Retfærdige, som "betaler Enhver efter hans Gjerninger, dem, som ved Bestandighed i gode Gjerninger søge Ære, Hæder og Uforkrænkelighed, et evigt Liv, men dem, som ere gjenstridige og ikke lyde Sandhed, men adlyde Uretfærdighed, Ugunst og Vrede"***): hvorledes skal han da tænkes at adskille Menneskene, under aldeles lige Vilkaar, til fuldkommen modsat Bestemmelse! og endelig — hvorledes skal Gud, som er den uendelige Kjærlighed, Alles Fader og Frelser, kunne, tvertimod Skriftens Lære om "Guds saliggjørende Naade, som er aabenbaret for alle Mennesker"†), tænkes at bestemme sine Skabninger til evig Ufalighed! Saa uforenelig er den calvinske Lære om Menneskenes Forudvælgelse til

*) institut. rel. chr. (Undervisning i den christelige Religion), III. 23, 7. 8.

**) Matth. 19, 17. Jak. 1, 13.

***) Rom. 2, 6-8. †) Tit. 2, 11.



Salighed og til Fordømmelse med den christelige Lære om Guds Væsen. Og ikke mindre bringer den uforsonlig Splid ind i Menneskets Væsen og hele Liv, Strid imellem Troen paa Guds ubegribelige Raadslutning og den sædelige Selvbevidsthed, der med uafviselig Forpligtelse opfordrer Mennesket til at "arbeide paa sin egen Saliggjørelse"*). Thi efter Calvins Lære er det ligesaa umuligt, at den af Gud Udvalgte kan fortabes, som det er umuligt, at den Forskudte kan blive frelst. I Tilværelsens første Øieblik maa Menneskets hele Livshistorie allerede tænkes givet, og Traaden udspinder sig med ufravigelig Nødvendighed, uden at Noget egenlig kan siges først at blive til i Tidernes Løb; Alt er allerede til fra først af som forudbestemt Virkelighed. I Sandhed, vi behøve kun at tydeliggjøre os det Uhyre, der ligger i denne Forestilling om en guddommelig Forudbestemmelse, der med uforanderlig Nødvendighed omslutter vor hele Tilværelses Udvikling, og fører de udseete Offere med ustandselig Vælde mod Fordærvelsens Afgrund, for at begribe, hvor rædsom en Magt den maa udøve over Sjelene, hvor den hyldes som Sandhed, hvorledes den maa bringe Blodet til at størkne i Aarerne, bringe Stilstand i Livet og dets hele Stræben og Virken. Ligesom det derfor kun er enkelte Dele af den reformeerte Kirke, i hvilke denne Lære overhovedet har faaet Indgang, saaledes er det kun i de nærmeste Slægter efter Reformationen, da Calvins Anseelse endnu var saa overlegen, at den har kunnet opretholdes i sin hele Strenghed. I senere Tider er den bleven formildet paa forskjellige Maader, hvorved Man efterhaanden har nærmet sig til den lutherske Forestillingsmaade.

*) Phil. 2, 12.

Og dog er der Noget i denne Forestilling, der med en egen Magt holder Tanken fast. Hvor vist det endog er, at vi, naar dette Spor forfølges indtil et vist Punkt, maae finde os tilbageførte og viste anderledes hen, vil dog selve Grundsætningen, hvorpaa Læren tilsidst hviler: Guds Villie som den sidste bestemmende Grund til Alt — stedse paa ny drage vor Tanke til sig. Men noget Lignende gjælder ikke mindre om den anden ovenfor anførte Betragtningsmaade, — til sikkert Vidnesbyrd om, at der i enhver af dem findes en Sandhed, som dog atter i enhver af dem maa være paa væsentlig Maade forfeilet. Thi det er, paa den ene Side, velgjørende og forsonende for Tanken, at holde det Onde og det Ondes Virkning borte fra og udenfor den guddommelige Villie, naar vi kun vidste at forene det med den guddommelige Almagt, at Noget skulde komme til Virkelighed, uden at have sin Grund i Guds Villie; og derimod er der en imponerende Høihed og Simpelhed i denne Tanke om den guddommelige Villie som Grund til Alt, hvad der sker, naar vi blot indsaae Muligheden af at forene Beskaffenheden af Livets Phænomener, der udfolde sig for vore Øine, med den guddommelige Hellighed og Kjærlighed.

Det Forstilede og Utilfredsstillende i den ene som i den anden af de ovenfor givne Fremstillinger ligger altsaa i den udelukkende Ensidighed, hvormed der enten holdes fast ved den guddommelige Villies Almagt, med Opofrelse af dens Godhed og Kjærlighed, eller fast ved den guddommelige Villie som den gode og kjærlige, men saaledes at Almagten tabes af Syne. I begge Tilfælde bliver Ensidigheden lige stor; thi Guds Væsen er hverken Almagt alene eller Kjærlighed alene, men Forening af begge: almægtig Kjærlighed, kjærlighedsfuld Almagt. Dette er Evangeliets Lære om



Gud; og, naar den hellige Skrift — vel ikke gaaer nærmere ind paa Forholdet imellem Almagten og Naaden, men derimod lægger lige Vægt paa begge Begreber, lærer, at Gud, efter sin uendelige Kjærlighed, vil Alles Frelse, men ogsaa lærer, at Sjelens Vantro og Forstokkelse ikke kan ligge udenfor den Almægtiges Villie: da er heri Forbisningen given os, at begge Dele bestaae med hinanden. Denne Enhed tør vi ikke opgive; ved den maae vi holde urokkelig fast, uden at lade os forvirre og skræmme ved Modsigelsen, der synes at trænge sig ind derimellem, selv om det ikke skulde lykkes for vor Tanke, at sprede al Dunkelhed, og med fuldkommen Klarhed at godtgjøre Enhedens Væsen.

Altsaa — for at begynde med Det, der endnu hører til Evangeliets og til Menneskehedens ydre Historie: naar Slægter endnu bestandigt sidde hen paa Jorden i Dødens Nat og Skygge, uden Anelse om Lyset, der for Aartusinder siden er oprundet, medens andre ere blevne indlemmede i Christi Rige fra dets første Tider af: da kunne vi dog heri ikke andet end erkjende Guds Anordning og Bestemmelse, om vi end med Apostelen maae sande, at "hans Domme ere uransagelige, hans Veie usporlige"*). Men hvorledes skulde det da kunne forholde sig anderledes med Det, der henhører til Evangeliets og til Menneskenes indre Historie? Thi, naar Evangeliet finder den forskjelligste Modtagelse hos Dem, det tilbydes, og udøver den forskjelligste Indflydelse paa deres Sjele, da maa jo vistnok Mennesket ogsaa her staae som frit, sig selv bestemmende Væsen. Men, naar Gud, som det ovenfor er udviklet (s. S. 217 f.), virker — vel middelbart, men dog fuldkommest — just i og gjennem de frie Væsener, da kunne vi

*) Rom. 11, 32.

heller ikke her afvise den Bekjendelse, at den sidste Grund er at søge i den guddommelige Villie. Og selv da kunne vi ikke forlade denne Bekjendelse, naar vi see Mennesker forskyde den tilbudte Naade, forhærde sig i Synden, og ligesom indvie sig selv til Fordærvelsen, ikke blot for saavidt, som jo dog den Misbrug, et Anlæg efter sin Natur tilsteder, tilsidst maa føres tilbage til Den, der har dannet Anlægget med Mulighed til Misbrug. Men, just fordi det Onde er tillige det Naturstridige, kunne vi ikke andet end antage, at den menneskelige Villie, dannet og udviklet under andre Forhold, vilde have taget en anden Retning, som mere stemmede med dens Natur.

Men, naar saaledes denne Tanke paanøder sig med uafviselig Magt: at den hele ydre og indre Gang, Evangeliet tager over Jorden, igjennem Menneskenes Sjele saavel som igjennem Jordens Lande, er Fuldbyrdelse af den guddommelige Villie, — da vilde vi først da føres i uopløselig Strid med den guddommelige Naade, dersom vi antoge Menneskets aandelige, religiøse og sædelige Udvikling afsluttet med den jordiske Tilværelse, det Punkt af christelig Kundskab og Tro, der her blev naaet, som det sidste og endelige. Thi da vilde Forskjelligheden, saaledes som den her kommer os imøde, hvorhen vi end vende vort Blik: af Dem, der ere komne til Evangeliets Kundskab, og Dem, der ere forblevne uvidende derom, af Dem, for hvem Evangeliet er bleven Lygte for deres Fod og Lys paa deres Vei, og Dem, der vise det bort som et Irlys, — blive til en virkelig Modsætning, uden Mulighed af nogen Løsning. Paa den ene Side havde vi Dem, i hvem den guddommelige Naade er kommen til Virkelighed og Fuldbyrdelse, paa den anden Side Dem, fra hvem den er engang for alle vendt tilbage tom og uden Frugt. Og, naar nu ingen Virkelighed kan falde udenfor den guddommelige Villie, da vilde jo intet Valg blive os tilbage. Modsætningen maatte føres ind i den guddommelige Villie selv, og den vilde her træde frem under den haardeste Form: som evig Udvælgelse og som evig Forstødelse, efter egen Villies Velbehagelighed.



Men, hvori altsaa har det Forvirrende, det Ængstende og Oprørende i denne Forestilling sin Grund, uden i den vilkaarlige Begrændsning, der vil have Menneskenes aandelige Udvikling under den guddommelige Naades Førelse indskrænket til det snevre Rum af den jordiske Tilværelse? Lade vi derimod Troen bryde den oprindelige Skranke, tænke vi os Evangeliet fortsættende sin Virksomhed igjennem de forskjellige Afsnit af Tilværelsen, ligesom igjennem de forskjellige Afsnit af det jordiske Liv: da svinder den frygtelige Modsætning af Udvalgte og Forkastede, Benaadede og Fordømte ind til en Forskjellighed — tilvisse virkelig, stor og betydningsfuld, men dog altid en Modsætning, der kan opløses — af Dem, der i et tidligere, og Dem, der i et senere Tidspunkt blive grebne af Sandhedens Magt. Enhver Deling i den guddommelige Villie er saaledes udelukket: som almægtig Naade omfatter den Alle, og virker hvad den vil i det hele Omfang. Den modstræbende Villie fra Menneskets Side bliver kun at tænke som forbigaaende, lidt efter lidt forsvindende, ligesom jo ogsaa det korte Afsnit af det menneskelige Liv, der falder imellem den jordiske Fødsel og Død, viser os Saadanne, der først seent og efter heftig Modstand have aabnet Øre og Hjerte for det guddommelige Kald. Udvidelse altsaa af det aandelige Øies Synskreds ud over Grændsen, Menneskets i sin fortvivlede Indskrænkethed afslikker sig selv i Tid og Rum, Sammensatning af alle de Punkter, der, betragtede fra det lavere Standpunkt, vise sig som usammenhørende

Enkeltheder, til en Eenhed, er det, der her, som overalt paa Troens Enemærker, aabner Veien til Udsoning. Ligesom Saanings-Arbeidet til den ene Side viser tilbage til en forudgaaet Tilberedelse og Tildannelse af Jorden, til den anden Side viser hen til en fremtidig Spiren, Fremvært og Modnen: saaledes er Christi Komme til Verden og hans personlige Virksomhed blandt Menneskene paa eengang Afslutning af den tidligere Forberedelse, og tillige Udgangspunktet for en gradviis Fuldendelse. Christus sendes stedse paa ny for Dem, til hvilke Evangeliet til de forskjellige Tider naaer hen, ikke alene i legemlig, men ogsaa i aandelig Betydning; og for denne uophørlige Virken af den guddommelige Naade er Tilværelsen her og hisset at tænke som uafbrudt Eenhed*).

I Concordieformelen (s. S. 304) hedder det, i Udviklingen af denne Lære: "Dersom Nogen fremsætter Læren om Prædestinationen paa saadan Maade, at enten de ængstede Sjele ikke kunne hente nogen Trøst fra den, men snarere maae derved føres til Fortvivlelse, eller at de Ubodfærdige bestyrkes i deres Tryghed eller Ugudelighed: da er Intet vissere, end at Læren ikke foredrages efter Guds Regel og Villie, men efter den menneskelige Fornufts blinde Omdømme, Intet vissere, end at Skriften bliver forklaret og forstaaet imod den Hellige Aands Mening og Hensigt". Dette er et

*) Det er Schleiermacher — som var Reformeert af Confession, men senere var Geistlig ved en forenet lutherske-reformeert Menighed —, hvem den første christelig forsonende Udvikling skyldes af den vanskelige Lære om den guddommelige Naade som altvirkende: foruden i hans "Dreeslære", ogsaa i en særegen Afhandling: "Ueber die Lehre von der Erwählung". En klar og grundig Afhandling om "den christelige Prædestinationslære" af Kern, Prof. i Tübingen († 1842) findes oversat i Tidskr. f. udenl. theol. Litt. VIII. S. 722-764.



Ord, talet ud af den christelige Bevidstheds Dybde; thi hvor skulde vel en sikkrere Borgen være at søge for, at den givne Løsning er i Christendommens Aand, end i dens Kraft til at give Sjelen christelig Trøst og christelig Styrkning! Men, saavist som Almagten, der virker Alt i Alle, er i sit Væsen Kjærlighed og Naade, kan den ikke ville ophæve Friheden, der er dens ypperste Værk, Guds Væsens fuldeste Aabenbaring; men Almagten virker netop i os, at virke med Frihed, d. v. s. i Overeensstemmelse med vort Væsens rette Natur; og hvorledes skulde en stærkere Tilskyndelse og Opfordring kunne tænkes, til at møde den guddommelige Naade, bringe vor Villie altid nærmere til den guddommelige Villie? Og atter — saavist som Guds Kjærlighed er Almagt, der virker Alt i Alle, kan ingen Modsætning, der for det menneskelige Øie stiller Menneskene mod hverandre, tænkes som blivende; det er Gjennemgangspunkter, gjennem hvilke Naaden vil vide at føre Alle til Frelsens Eenhed.

# XXI.

## Det kirkelige Samfund.

Indholdet af den hidtil anstillede Undersøgelse er Forholdet, hvori Gud har stillet sig til Mennesket ved Aabenbarelsen af sit Væsen og sin Villie i Christus, den forløsende og forsonende Virksomhed, som udgaaer fra Christus, derefter Betingelsen fra Menneskets Side for at faae Andeel i denne Virksomhed, endelig den guddommelige Styrelse — hvori vi tilbede den evige, om end ofte tilsyneladende, Kjærlighed — af den Orden og Maade, hvorpaa Christendommens Formaal bliver opnaaet i den menneskelige Verden. Hermed vilde Kredsen af vor Undersøgelse være udmaalt, dersom vi kunde blive staaende ved det enkelte Menneske for sig. Men for Enhver, som fatter den menneskelige Udviklingsgang i Sie, bliver det klart, hvorledes Mennesket ikke staaer for sig alene, men Enhver indtager sit Sted som Led af det større Samfund. Thi de aandelige Anlæg, der ere nedlagte som Spirer i Mennesket, — hvorledes komme de vel i Vært, vinde Frodighed og Styrke, uden ved Befrugtning udenfra? Det er en uafbrudt Række af Indvirkninger og Paavirkninger, der fra alle Sider sætte Menneskets Kræfter i Bevægelse, snart for at sætte egen Kraft imod den fremmede, snart for at slutte Forbund med andre ligeartede Kræfter. Og den Aandsudvikling, som er Livets Frugt, bringer Ingen — selv ikke Den, der naaer det høieste Trin — videre, end til at udgjøre et Brudstykke af den menneskelige Natur og dens Kraft; han kan, ved sin personlige Eiendommelighed, give sit Bidrag, større eller ringere, til at



fuldstændiggjøre Andres Virken; men til samme Tid trænger han til selv at udfyldes i sit Væsen og understøttes i sin Virksomhed ved andre Evner end de, der ere tilstede hos ham selv. Og, jo større Udstrækning og Omfang af en Virksomhed er, jo længere dens Vei, jo høiere dens Maal, jo flere og mere forskjelligartede Kræfter den altsaa forudsætter: desto stærkere bliver Trangen til **Samfund og Samvirken.** Saaledes vil den enkelte haandværksmæssige Færdighed eller den enkeltstaaende Kundskab kunne erhverves ved egen Udholdenhed og Flid, i alt Fald ved en og anden enkelt Anvisning, medens en høiere, kunstnerisk eller videnskabelig, Uddannelse hverken kan opnaaes eller kan bevares fri for store Mangler og Ensidigheder uden veiledende, berigtigende, understøttende Virken fra flere Sider. Det Samme gjælder paa Sædelighedens Enemærker. Hvor Maalet ikke bliver stillet høiere end Udøvelse af et ydre Fromhedsliv, af Ceremonier, Bønner, Faste, eller legemlig Afhærdelse og Afstumpning af den sandselige Natur, der kan den Enkelte være sig selv Nok; ja, Tilbagetrækten fra det menneskelige Selskab til et adskilt Eneboerliv kan her netop vise sig som den rette Vei til Fuldkommenhed; thi Samlivet vilde her kun virke adspredende, forstyrrende, fristende; hvorimod et frit og levende Samfund, indbyrdes Udvexlen af Tanker og Følelser, et fra flere Sider og til flere Sider bevæget aandeligt Liv bliver det nødvendige Udviklingsmiddel, hvor Fuldkommenheden fattes i harmonisk Udvikling af de aandelige Anlæg.

Derfor er der i al **Religion en mægtig Kraft til at drage Menneskene tilsammen,** og til at knytte dem til hverandre. Thi, som Det, der udgjør Religionens Væsen og Indhold, hviler dybest i Grunden af den menneskelige Bevidsthed, saaledes træder det tillige, skabende og dannende, frem i alle Ret-

ninger og alle Skikkelser af Livets Virksomhed; det er paa engang det mest Særegne for Mennesket, Det, hvori det aandelig Eiendommelige i ethvert enkelt Menneske tydeligst afspeiler og udpræger sig, og tillige det mest Fælleds for Alle, Det, hvori Alle mødes med lige Interesse og lige Fornødenhed. Men hvad der saaledes udfylder det Indre, at det bliver ledende og bestemmende Magt for Tankens, Følelsens og Villiens Liv, vækker lige stærkt en Drift til at udtale og meddele sig, og en Trang til at modtage fra Andre. Og denne Drift og denne Trang tilstæder ikke Mennesket at holde sig afsluttet og fjern fra Andre; den bringer ham til at søge den, hvor Tanker og Følelser kunne vorde udvekslede, hvor Udtrykket af hans eget Indre kan blive forstaaet, og atter, ved Andres Medfølelse og Meddelelse, kan vende rigere og renere tilbage. Og fordi Det, der her forer Menneskene tilsammen, er i sin Natur rent Menneskeligt, Udspring og Endemaal for alt sandt menneskeligt Liv, og saaledes ligger ud over den Forskjelighed i indre og ydre Vilkaar, som ellers holder Menneskene adskilte, hvor Enhver fordrer og søger sin Tilfredsstillelse paa særegen Maade, — derfor har det religiøse Samfund en renere menneskelig, en aandeligere og inderligere Charakteer end noget andet. Dette saaledes Præg hindrer imidlertid ikke en høist forskjellig Bestaffenhed af det religiøse Samfund; thi Samfundets Charakteer, dets Anordning og Virksomhed er bestemt ved den Religionslære, der er Samfundets Grundvold. Hvor saaledes Religionen væsentligt kun er en Anvisning til at tjene og dyrke Gud paa saadan Maade, at han derved kan vorde forsonet, Naaden kan vorde erhvervet og bevaret: der vil en saadan, ydre, offentlig Gudstjeneste, beregnet paa at tilveiebringe denne Forsoning ved Offringer og Ceremonier, blive Midtpunktet for det religiøse Samliv;



Dette var Tilfældet i de hedenske Religionssamfund. Hvor Religionens Hovedindhold er Veiledning til at gjøre Gud Fyldest ved Lovens punktlige Opfyldelse, der vil det religiøse Samliv bevæge sig om den nøiagtige Udtydning, den fuldstændige, normale Anvendelse af Loven, og om Midler til at vække et hobfærdigt og for Lovens Efterlevelse nidkjært Sindelag; saaledes i Jødedommen, navnlig den senere. Anderledes derimod, hvor Guds-Erkjendelse og Tro er Religionens Formaal, hvor Alt, hvad Mennesket har at yde Gud, er sammentrængt i en Dyrkelse i Aand og Sandhed, som er Eet med den sande, oprigtige Troesliv, hvor Gjenstandene for den guddommelige Lov ere samlede i Kjærlighed, der er Troens umiddelbare Frugt. Her vil det religiøse Samliv ikke kunne have anden Betydning, end at bringe der sande Troesliv til Udtryk og til Udvikling, i altid større Omfang, til altid større Frugtbarhed.

Vi have allerede (S. 359 f.) mindet om det Betydningsfulde deri, at den hellige Skrift betegner med eet og samme Navn det indre Samfund med Gud, som Christendommen bevirker i det enkelte Menneske, og Samfundet med Gud, som er Christendommens Formaal med Hensyn til den hele Slægt, betragtet som Eenhed. Vi mindes derved om, at, ligesom paa den ene Side et virkeligt Samfund, en samdragtig Virken paa Religionens og Sædelighedens Enemærker alene kan finde Sted imellem saadanne Mennesker, som ere i Fred og Samdragtighed med sig selv, fordi den indre Splid og Opløsning nødvendigvis maatte bringe samme Modstrid i den ydre Virksomhed, saaledes kan, paa den anden Side, den høiere og fuldere Samvirken af alle Menneskets Evner først blive opnaaet i og ved en fuldstændig Virken af Mennesker med hverandre. Dette Navn, hvormed Menneskets og Menneske-

hedens Samfund med Gud bliver betegnet, er "Guds Rige"; og en Række af Herrens Lignelser gaaer ud paa at udvikle dette Navns Betydning, Samfundets Væsen og Beskaffenhed. Dets indre Værd er betegnet ved Skatten og den kostbare Perle, der agtes høiere end hvilketsomhelst andet Klenodie,*) — dets Kraft til at udvide sine Grændser og gjennemtrænge Verden med sin Aand, ved Sennepskornet, der vorer op til et skyggefuldt Træ, ved Suurdeigen, der gjennemsyrer den hele Masse,**) — de forskjellige aandelige Vilkaar, ved hvilke dets Virksomhed er betinget, ved Sædekornets Skjebne i den gode og den slette Jordbund,***) — dets Hindring og Modstand i Menneskenes Slethed, ved Klinten i Hveden, de fordærvede Fiske mellem de gode.†)

Til nærmere at tydeliggjøre os Beskaffenheden af det kirkelige Samfund, er derfor Veien anviist os ved en dybere Indtrængen i Betydningen af det indholdsrige Navn. Betragte vi nemlig Kirken for det Første som Guds Rige, da ligger heri Dette: at det kirkelige Samfund maa, ligesom ethvert andet Samfund, udgjøre en Eenhed. Et forenende og sammenholdende Middelpunkt maa være givet, — en Sandhed som erkjendes, en Autoritet, som hyldes af Alle; thi det gjælder om ethvert Rige, ethvert Samfund: at, "om det er splidagtigt, kan det ikke bestaae."††) Derfor kommer i Skriften idelig og idelig den Formaning igjen: at bevare "eet Sind — Aandens Samfund — Eenhed i Erkjendelse, i Tro og Haab paa den ene Grundvold, som er lagt."†††) Men, hvor der er Tale om en Eenhed, som skal tilveiebringes og bevares,

*) Matth. 13, 44-46. **) Matth. 13, 31-33. ***) Matth. 13, 16-23.
†) Matth. 13, 24-30. 47-50. ††) Matth. 12, 25.
†††) Rom. 12, 16. 15, 5. 1 Cor. 3, 11. 2 Cor. 13, 13. Gal. 3, 28. Eph. 4, 5. 15. Phil. 2, 1. 1 Ped. 3, 8.



altsaa ikke er grundet i Tingen selv og givet med den, der er en Fleerhed forudsat, som skal bringes til Forening, — en Fleerhed, ikke blot i Antal, men ogsaa med Forskjellighed i Naturgaver og Kræfter, saaledes at det just er ved disses gjensidige Berøring, ved den fleersidige Indvirken paa hverandre indbyrdes, at Eenheden skal vorde opnaaet. Dette er Betydningen af Pauli Lignelser: hvorledes Kirken er en Bygning, der vel hviler paa sin eengang lagte Grundvold, men er sammensat af en Mangfoldighed af Stene, af hvilke enhver har sin Plads at udfylde, — er et Legeme, der vel har et styrende Hoved, fra hvilket den aandelige Kraft udstrømmer til Alle, men en Mangfoldighed af Lemmer, som have hver sin Gjerning; saaledes er en Mangfoldighed af Naadegaver og deres Virksomheder nedlagt i Kirken, medens Aanden er den samme, Herren den Samme, og Gud den Samme, som virker Alt i Alle.*) Der er dyb Sandhed i disse Lignelser, rig paa Paamindelse og paa velgjørende Beroligelse, og i begge Retninger, den paamindende og den beroligende, kunne vi trænge til at gjøre os Indholdet af denne Sandhed ret levende og klart. Thi hvilken Anledning synes der ikke at være til Foruroligelse og Bekymring, naar vi agte paa de aandelige Forskjelligheder, som dele det christelige Liv! Det forekommer os mangengang, som om Modsætningerne staae saa skarpt imod hverandre, at der forgjeves søges Vei til Udsoning og Overeenskomst; og en Fristelse eller dog et Ønske kunde mangengang opstaae, ved mere eller mindre nødende Forholdsregler at fremvirke en Eenhed, hvortil paa anden Maade enhver Udsigt synes aflukket. Men vi skulle betænke, at Eenhed i Tro ikke er Eenshed i Forestilling og Mening, Eenhed i Livsretning

*) Rom. 12, 36. 1 Cor. 12. Eph. 4, 15 ff.

ikke Enshed i Handlemaade, Enhed i Gudsdyrkelse ikke Enshed i enkelte Skikke, at overhovedet Ensformighed ikke er Enhed. I det Ensformige er ingen Helhed, just fordi enhver enkelt Deel er en Helhed for sig, den ene netop er som den anden, saa at en Forbindelse her ikke giver Andet end dod Gjentagelse af samme Enhed. Saaledes giver en Sammenhobning af Sandskorn kun en større Masse, men intet Hele; et Anslag paa nok saa mange Instrumenter af samme Tone giver en stærkere, men ingen rigere eller fyldigere Lyd; — det er, hvad Paulus siger: "dersom alle Legemer vare ett Lem, hvad blev der da af Legemet"?*) Harmonien derimod er netop Samlen til Enhed af de forskjellige Toner efter et bestemt indbyrdes Forhold; Dissonantsernes Opløsning i samklingende Accord; ethvert organisk Legem er ligeledes Forening af Dele, som alle ere hver for sig forskjellige i Form og i Bestemmelse; og just derfor kan ingen af dem alle mangle, uden at Legemet bliver ufuldstændigt; ingen kan tages ud af sit Sted, uden en Forrykkelse, som griber ind i det Hele; ingen kan lide, uden at det hele Legeme lider.**) Saaledes er heller ikke nogen Fuldstændighed i det religiose Samfund og det religiose Liv tænkelig, uden derved, at den hele Mangfoldighed af aandelige Personligheder, med Forskjellighed i Opfatning, Anskuelse og Livsretning, holdes samlet, som De, der, Hver med sin Evne og paa sin Maade, dog alle tjene den samme Herre, stræbe til samme Maal.

Alt Dette ligger i Betragtningen af Kirken som Guds Rige. Men, naar saaledes Tanken er bleven ført hen til Det, der er det Fælleds for Kirken med andre Samfund, saa vil derimod det Særegne og Eiendommelige for det kirkelige

*) 1 Cor. 12, 19. **) 1 Cor. 12, 26.



Samfund træde frem, naar vi betragte Kirken som Guds Rige, Guds Tempel. Ikke som om der skulde gives noget aandeligt Samfund, der ikke i en vis almindelig Betydning, kan og maa betragtes saaledes — i en Verden, hvor Alt er af Gud, og ved sin Natur selv føres tilbage til Gud; men et nærmere, et særegent Forhold er herved betegnet, hvori det kirkelige Samfund staaer til Gud. Kirken vilde ikke, i saadan særegen Betydning, kunne kaldes Guds Rige — thi Guds Rige er "ikke et Rige af denne Verden"*) —, dersom det var delt imellem Gud og Verden, havde verdslige Formaal tilfælleds med andre Samfund; saaledes som Stats-Samfundet, medens det visnok stræber henimod et Ideal, Sandhedens og Retfærdighedens, dog maa indskrænke sin Virksomhed og nedstemme sine Fordringer til saadanne Former af det Sande og det Retfærdige, som kunne være Gjenstand for vore Lov, kunne overholdes ved vore Foranstaltning. Kirken vilde ikke kunne kaldes Guds Rige, dersom nogen Landsgrændse var afstukken for dens Udstrækning — thi Guds Rige falder sammen med den hele Verden, og Evangeliets "Røst er udgangen over al Jorden, dets Ord til Jorderigs Grændser"**) —; saaledes som det borgerlige Samfund er grundet paa visse nationale Eiendommeligheder, bløde sproglige eller historisk-politiske Forhold, og i disse har sin Grændse sat, saa at Udvidelsen ud over dem vil tidligere eller senere medføre Samfundets Opløsning. Og endelig vilde Kirken heller ikke kunne kaldes Guds Rige i særegen Forstand, dersom dens Tilværelse hvilede alene paa de almindelige Ideer af Sandhed og Ret, saaledes som disse ligge til Grund for al menneskelig Lovgivning; thi vi tale her om et Samfund, der har sit historiske

*) Joh. 18, 36. **) Rom. 10, 18.

Udspring, sin historiske Grundvold og Fasthed i en historisk given Guds-Aabenbaring. Altsaa, som Guds Rige er Kirken det Samfund, i hvilket Menneskene — betragtede alene i Egenskab af Mennesker, som frie Fornuftvæsener — ere forenede til Udvikling af det reen Menneskelige, af Aandens Væsen i dens Heelhed og i dens Forhold til Gud, og hvor denne reen aandelige Udvikling bliver fremmet ved den Kraft, som er givet i Guds Aabenbaring, saaledes som den i og ved Christus er bleven Menneskene til Deel.

**Men dette Guds Rige er jo dog ogsaa et Menneskenes Rige.** Det er et Samfund af Mennesker; det aandelige Væsen, der er Gjenstand for den kirkelige Virksomhed, er knyttet til Legemet og den legemlige Verden, og de aandelige Midler, som staae til Kirkens Tjeneste, have derfor ogsaa en legemlig Side, kunne baade understøttes og hæmmes i deres Virksomhed ved ydre Forhold. Heraf viser det sig da som naturlig Følge, at, ved Udvikling og Ordning af det kirkelige Samfund i Verden, Interessen kan tage forskjellig Retning, Virksomheden kan dele sig til forskjellig Side: til Kirkens aandelige, og til dens legemlige Side. Og, da enten den ene eller den anden af disse tyende Retninger lettelig faaer Overhaand, saa vil Kirkens Livshistorie føre den samme Modsætning i Anskuelse og Bestræbelse frem for os, som vi have forefundet paa mange andre forskjellige Spor: i den ene Retning en eensidig **Losriven af det Aandelige fra den uundværlige legemlige Form**, i den anden Retning en ligesaa eensidig **Fremhæven af den legemlige Form paa den aandelige Sandheds og Reenheds Bekostning.**

Allerede i den gamle Kirke fremstode Partier, der betragtede alt synligt Kirkedømme, al kirkelig Anordning og ydre Skik ikke alene som noget Ligegyldigt og Overflødigt, men endog



som noget Ureent, der kun tjente til at omtaage Evangeliets rene Lys, og hindre Aandens frie Bevægelse. De ophøiede Betegnelser nemlig, der ere givne i Skriften af Christi Aand som Frihedens Aand, af Christi Rige som et Rige ikke af denne Verden, af Christi Lære som Aand og ikke Bogstav, af den christelige Gudsdyrkelse som Dyrkelse i Aand og Sandhed*), — bleve forstaaede og anvendte ikke som Regelen, hvorefter de ydre Former skulde dannes og bruges i Aandens Tjeneste, men som om Bogstav, Skik og Anordning i det kirkelige Liv derved var udelukket og fordømt; kirkelig Form og kirkelig Gudstjeneste skulde alene have Værd og Betydning for den sandseligsindede Mængde, medens den for de Aandeligsindede skulde gjælde som Vanhelligelse af Aandens Mysterier. Spurgtes der altsaa, hvor Kirken er at finde, hvo der udgjør dens Samfund, da henviste man til disse Aandeligsindede — hvorsomhelst end Saadanne monne findes, vidtomspredte, ukjendte og ubeagtede i Verden —, som De, der vare indviede i den rene Sandhed, og derved frigjorte fra Baandene, hvori den store Haab var hildet. Thi — heed det — Kirken maa være reen og hellig, uden Plet og Lyde; men hvorlidet passer ikke denne Beskrivelse paa det kirkelige Samfund, saaledes som det bestaaer imellem Menneskene, sammensat af aandelig Seende og aandelig Blinde, af fromme Hellige og af Saadanne, ved hvem det christne Navn kun skjendes og besmittes!**) Naar saaledes

*) 2 Cor. 3, 6 ff. 17. Joh. 18, 36. 4, 24.

**) Det er især Montanisterne (af Stifteren Montanus fra Phrygien), en fremmelig Sect i det andet Aarhundrede, og Novatianerne (af den romerske Presbyter Novatianus) i det tredie Aarhundrede, som i den gamle Kirke have givet Exempel paa denne Overspænding af Fordringen til Kirkens Reenhed og Aandelighed i dens jordiske Tilværelse.

Mystikerne satte en Selvfortabelse, en Hensynken af Sjelen i Beskuelsen af Guds Herlighed, som Fuldkommenhedens Ideal, og, for at kunne uforstyrret hengive sig hertil, maatte arbeide paa at løsrive sig fra det virkelige og virksomme Liv, da kunde den kirkelige Samfundsorden og Samfundsvirken her ikke andet end træde hindrende i Veien, og vise sig som forstyrrende for den sande Stræben efter Hellighed. Og, efterat Reformationen havde lært at skjelne mellem Religionens Væsen og dens ydre Former, mellem Troen og den blotte Ordbekjendelse, fremstod der Partier, som dreve dette Reformationens Princip til den største Yderlighed, som beraabte sig paa et indre Lys, en umiddelbar Inspiration, der skulde gjøre det skrevne Guds-Ord, al Gransken derover og al videnskabelig Dannelse overflødig. Saaledes ivrede Gjendøberne*) i det sextende Aar-

*) Oprindelsen til Gjendøbernes Sect falder i Reformationens første Tid, hvor de sachsiske Lande var Skuepladsen for de første sværmeriske og voldsomme Yttringer ved Thomas Münzer og Pfeiffer, og for de Forfølgelser, som derved fremkaldtes. Fra Sachsen forplantede Symptomerne sig til Schweitz, og derfra atter til det nordvestlige Tydskland, navnlig Westphalen, hvor Staden Münster var udkaaret til Hovedstad i det nye Jerusalems Rige, som regeredes af Johan Bockhold fra Leyden og Bernhard Knipperdolling, indtil Staden blev indtaget, og Partiets afsindige Grusomhed blev gjengjældt i fuldt Maal. Iøvrigt er dette Parti, i sin oprindelige Skikkelse, ingenlunde charakteriseret ved den blotte Forkasten af Barnedaaben som ugyldig og ved Gjentagelse af Daaben i den vorne Alder. Det var ligesaameget et politisk som et kirkeligt Parti. Dets Princip var ubunden, regelløs Frihed, og dette blev gjennemført paa den raaeste Maade, ved Ivren og Stormen imod Lov og Øvrighed, Form og Orden baade i kirkelige og borgerlige Forhold. Hertil kom endnu rigelig Næring for et fanatisk Sind, ved Troen paa Aabenbarelser og guddommelige Indgivelser, hvormed de største Udsvævelser besmykkedes. Først senere, fra Midten af det 16de Aarhundrede, har den vildtsværmende, voldsomme Aand tabt sig. Ved den Tid opstod en Reformator iblandt dem



hundrede mod al sælleds, regelmæssig og ordnet Gudstjeneste, mod Brugen af de hellige Bøger, mod en afsluttet, til Læreembedet forberedet og kaldet Geistlighed; og endnu skarpere og mere omfattende var den Opposition, som i det 17de Aarhundrede udgik fra Qvækerne*) mod al kirkelig Lov og Regel, mod hellige Tider, hellige Steder, hellige Skikke. I alt Dette saae de kun sørgelige Leøninger af Pavedømmets Aand, der skulde hindre den sande og Gud velbehagelige Dyrkelse, de fromme Rørelser i Sjelen, og gjøre Indgreb i Guds Aands

Frieslænderen Menno Simonis, som lagde Grunden til en mildere og fredeligere Charakteer, og under Navn af Mennoniter eller Baptister har man i nyere Tid i flere Stater ikke fundet Betænkelighed eller følt Ulempe ved at lade dem have Deel i christelig Religionsfriheds Goder.

*) Fra Gjendøberne adskilte Qvækerne sig ved deres første Fremtræden paa ivinefaldende Maade derved, at de afholdt sig fra enhver politisk Arostiften, og i al Stilhed indskrænkede sig til det Aandelige og Religiøse. Dog vægrede de sig, ligesom Gjendøberne, ved at aflægge Ed og gjøre Krigstjeneste, og efter Princip og Tendents ere de nærbeslægtede med dem. Det er Oppositionen imod al Udvortes i det Kirkelige, som her har naaet Eensidighedens høieste Punkt: en udelukkende Tilbagetrækken til det "indre, guddommelige Ord", som skal gjøre alt Hørligt og Synligt — Skrift og Theologie, Symbol og Ceremonie, Kirke og Kirkeorden — overflødigt. Stifteren af dette Parti var en simpel Sværmer, Skomageren Georg Fox, født 1624 i England. Men sin Begrundelse og Udbredelse skylder det den beremte Will. Penn, født 1644, som, i den efter ham opkaldte nordamerikanske Provinds Pensylvanien, lagde Grunden til et blomstrende Samfund, hvor almindelig Religionsfrihed er første Grundlov. Ogsaa en videnskabelig Ordfører har Partiet havt i Skotlænderen Robert Barcklay, født 1648, hvis Hovedværk er "Forsvarsskrift for den sande christelige Theologie, saaledes som den læres iblandt de Fuldkomnere, der til Spot benævnes Qvækere >: Zittrere" (af den Iver, hvormed de dreve paa Menneskets Arbeiden for sin Salighed "med Frygt og Zittren").

Virken, som danner og udruster sine Redskaber, uden at trænge til Hjælp fra den menneskelige Skole, Kirke og Lovgivning. — Det alvorligste Angreb paa Kirkens Selvstændighed er imidlertid gaaet ud fra den nyeste speculative Skole. Thi Kirkens Betydning som selvstændigt Samfund beroer paa den Erkjendelse, at Mennesket bestaaer som personligt Væsen for sig, og dog i Væsen og Tilværelse afhængigt af Gud, at det Dennesidige, det Jordiske har sin Betydning som Forberedelse og Indgang til det Hinsidige, det Himmelske. Men, naar nu Dette skal være Sandhedens Hovedsum, at Gud og Menneske er Eet; naar Dette skal være Leveviisdommens Grundlov, at drage det saakaldte Hinsidige ind i det Dennesidige, søge Evigheden i Timeligheden: da kan det kun gjælde som Levning af gammel Fordom, at tillægge Religion og Kirke Gyldighed og Ret til selvstændig Bestaaen. Vistnok — hedder det — saalænge som Staten ikke tilfulde erkjender sit Væsen og sin Bestemmelse, saalænge som den gjør sig til en blot Politi-Anstalt, indskrænker sig til de materielle Interesser, til at værne om Sikkerhed for Liv og Eiendom og om ydre Orden: da maa der være Enemærker, hvor de høiere Fornødenheder, Alt hvad der hører til Sædelighed, Videnskab og Kunst, kunne finde deres Tilfredsstillelse; og saaledes træder da Kirken frem som selvstændigt Institut, der er nødvendigt til at fuldstændiggjøre Staten. Men saaledes kan den kun gjælde saa længe, indtil Staten, i fuld Bevidsthed af sin Værdighed, drager ind under sin Omsorg, hvar der naturligen hører derindunder. Der vil da Intet blive tilbage, som skulde ligge udenfor Statens Grændser, og kunne gjælde som særegent for Kirken; thi den sande Humanitet er Eet med Gudfrygtighed. Den fuldendte Stat optager saaledes Kirken i sig; den rette Statsborger er tillige den rette Himmelborger. Naar derfor det kirkelige Liv



forfalder mere og mere, paa selvsamme Tid som det fornuftige, selvbevidste Liv er i Udvikling; naar Videnskab og Kunst gjør sig mere og mere fri for den Forbindelse med Kirken, som kun i Umyndighedens Periode var naturlig: da skal dette være fuldkommen i sin Orden. Staten kan vel, af Hensyn til den store Mængde, der endnu befinder sig paa Troens Standpunkt og ikke er kommen saa vidt, at den kan undvære den kirkelige Krykke, finde Opfordring til at beholde de kirkelige Former indtil Videre; men at haandhæve dem, at stille nogen kirkelig Betingelse som Betingelse for at være Borger i Staten, skal være et aabenbart Indgreb i de "Videndes Ret", for hvem den hele Kirkelighed skal være et overvundet, betydningsløst Standpunkt*).

Paa denne Maade er det nu klart, at Kirken enten — ved Overspændingen af hine separatistiske Partier — kommer til at mangle historisk Virkelighed. Thi, hvad der har historisk Virkelighed, har ogsaa sin bestemte, synlige Form; men, skal Kirken, saaledes som hine Partier ville, være et reen aandeligt Samfund, hvis ætheriske Væsen besmittes ved enhver Berøring med den legemlige Verden: da er den synlige Kirke paa Jorden kun et nægte Skin, et skuffende Gjøglebillede; ligesom vi have seet, at den historiske Virkelighed af Jesu Person falder bort, hvor man har villet forherlige hans Guddommelighed, ved at nægte Sandheden af hans menneskelige Natur. Eller ogsaa, dersom det kirkelige Samfund — saaledes som den moderne Speculation paastaaer — ikke har Noget, der adskiller dens Tilværelse og dens Virksomhed fra det borgerlige Samfund: da er det kun en tilsnegen Tilværelse, et

*) Denne Retning er især udviklet i et bekjendt Værk af Prof. Rothe i Heidelberg: "Anfänge der christl. Kirche" (1837). Jos. Strauß chr. Glaubensl. II. S. 617 ff.

ſtaltet Liv, det har at friſte; den fremſkridende Udvikling af Statens Idee tærer paa Kirkens Livskraft, og bringer dens Opløsningstime altid nærmere.

I den fuldkommneſte **Modſætning** til denne Forſtyggelſe af Kirkens ſynlige Væſen finde vi en **anden Retning**, ſom gaaer ud paa, saa klart ſom muligt at godtgjøre, saa ſtærkt ſom muligt at haandhæve den ſynlige Kirke ſom et Samfund, væſentligt forſkjelligt, i Henſeende til Formaal, til Virkſomhed og til Virkſomhedsmidler, fra ethvert andet Samfund: ved nemlig **juſt at gjøre de ydre Former, under hvilke Kirken beſtaaer, til dens egentlige, evige og uforanderlige, Væſen.** Dette er Grundtanken i **den katholſke Lære** om Kirkens Natur og Væſen.

Det katholſke Kirkeſyſtem gaaer nemlig ud fra den Sætning: at Kirken, ligeſom Staten, vilde være et Navn uden Betydning, et Tankebillede uden tilſvarende Virkelighed, dersom den ikke havde ſin beſtemte Form og Forfatning, — at følgelig en ſaadan Organiſation ikke kan mangle, og at alle de Former, ſom ere nødvendige til Kirkens Fuldſtændighed, for at den kan ſammenholdes med Fasthed og virke med Kraft, maae antages at være ordnede umiddelbart ved guddommelig Myndighed. Saaledes maa Kirken, ligeſaavel ſom Staten, have ſit Regerings-Perſonale, der her kun kan være at ſøge i Præſteſtabet. En Følge heraf maa her, ligeſom i Staten, blive at adſkille af over- og underordnede Styrere, altſaa Biſkopper og Præſter. Den øverſte ſtyrende Magt maa her, ligeſom hiſt, være ſamlet hos Een: den første Biſkop, Paven. Og da Kirken, uden en ſaadan grundvis fremſkridende Concentrering af Magten, ikke vilde til enhver Tid kunne ordne, paadømme og afgjøre i Troens Anliggender, ikke kunne give den fulde Viſhed i Chriſti eget Navn, ſom er fornøden: ſaa



ſluttes, at **denne hele Organiſation er indſtiftet af Gud**, og at Alt, hvad der er ſagt og forjættet om Kirken, egentlig gjælder den Deel af Kirken, ſom er den ledende og ſtyrende, og navnlig ſammes øverſte Led, i hvilket den hele Fylde af den kirkelige Magt er ſammentrængt. Her altſaa ſkal Chriſtus være i Sandhed tilſtede, i det ſynlige Overhoved nemlig, der er traadt i det uſynliges Sted; her ſkal det være den Hellige Aand ſelv, ſom taler og handler i Menneſkenes Stikkelse; thi Aandens hemmelighedsfulde Gaver antages, ved en uafbrudt Ladenbaring at ville meddeele til Kirkens Styrere ved Ordinationen, og kun igjennem Diſſes Forvaltning kunne de komme Kirkens Medlemmer til Gode. Kirken er ſaaledes, ved et hiſtoriſk underfuldt Baand, knyttet uopløſeligt til Chriſtus; den er i utvivlſom Beſiddelſe af den fulde Sandhed, og gaaer ſin Bane fremad, ophøiet over al Vildfarelſe, uden og fuldkommen til enhver Tid*).

Hvilken Modſætning til den, i det Foregaaende angivne, Opfattelſe af Kirkens Væſen! En udvortes, hiſtoriſk Form bliver hyldet ſom den, hvori Kirkens Liv er ſamlet: en Række af Biſkopper, gjennem hvilke den guddommelige Aands Gaver ſkulle forplante ſig ved myſtiſk Haandspaalæggelſe; i Diſſe ſkal Aanden have ſine uſkjulbare Organer, til hvilke den chriſtelige Sandhed ſkal være ſaaledes bunden, at den ligeſaa lidt ſkal kunne være tilſtede, hvor denne Form mangler, ſom mangle, hvor denne Form er tilſtede. "Hvor Kirken er — hedder det — der er den Hellige Aand", og fremdeles: "hvor Paven er, der er Kirken". Men hvorledes forholder nu det

*) En videre Udvikling af Katholicismens kirkelige Syſtem findes i min "Katholicismens og Proteſtantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus", S. 11—26.

Billede, der her opstilles af Kirken som den fuldkomne, hellige, altid med sig selv samstemmende, sig til det Billede, som den ubestukne Historie fører os imøde? De mest slagende Contraster møde os paa Historiens Blade, — saa slagende, at vi ikke kunne andet end forbauses over en Driftighed, som vover at ignorere de mest talende, historiske Kjendsgjerninger! Vi finde i Rækken af den katholske Christenheds Overhoveder og Fædre Saadanne, som have været Christenhedens Skjændsel. Men, hvor Billedet er forbærvet og urent, og Livet kun fremviser en Fornægtelse af Christus: Hvad skulde vel der bevæge for, at ikke den christelige Sandhed er bleven forsætligt dulgt eller forsætligt forvanskет! Vi finde ligeledes Paver, som uforsigtigen have bekjendt sig til Lærdomme, der senere ere blevne fordømte som kjetterske, ja, som uforbeholdent ere af de anseligste Kirkeforsamlinger blevne erklærede skyldige i Kjetterie; og i det saakaldte avignonske Fangenskab (i de 70 Aar fra 1305 til 1375), da Paven havde, paa den franske Konges Opfordring, maattet forlægge sin Residents til Frankerig, se vi det mærkværdige Skuespil af tvende Paver paa samme Tid, den ene i Rom, den anden i Avignon, gjensidigt forkjætre og bandlyse hinanden, uden at det er muligt, historisk at afgjøre, hvilken af de Tvende i de parallelt lebende Rækker der skal gjælde som den ægte, og hvilken som den uægte*). Saaledes forsvinder denne Nimbus ved nærmere Betragtning; det klinger som spottende Tale, at vedblive at henvise til den ufeilbare Majestæt, hvor Historien viser os et Afgudsbillede,

*) Historiske Grundtræk, som indeholde den historiske Gjennemførelse af det katholske Kirke-System, ere meddelte i den anførte Bog, S. 33—43.



der kun flyder menneskelig Klogt paa den ene og menneskelig Lettroenhed paa den anden Side sin Anseelse.

Atter her staaer saaledes en Modsætning for os af tvende Extremer: en Aandeliggjørelse, som vil opløse Kirken i et Samfund af sande Fromme eller af sande Troende, hvorved ethvert synligt Mærke forsvinder, paa hvilket den skulde kunne paavises som virkelig existerende Samfund af Mennesker, — og en Legemliggjørelse, hvorved Kirkens aandelige Væsen forkrøbler og stivner i ydre Former. Opgaven bliver ogsaa her, at søge den rette Midte, og at søge denne Midte saaledes, at den aandelige og den legemlige Side kommer lige meget til sin Ret, — ligesom den menneskelige Personlighed først da bliver bevaret i sin Sandhed, naar begge Sider holdes forenede, og ligesom vi have seet, at Jesu gudmenneskelige Personlighed først erkjendes i sin Hellighed, hvor det Aandelige og det Legemlige, det Guddommelige og det Menneskelige bliver ligeligt erkjendt. Dette er den protestantiske Kirkes Idee. Skal Kirken have synlig, legemlig Virkelighed, da maa den ikke blot være et Samfund af Dem, der ere aandeligt forbundne ved Troens og Fromhedens usynlige Baand; der maa være et synligt Foreningspunkt, og dette kan for et christeligt Samfund kun være at søge i det aabenbarede, guddommelige Ord og i dertil svarende hellige Handlinger. Og hertil er det, at den protestantiske Kirke, i Modsætning til det aandelige Opløsnings-Extrem, slutter sig med Troens og Fortrøstningens hele Magt. I Tillid til Guds Ord er det, at den tilegner sig Christi Forjættelse*), at Kirken holder "paa en Klippe, saa at Helvedes Porte intet formaar imod den". Thi, er dette Ord i Sandhed givet fra

*) Matth. 16, 18.

Gud til Menneskene som Ordet til Salighed, da kan det ligesaa lidt tænkes, at det nogensinde i de forgangne Tiders Løb skulde have været uden Gyldighed og uden Kraft, som at nogensinde i Fremtiden en anden Grundvold skulde træde i dets Sted*). Selv i de mørkeste Tidsrum har christelig Sandhed havt sine Organer, christelig Troeskraft har godtgjort sin seierrige Magt, og det har ingensinde manglet paa Samfund, større eller mindre, i hvilke Kirkens sande Liv ligesom har været sammentrængt, og været i Stand til at danne Mænd, som have fortsat det apostoliske Kald, at udbrede og forplante Evangeliets Sandhed i større Kredse; og ligesaa vist vil Kirken, hvor den med Trofasthed og Inderlighed slutter sig til dette Ord, til enhver Tid have det sikre Middel til at forene Kræfterne i deres Søgen efter Sandhed, i Stræben efter Helligbed, og til at føre denne Søgen og Stræben i det rette Spor. Men paa den anden Side: hvorvidt Ordet skal blive bevaret i sin Renhed, i Stand til at virke med sin hele Kraft, det beroer ikke, efter vor Kirkes Lære, — og dette er **dens Modsætning til den katholske Kirke** — paa nogen udvortes Form, nogen mystisk Stik, nogen hemmelighedsfuld Overlevering, men alene paa den aandelige Inderlighed, Renhed og Frihed, hvormed Samfundet hengiver sig til det guddommelige Ord, bevarer sig aabent og modtageligt for dets Indvirken. Saaledes er Kirken paa engang den sande og fuldkomne, fordi den har Sandhedens ufejlbarlige Regel i sin Midte, og den **ufuldendte**, fordi den til enhver Tid er søgende og stræbende efter den rette og fulde Tilegnelse af denne Sandhed; den er paa engang **værende**, altid den samme, med Hensyn til Formaal og Grundretning, og vor-

*) 1 Cor. 3, 11.



**dende**, undergiven Forandring, med Hensyn til egen Anordning og Foranstaltning. Ethvert Punkt i Kirkens Liv er, ligesom i det enkelte Menneskes Liv, at betragte som et Gjennemgangspunkt, gjennem hvilket Evangeliets Aand skal føre den videre fremad til renere christelig Tilværelse.

Men det er først i Virksomheds-Tilstanden, at Charakteren, hos det enkelte Menneske saavelsom hos Samfundet, træder frem i sit fulde Lys; og saaledes vil ogsaa det Eiendommelige i den katholske og den protestantiske Kirke og Forholdet imellem begge først da blive fuldkommen klart, naar vi tænke os **den Virksomhed**, som naturligen udvikler sig af Princippet i begge Kirker.

Hvor Kirken gjør Paastand paa, ved særegen guddommelig Benaadning at være i Besiddelse af den fulde Sandhed, og henviser til en kirkestyrende Stand, som den ufeilbare Udtyder og Anvender af denne Sandhed, som den af Gud bestikkede og underfuldt udrustede Forvalter af overnaturlige Naademidler: der maa denne Kirke fornustigviis fordre af Kirkens øvrige Medlemmer, at de **ubetinget underkaste sig** dens Styrelse, og Disse maae fra deres Side, saafremt de ere virkelig troende, findes ligesaa villige til saadan Underkastelse. Saaledes den katholske Kirke. Den fremtræder som et mysterieft Institut, der paa overnaturlig Maade staaer i umiddelbart Forhold til Gud, har overnaturlige Kræfter og Naadegaver i sit Skjød, og til Andeel i dette Forhold og disse Gaver gaaer kun den ene Vei — gjennem Kirken. Derfor maa den katholske Kirke, paa Menneskenes egne Vegne, for deres egen Saligheds Skyld, gjøre **Tro paa sin guddommelige Majestat**, og — hvad der er det Samme — **paa Præsteskabets guddommelige Charakteer**, som Mellemmænd, Mæglere og Forsonere mellem Gud og

Menneskene, til første og ueftergivelig Pligt. Det viser sig som den største Uforstand og som ligesaa stor Ugudelighed, at ville gjøre egen Tanke og egen Villie gjældende mod Kirken. At give Afkald paa al aandelig Selvstændighed, at være rede til at tage Fornuften fangen under Kirkens Lydighed, til at opposre egen, tilsyneladende nok saa grundet, Overbeviisning, naar denne træder i Strid med det kirkelige Orakel, er den troende Katholiks Særkjende. Det enkelte Medlem af Kirken har intet Kald og ingen Beføielse til at træde virkende op, eller til at gjøre sin Stemme paa nogen Maade gjældende; men at modtage med troende Ærefrygt, hvad der bydes af Kirkens indviede Tjenere i dens Navn, med ubetinget Lydighed at følge enhver kirkelig Anviisning — er Alt, hvad der paaligger de enkelte Medlemmer af Kirken. Men, jo mere nu Kirkens Majestæt træder frem som synlig Majestæt, med verdslig Høihed og Herskermagt, desto lettere vil det hele Forhold danne sig imellem Kirken og dens enkelte Medlemmer paa reen udvortes Maade. Troen bliver betragtet som Noget, der kan paabydes og fremtvinges, som ydre Hylding og Underkastelse, Vantro derimod som Forsyndelse mod et Respects-Forhold, der maa knes ved Straf og Tvang. Det kan ved første Øiekast synes uforklarligt, hvorledes Fastholden ved egne Meninger, uagtet Kirkens Tilretteviisning — det er Dette, der i det kirkelige Sprog forstaaes ved Kjetterie — kan blive straffet, ligesom borgerlig Forbrydelse, med Tab af Frihed, Gods og Liv, eller hvorledes Kirken kan finde det forsvarligt, at berøve en Stad, en Provinds, et Land Brugen af Sacramenter og de øvrige kirkelige Goder, som efter dens egen Lære ere de nødvendige Betingelser for Saligheds Opnaaelse, for paa denne Maade at tvinge vedkommende Øvrighed til at



falde til Føie. Alligevel er Dette ikke Andet, end hvad der er formelig organiseret i den katholske Kirke — Hiint ved den kirkelige Inqvisition, Dette ved det kirkelige Interdict*). Og heri er kun en aldeles conseqvent Anvendelse at finde af de kirkelige Principer. Thi, hvor det kirkelige Formaal bliver opfattet paa aldeles udvortes Maade, der kan den gjenstridige Fastholden ved Lærdomme, som Kirken har erklæret for vildfarende, ikke blive betragtet anderledes end som Oprør og Majestætsforbrydelse, og Kirken maa, ligesom Staten, finde sig opfordret til at gribe til de virksomste Tvangsmidler, for at opretholde Respectsforholdet, og hindre Ulydighedens og Opsætsighedens Smitte fra at udbrede sig videre. Men vistnok — naar en Kirke vil virke for det aandelige Liv ved Midler, der ere tagne fra den legemlige Verden, med denne Verdens Vaaben vil bekæmpe Fiender, der ikke ere af denne Verden: da kan Forvildelsen og Udartningen ikke træde frem paa øiensynligere Maade.

Naar derimod en Kirke vel veed sig i Besiddelse af Sandhedens Kilde og Regel, men derhos erkjender, at det

*) Interdict er allerede bleven anvendt i det 11te Aarhundrede, og var, i Pavedømmets Strid med den keiserlige og kongelige Magt, det Middel, ved hvilket Gregor 7, Innocents 3, Gregor 9, Bonifacius 8 med Sikkerhed kunde bringe deres mægtige Modstandere til Ydmygelse. — Inqvisitionen blev organiseret i det 13de Aarhundrede med forskjellige reformatoriske Partier i det sydlige Frankerig, og overdraget til Dominicanerordenen. Senere har dette Troestribunal udfoldet sin hele rædselsfulde Magt i Spanien, i det 15de og 16de Aarhundrede, først mod Maurer og Jøder, derpaa mod hemmelige Protestanter. Om disse Foranstaltninger, i hvilke den katholske Kirkes Virksomhed naaer sit Holdepunkt, er nærmere handlet i min "Katholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning" o. s. v. S. 173—183.

guddommelige Ord stedse endnu kun for en Deel er aabnet og frugtbargjort, og kun kan blive dette i altid fuldkommnere Grad, efter som flere og større, renere og rigere Kræfter blive satte i Bevægelse for at modtage, meddele og anvende dets Skatte: da maa en saadan Kirke finde sig henviist til sig selv — vistnok med Fortrøstning til Ordets og Aandens Veiledning, thi Christus er, efter Forjættelsens Ord, selv tilstede blandt sine troende Bekjendere*), men dog saaledes, at det Guddommelige kun virker i og formedelst det Menneskelige. Men at henvises til sig selv, er at henvises til det hele Antal af sine Medlemmer; thi Kirken er netop Samfundet, Indbegrebet af alle Enkelte; det er ikke ved noget ydre Forbindelsesled — ved en historisk Række af Biskopper eller en mystiskvirkende Haandspaalæggelse eller ved Inspiration —, at Christus er tilstede og virker i sin Kirke, men ved Ordets Kraft og ved Troens og Indsigtens Aand, og i denne have Alle, mere eller mindre, Andeel. Derfor vender den protestantiske Kirke sig til alle sine Medlemmer uden Forskjel, med Opfordring til at samvirke til det fælleds Formaal; jo større og jo flere og forskjelligere Kræfter der virke tilsammen, desto større er Kirkens Sundhed, ligesom Legemets Sundhed netop bestaaer i alle enkelte Lemmers Sundhed, desto større Forvisningen om heldig Fremadstræben til det forsatte Maal. Saaledes er altsaa Forholdet imellem Kirken og dens Medlemmer her et ganske andet end hist. Ingen er her blot modtagende, men Enhver tillige ydende, virkende paa sit Sted, berettiget til at lade sin Stemme høre i de fælleds Troes-Anliggender, og at fordre Opmærksomhed for den. Men atter — ligesom ethvert enkelt Lem henter sin Kraft

*) Matth. 18, 20. 28, 20.



fra Næringen, som tilflyder det hele Legeme, saaledes er det ogsaa ved sin Forbindelse med Samfundet, ved Alles Indvirken paa den Ene, at den Enkelte stiger og modnes i al christelig Fuldkommenhed; og derfor maa Enhver fra sin Side være forpligtet til at lytte til Andres Stemme, tilbørlig til at mistroe det enkelte Omdømme, hvor det træder i skarp Modsætning til den almindelige Overbevisning, bestrebet paa at bevare Sjelen aaben og tilgængelig for Belæring og Indvirken af den almindelige Samfunds-Aand, der kommer ham imøde allevegnefra, før endelig for at bryde Samfundets Baand, forbi hans egen Mening om det Sande og Rette ikke formaaer at gjøre sig gjældende. Den troesige Selvraadighedens-Aand, der i den protestantiske Kirke er bleven Moder til saamange schismatiske Partier, der vil have Jeg'ets Villie hyldet som øverste Princip, forklarer Jeg'ets Frihed som ubunden Ret til at ordne det religiøse Liv efter eget Godbefindende, og saaledes vil gjennemføre et fuldkommnet Isolerings-System paa de religiøse Enemærker — denne Aand er kun en Parodiering af den sande Protestantismes Aand. Vil man søge den kirkelige Samfunds-Idee udviklet i dens hele Betydning, og see den i levende Virkelighed, som aandeligt Samliv og Samvirken: da maa man netop vende sig til den protestantiske Kirke og til protestantiske Kirkelærere. Naar den katholske Kirke gjør Fordring paa denne Ære, da er det fordi Samfunds-Ideen bliver forvexlet med en forstenet Form. Den katholske Kirke har kun aandelige Herskere og aandelige Tjenere, et aandeligt Livegenskab, som udelukker den frie og levende religiøse Virksomhed.

Derimod ligger det i den protestantiske Kirkes Væsen, at agte og haandhæve Troesfrihedens Ret som en hellig Ret; og virkelig behøver man, paa Protestantismens Enemærker,

kun at nævne Ordet Troes- og Samvittigheds-Tvang, for at fremkalde den alvorligste Tilbageviisning af enhver Sigtelse for, at skulle have gjort sig skyldig i denne Forsyndelse. Men der ligger i dette Ord, efter dets rette Begreb, en heel Deel Mere, end man ofte er tilbøielig til at ville henføre dertil. Thi i egentlig Betydning at ville gjøre Troen til Gjenstand for Tvang, ved udvortes nødende Magt at ville beherske Samvittigheden, fremtvinge eller tilbagetvinge, hvad Mennesket bevarer som det Allerhelligste i sit Væsens dybeste Indre, utilgængeligt for enhver Uvedkommende — Dette forbyder sig lykkeligviis af sig selv. "Ingen, siger Luther,*) — skal eller kan tvinge til Tro; selv Gud, der er over al Magt, har endnu aldrig villet tvinge noget Menneske med Magt til Troen; — thi Troen vil være frivillig og unødet, og antages uden Tvang". I denne Betydning ligger der altsaa ingen Høimodighed i den Erklæring, at man er langt fra at ville tvinge Nogens Tro. Troen staaer, ligesom Indsigt, Forstandighed, Dyd, over Tvangens Sphære, og selv den katholske Kirke indrømmer, at Kirken ikke har nogen Dom over de skjulte Tanker. Men — for atter at tale med Luther**) — "den christelige Frihed bliver krænket ved tvende Ting: naar man befaler, tvinger og driver til at gjøre, hvad ikke er befalet eller paabudet af Gud, og naar man forbyder, formener og forhindrer, hvad ikke er forbudt og formeent af Gud". Ogsaa dette er at tvinge Troen og at paalægge Samvittigheden besværende Baand, naar Man vil have den frie og uforbeholdne Yttring formeent, være sig i Ord eller i Handling, af en christelig Overbeviisning, fordi den afviger mere eller mindre fra den, der bekjendes

*) XVI S. 1089. XX S. 28. **) XX S. 248.



i Samfundet som den vedtagne og herskende. Thi der lægges herved an paa at hindre den sande og naturlige Samstemmen af det Ydre med det Indre, vel endog at tilveiebringe en skrømtet, hykkelsk Modsætning imellem det Indre og det Ydre; men er da hermed ikke et Indgreb gjort i den Frihed, hvortil enhver Christen har en høiere Ret end den, menneskelig Lov kan enten tage eller give, saalænge som han besinder sig inden Christendommens Enemærker? Og ikke mindre er det øiensynligt, hvorledes det kirkelige Samfund, ved en saadan Fremgangsmaade, methodisk arbeider sin egen Interesse, sit eget Formaal imod. Det er Kirkens Interesse, at samle inden sine Grændser de fleskmulige aandelige Kræfter, at give dem den størstmulige Uddannelse, gjøre den størstmulige Brug af dem; og her berøver den sig, ved at formene den religiøse Yttringsfrihed, den Sandhed, som — om end eensidig eller dunkelt opfattet — ikke mangler i nogen Modsigelse, der fremgaaer af oprigtig religiøs Overbeviisning, berøver sig den Opfordring, som ikke vilde udeblive til fleersidig Betragtning, til grundig Prøvelse og aandeligt Forsvar. Det er Kirkens Formaal, at fremme christelig Sandheds Erkjendelse og christeligt Troesliv, og til den Ende at modarbeide falske og skadelige Aandsretninger med Aandens Magt; men, idet Kirken her bekæmper det virkelig eller formeentlig Usande med saadanne Vaaben, som ikke naae hen til de aandelige Enemærker: hvad udretter den vel derved Andet, end netop at nære og bestyrke det Usande, som skal indvortes berigtiges, ikke udvortes tilbageskræmmes? "Hvad hjælper det, skriver Luther*), naar Du styrker Kjetteriet i Hjertet, og kun svækker den udvendig paa Tungen, og driver til Løgn? Tvang og Besa-

*) X S. 461 f. XX S. 24.

ling bringer det blot til et Spilfægterie, et ydre Væsen, et Abespil, hvoraf kommer Skinhellige og Hyklere; thi der er intet Hjerte, ingen Tro, ingen Kjærlighed. — Guds Ord maa her strides; dersom det ikke strækker til, da vil verdslig Magt langt mindre strække til, om den end sylder Verden med Blod. Derfor, lader Eders Formastelse og Eders Magt fare, og lader Guds Ord have sin Gang, som det dog vil, maa og skal have. Thi Guds Ord oplyser Hjerterne, og dermed falde af sig selv alle Kjætterier og Vildfarelser ud af Hjertet".

Saa stor og væsentlig er Forskjelligheden af den hele Virksomhed, dens Art og Beskaffenhed, i den katholske og den protestantiske Kirke; og denne hele Charakterforskjellighed har sin naturlige Grund i det forskjellige Princip, saaledes som det i det Foregaaende (S. 444 f.) er bemærket, at den katholske Kirke henfører Alt til **Helliggjørelsen**, udtrykt i ydre Gjerning, den protestantiske Kirke derimod Alt til det indre Liv, til **Troen**. Hvor nemlig **udvortes Fromhedsgjerninger** gjælde som nødvendigt Middel til Saligheds Erhvervelse, der bliver man staaende indenfor Kredsen af Det, der kan foreskrives, ordnes og overholdes ved **udvortes Autoriteter**; og en saadan Autoritet kan selv blive nødvendig, for at, imellem de mange forvildende Spor, den rette og den nærmeste Vei kan blive indslaaet og fastholdt. Denne Vei til Maalet er det nu, den katholske Kirke paatager sig, som guddommelig Fører, at afstikke og anvise. Naar de Troende hengive sig til denne Førelse, da fraskrive de sig hermed Ret til egen Prøvelse og selvstændig Virken; men der anvises dem Vederlag i den fuldkomne Trygghed, den ubekymrede Ro, hvormed enhver Troestvivl, al Saligheds-Sorg kastes over paa Kirken; det hele Arbeide indskrænker sig til troelig Efterfølgelse af enhver kirkelig Forskrift om Lære og Gjerning. Hvor derimod **Troen**



er det Første og det Sidste, der er vistnok et fastslaaende Grundlag givet, et Troesindhold, som er det samme for alle Medlemmer af det kirkelige Samfund. Men paa dette Grundlag maa der bygges, dette Indhold maa forarbeides, og dette aandelige Bygnings- og Formnings-Arbeide kan kun udføres ved Enhvers egne Kræfter, naar Bygningen skal have Fasthed, Formen Liv og Aand. En Handling kan udføres, en Bekjendelse kan aflægges, et Tilsagn gives paa Andres Vegne; men, hvor der spørges om Troen, kan ikke den Ene træde i den Andens Sted. Saaledes træder da, i den protestantiske Kirke, **Personlighedens Ret** op ligeoverfor Samfundet. Det er Dette, Luther udtrykker med de Ord: at "saa Mange som der ere Christne, saa Mange ere ogsaa Præster"*), d. v. s. at ingen fremmed aandelig Pleie, ingen præstelig og kirkelig Virksomhed kan fritage den Enkelte for tilsidst at være sin egen Sjelesørger, at vaage og bede og prøve, for igjennem Tvivlen at komme til Sandhedens Erkjendelse, til Troens Fasthed. Det er dette Princip, som de evangeliske Fyrster og Stænder udtalte i den høitidelige **Protestation** (paa Rigsdagen i Speier 1529), der har givet den protestantiske Kirke dens Navn: at "i Ting, som angaae Guds Ære, vor Sjelefred og Salighed, maa Enhver selv gjøre Regnskab for Gud, saa at Ingen kan undskylde sig med Andres, Fleres eller Færres, Afgjørelse og Beslutning"; eller, i Luthers kraftige Sprog: "Jeg spørger ikke om, hvor Mange der have antaget dette, og hvor længe de have gjort det, men om det er saaledes rigtigt; — thi det er usømmeligt, at regere Samvittighederne for Gud ved menneskelig Bestemmelse og lang Sædvane"**). Det følger af sig selv, at en saadan Grunds-

*) X S. 306. XIX S. 134. **) XIX S. 310. X S. 1797.

sætning maa aabne Veien for aandelige Bevægelser, Svingninger og Rivninger; og det urolige bevægede Liv, den protestantiske Kirkes Historie fremviser fremfor den katholske, kan saaledes ikke vække Forundring. Men Hvo som finder Dette beklageligt, ikke finder rig Erstatning i den Selvbevidsthed, der ligger til Grund for al denne aandelige Gjæren, i den Erkjendelse, som her er kommen til sin Ret: at Religionen er hvert Menneskes eget, dets personligste Anliggende, — han staaer i aandelig Henseende udenfor den protestantiske Kirke. Hvor uendelig Meget ligger ikke i den ene Kjendsgjerning, at den hele religiøse Speculation er Afsdring af Protestantismen? Thi, hvor lidet tilfredsstillende end de endelige Resultater kunne vise sig af de enkelte Systemer hvert for sig, i hvor modstridende et Forhold end mange af disse have stillet sig til Christendommen, saa kan det dog ikke gjennnes, at der er en aandelig Frugt, som alene bringes til Modenhed ved den frie Tanke-Virksomhed, og at enhver ny Retning, hvori Tankelivet bevæger sig, bidrager til denne Modnen: Driften og Dygtigheden til at forstaae Livet i dets Heelhed og dets Enkeltheder, i dets Grund og dets Yttringer, og atter Driften og Dygtigheden til at føre Tankens Sandhed, Ideens Reenhed ind i Livets forskjellige Forhold, gjøre Aandens Love gjældende over Tilfældighedens regelløse Spil. Og paa den Iver og det Held, hvormed denne Opgave bringes sin Løsning nærmere, beroer det kirkelige Samfunds, som ethvert Samfunds, Fuldkommenhed.

Men Hvo seer ikke, at hermed er betegnet en almindelig Charakteerforskjellighed, som kommer tilsyne paa alle Enemærker af det menneskelige Liv! Hvor nemlig et Samfund, dets Villie og Autoritet bliver betragtet med en mystisk Veneration, som om det var noget Andet end netop det hele Indbegreb af de dertil hørende Personligheder, og derimod den enkelte Personlighed fratjendes Ret og Beføielse til at virke paa sit Sted som Medlem i og for Samfundet; hvor der fordres ubetinget Forstummen og Underkastelse ligeoverfor den styrende Magt, og den selvstændige Virken fordømmes som ustyrlig og fordærvelig Selvraadighed: der lever og regerer — om end med ringere Consequents — den samme Aand, som i den katholske Kirke har vidst at bringe sin Virksomhed i System. Den protestantiske Aands Væsen derimod gjenfinde vi overalt, hvor der er Selvstændighed i Prøven, Villen og Virken, Fastholden ved egen Overbevisning og ved dens gode Ret til at yttre sig, for at forsøge, hvorvidt der ligger nogen Kraft i den, til at gjøre sig gjældende hos Andre. Hver derimod lunefuld Vilkaarlighed, urolig, hid og did vaklende, Griben og Vragen træder i Fornuftighedens Sted, og den reformatoriske Stræben staaer over i stormende Omvæltnings-Syge, der er — at vi skulle gjentage det — Forbilledet ikke at søge i den protestantiske Kirke — thi den er tillige en evangelisk, paa Evangeliets Grund fasthvilende Kirke —, men i de udsvævende, til alle Sider omsværmende, Secter, der ville have den Enkeltes Vilkaarlighed gjort gjældende i de kirkelige Forhold med den almindelige Fornuft.

# XXII.

## Den kirkelige Cultus.

Naar vi forfølge det religiøse Livs Historie i Mennesket, fra den første Spiring til Blomstringens og Frugtens Tid: da kan den fuldmodne Frugt først være at søge i det sædelig-religiøse Liv som Helhed, hvor det menneskelige Væsen, i al sin Tænken, Villen og Handlen, er gjennemtrængt af Troens styrende og styrkende Kraft. Men en saadan bestandig "Dyrkelse af Gud i Aand og Sandhed" er et Fromhedsideal, som kun kan tilnærmes i det menneskelige Liv. Derimod har det menneskelige Liv sine Momenter, hvor det religiøse Ideal bliver ligesom anticiperet, hvor Mennesket virkelig er helt og udelt i Guds Tjeneste, idet det hele Væsen gaaer op i Andagt, og Det, som saaledes opfylder Menneskets Indre, uvilkaarligt træder synligt frem og skaber sig sit Udtryk. Dette er al Gudsdyrkelses Væsen og Betydning: umiddelbar Udtalen og Udprægen af den religiøse Stemning, Yttring af Andagtens skabende Magt i Mennesket. Thi disse Følelser, der vækkes i Menneskets Indre, naar Tanken bliver stærk og levende om det Væsen, der er alt Livs og al Virksomheds Udspring, er høit ophøiet over Alt, og dog tilstede og virkende i Alt — Vrefrygten, som vilde holde Mennesket i fjern Afstand fra Gud, naar ikke Kjærligheden drog ham til med stærkere Magt, vilde nedtrykke Mennesket, naar ikke Tilliden opreiste hans Svaghed —: disse Følelser tilstede ikke Mennesket at forblive stumt og livløst; de søge deres legemlige Udtryk, bryde frem i Ytringer, der, som naturlige Symboler, betegne Andagtens Væsen. Og saaledes — naar Blikket søger til Himlen, medens Knæet bøier sig med Jorden, Hænderne folde sig til Bøn, og Ordet stiger opad med Tanken: hvad er vel dette Andet, end det naturlige, instinktmæssige Udtryk af Sjelens Længsel under den guddommelige Almagt, og atter af den Forening, som Andagten tilstræber, eller hvori den allerede føler sig med Gud? Den samme Naturnødvendigheds-Lov gjælder for det religiøse Samfund. Hvorsomhelst en Lære er Gjenstand for fælleds Tro og Bekjendelse, der kan en fælleds Gudsdyrkelse ikke tænkes borte; den danner sig uvilkaarligt, lade som det synlige Udtryk, hvori den fælleds Tro finder Tilfredsstillelse, og som Middel til at nære, udvikle og styrke dette Troens Liv, idet den Enkeltes Fromhed vinder Befæstning ved det samstemmende Udtryk. Tvivlsomt er det sandt — saa vist som Vidnesbyrd om Gud, hans Storhed og hans Naade, ere at finde overalt —, at der ogsaa fra Naturens Betragtning, fra Eftertanken over det menneskelige Liv tilflyder Andagten rig og ædel Næring; det er sandt, at Andagtsøvelsen ikke er bunden til Tid og Sted, men at Mennesket kan indvie ethvert Sted til Helligdom, kan reise sit Alter og bringe sit Offer i Lønkammerets Eensomhed som i offentlig Forsamling. Men paa den anden Side: naar det dog er i Mennesket, at Gud har sit sande Billede, sin fuldeste Aabenbaring, da kan det heller ikke feile, at det er af Mennesker og ved Mennesker, at Andagtens Liv, ligesom det aandelige Liv overhovedet, bliver renest og stærkest paavirket. Hvorledes kan ikke Kunstnerens Værk, hvor det religiøse Liv er fremstillet i menneskelige Træk i sin Sandhed og Inderlighed, sympathetisk berøre os! Men stærkere endnu er Kraften der, hvor dette Liv træder os i personlig Virkelighed imøde; og, ligesom Menneskeheden

intetsteds træder frem i skjønnere Skikkelse og med et ædlere Præg, end i en Forsamling af Mennesker, som Alle søge ud over sig selv, til deres Væsens Udspring og Endemaal, saaledes er ogsaa her en andagtvækkende Kraft, som inter Andet erstatter; den Enkeltes Andagt slaaer ligesom sammen med alle Andres, og den store Accord forstærker og mangfoldiggjør den fromme Tone, som lyder i den Enkeltes Indre.

Men skulde der dog ikke gives Religionsformer, i hvilke en Gudsdyrkelse ikke vilde kunnes, ja, hvor det maatte agtes som Inconsequents og Selvforglemmelse, dersom Gud blev Gjenstand for fælleds Tilbedelse og Paakaldelse? I dette Tilfælde vilde heri ligge en Erfarings-Indsigelse mod Det, der i det Foregaaende er sagt om den uadskillelige Forbindelse, hvori Gudsdyrkelsen staaer med Religionen, den fælleds Gudsdyrkelse med det religiøse Samfund. Men det Sande heri er Dette, at der gives Anskuelser, som gjøre Paastand paa at gjælde for religiøse, medens de dog gaae ud paa aabenbar Benægtelse af Det, der betegner Religionens egentlige Væsen: det bestemte Forhold imellem Gud og Mennesket, — hvor enten Gud er saaledes Alt, at Mennesket bliver Intet, eller Mennesket saaledes er Alt, at Gud bliver Intet. Det er en Selvfølge, at en Dyrkelse og Tilbedelse af Gud her ikke kan finde Plads. Hvor nemlig Begrebet om Gud — saaledes som i den pantheistiske Religion (see S. 179 f.) — flyder ud i Forestilling om en Kraft, et Livsprincip, en Tænkning, som skal falde sammen med det hele Naturliv og Aandeliv: der mangler Begrebet om Gud en Udvikling, en saadan Formning, at bestemte Udtryk, klare Ytringer af det religiøse Liv kunne danne sig; Religiositeten bliver her en mystisk, smægtende Længsel efter Tilbageflydelsen i det store Livsvæld,



og en brummende Beskuen, en Hensynken i bevidstløs sværmerisk Tilstand vil saaledes træde i Gudsdyrkelsens Sted. Paa den anden Side — naar Mennesket finder sin Gud i sig selv, i sit Væsens Natur nemlig, frigjort fra alt Personligt og og Individuelt (s. S. 172 ff.); da kan Gudsdyrkelse, som Bøn og Paakaldelse, henvendt til en Gud ophøiet over den endelige Verden, Menneskenes Herre og Fader, ikke vise sig anderledes end som Afgudsdyrkelse; medens den sande Gudsdyrkelse vilde blive at sætte i Selvtilliden, der har Nok i sig selv, i den begrundede Hyldning af Menneskenaturens Storhed og Herlighed. Hvorsomhelst derimod Guddommen træder ud for Tanken i bestemt Skikkelse, som personligt Væsen, der indvirker denne Tanke ogsaa i bestemte Retninger paa Følelsen, og tilsvarende bestemte Former af Andagtens Liv kunne ikke udeblive.

Disse Former, i hvilke Andagten træder ud paa synlig Maade, have i al deres Mangfoldighed en vis fastslaaende Grundform; det er de samme Hovedbestanddele, som vi gjenfinde i enhver Gudsdyrkelse — saamange nemlig, som der er givet Mennesket forskjellige Midler til Udtryk for Sjelens indre Liv: Ordet, Tonen og Handlingen. Men vistnok er hermed ikke givet Andet end de blotte Elementer, ligesom Bogstaverne i Skriften, Farverne i Billedet; det Allerforskjelligste kan her komme ud, ved den forskjellige Anordning og indbyrdes Sammenstilling. Og til den synlige Forskjellighed i Gudstjenestens Form kan Grunden ikke være andetsteds at søge, end i Religionen selv. Det er enhver Religions særegne Aand og Charakter, som her har været det skabende og dannende Princip; og allerklarest vil derfor det indre Væsen af en Religion komme tilsyne

i den tilsvarende Cultus, der er ligesom Afstøbningen, hvori Religionens Ideer har legemliggjort sig.

Hvor saaledes Religionslæren endnu stander ved Begrebet om Gud som et Væsen, der er underkastet Endelighedens Vilkaar og er Gjenstand for menneskelig Indvirken, hvor altsaa den fromme Stemning man være delt imellem Frygt for at være falden ud af Naaden, Længsel efter at vinde Naaden tilbage, og Glæden over at have fuldbragt Forsoningens Værk: der bliver Gudsdyrkelsen en Række af Handlinger, bestemte til at tilfredsstille Længselen ved at erhverve Naaden, og til at udtrykke Glæden over det lykkeligt udførte Værk. Derfor har, baade i Hedenskabet og i Jødedommen, Gudsdyrkelsen sit Middelpunkt i Offringer, udsmykkede med festlig Omgivelse. I disse gjør den Offrende sig ligesom til Eet med Offeret; dette overtager Menneskets Skyld, hvorved den himmelske Vrede skal være vakt, og den Offrende hengiver sig selv med Offeret, for at stille Vreden og tilbagevinde den tabte Gunst. Men, betænke vi atter, hvor stor Væsensforskjelligheden er imellem Hedenskabets Guder — disse personlige Fremskillinger af Naturlivets forskjellige Sider — og Jødedommens Jehovah — det ophøiede aandelige Væsen i Modsætning til Naturlivet —, hvorledes de hedenske Religioner heelt igjennem ere henvendte til at meddele Oplysninger om den physiske Verdens Mysterier, dens Oprindelse, Udvikling og Undergang til Fornyelse, medens dette physiske Element er i den jødiske Religionslære bleven fortrængt af de sædelige Begreber om Synd og Forsoning og Lydighed imod Loven (see S. 46 f.): da kunne vi ikke tænke os, at Offerhandlingen skulde baade hist og her have samme Betydning og samme udvortes Præg. Og virkelig er Forskjelligheden her aldeles væsentlig. De hedenske Offringer vare Forherligelse af de veldædige Naturguder, Yttring af Glæde og Taknemmelighed over Naturens rige, hvert Aar tilbagevendende Velsignelser. I Spise- og Drikke-Offere bleve de udsøgteste Naturting, Førstegrøden fra Marken, af Frugttræet og Vinstokken, givet de himmelske Givere tilbage; festlige Maaltider vare knyttede til Offerhandlingen, hvor Taksigelsen udtalte sig i Gjerning, ved den glade Nydelse af de gode Gaver, og Forlystelser, ved Optog, Dands, Musik, Kamplege og Skuespil, udtrykte den, ofte støiende og vildtsværmende, Glæde. Saadanne Takofferе, skjøndt holdte i alvorligere Stil, vare vel ogsaa anordnede hos Jøderne, navnlig ved Paaske- og Pintse-Festen — hist for den begyndte, her for den lykkeligt fuldbragte Høst. Men til Grundideen i den jødiske Religion — Gud som den Hellige, den strenge Dommer, der seer i det Skjulte og gjengjælder aabenbart — var dog først den tilsvarende religiøse Grundstemning givet i den dybe, angstende og sønderknusende Syndsbevidsthed; og, ligesom den dybe elegiske Tone gaaer igjennem al religiøs Digtning og Tale i det Gl. Testaments Bøger, saaledes er det den samme Stemning, der har anordnet den jødiske Cultus. Forsoningsofferet har fortrængt Takofferet; det er Blodet, der skal udslette den blodige Skyld, og rense det besmittede Folk.

Først Christendommen begrundede, ved Lære og ved Gjerning, Troen paa Gud som den evige Kjærlighed, den forbarmende Fader, og hermed var et andet Princip, en anden Retning givet af den hele Gudsdyrkelse. Thi Tilbedelse og Dyrkelse som Middel til at bevirke og bevare Forsoningen er hermed udelukket; ved det ene Offer, hvori Gud har selv aabenbaret Menneskene sin Naades uudtømmelige Fylde, er enhver Offring gjort overflødig (see S. 398).

Saaledes er Sindelaget, der fører den sande, troende Christen til at dyrke Gud, frigjort fra ethvert Anstrog af Egennytte, fra enhver Bestræbelse efter at opnaae noget Gode udenfra; Gudsdyrkelsen er ført tilbage til sin oprindelige Sandhed — som det rene Udtryk af Andagten, hvori Sjelen kun søger Tilfredsstillelse af sin indre Trang, ved at opløfte sig til den guddommelige Majestæt, hengive sig i den guddommelige Kjærlighed, ydmyge sig under den guddommelige Retfærdighed, fortrøste sig til den guddommelige Viisdom. Den christelige Gudsdyrkelse er derfor, efter sit sande Væsen, en aandelig "fornuftig Dyrkelse."*) Den er ikke bunden til Sted, Gjerning og Geberde, til Fester eller ydre Skikke; thi dette er kun Skyggebilleder af Sandheden, som er aandelig, — ikke bunden til Tid eller Sted; thi Mennesket er selv Guds Tempel, og det er sig selv, det hele Væsen og det hele Liv, Mennesket skal bringe "som et levende, helligt, Gud velbehageligt Offer".**) Men, vilde man nu heraf slutte — hvad ikke sjeldent er bleven paastaaet —, at al synlig Gudstjeneste i Grunden skulde være Misforstaaelse af Jesu og hans Lære Aand, være en Synken ned fra den rene Aandighedens Sphære, i hvilken den sande Christen bør holde sig: da vilde dette være Miskjendelse af Christendommens sande menneskelige Charakteer, som netop er Forening af det Indre og det Ydre. Det er Kjærlighedens Væsen at meddele og ytre sig, at sammenknytte til fælleds Nyden og til fælleds Stræben; og Christendommen vilde have forsagtet sin Natur som Kjærlighedens Aabenbarelse, dersom den ikke havde godtgjort sin Magt, — ikke alene til

*) Rom. 12, 1.
**) Col. 2, 17. 1 Cor. 3, 16. 2 Cor. 6, 16. Rom. 12, 1.



harmonisk Udvikken og Udfolden af de aandelige Kræfter i det enkelte Menneske, men ogsaa til at samle og forbinde Menneskene indbyrdes i fælleds Gudstilbedelse, dersom den ikke, allerede fra Kirkens første Tider af, havde skabt den Grundform for den fælleds Andagtsøvelse, som siden er bleven uforandret i den christelige Cultus. Vidnesbyrd herom have vi allerede fra Apostlenes Tider: i de daglige Sammenkomster,*) i Sacramentets Nydelse og de dermed forbundne Kjærlighedsmaaltider,**) Bønner og aandelige Sange,***) Oplæsning af den hellige Skrift og Taler til Opbyggelse,†) Indvielse af Lærere ved Haandspaalæggelse.††) Allerede den gamle Kirke helligholdt sine festlige Tider; den jødiske Sabbat blev tidligt ombyttet med Søndagen, og Paaske og Pintse vare allerede i de første Aarhundreder de store Højtider, hvor den christelige Glæde og det christelige Haab udtalte sig. Senere udviklede sig lidt efter lidt christelig Sang, christelig Kunst, christelig Kirkebygning, christelig Prædiken. Men hvor forskjellig var ikke den christelige Andagtsøvelse fra den Gudsdyrkelse, der var anordnet for Templet i Jerusalem eller for de hedenske Templer, fra de blodbesprængte, rygende Altere, de glimrende Optog, den rige Ceremonitjeneste! I et af de ældste christelige Skrifter, et Forsvarsskrift for de Christne af en Kirkelærer, Justinus Martyr,†††) som han indgav til Keiser Antonin den Fromme, er opbevaret en Beretning, der

*) Apg. 2, 46.
**) Apg. 2, 46. 1 Cor. 11, 20 ff.
***) Eph. 5, 19. Col. 2, 16. Phil. 4, 6. 1 Tim. 2, 1 ff.
†) Apg. 20, 7. 1 Cor. 14, 5, 26.
††) Apg. 6, 6. 13, 3. 1 Tim. 5, 22. 2 Tim. 1, 6.
†††) Han var født i Palæstina, og før sin Overgang til Christendommen platonisk Philosoph; han led Martyrdøden i Aaret 163.

giver os Billedet af den ældste christelige Gudsdyrkelse i al dens Simpelhed. "Paa den Dag — hedder det, — der kaldes Solens Dag, forsamle alle De, der leve i Byerne og paa Landet, sig paa samme Sted, og Apostlenes eller Propheternes Skrifter forelæses, saavidt Tiden tillader. Derefter holder Forstanderen en Tale, hvori han belærer Folket, og opfordrer til Efterlignelse af saa skjønne Exempler. Derpaa rejse vi os Alle, og frembringe Bønner, og efter Bønnen frembæres Brød og Vin og Vand. Forstanderen fremsører Bøn og Taksigelse, og Folket istemmer et Amen; derpaa sker Uddeling og Meddelelse til alle Tilstedeværende; til de Fraværende sendes det ved Diakonerne. Men De, som have Overflod og Villie, sammenskyde Enhver efter som han finder for godt; hvad der saaledes bliver indsamlet, nedlægges hos Forstanderen i Forvaring; og han kommer derved Umyndige og Enker til Hjælp, og Dem, som formedelst Sygdom eller af anden Aarsag ere i Trang, og Dem, som ere i Fangenskab, og fremmede Tilreisende." Dog maa det her ikke lades ubemærket, at Forbilledet for denne Anordning af Gudstjenesten for en stor Deel var givet i de jødiske Synagoger, som, i Erindelse af Tempeltjenestens og Offerdyrkelsens Uindskrænkelighed, vare opførte i Palæstina i de nærmeste Aarhundreder før Christus, og efterhaanden fandtes i alle jødiske Stæder; her beskjæftigede det forsamlede Folk sig med Læsning og Forklaring af de hellige Bøger, med Bøn og Psalmesang. —

Vi have ovenfor angivet Ord, Tone og Handling som de naturlige Hovedbestanddele i enhver Gudsdyrkelse. Men, ligesom Ordet og Tonen er den nærmere, den umiddelbare, aandeligere Ytring af Andagten, saaledes er atter Ordet — det eiendommelige Udtryk for Mennesket — ret egentlig Ytring



af den sig selv klare og bevidste Andagt. I det indbyrdes Forhold, som i denne Henseende finder Sted, er derfor en naturlig Regel given til at bestemme det større eller mindre aandelige Gehalt af en Cultus. Naar vi i den hedenske og ligesaa i den oprindelige jødiske Gudsdyrkelse — endskjønt her vistnok i simplere og ædlere Form — see Handlingen, ydre Skik og Ceremonie, træde frem som det Første, og Ordet derimod tilbagetrængt og overvældet, da er hermed ligesaa vist betegnet et lavere, sandseligt Standpunkt, som den reen aandelige Charakteer er udtrykt i den christelige Cultus, hvor Ordet har sin Begyndelsen af været det forherskende, Handlingen det underordnede Element. Og endelig er ogsaa her Extremet naaet til den anden Side, naar — saaledes som hos Quakerne og hos lignende Partier (see S. 457) — Ordets Overlegenhed er bleven til en fuldkommen Enemagt, og den hellige Handling, Ceremonien og Alt hvad der hører til den synlige Cultus, er tilsidesat som aandelig tom og betydningsløs.*)

Ordets Stilling i den christelige Cultus er altsaa grundet i Christendommens Væsen som Ordets Religion, som religiøs Lære, som Udvikling af de høieste Ideer i deres hele Indhold (see S. 101 f.) Thi hvorledes maatte vel en Gudsdyrkelse være beskaffen, for at skulle gjælde som den aandelige Religions sande Form, dens naturtroe Udtryk? Den maa vise sig som den rene og stærke Ytring af den hele Magt, hvormed de religiøse Ideer virke ind paa det menneskelige Sind, i de utallige forskjellige, indre og ydre Forhold — af denne Magt til at nedtrykke og ophæve, trøste og berolige, opvække og styrke.

*) Om "den christelige Cultus's Theorie" haves et aandrigt Skrift af S. Ehrensenchter (1840), hvoraf en Deel findes oversat i Tidsskr. f. theol. Litt. IX. S. 46-136.

Men dette Udtryk er just, reenest og fuldstændigst, givet i Ordet, den udviklede, klare Tankes og Følelses Form. Medens derfor Hedenskabets og Jødedommens Præster væsentligt og fornemmelig vare Ceremonie-Tjenere og Offerbringere, ere Christenhedens Præster den fælleds Andagts Udtalere og Befordrere ved Ordet. Vistnok trænger sig her frem for Tanken den Vanhelligelse, for hvilken det Hellige just saaledes er stærkest udsat, den hele Masse af anstødelige eller indholdstomme og forsængelig prunkende Ord, for hvilke Veien vistnok er spærret der, hvor Gudsdyrkelsen bevæger sig om Handlinger; der i alle Dele ere afstukne efter en Snor. Men Dette kan dog ikke forandre vor Dom om det sande Princip for Gudsdyrkelsen. Thi det er først i Ordets Brug, at Mennesket træder frem i den fulde, høieste Menneskelighed; og hvilken Rigdom af Tanker er ikke, rensende og befruglende, fredstiftende og forsonende, strømmet ud over de christne Menigheder, for lidt efter lidt at gaae over i Folkene som aandelig Eiendom, fra alle de Læber, som det evangeliske Kald har aabnet til at tolke den christelige Sandheds og det christelige Livs Fylde!

Men Ordet fremtræder i den offentlige Cultus i dobbelt Skikkelse: deels som Fromhedens og Andagtens umiddelbare Udtryk, d. e. som Bøn, deels som Udvikling af dens Grund, dens Indhold og Virksomhed, d. e. som Tale.

**Bønnen**, som Bestanddeel af den offentlige Gudsdyrkelse, er Fælledsbøn (Collect): Udtryk af Sjelens Oplæftelse til Gud eller Christus, som Guds synlige Aabenbarelse, fremført enten af den forsamlede Menighed selv, eller af Præstens, i dens Navn og paa dens Vegne, som Menighedens Repræsentant. Til denne christelige Anvendelse af Bønnen har den katholske Gudstjeneste sat sig i et betænkeligt Forhold. Det hører til en af de mest iøinefaldende Forskjelligheder imellem det offentlige Liv i et katholsk og et protestantisk Land, at man hist tyer hen til Billeder af hellige Mænd og Qvinder med ydmyg Bøn og Paakaldelse, baade i og udenfor Kirkerne. Det kan ikke falde vanskeligt, at finde et religiøs-æsthetisk Standpunkt, hvorfra denne Skik kan lade sig afvinde en smuk og billigsværdig Side: som synlig Betegnelse nemlig af det fortsatte Samfund; og hvor betydningsfuldt er det ikke paa den ene Side, at tanke sig den uforandrede Deeltagelse, hvormed de fromme Salige følge Dem, der endnu færdes i Livets Strid, hvormed de leve i og med det kirkelige Samfund, for hvilket de engang have offret Liv og Kræfter! hvor naturligt paa den anden Side, at pleie de hellige Minder med Ærefrygt og Taknemmelighed! En saadan Ihukommelse have Reformatorerne været langt fra at misbillige; de erkjende baade det Naturlige og det Gavnlige i, at de lysende Forbilleder paa Tro og Helligbed blive fremstillede til Hylding og Efterligning*); men de erindre tillige, og med fuldeste Føie, at et saadant Forsvar kun er at dreie Sagen bort fra det egentlige Hovedpunkt. Thi Talen er ikke om Ihukommelse, Hylding, Taksigelse, men om Paakaldelse, hvorved de Hellige skulle bevæges til at træde frem som Forbedere mellem Mennesket og Gud. Og her ligger da den falske Tanke stedse til Grund om Helgenernes Fortjenester og deres formaaende Indflydelse hos Gud, som om hans Naade ikke i sig selv var Velsignelsens rige og uudtømmelige Væld. Den hele Helgenpaakaldelse hviler saaledes tilsidst paa en egennyttig Grund. "Naar den afgudiske Hylding — siger Luther**) — bliver taget bort

*) Saaledes i den Augsburgske Confession, Art. 21, og i det tilsvarende Artikel i Confessionens Apologie.

**) i de schmalkaldiske Artikler: om Paakaldelsen af Helgene.

fra Englene og de døde Hellige, saa vil den øvrige Hylding være uden Skade, men snart blive forglemt; thi, naar der ikke mere er Hjælp og Nytte at haabe, baade legemlig og aandelig, da ville de vel lade de Hellige i Fred; thi for Intet eller af Kjærlighed vil Ingen synderlig ihukomme, agte og ære dem". Denne Prophetie er kun alt for vel gaaet i Opfyldelse i den protestantiske Kirke, — til ikke ringe Brøst for det kirkelige Samfundsliv. Medens Beoidstheden om en kirkelig Oldtid, Ihukommelsen af Kirkens Lærere, Udbredere og Martyrer vedligeholdes frisk og levende i den katholske Kirke, medens Billede og Historie af Kirkens Heroer, og igjennem dem Billedet af Kirkens historiske Liv i alle Tidsaldere, træder Folket allevegne imøde, deres Virksomhed og Bedrifter ere det vel bekjendte: er det derimod i den protestantiske Kirke, som om den hele Række af Aarhundreder imellem Apostlene og Reformatorerne var udslettet eller agtedes den uvedkommende. Men til hvor fattig en Tilværelse har vor Kirke ikke derved draget sig tilbage! hvilken Rigdom af skjønne og frugtbare Livsbilleder har den ikke hermed bortkastet! paa hvilket Middel har den ikke givet Afkald til at vække og nære en kirkelig Almeenaand, der, ligesom den nationale Almeenaand, bliver kraftigst oplivet ved Beskuen af saadanne Personligheder, i hvilke Samfundets Aand er i størst Reenhed og Styrke kommen til Udtryk! Men, saavist som den protestantiske Kirke ikke er et nystiftet Kirkesamfund, men alene er Fornyelse af den sande oprindelige Kirke: saa vist er vor Kirke fuld berettiget til atter at tilegne sig til Eie og Brug, hvad den ubetænksomt har for en Tid bortgivet, og der er visselig at Opfordring til at gjøre Brug af denne Ret, ved at gjenoplive de store historiske Minder i det christelige Folks Beoidsthed. — Ikke mindre paafaldende er det Protestanten, naar



han i de katholske Kirker hører Bønner og kirkelige Formularer, som fremsiges i Alles Navn, og hvor det altsaa maatte være den første Fordring, at Alle kunne følge dem med Tanken, fremføres i det fremmede, af Folket uforstaaede (latinske) Sprog. Det er aabenbart, hvor liden Vægt der i en saadan Sag kan tillægges den Grund, der sædvanligen anføres til Forsvar: hvormeget Betydningsfuldt og Høitideligt der ligger i den Tanke, at der af alle katholske Christne, uden Forskjel af Tid og Sted, bliver bedet med de selvsamme Ord. Det fremlyser i dette Tilfælde ret klart, hvor lidet den enkelte Personlighed gjælder i den katholske Kirke, hvor ringe Hensyn der tages dertil, om Det, der foretages i Gudstjenesten, er skikket til at befordre christelig Opbyggelse eller ikke. I begge de anførte Henseender paatrænger en Sammenligning sig med den hedenske Cultus; thi i begge gjælder Bønnen som Middel til at opnaae og udvirke gode Ting hos Gud. Derfor drages Helgenverdenen ind med i den bedende Virksomhed. I denne Række af Engle og Helgene, som have Enhver sit Hverv og sit Patronat over enkelt Stad eller Land, har den katholske Kirke en virkelig Mythologie; og i paakommende Nød og Betrængthed er det anviist Enhver, til Hvem i den store Række han har at henvende sig, for at faae en mere formaaende Stemme føiet til sin egen. Og paa hvor reen udvortes en Maade bliver ikke Bønnen opfattet, hvor det kan blive paalagt som Fromhedsgjerning og Bodsøvelse, at gjennembede Paternoster-Baandet et vist Antal Gange, med de tilhørende Fadervor og Ave-Maria! Ikkun eet Skridt er herfra tilbage til den japanske Opfindelse, for at undgaae Uleiligheden med selv at fremføre Bønnerne: at have Bedeformelen heftet til en Maskine, der ved en Mechanisme bliver sat i Bevægelse og omdreiet det bestemte Antal Gange.

Talen er i Kirken deels knyttet til bestemte kirkelige Handlinger, som Formular, for at forklare deres Væsen og Betydning og understøtte deres Virkning, deels selvstændig Udvikling af Lærens Indhold og Anvendelse: Prædiken, Homilie. Den apostoliske Prædiken har grundet Kirken: "De, som gjerne annammede hans (Peders) Prædiken, blev døbte, og der vandtes samme Dag henved tre tusinde Sjele"*), — et mægtigt Vidnesbyrd om det religiøse Ords Kraft, hvori Forjættelsen, at Disciplene skulde virke større Ting end Mesteren**), allerede modtog sin Opfyldelse. Og det er en mærkværdig Plads, et ophøiet Sted i det menneskelige Ords Historie, der tilkommer den kirkelige Veltalenhed, — en ren christelig Production, udpræget i en sammenhængende Række af Homilier, som ere efterladte os af Kirkens navnkundigste Lærere fra dens første Aarhundreder af. Det var derfor det sikreste Tegn paa Kirkens Forfald og Gudsdyrkelsens Udartning, da i Middelalderen Prædikenen forstummede mere og mere, og, at den atter har efterhaanden indtaget sin Plads i Kirkerne, er et talende Vidnesbyrd for Reformationens ægte christelige Charakteer (jvf. S. 102). "Al Gudstjenestes største og fornemste Stykke", siger Luther***), "er at prædike og lære Guds Ord", og først og sidst opfordrer han derfor til at holde Ordet i Gang, uden hvilket Gudstjenesten atter vil blive "ein Lören und Tönen", en tankeløs, mechanisk Fremplapren. Den protestantiske Kirke har bevaret denne Roes, at Prædikenen paa ny har gjenvundet sin kirkelige Betydning. I de katholske Lande er det kun der, hvor en umiddelbar Paavirkning af Reformationen har fundet Sted, og hvor begge Confessioner have offentlig Gudsdyrkelse inden de samme

*) Gyg. 2, 41. **) Joh. 14, 12 ***) X. S. 276.



Landsgrændser, at dette Exempel er bleven fulgt, skjønt langt fra naaet.

Men, hvad der er det største og fornemste Stykke, er dog stedse et Stykke blandt flere, ikke det eneste eller det Hele. Det er derfor en Ensidighed, naar Ordet giver sig saaledes gjældende, at det vil være sig selv alene Nok, vil have al anden Understøttelse fortrængt; og, naar Religionen angaaer og paavirker Menneskets hele Væsen, og derfor ogsaa udtrykker sig i og gjennem det hele Væsen, hvorledes skulde Gudsdyrkelsen da være berøvet til, ligesom at foretage en Halvering af Mennesket, at udelukke aandelige Udtryksformer, som paa eiendommelig Maade baade betegne og virke tilbage paa det Fineste og Høieste i Mennesket! Navnlig er Tonen Gemyttets Udtryk, ligesom Ordet er Tankens — Gemyttets Udtryk, i den uopløste Enhed og Helhed af Følelserne. Tonernes bevægtige Spil, den mangfoldige Indflygtning og Udløsning mellem hverandre — som det synes, et vilkaarligt Spil, og dog sammenholdt og styret efter indre Nødvendigheds Regel — er Billede paa Følelses-Livet; Melodien er Følelsernes Retning, deres Stigen og Falden i bestandig Bølgegang, Harmonien deres Fylde og Samklang. Men Sangen er atter den kirkelige Toneform, der er Følelsens umiddelbareste, naturligste Udtryk. Sangen er Ordets Forbindelse, dets Sammensmeltning med Tonen, hvor den Enkelte er paa engang handlende og modtagende, er sin egen Tilhører, og ved denne Selvpaavirken øver sin Andagt paa særegen Maade. Saaledes er Kirkesangen at anse som den egentlige religiøse Anvendelse af Tonerne. Instrumenternes kunstigere, mere sammensatte og udadførende Brug er i den christelige, og allerede i den jødiske, Cultus bleven aldeles underordnet Vocalmusiken — ikkun Basunen og Orgelet har havdet sin Plads som helligt

Instrument —; medens derimod Psalmesangen skylder Kirken sin egentlige Uddannelse. Allerede Apostelen opfordrer de Christne til at "tale til hverandre med Psalmer og Lovsange og aandelige Viser, til at synge og spille for Herren i deres Hjerte"*), og Davids Harpe fandt sit Hjemsted i de christelige Kirker, som fordum i Jerusalems Tempel. Men lige fra det fjerde Aarhundrede af har Kirken havt sine selvstændige Hymner og Psalmer, i det syriske, græske og latinske Sprog. Disse Sange have ligesom selv stadt sig deres Form, i den langt, udholdte Choraltone, der svarer til Kirkebygningens rankt, høit opstrædende Seile; og i de klangfulde Ord, de tankefulde Toner, saa gribende i den simple, ensfolde Storhed, have Menighederne fra Aarhundrede til Aarhundrede fundet det altid lige friske, begeistrende Udtryk af Troens og Andagtens Liv**). Til et endnu friere og friskere Liv, med større Indholdsrigdom og større Bevægelighed i Følelsen og dens Udtryk, har den christelige Psalme uddannet sig efter Reformationens Tid i den evangeliske, navnlig den lutherske Kirke; og atter her staaer Luther selv i Spidsen, med sin Anpriisning i Ord og Gjerning af Musiken som "Guds egen Gave, som derfor ogsaa skulde anvendes i Hans Tjeneste, der har givet og skabt den". "Gud har selv", siger han paa et andet Sted, "gjort vort Sind og Hjerte glad ved sin elskelige Søn, som han har hengivet for os til Forløsning fra Synder, Død og Djævel. Hvo som nu troer Dette med Oprigtighed, han maa være glad, og med Lyst synge og tale derom, at Andre

*) Col. 3, 16.

**) Om den gamle Kirkes Psalme, see min: "Katholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning" a. f. St., S. 685 ff. I Grundtvig's "Sangværk" findes et stort Antal af den gamle græske og latinske Kirkes Psalmevers frit bearbeidet.



ogsaa maae høre det; men, vil Nogen ikke synge og tale derom, da er det Tegn til, at han ikke troer det, og ikke hører hen i det glade Nye Testament, men under det døde, trystelige Gamle Testament"*). Hvilket Vidnesbyrd om Troens Dybhed og Inderlighed ligger ikke i den rige Psalmeskat, som efterhaanden har dannet sig i de evangeliske Lande! og hvor rige Renter har den ikke bragt det aandelige Liv!**)

Det er denne Anvendelse af Ord og Tone, i Forbindelse med de hellige Handlinger (om hvilke i det Følgende), som udgjør Gudstyrkelsens Hovedbestanddel. Men paa alle Steder og til alle Tider er **den dannende Kunst** traadt i Religionens Tjeneste, er, som hellig Kunst, indflettet i Gudstjenestens Organismus; og det bliver allerede heraf sikkynligt, hvor nøie og inderligt Forbundet er imellem Religion og Kunst, hvorledes den religiøse Idee ogsaa her træder frem som skabende Princip.

Ligesom Menighedens Andagt kommer til Udtryk i Ord og Sang, saaledes er det et Udtryk af den selvsamme Aand, der i **Kirkebygningen** træder ærefrygtbydende og andagtsvækkende frem for Menigheden. Thi det er en Betragtning, forladt af al høiere Idee og Sands, naar man — som det er Tilfældet med Puritanere og Kvækere — i Kirken ikke seer Andet end et Forsamlingssted, et Bedehuus, hvor enhver Fordring skal være tilfredsstillet ved Rummelighed og Be-

*) XXII. S. 2253, X. S. 1723, 35.

**) Det er en ikke ringe Del af denne Tempelskat — hvad enten der sees hen til Mængde eller til indre Værd —, der selver paa den danske Kirke. Af de 400 Psalmer, som indeholdes i det nyeste Udvalg ("Gamle og nye Psalmer", af P. Hjort. 1843) ere kun omtrent 100, med større eller mindre Frihed og Selvstændighed, omarbeidede efter fremmede, ældre eller nyere, Originaler.

qvemhed i Indretningen. Til en ganske anden Betragtningsmaade fører allerede den daglige Tales Sprog, der betegner Kirken som "Guds Huus", — det samme Udtryk, hvormed i de hellige Bøger Menigheden selv oftere bliver betegnet*): som det legemlige Symbol af Religionen, til hvis Tjeneste den er indviet, og af Menigheden, som der forsamler sig til fælleds Sjelsopløftelse ved Ord og Sang. Og jo større techniske Vanskeligheder der her maae overvindes, jo dristigere en Opgave det er, at betvinge den gjenstridige Masse, og paatrykke den et aandeligt Præg, forvandle den til synlig og udtryksfuld Ideeform: som et saameget ædlere Mindesmærke om Religionens dannende Magt staae Helligdommene omkring i Landene. Dette er det symbolsk Betegnende, der udgjør den hellige Stil i Architekturen. Enhver Religion har skabt sin aandelige Bygnings-Charakteer, og i disse Monumenter af den indiske, ægyptiske, græske Tempelarchitektur, i den mahomedanske Moskee-Stiil, og atter i de forskjellige Varieringer af den christelige Bygningskunst — den byzantinske, den sachsiske, den gothiske — ligger et rigt Stof for Studiet af selve Religionernes Aand og Charakteer.

Hvad de afbildende Kunster angaaer, da var hos Jøderne ikke alene Templets Helligdom og de hellige Redskaber paa det Prægtigste udsmykkede, ogsaa med Billedværker af symbolsk Betydning**); men derimod gjenkjende vi den Nidkjærhed, hvormed Moses vaagede over Dyrkelsen af den ene, usynlige Gud, i det strenge Forbud, der er udtalt imod ethvert Billede, som kunde friste til Afguderie, af Alt hvad-

*) 1 Cor. 3, 6. Eph. 2, 21. Hebr. 3, 6.

**) Bähr's "Symbolik des mosaischen Cultus", hvoraf Pärtier findes meddeelte i Tidsk. for udenl. theol. Litt. VI S. 102-235. XI S. 32-142.



somhelst "i Himlen eller paa Jorden eller i Vandet", som har "Lighed med Mand eller Qvinde eller Qvæg eller Fugl"*). En Kløft var saaledes fat imellem Kunsten og Helligdommen, og den samme Strenghed, den samme skinsyge Mistænksomhed blev almindelig hos de ældste Christne. Men det tør her ikke oversees, i hvilken Skikkelse det var, at Kunsten kom de Christne allevegne imøde: som Afguderiets Tjener, dets virksomste Tjener, dets Hovedstøtte — hvorledes i disse Billedstøtter, der udgjorde Offertjenestens Middelpunkt, Billedet uvilkaarligt flød sammen med Guddommen, som tilbades under det synlige Tegn. Saaledes gik den hele Afsky for Afguderiet over paa Billedverdenen, og det saameget mere, som de Christne ofte, ved Trusel og Pinsel, bleve tvungne til at bringe Gudernes eller Keiserens Billede deres Hylding: "Djævelen selv" — siger en Kirkefader af den strenge Skole**) — "har indført i Verden disse Kunstnere af Statuer, Billeder og alle Slags Afbildninger". Denne Antipathie fik sørgelig Tilfredsstillelse ved den voldsomme Omvæltning, da de barbariske Folkeslag, som strømmede ind fra Asien, overfvømmede det romerske Riges Provindser, og hærjede med Ild og Sværd; thi Kunstens Værker, i hvilke de kun saae kjelen og foragtelig Øienlyst, bleve en Hovedgjenstand for den vilde Rasen. Lang Tid maatte naturligviis hengaae, inden Livet vandt nogenlunde Ro og Fasthed tilbage, og inden Christendommen saaledes kom til Magt, at dens Indslydelse kunde blive synlig, ogsaa paa de Enemærker, der ikke umiddelbart berørte Religionen. Men udeblive kunde dette Tidspunkt ikke — ved en Religion, som henvender sig

*) 2 Moseb. 20, 4. 5 Moseb. 4, 16 f.

**) Tertullian, Presbyter i Karthago († omtr. 220): de idololatria (om Afgudsdyrkelsen) Cap. 3.

ligeligt til alle Sider af Menneskets Væsen, og derfor sætter alle dets Kræfter i ligelig Bevægelse, som desuden selv er Historie, fremfører et Gallerie af hellige Personer i de forskjelligste Livsstillinger, og hvor Læren selv er fremsat i en Række af Billeder og Lignelser, der uvilkaarligt opfordre til kunstnerisk Fremstilling. Og selv som Modværge mod de hedenske Billeder og Tegn, der omgave den Christne til alle Sider, ikke blot i Templerne, men i Huse og paa Husgeraad, laae det nær, at falde christelige Billeder og Tegn til Hjælp, der lidt efter lidt kunde trænge hine til Side, uden at derfor Alt skulde komme til at staae usagt og tomt. Ligesom man søgte at fortrænge hedenske og jødiske Fester ved at stille christelige i deres Sted*), at omdanne hedenske Templer til christelige Kirker **), give hedenske Skikke et christeligt Præg, — saaledes trædte efterhaanden en Kreds af christelige Billedtegn i de hedenskes Sted, som endnu findes paa gamle christelige Mindesmærker, Gravsteene, hellige Kar og Husgeraad:

*) Det mærkeligste Exempel herpaa er Julefestens Tid. Det er først i det fjerde Aarhundrede, at det blev almindeligt at helligholde Jesu Fødselsfest; og man endes om at henlægge denne Fest til Vinter-Solhvervstiden, uagtet Jesu Fødsel efter al Sandsynlighed er indfalden i Sommermaanederne: ligesom man ogsaa ældgre havde i forskjellige Dele af Kirken valgt forskjellige andre Tider til Festen. Grunden herfor til denne Enighed i Anfættelsen af Festens Tid er uden Tvivl at søge deri, at Kirkens Bladefest saaledes trædte i Stedet for den Jubel, hvormed de hedenske Folk ved en egen Fest hilste Solens Gjenkomst efter Aarets korteste Dag. Selv Benævnelsen af Jesus som Verdens Lys, den aandelige Sol kunde lede til dette Valg.

**) I Rom et saaledes Pantheon fra et Tempel til alle Guder bleven en Kirke for Maria og Martyrerne. En anden romersk Kirke — Maria sopra Minerva — er en Marikirke, bygget paa Levningerne af et Minervatempel.



Korset, Ankeret, Kalken, Duen, Lammet, Hyrden o. s. v.*) Efterhaanden blev denne Kreds udvidet til Hovedpersonerne i den hellige Historie, og senere til Kirkens Herover, til Martyrer og fromme Hellige. Det er nu bekjendt, hvorledes den christne Verden snart sank tilbage til den hedenske Sammenblanding af Billederne og de ved dem forestillede Personer. I det ottende og niende Aarhundrede opstod en af de heftigste Stridigheder i Kirken (den saakaldte Billedstrid) ved de konstantinopolitanske Keiseres Bestræbelser, at tilstoppe Kilden til den forargelige Overtro, ved at udvise Billederne af Kirkerne. Folket kom i Bevægelse, ophidset af Munkene, og den forbittrede Strid og Krig, som varede i over hundrede Aar, tjente kun til at befæste Billedernes Ansethe, og endte med, at den kirkelige Tilbedelse af Billederne blev udtrykkeligt sanctioneret. Endnu i vore Dage ere Levninger af den groveste Overtro tilbage i de katholske Lande. Thi endnu findes blive enkelte Billeder, de saakaldte Naadebilleder, tilbedte som underkirkende til at helbrede Sygdomme, standse Landeplager o. s. v., og de ere Gjenstand for Ballarter og Processioner fra nære og fjerne Egne; og hvor ringe er Dette mod den Misbrug, som Kunsten utvivlsomt foranledigede i Middelalderens vankundige Tider!

Saaledes var det, ved Kirkens Fornyelse i det sextende Aarhundrede, ligesom Phænomener, der mødte Reformatorerne, som de, der havde modtaget Kirken ved dens Indtræden i den hedenske Verden; og den sørgelige Gjentagelse af en billedstormende Vandalisme, hvorved uvurderlige Kunstskatte dier i Kirker og Klostre ere gaaede tilgrunde, saavelsom de

*) En Afhandling om "christelig Kunstsymbolik" (oversat af Tydsk) findes i Theol. Tidsskr. f. d. evangel. Kirke IX S. 137—179.

ensidige Ytringer af Reformatorerne — navnlig af Zwingli, der ikke ansaae andre Afbildninger for tilladelige i Kirkerne, end af Dyr og Blomster og lignende uskyldige Forgiringer*) — maae heri søge en Undskyldning. Et federe Blik og en renere Dom vil man vente af Luthers digteriske Aand og gemytlige Charakteer. "Jeg er ikke af den Mening, siger han, at Kunsterne skulle ved Evangeliet slaaes til Jorden og forgaae"; "man finder ogsaa Dem, der misbruge Viin og Brød, Guld og Sølv, og holde det for deres Afgud; skulde man derfor vrage Guldet og Vinen? da maatte man jo ogsaa ride Sol, Maane og Stjerner ned fra Himlen; thi det er i Skriften saa haardeligen forbudt-at tilbede dem som noget Andet"; — og videre: "naar jeg hører om Christus, da dannes der sig, jeg maa ville eller ikke ville, et Billede i min Sjel af en Mand hangende paa Korset, paa samme Maade som mit Ansigt naturligen afspeiler sig i Vandet, naar jeg seer deri; er det nu ikke Synd, men godt, at jeg har Billedet af Christus i Sjelen, hvorledes skulde det være Synd, naar jeg har det for Die!"**) Visnok er det en Selvfølge, at de strengere sædelige og religiøse Grundsætninger, som Reformationen har gjort gjældende, ogsaa maae indvirke paa den æsthetiske Side af det kirkelige Liv, at en alvorligere Kritik maa udøves med Hensyn til de Personer og Scener, der bør vælges til Fremstilling i Helligdommen; — af hvormange Legendebilleder, ligesaa historisk usande som stødende for den renere Sands, ere ikke de katholske Kirker opfyldte! Men heri ligger Intet mindre end en Opposition imod den kirkelige Kunst, meget mere Opfordring til en rensende Indvielse, hvorefter den, gjenfødt

*) Brevis isagoge in evang. doctr. (ved Indledn. i den evang. Lære) p. 251.

**) X S. 236. 1723. XX S. 213.



i ædlere og renere Stil, burde paa ny indtage sin Plads inden de hellige Mure. Naar imidlertid Overgangen fra den kunstløse, prosaiske Torhed gaaer langsommere for sig, end det kunde have været at ønske, da er Grunden at søge i Omstændigheder af ganske anden Art, som ikke vedkomme det kirkelige Princip. Thi ogsaa i Henseende til de økonomiske Vilkaar mangler den protestantiske Kirke i de fleste Lande den ønskelige Selvstændighed. Kirkerne ere ved Reformationen blevne berøvede deres Eiendomme, og gione i Forsørgelse hos Dem, der oppebære de kirkelige Indtægter; og det er begribeligt, at Man ikke har forsømt, af den christelige Grundsætning, at det i Gudsdyrkelsen ikke er det Ydre, der er det Væsentlige, at udspinde en Maxime, som just her lader sig anvende paa høist fordelagtig Maade for Vedkommende: at den størstmulige Simpelhed og Tarvelighed er Kirkens skjønneste Smykke, at det er ligesaa stridende med christelig Ensfoldhed som farligt for den protestantiske Renhed, at ville virke Andagt og Opbyggelse ved andet Middel end det, Naturen selv har stillet til Menneskets Raadighed — ved Ordet. Det er saaledes en meget reel Hindring, den egoistiske Interesse, som er at overvinde, for at den protestantiske Cultus kan blive arbeidet op til et værdigere Trin, end den nu i Almindelighed indtager. Det er en almindeligere udbredt kirkelig Sands, der maa blive den skjærige Magt, om Dette skal naaes; men Haabet om, at denne Magt vil blive altid stærkere og mere formaaende, kan Ingen opgive.*)

*) Om den protestantiske Cultus og Billederne til dens Forklaring, er udførligere handlet i min: "Katholicismen og Protestantismens Kirkeforfatning" c. f. v. S. 776—800.

# XXIII.

## Sacramenterne.

Naar Gudsdyrkelsen først der kan siges at være opfattet fra det rette Synspunkt, hvor den betragtes som den synlige Form, hvori Fromheden danner sig sit Udtryk uden anden Hensigt end den, derved at fyldestgjøre sig selv: saa vilde der i dette Udtryk af Sjelens Andagt mangle en væsentlig Bestanddeel, saalænge som **Handlingen** ikke traadte udfyldende til Ordet, Tonen og den kunstneriske Fremstilling. Saadanne Handlinger, der ere Bestanddele af Gudsdyrkelsen — **gudstjenstlige, liturgiske Handlinger** — staae i et andet Forhold til Religionen end de sædelige, i Gudsfrygt øvede Handlinger. Den sædelige Handling er Yttring af Religionens Kraft til at danne Villien i Overensstemmelse med sit Indhold, til at styre og styrke den til at udtrykke det sædelige Ideal, som Religionen opstiller, i bestemte Retninger og Former; den liturgiske Handling derimod er i sit Væsen **symbolsk**, **billedlig**, — **billedlig Betegnelse af Religionen**, af den religiøse Idee og det religiøse Liv. I enhver fælles, offentlig Gudsdyrkelse have slige hellige Handlinger deres naturlige Plads; og, da Gudsdyrkelsen, ligesom Religionen, ikke alene betegner Menneskets Forhold til Gud, den menneskelige Søgen af og Opadstræben til Gud, men ogsaa Guds Forhold til Mennesket, den guddommelige Nedladen og Aabenbarelse af sit Væsen til Menneskene: saa bliver den symbolske Betydning af **dobbelt Art. Enten** nemlig er den liturgiske Handling Symbol af det fromme, til Gud hen-



vendte, Gud velbehagelige Sindelag, saaledes som f. Ex. Offerhandlingen er Betegnelse af det hele Væsens Hengivelse til Gud, eller saaledes som Sjelens Renhed for Gud er symbolsk betegnet i de Badninger (Lustrationer), som høre til enhver Oldtids-Kultus, eller i de hvide Klædebon, som vare foreskrevne til Brug for og under Gudstjenesten; — **eller** ogsaa den er Afbildning af Guddommens Væsen og dette Væsens Aabenbarelser. Saaledes, naar i de hedenske Mysterier Gudernes Liv og Virken, deres Død og Gjenopreisning bleve fremstillet paa dramatiserende Maade, og heri atter et Billede var at søge af Solens aarlige Løb igjennem Jevndøgn og Solhverv, Naturlivets forskjellige Perioder og deres Indflydelse paa det menneskelige Liv.

Uagtet nu den religiøse Symbolik i Handling ikke kan indeholde og udtrykke Andet, end hvad der ogsaa indeholdes og udtrykkes i Ordet — ogsaa dette er jo kun Tankens Tegn og Afbildning —: saa er Handlingen derfor ikke simpel Gjentagelse af Ordet. Den supplerer meget mere Ordets Mangelfuldhed, har sine eiendommelige Fortrin, men visnok ogsaa sine eiendommelige Mangler. Ligesom, ved Lysstraalernes Samling i det ene Brændpunkt, Billedet pludseligt springer bestemt frem i rene og klare Omrids, saaledes formaaer det træffende, billedligsymbolske Tegn paa eengang at stille frem i fuld Klarhed for Sjelens Øie, hvad der ved Ordet kun langsomt og gradvis bringes til Opklaring. Hvilken Betydning af christelig Helligelse og Indvielse ligger saaledes ikke i Brugen af Korsets Tegn! hvilken gribende Sandhed i Symboler som den omvendte, udslukte Fakkel, eller den hvide Daabsdragt eller Asketestroningen*)

*) Denne Ceremonie forrettes i de katholske Kirker paa Askeonsdag, med de Ord: "Kom ihu, Menneske! at du er Støv, og skal vende tilbage til Støv; gier Bod, paa det du maa have det evige Liv."

ved Fastetidens Begyndelse! og hvorledes træder ikke Betydningen af den stille Uge for de christne Menigheder frem i de katholske Lande, hvor Kirkerne staae stumme og sørgende, uden Orgeltone og Klokkelyd, uden Billede og Prydelse, indtil ved Paaskefestens første Anbrud Tausheden og Sorgen sprænges, Orgeler og Klokker falde ind med deres stærkeste Klang, og de bedækkende Slør synke ned fra Billeder og de festlige Smykker! Men paa den anden Side — fordi Afstanden imellem det Oversandselige og de sandselige Tegn er langt større end ved Ordet, kan Ideens Indhold let blive for rigt, for overmægtigt og stort. Vil Symbolet desuagtet optage og rumme dette Indhold i dets Heelhed, da bliver det let til Intet, just fordi det vil være Alt; det sprænger sig selv som det overfyldte Kar, dets Indhold flyder over og falder fra hinanden i taaget, svævende Ubestemthed, — saaledes som det saa hyppigt er Tilfældet i overlæssede allegoriske Kunstfremstillinger. Og omvendt — dersom Symbolet, for at undgaae denne Fejl, begrænder sig, da vil det billedlige Tegn lettelig blive ufuldstændigt og urent, føre til skjev Opfattelse af Tingenes Væsen, eller sætte Følelser i Bevægelse uden Sandhed og Klarhed.

Det følger af den hele Charakteer af de hedenske **Naturreligioner**, at den dertil hørende Cultus fornemmelig bestod i en Række af symbolske Handlinger; thi det var her kun igjennem det Sandselige, at det Oversandselige blev stemtet; Guddommen fandt man kun i den synlige Natur. Naturens symbolrige Sprog blev saaledes Guds Sprog; til dette Sprog lyttede man, naar det gjaldt om at tydeliggjøre sig det guddommelige Væsen, og ikke mindre maatte man tye til dette Billedsprog, naar der skulde søges Udtryk for de fromme Stemninger og Følelser. Til denne billedrige Naturcultus er Modstykket givet i forskjellige Partier i den christelige Kirke — saaledes Gnostikerne i den gamle Kirke, Quækerne i den nye —, som saa aldeles miskjende den aandelige Forbindelse mellem Aand og Legemverden, Ordet og den symbolske Handling, at de ville have al Herlighed og al Kraft sammentrængt i Ordet alene; de overse, hvorledes Ordet, just fordi dets Væsen er at udtrykke Sandheden og Fromheden i bestemtere Tankeform, bliver i særegen Grad afhængigt baade af den Talendes Personlighed, hans Tænkning og Meddelelsesevne, og af en tilsvarende Sindsstemning hos den Hørende; hvor ofte finder ikke Ordet, uden egen Skyld, Indgangen spærret, saa det vender tomt tilbage, fordi en sympathetisk tilsvarende Stemning mangler hos Den, til hvem Ordet er henvendt! Men ogsaa i den katholske og den protestantiske Cultus er Forskjelligheden med Hensyn til det symbolske Elements Benyttelse i Gudstjenesten stor og charakteristisk. **Den katholske Cultus** stræber ikke videre end til at sætte det fromme Følelsesliv, i al dets ubestemte Almindelighed, i Bevægelse. En saadan mysterios-aandelig Indvirken kommer sikkrest og bequemmest til Maalet, ved at søge sin Vei gjennem Sandserne; og det er saaledes i sin Orden, naar det symbolsk-billedlige Element her bliver Hovedsagen, understøttet ved finere sandselige Opvækkelsesmidler af forskjellig Art. Men ikke sjeldent bliver denne Rigdom anvendt i saadant Overmaal, at al aandelig Virkning forspildes, idet den religiøse Vekhydning snart overvældes af forfængelige Pragtoptog og dramatiserende Scener, snart er udstykket i en Mængde kunstigt udtænkte og smaalig componerede Symboler. Derimod kan **den protestantiske Cultus** ikke frikjendes for en Overvurdering af Ordet, en Miskjendelse af dettes

Trang til at understøttes ved det Skjønnes og Helligdeliges Magt, som umiddelbart tiltaler Sjelen, og som, hvor det gjøres fornedent, kan bøde paa Ordets Mangler. Opgaven for den sande christelige Cultus er aabenbart sammensat af tvende Momenter, som det er vanskeligt at forene. Der bør nemlig i lige Grad være sørget for at tilfredsstille den fromme Trang i dens Almindelighed, uden at Gudstjenesten tør enten være beregnet paa en særegen religiøs Stemning, som skal medbringes af alle Tilstedeværende, eller være afhængig af personlig Veltalenhed og Talent, — og sørget for, ved Lærerudvikling og opbyggelig Tale at befordre det religiøse Livs Udannelse i bestemte Retninger til større Klarhed og Frugtbarhed.

I de hellige Handlinger, som ere indstiftede af Jesus selv, og i hvilke en særegen Forbindelse er givet af Ordet og den symbolske Skik, har den christelige Gudsdyrkelse sine faststaaende Grundformer, — Gjenstand for Ærefrygt og andagtsfuld Deltagelse hos christne Menigheder, hvor mange og hvor store Forskjelligheder der end ellers kunne adskille dem. Men allerede af denne Indstiftelse af Herren selv følger det, at Christendommens inderste Eiendommelighed maa være bragt i Form og Udtryk, være ligesom sammentrængt i Sacramenterne, som i "det synlige Ord, Ordets Afbildning", — for at bruge et Yndlingsudtryk af Reformatorerne. Og saaledes er det. Thi den ene Side af Christendommen: Guds Naades Aabenbarelse for Menneskene i Jesu Person og Kirken, hvor klart træder den ikke frem i Kirkens Sacramenter, af hvilke det ene betegner os Begyndelsespunktet af Frelserens Liv, hans Grundlæggelse af Kirken og den almindelige Kaldelse til at lade sig indlemme deri, — det andet er Endepunktet af hans Liv, hans Opoffrelse for Menneskene og det bestandige saliggjørende Samfund med dem! Og ikke mindre gjælder Dette om Christendommens anden Side: det Forhold, hvori Menneskene blive ved Christus bragte til Gud. Thi det ene Sacrament er Indvielsen af det christelige Liv ved Gjenfødelsen, det andet er dets Besegling ved Helliggjørelsen, — det ene er det engang Afsluttede, det andet det sig altid Gjentagende og Fornyende. Endnu klarere og fuldstændigere kan en saadan indbyrdes Supplering lade sig paavise ved det større Antal af sacramentlige Handlinger, som den katholske Kirke gjør gjældende. "Naar det i det Hele mangler den protestantiske Cultus paa Fylde, saa vil man, ved at undersøge det Enkelte, finde, at Protestanten har for faa Sacramenter; ja, han har kun et eneste, ved hvilket han viser sig virksom: Nadveren; thi Daaben seer han blot fuldføres paa Andre. Sacramenterne ere det Høieste i Religionen, det sandselige Symbol paa en overordentlig guddommelig Naade . . . Men et saadant Sacrament burde ikke staae alene; ingen Christen kan nyde det med sand Glæde, saaledes som det er givet til Glæde, naar ikke den symbolske eller sacramentlige Sands er nærvær hos ham. Han maa være vant til at betragte den indre Religion i Hjertet og den ydre i Kirken som fuldkommen Eet, som det store almindelige Sacrament, der igjen deler sig i mange andre, og meddeler disse Dele sin Hellighed, Ufortrænkelighed og Evighed . . . . Saaledes er i den katholske Kirke, ved en glimrende Række af lige hellige Handlinger, Vugge og Grav, hvor langt end disse tilfældigvis kunne være rykkede ud fra hinanden, forbundne i en uafbrudt Kreds. Men hvorledes er ikke denne, i Sandhed aandelige, Forbindelse adsplittet i Protestantismen, idet en Deel af hine Symboler blive erklærede for unøgte og kun nogle faa for ægte!" Dette

er bekjendte Ord af Göthe*), der paa sindrig Maade commentere over, hvorledes Katholicismens Helligdom omslutter det hele Liv, træder indvirende og forsonende ind i dets betydningsfulde Momenter af den forskjelligste Art, og han fører til den Tanke, at den protestantiske Cultus ogsaa her har, uden rimelig Grund, opoffret skjønne og frugtbare religiøs-æsthetiske Momenter, og med sædvanlig Iver indskrænket sig efter den tarveligste Nødvendigheds Fordringer. Det er ogsaa bekjendt, at Reformatorerne i den første Tid ikke vare utilbøielige til at forøge Sacramenternes Antal, og at optage Absolutionen saavelsom Ordinationen deri. Men tilvisse var det en rigtig og velgrundet Erkjendelse, der bragte Reformatorerne til at udhæve de hellige Handlinger, som alene blandt alle andre ere hvilisligen, efter den hellige Skrifts Beretning, indstiftede af Herren selv. Og hvor vilkaarligt viser det sig ikke for den nærmere Betragtning, naar Handlinger, aldeles forskjellige i Betydning og i Anvendelse for Livet, ere i den katholske Kirke sammenstillede som ensartede: — Daab og Nadver, som ere heelt igjennem religiøs-christelige Handlinger med Betydning og Gyldighed for enhver Christen, sammenstillede med Handlinger som Ordinationen, der alene gjælder en enkelt Stand, eller Ægtestabet, som blot gjælder Indtrædelse i et særegent Livs-Forhold!

Men det kan ikke være tilfredsstillende for den christelige Betragtning, at søge det Eiendommelige ved Sacramentet — Det, hvorved det hæver sig ud over alle andre hellige Handlinger — alene i den guddommelige Autoritet, hvis Indstiftelse har paatrykket det Uforanderlighedens Stempel under al Omskiften af de kirkelige Skikke. Til den ydre, kirkelige Vær-

*) "Aus meinem Leben". 7te B.



dighed maa ogsaa svare en indre Natur-Fortrinlighed; hvad der er anordnet af Jesus selv med uforanderlig Gyldighed, maa ogsaa besidde en eiendommelig Kraft, være Kilde til en eiendommelig aandelig Velsignelse. Kan nu en saadan Eiendommelighed i Kraft og Virksomhed paavises i Sacramenterne, og hvori bliver den at søge?

Vi have i det Foregaaende seet, at der i Sacramentet adskiller sig en dobbelt Side, hvorfra den hellige Handling fremstiller sig allerede for den ydre Betragtning: som Betegnelse af Guds Forhold til Mennesket, og som Betegnelse af Menneskets Forhold til Gud. Hvor nu Interessen er overveiende henvendt til den førstnævnte Forherligelse af Sacramentets Natur og Væsen, ved at stille det i Modsætning til andre kirkelige Handlinger som aldeles forskjelligartet, der vil den førstnævnte Side naturligen blive fremhævet; thi ved den bliver Veien aabnet til Forestillingen om det hemmelighedsfulde Naademiddel, ved hvilket den guddommelige Naade bliver tilført Mennesket paa overnaturlig Maade. Hvor derimod den religiøse Interesse yttrer sig som Trang til at gjøre sig den aandelige Virksomhed af Sacramentet, dens Forhold til den menneskelige Sjel ret fattelig og klar, der vil den anden Betragtningsmaade vise sig som den frugtbarere; thi ved den føres Tanken ikke ud over Det, der har sin Stadfæstelse i den fromme Bevidsthed: hvorledes Andagten finder i Sacramentet, paa særegen Maade, i særegen Betydning, Samfund med Gud og Christus. Disse tvende Retninger ere i den sande christelige Tro forbundne, og det er først i senere Tid, efter Reformationen, at de ere traadte ud fra hinanden i stridende indbyrdes Modsætning. Paa den ene Side nemlig bliver Sacramentet opfattet som en Handling, der skal indslutte i sig overnaturlige Kræfter, som sættes i

Bevægelse og bringe Mennesket i Besiddelse af særegne Naadevirkninger, saasnart den hellige Handling bliver udført fuldstændigt og nøiagtigt i alle Dele ifølge det kirkelige Sprog: opus operatum), og i samme Hensigt, hvori Kirken bevarer den hellige Indstiftelse; fra Menneskets Side skal intet Videre være fornødent, end at han ikke modvillig tilsværter Adgangen for Naaden. Dette er den katholske Kirkes Lære: det er i Sacramentet, at Præsten ret egentligt træder frem i sin høiere Charakteer som Undergjører, efter den Magt, der er bleven forlehnet ham ved Ordinationen. Men det paatrænger sig Enhver, hvorledes den aandelige Sphære her er bleven forladt, og ombyttet med en ganske anden. Skulde man ikke mene, at det var et physisk Experiment, hvorom Talen var, hvor Virkningen ikke kan udeblive, naar blot alle Dele ere tilstede, og Alt udføres i den rette Orden, ikke derimod en aandelig Indvirkning, der dog ikke kan tænkes løsreven fra de aandelige Betingelser i Sjel og Gemyt? — Denne Retning til det Overnaturlige og Magisk-virkende vil unægteligt være paa det Fuldstændigste forbrydet, naar Sacramentet fra først af bliver betragtet, ikke som Middel til at tilføre Mennesket Noget, det ikke allerede har, men alene som Betegnelse af Det, der allerede er tilstede i Mennesket, som offentlig Fremhævs-Bekjendelse altsaa, som ydre Tegn paa den fælleds Tro, der forbinder Medlemmerne af det samme kirkelige Samfund. Dette er Modsætningen til den katholske Lære om Sacramentets Natur og Virksomhed, og det var uden Tvivl for en stor Del netop Interessen ved at fjerne sig saavidt som muligt fra den katholske Kirke, der bragte Zwingli og senere Socinianerne (see S. 390 f.) til at holde fast ved denne Betragtning af Sacramentet som den ene sande og frugtbare. Men, da det nu maa indrømmes, at der gives



mange Tegn og Former, ved hvilke den samme Tro kan bekjendes og betegnes, saa kan det ikke negtes, at Sacramentet, naar dets Betydning herved skulde være udtømt, vil vise sig temmelig overflødigt. Det er derfor kun et Skridt videre i samme Retning, naar Quakerne uforbeholdent vrage Sacramenterne som Skikke, der i sig selv ere ufornødne, medens de derimod ere Kilde til megen Overtro; de lade sig nøie med den aandelige Gjenfødelse i Daabens, med den aandelige Forening i den hellige Nadvers Sted. — Et Mellemspor aabner sig imidlertid her for Betragtningen, imellem begge Ensidigheder: ved en Forbindelse af de tvende Sider, der kunne kaldes den guddommelige og den menneskelige i Sacramentet, ligesom i Jesu Personlighed, — saaledes altsaa, at Sacramentet, just derved at det med særegen Kraft og Klarhed fører den guddommelige Naade Mennesket nær, tillige bevirker fra Menneskets Side en fuldere og inderligere Tilslutten til Gud, en fastere Tro, en stærkere Tillid, en varmere Andagt. Dette er den Vei, som Luther og Calvin have betraadt. Sacramentets Virksomhed tager saaledes den samme Gang som Religionen overhovedet, som det guddommelige Ord: det er Kraften fra Gud, som virker paa Mennesket, og bringer Mennesket til Gud. Og en anden Gang end denne kan ikke tænkes, naar Sacramentet ikke skal rives ud af sin Forbindelse med Religionen, men netop skal betragtes som "det synlige Ord", der betegner det Samme og virker det Samme som Ordet, ikkun ved andet Middel og ad anden Vei.

Men endnu have vi intet Svar paa det Spørgsmaal: hvori den særegne Eiendommelighed skal søges i Sacramentets Væsen, hvorpaa den særegne Kraft beroer. Og, saafremt vi her søge Mere end mystiske, stærktydende men tidserfarende Ordformer, der just her ofte gjøre sig gjældende,

— søge et klart og bestemt Begreb: da maae vi vende tilbage til Det, der adskiller Sacramentet fra enhver anden kirkelig Handling, og dette er det særegne Forhold, hvori det staaer til Christus. I de øvrige Dele nemlig af Gudstjenesten er Christus fornemmelig Gjenstanden for Ord og Handling, og den menneskelige Mellemkomst spiller her en Hovedrolle; hvor afmagtigt og slovt kan ikke det hellige, mægtige Ord verde i den udvalgte Forkynders Mund! I Sacramentet derimod træder Christus selv frem, som handlende Subject, fortsættende sin personlige Virksomhed, tilstedeværende i prophetisk Tale og præstelig Handling, i de betydningsfuldeste Momenter, opfordrende og forjættende, knyttende og beseglende sit Samfund, medens den menneskelige Personlighed viger tilbage til den underordnede Rolle, som Udfører af Det, der er givet og foreskrevet i uforanderlig Form. Saaledes er det Christus selv, der her virker i sit forløsende, forsonende Kald paa mere umiddelbar Maade, — vistnok altid under Forudsætning af aandelig Modtagelighed, af troende Stemning; thi for den Ikke-Troende bliver Sacramentet uden Betydning og Kraft. Men netop i og formedelst det særegne Forhold til Christus, har Sacramentet sin eiendommelige Kraft: til at forøge Aandens Modtagelsesevne, og drage Menneskene til Christus i sand og levende Tro. —

Daaben er Indklemmelse i det christelige Troessamfund*), hvorved Kirken, efter den Form og Maade, som Christus har indstiftet, eller — hvad der er Samme — hvormed Kirkens Herre i og gjennem Kirken fornyer fra Dag til Dag og udvider Menneskenes Samfund med Christus. Daaben er "Gjenfødelsens Bad"**), Begyndelsen

*) Matth. 28, 19. **) Tit. 3, 5.



af det nye, til Gud og Christus indviede Liv. Og hvor betydningsfuld er ikke den hellige Skik selv, i sin oprindelige Skikkelse! Thi Nedsænkningen i Daabsvandet er ligesom en Vorden fra det gamle Liv, Opdukningen af Vandet er Opstandelse til det nye Liv*). Daaben er "en god Samvittighedspagt med Gud"**), til Helliggjørelse ved Troen. Men er da nu Daaben i sig selv Andet og Mere end Troens Bekjendelse og Beseglen, den symbolske Betegnelse af den aandelige Renselse og Gjenfødelse? Hvorledes kan det siges, at Daaben bevirker selv, hvad den betegner: Tro og Helliggjørelse? — I den hellige Skrift er Daaben stillet sammen og forenet med Tro og Lydighed: "Hvo som troer og bliver døbt, skal blive salig", hedder det***), og Daabens Indstiftelse†) lyder paa: "at døbe alle Folk i Faderens, Sønnens og den Hellige Aands Navn, og at lære dem at holde alt Det, Christus har befalet". Men hvorledes? maa her atter spørges: en reen udvortes Handling og Troen ere her forbundne, som om de skulde være indstiftelige! Og dog kan jo den Troende forblive udøbt — selv om Apostlenes Daab haves ingen Vished —, og ligesaa vel kan den Døbte forblive i sin Vantro; thi det staaer ikke i Kirkens Magt, at betrygge det Hellige mod Vanhelligelse. Men, skal denne Forbindelse af Daaben og Troen blive os klar i sin Betydning og Grund, da maae vi ikke standse ved Daaben som enkelt, for sig bestaaende Handling, men tænke den i dens hele Forbindelse med det kirkelige Liv: ikke alene altsaa som Individets Bekjendelse og Forpligtelse, men som Indvielse i det christelige Samfund, som Indklemmelse af den Enkelte i den store Helhed, fra hvis Liv og Virksomhed

*) Rom. 6, 4. Col. 2, 11. **) 1 Pet. 3, 21. ***) Mark. 16, 16. †) Matth. 28, 19. 20.

aandelige Indflydelser, Goder og Velsignelser meddele sig til Enhver. Naar da Den prises salig, som "troer og bliver døbt", da er herved Den betegnet, som ikke alene troer, men hvem Troen bliver Tilskyndelse og Trang til at søge Daaben, Deelagtighed i de Troendes Samliv, til Fremvæxt og Udvikling af den begyndende, fremspirende Tro. Troen bliver altsaa det Første og det Sidste, Udgangspunkt og Endepunkt; og Modsætningen er saaledes egentlig ikke mellem Døbte og Ikke-Døbte, men imellem Dem, der ere døbte af Tro og til Tro, og Dem, der ere uden Tro, hvad enten de ere døbte eller ikke.

Men, naar saaledes Troen er Hovedsagen, maa den da ikke ogsaa være Betingelse og Forudsætning for Daabens Betydning og Virksomhed? og kan nogen Fordring være retmæssigere, end at Daaben foretages i saadan Form og Maade, at Troen i det Mindste lader sig forudsætte som mulig? Vi kunne altsaa vel forstaae, hvad der i Skriften er yttret om Daabens Virkninger, fordi der ikke forekommer Spor til anden Daab end vorne Menneskers, ligesom ogsaa i den ældste Kirke, hvor en almindelig christelig Undervisning gik forud for Daaben. Men hvorledes skal Daabens Betydning kunne blive den samme, hvor den udføres paa spæde Børn? og hvor betænkeligt, ja hvor selvmodsigende synes det ikke, at lægge saa stor Vægt paa Troen, efter den Maade, hvorpaa Daaben nu bliver udført? Heri er den Indsigelse sammentrængt, som af ældre og nyere Partier er bleven reist imod Barnedaabens Gyldighed, som endogsaa hos Anabaptisterne (s. S. 456) har ført til Forkastelse af Barnedaaben som intetbetydende, og til den Fordring, at Enhver, som træder over til deres Parti, skal døbes paa ny, — det vil sige, efter deres Paastand: døbes for første Gang paa ret christelig Maade.



Denne Indsigelse mod Barnedaabens Gyldighed er atter i den senere Tid bleven fornyet med saamegen Styrke, at der vel er Opfordring til, her at tage dens Grunde nærmere under Overveielse*). Det er to Punkter, om hvilke Forhandlingen om denne Sag dreier sig. For det Første nemlig støtter Man sig til den Betragtning: at Det, der i historisk Hensende adskiller Sacramentet fra enhver anden ritelig Handling, netop er Indstiftelsen af Christus selv, at Sacramentet, som Følge heraf, er ophøiet over menneskelig Vilkaarlighed, uforanderlig i den Form, hvori det er bleven indstiftet, saa at det, forandret, ikke længere bliver den samme Handling. Og da der nu i Skriften ikke forekommer Spor til Daab af spæde Børn, da Belæring og Tro stilles sammen med Daab**), hvorved en voxen, selvbevidst Alder er forudsat: saa sluttes, at ingen Ret og Adkomst kan tænkes til at afvige fra den Daabsform, som er den eneste, der kan siges bevisligen at være indstiftet af Jesus og anvendt af Apostlene. Denne Bevisførelse og Slutning har en tilsyneladende slaaende Kraft, og navnlig for Protestanten, der vedkjender sig Grundsætningen om den hellige Skrift som øverste Regel for Troen og for Livet. Det er saaledes netop Skriftordets Autoritet og Indstiftelsens Form ved den hellige Nadvere, som Reformatorerne have gjort gjældende, naar de, ligesom Hussiterne og andre kirkelige Partier, fordrede Kalken tilbage som en Ret, der ikke kunde forholdes de Christne, og i de stærkeste Udtryk erklærede sig imod Undragelsen af den, som Forvanskning og Lemlæstelse af Sacramentet; synes det

*) H. Martensen: Den christelige Daab, betragtet med Hensyn paa det baptistiske Spørgsmaal. 1843.

**) Matth. 28, 20. Mark. 16, 16.

da ikke at være den haandgribeligste Inconsequents, naar de ved Daabens Sacrament have selv fort Ordet for en lignende Forandring? — Men det er dog indlysende, at en saadan Paaberaabelse af Skriftens Autoritet kan ske paa en Maade, hvorved den saaer dens Aand, Christi og den evangeliske Kirkes Aand imod sig: naar derved nemlig al fri Udvikling bliver tilintetgjort, og enhver i Form, saaledes som den er givet i Skriften, bliver stemplet som uforanderlig i alle enkelte Dele. Det kunde saaledes f. Ex. paastaaes, at Daaben ikke skulde have Betydning og Gyldighed, uden hvor den blev foretaget, saaledes som den beskrives af Apostelen*), som Nedsyppelse — en Form, hvorved unægteligt den symbolske Betydning først træder frem i sin Klarhed. Men der behøves kun Fingerpeg, for at aabne Blikket for den mægtige Forandring i Virkaar, Kirken har undergaaet fra den Tid af, da Daaben blev indstiftet, og for at gjøre det indlysende, hvor naturligt og nødvendigt den forandrede Daabsform er fremgaaet af den hele Forandring i Kirkens Tilstand og Liv. Vel kan det ikke omtvivles, at jo Forestillingen om Syndens Forhold til Mennesket, saaledes som den efter Augustins Tid blev almindelig herskende — om en Skyld, som Barnet bragte ind med sig ved Fødselen, og med den tillige sin Fordømmelse (see S. 302 f. 436) —, blev en stærkt medvirkende Grund til at fremskynde Daaben, som det eneste Middel til at afvende Fordømmelsen, at ikke Døden skulde gribe sit Bytte udøbt; før den Tid hed det endnu om Daaben: "Lad dem komme, naar de vove til, naar de undervises om, hvorfra de komme; lad dem blive Christne, naar de kunne kjende Christus: hvorfor iler den uskyldige Alder til Syndernes Forladelse? Lad dem

*) Rom. 6, 3. 4.



først lære at søge Frelsen, saa at det kan ske, at den gives til Dem, der begjære den" *). Men ogsaa uden Hensyn hertil: hvorledes maatte vel — naar vi ville med Alvor sætte os ind i hine Tiders Forhold — Forældre være tilmode, som fra Hedenskabet gik over til Christendommen, afsvørgende alt Samfund med Mørkets og de onde Aanders Rige, naar de skulde være nødsagede til at lade deres umyndige Børn tilbage i dette Rige! Og endnu mere: med hvilket Sind maatte vel christelige Forældre betragte deres Børn, fødte i Christenhedens Midte, og dog, som en Slægt af Uindviede, staaende udenfor det Samfund, hvori de selv fandt Lys og Fred og Salighed, uden sikkert Haab om at skulle opleve det Tidspunkt, da de skulde blive forenede med dem ved samme Bekjendelse! Det var de ømmeste Følelser, som her fandt sig dybt saarede; det var den christelige Tro i dens Inderlighed, Erkjendelsen af det kirkelige Samfund i dets hele Betydning og Værd, som her maatte finde sig i Strid med den overleverede Form, med Daabens Udsættelse til en modnere Alder. Det var saaledes intet mindre end vilkaarligt, det var **ifølge en indre Nødvendighed**, at Daabstiden efterhaanden blev almindeligt rykket tilbage til den spæde Barndomsalder.

Men bliver det ikke destomindre, vil man svare, dog altid en selvtiltagen Frihed, — uden anden Hjemmel end eget Ønske, egen Trang, der stiller sig over Christi Lov, medens dog den rette Friheds-Grændse maa engang for alle være bestemt ved denne Lovs Myndighed? Thi Talen er her ikke om Forandring af et eller andet uvæsentligt Punkt, der alene angaaer den ydre Skik, saasom naar Klespræengning

*) Tertullian, om Daaben (de bapt.), Cap 18.

med Vand er traadt istedenfor Neddypning, men om en Forandring, der synes at gribe ind i Daabens aandelige Betydning. Eller hvorledes skulde det ikke gjælde som væsentligt, naar man sætter en Skabning uden bevidst Liv i Stedet for det tænkende, underviste, troende Væsen? hvorledes vil man trøste sig til at benægte Betydningen af denne Forskjel i en Kirke som den protestantiske, som netop vil have det hele religiøse Liv indbefattet i Troen? Dette er saaledes det andet Hovedpunkt: om virkelig den Forandring, hvorved det spæde Barns Daab er traadt i Stedet for den Voxnes Daab, kan siges at angaae Daabens Væsen, at forandre dens Betydning. Vistnok kan nu Dette ikke nægtes, naar man bliver staaende ved Daaben, betragtet alene for sig, som Aflæggelse af Troesbekjendelse og Daabsløfte; det kan ikke nægtes, at Bekjendelse og Forpligtelse, aflagt af det fuldvoxne Menneske, grundet paa Prøvelse og Overlæg, har en ganske anden personlig Betydning, end hvor begge Dele aflægges af Andre paa Barnets Vegne. Vel har Man ei engang altid været villig til at indrømme Dette — til at indrømme, at Troen ikke kan antages at være tilstede i den Spæde selv ved Daaben. Man har talt om Kirkens Tro eller om Forældrenes Tro, der ved Daabshandlingen ligesom skulde træde i egen Troes Sted, og komme de Spæde til Gode — saaledes allerede i den ældre Kirke (hos de saakaldte scholastiske Theologer i Middelalderen), senere hos Reformatorerne, og lignende Forsvarsgrunde høres vel ogsaa endnu hist og her. Og vistnok — dersom man i en Sag som denne kan finde Tydestgjørelse og Beroligelse i den blotte Mulighed: Hvo tør benægte Muligheden af hemmelighedsfulde, udgrundelige Aandsoperationer, af en Fremlysning i Daabens Øieblik af den hidtil slummrende Bevidsthed, af en vis mystisk Rørelse af Aandens Liv, der kan gjælde som Tilnærmelse til Troen? Men, skal en saadan Mulighed her kunne gjælde som tilstrækkelig: hvortil kastes vi da ikke tilbage ved al Undersøgelse om det Sande og Virkelige? for hvilke Fictioner og Illusioner blive vi ikke da udsatte? Der er en uhyre Afstand imellem Det, et Menneske ikke tør benægte, og Det, om hvis Sandhed han tør holde sig forvisset; og med ringere end en saadan Forvisning tør vi ikke lade os nøie, hvor der skal være Tale om en Tro, der hviler paa virkelig Grund. Men et saadant Grundlag ville vi ikke savne, naar vi — som allerede erindret — holde fast ved Betragtningen af Daaben i dens Forhold til det kirkelige Samfundsliv. Det vilde vist ikke kunne nægtes, at Daaben var bleven en heel anden Skik, dersom den var bleven anvendt i sin nuværende Form, førend Kirken endnu var traadt ud af sin oprindelige Skikkelse, — dersom altsaa de spæde Børn af hedenske eller jødiske Forældre vare, hvor Leilighed dertil gaves, blevne døbte, uden at de tillige vare sikkrede det kirkelige Samfund som virkelige Medlemmer, eller dersom Man gik saaledes frem der, hvor Kirken endnu bestandigt befinder sig i samme Forhold, udbreder sig paa samme Maade som i sin oprindelige Tilstand: ved Missioner iblandt hedenske Folk. Men, sammenholde vi Kirkens nuværende Vilkaar med de oprindelige, da vil Spørgsmaalet blive dette: om ikke en Daab af christelige Forældres Børn har nuomstunder den samme kirkelige Betydning, som dengang Daaben af vorne Proselyter, der ombyttede den hedenske eller jødiske Religion med den christelige. Dengang, omgiven af Hedenskab og Jødedom, kunde Kirken kun udvikle sine Grændser og sin Virksomhed, ved at indvinde Bekjendere fra de fremmede Enemærker, ud af selve Modstandernes Midte, og det var en Selvfølge, at Kirken, i denne kæmpende Stilling, ikke kunde

anerkjende Andre som sine Medlemmer end Saadanne, som sig selv bevidste afsvore den gamle Tro, som kunde aflægge Regnskab og føre Forsvar for den nye. Nu derimod vorer Kirken frem af sig selv, ved altid nye Skud af sin egen Stamme; den udvider sine Grændser igjennem Familieliv og Huusliv; og vi kunne sige, at Barnet, som fødes i det christne Samfund af christne Forældre, staaer i et Forhold til Kirken, svarende til det, hvori Proselyten befandt sig ved sin Overgang til den. Allerede ved Fødselen er et saadant Barn omsluttet af det kirkelige Samfund; den første Opvaagnen af det aandelige Liv vil — saaledes som Christendommen omfatter og gjennemtrænger Livet — falde sammen med den første Opvaagnen af den christelige Bevidsthed. En Christelighed er her ligesom indpodet ved Naturen, der vil komme til Yttring ved de første, ubevidst eller med halv Bevidsthed modtagne Indtryk, og indvirke paa de første aandelige Udviklinger. Og, naar det dog allermindst kan staae som noget Tilfældigt for sig, om Mennesket fødes inden eller udenfor det christne Samfunds Grændser; naar vi meget mere heri maae erkjende den Orden og Følge, hvori Gud vil have Forløsningen og Helliggjørelsen ved Christus fuldbyrdet iblandt Menneskene: da tør vi ogsaa i den christelige Fødsel see et personligt Kald og en Berettigelse til Adgang til det kirkelige Samfundsliv, ligesom vi heller ikke kunne andet end forudsætte Samtykke og Ønske om Optagelse i dette Liv, dersom nogen Yttring kunde finde Sted. Og paa den anden Side — hvor vilkaarlig vilde ikke enhver Bestemmelse blive af et senere Tidspunkt for Daaben? hvor uundgaaeligt vilde det ikke blive, hvor jo dog et aandeligt og religiøst Samliv med christelig Omgivelse var gaaet forud, at den ydre Optagelse vilde falde langt senere end den indre? hvor stødende maatte det ikke erkjendes,



saaledes at ville holde ud fra hinanden, hvad der gaaer umærkeligt over i hinanden, at ville halvere den Christenfødtes Liv i tvende Dele, en for-christelig og en christelig? Heri altsaa, i Vestaffenheden af det christelige Samfundsliv, i det levende og interlige Samfund, hvori den Enkelte bliver bragt med Christus ved at indlemmes i og paavirkes af dette Liv, ligger Barnedaabens Retfærdiggjørelse. Thi, maa Livet betragtes og behandles som en Eenhed, og skal denne Eenhed have Charakteren af et Christenliv, hvis Begyndelse ikke kan — ligesaa lidt som Begyndelsen af det aandelige Liv overhovedet — henfættes til noget vist Punkt i Livet, beregnet efter Aar og Dage: saa har Indvielsen af dette Liv ogsaa sin rette Plads ved Inderadelsen i Menneskelivet, før at den christelige Tro kan fra først af blive Grundlaget for den hele paafølgende Udvikling.

Det er i det hele Liv, i den fuldstændige Udvikling af den christelige Trosspire — som er al christelig Opdragelses Formaal, ikke alene for det huuslige Familieliv, men ogsaa for den moderlige Omhu, hvormed Kirken maa antage sig sine Børn —, at den rette Stadfæstelse af Daaben bliver at søge. Men det har sin skjønne Betydning, at det, fra først af knyttede og efterhaanden udviklede, christelige Samfundsliv træder frem paa synlig Maade, i en Handling, hvor den Samstemning, som ved Daaben maatte og turde forudsættes, bliver lagt offentligt for Dagen. Dette er Confirmationens Betydning. Daabens Gyldighed kan ikke være afhængig deraf — og hvorledes skulde dette ogsaa kunne gjælde ved en kirkelig Handling, som er en ny Indstiftelse, og som jo dog kun er en, paa bestemt Maade anordnet, Stadfæstelse af den oprindelige Indvielse, der kan gives paa mange andre Maader, ved Ord og Gjerning? Men en

christelig Trang bliver herved tilfredsstillet for den Enkelte og for Menigheden, og Confirmationens Indstiftelse er Vidnesbyrd om den rette Erkjendelse og dybe Følelse af det religiøse Gemyts Fornødenhed, som just betegner de Mænd, hvem Ideen dertil og dens første Udførelse skyldes*). — Iøvrigt kan Man, ved at retfærdiggjøre den kirkelige Barnedaab, gaae endnu et Skridt videre, end her er skeet: erklære Barnedaaben ikke alene for en ret Daabsform, betydningsfuld og gyldig, men ogsaa for den ene rette i en christelig Menighed. Men heri turde være en Tilnærmelse til Extremet, ikke ringere end den, hvori Baptisterne gjøre sig skyldige, naar de ikke alene fordre Ret til at udsætte Daaben til den bevidste Alder, men tillige forkaste Barnedaaben som intetsigende eller ugyldig. Der vilde heri tillige ligge en Beføielse, ja Forpligtelse for den kirkelige Øvrigheds-Magt til at formene baptistiske Forældre at udsætte deres Børns Daab, og, i Tilfælde af Vægring enten fra Forældrenes eller fra de Geistliges Side, til at skride

*) I den katholske Kirke indtager vel Confirmationen sin Plads iblandt de syv Sacramenter, men den er der intet videre end en ydre kirkelig Skik, som en overnaturlig Kraft bliver tilskreven til at bestyrke og forøge Troen. Biskoppen bestryger den Døbte med en indviet Salve i Korsets Skikkelse, med de Ord: "jeg betegner dig med Korsets Tegn, og bekræfter dig med Frelsens Salve, i Faderens, Sønnens og den Hellige Aands Navn". — I den protestantiske Kirke er Tanken om en Stadfæstelse af Daabsløftet efter foregaaende Religions-Underviisning gammel; allerede Reformatorerne, navnlig Luther og Melanchthon, anbefalede Confirmationen i denne Form, og i forskjellige protestantiske Lande har den tidligere været brugelig, dog ikke som almindelig eller fast organiseret. Først Speners Nidkjærhed for Christendommen som Livsfag lykkedes det at skaffe Confirmationen almindelig Indgang i Tydskland, og derefter i andre Lande. I Danmark blev den indført under Kong Christian 6, i Aaret 1736.



ind med tvingende Midler, — en Fremgangsmaade i det Helligstes Tjeneste, som vidner tilstrækkeligt om Forvildelse fra den christelige Sandheds Spor*). Det er et andet Synspunkt end det kirkelige, fra hvilket Baptisterne gaae ud: Daaben som den Enkeltes personlige og bevidste, fuldstændige Indtræden i det kirkelige Samfund. Man kan finde dette Synspunkt eensidigt, forsaavidtsom Daaben her bliver betragtet alene som fri Handling, hvortil Individet bestemmer sig selv, ikke som Naademiddel i Guds Haand, der knytter Samfundsbaandet imellem den Enkelte og Christus. Men, naar det dog maa indrømmes, at Samfundet, der er knyttet i den bevidstløse Alder, først bliver til et virkeligt Samfund der, hvor det udvikles i et frit, selvbevidst Liv, saa bliver det vanskeligt, at forene en Paanøden af Barnedaaben, hvor Forældre ansee denne Form for urigtig og utilbørlig, med Grundsætningerne for christelig Troes- og Livs-Frihed. Istedetfor at Daaben er, som naturlig Følge af de forandrede Forhold i Kirkens ydre og indre Liv, bleven rykket tilbage til den spæde Barnealder, kunde upaatvivleligt ogsaa en anden Form tænkes at være bleven den kirkelige: at det nyfødte Barn blev ved kirkelig Høitidelighed foreløbigen knyttet til det kirkelige Samfund, medens Daaben som den fulde Indførelse deri — efter Tilbagelægningen af Barndoms-Aarene som den religiøse Forberedelsestid — blev udsat til den Alder, hvori det selvbevidste Liv var indtraadt. Til at benytte den Stærkeres Ret til at forbyde og forvise en saadan Form, vilde en evangelisk Kirke vist ikke finde gyldig Grund deri, at den selv har optaget og følger en anden Form, som den, der er dybere grundet i Kir-

*) Jpf. mit Skrift: "Om Kirkelvang ved baptistfødte Børns Daab". 1845.

kens Væsen og dens Forhold til Christus. "Det vilde være naturligt, siger Schleiermacher*), at overlade det til ethvert Husvæsen selv, om det vilde fremstille sine Børn til Daaben efter den sædvanlige Orden, eller først ved Aflæggelsen af deres Troesbekjendelse; og vi burde erklære, at vi ophæve den over Baptisterne udtalte Fordømmelsesdom, hvad dette Punkt angaaer, og at vi fra vor Side ere rede til at gjenoprette det kirkelige Samfund med de nærværende Baptister, naar de blot ikke ville erklære vor, ved Confirmationen fuldstændiggjorte, Barnedaab for ligefrem ugyldig, — hvorom det vel let maatte være muligt at blive enig." —

Den hellige Nadvere er indstiftet, efter Indstifterens egne Ord, til Ihukommelse af Herrens ofrende Kjærlighed og den deri sammentrængte frelsende Virksomhed,**) og derved til Fornyelse og Bestyrkelse af Troens Samfund.***) Naar nu Sacramentets væsentlige Betydning i det kirkelige Samfund og for det kirkelige Liv er angivet under disse Synspunkter, da skulde man vente, at den christelige Betragtning fornemmelig havde henvendt sig til denne Side af Sacramentet: til at tydeliggjøre sig, hvorledes Christus har synligt omfattet alle sine Bekjendere med det samme Sindelag, hvormed han omsluttede sine første Disciple, og optager dem Alle til Deelagtighed i den samme Frelses Velsignelse, og hvorledes det store Samfund her slutter sig paa synlig Maade, ligesom fordum det lille, til sin Herre og Mester, som Grenene til Stammen; hvorfra den frugtbringende Kraft strømmer ud til alle Dele.†) Men det er i en ganske anden Retning, at Betragtning og Reflexion er bleven ført ud. Offerhandlingen var, ikke uden

*) Der christl. Glaube. II S. 423 f. **) Luk. 22, 19. 1 Cor. 11, 24. 25.
***) 1 Cor. 10, 16. 17. †) 1 Joh. 1, 3. 6.



dyb religiøs Betydning, Middelpunktet i den gamle Verdens Gudsdyrkelse; og den hellige Skrift selv har ikke kunnet finde dybere og rigere Betegnelser for Betydningen af Jesu Død, end ved at fremstille den som Offerdød, som Hengivelse af Legem og Blod for Menneskenes Synder (see S. 394 f.) Nu er i den hellige Nadvere Brød og Vin givet som Herrens Legem og Blod, og saaledes laae da Intet nærmere, end at sammentrænge Betydningen af den hellige Nadvere i Offerets Begreb, fremstille Kirkens helligste Handling, hvor Jesu Opofrelse kunde siges at gjentage sig, som den høitideligste Offeract. Og hvormange Sammenligningspunkter vare ikke her givne, endogsaa i det Ydre! thi, ligesom der fordum bragtes Spise- og Drikkeoffere af Korn eller Brød og Vin, saaledes vare her de samme Elementer tilstede; og, ligesom de Gamles Offringer sluttedes med festlige Maaltider af Offerdyrenes Kjød, saaledes traadte i den gamle Kirke Kjærlighedsmaaltiderne i deres Sted (see S. 484). Saaledes blev det denne Betragtning af Alterens Sacrament, hvori den christelige Tro og Andagt tidligt fandt sin Tilfredsstillelse: som kirkelige Takoffer og som sandelig Gjentagelse af Christi Offer. Men heraf blev det atter den naturlige Følge, at Tanken med størst Interesse vendte sig hen til selve Bestanddelene af Sacramentet; og det Mysteriøse øvede her sin sædvanlige Tiltrækningskraft paa den menneskelige Tænkning. Forholdet imellem det Synlige og det Usynlige, mellem Brødet og Vinen i Nadveren og Herrens Legem og Blod blev Opgaven for grublende Eftertænken.

De forskjellige Forestillinger herom have ifærdeshed samlet sig om tvende Hovedanskuelser. I udviklet Form have disse, allerede i den gamle Kirke, bestaaet jevnsides med hverandre; men senere ere de traadte selvstændigt ud, enhver for

sig; og de tre kirkelige Hovedpartier, det katholske og de tvende evangelisk-protestantiske, have netop her, hvor Lære og Gudsdyrkelse falder sammen, deres væsentligste Adskillelsesmærke. Som den første Forestillingsmaade, der staaer længst hen til den ene Side, nævne vi den: at Brød og Vin ere blotte billedlige Tegn af Jesu Legem og Blod, efterdi Indstiftelsesordene: "det er mit Legem — det er mit Blod" ikke skulle være at forstaae anderledes end "det betyder"; ligesom naar Jesus siger: "jeg er det sande Vintræ", eller Paulus siger, i den allegoriske Udtydning af Fortællingen om Sarah og Hagar: "disse ere de tvende Pagter" *). Dette er den Forklaring, til hvilken Zwingli har holdt sig, og efter ham en Deel af den reformerte Kirke. Det er den rene Forstands-Opfatning, som bliver staaende ved det Simpleste, Jeneste og Fatteligste: Brød og Vin er i Sacramentet intet Mere end udenfor det — Erindringstegn; og saaledes bliver Sacramentets Nydelse heller intet Videre end en Ihukommelses-Akt. Om nogen aandelig Virkning, der skulde være Sacramentets Frugt, vil der altsaa ikke blive Tale, men alene om en from Erkjendtlighedes-Ytring fra Menneskets Side. Sacramentet bliver ikke betragtet som Naademiddel, rigt og stærkt til at forøge Troen, men som et Vidnesbyrd om den Tro, der allerede er tilstede i Mennesket, og anser at udtale sig i synlig Skik. Modsætningen hertil er given i den katholske Lære: at Brød og Vin i Sacramentet ikke længere virkelig ere Brød og Vin, men alene har beholdt de Egenskaber tilbage, som falde i Sandserne (Udseende, Lugt og Smag), for at ove Troen, medens det i Virkeligheden er Legem og Blod. Nemlig: Jesu Ord: "det er mit Legem — det er mit Blod" skulle være

*) Joh. 15, 1. Gal. 4, 24.



at forstaae aldeles efter Bogstaven. Altsaa: i det Øieblik, da Jesus rakte sine Disciple Brødet og Vinen med disse Ord, var det ikke længere Brød og Vin, men — saaledes som han talede, efter Ordenes Lydelse — Legem og Blod. En underfuld Forvandling af Substantsen (Transsubstantiation) var altsaa foregaaet, uden at den kunde sees med Øinene eller føles med Hænderne; og den samme Forvandling foregaaer uophørligt, hver Gang at den ordinerede Geistlige udsiger Indstiftelses-Ordene i Indvielsens hellige Øieblik. Det saaledes forvandlede Brød og Vin træder altsaa ligefrem i Christi Sted; det er, hvormeget end Sandserne have at indvende derimod, hans virkelige og naturlige Legem og Blod, der nydes. Naar Sacramentet derfor opløftes til Beskuelse eller bæres omkring i høitidelig Procession, bliver det Gjenstand for samme Tilbedelse, som Christus selv vilde være det; og, ligesom Legem og Blod ikke bestaaer hvert for sig, saaledes læres det fremdeles, at Vinen er tilstede i selve Brødet, saa at Den, der nyder Herrens Legeme i det hellige Brød, med det Samme ogsaa nyder hans Blod. Paa den samme Slutning støtter den katholske Kirke sig, naar den, som bekjendt, indskrænker Lægfolks Communion til Brødet alene, og erklærer denne for aldeles fuldstændig; og, saa ofte som frieresindede Partier før Reformationen — saaledes Waldenserne i Frankrig i det tolvte, og Hussiterne i Bøhmen, i det femtende Aarhundrede — have, beraabende sig paa Jesu egen Indstiftelse, fordret Kalken tilbage i Sacramentet, har Kirken afslaaet dette Forlangende, og endogsaa erklæret det for en hetterst Paastand, at Kalken skulde nødvendigen høre med til det hele og fuldstændige Sacrament. Men overhovedet er denne Nydelse, som Communion, ikke Hovedtingen ved Sacramentet i den katholske Kirke; derimod — sigtsom

Christus engang har offret sig for Menneskene, saaledes læres det, at Kirken nu dagligt gjentager dette Offer, ved at frembære Herrens Legem og Blod, i det forvandlede Brød og den forvandlede Vin, til Forsoning for de Troendes Synder, baade Levendes og Dødes. Dette er Betydningen af den kirkelige Messe, Middelpunktet af den katholske Gudsdyrkelse, som er omgivet med den høieste Festlighed og Glands. I denne Act har den katholske Kirke sin mystérieuse Offerhandling, og det er saaledes først ved Kirkens og dens Tjeneres Mellemkomst, at Forsoning og Syndernes Forladelse, hvortil Adgangen er bleven aabnet ved Christi Fortjeneste, skal komme de Troende Hver for sig til Gode.

De tvende her fremsatte Læreformer, den zwingliske og den katholske, danne en Modsætning til hinanden indbyrdes: efter hiin have vi i Sacramentet blot billedlige Erindringstegn, efter denne have vi derimod Tingen selv i physisk, kun ikke synlig, Virkelighed. Ogsaa her staaer et Midtspor tilbage, og paa dette finde vi Luther og Calvin, ihvorvel med nogen Forskjellighed, at mødes. Man kan nemlig holde fast med Tanken ved en høiere Natur af Sacramentet, ikke som en Omskriften af den physiske Natur ved legemlig Forvandling, men grundet i en særegen Forening med Jesus, som iøvrigt altid beholder en hemmelighedsfuld Charakteer, der afskjærer Veien for nærmere Forklaring; man kan fortrøste sig til en eiendommelig virkende Kraft i Sacramentet — ikke af overnaturlig Art, men som, ved særegen Indvirken paa det aandelige Væsen, ved særegen Styrkning af Troens Liv, bringer den Troende i nærmere Samfund med Christus. Heri — i at søge ud over den zwingliske Tørhed og Fattigdom, men tillige vige tilbage fra den katholske Legemliggjørelse af det Aandelige, i at holde fast ved



et Mysterium i Sacramentet — vare Luther og Calvin enige, medens de derimod ikke kunde mes angaaende den nærmere Beskaffenhed af Christi Nærværelse i Sacramentet. Luther nemlig lærer, at Christus er i Sandhed og virkelig tilstede i Nadverens Sacrament, vel ikke paa physisk og legemlig Maade, men dog saaledes, at han ligesaavel er tilstede, hvor Sacramentet nydes af Vantroende, som hvor det nydes af Troende, ikkun at det af Disse alene nydes til aandelig Velsignelse. Calvin indrømmer Tilstedeværelsen som sand og virkelig; men, spørger han, naar det Virkelige ikke er legemlig Virkelighed, Hvad kan det da være Andet end aandelig Virkelighed, og hvilken Virkelighed har vel hjemme paa Nadveren Enemærker, uden netop den aandelige? Altsaa: aandeligt er Christus tilstede, formedelst Troen, men altsaa ogsaa alene for de Troende; hvor Sacramentet nydes uden Tro, der nydes det blotte Brød, den blotte Vin. — Det er bekjendt, hvor heftige og langvarige Stridigheder denne Forskjellighed imellem den lutherske og den calvinske Lære og Nadveren har foraarsaget, — Stridigheder, som have fortæret mange af de ædleste Kræfter i den protestantiske Kirke, bragt Adsplittelse ind, hvor det gjaldt at holde sammen imod fælles Modstandere, og givet et ubrederligt, fiendtligt forfølgende Sindelag Næring. Det er et mørkt Parti i vor Kirkes Historie, og de Foreningsforsøg, som ere blevne gjorte i ældre Tider, ere alle strandede paa Indsigelse og Modarbeiden fra luthersk Side af Dem, der i enhver Tilnærmelse til den reformerte Kirke have villet see Affald fra den sande Lære og Forraaden af Sacramentet. Ville vi nu her søge et fast Punkt for vor Dom, om Sandheden her er paa Deres Side, der stræbe til Forening, eller paa Deres, der arbeide paa at vedligeholde Adskillelsen, da kunne vi ikke feile ved at gaae ud

fra Sacramentets Betydning som Naademiddel: til at styrke og befæste Samfundet med Christus. Thi, at Dette er det høieste og fornemste Synspunkt, siger enhver Christens egen Bevidsthed; eller skulde ikke Enhver vide med sig selv, at det ikke er Foreningsmaaden imellem Christi Personlighed og Brød og Viin i Nadveren, men Foreningen imellem Christus og de Christne, som under den hellige Handling selv vinder Liv og Klarhed for hans Sjel, og at det er ved Opklaring og Levendegjørelse af dette Samfund, at Sacramentet bliver os til Velsignelse? Et religiøst Schisma kan her altsaa kun blive forsvarligt, naar Forskjelligheden, som finder Sted, er af den Art, at den maa hindre fra at finde Opbyggelse og at fremme det religiøse Liv i Forening, altsaa naar Forestillingerne ere væsentlig forskjellige om Sacramentets Virksomhed og om Betingelserne derfor; thi, hvor dette var Tilfældet, der maatte nødvendigen medbringes ganske forskjellig Sjelstemning, ligesom det ogsaa vilde være væsentlig forskjellig Virkning, der ventedes af Sacramentet. Dette gjælder nu tilvisse om Katholiker paa den ene og Protestanter paa den anden Side, ikke derimod om Lutheranere og Reformerte, navnlig ikke hvor Calvins Lære er den gjældende; og den Forening af begge Broderkirker, som i de senere Aar (siden 1817) er bleven tilveiebragt i de tydske Stater, skjønt ikke uden Modstand af de strenge Lutheraneres Parti, vil upaatvivlelig staae i Kirkens Historie som hædrende Vidnesbyrd om den fremskridne Indsigt i, hvad der i Troessager er at agte for det sande Fornødne. —

Forberedelsen til den værdige Deeltagelse i den hellige Nadvere har Apostelen Paulus betegnet med disse Ord*): "Hvert Menneske prøve sig selv, og saaledes æde han af Brødet, og drikke han af Kalken". En saadan Selvprøvelse, foretaget med Alvor og Oprigtighed, fører til Erkjendelse af egen Syndighed; og, hvor den Geistlige staaer i Sandhed som Sjelesørger i sin Menighed, der vil det for mangen Bodfærdig og Angergiven være en naturlig Trang, at tye hen til ham, at oplade sit Indre for ham, og hos ham at søge Trøst og Raad og aandelig Veiledning. Naturligviis var en saadan Syndernes Bekjendelse i den gamle Kirke fri og utvungen; men lidt efter lidt blev den betragtet som kirkelig Tvangspligt, indtil det endelig, paa en Kirkeforsamling i Rom 1215. under Pave Innocents 3, blev befalet alle Troende, i det Mindste engang aarligt at aflægge fuldstændigt Skriftemaal for den vedkommende Præst. Og den katholske Kirke kunde ikke standse, førend dette Punkt var naaet. Thi Fornaalet for den kirkelige Bod er Absolutionen, hvor formelig Syndsforladelse bliver meddeelt af Præsten, i Kraft af den forlehnede Myndighed, paa Guds og Kirkens Vegne; men en saadan Eftergivelse af Syndens Straf forudsætter dog i det Mindste fuldstandig Kundskab til Synden, ved hvilken Straffen har været forskyldt. Kirken lærer derfor ogsaa, at Absolutionen bliver uden Kraft, dersom nogen væsentlig Synd er forsætligt bleven forviet.

Imod dette saakaldte hemmelige Skriftemaal (det tydske "Ohrenbeichte") have Reformatorerne paa det Stærkeste erklæret sig. De erindre, hvorledes der, efter det sande christelige Begreb om Synden som Aandens onde Retning og Villens onde Attraa, ikke kan tænkes nogen Udtømmelse af Syndens Maaden ved Optælling af enkelte Ytringer, i hvilke den er fremtraadt som synlig Gjerning, — erindre om, hvilken Aengstelse herved er beredt Samvittigheden, ved den bestandige Tvivlen, om ogsaa Skriftemaalet har havt den fornødne

*) 1 Cor. 11, 28.

Fuldstændighed til at forstaae Andeel i Absolutionen. Saaledes er Skriftemaalet i den protestantiske Kirke, i egentlig Betydning som Bekjendelse af Synder, vendt tilbage til sin oprindelige Frivillighed. Men, naar desuagtet Absolutionen er som kirkelig Skik bibeholdt i vore Kirker, uden at nogen Syndsbekjendelse er gaaet forud, da følger det af sig selv, at den ikke kan have den samme Betydning, som tillægges den i den katholske Kirke. Den er nemlig ingen Tilsigelse af en Syndsforladelse, som ikke allerede haves, men et stadfæstende Udsagn af den Geistliges Mund om den guddommelige Barmhjertighed imod Syndere, om hvilken den Troende og Angergivne allerede har Forvisning i sin christelige Tro: "Hvo som troer, at Synderne forlades ham formedelst Christus, har allerede modtaget Syndsforladelse formedelst Christus", heder det i et kirkeligt Bekjendelsesskrift*). En saadan Handling, beregnet paa at befæste den trøstende Forvisning om Guds Naade hos den Enkelte, er vistnok fuldkommen beregnet paa den menneskelige Naturs Fornødenhed i Prøvelsens alvorlige Tid. Thi, ligesom den almindelige Tro paa et guddommeligt Forsyn, som styrer Verdensbegivenhedernes Gang, ofte kan være forbunden med Mistvivl og Forsagen i egen Trængsel og Nød, saaledes er der en stor Afstand imellem den almindelige Tro paa den guddommelige Kjærlighed, og den faste Forvisning om, at Man selv — naar Sjelen ængstes og knuges af Syndens Bevidsthed — ter henfore denne Naade til sit eget Jeg, troe sig omsluttet af dens Favn. Men, naar det dog atter ikke er Meningen, at Absolutionen skal tænkes at tilføre Mennesket, hvad han før den ikke var i Besiddelse af, da kan det heller ikke kaldes vel betænkt, at der beholdes en

*) Repetitio confessionis (Gjentagelse af Troesbekjendelsen), forfattet af Melanchthon i Aaret 1551.



Anordning af denne Handling, som nødvendigen maa tjene til at bestyrke den falske Tro, at Præsten her skulde, paa hierarchisk Viis, træde frem med Fuldmagt til at meddele Syndernes Forladelse; og Dette bliver Tilfældet, naar Præsten henvender sig til enhver Enkelt, under Haandspaalæggelse, med høitidelig Tilsigelse af Syndernes Forladelse. Absolutionen kan, efter sin Betydning i den evangelisk-protestantiske Kirke, ikke være bunden til denne eller hiin bestemte Form; den er kun en Udvikling og speciel Anvendelse af Evangeliets Lære; thi — som Melanchthon saa smukt siger — "Evangeliet er selv intet Andet end Absolution". Det vilde derfor upaatvivlelig være den mest evangeliske Form, naar i vore Kirker Absolutionen, istedetfor at udgjøre en særegen Act, blev indvraget i selve Skriftetalen, som er den kirkelige Forberedelse til Sacramentets Nydelse, saaledes at denne gav en Udvikling af Evangeliets Trøst for Syndere, og sluttede med et velsignende Ønske, hvori det trøsterige Indhold var sammenfattet. Dette er ogsaa den ældre og oprindelige Form. Thi det er først i Middelalderen (i det 12te og 13de Aarhundrede), at disse Formularer bleve almindelige, som senere ere bibeholdte, i hvilke en kirkelig Magt til at meddele Syndsforladelse er udtrykt; før den Tid indskrænkede den Geistlige sig til et Velsignelses-Ord: "den almægtige Gud forbarme sig over Dig!" eller: "Gud give Dig dine Synders Forladelse!" Ogsaa her vilde Kirken vise sig den sande evangelisk-protestantiske Charakteer tro, ved en Restaureren af den ældre Kirkes Forbillede, renset fra Overmaling af senere Haand*).

*) Jos. Nordam: Om Fornødenheden af en Reform af det kirkelige Skriftemaal. 1839.

# XXIV.

## Kirkens Fuldendelse.

Efterat vi have, i det nærmest Foregaaende, fæstet vort Blik paa den kirkelige Gudsdyrkelse, som det synlige Udtryk af Kirkens Liv og det synlige Middel for dens Virksomhed, vende vi tilbage til Kirken i dens Hæelhed: som det store, Menneskeheden omfattende Guds-Rige, hvor Menneskene, indbyrdes forenede og oplivede i det Indre ved fælleds christelig Tro og christelig Kjærlighed, leve og virke med hverandre og for hverandre til Helliggjørelse for Gud.

Men er vel Dette Andet og Mere end et Billede, udkastet og udsmykket af den fromme Tanke? hvorledes skal Sandheden af dette Begreb om Kirken kunne retfærdiggjøres, naar vi sammenholde det med Virkeligheden, og paa alle Punkter synes at finde et Modstykke til Idealet? Hvad Øiet her først støder paa, er den Grændse, der viser os Kirkens Enemærker indskrænkede til en Deel, den langt ringere Deel, af Jorden, viser os en Modsætning af Dem, der befinde sig indenfor denne Grændse, og Dem, der staae udenfor, tildels endog uden at Christendommen har naaet til deres Øre. Og en **anden** Modsætning er ikke mindre virkelig og væsentlig, om end ikke altid lige synlig: imellem Dem, der, indenfor Kirkesamfundets Grændse, i Sandhed ere Christne, efter Tro og efter Sindelag, og Dem, der ere Christne af Navn alene. Skal denne Grændse, denne Modsætning være blivende? skal Christus her vorde den seirende Magt, og føre sit Kald til Ende? hvorledes og naar skal dette ske? Og fremdeles —



kaste vi et Blik ind i Kirkens indre Liv, i dette Samfund, hvor der skulde være Enhed i Tro og Haab og Villiens Retning, da synes Mangfoldighed uden Enhed, Opløsning uden Sammenhold, at være det trøstesløse Billede, der allevegne træder os imøde. Der er **Modsætning i Lære** — modsatte Grundretninger, som drage sig igjennem alle Perioder af Kirkens Liv, og have efterladt sig dybe Spor i denne Opløsning af det ene Christensamfund i forskjellige Kirker, denne Udskillen fra de enkelte Kirkesamfund af saamange Secter, Partier, Skoler, der bekæmpe hverandre med aandelige og legemlige Vaaben, besmittende Christenheden med alle Optrin af Ufred, Fjendskab og Forfølgelse. Der er **Modsætning i Gudsdyrkelsens** Form og Maade, større end i noget andet religiøst Samfund. Eller kan man træde fra en katholsk Pragtkirke ind i en puritansk eller quækersk Bedesal, fra det høitidelige Gudshuus, hvor alle Midler ere opbudte til Gudsdommens Forherligelse ind under det simpleste Tag, hvor Helligdommen alene er at søge i den Frommes eget Indre, fra den vieblendende, sandseberusende Ceremonietjeneste til de nøgne Vægge, hvor Andagten skal have Alt i sig selv, i sin Udtalen i Ord og Sang, — uden at spørge sig selv, hvorledes det dog er muligt, at disse gudstjenstlige Former alle tilhøre een Religion og een Religions Bekjendere? Og er vel i det religiøse Liv **Modsætningen** ringere? mellem en utrættelig, udbredt Gjerningsvirksomhed, og en Hengivelse til uvirksom Selvbeskuelse, mellem en Tilbagevenden til den gamle Verdens Spøgelser og Selvpinsler, og en Misbrug af christelig Friheds Navn til at sætte sig ud over al sædelig Lov og Orden. Allerede de løselige Indblik, vi, ligesom i Forbigaaende, have havt Leilighed til at gjøre i Kirkens Historie, have vist os, hvorledes aandelige Retninger, Lærdomme

og Forestillinger, staae skarpt og udelukkende over for hverandre, — mangengang med en saadan Charakteer af Overspænding og Ensidighed, at vi have Moie med at tænke os dem hyldede med virkelig og alvorlig Overbevisning; og der, hvor Eenheden endnu synes at være bevaret, vil ethvert Skridt dybere ind i de kirkelige Forhold lade os opdage Forskjelligheder og Modsætninger.

Denne Modsætning og Strid — paa Eriemærker, som ere indviede til Fredens og Sandhedens Eenhed — kan ikke andet end mangengang forekomme os ret nedslaaende, og mangle ædle og fromme Gemytter have ved Betragtningen heraf følt sig dybt saarede, ængstede og nedtrykte. Her, hvor Trang og Fornødenhed er hos Alle den samme, synes det jo dog, at Tilfredsstillelsen maatte være at søge ad samme Vei, at finde ved samme Endepunkt. Men hvor lader her et Punkt sig paavise, hvor Menneskenes Overbevisning og Tro er den samme? og hvad Betydning kan det vel have, at Christus er kommen til Verden som Veien og Sandheden, naar Enhver, nu som før, besvarer sig det gamle Spørgsmaal, Hvad Sandhed er, paa sin forskjellige Maade, naar Livet deler sig, nu som før, i Veie ad de forskjelligste Spor?

Vel er det nu sandt — hvorom vi ofiere have havt Leilighed til at overtyde os —, at Forestillinger og Værdomme, som, ved første Blikkast og udvendt af den historiske Forbindelse, kun vise sig som ubegribelige Tankeforvildelser, træde frem i et andet, roligere og mere forsonende Lys, naar vi sætte os ind i den hele aandelige Betragtningsmaade, hvoraf de ere fremgaaede. Det er endvidere sandt — og ogsaa herpaa have vi fæstet vor Opmærksomhed —, at Forskjelligheden ikke udelukker en høiere, almindeligere Eenhed, og at det just er igjennem Forskjelligheder, at Veien fører til altid sandere og større Eenhed i de menneskelige Forhold; og saaledes tør vi, ved alt det Stridende, det Ufuldkomne og Slette, der nu forvirrer og formørker Livet omkring os, ikke lade os gjøre vaklende i den Tro, at den sammenholdende Magt er stærkere end den opløsende, at der i den er en Kraft til at føre Menneskene, gjennem alle Forviklinger og Omveie, fremad til større Renhed og Frugtbarhed af christeligt Liv. Men til et endeligt Hvilepunkt komme vi dog ikke endnu ved en Skuen ud i saadanne Fremtids-Vilkaar. Thi, saalænge som der er Fremskriden, er der ogsaa Strid; en Fremskriden i det Uendelige er Strid med modstræbende Magter i det Uendelige, og saaledes er, hvor langt end Tanken søger fremad, Fuldendelsens Punkt dog ikke naaet. Saalænge som det menneskelige Liv og dets Udvikling er bundet til de samme Timelighedens Vilkaar som nu, vil der vedblive at være Strid imellem Kjødet og Aanden, og hvad der hindrer den rene og fulde Virksomhed af Kræfterne i Menneskets Indre, vil i samme Forhold hindre den fulde Samvirken af de aandelige Kræfter imellem Menneskene indbyrdes. Altsaa: paa Jorden, i en Verden af Mennesker, hvis Liv er Strid, er tilkæmpet Udvikling fra Trin til Trin i det korte Tidsrum, som adskiller Vuggen fra Graven, kan Kirken ikke tænkes i sin Fuldendelse, som et Guds-Rige, hvor Aandens Eenhed er bevaret i Fredens Baand.



Det er denne Erkjendelse af, hvorledes Synd og Forkrænkelighed er indflettet i den Tilværelse, hvori Mennesket befinder sig under Jordlivets Vilkaar, og saaledes trænger sig, med adspiltende og opløsende, fordærvende og forvirrende Magt, ind i ethvert menneskeligt Samfund, og tillige Vevidstheden om, at Mennesket bærer i sin Sjel, hvad der her bliver nopnaaet — ikke alene af Ønsker og Længsler, men ogsaa

af Anlæg og Kræfter, — der til alle Tider har vendt Sind og Tanke til det Hinsidige, vakt Haab om og Længsel efter en fuldkommnere Form af Livet, vel dannet efter det Jordiske, men med stærkere, sandreagtigt virkende Kræfter, med uforstyrret Fred og Lyksalighed. Den hellige Skrift trykker sit Indsegl paa denne Forventning. Den viser os hen til "Dagenes Ende", da denne Verden, Tingenes Orden, som den nu bestaaer, skal være afsluttet, da Christus skal komme at dømme Levende og Døde, hvorefter der skal være "nye Himle og en ny Jord, hvor Retfærdighed skal bo",*) og Menneskene skulle være "lig Engle"**) udløste af den grove Sandselighed, der nu tynger og nedtrykker Aanden, være — efter den digteriske Beskrivelse i Aabenbarings-Bogen — Borgere i "det nye Jerusalem, der nedstiger fra Himlen, smykket som Bruden for sin Brudgom, . . hvor Gud skal aftørre enhver Taare af Menneskenes Øine, hvor der ikke skal være Død eller Sorg eller Skrig eller Møie, ingen Besmittelse eller Løgn, hvor Gud tilbedes af sine Tjenere, og han selv er deres Lys".***) Det er saaledes ikke Mennesket alene, men den hele Naturorden, Forjættelsen gjælder. Thi ogsaa i den physiske Natur giver Syreet og Synet af saamegen indre Fortærrelse, af saamange voldsomme Udbrud og ødelæggende Omvæltninger Billedet af en Tilstand, hvor nye Former af Livet kun under skærende Fødselssmerter komme til Udvikling; derfor — som det hedder hos Apostelen †) — "sukker al Skabningen indtil nu", efter at "frigjøres fra den Forkrænkelighedens Trældom, som den er underlagt, og faae Deel i Guds Børns Herlighed". Og hvor sandsynligt er ikke Menneskets

*) 2 Pet. 3, 13. **) Matth. 22, 30.
***) Åab. 21, 2. 4. 22, 5. †) Rom. 8, 19-22.



fulde Forløsning betinget af en tilsvarende Gjenfødelse af Tingenes Orden, som omgiver ham! Thi vel kan Mennesket, ved Tankens og ved Villiens Magt, hæve sig ud over den; men i Virkeligheden — hvorledes er ikke Alt fremdringende, dannende, tilendeførende Virken fra Menneskets Side i sit Udfald betinget af gunstigt eller ugunstigt Forhold til Naturtingene! hvor ofte bliver ikke den sædeligt virkende, den kunstnerisk skabende Aand overvældet af Elementernes Magt, og hvilke Kræfter maae ikke opbydes og anvendes, hvor moisom en Trællen i Materien er ikke fornoden for at gjøre Naturmagten Modstand! Hinsides altsaa det jordiske Livs Grændser, paa et Tilværelses-Trin, ophøiet over den nærværende Begrændsning, den nærværende Strid imellem Aand og Materie, er det først at Kirkens, det aandelige Menneskesamfunds Fuldendelse kan søges. Og hertil fører selve Skriftens Benævnelse af Kirken som "Guds Rige"; thi i Guds Rige er Tidens Grændse udelukket, ligesaavelsom Rummets. Saaledes som derfor dette Rige er beskrevet i Skriften, omfatter det det Dennesidige og det Hinsidige som Enhed, ligesom ethvert tidligere og senere Afsnit i det jordiske Liv samler sig til Eet; og, naar Christi Rige er "ikke af denne Verden"*) hvorledes skulde det vel da kunne tænkes som indskrænket til denne Verden? hvorledes skulde vel Christus være, i dette Liv alene, at tænke som Troens Midtepunkt og Helliggjørelsens Herre?

Men, naar saaledes den christelige Lære om Kirken først finder sin Afslutning, ved at søge Fuldendelsen af det her Begyndte og Indledede i et hinsidigt Liv: da er Dette ikke at forstaae, som om Evangeliet skulde have Svar tilrede paa

*) Joh. 18, 36.

alle de Spørgsmaal, som Mennesket kunde ønske besvarede, angaaende denne Fuldendelses Beskaffenhed og de Vilkaar, under hvilke denne skal opnaaes. Det kan ikke nok tages til Hjerte, hvor aldeles Skriftens Ytringer om det hinsidige Liv have en prophetisk Charakteer — det vil sige: Skriften flytter os ikke, som ved et Aabenbarelsens Tryllestag, over og ind i et Tilkommende, der staaer losrevet fra det Nærværende; den meddeler ingen Orakler om den hinsidige Tilværelse i dens enkelte Vilkaar; men den aabner vort Øie til at kjende og agte paa Spirerne til den tilkommende Udvikling, som ere givne i det Nærværende, skærper det aandelige Syn til at forfølge disse Udfoldningens forskjellige Trin, og saaledes at gribe et Billede af Livet, hvori det sædelig-religiøse Ideal er Virkelighed. Hvad der gjælder om al prophetisk Tyden og Varslen, at Visshed og Klarhed i det Hele og Store er forenet med svævende Ubestemthed i de enkelte Omrids, det gjælder ogsaa om Skriftens Antydninger om det Hinsidige, og intetsteds er det mere fornødent end netop her, at give sig ind under de christelige Hovedideers Veiledning, for at de billedlige Træk kunne samles paa den rette Maade til et aandeligt Billede. Forsømmes dette, miskjender man den ubestemte Dæmrings-Belysning, hvori det Hinsidiges Enemærker ere holdte, og forlanger et ligesaa reent og fuldstændigt Omrids af disse, som af det Dennesidige: da vil man kun indspinde sig i en Labyrinth, hvor ingen Traad fører den Søgende og Fattende til Udgangen. Derfor har den Behandling af Troeslæren, som egentligt gaaer ud paa at godtgjøre, at Christendommen er moden til at opgives, med fortrinlig Begjerlighed kastet sig over denne Deel af Skriftens Lære, og lover sig herfra det rigeste Udbytte. Og vistnok — naar man først stiller Sagen saaledes, som om det skal være nødvendigt, dersom ellers Skriftens Autoritet skal have noget at betyde, at ethvert Skriftord bliver at forstaae efter Ordets Lydelse; naar man saaledes vil have Skriftens Ytringer om Christi Gjenkomst i Skyen ved den yderste Dag og Basunens Kald til Dommen forklarede — ikke som billedlig Betegnelse af en religiøs Idee, men sigefrem om en udvortes Rettergangs-Act paa bestemt Tid og Sted, og der følgelig kun skal være Valget imellem at lade Det gjælde for Christendoms-Lære, der følger af streng bogstavelig Udtydning, eller at indrømme Nødvendigheden af at gaae ud over Christendommen som de aandelig Umyndiges Religion: da har man ikke gjort sig Sagen vanskelig. Man vil da uden Tvivl med Strauß føres til det Resultat: at, dersom Lærdommene om Dommen til Salighed og Ufalighed, om Verdens Undergang eller Fornyelse, endnu skulle have nogen Betydning, da maae de "forlægges fra det Hinsidige til det Dennesidige, fra det Tilkommende til det Nærværende". Nemlig: Verdenshistorien er den sande Verdensdom, som fuldbyrder sig uafbrudt, hvor det Slette fremtræder i sin Tomhed, og Intethed, det Gode i sin Sandhed og Virkelighed; — Dette skal være Saligheden og Fordommelsen. Og, "naar Aanden er opstanden, opvaagnet til det sande Liv, da er den gamle Endelighedens Verden, med sine sandselige Tilfredsstillelser og sine selvsyge Fristelser, gaaet under, og i dens Sted en ny forklaret Verden gaaet op, som overalt lader Aanden i Mangfoldigheden erkjende det Ene, lader den, i de enkelte Goder saavelsom Onder, søge, attraae og finde det reent og høieste Gode!"*).

*) Strauß, christl. Glaubenslehre. II. S. 667 f. 671. 695.

Dette skal være den nye Tingenes Orden, den nye Himmel og den nye Jord.

Og visselig er der høi christelig Sandhed i den Anskuelse, at det Hinsidige ikke tør tænkes i Modsætning til eller skarpt afskaaret fra det Dennesidige, at Mennesket allerede her kan og skal føre et Liv for Evigheden; men ligesaa vist er det, at det christelige Spor er forladt, naar Tilværelsens hele Fylde drages ind i det Timelige og Jordiske. Thi Intet er visisere, end at det ikke er at forstaae som figurlig, egentlig Tale, men som christelig Hoved- og Grundlære, naar Skriften fører det Dennesidige ud i et Hinsidigt, og fra dette henter det Lys, der først lader os erkjende det jordiske Liv, dets Bestræbelser og Formaal i dets sande Væsen. Og i tvende Hovedpunkter lader den christelige Lære om det Hinsidige sig sammenfatte — i disse tvende: hvorvidt og hvorledes Menneskene ogsaa hinsides dette Livs Grændse ville vedblive at være Gjenstand for Christendommens Indvirken, og hvilken der er denne Virksomheds endelige Udgang, til hvilket Punkt, som sidste Endemaal, Menneskene ville blive førte ved dens Kraft.

Det første Spørgsmaal fører os ind paa Betragtningen af den menneskelige Tilværelse hinsides, og Skriften betegner den som tilkommende almindelig Opstandelse. "Den Time kommer, paa hvilken Alle i Gravene skulle høre hans (Christi) Røst, og gaae frem til Opstandelsen"; Christus skal "opreise Sine paa den yderste Dag"; "i et Øieblik, ved Basunens Lyd skulle de Døde opstaae" *). — Men, naar saaledes Opstandelsen er henlagt til et vist tilkommende Tidspunkt, da aabner et mellemliggende Tidsrum sig for Tanken, en

*) Joh. 5, 28. 6, 39. 40. 54. 1 Cor. 15, 52. 1 Thess. 4, 16.



Mellemtilstand imellem Døden og Opstandelsen, og det Spørgsmaal opstaaer: hvorledes denne Tilstand skal tænkes. En ligefrem Besvarelse af dette Spørgsmaal kunne vi ikke vente at finde i Apostlenes Skrifter, fordi Disse ventede Christi Gjenkomst til Opvækkelsen og Dommen som umiddelbart forestaaende, og Mellemtiden altsaa for dem svandt ind til et saa ubetydeligt Overgangs-Moment, at den ikke kunde blive Gjenstand for alvorligere Betragtning. Under denne Forudsætning ere alle deres Ytringer givne, medens derimod Spørgsmaalet for os bliver dette: hvad Apostlene herom vilde have lært, saafremt Erfaring allerede havde kunnet bringe dem Bevidstgjørelse af deres Forventning om de Ting, der forestode. Hertil er nu kun Veiledning at finde, ved at støtte os til den sidstliggende Grund, der er givet i Evangeliets Hovedlærdomme. Og naar Opstandelsens Tidspunkt er adskilt og fjernet fra Dødens, da vil, ved første Øiekast, Valget kun synes at være givet imellem at tænke os denne Mellemtilstand enten som Aførdelse, Standsning af Livet, altsaa som midlertidig Død eller dog som Dvale, Sjelesøvn, indtil Opstandelsens Tid ved Dagenes Ende, eller som et vedvarende, bevidst og virksomt Sjeleliv, men uden legemligt Organ, saa at det altsaa blev Gjenforeningen af Sjel og Legeme, Fornyelsen af det egentlig menneskelige Liv, der skulde være henlagt til det fjerne, for Mennesker ubestemmelige Tidspunkt. Men imod begge disse Forestillinger reiser Indsigelse sig fra christelig Side. Thi, skulde Døden være en Aførdelse, et midlertidigt Ophør af det selvbevidste Personlighedes-Liv, da vilde Liv og Livsvirksomhed ikke, saaledes som det er christelig Lære og christelig Tro, høre til, ikke være grundet i det menneskelige Væsen selv, som det guddommelige Væsens Billede; og de klare Udsagn i Skriften, hvor det tilkommende Liv bliver,

som bevidst personligt Liv, knyttet umiddelbart til det nærværende Liv, vilde mangle al Betydning; — saaledes Jesu Ord til Røveren paa Korset: "idag skal du være med mig i Paradis"*), Parabelen om Lazarus og den rige Mand**), hvor Gjengjeldelsen indtræder umiddelbart ved Døden, og de hyppige Sammenligninger af Livet her og Livet hisset med Sæd og Høst, Arbeide og Hvile, Kamp og Kampens Belønning. Ikke ringere Vanskelighed har den **anden** Forestilling. Thi en sand og levende menneskelig Personlighed er for os kun tænkelig som Forening af Sjel og Legeme (s. S. 277); og, dersom den endelige Personlighed kunde tænkes bevaret uden et legemligt Organ for Sjelen, da maatte visnok den Tilstand, hvori Sjelen saaledes virkede i rein Aandelighed, synes fuldkommnere end den, hvor dens Virksomhed atter skulde være formidlet ved Legemet; den Overgang altsaa, der skulde være en Fremskriden, betegnet som Opstandelse, vilde i Virkeligheden vise sig som Tilbageskridt. Men **hvorledes altsaa?** naar vi maae holde fast herved som christelig Lære, at ethvert Menneske ved Døden allerede opstaaer eller træder over i et selvbevidst Liv, som umiddelbar Fortsættelse af det nærværende, hvor en Forening af Sjel og Legem vedvarer i fuldkommnere Udvikling: i **hvilken Betydning** kan da i Skriften Opstandelsen omtales og betegnes som tilkommende, som indtrædende for Alle i et vist givet Tidspunkt? Det staaer kun tilbage, at forstaae denne almindelige Opstandelse som **Indtrædelse, Optagelse i en ny og høiere Tingenes Orden**, hvor Christus er i Sandhed tilstede som aandelig Konge, som Den, der hyldes af Alle i sin Majestæt, — som et **nyt Samfundsliv**, der bliver et nyt Livsafsnit for enhver Enkelt, derved at en

*) Luk. 23, 43. **) Luk. 16, 22.



fuldkommnere Aands-Udvikling og aandelig Virken hos den Enkelte bliver fremmet i og ved Samfundet med Alle. Det Store og Betydningsfulde i hiin Epoche, til hvis Frembrud de Troendes Blik er henvendt, vil saaledes være bevaret; og skulde Nogen mene, at denne Udtydning dog fører langt bort fra Opstandelsens Navn, da maae vi erindre os, hvorledes Udtrykkene Liv og Død, Opstandelse til Liv og Henfinken i Død, ere i Skriftens Sprog, ligesom i den hele Oldtids, den almindelige Betegnelse for den harmmede og bundne, og den frie, udviklede Tilstand af det aandelige Liv: for Indsigt, Frihed, Salighed paa den ene Side, ligesom for Vankundighed, Afmagt, Usalighed paa den anden. —

Med den almindelige Opstandelse er forbunden **den almindelige Dom**, og dette er den anden Forestilling, der her bliver Gjenstand for vor Betragtning. "De" — hedder det fremdeles*), — "som have gjort Godt, skulle gaae frem til Livets Opstandelse, men De, som have gjort Ondt, til Dommens Opstandelse". Og denne Modsætning bliver paa andre Steder nærmere bestemt derhen: at de Troende og Fromme skulle, som Velsignede, "arve Riget eller det evige Liv, som er beredt for dem", de Vantroe og Ugudelige derimod skulle, som Forbandede, "overgives til den evige Pine, til Ilden, som ikke udslukkes, til Ormen, som ikke dør".

Blive vi nu indtil Videre staaende ved **Modsætningen**, saaledes som den her er givet, af **evig Salighed og evig Usalighed**, da er det **for det Første** indlysende, efterdi Dommen er knyttet til Opstandelsen: at det ikke er Udgangen af dette Liv, der staaer som endelig Doms-Termin, hvor en saadan Modsætning skulde indtræde. Visnok er det Skriftens

*) Joh. 5, 29. **) Matth. 25, 31 ff. Marc. 9, 44.

Lære, saaledes som det billedligt er fremstillet i Lignelsen om Lazarus og den rige Mand, at det Hinsidige slutter sig umiddelbart til det Nærværende, som Gjengjeldelse og Dom; men en saadan Gjengjeldelse fuldbyrder sig jo ogsaa i dette Liv; thi hvert efterfølgende Øieblik, hvor Sandvirkeligheden fælder sin Dom, er Gjengjeldelse for det foregaaende. Derfor hedder det ogsaa i Skriften, at Dommen er allerede nærværende, at Den, som troer, "har et evigt Liv, og kommer ikke til Dommen, men er gaaet over fra Døden til Livet"*); og hvorledes Mennesket bærer sin Himmel og sit Helvede i eget Bryst, træder ofte synligt og i stærke Træk frem for det ydre Øie. Men denne Gjengjeldelses-Tilstand er saa langt fra at udelukke den fortsatte frie Virken af Kræfterne, at den meget mere er det kraftigste Middel til at bevirke Omvendelsen og Gjenfødelsen til nyt aandeligt Liv. Og ligger ikke et i Sandhed selsomt Blendværk til Grund for den almindelige Forestilling, at Døden skulde være den brat Overgang til fuldendt Salighed eller til uigjenkaldelig Fordømmelse? Mennesket fortrøster sig til Bevidstheden om sit Væsen som udødeligt, om en uforkrænkelig Bevarelse af sin Personlighed, og i samme Øieblik tænker Man sig Livet saaledes sammentrængt i den jordiske Tilværelse, i dette korte Moment af den menneskelige Tilværelse, at det skal være dette Moments Anvendelse, der bestemmer Vilkaar og Tilstand for den hele øvrige Tilværelse! Og atter: Mennesket er villigt og redebont til, indtil sin Dødstime at erkjende og bekjende sig som Den, der synder i mange Dele; og dog kan han i samme Øieblik give den Tanke Rum, at Døden skulde, som ved et Tryllesla, udfrie ham af al Syndens Magt, omskabe ham til et helligt og syndfrit Væsen;

*) Joh. 5, 24.



thi Dette og intet Mindre ligger i den forkrængelige Forestilling, at Mennesket skulde ved Døden indgaae i den evige Salighed. Den første Betingelse for denne bliver dog Modtagelighed for Saligheden; og naar denne tænkes aandelig af Natur, da forudsætter den jo netop et Væsen, frigjort fra den Syndighed, der maa hefte ved Mennesket fra det jordiske Liv, og er altfor dybt indsættet i dets Væsen, til at den skulde kunne borttages eller afrystes som et Paahæng udenfra. I Erkjendelsen af denne Syndighed, som Mennesket fører over med sig som Arvelod fra den jordiske Tilværelse, ligger Nøglen til den katholske Lære om Skjærsilden. Allerede hos Plato forekommer den billedlige Forestilling om en rensende Ild, Mennesket maatte gjennemgaae, for at det Urene, Syndens Smitte kunde vorde udskilt fra det oprindelige Væsen. I denne Betydning fandt Forestillingen Indgang hos christelige Lærere i den gamle Kirke; thi, jo mere Christendommen gav Syndsbevidstheden Liv og Styrke, desto klarere indlyste det, at selv hos den Bedste Livet var langt fra at være udviklet til at modtage den Salighed, der først udfylder den christelige Tanke og Længsel. Men af denne Idees Sandhed er saa godt som Intet bleven tilbage i Kirkens senere Lære. En saadan aandelig Renselse nemlig, som havde sin Grund i den menneskelige Natur, maatte uimodsigeligen være Nødvendighed for Alle; hvorimod den, efter den katholske Kirkes Lære, skal være indskrænket til visse ringere Arter af Synder, som ikke ere blevne tilbørligt afsonede ved de kirkelige Bodsøvelser, og som Følge heraf skulle følge Mennesket efter Døden. Forvanskningen af den oprindelige Sandhed er her aabenbar, og ikke mindre aabenbart røber Forvanskningens Grund sig i den hierarchiske Hensigt, at gjøre det ret øiensynligt, hvor uundværlig den kirkelige Bod maa anses, idet enhver For-

sommelse deraf skal indhentes og erstattes i det tilkommende Liv. Endnu mere falder det i Øinene, hvor vel Kirken har vidst at gjøre denne Forestilling frugtbar og indbringende, ved at lære, at Kirken har Magt og Myndighed til at udløse Sjelene for Tiden af Skjærsilds-Pinen ved Hjælp af Messer og Forbønner. Unægteligt vilde en saadan uberegnelig Udløsen være det Værste, der kunde vederfares Mennesket, dersom Man, ligesom i den gamle Kirke, opfattede Skjærsilden fra den religiøse Side: som nødvendig Forberedelse for den høiere Salighed. Men saa aldeles er, ved Kirkens egen Foranstaltning, den religiøse Betydning forsvundet, at alene Forestillingen slaaer tilbage om en vilkaarlig Straf, uden al indre Grund og indre Virkning, men som da til Lykke har sin Priis, for hvilken den, ved Kirkens formaaende Mellemkomst, skal kunne afkjøbes.

Naar der saaledes, i alle Tilfælde, bliver at skjelne mellem Dødstimen og den endelige Domstid, saa at Afgjørelsen af Menneskets Skjebne til evig Salighed eller evig Usalighed maa rykkes fra hiin ud til denne: da ligger heri vistnok noget Mildnende for den christelige Følelse, som gjør det enkelte Medmenneskes Vel og Ve til sit eget. Thi saaledes vil selv for Den, der rives bort midt i sine Synder, Haabet staae tilbage, at Livet hinsides vil kunne nyttes til det Omvendelsesværk, som her blev forsømt. Betragtet derimod fra den rene religiøse Side, bliver Sagen den samme, saalænge som Tanken tilsidst seer sig standset ved en Modsætning af Salige og Fordømte; thi dette er just Spørgsmaalet: om der kan standses ved en saadan Modsætning, som endeligt og sidste Resultat af det christelige Forløsningsværk.

Det kunde nu synes, som om dette Spørgsmaal maatte



anses tilstrækkeligt besvaret ved den store, langt overveiende Samstemning i den ældre saavelsom den nyere Kirke. Thi vel har der til alle Tider været De, der ikke kunde forsone sig med Tanken om Fordømmelsens og Straffens Evighed, fordi de fandt den uforenelig med den guddommelige Retfærdighed og Kjærlighed, saaledes som den har i Christus aabenbaret sig for Menneskene. Allerede fra de første Aarhundreder have vi et Ord af en Kirkelærer, som rigtignok stod høit baade over sin Samtid og sin Eftertid — Origenes*): at "Intet er umuligt for den Almægtige, Intet uhelbredeligt for Den, der selv har skabt det", at derfor Guds Sydragelse af sin Skabning, den guddommelige Retfærdigheds og Kjærligheds Formaal, ikke kan forfeiles, at det Onde, saavist som det ikke er oprindeligt i Skabningen, heller ikke kan være evigt, men maa forgaae, ligesom det er opstaaet, og at saaledes Alle, ikke alene de onde og ugudelige Mennesker, men selv Djævel og Dæmoner ville blive førte tilbage til den oprindelige Tilstand. Og hvor dybt tænkt og følt, hvor sin-

*) Født i Alexandrien, offentlig Lærer i Ægypten, Palæstina, Arabien, Grækenland, Mauritz (ligesom hans Fader tidligere) i den heftige Christenforfølgelse under Keiser Decius, A. 253. Han er den største Lærer i den christelige Oldtid, lige udmærket ved historisk Lærdom og philosophisk Aand, ved glimrende Læregaver og christelig Gudsfrygt. Han er herved bleven den egentlige Stifter af den theologiske Videnskab, og de fleste Lærere i alle Dele af Kirken ere, mindelbart eller umiddelbart, udgaaede af hans Skole, saa at han allerede tidligt blev benævnet som "den hele Kirkes Lærer": "Som hans Ord, saaledes hans Liv; som hans Liv, saaledes hans Ord" — er Kirkehistorikeren Eusebius's Vidnesbyrd om ham. En Fremstilling af den store Kirkelærers Liv, Virksomhed og Lære — et Stykke af et større kirkelig-biographisk Værk: J. Böhringer, Christi Kirke og dens Vidner — er meddeelt i Tidskr. f. theol. Litt. XII S. 252—341.

pelt og adelt udtrykt er ikke dette Ord af den samme Lærer: "min Frelser kan ikke glæde sig, saalænge jeg forbliver i min Synd" *), saalænge altsaa som der er Nogen tilbage, i hvem hans Kjærligheds Plan ikke er fuldstændigt opnaaet! Lignende Stemmer komme os fra andre Sider imøde; en dybsindig Lærer nogle Aarhundreder senere, Johannes Scotus Erigena **), har yttret sig saaledes: "Den guddommelige Godhed vil fortære Dødsfaben, det evige Liv opsluge Døden, Saligheden opsluge Ufaligheden, med mindre man skulde mene, at Herren, som er Menneskenaturens Frelser, ikke har frelst den hele Slægt, men en enkelt ilke Deel af samme". Det er det Samme, som er udtrykt i Jesu Svar paa Disciplenes Spørgsmaal, hvorledes det vil være muligt for et Menneske at blive frelst: "For Mennesket er dette umuligt, men for Gud er Alting muligt" ***). Men — vi maae tilstaae det — saadanne Stemmer høre til Undtagelserne; de have kun sadet sig forlyde med Varsomhed, og selv saaledes er det ikke lykkedes dem, at undgaae Mistanke angaaende Reenheden af deres Tro eller vel endog aabenbar Forkjættrelse. Thi, uagtet den blotte Tanke om Evigheden er overvældende for den menneskelige Tænkning, end sige naar Evigheden skal tænkes udfyldt med fornuftige Væseners Lidelse og Ufalighed, har Man vidst, med mærkværdig Rolighed og Sikkerhed at haandtere denne Tanke. De evige Helvedstræfe, deres Natur og Vedtafenhed, have udgjort et Hovedstykke — ikke alene i Folkets Forestillinger, men ogsaa i Theologernes System; man har fundet dem at være ligesaa naturlige og ligesaa vel i sin Orden, som borgerlige Straffe, der blive dictorte paa Livstid; og, ligesom det er bleven bemærket, at i Dante's "guddommelige Komedie" Partiet om Helvede er ulige bedre udført end Modstykket om Himmerig, saaledes har man dvælet ved Skildren og Udmalen af de Fordømtes Qvaler, ikke uden et vist vanhelligt Velbehag, sig den Landsfaldes ved Synet af det redningløse Vrag, — et maadeligt Vidnesbyrd om den formeentlige Modenhed til Salighed, saafremt ellers dertil skulde udfordres noget Mere end en fuldstændig Rettroenhed, d. v. s. en fuldstændig Hengivelse under den kirkelige Autoritet. Det yderste Punkt, hvortil Barmhjertigheden hist og her mentes at kunne gaae, var en Formildelse i Ufalighedens Grad, og mulig endsider en Ophørelse af de Fordømtes, som Følge af den uophørlig fortærende Qval.

Fatte vi nu denne Modsætning af Salige og Fordømte nærmere i Øie, da ingrer den sig til en anden Modsætning af Troende, Retfærdige, Fromme, som skulle arve Saligheden, og Vantroe, Uretfærdige, Ugudelige, som ere Fordømmelsens Børn. Denne Modsætning er almindelig i Skriften; og her, hvor det gjælder om at sammenfatte og fremhæve Hovedmomenterne, der omslutte den hele uendelige Forskjelligheds i den menneskelige Verden i religiøs og sædelig Henseende, har denne Modsætning sin gode Betydning. Overført derimod paa det virkelige Liv, vil man ikke være i Stand til at holde Modsætningen fast. Thi reen og fuldendt, er Troe, Retfærdighed, Fromhed ligesaalidt nogetsteds at finde, som Vantroe,

*) De principiis (om de christelige Grundsætninger), III. 6, 5. Homilie over 3 Mosb. 7, 2.

**) Født i Irland eller Wales, levede ved Karl den Skaldedes Hof i Frankerig, — en ren[sic] franende, dyb og skarpsindig Tænker i en mørk Tidsalder. † omkr. 880. — "de divin. naturæ" (om Naturens Indretning). 5, 27.

***) Matth. 19, 26.

Urætfærdighed og Ugudelighed. Der er, selv hos de Bedste, ligesaa vist Strid med Tvivlens og Kjødets Magt, som der hos de Slette er en Modstand imod det Onde i Aandens og Sandhedskjærlighedens Nærelser; saa lidt som det gaaer an, at halvere Menneskeslægten i Vidende og Uvidende, Oplyste og Vankundige, ligesaa lidt kan en saadan Halvering gjennemføres paa Troens og Sædelighedens Enemærker. Derimod vilde jo vistnok hiin Modsætning have en virkelig historisk Grundvold at hvile paa, dersom man, istedetfor Troende og Vantroe, kunde sætte Christne og Ikke-Christne. Og virkelig har det heller ikke manglet paa Mod til at udstrække Fordømmelsen til Alle, som stode udenfor den christelige Bekjendelse; men saameget større Betænkelighed maatte man, paa den anden Side, finde ved at indlemme alle Christne uden Videre, paa Grund af den blotte Troesbekjendelse, i de Saliges Tal. Man er her med Nødvendighed bleven ført hen til en aandelig Adskillelse af troende og ikke-troende, sande og skrømtede Christne. Men saaledes bliver det nu indlysende, at Menneskene i denne, som i enhver aandelig, Henseende oplyse sig ikke i tvende hinanden modsatte Partier, men i en Uendelighed af forskjellige Nuancer i Art og Grad; og den christelige Lære om Salighedens Forhold til Troen og Fromheden, Usalighedens Forhold til Vantroen og Ugudeligheden vil altsaa først da komme til Betydning og Anvendelse, naar den sidst Modsætning bliver bragt i flydende Form. Og hvor udtrykkeligt minder ikke Skriften om at agte paa det Ondes større eller ringere Grad! Jøderne, som forskjød Herren, vare mere skyldige end selv Indbyggerne i Sodoma og Gomorra, i Tyrus og Sidon*); Pilatus var mindre skyldig end De, som

*) Matth. 10, 15. 11, 22.



havde overgivet Jesus til ham at dømmes*). Thi Skyldens Grad — saa lærer Herren selv — beroer paa de betroede Aandsgaver, paa Kundskabens Klarhed**); og, naar Enhver skal "dømmes efter sine Gjerninger", da er herved at tænke paa Gjerningernes sædelige Værd, som hos Enhver er forskjelligt, efter den hele Sum af indre og ydre Forhold, under hvilke Livets Virksomhed er ført. Men saaledes vil Sætningen om Salighed formedelst Tro, Fordømmelse formedelst Vantro af sig selv udvikle sig til den Sætning: at Enhvers Salighed og Usalighed har sin Grund i, og staaer i Forhold til hans Tro eller hans Vantro, dens Styrke, Consequents og Magt over det hele Væsen.

Men hermed er Knuden endnu ikke løst. Thi, omend ogsaa hos endelige Væsener det Onde saa lidt som det Gode kan tænkes i sin Fuldendelse, saa bliver en ganske væsentlig Modsætning staaende af Dem, der til begge Sider ere Yderpunkterne nærmest: paa den ene Side De, som med troende og ydmyg Sjel stræbe hen til Gud og Christus, og De, som forhærde sig imod den kaldende og dragende Naade. Just denne Modsætning gjælder det sidste, alvorlige Spørgsmaal. Der spørges: om en saadan Forhærdelse i det endelige Væsen, en Modstræben af den menneskelige Villie mod den guddommelige, et Sjendskab imod Gud og den derfra udskillelige Usalighed kan tænkes vedvarende i Evighed, som den menneskelige Tilværelses sidste Udgang. Men det maa dog her erkjendes, at en christelig Løsning af den guddommelige Verdensstyrelse, at dens Fuldendelse ved den christelige Aabenbarings- og Forløsnings-Anstalt ikke er givet, saalænge som en saadan Modsætning bestaaer. Vistnok kan —

*) Joh. 19, 11. **) Luk. 12, 48. 19, 12-28.

som vi i det Foregaaende have seet (S. 217) — denne Styrelse ikke tænkes saaledes indgribende, at den skulde ophæve den menneskelige Frihed som Selvbestemmelses-Evne. Men vi have ogsaa seet (220 f.), at den menneskelige Frihed maa tænkes som Aabenbarelse og Gjenbillede af den guddommelige Frihed, at deri vel er givet Mulighed til at synde, men at Synden dog altid er Unatur, at dens Magt er begrændset, at det Onde, betragtet i sin Forbindelse med den guddommelige Verdensplan, alene kan tænkes som Gjennemgangspunkt, gjennem hvilket de frie Kræfter ville lade sig lede og føre til at tjene den guddommelige Villie, at altsaa den endelige Frihed er saa langt fra at ophæve den guddommelige Styrelse, at dens Udvikling til sand Frihed meget mere maa betragtes som den forunnste Gjenstand for denne Styrelse. Dersom nu den menneskelige Villie tænkes i al Evighed modstrubende det Gode og bestemmende sig til det Onde, da bliver kun Valget givet os imellem Det af To: enten at antage denne Uforbederlighed stammende med den guddommelige Villie — en Nedning af den guddommelige Almagt, men paa Kjærlighedens Bekostning —, eller at søge dens Grund i en Uovervindelighed af den menneskelige Villie, hvorved den guddommelige Kjærlighed er bevaret, men kun ved Almagtens Begrændsning. Men den christelige Idee er hermed ikke skeet Fyldest; først i Begrebet om en almægtig Kjærlighed, om en Naade, for hvis Forelser alle Hindringer maae falde, enhver Modstand lade sig bøie, har den christelige Tro sin Tilfredsstillelse og Hvile (jvf. S. 440 f.).

Lage vi saaledes Fodfæste i den christelige Lære Middelpunkt — den guddommelige Kjærlighed og dens fulde Aabenbarelse og Forherligelse i Christus —, da føres vi med Nødvendighed til Tanken om en Fuldendelse af Guds Rige i Tidens Fylde, hvortil ogsaa flere Antydninger i Skriften vise os hen. "Alt er overgivet mig", siger Herren, "af Faderen"; men "Faderen, som har givet mig dem, er større end Alle"; derfor "naar jeg bliver ophøjet fra Jorden, skal jeg drage Alle til mig"; og "Ingen kan rive dem af min Faders Haand; jeg giver dem et evigt Liv, og de skulle ingenlunde fortabes, og Ingen skal rive dem af min Haand"*). Den store Tanke er grebet af den store Apostel. Thi, naar Paulus henviser til "den Husstand, der skal vorde oprettet i Tidernes Fylde, for at sammenfatte Alt under eet Hoved"**); naar han i høi Begeistring udmaler denne Tidernes Fylde, da Christus skal have "alle Fjender under sine Fødder", og "selv skal underlægge sig Ham, som har underlagt ham alle Ting, at Gud skal være Alt i Alle"***): da er her Idealet af aandelig Fred og Enhed stillet os for Øie som Virkelighed, hvor enhver Modsætning skal være opløst, det Modstridende og Onde være overvundet og tilintetgjort ved den stærkere Magt. Dette er den eneste Maade, paa hvilken Christus kan tænkes som Seierherre, hans Fjender tænkes underlagte hans Fødder. Thi Christi Fjender ere Indbegrebet af alt aandeligt Ondt; og hvorledes skal Dette kunne besiires, uden paa aandelig Vis? Var Christus en Konge af denne Verden, da kunde den Underlæggelse, Skriften omtaler, tænkes som Slaverets Søndertraaden under Seierherrens Fod, tænkes som den beskrives i det Gl. Testament, hvor Jehovah skal samle Hedningene i Josaphats Dal, og tage Hævn med Forfærdelse over dem****). Og dog — hvor skjønt har ikke selv i det Gl. Testament, Begrebet trængt sig frem om Guds sande Væsen som

*) Matth. 11, 27. Joh. 10, 28. 29. 12, 32.
**) Eph. 1, 10. ***) 1 Cor. 15, 25-28. Col. 1, 22.
****) Joel 3.

Naade og Miskundhed! Thi, skal Guds Væsen kjendes i sin Sandhed i Naturen og dens Liv, da maa han, som det hedder, ikke søges i Veiret, der sønderbryder Klipper og sprænger Fjelde, ikke i Jordskjelvet, ikke i Ilden, men i den sagte, mildt susende, svalende Vind*). Og saaledes kan heller ikke Christus, som er Eet med Faderen, hans Væsens udtrykte Billede — hisset saa lidt som her — ville lade Legioner Engle stride for sig**); men hans Seier er Aandens Seier over Sjelen, ved at overvinde Vantroen, hvis Villiens Gjenstridighed og drage Alle til sig, saa at Alles Knæe skulle bøie sig frivilligt tilbedende for ham, som Herren til Gud Faders Ære. Først da vil der være een Hjord, som een Hyrde, Enhed i Tro og Haab og Kjærlighed, som der er een Gud og een Frelser; først da vil der være Opfyldelsens Sandhed i det store Ord: at Alt er overgivet ham af Faderen.

Men endnu staaer Skriftordet paa den anden Side tilbage. Thi en saadan almindelig Overvindelse af det Onde, en saadan Tilbageføren af Skabningen til Gud "som Alt i Alle" — (det theologiske Udtryk Apokatastasis) —, hvorledes skal den bringes i Samklang med den sædvanlige Fremstilling i Skriften, hvor der standses, som vi have seet, ved Modsætningen af de Frommes Salighed og de Ondes Fordømmelse som lige evig og uigjenkaldelig? Vi maae herved gjøre os det Eiendommelige klart ved Skriftens Udtryksmaade, der følger af dens mere praktiske end theoretiske Opfatning af Troeslærdommene: ved Fremstillingen af religiøse og sædelige Begreber ikke at blive staaende ved almindelige, abstracte Betegnelser, men snarere at knytte dem til en bestemt, begrændset Form, under hvilken deres Betydning træder klarere beskuelig, mere

*) 1 Kong. 19. 12 ff. **) Matth. 26, 53.



levende og indtrængende frem. Naar saaledes tvende Masser af troende og vantroe, gode og onde, gudfrygtige og ugudelige Mennesker stilles i Modsætning til hinanden, da er det her ikke blot de enkelte Mennesker, i hvilke det Onde ligesaa lidt som det Gode findes i Fuldendthed, der føres frem for vor Betragtning, men det Gode og det Onde, saaledes som det er i sig selv, men som det fatteligst, om end ufuldstændigt, kommer tilsyne i de menneskelige Individer. Og, naar de Ondes og det Ondes Usalighed bliver fremstillet som Qval uden Ophør og Ende, da tør vi i denne Udstrækning af Straffen igjennem uendelige Tider see en Betegnelse af **den indre Uendelighed**, der ligger i den nagende Bevidsthed fremfor i enhver anden Sorg og Grædmmelse, Livet medfører, i den sønderknusende Følelse af selvforskyldt Elendighed. Saaledes vilde da det egentlige Lære-Indhold af denne Fremstilling af en Dømshandling, hvor Dommen lyder paa de Gudes evige Salighed, de Ondes evige Fordømmelse, kunne gjengives saaledes: at det Gode og det Onde staaer i et evigt og uforanderligt Forhold til den guddommelige Retfærdighed og den deri grundede guddommelige Verdensorden, saa at, ligesom det Gode og det Onde i al Evighed ikke kan forliges, saaledes har det Onde — og dermed ogsaa de Onde, efter den Andeel, Enhver har i det Onde — sin Fordømmelse i sig selv, sin nødvendige og uendelige Qval og Smerte.

Et andet Spørgsmaal er dette: naar Begrebet om Kirkens Fuldendelse ved Christi aandelige Beseiren af sine Modstandere viser sig som det nødvendige Endepunkt for den christelige Tænkning, — hvorledes da forklare den overveiende Modstand, som denne Lære har fundet i Kirken? Grunden hertil er ikke vanskelig at angive. Thi det skjønnes let, at denne Lære kun opfattes og fremstilles paa en saadan Maade,

at den farligste Misbrug deraf ligger nær. Dersom nemlig den endelige Overvindelse af det Onde, det endelige Ophør af Usaligheden tænkes paa rein udvortes Maade, som naturnødvendig Udvikling af den hele Verdensorden, i hvilken ethvert enkelt Menneskeliv er indflettet og indtager sit Sted, saaledes at Enhver skulde kunne fortrøste sig til, naar Tidens Fylde er der, at ville blive, uden egen Villies og egen Kraftanstrengelse, optaget i de Troendes, Frommes og Saliges Antal: da ligger her den umoralske og demoraliserende Charakteer klart for Dagen. Thi saaledes bliver Det, der efter sin Natur hører hen til Aandens, de frie Kræfters Verden, stødt ind i en mechanisk Naturnødvendigheds Kjæde; det sædelige Liv, dets Stræben og Virken taber sin hele Betydning, idet Sædelighed og Usædelighed betragtes som førende, ifølge Naturens Orden, tilsidst til det samme Maal. Men Dette er, som vi allerede have bemærket, de religiøse Ideers almindelige Lod, at det aandelige Element bliver opfattet og behandlet paa kras sandselig Maade. Dette gjælder i fortrinlig Grad om Ideen af en endelig Opløsning af de sædelig-religiøse Modsætninger i Aandens Enhed; navnlig var det en rein mechanisk, ligesaa aandløs som usædelig Form, under hvilken denne Lære blev forvansket af Anabaptisterne paa Reformationens Tid, (jfr. S. 456 f.); og heri tør Grunden nærmest være at søge til Reformatorernes Forkastelse af den hele Forestilling om Forløsningsværkets Fuldførelse, den bestemte Fasthelden ved Forestillingen om Usalighedens evige Bedvaren. Men heri kan kun ligge Opfordring til at afvæbne denne Indsigelse ved sand aandelig Udvikling: hvorledes det just er igjennem de frie Kræfters Virksomhed, at den guddommelige Raades Styrelse og Forelse fuldbyrder sig i Tidens Lød. Derfor tør Ingen her være ørkesløs Nidur, men enhver Enkelt kan og skal, til Lid og



Sted, bidrage til at "fremskynde Guds Dags Tilkommelse" *), som er Kirkens, det aandelige Samfunds Fuldendelse, da Menneskeslægten skal, ved Christendommens frelsende Kraft, understøttet ved en sædelig Verdensorden, hvori Guds Kjærlighed og Retfærdighed er aabenbaret, blive ført tilbage til sin oprindelige Værdighed som Guds Billede og Guds Slægt. Og først i denne Lære, der udvider Tanken fra det enkelte Menneske til Menneskeslægten som Enhed, har Læren om Menneskets Udødelighed, om evigt Liv og evig selvbevidst Virken, sin rette Afslutning **).

*) 2 Pet. 3, 12.

**) Jvf. Kern: den christelige Prædestinationslære (Tidsskr. f. theol. Lit. VIII. S. 754 ff.)

# XXV.

## Treenigheden.

De sidste Ord, med hvilke Jesus, efter de forgetyve Dages afbrudte Samliv med Disciplene, tager Afsked med dem, lyder, efter Beretningen hos Matthæus 28, 19. 20, saaledes: "Gaaer hen og gjører alle Folk til mine Disciple: døber dem i Faderens, Sønnens og den Hellige Aands Navn, og lærer dem at holde alt Det, jeg har befalet Eder; og see! jeg er med Eder alle Dage indtil Verdens Ende." — Allerede Øieblikket og den historiske Anledning giver disse høitidelige Ord en særegen Betydning, og endnu mere Indholdet selv. De indeholde Herrens sidste Villie, og denne gaaer ud paa en Befaling angaaende Evangeliets Forkyndelse for "alle Folk", og paa den Form og Maade, hvorpaa Optagelsen i hans Kirke skal ske. Og, naar denne Optagelse er knyttet til "Faderens, Sønnens og den Hellige Aands Navn", da er det indlysende, at et Indbegreb af den christelige Troeslære's Indhold, en Sammenfatning af det eiendommelig Christelige, Det, der adskiller den christelige Bekjendelse fra enhver anden Religionsbekjendelse, maa være givet i disse Ord. Ogsaa i andre Skrifter af det Nye Testamente nævnes denne Treehed paa lige betydningsfuld Maade. "Der er Forskjel paa Naadegaver", skriver Paulus,*) "men Aanden er den Samme; der er Forskjel paa Tjenester, men Herren er den Samme; der er Forskjel paa kraftige Gjerninger, men Gud er den Samme,

*) 1 Cor. 12, 4-6.



som kraftigen virker Alt i Alle". Og sin Hilsen til den korinthiske Menighed meddeler Apostelen i de Ord: "Vor Herres Jesu Christi Naade, Guds Kjærlighed, den Hellige Aands Samfund være med Eder!"*)

Men fremdeles — naar, paa de anførte Steder, de tre Personer ere adskilte og holdte ud fra hverandre, da findes det indbyrdes Forhold imellem dem nærmere udviklet saaledes, at Treheden gaaer sammen i en Enhed. Thi Faderen er ikke blot Den, der sender Sønnen, Sønnen ikke blot Den, der udgaaer fra Faderen; men Sønnen er Faderens "Herligheds Glands og hans Væsens udtrykte Billede"; "Hvo som har seet Sønnen, har seet Faderen"; Faderen og Sønnen "ere Eet".**) og Aanden udgaaer ikke blot fra Faderen, og sendes af Sønnen;***) men det er Aanden, som alene "ransager Guds Dybheder, og ved Det, som er i Gud", som "kraftigen virker Guds Gjerninger";†) og Guds Aand er Christi Aand, den samme, som fordum aabnede Propheters Mund, lagde det varslende, forjættende Ord paa deres Tunge, og nu virker, ordnende og styrende, i Kirken.††)

*) 2 Cor. 13, 13. **) Hebr. 1, 3. Joh. 14, 9. 10, 30.
***) Joh. 15, 26. †) 1 Cor. 2, 10. 11. 12, 6. 11. Matth. 12, 28.
††) 1 Pet. 1, 11. Apg. 20, 28. Eph. 4, 11.

Det Sted i Skriften, hvor Treenigheden er betegnet i de bestemteste Udtryk, 1 Joh. 5, 7: "De ere Tre, som vidne i Himlen: Faderen, Ordet og den Hellige Aand, og disse Tre ere Eet" — er her forbigaaet. Det er nemlig utvivlsomt af Critik: at disse Ord ere indskudte af en senere Haand, just for at et Udsagn, der nærmer sig ret nøiagtigt til den kirkelige Treenighedslære, ikke skulde savnes i Skriften. Det historiske Beviis herfor ligger deri, at disse Ord ikke findes i noget af de ældste Haandskrifter af det Nye Testamente eller i nogen af de Oversættelser deraf, som haves fra den ældre Kirkes Tider; og i de langvarige Stridigheder om Treenighedslæren, som førtes i det fjerde og femte Aarhundrede,

Bekjendelse af denne Tre-Enhed i Læren, Paakaldelse af den i Bøn og Psalme er den christelige Kirkes Særkjende til enhver Tid og ethvert Sted; hvor langt end de forskjellige Confessioner og kirkelige Partier staae fra hverandre indbyrdes i mange enkelte Dele af Læren, saa er her dog et Punkt, hvor de, med ganske enkelt Undtagelse, mødes. Saasnart derimod Spørgsmaalet udvider sig til den nærmere Udvikling af Forholdet imellem Trehed og Enhed: da viser den selvsamme Lære sig, fremfor nogen anden, som et Adskillelses-Punkt, idet den fælleds Bekjendelse deler og spreder sig i de forskjelligste Opfatninger og Fremstillinger af Lærens Betydning. Men, saavist som Hovedsummen af Evangeliets Lære er given i denne Bekjendelse, saa vist maa der kunne findes og paavises en Enhed, hvori Modsætningerne gaae op, en Betydning, i hvilken de Christne i Almindelighed ere enige i at bekjende Gud som den Treenige. Og til dette, det egentlig religiøse Moment, som ligger til Grund for de forskjellige kir-

hvor ethvert Skriftsted blev benyttet, som i fjernede Mande, efte rationalistisk Sandhed, ved sig benytte mod Lærens Modstandere, forekommer intet Spor til disse Ord; først ved Enden af det femte Aarhundrede nævnes de, og det af Lærere i den latinske Kirke. I vor kirkelige Overbevisning findes Ordene derfor ogsaa indskrevede, og i en Anmærkning gjøres opmærksom paa, at de ikke have været første i den gamle Kirke. Mellere havde det vistnok været, om Ordene vare blevne nødvendige i selve Texten, og kun tilføiede i Anmærkningen. Det var ikke for Meget, at give Sandheden den samme Vægt i det 19de Aarhundrede, som Luther har givet den i det 16de. Luther udelod nemlig Ordene af sin Overbevisning, og de findes ikke i de Udgaver af denne, som udkom i hans Levetid. Først 28 Aar efter hans Død, i en Udgave, som udkom i Frankfurt 1574, bestræbte man sig til at forvandske Luthers Arbeide, ved at indskyde de udeladte Ord, og efter denne Autoritet — alene ikke efter Luthers — have de siden, i de senere Overbevisninger, fundet Vei ind i Texten.



kelig-dogmatiske Former, maa den christelige Søgen fornemmelig være rettet.

Calvin — Manden med det skarpe Tankeblik og den fine dialektiske Kunst, men ogsaa med det dybe religiøse Gemyt — har ledsaget sin Udvikling af Treenighedslæren med denne Erklæring: "Her, om ellers noget Sted i Skriftens skjulte Mysterier, maa der philosopheres med ædruelig Sands og med stor Beskedenhed, navnlig med Agtpaagivenhed, at ikke enten Tanke eller Tunge gaaer ud over de Grændser, til hvilke Guds Ord strækker sig; — man maa kunne ihu, at Menneskets Aand træder her ind i en Labyrinth, naar den giver efter for sin Nysgjerrighed, og derfor lade sig lede af de himmelske Orakler, om man end ikke omfatter Mysteriets Dybhed."*) Vistnok kan det ikke gjælde som Pligt eller endog som rigtigt, at den christelige Tænkning ikke skulde gaae videre end Skriftens Ord, uagtet det er vist, at dette Ord selv driver og fører Tanken videre frem. Men, hvad den store Reformator egentlig vil have mindet om, er Dette, at Tænkningen kun da gaaer i det rette og sikkre Spor, naar den slutter sig saaledes til Skriften, at den lader sig af den anvise Retning og Endemaal, søger Lærens egentlige Væsen og Betydning i Det, der i Skriften og i den christelige Bevidsthed fremtræder og godtgjør sig som Kjerne og Hovedsum af christelig Lære og christelig Tro.

Og det er en Opfordring, der gjælder enhver Christen: at forelægge sig selv det Spørgsmaal, i hvilken Retning hans Tanke føres hen ved Skriftens Ord om Fader, Søn og Aand, hvilken Betragtning der aabner sig for hans Sjel ved denne Bekjendelse. Sikkerlig vil Svaret blive dette: at det er Gud —

*) Institutio rel. chr. (Underviisning i den chr. Religion), I, 13, 21.

ikke blot i sit Væsens Almindelighed, som Skaber, Styrer og Herre, men i det særegne, bestemte Forhold, hvori han har sat sig selv til Verden ved sit Væsens Aabenbarelse i Christus —, der her træder frem for Tanken og den fromme Betragtning. Og skulde det da ikke finde Gjenklang og Bekræftelse i Enhvers egen Bevidsthed, naar vi angive Dette som Skriftens Lære og som den christelige Bekjendelses Indhold om Fader, Søn og Aand: Gud som den uendelige Kjærlighed, fra Evighed af besluttende Menneskenes Frelse — som Den, i hvem Guds eget Væsen er bleven aabenbaret for Menneskene, til Forsoning og Forløsning — som Den, der i Tidernes Løb fører denne frelsende Naade ud til Virkelighed, ved at virke, oplysende og helliggjørende, i Menneskene og i de Troendes Samfund? Altsaa: den christelige Aabenbaring i hele dens Fylde og Omfang, fra dens Udspring i den guddommelige Naades Villie indtil dens Fuldbyrdelse i Livets Virkelighed, er sammenfattet og indbegrebet i Treenighedslæren. Dette er baade den nærmestliggende og den frugtbareste Tydning af dens Indhold, og ved den bliver Skriften i Almindelighed staaende.

Men det er i det Foregaaende bleven udviklet (see S. 84 f.), hvorledes Christendommen er indtraadt i Verden som Fuldendelse af den hele fortløbende Guds-Aabenbaring for Menneskene. Saaledes bliver Christendommen ikke længere at betragte alene for sig, i isoleret Stilling; den slutter sig til den hele Kreds af Guds-Aabenbaringer, som ere givne i Naturen og i Historien; og denne Kreds fører Tanken i opstigende Linie tilbage til Skabelsen som den første Act, i hvilken Guds Væsen er traadt ud i Aabenbarelse af sig selv, som den Selvaabenbarelse, der ligger til Grund for enhver anden. Ogsaa Christendommen bliver derfor i Skriften oftere stillet



sammen med den, som den anden Skabelse, som Skabelsens Fuldendelse. Og hermed føres vi til det andet, høiere Trin, hvor Treenighedslæren udfolder sin Betydning i videre Omfang. Det er Steder i Skriften, af rigt men hemmelighedsfuldt Indhold, til hvilke vi her have at henvende os: om Ordet, som var i Begyndelsen, var hos Gud og selv var Gud, ved hvilket alle Ting ere blevne til, og som i Tidens Fylde blev Kjød (o: fremstod i menneskelig Skikkelse), og boede iblandt os,*) om Sønnen, al Skabningens Førstefødte, ved hvem alle Ting ere skabte, og ved hvem alle Ting bestaae, som bærer alle Ting ved sin Krafts Ord.**) Ligesom nu Menneskets Ord er den fuldbaarne, udprægede Menneske-Tanke, den modnede, i Livet udtrædende Villie og Beslutning, saaledes gives der ingen fandere og dybere Betegnelse af Guds Væsen som tænkende og villende, som Viisdom og Magt, end "Ordet, som var i Begyndelsen, og selv var Gud". Men om dette Ord hedder det — ikke alene, at det i Jesus er fremstaaet i menneskelig Personligheds Skikkelse, men ogsaa, at det var hos Gud fra Evighed af, ikke alene, at det har virket i Christus til Menneskenes Frelse og aandelige Gjenfødelse, men ogsaa, at det har været skabende og Livfrembringende fra Evighed af; og ligesaa er Aanden ikke alene oplysende, gjenfødende, helliggjørende ved Christus, men opholdende, bærende, styrende Alt. Saaledes fører Skriften den guddommelige Tre-Enhed frem for os under en anden Form, som Gud, Ordet og Aanden, og aabner os dermed en høiere og videre Tankekreds: Gud som den evige, i sig selv hvilende Aand, det ene Indbegreb af den uendelige, i sig selv absolutte Fuldkommenhed, — som det synligt fremtrædende Væsen, der

*) Joh. 1, 1-14. **) Kor. 1, 14-20. Hebr. 1, 1-3.

aabenbarer sig i al Skabningen som Kjærlighed, Viisdom og Magt — som Den, der drager det Skabte til sig, og fører Alt tilbage til Enhed med sig.

Saaledes er i Treenighedslæren det hele christelige Gudsbegreb indsluttet: Begrebet af Gud ikke alene som den Uendelige, Usatteligе, Skjulte, men som den Virkende, sig selv Aabenbarende, Synlige, som Den, "af hvem, ved hvem og til hvem Alt er". Men ogsaa heri viser Mennesket sig som Guds Billede, at en lignende Trehed er den Form, under hvilken al menneskelig Virken, enhver aandelig Krafts Yttring fremstiller sig for Betragtningen. Thi al villende og virkende Kraft er først at betragte i sin ubestemte Almindelighed, derefter udadvendt til den bestemte Gjenstand, dannende og ordnende, endelig førende Værket tilbage til Mesteren. Det bliver heraf let forklarligt, at der i alle Oldtidens Religioner lader sig paavise Spor, mere eller mindre udannede, af en Opfatning og Fremstilling af det guddommelige Væsens Enhed fra et trefoldbelt Synspunkt. I det Gamle Testament, navnlig i Ordspregenes Bog og i Viisdommens Bog, bliver der saaledes paa særegen Maade skjelnet imellem Gud selv og Guds Aand og Ord: Aanden er Livsprincipet i den physiske og den aandelige Verden; den svæver i Skabningens Begyndelse over Vandene, udgaaer fra Gud som skabende og fortryngende, som opvækkende og begeistrende; og Ordet, Tanken, Viisdommen træder frem som selvstændigt guddommeligt Væsen, der fra Evighed af er hos Gud, ved hvem Alt er frembragt, dannet og ordnet. Men ogsaa i Hedenskabets Religioner har Betragtning af Verden, i dens oprindelige, dens nærværende, dens tilkommende Periode, ført til at tydeliggjøre sig Gud i Forhold til Verden, som tilsvarende Trehed. Hindus-Religionen har sin hellige Tre-Enhed (Trimurti) i Brahma, Vischnu og Schiwa, til



Betegnelse af den skabende Aand, den opholdende Kjærlighed, den ombannende, fornyende Kraft. En lignende Trehed har den ægyptiske Religion (Phtha, Knevh, Neith), den persiske (Ormuzd, Mithra, Ahriman), den skandinaviske (Odin, Baldur, Loke). Overalt en Brydning af det ene guddommelige Lys i trende Straaler.

Det vilde være en Misforstaaelse, dersom der, efter det Foregaaende, skulde synes — ifølge den Veiledning, Skriften yder — at være givet en dobbelt Udbydning af Treenighedens Indhold. Det er nemlig det samme Forhold, der ligesom gjentager sig i tvende forskjellige Sphærer, af hvilke dog den ene falder ind under den anden, eller som begge falde ind under et fælleds Hovedbegreb; og dette er: Guds, i hans eget Væsen grundede, Forhold til Verden, saaledes som dette Væsen har aabenbaret sig selv, oprindeligt i Skabelsen og Styrelsen af Verden, historisk i dens Fuldendelse ved Christus, som Menneskeslægtens Gjenføder til et høiere Liv. Men den christelige Speculation, som fra Kirkens ældste indtil dens nyeste Tid har gjort den guddommelige Treenighed Mysterium til sin Hovedgjenstand, har ikke fundet Tilfredsstillelse ved denne, mere praktiske Udvikling af Sagens Betydning. Det er ikke Guds Forhold til Verden — det oprindelige, som Skaber, det historiske, som Forløser —, der er bleven Speculationens Hovedformaal, men det indbyrdes Forhold imellem de trende Led af Enheden. Denne Retning af Speculationen stod i nær og nøie Forbindelse med Undersøgelserne om Christi guddommelige Natur, der fysselsatte den christelige Tænkning allerede i den kirkelige Oldtid (see S. 338). Thi denne Undersøgelse maatte nødvendigen føre ind paa en Bestemmelse af Christi Forhold til Gud, Sønnens til Faderen, før at forene den christelige Grundlære

om Christi Guddommelighed med den christelige Grundlære om Guds Enhed; og denne Betragtning af Forholdet imellem Faderen og Sønnen maatte naturligen blive udvidet til Aandens Forhold til Faderen og Sønnen. Hermed var da Retningen givet for den hele paafølgende Behandling af Treenighedslæren.*)

Hovedpunkterne i denne Udvikling — og udenfor dem skulle vi naturligvis her ikke gaae — lade sig uden Vanskelighed bringe til Klarhed; thi de forskjellige Hovedspor, som have løbet jevnsides med hinanden, have deres nødvendige Grund i Opgavens Natur og Beskaffenhed. Der maatte nemlig fra Begyndelsen af vise sig en dobbelt Vanskelighed, og paa at overvinde denne maatte al Anstrengelse være henvendt. Paa den ene Side: naar Fader, Søn og Aand adskiltes i Lære og Bekjendelse som Tre, da maatte det gjælde om, ikke desto mindre at bevare det guddommelige Væsens Enhed, saaledes at ethvert Skin af Treguderie blev undgaaet; og paa den anden Side: naar Bekjendelsen af Fader, Søn og Aand tillige var Bekjendelse af **een Gud**, maatte det gjælde om, i denne Enhed desuagtet at bevare den guddommelige Personlighed af **enhver Enkelt af de Tre** for sig betragtet. Hver maatte nu en Udvei synes aaben, for at tilfredsstille den dobbelte Interesse? thi den ene turde saa tidt som den anden sættes tilside. **Enten** kunde man gaae ud fra Begrebet om den ene Gud som det Første og Væsentligste, og da nøiedes man med at tænke sig Treheden i Enheden som en Treeelighed i det guddommelige Væsens Virken og Indvirken paa Verden — man oplyste Dette ved Treheden af Legeme, Sjel og Aand i Mennesket, eller af Solens Enhed, der opløser sig for Betragtningen i dens Skikkelse, dens Lys, dens Varme. **Eller** ogsaa kunde man gaae ud fra den tredobbelte Personlighed. Man tænkte sig Enhver af de Tre som for sig bestaaende Person, og søgte at bevare Enheden, ved at samle dem til Eet, som over- og underordnede; ogsaa her havde man oplysende Exempler ved Haanden: af Floden, der optager Bækkens og Kildens Vande, eller af Frugten, der skyder ud af Stammen, som atter er Udvikling af Roden. Men hermed var endnu ingen tilfredsstillende Løsning givet. Thi efter den første Betragtningsmaade var Interessen saa overveiende henvendt til den guddommelige Enhed, at der ved Treheden kun tænktes paa ligefaamange forskjellige Former, under hvilke den ene Guds Virksomhed kom til synlig Aabenbarelse; men paa den Maade kom Christus selv ikke til at gjælde som selvstændig Personlighed. Dette opnaaedes nu vel ved den anden Opfatningsmaade; men, naar Man her tog sin Tilflugt til et Underordnings-System, saa led det sig ikke nægte, at Christus tabte sin guddommelige Høihed, og sank ned til et Slags guddommeligt Mellemvæsen, lig den hedenske Oldtids Halvguder og Heroer. Det var Bekæmpelsen af disse Retninger, der gav Anledning til den første reen dogmatiske Stridighed i Kirken, som delte dens Lærere i Partier, der stode skarpt over for hinanden (den arianske, af Arius, Presbyter i Alexandrien), og til den første almindelige Kirkeforsamling (i Nicæa, Aar 325), hvor en gjældende, orthodox Kirkelære blev bestemt ved Majoriteten af de tilstedeværende Biskopper. Den Bekjendelse, der her blev erklæret for den sande, var denne: at der **i det ene guddommelige Væsen** er tre **guddommelige Personer**, ustadte og lige i Natur og Væs-

*) Hovedværket, hvori er givet en udførlig og tilgholdig Fremstilling af Treenighedslærens Udvikling, er: Die Lehre von der Dreieinigkeit u. Menschwerdung Gottes, von F. C. Baur. 1842-43.

dighed. Men allerede dengang vakte denne Lærebestemmelse Modstand fra flere Sider. Mange anseete Kirkelærere søgte en Middelvei, og meente at finde denne i en Formel, som gjorde de tre guddommelige Personer "lignende", istedenfor "lige", i Natur og Væsen; og kun langsomt, og ved Forening af verdslig Vaabenmagt med kirkelig Fordømmelse, lykkedes det at tilkæmpe den kirkelige Bestemmelse Overmagt. Men med Ordformen var Sagen ikke klaret; det kom an paa, om Tænkningen var i Stand til at forene i et Begreb, hvad Sproget forenede i en Formel. Saalænge nu som Kirkemagten stod i sin myndige og truende Hersker-Charakteer, forblev dens Lære uansægtet; den blev betragtet som uigjennemtrængeligt Mysterium, og fra dette Standpunkt maatte enhver Indsigelse blive uden Betydning. Den kunde i alt Fald kun gjælde som Beviis for, at her var Enemærker, som vare utilgængelige for Tanken; og en saadan Tilstaaelse var det netop, Kirken ønskede; thi hvad den forlangte, var blot en ydmygtroende Bekjendelse, som ikke tillod sig at tvivle, fordi den ikke var i Stand til at tilegne sig Bekjendelsens Indhold ad Tænkningens Vei.

Ved Reformationen blev denne Stillestaaen afbrudt. Vel laae Kirkens Lære om Treenigheden udenfor den Kreds af Lærdomme, som Reformatorerne selv gjorde til Gjenstand for prøvende Kritik. Reformationen var, efter sin hele Retning, af praktisk Charakteer, nærmest henvendt paa det christelige Livs Tarv og Fornødenhed, i det enkelte Menneske og i Samfundet, og det var de Dele af Læren, der i den senere Kirke vare aabenbart forvanskede og i denne Skikkelse virkede umiddelbart fordærvende ind paa det religiøse og kirkelige Liv, som satte den christelige Nidkjærhed i Bevægelse. Men ikke mindre vigtigt maatte det være Reformatorerne, at overtyde Verden om, hvor langt det var fra deres Agt, at ville sige sig løs fra den almindelige Kirke, at ville stifte et nyt Kirkesamfund, medens de netop arbeidede paa at gjenføde og befæste den sande, oprindelige Kirke, til hvilken alle sande Troende i ældre og nyere Tid havde hørt; og herfor lod intet bedre Beviis sig føre, end at optage den Troesbekjendelse, der i tolv Aarhundreder havde uforandret været Grundlag for den kirkelige Lærebygning. Men det aandelige Elektriserings-Stød, som var udgaaet fra Reformationen, var for stærkt, til at Bevægelsen ikke snart skulde forplante sig ogsaa til de Dele af Læren, som Reformatorerne selv havde ladet uberørte. Til den hellige Skrift bleve Protestanterne henviste først og sidst: "den christelige Kirke", siger Luther*), "tilkommer det ikke, som Dommer og Overherre at bestemme Troens Artikler, men den bliver selv bestemt af den hellige Skrift, som af sin Dommer og Overherre". Men, naar den kirkelige Theorie om Treenigheden blev sammenholdt med Skriftens Yttringer, kunde det ikke være andet, end at Tvivl maatte opstaae, om den ogsaa, med sin tilspidsede dogmatiske Terminologie, kunde siges at have sin Grund i Skriften, at være et sandt Udtryk af den heri indeholdte Lære; og efter den Frihedslov, som af Reformatorerne var gjort gjældende ved Ord og Gjerning, maatte Enhver ansee sig beføiet til at anstille denne Prøve, og at arbeide paa, hvor det syntes fornødent, at føre de kirkelige Lærebestemmelser tilbage til Skriftens Simpelhed. Men De, der meldte sig til denne Fortsættelse af Reformationsværket, vare ikke sjeldent Mænd, som manglede det rette Kald, som stormede frem i fjendtlig Retning, med eensidig Anskuelse og bitter Tale, med Iver for at nedbryde uden Evne til at opbygge, og Bestræbelsen blev derfor ikke velgjørende, i det mindste ikke i sine

*) XIX. S. 1191.

nærmeste Følger; den fremkaldte, som naturlig Reaction, en stivere Hængen ved de bestaaende Former, og virkede saaledes snarere hæmmende end udviklende. Dette gjælder navnlig om Dem, der fremstode som Bekæmpere af Treenighedslæren (de saakaldte antitrinitariske Lærere). De indskrænkede sig ikke til Indvendinger imod de kirkelige Læreformer, men de miskjendte tillige deres aandelige Betydning, den religiøse Idee, som umiskjendeligt ligger til Grund for det hele Arbeide; de vare ikke langt fra at paastaae, at det skulde være ved kirkeligt Magtsprog eller ved et ubegribeligt Blendværk, at den treenige Gud var bleven Christenhedens Symbolum, eller ogsaa de arbeidede paa at opløse Lærens Indhold i et eller andet naturphilosophisk Mysterium. Iblandt de Mænd, der fremstode i denne Retning samtidigt med Reformatorerne, er **Michael Servet** bleven navnkundig ved sin tragiske Skjebne*). Denne samme Opposition er fortsat af **Socinianerne** (see S. 391) og **Arminianerne****), og i det attende Aarhundrede

*) En kyndefaderig og talentfuld Mand, Spanier af Fødsel, som, skjøndt kun af Dag, havde af reformatorisk Iver kastet sig ind paa det theologiske Studium. Hans Hovedskrift er "Restitutio christianismi" (Christendommens Gjenoprettelse), hvori den kirkelige Treenighedslære, der i hans Øine var ligefrem Bekjendelse af tre Guder, bekæmpes som Hovedgrund til Lærens og Kirkens Fordærvelse. Hans Forfølgelse, som især udgik fra Calvin, endtes med Dyden paa Baalet, i Genf A. 1533 — et Skridt, som baade de øvrige schweitziske Lærere og selv Melanchthon billigede. Saa langt var det fra, at en evangelisk-protestantisk Aand endnu havde formaaet at hvirvle ind i Livet, som lovgivende og dømmende i Troens Anliggender. En Biographie af Servet, med en Fremstilling af hans Lære, udtaget af Trechsel: die protestantischen Anti-Trinitarier, 1843) findes i Kirkehist. f. evangel. theol. Litt. XI S. 466-562.

**) Et Parti i den reformerte Kirke, saaledes kaldt efter Jak. Arminius, Prof. i Leyden i det sytttende Aarhundrede. Partiet adskiller sig fra de strenge Calvinister ved Forkastelsen af det uindskrænkede Naadevalg, og overhovedet ved theologisk og videnskabelig Frisindethed.



har Treenighedslæren, fremfor nogen anden Lære, maattet friste baade Modsigelse og den mangfoldigste Udtydning og Omtydning.

Det er **tvende Hovedpunkter** i Kirkens Lære, imod hvilke Oppositionen, i ældre og nyere Dage, har concentreret sig. Det første Punkt er dette: at der, efter Kirkens Lære, bekjendes tre Personer i det ene guddommelige Væsen. Herimod indvendes: at det ikke er muligt, i nogen Tænkning at forene, hvad den kirkelige Bekjendelse vil have forenet — **Personernes Trehed og Væsenets Enhed.** Ville vi nemlig, paa den ene Side, fastholde en virkelig Selvstændighed af de tre Personer, som tænkende, villende, sig selv bestemmende Subjecter, da bliver det ikke muligt at tænke den Enhed, hvori de skulle sammenfattes, anderledes end blot som en fælleds Form, en fælleds Benævnelse. Vi kunne erholde en aandelig, moralsk Enhed, i Villie og Virksomhed, men ikke en væsenlig Enhed; de tre Personer kunne vel tænkes som Eet, men ikke som Een; og Eenheden af det guddommelige Væsens Trehed falder følgelig bort. Vil man derimod gaae ud fra Guds Væsens Enhed som høieste Sandhed, holde fast ved den som Indbegrebet af alle Egenskaber, der udgjøre det guddommelige Væsen, da bliver det ikke muligt, at tænke sig Treheden, ved Siden af denne Enhed, anderledes end som noget Upersonligt, som en Trefoldighed i det guddommelige Væsens Virken og Aabenbarelse af sig selv. — Den **anden** Deel af Kirkens Lære er denne: at de tre guddommelige Personer bekjendes lige i **Væsen og Natur.** Herimod erindres: at Kirkelæren selv ikke har været i Stand til i Virkeligheden at haandhæve og gjennemføre en saadan fuldkommen Lighed i Væsen og Værdighed. Thi der læres, at Faderen er usødt, medens derimod Sønnen er født af Fade-

ren; der læres, at Aanden udgaaer fra Faderen og Sønnen. Men hvorledes, spørger man, lader det sig da nægte, at hermed Sønnen er stillet paa et lavere Trin end Faderen, i en vis Afhængighed af Denne, og derimod paa et høiere Trin end Aanden, som er underordnet baade Fader og Søn? at altsaa — hvad Kirken netop paa det Stærkeste erklærer som Vranglære — en Trinfølge er indrømmet imellem de tre guddommelige Personer?

Det maa erkjendes, at det ikke er lykkedes at tilbagevise disse Indvendinger, uden ved at tye til saadanne Udtydninger af Kirkelæren, som dens ivrigste Forsvarere ikke have kunnet erkjende som sande og gyldige. Og heri ligger da en Paamindelse om, at Opgaven her ikke endnu er at anse som løst, den menneskelige Aands Arbeide ikke endnu her er ført til Ende, at navnlig den kirkelige Theorie ikke tør gjøre Fordring paa at gjælde som afsluttet, som tilfredsstillende og udtømmende Betegnelse af den guddommelige Treheds Forhold til Eenheden, men at dens Bestemmelse snarere maa søges deri, at tjene som Værn og Forsvar for den christelige Grundlære mod andre Retninger, i hvilke Sandheden vilde være forfeilet paa væsenlig Maade.

At den kirkelige Læreform heller ikke i Virkeligheden har formaaet at tilfredsstille og at give den søgende Aand det Hvilepunkt, hvortil den trænger, derom vidner den Række af forskjellige **Udtydninger**, som komme os imøde baade i ældre og nyere theologiske og philosophiske Systemer. Det Eiendommelige ved disse Speculationer er at søge deri, at de gaae ud over det Spor, der er anvist i Skriften, saaledes at det ikke skal være efter sit Forhold til Verden, som den i Verden Aabenbarede og i Verden Virkende, at Gud bekjendes som den treenige, **men efter sit eget Væsen, i dettes inderste**



**Dyb.** I hvor mangfoldige Former og Vendinger end Udtydningen er bleven forsøgt, saa er dog denne Hovedretning den samme i de gamle og de nye speculative Skoler; og ligeledes lade de mange forskjellige Udviklings-Forsøg, som ere givne lige fra Augustinus til Hegel, sig henføre til **tvende Hovedarter. Enten** nemlig skal det være Guds **personlige Væsen**, Gud som den høieste Personlighed, hvis Betegnelse er indeholdt i Treenighedslæren, og saaledes blive da de forskjellige Hovedsider i den menneskelige Personlighed tagne til Hjælp. Treheden i Eenheden er bleven forklaret snart som den guddommelige Væren, den guddommelige Erkjenden, den guddommelige Villen, — snart som Hukommelse, Tanke, Villie i Guds Væsen, — snart som den guddommelige Sjel, Fornuft, Følelse, — snart som Magten, Vilsdommen og Kjærligheden i Gud o. s. v. **Eller** ogsaa skal det være en Beskrivelse af den **indre Virken** i Gud, af Guds Væsen som indre Liv og Virksomhed, der er antydet ved den guddommelige Treheb i Eenheden. Naar nu — saaledes som i det Hegelske System — Aandens Væsen sættes i Tænkningen, i den rene Viden, da vil Treheden blive at forklare i Overensstemmelse hermed: som de forskjellige Acter i det guddommelige Tankeliv. Disse Acter ere i ethvert Selvbevidstheds-Liv de samme: en Fordobbling, hvorved Mennesket ligesom griber og henstiller til Beskuelse sig selv som et andet og fremmed Jeg, og derefter atter bliver sig dette tilsyneladende fremmede Væsen bevidst som sit eget, en Udadgaaen og en Tilbagevenden, en Adskillelse og en Tilbageføren af denne Adskillelse i Eenhed. Dette samme aandelige Pulsslag maa være givet i den guddommelige Tænkning, ikkun at Gjenstanden for Guds Tanke ikke kan være Noget udenfor Gud, men intet Andet end Guds eget Væsen. Og saaledes skal altsaa Treenighedslæren være at tyde som

Aabenbarelse af det indre Liv i Gud: som Selvbesluen, Tænken af sig selv som et Andet og Anderledesværende, forskjelligt fra Gud, og atter som Ophævelse af denne Forskjellighed, forbi det tilsyneladende Andet netop er Eet med Gud, er dette Væsen selv. Og dette skal nu, saa paastaaes der, just være Indholdet af den kirkelige Lære. Denne indre, aandelige Proces, hvorved Gud først kommer til virkelig og selvbevidst Tilværelse, denne Satten af sig selv som et Andet og en Tilbagetagen af dette Andet i sig selv skal være Det, den kirkelige Lære — noget ubegribeligt, maa man tilstaae — har villet udtrykke ved disse Bestemmelser: at Faderen avler Sønnen af sig selv, og at Ånden udgaaer fra Faderen og Sønnen.*) — Anderledes derimod i de Skoler, hvor Speculationen, med et Anstrøg af Mysticisme, vender sig til Livets Følelses-Side. Her bliver det guddommelige Væsen opfattet som det evige Kjærlighedsliv, hvor Gjenstanden for den guddommelige Kjærlighed alene bliver Gud selv; og dette indre Kjærligheds-Spil, hvor Gud meddeler sit Væsen til et Andet, som forskjelligt fra Gud, der dog netop er dette Væsen selv, skal saaledes være Treenighedslærens Indhold.

Ogsaa her gjør Speculationen, navnlig den nyeste, Fordring paa den Fortjeneste, at den, som den christelige Aabenbarings rette Tolk, først har udfoldet den dybe, sædvanligen overseete Sandhed i den christelige Hovedlære, stillet den tilsluttede, utilgængelige Troes-Hemmelighed, der kun blev betragtet med tankeløst studsende Blik, i det klareste Dagslys, hvor

*) En lærerig og interessant Discussion om den bibelske Treenighedslæres Forhold til den kirkelige og den speculative er ført i den nyeste Tid af flere Theologer og Philosopher i Tydskland (Lücke og Nitzsch, Fichte d. Y. og Weiße). See Zeitschr. f. histor. Theol. Litt. VIII. S. 52-95. IX. S. 607-645. X. S. 546-576.



Betydningen maa blive aabenbar for Enhver, som er vant til at agte paa Livet i sit eget Indre, og saaledes tilligemed bragt aandelig Fylde ind i de kirkelige Former, der, efter den sædvanlige Opfattelse, afstrækkede ved deres Stivhed og Torhed. Men kunne vi lade denne Selvberømmelse gjælde som sand og velbegrundet? kunne vi vedkjende os en Tydning, som den her anførte, som virkelig Udvikling af Treenighedslærens Indhold? Naar vi raadsage i Skriften, og stille os dens Lære om Faderen, Sønnen og Aanden for det beskuende Blik, eller naar vi tage Kirkens Bekjendelse for os om de tre Personer i det ene guddommelige Væsen, om Sønnens Fødsel af Faderen, om Aandens Udgang fra Faderen og Sønnen — kunne vi da virkelig komme til den Erkjendelse, at hiin Lære eller at denne Bekjendelse gaaer op i Begrebet om en Selvbesluen eller en Selvskuen i Gud? Dette er et Spørgsmaal, ingen evangelisk Christen kan afvise som sig vedkommende — et Spørgsmaal, paa hvilket Enhver, som vil vide at gjøre sig Rede for sin Tro og sin Troes Grund, maa have et Svar at give. Thi, hvad der er fremsat i Skriften som den christelige Lærés Hovedsum, hvad der udgjør Indholdet af den almindelige Troesbekjendelse, kan ikke være et Tankeproblem. Den dybere Indtrængen i Lærens Indhold og den klarere Udvikling deraf kan vistnok fordre et dybere aandeligt Syn: men i sin Almindelighed maa denne Lære angaae det Grundvæsentlige i den christelige Tro og Lære, det Grundbestemmende for det christelige Liv. Her lader Kirken ingen Adskillelse gjælde af Indviede og Uindviede; og ligesaa lidt vil her nogen Udtydning kunne gjøre Fordring paa at gjælde som Sandhed, der ikke har indlysende og gribende Betydning for den christelige Troes og det christelige Livs Fornødenhed. Men, maa det nu for evangelisk Christne være Kjendsgjerning, at Christendommens

Middelpunkt er grebet, dens Læres Indbegreb er sammenfattet i Guds Selv-Aabenbarelse i Christus til Menneskenes Frelse og Forløsning: hvorledes skulde da vel en Udtydning af Læren om Faderens, Sønnens og Aandens Enhed gjælde os som den sande, hvor den hele Guds-Aabenbaring i Christus og den frelsende Guds-Virksomhed i ham ikke uden ved kunstige Tanke-Operationer bliver bragt ind i Treenighedslæren?

Vi mene saaledes, at det bibelske Grundlag er forladt i disse Udtydninger, at, hvor man ikke gaaer ud fra den Forudsætning, at Sandheden er givet i et vist philosophisk System, og at Christendommens Sandhed følgelig kun staaer til at redde ved at indskrænkes i Systemets Form, — hvor man ikke blot ved Ord hylder vor Kirkes Grundsætning om Skriften som den christelige Sandheds Regel, men anerkjender dette i Gjerning, ved at lede Tankningen i det Spor, der er anvist ved Skriften: der vil en Udtydning af Treenighedslæren i den angivne Retning vel kunne gjælde som sindrig, men ikke som den naturlige og sande, ikke som den, der har Medhold og Hjemmel i Skriften — vi forstaae herved ikke udtrykkelige Ord, men Skriftens hele Tankerække, den Retning, hvori dens Udtydninger styre hen, deres indbyrdes Forbindelse og religiøse Anvendelse. Meget mere viser en saadan Udvikling sig for os som en Omtydning, hvor de bibelske Navne og de kirkelige Formler ere, mere eller mindre vilkaarligt, overførte paa Begrebsbestemmelser, som henhøre til en ganske anden Betragtning. Vi mene at have fast Grund at stotte os til — Skriftens og den christelige Bevidsthed, — naar vi sige: at Bekjendelsen af Fader, Søn og Aand just derfor er Indbegreb af den hele christelige Lære fordi den betegner det Aabenbarings-Forhold i dets hele, fulde Omfang,



hvori Gud har sat sig til Verden: som Skaber, som Frelser, som Helliggjører.

Derimod er dette vistnok en vigtig Sandhed — let fattelig ved nærmere Eftertanke og frugtbar i sin Anvendelse —, at den bibelske Treenighedslære, om Gud i sit Forhold til Verden, viser tilbage til et dybere liggende Begreb. Ogsaa i Menneskет er den hele Maade at være og virke paa Aabenbarelse af den indre Væsens-Eiendommelighed; og det er ved at forfølge den menneskelige Virksomhed og samle dens enkelte Dele til Eet, at vi slutte os til den aandelige Personlighed, hvis Væsen her fremtræder synligt for os. Den samme Sætning maa gjælde her: saaledes som Gud aabenbarer sig, saaledes er han egsaa i Sandhed; den Form, under hvilken den guddommelige Virken aabenbarer sig, maa have en tilsvarende Form af hans eget Væsens-Liv. Og saaledes føres vi, fra den skabende og forløsende Virksomhed i Naturen og i Historien, tilbage til en **oprindelig aandelig Virken** i det guddommelige Væsens Dyb, som gaaer forud for enhver udadtrædende Virksomhed, og hvori denne har sin nødvendige Grund (i det tydske Sprog: en oprindelig "Schaffen" forud for "die Schöpfung"); det samme Begreb, der — som ovenfor bemærket (S. 200) — alene sætter os i Stand til at tænke den skabende Virksomhed som evig i Gud, uden dermed at indrømme, at Verden er lige evig med Gud. Altsaa: dette Begreb om en evig, oprindelig indre Virken i Gud eller, med andre Ord, om Gud som det personlige, sig selv bevidste og selvanskuelige, oprindeligt i sig selv levende og virkende Væsen, ligger som Forudsætning til Grund for den Selvaabenbaring, som er Indholdet af Treenighedslæren; og, ligesom Treenighedslæren saaledes har sin Rod i Begrebet om Gud som det personlige Væsen, saaledes er det atter denne Lære, der først oplukker det hele Indhold af det

christelige Begreb om Gud, gjør dette Begreb levende og frugtbart. Og, skulle vi saaledes til Slutning forsøge at angive den hele Betydning af den christelige Gudsbekjendelse, hvori den hele Lære samler sig i en Enhed, da ville vi sige: at den er Bekjendelse af Gud som det personlige Væsen, den evige Fornuft og den evige Kjærlighed, som fra Tidernes Begyndelse har aabenbaret sit Væsen i den skabte Verden, i Tidens Fylde i Gudmennesket, og som aabenbarer sig i ethvert Menneskes Liv ved Aandens dragende og førende Magt.

**Trykfeil.**

Side 485 Linie 13 fra nedre Haab, læs: Hob.

Hos C. A. Reitzel faaes følgende, af denne Bogs Forfatter tidligere udgivne, Skrifter:

**Katholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus.**
4 Rbdlr.

**Festprædikener,**
holdne i Frue-Kirke i Kjøbenhavn.
1 Rbdlr.

**Populaire Foredrag**
over
**Reformationen.**
1 Rbdlr.

**Det Nye Testaments Hermeneutik.**
2 Rbdlr. 3 ß.

**Under hvilken Form maa den reviderede Liturgie ønskes indført i vore Menigheder og anvendt i vore Kirker?**
24 ß.

**Om Bestyrelsen af Kirke og Skole i Danmark.**
64 ß.

**Om Kirketvang ved baptistfødte Børns Daab.**
32 ß.